ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Φιλοσοφική Σχολή

ΤΜΗΜΑ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Τα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών αδελφών στη Νάξο και την Τήνο (1670-1945)

ΤΟΜΟΣ Α΄

Υπό την εποπτεία των:

Επιβλέπουσα:	**Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, κα Δέσποινα Προβατά**
Μέλη:	**Ομότιμη Καθηγήτρια, κα Πηγή Κουτσογιαννοπούλου**
	Καθηγητής, κος Χαράλαμπος Μπαμπούνης

Αθήνα

Ιούνιος 2018

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Φιλοσοφική Σχολή

ΤΜΗΜΑ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Τα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών αδελφών στη Νάξο και την Τήνο (1670-1945)

Υπό την εποπτεία των:

Επιβλέπουσα: **Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, κα Δέσποινα Προβατά**

Μέλη: **Ομότιμη Καθηγήτρια, κα Πηγή Κουτσογιαννοπούλου**

Καθηγητής, κος Χαράλαμπος Μπαμπούνης

Επταμελής εξεταστική επιτροπή:

Δέσποινα Προβατά, Αν. Καθηγήτρια ΕΚΠΑ

Πηγή Κουτσογιαννοπούλου, Ομ. Καθηγήτρια ΕΚΠΑ

Χαράλαμπος Μπαμπούνης, Αν. Καθηγητής ΕΚΠΑ

Βασιλική Λαλαγιάννη, Καθηγήτρια Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Κωνσταντίνος Μαλαφάντης, Καθηγητής ΕΚΠΑ

Νικόλαος Μανιτάκης, Επ. Καθηγητής ΕΚΠΑ

Λάμπρος Φλιτούρης, Επ. Καθηγητής Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Αθήνα

Ιούνιος 2018

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Φιλοσοφική Σχολή

ΤΜΗΜΑ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Τα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών αδελφών στη Νάξο και την Τήνο (1670-1945)

Διδακτορική διατριβή

Τις θερμότατες ευχαριστίες μου στους

Αδελφές Ουρσουλίνες
Αδελφή-soeur Marie-Odile
Αδελφή-soeur Marie-Christine
Αδελφή Θηρεσία
Αδελφή-soeur Marie-Andrée

Γενικά Αρχεία Κράτους (Νάξος)
κος Μιχάλης Κοκολάκης

Ιστορικό & Διπλωματικό Αρχείο (Υπ. Εξ.)

Καθολική Αρχιεπισκοπή Νάξου
π. Εμμανουήλ Ρεμούνδος

Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή
κα Μαρία Κουρούκλη

Αρχείο Καθολικών Τήνου
π. Μάρκος Φώσκολος

σημείωμα της συγγραφέως

Αγαπητές και αγαπητοί αδελφές, πατέρες, κύριοι,
σας ευχαριστώ θερμά για την υποστήριξη και τη βοήθεια,
ώστε να αναδείξουμε την ιστορία των Σχολείων των Ουρσουλινών αδελφών
μέσα από τον πλούτο των αρχείων που μου εμπιστευθήκατε.
Συμπορευτήκαμε μαζί σε αυτή τη διαδρομή ενός ιδιαίτερου και απαιτητικού θέματος,
το οποίο αποδείχθηκε διαπολιτισμικά ενωτικό για τις δυο χώρες και τα δυο δόγματα.

Με εκτίμηση
Μαρία Οικονομίδου

Copyright 2019, Μαρία Οικονομίδου. Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμιά διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά το Ν.2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν.100/1975), κανένα τμήμα αυτής της μελέτης δεν μπορεί να αναπαραχθεί, να διανεμηθεί ή να μεταδοθεί με οποιαδήποτε μορφή ή με οποιονδήποτε τρόπο, συμπεριλαμβανομένης της φωτοαντιγραφής, καταγραφής, αποθήκευσης σε ηλεκτρονικό σύστημα ή άλλων ηλεκτρονικών ή μηχανικών μεθόδων, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς την προηγούμενη έγγραφη άδεια του συγγραφέα.

Αφιερώνεται στο σύζυγό μου Κώστα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες 8
Εισαγωγή 10

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: Το πολιτικό και το θρησκευτικό πλαίσιο

Κεφάλαιο 1. Η παρουσία των καθολικών ταγμάτων στην ανατολική Μεσόγειο

1.1) Από το λατινικό Δουκάτο του Αρχιπελάγους στην Οθωμανική κυριαρχία, μέχρι την Ελληνική Επανάσταση (1670-1821) 22
1.1.1) Δουκάτο του Αρχιπελάγους (1207-1579) 22
1.1.2) Οθωμανική κυριαρχία (Νάξος 1579/Τήνος 1716-1821) 24
1.1.3) Ο ρόλος των Διομολογήσεων 27
1.2) Τα καθολικά τάγματα στην ανατολική Μεσόγειο (16ος-20ός αι.) 33

Κεφάλαιο 2. Η γαλλική καθολική παρουσία στη Νάξο και στην Τήνο

2.1) Νάξος 49
2.2) Τήνος 54

Κεφάλαιο 3. Τρεις αιώνες εκπαιδευτικής παρουσίας και δραστηριότητας

3.1) Τα κίνητρα και τα μέσα των Γάλλων εκπροσώπων στη Νάξο, την Τήνο και την Υψηλή Πύλη 60
3.2) Το γαλλικό ταγματικό μοντέλο εκπαίδευσης – θρησκευτικοί ανταγωνισμοί στον ελληνικό χώρο 66

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: Το εκπαιδευτικό πλαίσιο

Κεφάλαιο 1. Η εκπαίδευση στη Γαλλία και την Ελλάδα

1.1) Η εκπαίδευση στη Γαλλία 74
1.1.1) Η εκπαίδευση των αρρένων 74
1.1.2) Η εκπαίδευση των θηλέων 78
1.1.3) Τα ταγματικά σχολεία 82
1.1.4) Μέθοδοι διδασκαλίας 88
1.2) Η εκπαίδευση στην Ελλάδα 90
1.2.1) Η εκπαίδευση των αρρένων 90
1.2.2) Η εκπαίδευση των θηλέων 98
1.2.3) Τα ιδιωτικά σχολεία 102
1.2.4) Μέθοδοι διδασκαλίας 105

1.2.5) Η εκπαίδευση στη Νάξο και την Τήνο 107
1.2.5.1) Στοιχεία για την εκπαίδευση στη Νάξο (17ος αι. κ.ε.) 107
1.2.5.2) Στοιχεία για την εκπαίδευση στην Τήνο (17ος αι. κ.ε.) 110

Κεφάλαιο 2. Ένα εκπαιδευτικό τάγμα: το τάγμα της αγίας Ούρσουλας

2.1) Το τάγμα των Ουρσουλινών στις πέντε ηπείρους 116
2.2) Τα θεωρητικά κείμενα και οι εκπαιδευτικές αρχές του τάγματος των Ουρσουλινών 124
2.2.1) Ο Κανόνας του αγίου Αυγουστίνου και οι Τάξεις των Ουρσουλινών αδελφών 125
2.2.2) La Règle, les Avis, les Legs: Οι Κανόνες της αγίας Άγγελας 129
2.2.3) Κανονιστικά κείμενα στο σταθερό πυρήνα της εκπαίδευσης των Ουρσουλινών μοναχών 132
2.3) Οι Κανονισμοί για τις αδελφές 133
2.3.1) Η εσωτερική οργάνωση των Σπιτιών του τάγματος 134
2.3.2) Πειθαρχία και τιμωρίες 135

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ: Με το Ευαγγέλιο και το Αλφάβητο

Κεφάλαιο 1. Τα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών στον Ελλαδικό χώρο

1.1. Το παρθεναγωγείο των Ουρσουλινών της Νάξου (1670 - 1973) 140
1.1.1) Ο ρόλος των Ιησουιτών στην εγκατάσταση των Ουρσουλινών 143
1.2) Το παρθεναγωγείο των Ουρσουλινών της Τήνου (1862 - 1945) 156
1.3) Μετεγκατάσταση στην Αθήνα (1948) 162
1.4) Σχέδια και λειτουργία σχολείων Ουρσουλινών σε άλλα σημεία του Ελλαδικού χώρου 164
1.4.1) Ναύπλιο (1916 - 1920) 164
1.4.2) Καλαμάτα (1920 - 1924) 166
1.4.3) Πάτρα 168
1.4.4) Κεφαλονιά 169

Κεφάλαιο 2. Σχέσεις των σχολείων με τη μητρόπολη

2.1) Η αλληλογραφία με τις μονές του Παρισιού (1706/1716-1789) και του Μοντινύ (1861 κ.ε.) και με τους εκκλησιαστικούς παράγοντες 172
2.1.1) Η εγκατάσταση στη Νάξο και η ενίσχυση από τη μητρόπολη 173

2.1.2) Οι σχέσεις με τους εκκλησιαστικούς παράγοντες 175
2.1.3) Πρακτικά και εκπαιδευτικά θέματα 177
2.1.4) Ειδικά εκκλησιαστικά θέματα 178
2.1.5) Οι μεταξύ των ιδρυμάτων σχέσεις 179
2.2) Οι σχέσεις με τη Γαλλία 179

Κεφάλαιο 3. Λειτουργία

3.1) Η εσωτερική οργάνωση των σχολείων 182
3.2) Τα μαθήματα 190
3.3) Το διδακτικό προσωπικό 218
3.3.1) Προσόντα και επιμόρφωση των διδασκουσών αδελφών 218
3.3.2) Διδάσκουσες αδελφές και επαγγελματίες εκπαιδευτικοί 220
3.4) Οι μαθήτριες 228
3.4.1) Παρθεναγωγείο Νάξου 228
3.4.2) Παρθεναγωγείο Τήνου 232
3.4.3) Ναύπλιο και Καλαμάτα 239
3.5) Εξετάσεις - Απονομή μεταλλίων και βραβείων 240
3.6) Οι κανονισμοί σπουδών 246
3.7) Μεθοδολογία και παιδαγωγικές αρχές 253
3.7.1) Μεθοδολογία 275
3.7.2) Παιδαγωγικές αρχές..... 259
3.7.3) Στόχοι 259
3.7.4) Εργαλεία 261
3.7.5) Ο διάλογος των Ουρσουλινών με την παιδαγωγική του Δελασάλ . 276

Κεφάλαιο 4. Το φιλανθρωπικό έργο των Ουρσουλινών

4.1) Ταγματική εκπαίδευση και φιλανθρωπία στη Γαλλία 286
4.2) Ταγματική εκπαίδευση και φιλανθρωπία στον Ελλαδικό χώρο 290
4.3) Φιλανθρωπική δράση των Ουρσουλινών στη Νάξο και την Τήνο 293

Κεφάλαιο 5. Οι σχέσεις με το Ελληνικό κράτος

5.1) Νάξος – προσαρμογή σε ένα νέο καθεστώς 307
5.1.1) Α΄ περίοδος: 1857-1931 307

5.1.1.1) Νομοθετικές ρυθμίσεις και προαπαιτούμενα από το Ελληνικό κράτος 307
5.1.1.2) Φορολογικές ελαφρύνσεις και γαλλική προστασία 310
5.1.2) Β΄ περίοδος: 1931 κ.ε. 313
5.1.2.1) Ισοτιμία με τα ιδιωτικά σχολεία 313
5.2) Τήνος – ένα νέο σχολείο παρακολουθεί τις εξελίξεις 315
5.3) Χαρτογράφηση των ξένων σχολείων στην Ελλάδα του μεσοπολέμου 315
5.4) Η νομοθεσία του 1931 322
5.5) Αναφορές για παρατυπίες και ελλείμματα των σχολείων των Ουρσουλινών 326
5.6) Εκθέσεις του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων 328
5.6.1) Νάξος 1939 328
5.6.2) Τήνος 1939 329
5.6.3) Νάξος 1940 331
5.6.4) Τήνος 1940 333

Κεφάλαιο 6. Αντίκτυπος, αποτιμήσεις και διακρίσεις

6.1) Ο τύπος και οι τοποθετήσεις απέναντι στην ταγματική δράση και το τοπικό Καθολικό στοιχείο 337
6.1.1) Αρνητικές τοποθετήσεις 339
6.1.2) Θετικές τοποθετήσεις 355
6.2) Διπλώματα, βραβεία, μετάλλια και έπαινοι των Ουρσουλινών αδελφών 361

Κεφάλαιο 7. Οριστική διακοπή λειτουργίας των Παρθεναγωγείων

7.1) Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος: η αρχή του τέλους 366
7.2) Το άνοιγμα του σχολείου στην πρωτεύουσα και το κλείσιμο των σχολείων στα νησιά 371

Επίλογος - Συμπεράσματα 373

ΠΗΓΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 384

Ευχαριστίες

Πριν προχωρήσω στην παρουσίαση του κυρίως σώματος της ανά χείρας έρευνας, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα και προσωπικά κάθε ένα από τα πρόσωπα και τους οργανισμούς που συνέβαλαν καθοριστικά στην πραγματοποίησή της.

Θα ξεκινήσω από τις αδελφές Ουρσουλίνες, τη soeur Marie Odile, τη soeur Marie Christine, την αδελφή Θηρεσία, τη soeur Jeanne de Chantal και τη soeur Marie Andrée. Θεωρώ ιδιαίτερη την τιμή που μου έκαναν, να μου επιτρέψουν να «γράψω» την ιστορία τους – χωρίς την εμπιστοσύνη που μου έδειξαν κατά την έρευνα του αρχειακού υλικού, αυτό το εγχείρημα δεν θα μπορούσε να υλοποιηθεί.

Θα συνεχίσω με τα εξαιρετικής αξίας και σημασίας τεκμήρια που μου εμπιστεύθηκαν οι υπεύθυνοι μιας σειράς αρχείων, προκειμένου να πραγματοποιηθεί αυτή η έρευνα. Αναφέρομαι συγκεκριμένα στα αρχεία των Καθολικών Επισκοπών Νάξου και Τήνου, που αποτελούν αναντικατάστατες πηγές τεκμηρίων όσον αφορά σε έγγραφα και διπλώματα ευρωπαϊκών προξενείων, σε απομνημονεύματα Ιησουιτών και σε αλληλογραφία των Ουρσουλινών αδελφών. Ειδικά για το παρθεναγωγείο της Νάξου, εξαιτίας της παλαιότητάς του, οποιοδήποτε σωζόμενο χειρόγραφο ή άλλο τεκμήριο έχει ειδικό βάρος και είναι εξαιρετικής ιστορικής σημασίας.

Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον αιδεσιμότατο εφημέριο της Καθολικής Μητρόπολης Νάξου πατέρα Εμμανουήλ Ρεμούνδο και τον αιδεσιμότατο πατέρα και ιστορικό της Καθολικής Μητρόπολης Τήνου πατέρα Μάρκο Φώσκολο, για την τιμή που μου έκαναν να μου εμπιστευθούν όποιο αρχείο, τεκμήριο και πληροφορία είχαν στη διάθεσή τους, διευκολύνοντας την έρευνά μου, η οποία χωρίς τη βοήθειά τους θα ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί. Οφείλω να σημειώσω εδώ ότι κάποια από τα τεκμήρια έχουν διασωθεί και καταγραφεί μετά από προσωπική δική τους προσπάθεια, όπως και των Ουρσουλινών αδελφών. Αυτό αφορά κυρίως σε έγγραφα που περιλαμβάνονται στα αρχεία ΑΚΤ, ΑΚΑΝ και ΑΟΝΨ, ανάμεσα στα οποία συναντάμε αρκετά αχρονολόγητα (με τον χαρακτηρισμό non daté), κάτι που δεν μειώνει στο ελάχιστο την αξία της εργασίας διάσωσης και διαφύλαξής τους από τον πατέρα Μανώλη και τον πατέρα Μάρκο.

Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω την κυρία Ρένα Φυρίγου, γραμματέα στα αρχεία της Καθολικής Αρχιεπισκοπής Τήνου, για την πολύτιμη βοήθειά της.

Θερμές ευχαριστίες στον κύριο Μ. Κοκολάκη, διευθυντή του Ιστορικού Αρχείου Νάξου, για τη βοήθειά του. Η αξία του Ιστορικού Αρχείου της Νάξου για την ιστορία του νησιού και του παρθεναγωγείου είναι ανεκτίμητη, καθώς στη συλλογή Ι.Δελλαρόκα περιλαμβάνονται τεκμήρια πολύτιμα για την κατανόηση του πολιτικού και κοινωνικού πλαισίου της μακράς περιόδου που μας απασχολεί. Εξίσου σημαντική είναι η συλλογή του τοπικού τύπου, με την ποικιλία των πληροφοριών που μας παρέχει.

Επίσης θερμά ευχαριστώ τους υπεύθυνους και το προσωπικό του Ιστορικού και Διπλωματικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών.

Εξαιρετικές ευχαριστίες στη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή για τη χορηγία υποτροφίας (2011), που στήριξε την πραγματοποίηση της παρούσας έρευνας.

Ευχαριστώ την φιλόλογο-επιμελήτρια Άννα Μιχοπούλου, για τις υποδείξεις της σε θέματα γλωσσικών διατυπώσεων και τυπογραφικής διαμόρφωσης του κειμένου.

Τις θερμότερες ευχαριστίες μου απευθύνω στις καθηγήτριες του Τμήματος Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του ΕΚΠΑ κυρίες Δέσποινα Προβατά και Πηγή Κουτσογιαννοπούλου και τον καθηγητή του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του ΕΚΠΑ κύριο Χαράλαμπο Μπαμπούνη, για την καθοδήγησή τους στη διαδρομή της εκπόνησης της έρευνας και της εργασίας αυτής και τις ουσιαστικές παρατηρήσεις τους επί του κειμένου.

Εισαγωγή

Στις απαρχές της παρούσας έρευνας τέθηκε ένα ερώτημα: Ποια ήταν η ιστορία ενός καθολικού ταγματικού σχολείου θηλέων όπως το παρθεναγωγείο των Ουρσουλινών της Νάξου ή της Τήνου, και πώς αυτή διαμορφώθηκε; Η απάντηση «κρυβόταν» μέσα σε τρεις αιώνες ιστορίας σε ένα ευρύτερο χώρο-χρονικό πλαίσιο, καθώς η εξέλιξη κάθε τέτοιου σχολείου υπήρξε συνεχής και αλληλοεξαρτώμενη από πολλούς παράγοντες στον χώρο και στον χρόνο.

Εξετάζοντας τι ακριβώς ερευνούμε, θέσαμε σε εφαρμογή την αναζήτηση που περιγράφουν οι Collins και Hussey, «the specific question that a research was designed to investigate and attempt to answer» (2003:355). Προσπαθήσαμε να περιορίσουμε το θέμα με βάση τέσσερις παραμέτρους: την χρονική περίοδο (πότε), το κοινωνικό πεδίο της δράσης (ποιος/ες και σε ποιους/ες), το θεωρητικό πλαίσιο της εκπαιδευτικής δράσης (πώς) και τα κίνητρα, τις αιτίες (γιατί).

Το πολιτικό και, κατ' επέκταση, το κοινωνικό πλαίσιο λειτουργίας του σχολείου άλλαξε επανειλημμένα: από το αναγεννησιακό Ενετικό καθεστώς στο ισλαμικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και, εν συνεχεία, σε αυτό του νεωτερικού Ελληνικού κράτους, που αναζητούσε την εθνική του ταυτότητα, μαχόμενο μέχρι και τους δύο τελευταίους παγκοσμίους πολέμους για τα εδάφη αλλά και την επιβίωσή του[1]. Το εγχείρημά μας, λοιπόν, έπρεπε αντικειμενικά και με συνέπεια να ακολουθήσει την ιστορική διαδρομή από την Ενετική στην Οθωμανική κυριαρχία και από την Ελληνική Επανάσταση έως τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

Εκτός από αυτό το διευρυμένο ιστορικό πλαίσιο, πρόσθετη πρόκληση στην προσέγγιση του θέματος υπήρξε η ανάγκη συνομιλίας και με άλλα επιστημονικά πεδία. Καθώς κάθε περίοδος χαρακτηριζόταν από ιδιαίτερες παραμέτρους, η έρευνα στην πορεία της χρειάστηκε να λάβει υπόψη ποικίλα δεδομένα. Πλήθος υπήρξαν οι μεταβολές που σημειώθηκαν στο πολιτικό, το θρησκευτικό και το εκπαιδευτικό πλαίσιο από τον 17ο αιώνα μέχρι τον 20ό αιώνα, όταν θα συναντήσουμε σε ιδεολογική ζύμωση τον εθνικισμό αλλά και τον σοσιαλισμό, θα περάσουμε από την

[1] Με σημαντικότερες ένοπλες συγκρούσεις την Ελληνική Επανάσταση (1821-1829), τις εξεγέρσεις της Κρήτης (1866 και 1896), τους Ελληνοτουρκικούς πολέμους (1897, 1912-1913), τους Α΄ και τον Β΄ Παγκοσμίους πολέμους - σε όλο αυτό το διάστημα το σχολείο έπρεπε να συνεχίσει τη λειτουργία του.

ηγεμονία της γαλλικής γλώσσας στη σταδιακή επικράτηση διεθνώς της αγγλικής[2], ενώ με αυξανόμενη ένταση θα τίθεται και το ζήτημα της κοινωνικής θέσης των γυναικών.

Έχοντας θέσει το κύριο ερώτημα, θέλησα να ορίσω και τα επιμέρους ερωτήματα, σχεδιάζοντας και τους βασικούς άξονες των αναζητήσεών μου. Όλα αυτά, όμως, έμελλε να ανατραπούν στην πορεία, στο στάδιο της μελέτης των πηγών. Ο κορμός της έρευνας έλαβε μορφή με βάση τα τεκμήρια: αυτά καθοδηγούσαν. Ανάλογα με τα ευρήματα ετίθετο ο επόμενος στόχος. Με τη μελέτη διευρύνθηκε ο ορίζοντας, καθώς ο όγκος του υλικού έδωσε τη δική του δυναμική.

Κατά το στάδιο εντοπισμού των πηγών έγιναν εμφανή μια σειρά από προβλήματα για την έρευνα. Και πρώτα απ' όλα αυτά που αφορούν στα σωζόμενα και μη αρχεία.

Εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση υπήρξε κατ' αρχάς η ανεύρεση των σωζόμενων αρχείων. Χαρακτηριστική μια σχετική αναφορά του πατρός Εμμανουήλ Ρεμούνδου: «Το αρχείο υπάρχει, αλλά δεν ξέρω... Το είχαν πάρει οι μοναχές επάνω, ή βρίσκεται εδώ... αυτό δεν το ξέρω»[3]. Το συγκεκριμένο πρόβλημα σταδιακά λύθηκε, καθώς με τη συνδρομή όλων –αδελφών και κληρικών– μια σειρά από σύνολα τεκμηρίων σιγά σιγά «αποκαλύφθηκαν» και έγινε εφικτό να μελετηθούν. Πρόκειται για ιδιαίτερης αξίας αρχεία, που περιλαμβάνουν λεπτομερέστατες καταγραφές και αναλύσεις, οι οποίες οφείλονται κυρίως στην πρακτική των Ουρσουλινών αδελφών να τα ενημερώνουν ανελλιπώς και με κάθε ευκαιρία. Η διάσωση και διαφύλαξη των αρχείων αυτών έχει γίνει από τις ίδιες τις αδελφές όσο και από τους καθολικούς κληρικούς.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφέρουμε ότι εκτός από τα προβλήματα με τα οποία έρχεται αντιμέτωπη η προσπάθεια διατήρησης των τεκμηρίων των συγκεκριμένων παρθεναγωγείων, ελλειμματική έχει υπάρξει η κρατική μέριμνα γενικότερα ως προς τη διατήρηση των αρχείων των σχολείων, ταγματικών και μη. Το γεγονός επισήμαναν μελετητές ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα:

---

[2] Η γαλλική γλώσσα έχασε την υπεροχή της εξαιτίας της επικράτησης της αγγλικής μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

[3] Οικονομίδου, Μ. και Ρεμούνδος, Εμμανουήλ πατήρ, «Η Σχολή Ουρσουλινών της Νάξου από τον βομβαρδισμό του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου μέχρι την αναστολή της λειτουργίας της, το 1973» (ΑΚΑΝ, Νάξος, 13-8-2009) [απομαγνητοφωνημένη].

> Η ακριβής ιστορική επισκόπησις των ιδιωτικών Σχολών επί μίαν εκατονταετίαν αποβαίνει λίαν δυσχερές έργον δι' έλλειψιν κυρίως πηγών, αφ' ων να αντλήση ο θέλων να συγγράψη έστω και σύντομον ιστορίαν αυτών· Πλείστα ιδιωτικά σχολεία έζησαν βίον βραχύν, άλλα δέ ούτε είδον το φως, αλλ' εσταμάτησαν μέχρι της αιτήσεως προς παροχήν αδείας. Διά τούτο, αν καταφύγη τις εις το Αρχείον του Υπουργείου της Παιδείας, είναι ζήτημα αν επιτύχη το ποθούμενον παρ' οιασδήποτε προσπαθείας (Χατζηιωάννου, 1930:116).

Η λόγω αμέλειας, αλλά και ποικίλων ιστορικών περιπετειών μη διάσωση τεκμηρίων[4], όπως και τα ελλείμματα στην κατεργασία της πλειοψηφίας των αρχείων που υφίστανται προστέθηκαν στα προβλήματα της παρούσας έρευνας. Έτσι, για παράδειγμα, ενώ ένα «κλειδί» για τη διεξαγωγή της υπήρξε η κατά χρονική περίοδο αναζήτηση των στοιχείων, αυτό αποτέλεσε και τη μεγαλύτερη δυσκολία της, καθώς χρονολογικά πρώτο υπήρξε το παρθεναγωγείο της Νάξου, όπου ο μεγάλος όγκος των αρχείων καταστράφηκε, εξαιτίας βομβαρδισμού που υπέστη κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο[5]. Οι λύσεις στο συγκεκριμένο πρόβλημα χρειαζόταν να είναι πειστικές.
Να σημειώσουμε και άλλη μία παράμετρο δυσκολίας κατά την έρευνα, που ήταν το γεγονός ότι ακόμα και οργανωμένες συλλογές τεκμηρίων δεν ήταν πάντα προσβάσιμες – για παράδειγμα, το Μουσείο των Ουρσουλινών στα Λουτρά της Τήνου ήταν ανοικτό μόνο ένα-δύο μήνες το καλοκαίρι.

Ως προς το εκπαιδευτικό κομμάτι, η μελέτη του παρθεναγωγείου της Νάξου θα γινόταν επαγωγικά, διαμέσου εκείνου της Τήνου[6], αφού τόσο οι ρίζες όσο και η γραμμή που τηρούσαν ήταν κοινές[7] και παράλληλες στα εκπαιδευτικά ιδρύματα του τάγματος:

> L'éducation des Ursulines, à la fois collective et individuelle, requiert une collaboration prévue et organisée entre ses membres, collaboration qui est l'un des grands facteurs d'unité des maisons (Guedré, 1960:260).

---

[4] Στην έρευνά μας, ανατρέξαμε αρκετές φορές προκειμένου να τεκμηριώσουμε, είτε στους παράλληλούς τους χρονικά Ιησουίτες, είτε στους σύγχρονούς τους παιδαγωγικά (Αδελφοί των Χριστιανικών σχολείων) ή/και εκπαιδευτικά (άλλα γαλλικά καθολικά εκπαιδευτικά τάγματα).

[5] Ό.π. Ο πατήρ Μανώλης Ρεμούνδος υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων.

[6] Καταστράφηκαν όλα, με εξαίρεση έναν αριθμό τεκμηρίων που υπήρχαν στη Νάξο και μεταφέρθηκαν στα αρχεία τους στο σχολείο Ψυχικού.

[7] Όπως αναφέρεται στα Αρχεία της Καθολικής Αρχιεπισκοπής Τήνου (ΑΚΤ, φάκελος 38 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», έγγραφο αρ. 40), οι αδελφές ακολουθούσαν τις πρακτικές του τάγματος από τη στιγμή της εγκατάστασής τους.

Τα δυο σχολεία ανήκαν στο ίδιο τάγμα, είχαν την ίδια οργάνωση, τα ίδια προγράμματα και ακολουθούσαν τις ίδιες κατευθυντήριες, οπότε θέματα ουσιαστικών διαφορών, κενών ή ασαφειών δεν τίθενται.

Ως προς το ιστορικό, πολιτικό και κοινωνικό κομμάτι, η μελέτη θα στηριζόταν κατά κύριο λόγο στα τεκμήρια που έχουν διασωθεί στα αρχεία των καθολικών επισκοπών, καθώς και στα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Κάθε κείμενο με αναφορά στα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών είχε κάποια πληροφορία να δώσει. Ενδεικτικά αναφέρω τα στοιχεία που αντλήθηκαν από άρθρα των τοπικών εφημερίδων του 19ου και πρώτου μισού του 20ού αιώνα, προσφέροντας ένα σημαντικό εύρος πληροφοριών για την καταγωγή μαθητριών, τα προγράμματα σπουδών, τη διδασκαλία μαθημάτων, τις εξετάσεις και τις απονομές βραβείων κοκ. Στην περίπτωση αυτή το αρχειακό υλικό αποδείχθηκε πλούσιο, καθώς ειδικά για τη συλλογή του τοπικού τύπου, ο διευθυντής των Γενικών Αρχείων του Κράτους στη Νάξο αναφέρει σε δημοσίευμά του:

> Το Ιστορικό Αρχείο Νάξου έχει σήμερα τη μόνη αξιόλογη συλλογή παλαιών εφημερίδων του νησιού. [...] οι παλιές ναξιώτικες και συριανές εφημερίδες είναι τόσο δυσεύρετες ώστε, παρά τα κενά της, η συλλογή του αρχείου παραμένει πολυτιμότατη[8].

Σημειώνουμε ότι στη Βιβλιοθήκη της Βουλής στην Αθήνα υπάρχει ένα σώμα της εφημερίδας *Αιγαίον* και 34 φύλλα της εφημερίδας *Πρόοδος*[9].

Οι πηγές μας ήταν στην συντριπτική πλειονότητά τους πρωτογενείς: χειρόγραφα. Από έγγραφα των Ιησουιτών μέχρι την αλληλογραφία των Ουρσουλινών αδελφών, με ποικίλες περιγραφές και αποτυπώσεις, καταλόγους προσωπικού και κάθε είδους στοιχεία σχετικά με τη δραστηριότητα της Κοινότητας των Ουρσουλινών (Communauté des Ursulines). Η μελέτη των αρχείων των Ουρσουλινών υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική, επειδή επέτρεψε να γνωρίσουμε γεγονότα και καταστάσεις που βιώσαν οι αδελφές «από πρώτο χέρι», μέσα από τις δικές τους καταγραφές:

> Durant l'essentiel de la période, les ursulines vécurent isolées des turbulences de leur époque dont correspondances et chroniques permettent de suivre, [...] les échos

---

[8] Κοκολάκης, Μ. (2008), Κατάλογος κυκλαδικών εφημερίδων στο Ιστορικό Αρχείο Νάξου Α΄ (1861-1941), *Ναξιακά*, 66 (28), Αθήνα : ΟΝΑΣ, σ. 20.

[9] Βλ. Π. Χριστόπουλος, *Εφημερίδες αποκείμενες στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (1789-1970)*, Αθήνα 1993 (βλ. Κοκολάκης, Μ., ό.π., σ. 20, σημ. 2).

> amoindris étaient célébrés dans les chroniques comme autant d'événements d'importance[10].

Η έρευνά μας, όμως, δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ολοκληρωμένη αν δεν γινόταν μελέτη και δευτερευουσών πηγών, όπως η βιβλιογραφία, και μάλιστα αυτή που αναφέρεται στις αιτίες ίδρυσης των παρθεναγωγείων και στα κριτήρια επιλογής των συγκεκριμένων νησιών (βιβλία ιστορικά και θρησκευτικά, μελέτες για την εκπαίδευση και το εκπαιδευτικό σύστημα, άρθρα συνεδρίων κλπ.), καθώς και σχετικού αρχειακού υλικού. Παράλληλα, καταβλήθηκε προσπάθεια να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της έλλειψης στοιχείων για τα συγκεκριμένα σχολεία στις εφημερίδες και τα χρονικά του παρελθόντος, ένα πρόβλημα που έχουν αντιμετωπίσει όλες οι μελέτες των γαλλικών καθολικών ταγματικών σχολείων στην Ελλάδα.

> Η απουσία μελετών που να καλύπτουν πιο ολοκληρωμένα την ιστορία της καθολικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα είναι ακόμα πιο ηχηρή [...]. Η έλλειψη, όμως, στοιχείων σχετικά με τα καθολικά σχολεία και τη δράση τους στην Ελλάδα δεν αφορά μόνο τη δευτερογενή βιβλιογραφία. Στα δημόσια αρχεία, στις εφημερίδες και στα χρονικά της εποχής, οι περιορισμένες ή και ανύπαρκτες αναφορές επιβεβαιώνουν μια ευρύτερα επικρατούσα αντίληψη για το «περίκλειστο» της εκπαίδευσης [...]. Η «μοναστηριακού» τύπου αυτή εκπαίδευση των καθολικών σχολείων, αποκομμένη έως και κρυφή από τη δημόσια σφαίρα, όσον αφορά τα κορίτσια κυρίως, που προωθούσε την καθηγητική αυθεντία και την αυστηρά προσδιορισμένη εκπαίδευση, απόρροια των σχολικών οδηγών συμπεριφοράς που διέθετε κάθε τάγμα με εκπαιδευτικούς κανόνες, ταίριαζε πιο πολύ στις κυρίαρχες ιδεολογικές τάσεις της ελληνικής κοινωνίας για την εκπαίδευση [...] (Καβαλλιεράκης, 2012:192-193).

Προκειμένου να καλυφθεί το κενό αυτό έγινε, όπως αναφέραμε, έρευνα στη συλλογή του τοπικού τύπου που φυλάσσεται από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους στη Νάξο. Η έρευνα αυτή αποδείχθηκε ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, καθώς πολλά άρθρα παρείχαν πληροφόρηση για περισσότερους από έναν τομείς, απαιτώντας επανειλημμένη μελέτη και επιδεχόμενα πολλαπλής αξιολόγησης και ερμηνείας.

Να σημειώσουμε, πάντως, ότι παρά το σχετικό έλλειμμα σε δευτερογενείς πηγές, που επικαλούνται άλλες έρευνες ταγματικής δράσης στον ελλαδικό χώρο, στην περίπτωση

[10] Η ιδιαίτερη σημασία των γραπτών τους τεκμηρίων τονίζεται και σε άλλες μελέτες που έχουν γίνει για τη δράση τους ανά τον κόσμο, όπως στο: Madinier, R. (2011), σ. 63.

του δικού μας αντικειμένου, της δραστηριότητας δηλαδή των Ουρσουλινών αδελφών, και παρότι οι απαρχές της είναι εξαιρετικά πρώιμες, προηγούμενες άλλων ταγμάτων, τα πρωτογενή τεκμήρια που εξασφαλίσαμε μας επέτρεψαν μια ολοκληρωμένη αποτύπωση της ιστορικής και εκπαιδευτικής τους διαδρομής.

Κατά την πραγματοποίηση της μελέτης, εκτός από τα προβλήματα συγκέντρωσης τεκμηρίων και πηγών που χρειάστηκε να αντιμετωπιστούν, αναδύθηκε και ένα ακόμη σημαντικό ζήτημα. Συγκεκριμένα, για τον 19ο αιώνα και μέχρι τις αρχές του 20ού χρειάστηκε να καταβληθεί ιδιαίτερη προσοχή κατά τη μελέτη και ανάλυση των ευρημάτων, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι όλες οι αποστολές των καθολικών ταγμάτων κινούνταν στην κόψη μεταξύ της *λατινοποίησης* και της *γαλλοφωνίας*, στο πλαίσιο ανταγωνισμού μεταξύ Βατικανού και γαλλικής διπλωματίας στην Ανατολή, αντιμετωπίζοντας εμπόδια και στην επιρροή τους τόσο σε θρησκευτικό επίπεδο όσο και σε κοινωνικό:

> [...] se situe au croisement de la diplomatie française et de la politique orientale du Saint Siège, entre francophonie et latinisation. Depuis le XIXe siècle, l'expansion de la congrégation a continué en lien avec la colonisation (Bocquet, 2004).

Ωστόσο, ο στόχος της δικής μας αρχικής υπόθεσης ήταν παραπάνω από ξεκάθαρος: Να μιλήσουμε για τα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών που, πριν ακόμα από την Ελληνική Επανάσταση του 1821, και σε περιβάλλον με ετερόκλητους πληθυσμούς, ανέπτυξαν δράση ως προς την εκπαίδευση των κοριτσιών. Να απαντήσουμε στο ερώτημα αν η συμβολή τους υπήρξε θετική και, αν ναι, με ποιον τρόπο και σε ποιο βαθμό.

Η προσέγγιση του στόχου μας υπήρξε σταθερή και προοδευτική. Μέσω της παρουσίασης, της τεκμηρίωσης και της ανάλυσης των αιτίων και αιτιατών επιδιώξαμε να αναδείξουμε, να κρίνουμε και να αξιολογήσουμε τη συμβολή των παρθεναγωγείων των Ουρσουλινών σε όλα τα εμπλεκόμενα επίπεδα.

Αν επιχειρούσαμε μιαν αποτύπωση σε γράφημα, θα σχεδιάζαμε μια σχάρα όπου οι τρεις και πλέον αιώνες λειτουργίας των σχολείων θα τέμνονταν από τρεις άξονες, τον εκπαιδευτικό, τον κοινωνικό και τον θρησκευτικό, οι οποίοι με τη σειρά τους θα ανοίγονταν σε ακτίνες κατά αιώνα: ο θρησκευτικός άξονας θα χωριζόταν στον καθολικό, στον ορθόδοξο και στον μουσουλμανικό, ο κοινωνικός θα χωριζόταν σε

εκείνον της ενετικής περιόδου, της οθωμανικής κυριαρχίας, και του Ελληνικού κράτους, σε συνάρτηση με τη Γαλλία (χώρα καταγωγής), ενώ ο εκπαιδευτικός θα χωριζόταν σε μεθόδους, προγράμματα και παιδαγωγικές τακτικές.

Όλες αυτές οι παράμετροι χρειάστηκε να αναλυθούν παράλληλα, και ταυτόχρονα ο κάθε αιώνας (από τα τέλη του 17ου μέχρι και τα μέσα του 20ού) ανάλογα με το τι γινόταν σε κάθε μια από τις εμπλεκόμενες χώρες (Γαλλία και Ελλάδα) και στους τρεις τομείς (θρησκευτικό, κοινωνικό και εκπαιδευτικό). Το πλήθος των στοιχείων αυτών συναντήθηκε και πραγματώθηκε στα συγκεκριμένα σχολεία. Κάθε περίοδος έθεσε τα δικά της δεδομένα και παραμέτρους: τα σχολεία προσαρμόστηκαν και εξελίχθηκαν. Τα ερωτήματά μας απαντήθηκαν.

Έχει ειπωθεί ότι η ιστορία αποτελεί συχνά μια προσπάθεια να φέρουμε και πάλι στη μνήμη κάτι που είναι κρυμμένο ή αλλοιωμένο: «L'histoire des historiens est souvent un effort désespéré pour se *ressouvenir,* retrouver la trace et la figure de ce qui avait été enfoui ou altéré» (Fayet-Scribe,1990:7). Ο δικός μας σκοπός ήταν να ξαναφέρουμε στη μνήμη την ιστορία των Ουρσουλινών, την ξεχασμένη εδώ και τρεις αιώνες, και να απαντήσουμε στα σχετικά ερωτήματα.

Είναι δεδομένο ότι τα σχολεία των Ουρσουλινών συνέβαλαν, όπως και όλα τα γαλλικά ταγματικά σχολεία θηλέων, στην εκπαίδευση και τη διαπαιδαγώγηση των κοριτσιών στην Ελλάδα. Η πρωτοτυπία, όμως, των συγκεκριμένων παρθεναγωγείων έγκειται στην ίδια την ιστορία τους. Στο πώς δημιουργήθηκαν, στο γιατί, στο ποιοι συνέβαλαν, σε ποιες περιοχές ευδοκίμησαν και πότε: με λίγα λόγια, στις αιτίες, στα κίνητρα και στους συνεργούς/αρωγούς του εγχειρήματος αυτού, καθώς και στις σχέσεις τους με τις τοπικές κοινωνίες των δύο νησιών και με το ελληνικό κράτος.

Διαρθρωτικά, η παρούσα μελέτη περιλαμβάνει μιαν εισαγωγή, οκτώ επιμέρους κεφάλαια με τα υποκεφάλαιά τους, και τον επίλογο με την ανάλυση των ευρημάτων και τα συμπεράσματα της έρευνας. Η κυρίως εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη: το πρώτο μέρος αναφέρεται στο θρησκευτικό και στο πολιτικό πλαίσιο μέσα στα οποία λειτούργησαν τα υπό μελέτη σχολεία, ενώ το δεύτερο παρουσιάζει το εκπαιδευτικό πλαίσιο, και ειδικότερα τα εκπαιδευτικά συστήματα των δύο σχετιζόμενων χωρών, της Ελλάδας και της Γαλλίας – τα δύο αυτά μέρη περιλαμβάνουν τα τέσσερα πρώτα

κεφάλαια. Η τρίτη ενότητα, συναποτελούμενη από τα υπόλοιπα τέσσερα κεφάλαια, παρουσιάζει αναλυτικά τη λειτουργία των δύο παρθεναγωγείων.

Συγκεκριμένα, στο **πρώτο μέρος**, που αφορά στο θρησκευτικό και πολιτικό πλαίσιο:

α) Το Κεφάλαιο 1 αποτυπώνει το ιστορικό πεδίο κατά την έναρξη λειτουργίας των σχολείων, καθώς και την παρουσία άλλων καθολικών ταγμάτων στη λεκάνη της ανατολικής Μεσογείου.

β) Το Κεφάλαιο 2 αναφέρεται στη γαλλική καθολική παρουσία στα δύο νησιά της ερευνάς μας, τη Νάξο και την Τήνο.

γ) Το Κεφάλαιο 3 επικεντρώνεται στην εκπαιδευτική παρουσία και δραστηριότητα των Ουρσουλινών μέσα από πρωτότυπα κείμενα του τάγματος.

Στο **δεύτερο μέρος**, που παρουσιάζει το εκπαιδευτικό πλαίσιο:

α) Το Κεφάλαιο 1 παρουσιάζει μια σύντομη αναδρομή στα εκπαιδευτικά συστήματα (σχολείων αρρένων, θηλέων και ταγματικών) στις δύο άμεσα εμπλεκόμενες χώρες, την Ελλάδα και τη Γαλλία.

β) Το Κεφάλαιο 2 παρουσιάζει τις χριστιανικές αρχές του τάγματος, τους Κανονισμούς (Règlements) και τους Κανόνες (Règles) που διαμόρφωσαν την παιδαγωγική και τη μεθοδολογία τους, από την εποχή της ίδρυσής τους και μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

Στο **τρίτο μέρος** παρουσιάζονται όλα τα ευρήματα που αναφέρονται στην εγκατάσταση των Ουρσουλινών αδελφών στα δύο νησιά και στη λειτουργία των παρθεναγωγείων, με ιδιαίτερη έμφαση στο σχολείο της Νάξου.

Περιλαμβάνει δύο διακριτά μέρη:

α) Στο πρώτο μέρος εξετάζονται τα στοιχεία που αφορούν στην ιστορία της εγκατάστασης των Ουρσουλινών μοναχών: στον ρόλο των Ιησουιτών, στην αλληλογραφία των αδελφών Ουρσουλινών, στη σχέση τους με τη μητρόπολη, στην εγκατάσταση και δράση σε άλλες πόλεις (Ναύπλιο, Καλαμάτα), καθώς και στις απόπειρες εγκατάστασής τους αλλού (Πάτρα, Κεφαλονιά). Επίσης παρουσιάζονται όλα τα ευρήματα σχετικά με τη λειτουργία των παρθεναγωγείων, την εσωτερική οργάνωση των Σπιτιών, τους Κανονισμούς, το διδακτικό προσωπικό, τις μαθήτριες, τις παιδαγωγικές τους αρχές, τα μαθήματα, τις εξετάσεις, τα μετάλλια και τις απονομές βραβείων. Ειδικά ως προς την παιδαγωγική τους, έχουμε συμπεριλάβει μια

ιδιαίτερη αναφορά στην παιδαγωγική του Δελασάλ, που γεννήθηκε την ίδια περίπου εποχή και κινήθηκε στο ίδιο πνεύμα με εκείνην των Ουρσουλινών.

β) Στο δεύτερο μέρος αναλύονται οι σχέσεις των παρθεναγωγείων με το ελληνικό κράτος, η αδειοδότηση και η «ισοτιμία» τους βάσει της νομοθεσίας, οι αναφορές για παρατυπίες και ελλείματα (σχολείων - κράτους), το φιλανθρωπικό τους έργο, η παύση της λειτουργίας των παρθεναγωγείων και, τέλος, ο αντίκτυπος –θετικές και αρνητικές αντιδράσεις– στις κοινωνίες των δύο νησιών όπως διαφαίνονται μέσω του τοπικού τύπου.

Το μέγεθος των κεφαλαίων ποικίλει, με ορισμένα από αυτά να εμφανίζονται σχετικά μικρά. Η διάρθρωση αυτή, όμως, επιλέχθηκε συνειδητά, με βάση δύο κυρίως δεδομένα: Πρώτον, ότι επιδιώξαμε να παρουσιάσουμε ξεχωριστά τα στοιχεία που αναφέρονται σε κάθε ένα από τα δύο παρθεναγωγεία, ώστε να είναι σαφής η περιγραφή και κατανόησή τους από τους αναγνώστες και, δεύτερον, ότι η παρουσίασή μας βασίζεται στα ευρήματα που προήλθαν από τα τρία βασικά αρχεία που προαναφέραμε (των Ουρσουλινών στην Αθήνα, των Καθολικών και των ΓΑΚ στη Νάξο) και επομένως καλύπτουν τα χρονικά διαστήματα για τα οποία υπάρχουν τεκμήρια –για τον λόγο αυτό, μάλιστα, ορισμένα κεφάλαια κλείνουν νωρίτερα από το χρονικό διάστημα που καλύπτει συνολικά η εργασία μας. Σε ορισμένες περιπτώσεις, για την επισήμανση ιδιαίτερων θεμάτων που αναπτύσσονται εντός των κεφαλαίων, όπως π.χ. στα αντικείμενα της εκπαίδευσης, χρησιμοποιήσαμε τον πλαγιασμό ορισμένων χαρακτηριστικών λέξεων ή φράσεων, αντί υποτίτλων.

Με δεδομένο ότι τα δύο υπό μελέτη παρθεναγωγεία και το τάγμα που τα ίδρυσε υπήρξαν γαλλόφωνα, πολλά από τα τεκμήρια που παρατίθενται, καθώς και συνοδευτικά στοιχεία είναι στη γαλλική γλώσσα. Στις σχετικές αναφορές, χρησιμοποιήσαμε την απόδοση κυρίων ονομάτων στην ελληνική γλώσσα όπου αυτές είναι καθιερωμένες, ενώ κρατήσαμε τη γαλλική εκδοχή στις υπόλοιπες. Διαφοροποιήσεις υπάρχουν και στη χρήση κεφαλαίων και πεζών αρχικών, όπως π.χ. στην περίπτωση του αγίου Αυγουστίνου, όπου χρησιμοποιούμε κεφαλαίο για τη λέξη Άγιος όταν αποδίδουμε στα ελληνικά όρο γαλλικής πηγής που χρησιμοποιεί κεφαλαίο, ενώ χρησιμοποιούμε πεζό αρχικό στις περισσότερες άλλες περιπτώσεις, όπως κάνουμε και με τους λοιπούς αγίους και αγίες. Τέλος, σε περιπτώσεις που

μεταφέρουμε κείμενα με παλαιότερες γραφές λέξεων, ανορθογραφίες, λάθη ή ασαφή σημεία στο πρωτότυπο, κάνουμε τη σχετική επισήμανση.

Η παρούσα μελέτη επιδιώκει να αποτυπώσει την πορεία των Ουρσουλινών αδελφών που εγκαταστάθηκαν και δημιούργησαν ένα σχολείο για κορίτσια πολύ πριν από όλα τα άλλα, ελληνικά ή ξένα: συγκεκριμένα, ενάμιση αιώνα νωρίτερα, στη Νάξο. Πρόκειται για μια μικρή, αλλά συνάμα πολύ «μεγάλη» ιστορία.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Το πολιτικό και το θρησκευτικό πλαίσιο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η παρουσία των καθολικών ταγμάτων στην ανατολική Μεσόγειο

1.1) Από το λατινικό Δουκάτο του Αρχιπελάγους στην Οθωμανική κυριαρχία, μέχρι την Ελληνική Επανάσταση (1670-1821)

1.1.1) Δουκάτο του Αρχιπελάγους (1207-1579)

Μέχρι τα μέσα του 16ου αιώνα, το Αιγαίο αποτέλεσε πεδίο διαμάχης ανάμεσα στη Γαληνοτάτη και την Υψηλή Πύλη.

Το 1207 είχε δημιουργηθεί το Δουκάτο του Αρχιπελάγους από τον Ενετό Μάρκο Α΄ Σανούδο, πρώτο δούκα της Νάξου[11], τη δυναστεία του οποίου είχε διαδεχθεί το 1383 εκείνη των Κρίσπο. Αρχικά οι προϋπάρχοντες θεσμοί έγιναν σεβαστοί, ειδικά στο θρησκευτικό πεδίο, με βάση τα κοινά σημεία των δύο χριστιανικών δογμάτων και με το παράδειγμα να δίνει ο ίδιος ο Μάρκος Σανούνδος[12]. Επί των διαδόχων του, όμως, η πολιτική αυτή μεταστράφηκε, και επιβλήθηκαν περιορισμοί στον ορθόδοξο κλήρο και αποκλεισμοί των Ορθοδόξων από θέσεις εξουσίας. Η κοινωνία έγινε λατινοκρατούμενη, με τη διοίκηση και τα αξιώματα στα χέρια ευγενών Ενετών και άλλων Ευρωπαίων μετοίκων, καθώς και ορισμένων Ελλήνων, που είχαν ανέλθει κοινωνικά μέσω μικτών γάμων. Αυτό έμελλε να έχει ως συνέπεια, αιώνες αργότερα, αρκετοί να υποδεχθούν τους Οθωμανούς ως απελευθερωτές από την τυραννία των Φράγκων: «Mieux vaut se faire massacrer par le Turc que d'être donné en pature au Vénitien» (Dallegre,2002:97). Μάλιστα, ήταν μετά από αίτημα των Ορθοδόξων κατοίκων της Νάξου που ο σουλτάνος Σελίμ Β΄ τοποθέτησε το 1564 στη θέση του δούκα τον Εβραίο Ιωσήφ Νάζη, βάζοντας τέλος στην Ενετική ηγεμονία.

Μετά την κατάληψη της Κύπρου από τον Σελίμ Β΄, το 1570, και τη σφαγή των παραδοθέντων Ενετών από τους Οθωμανούς, η Βενετία πρωτοστάτησε στη σύμπηξη των χριστιανικών ναυτικών δυνάμεων που οδήγησε στην καταστροφική για τις

---

[11] Αριστοκρατικής καταγωγής, ο Μάρκος Σανούδος (1153-1220) ανήκε σε μια από τις 24 παλαιές οικογένειες (Case vecchie) της Χρυσής Βίβλου (Libro d'Oro) της Δημοκρατίας της Βενετίας. Έλαβε μέρος στην 4η Σταυροφορία, Το 1205 κατέλαβε τη Νάξο και μέχρι το 1207 ήλεγχε τις Κυκλάδες μαζί με την οικογένεια και τους συντρόφους του. Δημιούργησε το Δουκάτο της Νάξου, προσφέροντας εδάφη σε άλλους ευγενείς της Βενετίας, όπως την Τήνο, τη Σκύρο, τη Σκόπελο και τη Μύκονο στους αδελφούς Andrea και Geremia Ghisi (ή Ghizzi) και τη Σαντορίνη στον Jaccopo Barozzi.

[12] Έλαβε απόφαση του να επιτρέψει στους Ορθόδοξους Ελληνικούς πληθυσμούς του νησιού να παραμείνουν στην Εκκλησία τους, ενώ δεν δίστασε να οικοδομήσει ο ίδιος έναν ορθόδοξο ναό για τη σύζυγό του, που ήταν Ορθόδοξη.

οθωμανικές δυνάμεις ναυμαχία της Ναυπάκτου, το 1571. Με τη δεύτερη συμμαχική εκστρατεία να αποτυγχάνει, και ύστερα από μεσολάβηση της Γαλλίας, η Βενετία εξουθενωμένη από τις συγκρούσεις, υπέγραψε στις 7 Μαρτίου 1573 συνθήκη ειρήνης, αποδεχόμενη τους όρους του σουλτάνου, ο οποίος, με τη σειρά του, ανανέωσε τις τουρκοβενετικές εμπορικές συνθήκες και τα προνόμια των Βενετών εμπόρων[13] στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Επωφελούμενη η Γαλλία, κέρδισε τον έλεγχο στις παλαιές κτήσεις των Βενετών (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Χασιώτης, Βακαλόπουλος, Παπαδόπουλος. 24*, 2015:89), γεγονός που οδήγησε, μεταξύ άλλων, στην εγκατάσταση γαλλικών καθολικών ταγμάτων στο Δουκάτο του Αρχιπελάγους, το οποίο προσαρτήθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1579. Ο στόχος των ως άνω ταγμάτων ήταν διπλός: να αναχαιτίσουν την εξάπλωση αφενός του Προτεσταντισμού[14] στα ανατολικά της Ευρώπης, αφετέρου του Ισλάμ στα δυτικά της. Για τους Καθολικούς, με κανένα τρόπο δεν έπρεπε το Δουκάτο του Αρχιπελάγους να βρίσκεται υπό τον έλεγχο του Ισλάμ. Σε αυτή την πολιτικο-θρησκευτική σκακιέρα η Δύση εμφανίζεται περισσότερο εχθρική απέναντι στο Ισλάμ απ' όσο οι Άπιστοι απέναντι στους Χριστιανούς (Oikonomidou, 2009:13).

Με ζωντανές ακόμη τις ενετικές παραδόσεις διακυβέρνησης και κοινωνικής διάρθρωσης, οι Καθολικές κοινότητες του Δουκάτου συνέδεαν τις Κυκλάδες με τις Δυτικές δυνάμεις και τη θρησκευτική πολιτική των Καθολικών για τον περιορισμό της εξάπλωσης του Ισλάμ στη Δύση με την αποδοχή ως προστάτιδων των ευρωπαϊκών πολιτικών δυνάμεων:

> […] pourquoi le Roy tient un Ambassadeur a la Porte du grand Seigneur; il montre que c'est particulièrement pour conserver la religion Chrétienne en Orient, & protéger plus de quatre-vingt milles personnes qui dans cet Empire passent a la Romaine (Richard, 1657:123) [σ.σ. Η ορθογραφία του πρωτοτύπου].

Σημαντικό ρόλο στην εγκατάσταση των γαλλικών καθολικών ταγμάτων στο Δουκάτο έμελλε να διαδραματίσουν οι σχέσεις των Ενετών κατοίκων με τους ελληνικούς

---

[13] Πάντως, οι Βενετοί, κυρίως μετά την απώλεια της Κύπρου, βαθμιαία εκτοπίστηκαν από τους εμπορικούς δρόμους της ανατολικής Μεσογείου, ενώ καινούργιοι «παίκτες» έμπαιναν στο εμπορικό «παιχνίδι».

[14] Η ιεραποστολική δραστηριότητα των Καθολικών εντάθηκε από τον 17ο αιώνα ως απάντηση στη Μεταρρύθμιση και τους Προτεστάντες, και ειδικά απέναντι στην προσέγγιση των τελευταίων προς τους Οθωμανούς.

πληθυσμούς των νησιών, σχέσεις που, παρά τα προβλήματα, ήταν σχετικά χαλαρές μετά από αιώνες συνύπαρξης ομόθρησκων, καίτοι αλλόδοξων, κατακτητών και κατακτημένων, και ύστερα από κάποιες παραχωρήσεις εξουσιών εκ μέρους των πρώτων.

1.1.2) Οθωμανική κυριαρχία (Νάξος 1579 / Τήνος 1715 - 1821)

Παρόλο που η Οθωμανική Αυτοκρατορία θεωρείτο από τα ευρωπαϊκά κράτη ύψιστη απειλή, από στρατιωτική και –κυρίως– από θρησκευτική άποψη, στο Δουκάτο του Αρχιπελάγους η κυριαρχία της δεν ανέτρεψε επί της ουσίας τη σειρά των πραγμάτων, και την εξέχουσα θέση των Ενετών στην τοπική κοινωνία. Έτσι, η συγκεκριμένη χρονική περίοδος φαίνεται να χαρακτηρίζεται από θρησκευτική, διοικητική και οικονομική ανεκτικότητα[15], γεγονός στο οποίο πρέπει να συνέβαλαν οι εξής παράμετροι:

Πρώτον, το αυξημένο ενδιαφέρον των Οθωμανών για τη συλλογή φόρων, ακόμα και από τους Ενετούς άρχοντες: «[...] (όπως ο Κρίσπος της Νάξου και ο Κρουσίνος Sommaripa της Άνδρου) [που] απέκτησαν τις παλαιές τους θέσεις για μικρά μεσοδιαστήματα, πληρώνοντας φόρο υποτελείας στο Σουλτάνο» (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Χασιώτης, Βακαλόπουλος, Παπαδόπουλος*. 24, 2015:66).

Δεύτερον, το μειωμένο ενδιαφέρον των Οθωμανών τόσο για τα «της θάλασσας» όσο και για τα «της ξηράς» του δουκάτου. Λίγες μόνο οθωμανικές οικογένειες εγκαταστάθηκαν στα νησιά, ελάχιστες στη Νάξο, η δε οθωμανική εμπλοκή στα της «διοίκησης» περιοριζόταν στην αποστολή από την Πύλη ενός διοικητή ή δικαστή, όπως και σε άλλες δευτερεύουσας σημασίας κτήσεις τους: «En maints endroits, provinces éloignées, montagnes, îles, la présence ottomane se réduit à un gouverneur, un précepteur, un juge, une garnison parfois temporaire» (Dallegre, 2002: 66). Έτσι, κατ' ουσίαν, τα νησιά διοικούντο από μακριά, κάτι που είχε εφαρμόσει και ο τελευταίος δούκας, ο Ισπανοεβραίος μεγαλέμπορος της εποχής Ιωσήφ Νάζη, ο οποίος είχε αναλάβει:

> [...] από τον Σελίμ Β΄ την εκμετάλλευση των δεκαπέντε σπουδαιότερων νησιών του

[15] Ο όρος «οθωμανική κατοχή» χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά για την περίοδο μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 από τον Ιωάννη Φιλήμονα το 1834. Ωστόσο δεν αποτυπώνει την ιστορική πραγματικότητα όλου του Ελλαδικού χώρου, αφού αρκετές περιοχές του ήταν και παρέμειναν υπό Ενετική κατοχή, άμεση ή έμμεση ή κατά διαστήματα.

> κεντρικού Αιγαίου [...] με τον τίτλο του δούκα και με την υποχρέωση να καταβάλη στο Σουλτάνο πάνω από 14.000 δουκάτα. Ο Νάζης δεν εγκαταστάθηκε ποτέ στο δουκάτο του· προτίμησε να κατευθύνει τις οικονομικές υποθέσεις του κρατιδίου του από την Κωνσταντινούπολη [...] (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Χασιώτης, Βακαλόπουλος, Παπαδόπουλος,* (24), 2015: 72).

Η απουσία Οθωμανών αξιωματούχων ενίσχυε την ανεξαρτησία των ορθόδοξων ελληνικών πληθυσμών: «[...] L'independance des administrations communales était plus grande que le texte des capitulations ne le faire croire: l'absence de fonctionnaires ottomans augmentait leur indépendance» (Slot, 1982:156). Έτσι σχημάτισαν *κοινότητες* με δικαίωμα εκλογής τοπικού κυβερνήτη. Η επιλογή των αρχόντων γινόταν μεταξύ των Οθωμανών μουσουλμάνων και μεταξύ των Ελλήνων χριστιανών. Επικρατούσε εν γένει ένα είδος κοινωνικής ισότητας, στο πλαίσιο της οποίας καθένας είχε την κοινωνική του θέση και το επάγγελμά του.

Το πνεύμα ανοχής και ουδετερότητας εκ μέρους της Πύλης, ευνοούσε την αρμονική συνύπαρξη των διαφορετικών θρησκευτικών κοινοτήτων: οι κάτοικοι των νησιών ήταν στην πλειονότητά τους Ορθόδοξοι, μία μειοψηφία, προερχόμενη από τους παλαιούς Ενετούς κατακτητές, ήταν Καθολικοί[16], ενώ υπήρχαν ελάχιστοι Μουσουλμάνοι, καθώς και Εβραίοι, όπως περιγράφεται σε αναφορές και εκθέσεις[17]. Έτσι η «Αναφορά d'Allrey / 7 Οκτωβρίου 1650» αναφέρει σχετικά: «Μακάρι να είχαν οι δικοί μας στην Αγγλία και την Ολλανδία τα ίδια δικαιώματα που μας αναγνωρίζονται στην Κωνσταντινούπολη από τους Τούρκους και υπό το βλέμμα του Σουλτάνου» (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 2002:68).

Ανάλογη ήταν η ανοχή των Οθωμανών και ως προς τη γλώσσα του πληθυσμού, που ήταν η ελληνική. Δεν επιβλήθηκε απαγόρευση χρήσης της σε κανένα περιβάλλον ούτε η αντικατάστασή της από την τουρκική (Dallegre 2002:53).

---

[16] Στις Κυκλάδες εκείνη την εποχή υπήρχαν έξι Καθολικές επισκοπές: Νάξου, Τήνου, Σύρου, Άνδρου, Μήλου και Σαντορίνης.

[17] Πρόκειται για αναφορές και εκθέσεις Ιησουιτών ιερομόναχων που δρούσαν στην Οθωμανική επικράτεια –από την ίδρυση της μονής τους στην Κωνσταντινούπολη, το 1583, έως την προσωρινή κατάργηση του τάγματός τους από τον πάπα Κλήμεντα ΙΔ΄, το 1773– με προορισμό τη Ρώμη, όπου βρισκόταν το Κεντρικό Ηγουμενείο τους, το Παρίσι, από όπου εξαρτώνταν οι Γάλλοι μισσιονάριοι της Ανατολής, αλλά και την Κωνσταντινούπολη, όπου έδρευε ο πρωθηγούμενος των Ιησουιτών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τις περιοχές και τους πληθυσμούς που επισκέπτονταν και για την ιεραποστολική δραστηριότητα που ανέπτυσσαν εκεί (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 2002:7-8).

Αξίζει σε αυτό το σημείο να σημειώσουμε ότι στα νησιά του δουκάτου λειτουργούσε μια διπλή αντίθεση, η πρώτη μεταξύ του –ποσοτικά ολιγάριθμου, πλην κυρίαρχου- μουσουλμανικού και του –πληθυσμιακά επικρατούντος, πλην υποτελούς- χριστιανικού στοιχείου, το οποίο με τη σειρά του, με δεδομένο το εκκλησιαστικό σχίσμα, ήταν φορέας της δεύτερης αντίθεσης, μεταξύ Ορθοδόξων και Καθολικών, στο πλαίσιο της οποίας τα νησιά, και ιδίως η Νάξος, αποτέλεσαν κατεξοχήν μήλον της έριδος. Οι ελληνικοί Ορθόδοξοι πληθυσμοί συμμαχούσαν κατά το δοκούν και κατά περίπτωση, ανάλογα και με τις κατά περιόδους θέσεις του Πατριαρχείου[18].

Οι σχέσεις μεταξύ των δύο Εκκλησιών μεταβάλλονταν και αναθεωρούνταν συχνά, κινούμενες σε όλο το φάσμα μεταξύ της σύμπραξης και της ρήξης[19]. Σε ορισμένες περιστάσεις οι Ορθόδοξοι έτρεφαν ελπίδες για υποστήριξη και συνδρομή εκ μέρους των Δυτικών δυνάμεων, σε μια από κοινού αντιπαράθεση με το μουσουλμανικό Οθωμανικό στοιχείο[20]. Αντίθετα, οι σχέσεις διαταράσσονταν όταν η Υψηλή Πύλη επεδείκνυε ιδιαίτερα ευνοϊκή στάση απέναντι στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και τους Ορθόδοξους πληθυσμούς, ή όταν το Δυτικό στοιχείο επιδίωκε να διεισδύσει στην οθωμανική επικράτεια προσεταιριζόμενο την οθωμανική εξουσία.

Υπήρξαν, εξάλλου, και περιστάσεις που η στάση της Καθολικής εκκλησίας οδήγησε σε σύγχυση τους πληθυσμούς των νησιών. Χαρακτηριστική η περίοδος της Ελληνικής Επανάστασης, απέναντι στην οποία φαινόταν να στέκεται αρνητικά, ενώ

---

[18] Όπως είναι γνωστό, μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και την εδραίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το Βατικανό και ευρωπαϊκά κράτη όπως η Δημοκρατία της Βενετίας και η Γαλλία διατήρησαν στενές σχέσεις με τους χριστιανικούς πληθυσμούς, ειδικά της Κωνσταντινούπολης και των νησιών του Αιγαίου, με τους οποίους τους μοιράζονταν θρησκευτικούς, γλωσσικούς και πολιτισμικούς δεσμούς συγγένειας.

[19] «Τα πρακτικά της συνόδου Φερράρας - Φλωρεντίας (1438-1439), με την υπογραφή του βυζαντινού Αυτοκράτορα Ιωάννη Η Παλαιολόγου και 32 ορθόδοξων μητροπολιτών [...] της Ανατολικής Εκκλησίας απετέλεσαν την τυπική αναγνώριση της θρησκευτικής ενώσεως και το βασικότερο αποδεικτικό έρεισμα για τη μελλοντική προπαγάνδα των καθολικών στην Ανατολή. [...] Ο Μεχμέτ Β΄, στην προσπάθειά του να αποκόψη τις γέφυρες των υπηκόων του Ελλήνων, αμέσως μετά την άλωση της Πόλης, με την καθολική Δύση, ανέδειξε στον Πατριαρχικό θρόνο τον αρχηγό των ανθενωτικών Γεννάδιο Σχολάριο. [...] Η νέα λοιπόν τάξη που επέβαλαν οι Οθωμανοί [...] δεν ευνοούσε την ανάπτυξη σχέσεων ή επαφής ανάμεσα στις δύο παλαιές Εκκλησίες. [...]. Έτσι η παπική Εκκλησία έστρεψε αναγκαστικά τη δραστηριότητά της έξω από τις τουρκοκρατούμενες περιοχές, και ειδικότερα στις λατινοκρατούμενες ελληνορθόδοξες χώρες. [...] β) Στην εναρμόνιση των συμφερόντων της Αγίας Έδρας με τις ευρύτερες προοπτικές του Φράγκου κατακτητή [...]» (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (Πατρινέλης, Τσιρπανλής, Αναστασίου, Αρνάκης, Βακαλόπουλος). 23,* 2015 : 117-118).

[20] Ήδη από τον 15ο αιώνα, τη συνδρομή των Καθολικών ζητούσαν Έλληνες που πολεμούσαν σαν μισθοφόροι για λογαριασμό Ιταλικών δυνάμεων.

μυστικά την ευνοούσε, κάτι που όμως δεν μπορούσε –και ίσως και δεν έπρεπε– να γίνει ευρύτερα αντιληπτό:

> Η Παπική εξουσία εμφανίζεται κατά την εποχή αυτή, υπό διπλή μορφή, τη θρησκευτική και την πολιτική. Υπό την πρώτη ευνοούσε και υποβοηθούσε μυστικά το ελληνικό επαναστατικό κίνημα, που απέβλεπε να πραγματοποιήσει χριστιανικούς στόχους, την ελευθερία, την ισότητα και την αδελφοσύνη. Υπό τη δεύτερη, όμως, ως πολιτική και ως Κράτος του Βατικανού, που είχεν ιδρύσει στην Τούρκικη Επικράτεια Καθολικές Κοινότητες, για να μην έρχεται σε προστριβές με τους Τούρκους είχε καταδικάσει τις μυστικές οργανώσεις που προπαρασκεύαζαν επαναστατικά κινήματα την εποχή της Τουρκοκρατίας. [...]. Στον ανωτέρω λόγο οφείλεται η ουδέτερη στάση που ετήρησαν οι Τήνιοι Καθολικοί κατά την προεπαναστατική περίοδο» (Δώριζας γ, 1978:119).

Το υπάρχον καθεστώς, σε όλους τους τομείς, θα αλλάξει με την Ελληνική Επανάσταση.

1.1.3) Ο ρόλος των Διομολογήσεων

Πέραν του στοιχείου της θρησκείας, που στο συγκεκριμένο πλαίσιο αποκτά έντονα πολιτικές διαστάσεις, ενδιαφέρον παρουσιάζει και ένα άλλο μέσο άσκησης επιρροής στην περιοχή, εκ μέρους της Γαλλίας συγκεκριμένα. Πρόκειται για τις περίφημες Διομολογήσεις, που συνάφθηκαν μεταξύ της Γαλλίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Παρά τις θρησκευτικές και πολιτικές αντιπαραθέσεις μεταξύ τους, ο Βασιλιάς και το Διβάνι, il Ré et le Divan, συμμάχησαν συχνά, αφού, για τους Γάλλους βασιλείς, η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ένα κράτος όπως όλα τα άλλα, με το οποίο μπορούσε κανείς να κάνει εμπόριο, να συμμαχεί ή να πολεμά, ανάλογα με τα συμφέροντά του. Έτσι, σε μια κίνηση έμμεσης εδαφικής επέκτασης της Γαλλίας, ο Φραγκίσκος Α΄, ακόμα και μετά τον γάμο του με την αδελφή του αυτοκράτορα Κάρολου Ε΄ (Κουίντου), μεγάλου αντιπάλου των Οθωμανών, δεν δίστασε να συμμαχήσει με τους τελευταίους, υπογράφοντας την συνθήκη των Διομολογήσεων με τον Σουλεϊμάν τον Μεγαλοπρεπή[21] «La France n'avait donc qu'à percer le monopole italien en

[21] Ο Σουλεϊμάν, κλείνοντας το 1535 με τον Φραγκίσκο Α΄ τη γαλλοτουρκική συνθήκη, κέρδισε τη συμμαχία του απέναντι στους Αψβούργους, εκβιάζοντας, εμμέσως, και τη Βενετία να συμμαχήσει με

Méditerranée orientale en sa faveur (grâce aux capitulations entre François 1er et Soliman en 1535 et en 1569) afin de profiter des avantages commerciaux» (Dallegre, 2002:128).

Οι Διομολογήσεις υπήρξαν προϊόν εξαιρετικά υψηλής διπλωματίας[22]. Εξασφάλιζαν ειδικό καθεστώς για τους ξένους απεσταλμένους, και γενικά τους ξένους υπηκόους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς και την προστασία των αυτοχθόνων χριστιανικών πληθυσμών:

> Parmi l'histoire des traits qui ont lié les nations entre elles, aucune n'offre un intérêt plus attachant que celle de ces conventions d'un caractère particulier passées entre la France et la Turquie et connues sous le nom de Capitulations. Formées en un corps de doctrine [...] elles constituent le régime international destiné à protéger des étrangers établis en territoire ottoman (Cirilli, 1898:10).

Καθώς αποδείχθηκαν συμφέρουσες για τη Γαλλία, οι Διομολογήσεις ανανεώνονταν συνεχώς, μέχρι και τις αρχές του 19ου αιώνα[23]. Χαρακτηριστικά, ο Lodoïs de Martin du Tyrac, κόμης de Marcellus, πρώην υπουργός και γραμματέας της πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη (1815-1820), έγραφε:

> [...] deux jours après, j'y vis arriver l'ambassadeur envoyé par le successeur légitime de François 1er, pour rétablir l'antique amitié de la France avec la Sublime Porte (De Marcellus, 1839: 60).

Ειδικά οι Γάλλοι, αλλά και άλλοι Καθολικοί, όπως οι Ιταλοί, εξαιρούνταν από τις οθωμανικές οικονομικές και δικαιοδοτικές διαδικασίες στις «σκάλες», δηλαδή τα εμπορικά λιμάνια της Ανατολής (échelles du Levant)[24], με ένα εξωεδαφικό καθεστώς

τον Φραγκίσκο εναντίον του Καρόλου, με αποτέλεσμα την έκρηξη του τρίτου βενετοτουρκικού πολέμου.

[22] Χαρακτηριστική, στις Διομολογήσεις του 1673, η αναφορά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία με τον πλέον κολακευτικό τρόπο: «[...] dont forme est semblable à celle de la lune qui est le conquérant du monde qui est impérial». Διομολογήσεις (1673). ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκκα, αρ.38.

[23] Το 1547 οι Δεύτερες Διομολογήσεις, ανάμεσα στον Σελίμ Β΄ και τον Κάρολο Ι΄, το 1574 οι Τρίτες Διομολογήσεις, ανάμεσα στον Μουράτ Γ΄ και τον Ερρίκο Γ΄, το 1597 οι Τέταρτες Διομολογήσεις, ανάμεσα στον Μεχμέτ Γ΄ και τον Ερρίκο Δ΄, ενώ το 1604 οι Πέμπτες Διομολογήσεις, ανάμεσα στον Αχμέτ Α΄ και Ερρίκο Δ΄ και πάλι, το 1673 οι Έκτες Διομολογήσεις, ανάμεσα στον Μεχμέτ Δ΄ και τον Λουδοβίκο ΙΔ΄και, τέλος, το 1740 οι Έβδομες Διομολογήσεις, ανάμεσα στον Μαχμούτ Α΄ και τον Λουδοβίκο ΙΔ΄ και πάλι.

[24] Ο όρος προήλθε έρχεται από την τούρκικη λέξη iksele. Χρησιμοποιήθηκε για τα λιμάνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Εγγύς Ανατολή και τη βόρεια Αφρική όπου ο Σουλτάνος παραιτήθηκε από κάποια δικαιώματά του, κυρίως δικαστικά, προς όφελος των Γάλλων και των λοιπών

(statut d'extraterritorialité) εγγυημένο από τους Ευρωπαίους προξένους. Έτσι, οι Διομολογήσεις παρείχαν ουσιαστικές εγγυήσεις για τα γαλλικά οικονομικά και εμπορικά συμφέροντα.

Μια ιδιαιτερότητα των Διομολογήσεων ήταν ότι έδιναν επιπλέον το δικαίωμα στους Γάλλους υπηκόους που βρίσκονταν στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να θεωρούνται «κάτοικοι» εκτός αυτής: «Ils y jouissent de l'exterritorialité, c'est-à-dire qu' ils sont considérés comme vivant hors du territoire de l'Empire ottoman [...]» (Cirilli, 1898:10).

Για την περαιτέρω προστασία του γαλλικού εμπορίου, ο Γάλλος βασιλιάς έστειλε αμέσως πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη. Έτσι, με πρόσχημα την προστασία του γαλλικού διαμετακομιστικού εμπορίου, οι Διομολογήσεις υπόκειντο αποκλειστικά και μόνο στην κρίση του προξένου της Γαλλίας.

> [...] François 1er décidait de nommer un ambassadeur à Constantinople destiné à assurer la protection des nombreux marchands français que trafiquaient au Levant. Venise et Constantinople devenaient les postes d'observation et d'action de la présence française dans l'Orient méditerranéen (Imhaus, 2004).

Χάρη στις αναπτυγμένες εμπορικές συναλλαγές και στο ειδικό καθεστώς που προσέφερε η συνθήκη στους υπηκόους της Γαλλίας, η κυριαρχία της γαλλικής γλώσσας ως *lingua franca* εξαπλώθηκε στην Ανατολή[25]. Στο μεταξύ, οι δεσμοί που δημιουργήθηκαν ανάμεσα στη Γαλλία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε οικονομική βάση κατ' αρχάς, στη συνέχεια διευκόλυναν και την πρόσβαση απεσταλμένων του –γαλλικού ειδικά– Καθολικισμού στα εδάφη της δεύτερης[26]. Έτσι, οι Διομολογήσεις αποδείχθηκαν επωφελείς αφενός για τη Γαλλία, τον βασιλιά της,

---

εμπόρων που εξαρτώνταν από τον βασιλιά της Γαλλίας (Bluche, 1990:518). Ανάμεσά τους ήταν και η Θεσσαλονίκη, που ο υπουργός Οικονομικών της Γαλλίας Κολμπέρ ξεχώρισε («La plus grande Échelle du Levant») για τον ρόλο της στη σύνδεση της Μασσαλίας με τα Βαλκάνια. Ο εμπορικός ρόλος των échelles du Levant συνεχίστηκε καθ' όλη τη διάρκεια του 18ου και του 19ου αιώνα.

[25] Η αλληλογραφία του Βυζαντίου γραφόταν στα ελληνικά. Αφού κατέκτησε την Κωνσταντινούπολη ο Σουλτάνος Μεχμέτ αλληλογραφούσε με τον πάπα Πίο ΙΙ στα λατινικά. Μετά τη Συνθήκη της Nimègue, το 1679, τα γαλλικά έγιναν η γλώσσα της διπλωματίας.

[26] Για την ιστορία αναφέρουμε ότι οι σχέσεις της Γαλλίας υπήρξαν καλές και με το Τουρκικό κράτος μετά τη σύστασή του, την επαύριο το Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, στάση που προκάλεσε πικρία στην ελληνική πλευρά – χαρακτηριστικό το σχόλιο της εφημερίδας *Κυκλαδική*, ότι ο ελληνικός στρατός είχε συμβάλει τα μέγιστα στην ανάκτηση από τη Γαλλία της Αλσατίας και της Λωρραίνης, ενώ ο γαλλικός στρατός προσέφερε στον Κεμάλ όλα τα πυρομαχικά που διέθετε στη Γαλικία για να συντρίψει τις ελληνικές δυνάμεις (Παρατηρήσεις. Χολήν αντί του μάννα. *Κυκλαδική* (15.9.1927), 28 (1884), σ.1.

και τους υπηκόους της στα οθωμανικά εδάφη, αφετέρου για τον Πάπα και τον Καθολικισμό εν γένει[27].

Ενώ μεθοδευόταν η γαλλική διείσδυση στην οθωμανική επικράτεια, οι ενετικές δυνάμεις αγωνίζονταν να διατηρήσουν τη δική τους δύναμη στην περιοχή. Στις αρχές του 17ου αιώνα, το Αιγαίο παρέμενε ένα *Ταραγμένο αρχιπέλαγος* (Slot, 1982). Στα μέσα του ίδιου αιώνα, το 1669, ο Χάνδακας παραδόθηκε στους Οθωμανούς και τα νησιά του αρχιπελάγους που είχαν παραμείνει στην εξουσία της Γαληνοτάτης πέρασαν στη δικαιοδοσία τους[28], με εξαίρεση εκείνο της Τήνου, το μοναδικό που διατήρησε ως κτήση η Βενετία[29].

Λίγο αργότερα, το 1673, η Γαλλία προώθησε τα δικά της συμφέροντα με τις Έκτες Διομολογήσεις, που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς αφορούσαν άμεσα και έμμεσα περιοχές με ελληνικούς πληθυσμούς, μεταξύ τους και τα νησιά του Δουκάτου. Περιλάμβαναν ρυθμίσεις για ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, από το «επιχειρείν» μέχρι τους Γάλλους υπηκόους, ενώ εμπλουτίστηκαν με καινούργια άρθρα σχετικά με τη θρησκεία.

Η υψηλή προστασία του «επιχειρείν» αναφερόταν ρητά: «Voici ce quordonne ce noble signe […] a but de toute sorte d'entreprises. Moy qui suis par les sublimes et infinies grâces de la majesté du Dieu glorieux […]»[30] [σ.σ. Η ορθογραφία του πρωτοτύπου].

---

[27] Το κράτος της Γαλλίας και η Καθολική Εκκλησία έμελλε πάντως να αναπτύξουν και αντικρουόμενα συμφέροντα, κάτι που θα δούμε να εκδηλώνεται και με αφορμή «Το ζήτημα της Νάξου»: «Έχομεν το Βασιλικόν Θέσπισμα των Βερσαλλιών της 21ης Δεκεμβρίου 1782, όπερ προσκαλεί τας γαλλικάς αρχάς όπως υποστηρίξουν την εγκατάστασιν των Λαζαριστών εις τας προτέρας θέσεις των Ιησουιτών. [...] η Γαλλία ηθέλησε να καταλάβη την υπό των Ιησουιτών καταλειφθείσαν εν Νάξω περιουσίαν, νομίσασα ότι ήτο ατομική των, ως Γάλλων υπηκόων. Αλλά όταν ο Πάπας απέδειξε ότι πρόκειται περί ευσεβούς εκκλησιαστικού κληροδοτήματος, η Κυβέρνησις των Παρισίων ανεγνώρισε τούτο. Θα ανεγνώριζε φυσικά και την συγκυριαρχίαν των Ναξίων, ως προστατευομένων της Γαλλίας εάν υπήρχε τοιαύτη συγκυριαρχία.» (*Κυκλαδική Σύρου* (15-10-1927), 28 (1873), σ. 1 [ΓΑΚ (Νάξος)].

[28] Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα καταλύθηκαν όλα τα νησιωτικά κρατίδια - προτεκτοράτα της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας στο Αιγαίο: η Σέριφος (των Michiel), η Ίος, η Ανάφη και η Αντίπαρος (των Pisani), η Αστυπάλαια και η Αμοργός (των Querini), η Πάρος (του Βερνάρδου Sagredo), η Άνδρος κλπ. Εκτός Οθωμανικής κυριαρχίας έμειναν τα νησιά του Ιονίου.

[29] Η Βενετία διατήρησε στην Κρήτη τρεις θέσεις (Σούδα, Γραμβούσα, Σπιναλόγκα). Κατά τα άλλα, έχασε τη μία μετά την άλλη όλες τις σημαντικές κτήσεις της στον ελλαδικό χώρο (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Χασιώτης, Βακαλόπουλος, Παπαδόπουλος, 24,* 2015 : 119).

[30] Διομολογήσεις (1673). ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκκα, αρ.38.

Προστατεύονταν οι Γάλλοι πρόξενοι, δραγουμάνοι, έμποροι, και γενικά όλοι οι υπήκοοι του αυτοκράτορα της Γαλλίας «Les bénites Capitulations [...] les ambassadeurs consuls droguemens e tous autres sujets de l'empereur de France ne soient en aucune façon inquiètes [...] mais au contraire protégés receus et honores [...] présenté les Capitulations accordées renouvelées du temps du feu [...]»[31].

Προστατεύονταν επίσης οι Γάλλοι κληρικοί που διαβιούσαν στην επικράτεια του σουλτάνου, καθώς και η τέλεση των θρησκευτικών τους καθηκόντων «[...] e touts autres religieux francs quel ordre ou secte que ce soit dépendant de la France ne soient en aucune manière empêcher de faire cérémonies ordinaires de leur Religion et ce dans tous les lieux de nostre empire ou ils sont déjà establis [...]»[32]

Γενικότερα, οι συγκεκριμένες Διομολογήσεις του 1673, με την προσθήκη καινούργιων άρθρων, προστάτευαν ιδιαιτέρως την Καθολική Εκκλησία:

> [...] ce qui ressort plus particulièrement de cette Capitulation, c'est que la religion catholique y trouve, d'abord, une protection spéciale […] tous les évêques et religieux qui sont dans l'Empire ottoman sont aussi conserves dans la jouissance de leurs biens et admis au libre exercice de leurs cérémonies. (Cirilli, 1898:140).

Όσο για το πάλαι ποτέ Δουκάτο του Αρχιπελάγους, γινόταν σαφές ότι η Γαλλία ενδιαφερόταν για τα εδάφη του, για οικονομικούς κυρίως λόγους. Με την έγκριση της Βενετίας, πρόβαλε αξιώσεις ως νόμιμη κληρονόμος.

Ο πατέρας Saulger διακήρυσσε ότι νόμιμοι κληρονόμοι του Δουκάτου ήταν οι Σωμαρίπα (Sommaripa), βαρόνοι της Άνδρου (του οίκου των Σανούδων) και όχι οι Κρίσποι. Σύμφωνα με τον Saulger, ο Σωμαρίπα ήταν «[…] εκ του αίματος των αρχαίων βασιλέων της Γαλλίας καταγόμενος, ένθερμος υποστηρικτής της καθολικής θρησκείας και έτοιμος να προσφέρει το αίμα του για την υπηρεσία του βασιλέως» (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:172). Σύμφωνα με τον ίδιο, μάλιστα, υπήρχε ένα έγγραφο με το οποίο ο αρχηγός της οικογένειας Σωμαρίπα παραχωρούσε όλα τα δικαιώματα του Δουκάτου στον βασιλιά της Γαλλίας. Επαγωγικά, και σύμφωνα με τον Saulger, ο Γάλλος βασιλιάς ήταν ο νόμιμος κυρίαρχος και κάτοχος των νησιών. Ο Γάλλος πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη εξέθεσε αυτά τα επιχειρήματα στον διοικητή της γαλλικής επαρχίας Bergon και, κυρίως, στον συνάδελφό του πατέρα La

[31] Ό.π.

[32] Ό.π.

Chaise, εξομολογητή του βασιλιά.

Όσο για τους Ενετούς, που θα έχαναν τα προνόμιά τους στην οθωμανική επικράτεια, προβλεπόταν μια παρηγορητική προστασία:

> Χωρίς μεγάλο κόστος θα μπορούσαν να υπαχθούν στην εξουσία του γάλλου μονάρχη με νέο δούκα τον λαμπρό νέο Αντώνιο Σωμαρίπα, ο οποίος προβάλλεται ως νόμιμος κληρονόμος των Σανούδων. Συνεπής στο σχέδιο του για την απαλλαγή των Κυκλάδων από τον Σουλτάνο και την υπαγωγή τους στον χριστιανικότατο βασιλιά της Γαλλίας, ο Saulger, έστειλε τον Σωμαρίπα στο Παρίσι για να υπηρετήσει στον γαλλικό στρατό (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:171).

Το προνομιακό καθεστώς που εξασφάλιζαν για τη Γαλλία εντός της οθωμανικής επικράτειας, ευνοώντας την εγκατάσταση στην Ορθόδοξη Ανατολή ενός μεγάλου αριθμού Γάλλων μισσιονάριων, απειλούσε με αλλοίωση την Ορθοδοξία. Υπήρξαν, βεβαίως, και περιστάσεις που οι Διομολογήσεις είχαν θετικό αντίκτυπο στη ζωή των ελληνικών Ορθόδοξων πληθυσμών, όπως στην περίπτωση νησιών του Δουκάτου:

> La première fois, le sultan confirma le privilège exclusif que les Naxiens avaient reçu en 1615. Par la suite –à une date imprécise– un privilège solennel fut accordé à une députation des îles du duché de Naxos et de Sifnos. C'est la dernière fois que nous trouvons une députation combinée des Cyclades à Constantinople (Slot, 1982:156).

Μία όμως ήταν η σταθερά: Οι Διομολογήσεις παρείχαν απεριόριστη προστασία στο καθολικό στοιχείο, που και μετά την πτώση του ενετικού στοιχείου το 1669 δεν απειλήθηκε καθόλου, ενώ δεν αντιμετώπιζε και ιδιαίτερες οικονομικές δυσκολίες. Μεγαλύτερο πρόβλημα ήταν η εξεύρεση κληρικών, καθώς και οι έριδες που ξεσπούσαν μεταξύ των ενετικών καθολικών κοινοτήτων:

> L'Archevêché de Naxos était l'endroit le plus troublé des Cyclades. L'existence de l'église latine n'y était nullement menacée, mais les querelles y faisaient tant de bruit que Rome commença à s'inquiéter. [...]. Le renouvellement des hostilités provenait du fait que Polla avait obtenu de Constantinople une exemption des impôts turcs. Coronello et sa faction qui dominait la *kinotis* du Castro refusèrent de reconnaitre cette exemption (Slot, 1982: 222).

Ενώ, λοιπόν, η θέση της Καθολικής Εκκλησίας παρουσιαζόταν ασφαλής και σταθερή, ο ρόλος της Γαλλίας στις Κυκλάδες, μετά το 1669, ήταν μάλλον αμφιλεγόμενος. Αυτό, με τη σειρά του, δυσχέραινε τις σχέσεις μεταξύ Καθολικών και Ορθοδόξων:

L'attitude des Français vis à vis des Grecs était peu sensée. Ils attendaient des Turcs que ces derniers agissent contre les intérêts de l'Eglise grecque dans l'affaire des missionnaires et des Lieux Saints sans se rendre suffisamment compte que les Turcs étaient disposes à prendre le parti de l'église grecque et ceci autant par la pression du drogman de la Porte que par loyauté envers cette église, institution établie dans le système ottoman. Lorsque les Turcs refusèrent les exigences françaises, la cour de France eut recours aux corsaires pour punir les grecs des Cyclades. Une telle procédure ne pouvait guère contribuer aux bonnes relations intérieures dans les iles (Slot, 1982: 257-258).

1.2) Τα καθολικά τάγματα στην ανατολική Μεσόγειο (16ος-20ός αι.)

Η έντονη δραστηριότητα των καθολικών ταγματικών αποστολών στην ανατολική Μεσόγειο αρχίζει από την εποχή του Γάλλου βασιλιά Φραγκίσκου Α΄ (1515-1547) και φτάνει στη βασιλεία του Λουδοβίκου ΙΔ΄ (1643-1715). Η συγκεκριμένη χρονική περίοδος χαρακτηρίζεται από πολλές θρησκευτικές αναταράξεις: οι αποστολές των ταγμάτων κλήθηκαν να αναχαιτίσουν την εξάπλωση του Ισλάμ και τον εξισλαμισμό των χριστιανικών πληθυσμών. Μετά και τη Σύνοδο του Τριδέντου (1545-1563) τα Καθολικά τάγματα ξεκίνησαν την εγκατάστασή τους σε περιοχές της ανατολικής Μεσογείου.

Αν και χρονικά πρώτοι μισσιονάριοι υπήρξαν οι Φραγκισκανοί μοναχοί (ή Μινορίτες αδελφοί)[33], το πιο δραστήριο τάγμα σε ιεραποστολές ήταν εκείνο των Ιησουιτών[34]. Πρώτος ο Ιγνάτιος Λογιόλα χρησιμοποίησε την αναφορά στον πρώιμο Χριστιανισμό για να ορίσει το πλαίσιο μιας ιεραποστολικής θητείας σε συγκεκριμένη περιοχή. Οι ανά τον κόσμο ιεραποστολές, ήδη από το 1545 οι επιστολές του Ιησουίτη Ξαβιέ (Xavier) σε όλα τα Σπίτια (Maisons) του τάγματος, παρακινούσαν τους αδελφούς να μεταβούν στην Ανατολή στο όνομα της Καθολικής «παγκοσμιοποίησης» (universalisme catholique, Lacouture β, 1991:213-215). Τα *Annales de la*

[33] Το τάγμα των Φραγκισκανών ιδρύθηκε από τον άγιο Φραγκίσκο της Ασίζης (1183-1226) στην ομώνυμη πόλη της βόρειας Ιταλίας το 1209, και αναγνωρίστηκε από τον πάπα Ιννοκέντιο Γ΄ το 1210. Πραγματοποίησε την πρώτη του ιεραποστολή στο Μεξικό (Νέα Ισπανία), το 1521. Βλ. Heylot και Bullot (1847-1863), σ. 325.

[34] Το τάγμα των Ιησουιτών ιδρύθηκε από τον Ιγνάτιο Λογιόλα και αναγνωρίστηκε με βούλα του πάπα Παύλου Γ΄ τον Σεπτέμβριο του 1540. Η ιεραποστολική του δραστηριότητα ξεκίνησε στη Βραζιλία, το 1549, την Κίνα, το 1580, και τις Φιλιππίνες, το 1581.

Propagation de la Foi μαρτυρούν για την ιεραποστολική δραστηριότητα των Ιησουιτών ανά τον κόσμο, καθώς ήταν οι πιο δραστήριοι, ενώ δεν λείπουν βέβαια και αναφορές στα υπόλοιπα τάγματα[35].

Στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου, τα δυτικά τάγματα εξαπλώθηκαν σταδιακά μεταξύ του 17ου και του 20ού αιώνα. Επρόκειτο για εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που, με βάση την παλαιότερα χριστιανική θρησκεία των πληθυσμών, και μάλιστα την παρουσία εκεί των τεσσάρων πρεσβυγενών Πατριαρχείων, θεωρήθηκε ότι έπρεπε να απελευθερωθούν από τους αλλόθρησκους Οθωμανούς. Γι' αυτόν μάλιστα τον λόγο, αρκετές φορές οι αποστολές προς υποδουλωμένους χριστιανικούς πληθυσμούς τύγχαναν καλής υποδοχής. Ωστόσο, κατά το μάλλον ή ήττον, οι ιεραποστολές αυτές συναντούσαν σημαντικές αντιξοότητες:

> L'Orient a été toujours le théâtre des souffrances; & notre Compagnie qu'on fcait être persécutée partout, soit aux Indes par les Infidèles, soit en Amérique par les Barbares, soit en Allemagne par les Luthériens, soit en Angleterre et en France par les Calvinistes & autres hérétiques, n'a pas manque de trouver des croix en Turquie, & de souffrir plusieurs persécutions. Nos pères a Constantinople, a Nauplie de Romanie, a Saloniki ont endure les fers, les prisons, les coups des bastons & plusieurs auanies: a Smyrne & a Naxie ils ont eu mille contradictions […] (Richard, 1657:358-359) [σ.σ. Η ορθογραφία του πρωτοτύπου].

Εξετάζοντας την ανάπτυξη της δράσης των ταγμάτων στην ανατολική Μεσόγειο

---

[35] Ενδεικτικά, η σειρά *Relations et lettres édifiantes et curieuses* περιέλαβε 34 τόμους που εκδόθηκαν το διάστημα 1702-1776. Αποτύπωνε ένα σύστημα αλληλογραφίας που απαιτούσε από κάθε Ιησουίτη να γράφει σε τακτά χρονικά διαστήματα στη διεύθυνση της Compagnie των Ιησουιτών στη μητρόπολη του τάγματος, παρέχοντας πληροφορίες για το ιεραποστολικό έργο, την πρόοδο και τις επιτυχίες του (εξ ου ο χαρακτηρισμός édifiantes), καθώς και για τις συνθήκες άσκησής του, μέσω της παρατήρησης και καταγραφής των τοπικών ηθών, εθίμων αλλά και γλωσσικών ιδιαιτεροτήτων (εξ ου ο όρος curieuses). Το έργο μεταφράστηκε, εν μέρει ή στο σύνολό τους, στα ισπανικά (16 τόμοι, 1753-1757), στα ιταλικά (18 τόμοι, 1825-1829), στα γερμανικά (7 τόμοι, 1726-1761). Η τελευταία πλήρης έκδοση ήταν του Louis Aimé-Martin (1838, 1843).

Το 1822 ιδρύθηκε το περιοδικό *Nouvelles des missions*, που το 1826 μετονομάστηκε *Annales de la propagation de la foi* (*Χρονικά της διάδοσης της πίστης*), αναφέροντας στη σελίδα του τίτλου ότι επρόκειτο για διάδοχο της έκδοσης της αλληλογραφίας (*Collection faisant suite à toutes les éditions des «Lettres édifiantes»)*, ενώ άλλος διευκρινιστικός υπότιτλος ανέφερε ότι θα περιλάμβανε αλληλογραφία επισκόπων και ιεραποστόλων και του δικτύου της διάδοσης της πίστης (*Recueil périodique des lettres des évêques et des missionnaires des missions de deux mondes et de tous les documents relatifs aux missions et à l'Association de la propagation de la Foi*). Εκδόθηκε στο διάστημα 1834-1974. Στην ηλεκτρονική βιβλιοθήκη Gallica, διαθέσιμα τεύχη από το 1834 έως το 1933, με 206 ενότητες.

γεωγραφικά, και όχι χρονολογικά, βλέπουμε ότι ποικίλλει. Έντονη ταγματική δραστηριότητα αναπτύχθηκε στα μικρασιατικά παράλια και στη Μέση Ανατολή από τις αρχές του 17ου αιώνα (Σμύρνη) μέχρι και τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο[36], χάρη και στην παρουσία εκεί μεγάλου αριθμού Χριστιανικών, εν γένει, πληθυσμών.

Χρονικά, τα γαλλικά καθολικά τάγματα προηγήθηκαν των προτεσταντικών, στοχεύοντας και στην πρόληψη της εξάπλωσης του ίδιου του Προτεσταντισμού, με τον ανταγωνισμό αυτό να κορυφώνεται στον 19ο αιώνα: «[...] concentré au XIXe siècle par la Grande Bretagne et la France, puis par d'autres pays occidentaux [...]. Ce siècle a vu l'apogée de "l'ascension de l'Occident"» (Said, 2000:42).

Στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου υπήρχε παλιά παράδοση στενών σχέσεων με τη Γαλλία, τα γαλλικά ταγματικά σχολεία γνώρισαν τεράστια άνθηση από το 1839, με την πολιτική εκμοντερνισμού της χώρας, το επονομαζόμενο Τανζιμάτ «[...] d'écoles enseignant le français, un enseignement qui s'intensifie avec le lancement du *tanzimat,* la politique de modernisation [...] de l'enseignement en 1839. C'est un «boum éducatif» dont ont profité les ordres missionnaires français» (Pellandra, 2001).

Μετά τον πόλεμο της Κριμαίας, κατά τη διάρκεια της Δεύτερης Γαλλικής Αυτοκρατορίας (Second Empire), οι σχέσεις συσφίγχθηκαν ακόμα περισσότερο, με την ίδρυση μη ταγματικών γαλλικών εκπαιδευτηρίων –το 1868, για παράδειγμα, με πρωτοβουλία του υπουργού Victor Duruy, ιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη το περίφημο γαλλόφωνο εκπαιδευτήριο Lycée Impérial Ottoman de Galatasaray[37].

Φθάνοντας στον 20ό αιώνα, νέες παράμετροι έμελλε να εισαχθούν στην ιεραποστολική δράση: η με ηγεμονικές βλέψεις δραστηριοποίηση των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής διεθνώς θα είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση νέων ιεραποστολών για την προαγωγή του Προτεσταντισμού και, παράλληλα, της αγγλικής γλώσσας: «Les sociétés protestantes (Société missionnaire méthodiste, Société des missions de l'Eglise anglicane) rivalisent avec les ordres catholiques (Jésuites,

---

[36] Flateau, C. (27-6-2013), Les missions catholiques au Levant (XIXe-XXe siècles). *Les clés du Moyen-Orient*. Ανάρτηση στο: http://www.lesclesdumoyenorient.com/Les-missions-catholiques-au-Levant.html.

[37] Λειτουργούσε σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα για την εκπαίδευση σε παιδιά της κοινωνικής ελίτ της χώρας, όλων των θρησκευμάτων (Καθολικούς, Ορθόδοξους, Μουσουλμάνους, Εβραίους) (Pellandra, 2001).

Franciscains) en la matière» (Thibault, 2015)».

Διαδοχικά, και ανάλογα με τη χώρα καταγωγής του «αποικιοκράτη» μισσιονάριου, η ανάπτυξη της ιεραποστολικής δράσης πέρασε από τον Καθολικισμό στον Προτεσταντισμό: καθολικές αποστολές για το Βέλγιο και τη Γαλλία, προτεσταντικές για την Αγγλία και την Ολλανδία. Ειδικά η Συρία, όπως θα δούμε, έμελλε να αποτελέσει χαρακτηριστικό πεδίο έντονου ανταγωνισμού για επικράτηση και επιρροή ανάμεσα στους Καθολικούς και τους Προτεστάντες.

Η ταγματική δραστηριότητα σε διάφορες πόλεις και περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας[38] αποτιμάται ως εξής: (σημερινή Τουρκία)

α) *Σμύρνη*. Πρόκειται για μία ιδιαίτερη περίπτωση, καθώς, λόγω του μεγάλου αριθμού χριστιανών κατοίκων, η αντιπαλότητα για επικράτηση ανάμεσα στους Καθολικούς και τους Προτεστάντες υπήρξε ιδιαίτερα έντονη. Ήδη από το 1635 είχαμε εδώ σχολείο Ιησουιτών: «Οι Ιησουίτες οργάνωσαν σχολή στη Σμύρνη, όπου φοιτούσαν τα παιδιά Ελλήνων, Λατίνων και Αρμενίων. Το 1635 η σχολή δεν αριθμούσε περισσότερους από 32 σπουδαστές, αλλά στη συνέχεια ο αριθμός τους αυξήθηκε σημαντικά» (Σολωμονίδης, 1961:13).

Το 1638 είχαμε την ίδρυση σχολείου Λασσαλιστών (Lassaliens)[39], που στα μέσα του 19ου αιώνα μετρούσε περισσότερους από 500 μαθητές (Güven, 2006).

Οι αδελφές του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως θα δημιουργούσαν σχολείο το 1880[40]:«[...] collège Saint Joseph dirigé par les Frères des Écoles chrétiennes, daté du 18 septembre 1880 [...]»(Güven, 2006).

Από την πλευρά τους οι Προτεστάντες, αναπτύσσοντας την επεκτατική εκπαιδευτική πολιτική τους, καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα ίδρυσαν και λειτούργησαν στην

[38] Στις αρχές του 20ου αιώνα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχασε κάποια από τα παλαιά της εδάφη. Το 1916 με τη συμφωνία Σάικς-Πικό, το Ιράκ και περιοχές στα παράλια της Παλαιστίνης πέρασαν στην σφαίρα ελέγχου της Μεγάλης Βρετανίας ενώ η Γαλλία θα είχε τον άμεσο έλεγχο των παράκτιων περιοχών της Συρίας και της Κιλικίας (έναντι της Κύπρου) στη Νοτιοδυτική Τουρκία. Η συμφωνία Σάικς-Πικό είχε προσωρινό χαρακτήρα, μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου η Μεγάλη Βρετανία θα «κατεύθυνε» -μέχρι να αποκτήσουν την ικανότητα για αυτοδιαχείριση- το Ιράκ, την Παλαιστίνη και την Ιορδανία, και αντίστοιχα η Γαλλία τη Συρία και το Λίβανο.

[39] Αλλιώς, Frères des Écoles Chrétiennes.

[40] *Lycée Saint Joseph (Izmir), Turquie*. Ανάρτηση στο: http://labelfranceducation.fr/etablissements/lyc%C3%A9e-saint-joseph-izmir)

περιοχή δέκα σχολεία. Αμερικανική ιεραποστολή ίδρυσε το πρώτο σχολείο θηλέων, του Τζοζάια Μπρούερ (Josiah Brewer), το 1829, ενώ το American Board of Commissioners for Foreign Missions συνέστησε το 1875 το Orlinda Childs Pierce College – γνωστό τότε και ως The American Collegiate Institute: «The Orlinda Childs Pierce College for girls was founded in Smyrna in 1875 by the American Board for Commissioners for Foreign Missions, and was then known as the American Collegiate Institute»[41].

Κύριο μέλημα των Αμερικανών την εποχή αυτή ήταν να σπάσει το φράγμα που χώριζε την παιδεία της ελίτ από εκείνην του απλού λαού, με τη διάδοση της αναγνωστικής ικανότητας κυρίως – σε αυτόν τον τομέα, πάντως, τα γαλλικά ιεραποστολικά τάγματα πρωτοπορούσαν διεθνώς.

β) *Κωνσταντινούπολη***.** Στην αυτοκρατορική πρωτεύουσα συναντάμε το 1787 τους Λαζαριστές (Saint-Benoît), που διαδέχθηκαν τους Ιησουίτες: «[...] tenu depuis 1787 par les pères de la Congrégation de la Mission [...], la mission des lazaristes [...] a repris les missions abandonnées par les jésuites à la suppression de la Compagnie de Jésus […] (Bocquet, 2004)».

Λειτούργησε, επίσης, το λύκειο de Notre Dame de Sion το 1856[42] , το λύκειο Saint Michel το 1886 –με τη μορφή demi-pensionnat από τους Frères des écoles chrétiennes–, το λύκειο Saint Joseph από το 1857[43] και το λύκειο Saint Pulchérie από το 1846, που ίδρυσαν οι Filles de la charité[44].

Μέση Ανατολή[45]

---

[41] Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, το σχολείο μεταφέρθηκε στο Παλαιό Φάληρο (History and Purpose. Στο: Orlinda Childs Pierce College. *Catalogue 1937-1938*, Elliniko Athens Greece, σ. 8. ΑΚΤ [μη καταλογογραφημένο].

[42] Dans l'éternité de notre histoire: Notre Dame de Sion a 160 ans. *Aujourd'hui la Turquie* (19-1-2016). Ανάρτηση στο: http://aujourdhuilaturquie.com/fr/dans-leternite-de-lhistoire-notre-dame-de-sion-a-160-ans.

[43] Histoire du Lycée Français Privé Saint-Joseph d'Istanbul. *Saint-Joseph*. Ανάρτηση στο: http://www.sj.k12.tr/index.php/fr/saint-joseph-lisesi-fr/saint-joseph-lisesi-tarihce-fr.

[44] 171 ans d'histoire (10-3-2005). *Sainte Pulcherie 1846. Fransiz Lisesi / Lycée Français*. Ανάρτηση στο: http://www.sp.k12.tr/francais/le-lycee/article/170-ans-d-histoire.

[45] Η περιοχή της Μέσης Ανατολής, λόγω της ιδιαιτερότητας της ιστορικής της διαδρομής, παρουσιάζεται εδώ σε τρεις υποενότητες (Συρία, Λίβανος, Παλαιστίνη) με βάση τις πηγές που αφορούν την παρούσα εργασία.

γ) *Συρία.* Η Γαλλία απέδωσε εξαρχής ιδιαίτερη σημασία, εκτός από την Κωνσταντινούπολη, και στη Συρία, όπου, χάρη στην ύπαρξη χριστιανικών πληθυσμών, αλλά και τοπικών καθολικών κοινοτήτων, ανέπτυξε ιδιαίτερες σχέσεις. Έτσι, ο αρχιεπίσκοπος της Βαβυλώνας, τίτλος που εγκαθιδρύθηκε το 1638, τοποθετείτο απαραιτήτως από έναν Γάλλο ιεράρχη. Ο δε πρωταρχικός στόχος των ταγματικών σχολείων στη Συρία ήταν να μορφώσουν τον τοπικό κλήρο:

> La Syrie, la région de l'empire ottoman [...], était en relation étroite avec la France, puissance tutélaire des communautés chrétiennes locales. L'archevêché de Babylone, établi en 1638, revenait nécessairement à un prélat français. Les missionnaires ont ouvert des écoles destinées d'abord à la formation du clergé local (Pellandra, 2001).

Το 1652 οι Ιησουίτες εγκαθίδρυσαν το κολλέγιο της Αντούρα (σήμερα στα εδάφη του Λιβάνου), όπου έμελλε να τους διαδεχθούν οι Λαζαριστές το 1834. Το κολλέγιο αυτό διακρίθηκε για τον γαλλικό πατριωτισμό του:

> Le principal établissement des lazaristes en Syrie est le collège d'Antoura. Cet établissement, fondé par les jésuites, en 1652, devient un établissement d'enseignement secondaire en 1834. [...]. Le collège d'Antoura est apprécié des consuls français en raison de son patriotisme sans mélange (Riffier, 2014).

Παρά τις ιδιαίτερες σχέσεις της Γαλλίας με τη Συρία, από τον 17ο αιώνα ο ανταγωνισμός μεταξύ Καθολικών και Προτεσταντών στην περιοχή συνεχίστηκε, με τους δεύτερους να κερδίζουν ολοένα και περισσότερο έδαφος: «Depuis le XVII siècle [...] notamment parce que la concurrence des missionnaires protestants tend à se faire de l'ombre aux missions catholiques [...] s'épanouit à partir de la deuxième moitié du XIXe siècle [...]» (Flateau, 27-6-2013).

Στο πλαίσιο αυτού του γεμάτου εναλλαγές συναγωνισμού των διαφορετικών χριστιανικών δογμάτων, συνέχισαν να καταφθάνουν στη Συρία και άλλα γαλλικά καθολικά τάγματα.

Περί το 1784 εμφανίστηκαν εδώ οι Λαζαριστές, οι οποίοι ανέλαβαν τη λειτουργία εγκαθιδρυμάτων των Ιησουιτών. Το 1787 ίδρυσαν το κολέγιο Saint Vincent «Situé dans le quartier chrétien de la vieille ville, le collège Saint-Vincent, tenu depuis 1787 par les pères de la Congrégation de la Mission, est depuis la fin du XIXe siècle un des plus grands établissements scolaires de Damas [...] la mission des lazaristes [...]»

(Bocquet, 2004).

Μετά τη Γαλλική Επανάσταση οι Λαζαριστές ανέστειλαν τη δράση τους, για να επανέλθουν στη Συρία το 1817, οπότε επαναλειτούργησαν τα σχολεία τους και ίδρυσαν νέα. Υπό την καθοδήγηση των Λαζαριστών ήρθαν στη Συρία και οι Sœurs de la charité (Sœurs de Saint Vincent de Saint Paul):

> Les lazaristes arrivent en 1784 en Syrie, pour y remplacer les jésuites. Quelques années après, la Révolution française qui ferme leur noviciat de Saint-Lazare entraîne leur disparition presque totale de la région. En 1817 ils y reviennent en ouvrant, ou réouvrant leurs établissements. Les lazaristes assurent la direction spirituelle des sœurs de la charité, appelées aussi, pour celte raison, les sœurs de Saint Vincent de Paul. Les sœurs de la charité, comme les lazaristes, ont de multiples établissements, orphelinats, écoles, hôpitaux en Syrie comme dans tout l'Empire ottoman (Riffier, 2001).

Η Compagnie de Jésus, αφού, όπως είδαμε, αντικαταστάθηκε από τους Λαζαριστές, αδειοδοτήθηκε και πάλι το 1814[46]. Σε αυτή τη δεύτερη φάση έμελλε να επαναλάβει τη δράση της στη Συρία το 1831, αποστέλλοντας τρεις κληρικούς. Μετά το 1850 οι Ιησουίτες θα βρίσκονταν υπό τη προστασία του προξένου της Γαλλίας:

> [...] les jésuites de Syrie ont été envoyés par Rome, qui leur assigne la tâche de former le clergé des Eglises catholiques et orientales. [...] À leur arrivée en Syrie, les missionnaires de la Compagnie se placent sous la protection des émirs du Mont-Liban. [...] Aussi le consul de France devient-il, dans la décennie 1850, le principal protecteur des jésuites. […] Dans les années 1850, les missionnaires de la Compagnie ont aussi jeté la fondation des quatre congrégations enseignantes dans le siècle, deux féminines et deux masculines […] (Verdeil, 2004).

Τα χριστιανικά κράτη έθεταν διαφορετικές προτεραιότητες ως προς τη δράση τους σε διάφορα σημεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Για τους Ρώσους πρωταρχικής σημασίας ήταν η δραστηριοποίηση στην Παλαιστίνη, με εκείνην στη Συρία να ακολουθεί, όπως και για τους Ιταλούς, που έδιναν προτεραιότητα στην παρουσία τους στη Σμύρνη. Για τη Γαλλία, όμως, η Συρία αποτελούσε προτεραιότητα.

> Les Russes, avec la Société de Palestine, privilégient d'abord Jérusalem et ses

[46] «Après la suppression en 1773 de la Compagnie par le pape Clément XIV, les établissements des jésuites en Syrie passent sous la direction des lazaristes. La Compagnie est autorisée à nouveau en 1814» (Riffier, 2001).

> environs avant de commencer à s'implanter en Syrie. Les Italiens ont une priorité, c'est Smyrne; ensuite c'est en Syrie qu'ils s'efforcent de développer leurs œuvres scolaires. Les Français distinguent l'essentiel, la Syrie, et l'accessoire, la plus grande partie des autres régions de l'Empire, à l'exception de la capitale Constantinople. Ils savent d'autre part que, pour occuper le terrain, il faut être présent à la fois au centre et à la périphérie (Riffier, 2001).

Έτσι, εκτός των Ιησουιτών και των Λαζαριστών, στη Συρία θα έρθουν το 1878 και οι αδελφοί των Χριστιανικών Σχολείων:

> A la différence des jésuites et des lazaristes dont la présence en Orient est ancienne, les frères des écoles chrétiennes n'arrivent que tardivement en Syrie. Ils ouvrent un premier collège à Jérusalem en 1878. Rapidement, ils s'implantent sur le littoral de la Méditerranée (Riffier, 2001).

δ) *Λίβανος*. Στα εδάφη του σημερινού Λιβάνου, όπως είδαμε στην ενότητα για τη Συρία, ιδρύθηκε κολλέγιο των Λαζαριστών. Στο β΄ μισό του 19ου αιώνα, ωστόσο, έμελλε να πρωτοπορήσουν οι Προτεστάντες, ιδρύοντας το πρώτο ανώτερο εκπαιδευτήριο – συγκεκριμένα, η *American Board of Commissioners for Foreign Missions*, με παρουσία στη Μέση Ανατολή από τη δεκαετία του 1820, και με αρκετούς ιεραποστόλους στη Βηρυτό τη δεκαετία του 1860, το 1866 εγκαινίασε το Syrian Protestant College:

> Actifs au Proche Orient depuis les années 1820, la mission de l'*American Board of Commissioners for Foreign Missions* compte au début des années 1860 quinze missionnaires américains (avec leurs familles) installes à Beyrouth [...]. En 1861, les missionnaires américains jugent que «puisque la création d'une institution d'enseignement supérieur à Beyrouth […], une institution essentielle que la première du genre soit créé par les protestants et non par les Jésuites». D. Bliss part ensuite quatre ans collecter des fonds et le *Syrian Protestant College* ouvre ses portes en 1866 (Verdeil, 2007:204).

Από την πλευρά τους οι Ιησουίτες, συνεχίζοντας τη δράση τους στην περιοχή, δημιούργησαν το 1883 στη Βηρυτό Σχολή Ιατρικής (Faculté de Médecine), που έμελλε να αποτελέσει πυρήνα του Πανεπιστημίου Saint-Joseph: «[...] en 1883 les Jésuites ouvrent à Beyrouth une faculté de médecine, premier élément de l'université Saint-Joseph [...]» (Pellandra, 2001).

Η σχολή διοικείτο από έναν ιησουίτη chancelier, τον οποίο όριζε το Γαλλικό κράτος:

> Cette faculté, dirigée par un chancelier jésuite nommé par le gouvernement français, est ouverte à Beyrouth en 1883. Elle reçoit, en 1881, une subvention exceptionnelle d'investissement d'un montant de 150.000 francs et bénéficie d'une subvention annuelle de 93.000 francs pour son fonctionnement (Riffier, 2001).

Η ηγεμονία των γαλλικών ταγμάτων στη Βηρυτό δεν έπρεπε να χαθεί: «Il faut rester hégémonique au centre, à Beyrouth, où la suprématie de la France dans le domaine scolaire ne saurait être contestée» (Riffier, 2001).

Το 1905 λειτουργούσαν στη Βηρυτό με τη στήριξη του γαλλικού Υπουργείου Εξωτερικών 47 σχολεία[47], εκ των οποίων τα 28 είχαν δημιουργηθεί μετά το 1880 από τρία τάγματα: τους Ιησουίτες, τους Λαζαριστές και τους αδελφούς των Χριστιανικών Σχολείων:

> Dans la circonscription du consulat général de France à Beyrouth, sur les 47 établissements scolaires qui bénéficient en 1905 d'allocations régulières du ministère des Affaires étrangères, plus de la moitié, 28 exactement, ont été créés après 1880. Trois congrégations, les jésuites, les lazaristes et les frères des écoles chrétiennes, dirigent la plupart de ces établissements (Riffier, 2001).

Οι Λαζαριστές, είχαν καλύψει την απουσία των Ιησουιτών από την περιοχή αυτή, όπως και αλλού, στο διάστημα που το τάγμα αυτό είχε καταργηθεί (τέλη 18ου - αρχές 19ου αιώνα). Τελευταίοι είχαν αναπτύξει δράση στην περιοχή οι αδελφοί των Χριστιανικών Σχολείων, που έφθασαν στη Βηρυτό το 1890 «La multiplication de ces établissements, et leur succès, conduisent les frères des écoles chrétiennes [...] à Beyrouth en 1890» (Riffier, 2001).

ε) *Παλαιστίνη.* Το πρώτο γυναικείο τάγμα που δραστηριοποιείται τον 19ο αιώνα στην περιοχή είναι οι αδελφές του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως[48], με σχολεία στην Ιερουσαλήμ το 1848, στη Βηθλεέμ το 1853, στη Ραμάλα το 1872, στην Μπέιτ Τζάλα το 1875, στη Ναζαρέτ το 1889 και στη Ναπλούς το 1904:

> Pour les Sœurs de Saint Joseph de l'Apparition, premier ordre missionnaire féminin en Palestine au XIXe siècle, il s'agit des établissements de Jérusalem (1848),

---

[47] Για τα γαλλικά σχολεία στη Βηρυττό, βλ. *Écoles françaises au Liban*. Ανάρτηση στο: http://www.expat.com/fr/guide/moyen-orient/liban/565-ecoles-francaises-au-liban.html.

[48] Οι αδελφές ενδιαφέρονταν κυρίως για τις Χριστιανές μαθήτριες, ενώ οι αδελφοί επιδίωκαν να προσελκύσουν τόσο Χριστιανούς όσο και Μουσουλμάνους και Εβραίους μαθητές. Βλ. Sanchez-Summerer (2006).

> Bethléem (1853), Ramleh (1872), Ramallah (1873), Beit Jala (1875), Nazareth (1889), et Naplouse (1904 pour le dispensaire, 1919 pour l'école) (Sanchez-Summerer, 2006).

Δεν απουσιάζουν και από εδώ οι αδελφοί των Χριστιανικών Σχολείων με εγκαθιδρύματα στην Ιερουσαλήμ το 1878, στη Γιάφα το 1882, στη Χάιφα το 1884, στη Βηθλεέμ και στη Ναζαρέτ το 1893 «[...] Les différents établissements de Palestine mandataire de ces deux ordres seront pris en compte. Pour les Frères des Ecoles chrétiennes, essentiellement Jérusalem (1878), Jaffa (1882), Caiffa (1884), Bethléem et Nazareth (1893) (Sanchez-Summerer, 2006, σημ. 1)».

Στο πλαίσιο της προς Ανατολάς πολιτικής του, και προκειμένου να ανταγωνιστεί τη γαλλική παρουσία στην περιοχή, ο κάιζερ Γουλιέλμος Β΄ επιστρατεύει τον Καθολικισμό: στα τέλη του 19ου αιώνα εγκαθίστανται στην Παλαιστίνη αρκετοί Γερμανοί Καθολικοί:

> […] l'influence allemande, plutôt associée au protestantisme, intègre le catholicisme à sa politique étrangère car il permet de contrer les ambitions françaises et confirme la *Weltpolitik* de Guillaume II (Sanchez-Summerer, 2010).

Στο μεταξύ, η Ιερουσαλήμ αναδεικνύεται προνομιακό πεδίο ανάπτυξης ρωσικών εγκαθιδρυμάτων, χάρη στην εκεί έντονη παρουσία Ορθοδόξων: «C'est la Société orthodoxe de Palestine, fondée en 1882, qui organise le développement des établissements scolaires russes» (Riffier, 2001).

στ) *Κύπρος.* Το μεγαλύτερο νησί της ανατολικής Μεσογείου δεν φαίνεται να προσέλκυσε το ενδιαφέρον της ταγματικής δράσης, παρότι το γαλλόφωνο στοιχείο υπήρχε εκεί ήδη από τον 12ο αιώνα, μετά την κατάκτησή του από τον Γκυ ντε Λουζινιάν (Guy de Lusignan)[49]. Τον 17ο αιώνα, όταν ιδρύεται η Compagnie du Levant, μια γαλλική κοινότητα εγκαθίσταται στο νησί «[...] une petite communauté française s'installe en Chypre et y fait souche [...]» (Pellandra, 2001).

Σε γενικές γραμμές γνωρίζουμε ότι λίγα μόνο σχολεία λειτούργησαν από τις μονές που ίδρυσαν στην Κύπρο τα Καθολικά τάγματα:

> Quant aux écoles monastiques, l'on sait que, juste après leur implantation dans l'île, les Francs n'y ont établi que peu de religieux: les Bénédictins prirent le monastère de

[49] «On peut parler de présence et de pratique francophone depuis 1192, date à laquelle Guy de Lusignan achète aux Templiers le territoire qui deviendra un Royaume Latin» (Imhaus, B. (2004).

> Stavrovouni, puis les chanoines réguliers de l'ordre de Saint-Augustin [...] ensuite remplacés par l'ordre des Prémontrés. Les Cisterciens de Beaulieu, les Cisterciennes sont arrivés plus tard, suivis des Franciscains et des Dominicains[50].

Το 1846 (Imhaus, 2004) ιδρύεται στη Λάρνακα ένα σχολείο για κορίτσια από τις αδελφές του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως. Με τον ερχομό τους στην Κύπρο οι αδελφές αποκτούν την πρώτη τους επαφή με τον ελληνοχριστιανικό κόσμο. Το 1877 εγκαθίστανται στη Λευκωσία:

> Η πρώτη επαφή των μοναχών του Τάγματος του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως με τον ελληνοχριστιανικό κόσμο γίνεται στο νησί της Κύπρου. Στις 2 Δεκεμβρίου 1844, και μετά από πρόσκληση του Αβά Μπρουνόνι, φτάνουν στη Λάρνακα [...]. Τον Ιανουάριο του 1845 αρχίζουν τα μαθήματα, ενώ στις 12 Μαρτίου 1846 μπαίνει ο θεμέλιος λίθος του κτιρίου στο οποίο οι αδελφές εγκαθίστανται το 1848 [...]. Το 1877, μετά από αίτημα του ιερέα Μπράκο, [...] εγκαθίστανται στη Λευκωσία, αφού παραμείνουν για λίγο στη Λεμεσσό […]. Οι μοναχές του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως επιτελούν το έργο τους για πολλές δεκαετίες, [...] μέχρι και τη σύγχρονη εποχή, οπότε η εισβολή των Τούρκων στο νησί το 1974 αναστέλλει τη λειτουργία των εκπαιδευτηρίων τους (Λιανού, 2013: 188-189).

Όπου και αν εγκαταστάθηκαν μέχρι τον 20ό αιώνα, τα κίνητρα και οι στόχοι των ταγματικών σχολείων μπορούν να αξιολογηθούν με βάση πέντε τομείς, και ανάλογα με τον βαθμό σημασίας τους.

1) Εκκλησιαστικός στόχος: ενδυνάμωση και εξάπλωση του Χριστιανισμού, και ειδικά του Καθολικισμού, 2) Πολιτικός στόχος: εδαφική εξάπλωση της Γαλλίας, 3) Πολιτικός στόχος: εξάπλωση της γαλλικής επιρροής διαμέσου της γλώσσας, 4) Ανθρωπιστικός στόχος: διάδοση της εκπαίδευσης και 5) Ιεραποστολικός στόχος: διάδοση της διδασκαλίας του Ευαγγελίου.

Οι στόχοι αυτοί επιδίωκαν τον περιορισμό του Ισλάμ και τη διάδοση και ενδυνάμωση του Καθολικισμού, την ενίσχυση του γαλλικού ελέγχου επί του θαλασσίου εμπορίου, τη διάδοση του γαλλικού πολιτισμού και τη γλωσσική πολιτική έναντι της εξάπλωσης της αγγλικής γλώσσας. Όλα αυτά σύμφωνα με το αποστολικό πνεύμα του Χριστιανισμού (Oikonomidou, 2009: 94).

[50] Imhaus, B. (2004), ό.π., σημ. 25.

Για τους Γάλλους Καθολικούς μισσιονάριους, ιδιαίτερα από τις αρχές του 20ού αιώνα, το να ανταγωνιστούν με επιτυχία τους Προτεστάντες στην Ανατολή έγινε «η αποστολή της αποστολής» («les missions des ces… missions»)[51]:

> La plupart [...] des congrégations enseignantes Jésuites, Sœurs de Saint Joseph de l'Apparition, Dominicains, Lazaristes ouvrent des écoles [...]. Enfin, il s'agit pour les missionnaires catholiques de contrer l'influence croissante du protestantisme en Orient. Les missionnaires sont perçus [...] comme agents de la Grande Bretagne par les autorités politiques françaises[52].

Τον 20ό αιώνα οι στόχοι όλων των ιεραποστολών, ανεξαρτήτως χώρας προέλευσης, είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με τα οράματα της εποχής: του γενικευμένου ανταγωνισμού στις σφαίρες της πολιτικής, της στρατηγικής, του πολιτισμού, σε μια κορύφωση του Δυτικού ιμπεριαλισμού. Τα μεγάλα εθνικά κράτη της Δύσης προσπαθούν να επιβληθούν σε όσο περισσότερες περιοχές του πλανήτη γίνεται:

> Le début du XXe siècle, nous apparait déjà, comme une époque de compétition universelle entre les peuples, les races, les civilisations, les langues. C'est l'âge de la politique «mondiale», de la *Weltpolitik,* comme disent les Allemands, ou, ce qui revient au même, c'est l'âge des impérialismes envahisseurs (Cloarec, 1996:20).

Ο πολιτισμικός ιμπεριαλισμός σκοπεύει στην αποδόμηση της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας των προς κατάκτηση πληθυσμών και στην αφομοίωσή τους. Στην πράξη πρόκειται για αφομοίωση διαμέσου της εκπαίδευσης, των τεχνών, του πολιτισμού και των αξιών εν γένει.

> En effet, l'impérialisme culturel est une volonté basée sur une idéologie, le sentiment de supériorité de la culture dominante, et le mépris de la culture dominée. Les Européens affirment agir par humanité, en apportant les progrès de la médecine et de l'agriculture, l'éducation, des infrastructures, en luttant contre les épidémies et les famines. La colonisation n'est pas perçue seulement comme une «bonne affaire» mais aussi comme un «devoir civilisateur», une responsabilité vis-à-vis des peuples «en retard»[53].

Η θρησκεία αποτέλεσε ένα από τα πρώιμα και σημαντικά πεδία άσκησης πολιτισμικής και πολιτικής επιρροής. Τη σχετική ιεραποστολική δράση έχουν

[51] Flateau, C., ό.π.

[52] Ό.π.

[53]Thibault (2015), ό.π.

υποστηρίξει τόσο η Γαλλία όσο και τα άλλα ισχυρά Δυτικά κράτη «Nous ne sommes pas les seuls, assurément à posséder au dehors des missionnaires: nos rivaux [...] en ont, eux aussi, et ils ont soin de les défendre et de les encourager, voyant en eux un précieux moyen d'influence» (Leroy-Beaulieu, 1904:15).

Στο συγκεκριμένο πεδίο, της θρησκευτικής επιρροής, οι προτεσταντικές ιεραποστολές ανταγωνίζονται τα καθολικά τάγματα, κυρίως τους Ιησουίτες και τους Φραγκισκανούς:

> Les sociétés protestantes (Société missionnaire méthodiste, Société des missions de l'Eglise anglicane) rivalisent avec les ordres catholiques (Jésuites, Franciscains) en la matière. Les missions catholiques et protestantes contribuent à diffuser les valeurs de la civilisation européenne auprès des colonisés[54].

Ωστόσο, η πολιτισμική διπλωματία, στο πλαίσιο της διαμάχης των μεγάλων δυνάμεων για την επέκταση και την επικράτησή τους σε άλλες χώρες και περιοχές, επιστρατεύει πλήθος άλλα μέσα: το εμπόριο, την τεχνολογία, τις επιστήμες και τις τέχνες, την εκπαίδευση και, φυσικά, τη γλώσσα. Η Γαλλία είχε εξασφαλίσει σημαντικό προβάδισμα στη διάδοση της γλώσσας της:

> Ils [les grands Etats] cherchent à se tailler, par le canon, par la diplomatie, par les écoles, par le commerce, chacun sa sphère d'influence politique, économique, intellectuelle. Puissance mondiale, la France l'est encore [...] par la diffusion de sa langue (Leroy-Beaulieu, 1904:13-14).

Θα μπορούσε κανείς να διακρίνει τρεις διαφορετικούς φορείς, και κατά συνέπεια τρεις παραλλαγές της γαλλικής γλώσσας, στο εξωτερικό: α) τη γλώσσα του γαλλικού Καθολικισμού, β) τη γαλλική γλώσσα της Αλλιάνς (από το 1860) και γ) την επίσημη γαλλική γλώσσα στις αποικίες και τα προτεκτοράτα:

> Plusieurs réseaux d'expansion de la langue française véhiculent: les missionnaires, les congréganistes en exil, les instituteurs de l'Empire colonial, ceux de la Mission laïque créée en 1902, et ceux (et celles) enfin de l'Alliance israélite universelle (depuis 1860) […]. Il y avait le français catholique, distribué par les missionnaires et les congrégations religieuses enseignantes ou hospitalières; le français juif, répandu par les maîtres et maîtresses de l'Alliance israélite universelle fondée en 1860; et le français laïque, qu'il le soit au sens républicain officiel dans les territoires coloniaux, protectorats compris, ou au sens militant et proprement missionnaire de la Mission

[54] Ό.π.

laïque française (1902) (Cabanel, 2007:17-32).

Η γλώσσα αναδεικνυόταν ως όλο και σημαντικότερο όπλο στην υπηρεσία του γαλλικού πολιτισμικού ιμπεριαλισμού «La France déborde, depuis longtemps, au delà de ses étroites frontières [...] si vaste que ce soit ce nouveau empire: elle déborde par son génie, par son esprit de propagande, par sa littérature, par ses arts et par sa langue» (Leroy-Beaulieu, 1904: 23).

Η ανάδειξη της γαλλικής γλώσσας και κουλτούρας ως κύριων μέσω άσκησης επιρροής εκ μέρους του Γαλλικού κράτους θα οδηγήσει στην αποσύνδεση της πολιτικής αυτής από το στοιχείο του Καθολικισμού, κάτι που συνάδει στον διαχωρισμό του κράτους από την εκκλησία στον οποίο προχωρεί η δημοκρατική Γαλλία. Η μητρόπολη βάζει τέλος στη στρατηγική της μέσω του Καθολικισμού, αν και αυτή αποδείχθηκε ιδιαίτερη χρήσιμη τους προηγούμενους αιώνες:

> La République laïque a entendu ce type d'arguments, persuadée que l'ancienne «clientèle catholique» de la France au Levant, pour reprendre une formule de Gambetta, allait devenir une «clientèle francophone» – ce dernier mot existe désormais, forgé, on le sait, par Onésime Reclus en 1880 (Cabanel, 2009:11-24).

Ο διαχωρισμός κράτους - εκκλησίας (1905) ήρθε ως απάντηση σε μια διαμάχη που στην ουσία έφερνε αντιμέτωπα «δύο κράτη», το εκκλησιαστικό και το λαϊκό –«La lute n'est pas "entre la religion et la négation pure", elle est entre "deux États: l'État ecclésiastique et l'État laïque" [...] (Mayeur, 1997:55)– και δύο στάσεις, τη συντηρητική και τη φιλελεύθερη. Έτσι, η Γαλλία περνάει, θα μπορούσαμε να πούμε, από τη λατινοποίηση στη γαλλοφωνία, από έναν Καθολικισμό αλά γαλλικά σε έναν γαλλοκεντρικό πολιτισμικό ιμπεριαλισμό.

Συνοψίζοντας, αυτό που χαρακτηρίζει την Οθωμανική Αυτοκρατορία κυρίως την εκατονταετία από το 1840 έως το 1948 είναι ο ανταγωνισμός μεταξύ των Δυτικών δυνάμεων στα εδάφη της, ο κατακερματισμός τους σε ζώνες «ενδιαφέροντος» και η χρήση κάθε μέσου, συμπεριλαμβανομένου και του στοιχείου της θρησκείας, προς όφελός τους:

> 1840-1948. Ce long siècle est marquée au Levant par l'arrivée des grandes puissances de ce temps: qu'il s'agisse de la mise en place de consulats (notamment en Palestine à partir du début des années 1840), ou de celle d'institutions religieuses (notamment

> charitables, de toutes confessions, avec même l'établissement d'un évêché anglo-prussien à Jérusalem). La rivalité entre ces puissances, chacun ayant une idée relativement précise du devenir de la région, aboutit à la fin du XIXe siècle à une répartition en zones d'intérêt. [,.,] la France prenant en compte les catholiques et les chrétiens unis à Rome, la Grande-Bretagne s'attachant à la protection des protestants et des Juifs, la Russie portant son intérêt aux orthodoxes; répartition disputée par les puissances rivales: l'Italie désireuse de s'approprier quelques droits envers les catholiques, l'Autriche-Hongrie considérant les catholiques et les Juifs, l'Allemagne s'attachant principalement aux protestants et aux Juifs (Trimbur, 2002).

Αντιμέτωπα, ανά τους αιώνες, με πολιτικές, διπλωματικές, ακόμα και εδαφικές μεταβολές, σε επίπεδο κρατών αλλά και θρησκειών και δογμάτων, τα τάγματα –στην περίπτωσή μας τα καθολικά– συνέχιζαν το έργο που είχαν ξεκινήσει. Στη Νάξο και την Τήνο, τα δύο νησιά της έρευνάς μας, η μακρόχρονη παρουσία των Ενετών αποτέλεσε παράγοντα-κλειδί για τον ερχομό και την εγκατάσταση των Γάλλων σε αυτά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η γαλλική καθολική παρουσία στη Νάξο και στην Τήνο

2.1) Νάξος

Μέχρι και την Επανάσταση του 1821, για τα δύο νησιά, Νάξο και Τήνο, δεν υπάρχουν αρκετά και σαφή αριθμητικά στοιχεία άλλων θρησκευτικών ή εθνοτικών μειονοτήτων, πέραν των Καθολικών. Σε μια συγκεντρωτική έρευνα σχετικά με τις άλλες κοινότητες γίνεται αναφορά σε Αρμένικο και Εβραϊκό στοιχείο στο νησί της Νάξου: το 1754 καταγράφηκαν εκεί 283 Εβραίοι (Δημητρόπουλος, 2004: 212).

Οι Καθολικοί μνημονεύονται άλλοτε ως «Λατίνοι» και άλλοτε ως «Φράγκοι»:

> [...] στην περιοχή του Αιγαίου δεν υπήρχε αξιόλογη επιμέρους διαφοροποίηση [...] με τους όρους «Λατίνοι» και «Φράγκοι», οι οποίοι σχεδόν πάντοτε ταυτίζονται με τον Καθολικού θρησκεύματος χριστιανικό πληθυσμό των νησιών [...] (Δημητρόπουλος, 2004:56).

Στη Νάξο, με τον ερχομό αρχικά των Ενετών και κατόπιν των Ιησουιτών[1], η παρουσία των Καθολικών ήταν σταθερή, ενώ κάθε άλλο παρά αρνητικά επηρεάστηκε από την οθωμανική κατάκτηση. Το πέρασμα του νησιού από την ενετική στην οθωμανική κυριαρχία υπήρξε ομαλό. Οι Οθωμανοί, ακόμα και μετά τη διάλυση του Δουκάτου το 1566, φάνηκαν εξαιρετικά ανεκτικοί απέναντι στους Ενετούς πρώην ηγεμόνες, με αποτέλεσμα την αύξηση του Καθολικού στοιχείου στον τόπο. Καμία ενετική οικογένεια δεν διώχθηκε από τη Νάξο, όπου επιπλέον εγκαταστάθηκαν και οικογένειες από άλλα νησιά[2], όπως οι Μπελόνια, Σωμαρίπα, Σφόρτσα-Κάστρι, Γκριμάλντι και Δελλαρόκα[3].

Στα πρώτα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας ο Καθολικός πληθυσμός ανερχόταν στους 10.000 κατοίκους, εκ των οποίων οι 500 είχαν ενετική αριστοκρατική καταγωγή, και διέμεναν αποκλειστικά στο Κάστρο. Γενικά, οι απόγονοι των ενετικών καθολικών οικογενειών συγκεντρώθηκαν από επιλογή τους στο μεσαιωνικό Κάστρο, γεγονός που κατέστησε την παρουσία του Καθολικού στοιχείου στα χωριά ανύπαρκτη[4], αλλά εξασφάλισε στις Καθολικές κοινότητες τη διατήρηση της εθνικής

---

[1] Οι Ιησουίτες περιόδευαν στο Αιγαίο ήδη από το 1560. Εγκατεστημένοι στη Χίο και στην Κωνσταντινούπολη στα τέλη του 16ου αι., τον επόμενο αιώνα ίδρυσαν κολέγια σε διάφορες περιοχές (Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Χίο, Κρήτη, Νάξο, Σαντορίνη κ.α.).

[2] Από τη Χίο, την Άνδρο, την Κρήτη κ.α.

[3] Οι De la Roche, δούκες της Αθήνας και της Θήβας (μέχρι το 1311), ήταν Γαλλικής καταγωγής. (Κωτσάκης, 2001:45).

[4] Κωτσάκης, Θ. (2013), *Ναξιακά Γράμματα*. 6, Αθήνα : Εταιρεία Ναξιακά Γράμματα, σ. 36.

και θρησκευτικής ταυτότητάς τους, όπως καταγράφει ο πατήρ Hardy σε Αναφορά του (1641) «Στο Κάστρο, όπως ονομάζεται η πόλη της Νάξου, οι κάτοικοι είναι διαφορετικής εθνικής προέλευσης: Ιταλοί, Ενετοί, Κρήτες, Πορτογάλοι κλπ. Με αυτούς έχουν αναμιχτεί και Έλληνες» (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1989:26).

Έναν αιώνα περίπου αργότερα, το 1678, ο καθολικός κλήρος στο νησί περιλάμβανε 26 ιερωμένους, που διατηρούσαν σε λειτουργία 26 ναούς. Ο Καθολικός πληθυσμός του Κάστρου δεν ξεπερνούσε τους 302 κατοίκους[5], παρόλη την πρακτική των μικτών γάμων, που τελούνταν κυρίως από κοινωνικό και οικονομικό συμφέρον και με στόχο την προσχώρηση των Ορθοδόξων στην άρχουσα τάξη του τόπου, που στην πράξη όμως θεωρείτο κάτι ενδιάμεσο[6].

Αντιδράσεις προκάλεσε, ως έμμεση πρακτική προσηλυτισμού και διάβρωσης της Ορθοδοξίας, η επιμόρφωση νεαρών Ελλήνων Καθολικών στο ελληνικό γυμνάσιο της Ρώμης[7], καθώς και στο Ελληνικό Κολλέγιο του Αγίου Αθανασίου στη Ρώμη[8], του

---

[5] Στο νησί δε σημειώθηκε μαζική αλλαγή δόγματος Καθολικών, ενώ οι επιφανέστεροι αναμεσά τους επιδίωκαν να συνάπτουν γάμους μόνο στο εσωτερικό της κοινοτητάς τους. Ακόμα και όταν, για κοινωνικούς λόγους κυρίως γίνονταν μικτοί γάμοι, αυτοί θεωρούνταν αμφίβιοι (Κεφαλληνιάδης, 1974-75: 65).

[6] Σύμφωνα με το Φώσκολο η πρακτική των μικτών γάμων απαντάται και στη Τήνο όπου και αναφέρονται σχετικά παραδείγματα (Φώσκολος, 2000: 227, 233, 240).

[7] Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης ιδρύθηκαν στην Ιταλία σχολεία όπου Έλληνες, κυρίως, λόγιοι δίδασκαν σε ελληνόπουλα τη γλώσσα και την ιστορία τους. Από τα παλαιότερα και σημαντικότερα υπήρξε το ελληνικό γυμνάσιο της Ρώμης, που ιδρύθηκε από τον φιλέλληνα πάπα Λέοντα (1514-1521).

[8] Το Ελληνικό Κολλέγιο του Αγίου Αθανασίου ιδρύθηκε το 1576 στη Ρώμη, με σκοπό τη δημιουργία εστιών φιλενωτικών στην καθ' ημάς Ανατολή, οι οποίοι θα ανήκαν πνευματικά στον Πάπα της Ρώμης, ωστόσο θα ιερουργούσαν βάσει του βυζαντινού εκκλησιαστικού τυπικού, προφανώς ώστε να γίνουν πιο ελκυστικοί και πιο οικείοι στο ορθόδοξο ποίμνιο. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι απόφοιτοί του έδιναν, μεταξύ άλλων, όρκο νομιμοφροσύνης στον Πάπα και στα δόγματα της Δυτικής Εκκλησίας, δεσμευόμενοι παράλληλα ότι θα διατηρούσαν το ορθόδοξο τυπικό, ότι δεν θα μεταπηδούσαν στο λατινικό τυπικό και ότι μετά την αποφοίτησή τους θα επέστρεφαν στην Ελλάδα. Ή, ακόμα, το Κολλέγιο Flaginiano στην Βενετία ή το Ελληνικό Κολλέγιο Cottuniano στην Πάδοβα (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (Πατρινέλης, Τσιρπανλής, Αναστασίου, Αρνάκης, Βακαλόπουλος). 23.* 2015:128). Σχετικά με το σκοπό του Ελληνικού Κολλεγίου του Αγίου Αθανασίου της Ρώμης ο Μάρκος Φώσκολος σημειώνει: «Ό σκοπός του Κολλεγίου του Άγ .Αθανασίου καθορίζεται στην προαναφερθείσα Βούλλα: «... (σ' αυτό το Κολλέγιο) οι νέοι και οι έφηβοι Έλληνες, απ' την Ελλάδα και από άλλες επαρχίες και τόπους, θα διαμένουν… και θα διαπαιδαγωγούνται από άνδρες σταθερής πίστης και παιδείας στα ελληνικά γράμματα, στα ελευθέρια μαθήματα και επιστήμες και ιδιαίτερα στην ιερά Θεολογία και τους εκκλησιαστικούς ρυθμούς (σ. μ. δηλ. στο λειτουργικό τυπικό) και έτσι θα σταθεροποιηθούν στην καθολική πίστη ...και αφού επιστρέψουν στην πατρίδα τους, άλλοι μεν

οποίου οι μαθητές[9] στη συνέχεια θα αποτελούσαν το εκπαιδευτικό προσωπικό των ταγμάτων. Οι υπόνοιες στο θέμα αυτό μπορούν να χαρακτηριστούν αβάσιμες, καθώς ο βασικός στόχος των εν λόγω κολλεγίων ήταν να προάγουν το φιλενωτικό πνεύμα ανάμεσα στα δύο δόγματα του Χριστιανισμού[10].

Όπως σε όλες τις εκφάνσεις των κοινωνικο-πολιτικών ανταγωνισμών, οι σχέσεις των θρησκευτικών κοινοτήτων άλλαζαν κατά περιόδους. Ο Ορθόδοξος πληθυσμός του νησιού, ανάλογα με τις περιστάσεις και τα οφέλη, περνούσε από την αντίθεση προς το Καθολικό στοιχείο στη συμμαχία μαζί του, για την αντιμετώπιση κάποιου κοινού κινδύνου[11]. Πάντως, και μετά την ήπια μετάβαση από τη μία κατοχή στην άλλη, από το ενετικό στο οθωμανικό καθεστώς κυριαρχίας, οι σχέσεις του Ορθόδοξου Ελληνικού πληθυσμού με τον Ενετικό παρέμειναν ανταγωνιστικές:

(μοναχοί) ...θα μορφώσουν τους άλλους μοναχούς ..., άλλοι (κληρικοί)... θα προοδεύουν και θα προΐστανται ανάμεσα στο λαό της πατρίδας τους .. . οι υπόλοιποι δε (λαϊκοί) .. . θα διδάξουν την προπαίδεια και την αλήθεια της πίστης, την παιδεία και τίς ελευθέριες τέχνες, καθώς επίσης θα διατηρήσουν τη λατρεία της ορθοδόξου θρησκείας... […] Παρατηρώντας τα διάφορα έργα πού γράφτηκαν σχετικά με τη δραστηριότητα των Ελλήνων μετά τη πτώση της Κωνσταντινουπόλεως και ξεφεύγοντας από τη πολεμική —δίκαια και μή— γύρω από τον προσηλυτισμό πού ή Καθολική 'Εκκλησία εξάσκησε με τους μαθητές του Κολλεγίου προς τους πιστούς της Ορθοδόξου Εκκλησίας, δεν μπορούμε παρά να χαρακτηρίσουμε θετική την όλη δραστηριότητα των μαθητών και κυρίως τη προσφορά τους στα ελληνικά γράμματα [...]». (Φώσκολος, 1971:1-2).

[9] Η διάρκεια σπουδών ήταν δεκαετής.

[10]Στο ελληνικό Κολλέγιο του Αγίου Αθανασίου μαθήτευσε και ο μητροπολίτης Παροναξίας Ιερεμίας Βαρβαρίγος, ο οποίος στις 29 Σεπτεμβρίου 1630 υπέγραψε άδεια στον ηγούμενο των Ιησουιτών στη Νάξο, πατέρα Hardy, να κηρύττει σε όλους τους ναούς της επαρχίας Παροναξίας. Το ίδιο ευνοϊκός ήταν και ο Σεραφείμ, διάδοχος του Ιερεμία, ο οποίος έδωσε άδεια εξομολόγησης των πιστών του στους Ιησουίτες το 1655. Εν γένει, οι Ιησουίτες έκαναν ευρεία χρήση των αδειών που τους ενέκριναν οι ορθόδοξοι μητροπολίτες και λάμβαναν προσφορές, δωρεές και κληροδοτήματα από προύχοντες της Νάξου (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:154-155). Σημειωτέον ότι το 1653, ο μητροπολίτης Παροναξιας Νικόδημος είχε απαγορεύσει στους πιστούς του να εξομολογούνται στους Ιησουίτες, από τους οποίους και αφαίρεσε την άδεια να κηρύττουν στους ναούς τους (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:163).

[11] Στις 2 Απριλίου 1676, Μεγάλη Πέμπτη των καθολικών, και ενώ οι χωρικοί της Νάξου είχαν εγκατασταθεί στην πρωτεύουσα του νησιού για να κλέψουν πρόβατα για την ημέρα του Πάσχα, ένας πειρατής «petit Danihl», θεωρώντας ότι ήταν μια καλή ευκαιρία να βρει εύκολα τροφή, συνελήφθη από τον Ιησουίτη πατέρα Saulger. Δύο πειρατές συνελήφθησαν και στάλθηκαν στο μοναστήρι των Ιησουιτών. Οι Ναξιώτες έστειλαν τον πατέρα Saulger στον αρχιπειρατή Crevelliers (διοικητή του στόλου) ως μεσάζοντα, ενώ ο πειρατής «petit Danihl» πήγε στο μοναστήρι και ορκίστηκε στο Ευαγγέλιο να μην επιτεθεί ξανά στη Νάξο. Ένα δεύτερο παράδειγμα που αναδεικνύει την σύμπραξη των δύο δογμάτων απέναντι σε κοινό εχθρό, ακόμα και αν δεν είναι αυτός, είναι το γεγονός ότι το 1676, κατά τη διάρκεια επιδημίας πανώλης στο νησί, ο καθολικός και ο ορθόδοξος κλήρος προσευχήθηκαν από κοινού (Slot, 1976-1977:124).

> [...] ils firent imprimer en Mofcouie l'an 1644 avec ce titre προς τες *θεομισιές λατίνοις και άλλοις αιρετικοίς*, c'est à dire: Contre les Latins qu Dieu hait, & contre d'autres heretiques [sic] (Richard, 1657:154) [σ.σ. Η επισήμανση με πλαγιασμό δική μας].

Σημαντικό, οπωσδήποτε, ρόλο στην επιβίωση του Καθολικού στοιχείου και πληθυσμού στο νησί έπαιξαν και οι Ορθόδοξοι Έλληνες αρχιερείς που αναγνώρισαν τα πρωτεία του Πάπα ή/και τη δράση του τάγματος των Ιησουιτών:

> Ο Έλληνας Μητροπολίτης αναγνωρίζει το πρωτείο του Πάπα [...]. Στη Νάξο και τη Σαντορίνη, τα έργα του τάγματος γίνονται ελεύθερα όπως και στη Γαλλία [...] Στη Σαντορίνη [...] για τους Έλληνες του νησιού αυτού μπορούμε να ισχυριστούμε ότι, συγκρινόμενοι με τους άλλους νησιώτες, είναι λιγότερο αποξενωμένοι από το λατινικό τυπικό (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 2002:69).

Το 1641 (π. Γρηγορίου, 2004:9) ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, με εγκύκλιο που αποστέλλει στον μητροπολίτη Χίου, επιτρέπει στους Ιησουίτες να τελούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Εξάλλου, ειδικά για το Αρχιπέλαγος, οι μητροπολίτες Παροναξίας Νικηφόρος Μελισσινός και Θηραίος Ιερεμίας Βαρβαρίγος, συνέβαλαν στην πολιτική προώθησης των φιλοδοξιών της Καθολικής Εκκλησίας για την ένωση των δύο εκκλησιών[12].

Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το τέλος του 17ου αιώνα, και ειδικότερα το διάστημα 1684-1699, υπήρξε μια περίοδος ασφάλειας για την Καθολική Εκκλησία στην περιοχή «Pour l'église latine la période 1684-1699 fût surtout une période de consolidation. Sous la prépondérance militaire vénitienne, l'existence des églises latines était assurée» (Slot, 1982:246).

Το διάστημα αυτό χαρακτηρίσθηκε και από την ανάπτυξη καλών σχέσεων ανάμεσα στον καθολικό και τον ορθόδοξο κλήρο, οι οποίες διατηρήθηκαν μέχρι το 1714 (Slot, 1982:271).

Ωστόσο, και παρά τις προσπάθειες για την ομαλή συμβίωση των δύο δογμάτων, οι μεταξύ τους σχέσεις κατά καιρούς διαταράσσονταν. Γράμμα της 20ης Μαρτίου 1664 του Γάλλου Ιησουίτη Robert Saulger[13], που εγκαταστάθηκε στη Νάξο το 1673[14] μας

---

[12] Απειρανθίτης, Α. (2008), σ. 31- 32.

[13] Ιστοριογράφος της Φραγκοκρατίας στις Κυκλάδες, συγγραφέας του *L'Histoire Nouvelle des anciens ducs et autres souverains de l'Archipel grec*.

πληροφορεί για τις κατευθύνσεις τις Καθολικής Εκκλησίας που ο ίδιος ακολουθούσε στο πλαίσιο ενός οράματος μεγάλης ιεραποστολικής δράσης προκειμένου να «επιστρέψουν» οι Ορθόδοξοι υπό τη σκέπη της Αγίας Έδρας· αυτές του, βεβαίως, οι βλέψεις δεν είχαν βάση, καθώς η προπαγάνδα για τον προσηλυτισμό Ορθοδόξων Ελλήνων είχε ήδη απαγορευθεί. Από την άλλη πλευρά, στις αρχές του 18ου αιώνα, και συγκεκριμένα σε επιστολή το 1727, η πλευρά των Καθολικών διατυπώνει κατηγορίες κατά των Ορθοδόξων, επικαλούμενη μάλιστα ότι έχουν προκαλέσει την ανάμιξη των Οθωμανών προς όφελός τους:

> [...] puisque nos catholiques sont aujourd'hui réduits a une très grande pauvreté par la persécution qui leur a etée excitée il y a peu d'années de la part des grecs […] qui avec l'aide des turcs les ont dépouillé de leurs fiefs [..], ne pardonnant même pas aux églises […] des catholiques Réguliers [...] [σ.σ. Η ορθογραφία του πρωτοτύπου].[15]

Για τον 18ο και τον 19ο αιώνα δεν υπάρχουν παρά μόνο σποραδικά στοιχεία ως προς τις μεταβολές στον αριθμό των Καθολικών στη Νάξο. Έτσι, για το 1833 αναφέρεται ότι ο αριθμός των Καθολικών συνέχισε να μειώνεται. Υπήρχαν 14.000 Καθολικοί στα νησιά της Σύρου, της Τήνου[16] και της Σαντορίνης κυρίως, ενώ στη Νάξο[17] διατηρείτο η Καθολική έδρα αρχιεπισκοπής, (Χαρίτος, 2001:107).

Τέλος, από τον τοπικό τύπο, και συγκεκριμένα από την εφημερίδα *Κυκλαδική*, πληροφορούμαστε, έστω εμμέσως, ότι στις αρχές του 20ού αιώνα ο Καθολικός πληθυσμός ήταν πλέον ελάχιστος: «[...] οι καθολικοί Νάξιοι είνε ελαχιστότατοι. Ούτε εκατόν ψυχαί»[18].

Συγκεντρωτικά στοιχεία για την αριθμητική σχέση μεταξύ Ορθόδοξων, Καθολικών και άλλων πληθυσμών στη Νάξο, από το 1564 μέχρι το 1827, αντλούμε από τον Δ. Δημητρόπουλο[19]:

---

[14] Στο κείμενό του διαβάζουμε: «[...] θα επιστρέψουν εις την Καθολικήν Εκκλησίαν» (Slot, 1976-1977:119).

[15] Επιστολή (20-08-1727). ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Ιωάννου Δελλαρόκα, φάκελος 32, υποφάκελος Β΄.

[16] Η Τήνος και η Μύκονος συναποτελούσαν μία επισκοπή μέχρι το 1922-23.

[17] Ήταν εξαρχής η έδρα της Καθολικής αρχιεπισκοπής.

[18] Το Ζήτημα της Νάξου - Οι θερμανθέντες όφεις, *Κυκλαδική Σύρου,* 29 (1931), σ. 1. ΓΑΚ(Ν), φάκελος 6.7.

[19] Δημητρόπουλος, Δ΄. (2004), Μαρτυρίες για τον πληθυσμό των νησιών του Αιγαίου, 15ος-αρχές 19ου αιώνα, Τετράδια εργασίας. 27, Αθήνα:Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών.

> [...] το 1564: 10.000 ορθόδοξοι και 500 καθολικοί [...], το 1638: 6.700 κάτοικοι (από τους οποίους οι 700 καθολικοί) [...], το 1667: 6.000 Έλληνες και 442 Λατίνοι [...], το 1678: 6.000 κάτοικοι (302 καθολικοί) [...], το 1710: 5.000 κάτοικοι (400 οι καθολικοί) [...], το 1744: 4.000 κάτοικοι (400 οι καθολικοί) [...] και το 1754: 4.661 κάτοικοι στην πόλη της Νάξου (4.016 ορθόδοξοι, 324 καθολικοί, 22 Αρμένιοι, 283 Εβραίοι, 16 Τούρκοι) (Δημητρόπουλος, 2004: 211-212).

Και στη συνέχεια:

> [...] το 1770: 10.000 περίπου κάτοικοι, από τους οποίους οι 300 Λατίνοι [...], το 1776: 6.000 κάτοικοι (το 1/5 καθολικοί) [...], το 1793-1799: 10.000 κάτοικοι (οι 600 καθολικοί) [...], 2.000 κάτοικοι στην πόλη της Νάξου [...], το 1800: 18.000 κάτοικοι (3.000 Λατίνοι και οι υπόλοιποι Έλληνες) [...], το 1806: 16.000 κάτοικοι (οι 350 Φράγκοι) [...] και το 1810: 18.000 ορθόδοξοι και 300 καθολικοί [...], το 1827: 500 καθολικοί κάτοικοι στο Κάστρο [...]» (Δημητρόπουλος, 2004:213-214).

Αδιαμφισβήτητο γεγονός παραμένει ότι παρά τα όποια αρνητικά δεδομένα, και παρ' όλη την αρχική αντιπάθεια των κατοίκων[20], η παρουσία των Καθολικών στο νησί της Νάξου αποδείχθηκε καταλυτική για την εκεί παρουσία και δράση των γαλλικών ταγματικών αποστολών.

2.2) Τήνος

Η Τήνος τον 17ο αιώνα ήταν μια ιδιαίτερα σημαντική καθολική εστία του Αιγαίου Πελάγους, με 8.000 Καθολικούς κατοίκους (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:309). Σε σύγκριση με τη Νάξο, η Καθολική κοινότητά της ήταν πολύ μεγαλύτερη, και αυτό γιατί το πέρασμα του νησιού από την Ενετική στην Οθωμανική κυριαρχία έγινε πολύ

[20] Στη Σαντορίνη, αντίθετα, υπήρξαν ακόμα και βιαιοπραγίες. Έτσι, σε επιστολή Γάλλου πρεσβευτή προς τους προκρίτους του νησιού το 1655 (Lettre de Monseigneur de la Haye, Seigneur de Ventelay, Conseiller du Roy en ses conseils & Ambassadeur pour la Maicste au Levant enuoyee aux Vieillards de l'isle de Sant-Erini) αναφέρεται ότι οι Ιησουίτες υπέστησαν απρόκλητα διώξεις: «Messievrs, j'ay appris que les R.R. P.P. Jésuites qui demeurent en votre isle sont grandement persécutez sans suiet [...]» (Richard, F. (1657:385). Η επιστολή είχε παραλήπτη τον Αλοΐσιο Συρίγο, που είχε αναγορευθεί πρόξενος της Γαλλίας στο νησί, προκειμένου να εξασφαλίσει προστασία για τους μοναχούς: «[...] cette lettre fut portee au Seigneur Alois(f)o Sirigo, qui avait été tout nouvellement etabli Consul par Monseigneur l'Ambassadeur, a dessein de l'engager davantage a nous proteger» (ό.π., σ. 386).

αργότερα, το 1715[21]. Στο μεταξύ, το 1661 είχαν εγκατασταθεί οι πρώτοι Ιησουίτες στο νησί[22]:

> [...] οι ηγέτες της Γαληνότατης δημοκρατίας επέτρεψαν στον π. Μιχαήλ Αλμπερτίνη, που ήταν εγκατεστημένος στην Τήνο από το 1661, να ιδρύσει την μονή Εξώμβούργου [sic]. Μάλιστα, πέρα από κάθε προσδοκία, ο ενετός κυβερνήτης έδωσε άδεια στους γάλλους Ιησουίτες να εγκατασταθούν στο Εξώμβουργο (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:311).

Επιστολή του πατρός Babin, της 12ης Δεκεμβρίου 1677, προς τον Γενικό Ηγούμενο πατέρα Olivia, μας πληροφορεί για τη σύνθεση του πληθυσμού, καθώς και για το εκπαιδευτικό σχέδιο του τάγματος:

> Εδώ κατοικούν ξένοι από όλα τα μέρη. [...] οι επαφές μας με τους πιστούς στην πόλη και την ύπαιθρο γίνονται στα ιταλικά και τα ελληνικά. Το ίδιο συμβαίνει με τις εξομολογήσεις [...] εάν υπήρχε ένας ακόμη πατέρας θα μπορούσαμε να οργανώσουμε σχολείο με περισσότερα από εκατό παιδιά, που τώρα χάνουν τον καιρό τους γιατί δεν μπορούμε να ασχοληθούμε ούτε με αυτά που έχουμε δεχτεί (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:316).

Από τη μεριά της, η Αγία Έδρα φρόντισε ώστε οι Καθολικές κοινότητες στην Οθωμανική επικράτεια, επομένως και αυτή της Τήνου, να τεθούν υπό την προστασία του Γάλλου βασιλιά και του Αυστριακού αυτοκράτορα:

> [...] επέτυχεν όπως οι καθολικές κοινότητες που ετελούσαν υπό την κυριαρχία των Τούρκων, μεταξύ των οποίων και η κοινότητα της Τήνου, τεθούν υπό την προστασία του Βασιλέα της Γαλλίας και του Αυτοκράτορος της Αυστρίας στις περιπτώσεις που οι Τούρκοι καταπατούσαν αυθαίρετα τα συμφέροντα της Καθολικής Εκκλησίας (Δώριζας γ, 1978:118).

Η συνύπαρξη των κατοίκων των δύο δογμάτων στο νησί, όπως και στη Νάξο, δεν θα

---

[21] Η υπαγωγή της Τήνου στην κυριαρχία των Οθωμανών υπήρξε εξαιρετικά σημαντικό γεγονός για τις Κυκλάδες: «Pour les Cyclades, le grand evenement de la guerre etait la chute de Tinos» (Slot, 1982:252).

[22] Ο πρώτος ήταν ο Μιχαήλ Αλμπερτίνι «[...] ήδη εγκατεστημένος στην Τήνο από το 1661[...]». Ακολούθησαν οι πατέρες Γασπάρος Emmanuel, Φραγκίσκος Guilly, Κάρολος Le Maire, Ιωάννης Ξαβέριος Portier, Ιάκωβος Παύλος Babin, Βερτράνδος Martin, Χριστόφορος Foresti, Ιωάννης Βαπτιστής Ferrari (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:311). Σημειώνεται ότι ο Αλούσιος Prati, που διακρίθηκε στον τομέα της κινητής ιεραποστολής, ήταν «ο ίδιος [που] ίδρυσε το 1705 αδελφότητα Ουρσουλινών καλογραιών, με προσαρμοσμένο στις συνθήκες της Τήνου κανονισμό, τον οποίον ενέκριναν ο επίσκοπος Πέτρος Μάρτυρας Ιουστινιάνης και ο Γενικός Προϊστάμενος του Τάγματος Μιχαήλ Άγγελος Tamburini (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:319).

μπορούσε να διαφέρει ούτε στο θέμα των μικτών γάμων «Επί Τουρκοκρατίας οι μεταξύ των ανατολικών και δυτικών γάμοι ήταν συνήθεις [...]» (Γεωργαντόπουλος, 2005:126).

Παρόμοια με της Νάξου υπήρξε η κατά καιρούς κοινή αντίδραση των Χριστιανών της Τήνου απέναντι στους Οθωμανούς: «[...] από κοινού δε δυτικοί και ανατολικοί ημύνοντο τότε κατά των καταπιέσεων των δεσποτών των, ως τούτο εξάγεται από τα περισωζόμενα δημόσια έγγραφα τας εποχής εκείνης» (Γεωργαντόπουλος, 2005:126).

Το μεγάλο, όμως, αγκάθι στις σχέσεις μεταξύ των δύο δογμάτων στην Τήνο ήταν πάντοτε παρόν. Όπως αναφέρεται, ο καθολικός κλήρος είχε την πρώτη θέση - αλλά και σε επίπεδο εκπροσώπησης - οι Ορθόδοξοι εν γένει υστερούσαν (Φώσκολος, 2010: 213).

Παρά την εκ μέρους της Αγίας Έδρας απαγόρευση του προσηλυτισμού των Ελλήνων, στην Τήνο οι Καθολικοί κατηγορήθηκαν ότι τον εφάρμοζαν στην περίπτωση των μικτών γάμων:

> En 1712, un nouvel incident survint entre Grecs et Latins. Des accusations circulaient selon lesquelles les Latins cherchaient à nouveau à convertir les Grecs, et notamment à Tinos. [...]. mais la Propaganda avait également interdit aux évêques de faire la chasse aux conversions [...]. Il semble que les plaintes venues de Tinos concernaient des conversions arrivées à la suite des mariages mixtes (Slot, 1982:271).

Τον 18ο αιώνα , εξαιτίας της άρνησης της Πύλης να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις της γαλλικής διπλωματίας εις βάρος της ελληνικής Ορθόδοξης εκκλησίας, που απειλείτο από τη δράση των καθολικών ταγμάτων, στην Τήνο, όπως και στη Νάξο, οι σχέσεις και οι ισορροπίες ανατρέπονται. Κι εδώ ο Καθολικός πληθυσμός[23] συνέχισε να μειώνεται και ο αντίστοιχος των Ορθοδόξων να αυξάνεται. Παρά ταύτα, οι Ιησουίτες έκαναν την εμφάνισή τους στο νησί, ενώ ο καθολικός αρχιεπίσκοπος εγκαταστάθηκε στην Ξινάρα[24].

Σχετικά με την αναλογία Καθολικών και Ορθόδοξων πληθυσμών την περίοδο 1716-1804, ο πατήρ Μάρκος Φώσκολος (2000, σ. 210) θεωρεί ότι δεν μπορούμε να έχουμε

[23] Οι καθολικές οικογένειες κατοικούσαν στην παλαιά πρωτεύουσα του νησιού, το Εξώμβουργο, που η ονομασία του σημαίνει «εκτός πόλης», «hors bourge».

[24] Η Καθολική Αρχιεπισκοπή Τήνου βρίσκεται στην Ξυνάρα, ένα χωριό κοντά στα Λουτρά, όπου βρίσκονταν τα μοναστήρια και τα σχολεία των Ιησουιτών και των Ουρσουλινών. Αντίθετα, στη Νάξο η Καθολική Αρχιεπισκοπή και τα αντίστοιχα ιδρύματα βρίσκονται μέσα στο Κάστρο.

στοιχεία λόγω της έλλειψης αρχείων της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Σύμφωνα, πάλι, με τις *Μαρτυρίες για τον πληθυσμό των νησιών του Αιγαίου, 15ος - αρχές 19ου αιώνα*, οι πληθυσμοί της Τήνου από το 1596 έως το 1835 είχαν ως εξής:

> [...] το 1596: 3.000 οι ορθόδοξοι κάτοικοι της Τήνου [...] , το 1630: 18.000 κάτοικοι (τα 3/4 καθολικοί) [...], το 1632: 18.000 κάτοικοι (τα 3/4 καθολικοί) [...], το 1667: 12.000 κάτοικοι (8.000 καθολικοί και 4.000 ορθόδοξοι) [...], το 1716: 8.000 καθολικοί και 15.000 ορθόδοξοι [...], το 1719: οι καθολικοί περίπου 6.000 κάτοικοι, οι ορθόδοξοι πάνω από το ήμισυ του πληθυσμού [...] και το 1746: 5.000 κάτοικοι περίπου οι καθολικοί, οι ορθόδοξοι πολύ περισσότεροι (Δημητρακόπουλος, 2004: 232-233).

Παρατηρούμε ότι δεν υπάρχει καμία καταγραφή για άλλες πληθυσμιακές ομάδες (Αρμένιους, Εβραίους) μέχρι τον 18ο αιώνα, ούτε και τον επόμενο, όπως καταγράφεται στη συνέχεια:

> [...] μέσα του 18ου αι.: 2.195 οικογένειες (οι 850 καθολικές) [...], το 1756: 3.923 οι καθολικοί κάτοικοι [...], το 1772: 4.716 οι καθολικοί κάτοικοι [...], το 1783: 5.156 οι καθολικοί κάτοικοι [...], το 1793-1799: 15.800 κάτοικοι (10.000 Έλληνες και 5.800 Λατίνοι) [...], το 1804: 4.500 καθολικοί κάτοικοι [...], το 1820: 20.000 κάτοικοι, αποκλειστικά Έλληνες, η πλειονότητα ορθόδοξοι, [...], το 1821: 65 χωριά (τα 32 καθολικά)·των ορθοδόξων μεγαλύτερα και πιο πυκνοκατοικημένα [...], το 1829: 25.000 κάτοικοι (το 1/3 καθολικοί) [...] και το 1835: 16.375 κάτοικοι (οι 7.000 καθολικοί) [...] (Δημητρακόπουλος, 2004:234-236).

Προς το τέλος του 19ου αιώνα, το 1896, και σχεδόν δέκα χρόνια μετά την ίδρυση του σχολείου, ο Baudot Victor (1896:44-45) αναφέρει ότι στους 22.000 κατοίκους της Τήνου, μόνο 4.000 είναι Καθολικοί. Ο υπόλοιπος πληθυσμός είναι σχισματικοί ή, όπως αποκαλούνται στη Χώρα του νησιού, Ορθόδοξοι.

Όπως και στη Νάξο, πάντως, οι Καθολικοί εξασφάλισαν την εγκατάσταση και συνεχή παρουσία στην Τήνο των γαλλικών καθολικών ταγμάτων, καθώς ο μισός περίπου πληθυσμός ακολούθησε τον Καθολικισμό:

> [...] renforcement des traditions féodales, hellénisation des quelques centaines d'hommes qui s'y sont installés, *conversions au catholicisme* (au XVIe siècle, 5% a 10% en moyenne de la population des îles, *la moitié des habitants de Tinos*, 95% de ceux de Syros), établissements des Capucins (Syros) et des Jésuites (Naxie, Santorin, Tinos), développement des cultures choisies par Venise [...] (Dallegre, 2002:97-98)

[σ.σ. Οι επισημάνσεις με πλάγια δικές μας].

Και στα δύο νησιά, Νάξο και Τήνο, παρόλο τον ανταγωνισμό μεταξύ του Ορθόδοξου και του Καθολικού δόγματος και τις κατά καιρούς σχέσεις σύγκρουσης μεταξύ τους, η αποδοχή της συνύπαρξής τους ήταν λίγο ως πολύ επιτακτική κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης συμβίωσής τους. Οι Ορθόδοξοι διατηρούσαν τη δυσπιστία τους για τα κίνητρα και τα μέσα που χρησιμοποίησαν κατά την εγκατάστασή τους οι εκπρόσωποι των Καθολικών, και κυρίως των καθολικών ταγμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Τρεις αιώνες εκπαιδευτικής παρουσίας και δραστηριότητας

3.1) Τα κίνητρα και τα μέσα των Γάλλων εκπροσώπων στη Νάξο, την Τήνο και την Υψηλή Πύλη

Στη Νάξο, όπως και σε άλλους τόπους που περιήλθαν στην Οθωμανική κυριαρχία, την παρουσία των Καθολικών είχαν εγκαινιάσει οι Ενετοί[1], και συνέχισαν Γάλλοι κληρικοί, γαλλικά τάγματα και Γάλλοι γαιοκτήμονες.

Τα κίνητρα της Γαλλίας στην περιοχή ήταν οικονομικά και θρησκευτικά-πολιτισμικά. Συνδέονταν αφενός με τις ηγεμονικές βλέψεις εδαφικής επέκτασης του Γάλλου βασιλιά –στην περίπτωση του Δουκάτου, λόγω της γεωστρατηγικής του θέσης– και αφετέρου με τη βούληση του Πάπα για σύγκλιση των δύο μεγάλων χριστιανικών εκκλησιών με σκοπό την από κοινού πάλη τους ενάντια στον Προτεσταντισμό και το Ισλάμ[2].

Το σημαντικότερο μέσο άσκησης της συγκεκριμένης γαλλικής πολιτικής υπήρξαν οι Διομολογήσεις (1535). Χάρη σε αυτές, η Γαλλία εμφανιζόταν ως ρυθμιστής στις σχέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη Δύση[3], ενώ το Ενετικό στοιχείο υποβαθμιζόταν. Στην ουσία, η Γαλλία αποκόπηκε από την παλαιά της σύμμαχο Βενετία, η οποία είχε χάσει την παλαιά της δύναμη, και ενεργούσε πλέον αποκλειστικά για τα δικά της συμφέροντα, εμπορικά και οικονομικά. Επομένως, κάθε απομάκρυνση των Ενετών από την εξουσία και τη διοίκηση και κάθε μείωση της επιρροής τους λειτουργούσε υπέρ της. Έτσι, και ενώ τυπικά κύριοι είχαν γίνει οι Οθωμανοί, στην πράξη πραγματοποιήθηκε το πέρασμα από την ενετική κυριαρχία στη γαλλική.

Ολόκληρος ο 17ος αιώνας χαρακτηρίζεται από έντονη δραστηριότητα των Γάλλων στα οθωμανικά εδάφη, με αφετηρία την πρωτεύουσα:

---

[1] Οι Ιταλικής καταγωγής καθολικοί κάτοικοι κατόπιν ενσωματώθηκαν στη σφαίρα της γαλλικής επιρροής (Κωτσάκης, 2001:88).

[2] Ορισμένοι Ορθόδοξοι κληρικοί πιθανόν έκαναν δηλώσεις αποδοχής των θέσεων της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, λόγω της αντίθεσής τους προς τον Λουθηρανισμό –προς τον οποίο φαινόταν να είναι φιλικά διακείμενος ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος Λούκαρις–, και της μειωμένης, αντίστροφα, αντιπάθειάς τους προς τους Καθολικούς, με τους οποίους είχαν συμβιώσει επί μακρόν (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (Πατρινέλης, Τσιρπανλής, Αναστασίου, Αρνάκης, Βακαλόπουλος). 23*, 2015:134).

[3] Η πρώτοι γάλλοι καθολικοί που εγκαταστάθηκαν στην Κωνσταντινούπολη, το 1583, ήταν η Compagnie de Jésus (Ιησουίτες).

> Το 17ο αιώνα [...] αυξάνεται έντονα η παρουσία Δυτικών στην περιοχή – με τους Γάλλους να έχουν, τουλάχιστον στην αρχή του αιώνα, την πρωτοκαθεδρία [...] φέρνουν μαζί τους και τους θρησκευτικούς λειτουργούς τους. Η κοινότητα των Λατίνων στο Πέρα, η Magnifica Communità di Péra, έχει, σύμφωνα με σύγχρονους περιηγητές, σημαντική ελευθερία. Η κοινότητα ουσιαστικά αυτοδιοικούνταν από τη θρησκευτική της ηγεσία, αν και τυπικά υπαγόταν διοικητικά στον καδή του Γαλατά. Είναι, επίσης, η περίοδος που στην περιοχή του Πέρα οικοδομούνται καθολικές εκκλησίες [...][4].

Το 1665, οι «Instructions au Sieur de la Haye-Ventelet, s'en allant à Constantinople» θέτουν ως προτεραιότητα για τον πρεσβευτή της Γαλλίας να έχει υπό την προστασία του τους Καθολικούς της Ανατολής «[…] le premier soin donc que ledit ambassadeur doit avoir sera de protéger et assister la chrétienté, les catholiques du Levant, autant qui lui sera possible, interposant le nom et l'autorité de Sa Majesté» (Carnoy, 1998:56).

Εκτός από τους διπλωμάτες, ως φορείς της γαλλικής πολιτικής[5] κλήθηκαν να λειτουργήσουν, πέραν των διπλωματών, και τα γαλλικά καθολικά τάγματα «[...] la religion était le meilleur couvert sous lequel puissent avancer les tentatives d'hégémonie politique et commerciale» (Carnoy, 1998:56).

Ήδη από τις αρχές του 17ου αιώνα, ο Γάλλος πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη Philippe de Harlay de Césy, απεσταλμένος από τον Ρισελιέ για την ανανέωσή τους, υποστήριζε εμμέσως, αλλά και σθεναρά, την εγκατάσταση των Ιησουιτών αρχικά στην αυτοκρατορική πρωτεύουσα και κατόπιν στα νησιά του Δουκάτου: «Dans telles circonstances, Césy ne doit pas avoir éprouvé trop de difficultés à vaincre l'opposition vénitienne [...]» (Slot. 1982:144).

---

[4] Ανδριανοπούλου (2008). Σύμφωνα με την ίδια, ο αριθμός των Λατίνων την εποχή εκείνη στο Πέραν έφθανε περίπου τις 3.000. Το διεθνές πολιτικό σκηνικό, βέβαια, επηρέαζε έντονα τις εμπορικές συμμαχίες και ισορροπίες και επομένως τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή κοινότητα. Τα γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης, το 1789, και η κατάληψη στη συνέχεια της Αιγύπτου από τον στρατό του Ναπολέοντα πάγωσαν τις διπλωματικές σχέσεις των Οθωμανών με τη Γαλλία, με αποτέλεσμα αρκετοί Γάλλοι να εγκαταλείψουν το Πέραν. Με την άδεια της Υψηλής Πύλης, οι Βρετανοί κατέλαβαν τη γαλλική πρεσβεία το 1799.

[5] Σε αυτό το σημείο, σκόπιμο είναι να σημειώσουμε πως όταν χρησιμοποιούμε τον όρο «Γάλλοι εκπρόσωποι» αναφερόμαστε όχι μόνο στους πρέσβεις και τους προξένους της Γαλλίας, αλλά και στους Γάλλους καθολικούς μισσιονάριους, ως έμμεσους διπλωμάτες.

Τον Αύγουστο του 1619, ο Λουδοβίκος ΙΔ΄ έδωσε οδηγίες για την προστασία των Ιησουιτών που είχαν πρόσφατα εγκατασταθεί στην Κωνσταντινούπολη, στην αυλή της οποίας έμελλε να αποκτήσουν μια πολύ συγκεκριμένη «φήμη» για τον δυναμισμό τους:

> Du vivant même de Saint Ignace, les jésuites s'étaient implantés en Orient. Ils y avaient obtenu quelque succès puisque, rapportait un ambassadeur de France, les Turcs affirmaient préférer dix «ecclésiastiques ordinaires plutôt qu'"un seul jésuite"[6].

Μετά το 1623, με τη βοήθεια της Αυστρίας, οι αδελφοί του τάγματος απέκτησαν το δικαίωμα να ασκούν ελεύθερα το λειτούργημά τους σε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς και το δικαίωμα να διατηρήσουν τις καθολικές επισκοπές στις Κυκλάδες, ιδιαίτερα στη Σύρο και τη Νάξο, που ήταν δύο πολύ σημαντικά καθολικά κέντρα.

Η γαλλική διπλωματία και η γαλλική θρησκευτική πολιτική δρούσαν και αλληλεπιδρούσαν παράλληλα και ταυτόχρονα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η εκλογή του γαλλόφιλου Χιώτη επισκόπου R. Schiatinni (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:153) ο οποίος με τη βοήθεια του Γάλλου πρέσβη de Césy[7], προώθησε το σχέδιο για την εγκατάσταση των Ιησουιτών στη Νάξο[8]:

> Με συνηγόρους το Γάλλο πρέσβη, τον πρωθηγούμενο Αγίου Βενεδίκτου Κωνσταντινουπόλεως π. Αντώνιο Perrin και το Χρουσίνο Κορονέλλο, νεοδιορισμένο πρόξενο της Γαλλίας, ο Σκιαττίνης, που, όπως εύστοχα γράφει ο ενετός βάιλος Nani, «είχε καρδιά Ιησουίτη», προχώρησε στην υλοποίηση του σχεδίου του (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:153).

Οι Ιησουίτες όπως αναφέρει το «ιδρυτικό» της μονής τους (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:153) εγκαταστάθηκαν στο νησί το 1627[9], ιδρύοντας εδώ ένα από τα καλύτερα

---

[6] Louvet, L.-E. (1894). *Les missions catholiques au XIXe siècle*, Λυών:De Brower, σ. 79. Στο: Riffier (2001).

[7] Γάλλος πρόξενος, ο οποίος επιδίωκε την εγκατάσταση των Ιησουιτών στη Νάξο (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 2002:153).

[8] «Τους εγνώριζον δε τους Ιησουίτας οι Νάξιοι, διότι από χρόνου μακρού μετέβαινον από καιρού εις καιρόν διά την θρησκευτικήν οικοδόμησιν των πιστών. Ο αρχιεπίσκοπος Σκιατίννη λέγει καθαρά ότι προσκαλούνται και προικίζονται διά ωρισμένων πόρων οι Ιησουίται [...]» (Το Ζήτημα της Νάξου. Όπου η κακοπιστία δημιουργεί δημοσιογραφικόν θόρυβον - Η αλήθεια των πραγμάτων - Ελληνική ή εκκλησιαστική περιουσία. ΙΓ΄, *Κυκλαδική Σύρου*, 28 (1.882), σ.1. ΓΑΚ (Ν), φάκελος 6.7).

[9] «Το ιδρυτικό της 26ης Σεπτεμβρίου 1627 εγκρίθηκε από τον πάπα Ουρβάνο Η΄ στις 5 Απριλίου και από το Σουλτάνο το 1632» (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:153). «Η καθυστέρηση του σουλτανικού

σχολεία «της Ανατολής» (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:156), ενώ λίγο αργότερα, το 1628, τους ακολούθησαν οι Καπουκίνοι[10]. Το 1782 οι Λαζαριστές, και στα τέλη του 19ου αιώνα, το 1891, οι Σαλεσιανοί (Κωτσάκης, 2007:85).

Βασικός παράγοντας της επιτυχίας των γαλλικών ταγμάτων, εκτός της ανθρωπιστικής τους δράσης, υπήρξε η ομαλή ενσωμάτωσή τους στους κατά τόπους πληθυσμούς. Σε αυτό συνέβαλε και η απόφαση του Πάπα να επιτρέψει στους Ιησουίτες της Νάξου να ακολουθούν το εορτολόγιο των Ορθοδόξων Ελλήνων για τον καθορισμό των ημερομηνιών των χριστιανικών εορτών, απόφαση που οδήγησε σε ενδυνάμωση των ειρηνικών σχέσεων ανάμεσα στους Έλληνες, τους Ενετούς και τους Γάλλους κατοίκους, όπως και ανάμεσα στους Ορθόδοξους και Καθολικούς θρησκευτικούς εκπροσώπους τους, στην πλειοψηφία των νησιών του Δουκάτου του Αρχιπελάγους (π. Γρηγορίου, 1958:25). Ένα άλλο στοιχείο που συνέβαλε ήταν, όπως θα δούμε παρακάτω, η χρήση της γλώσσας του τόπου όπου δρούσαν.

Στο μεταξύ, μαζί με τα γαλλικά καθολικά τάγματα εγκαταστάθηκαν στη Νάξο και Γάλλοι γαιοκτήμονες, όπως οι De Reymond de Modène το 1689 και οι De Lastic de Vigouroux το 1733. Όλοι υπόκεινταν στην προστασία της γαλλικής πρεσβείας στο Κάστρο της Νάξου και προστατεύονταν από την παρουσία του γαλλικού στόλου[11]. Ακόμα και την περίοδο αποχώρησης των Ιησουιτών και της εγκατάστασης των Λαζαριστών, η στήριξη και εύνοια του Γάλλου βασιλέα ήταν δεδομένη και σταθερή[12].

Τα αποτελέσματα αυτής της πολιτικής ήταν ποικίλα. Η παρουσία και υποστήριξη των Γάλλων υποπρόξενων και προξενικών πρακτόρων υπήρξε καίρια για την επίλυση

φιρμανίου για την αναγνώριση της μονής Νάξου οφειλόταν στα κωλύματα που δημιουργούσε ο ενετός βάιλος στην Κων/πολη» (ό.π., σημ. 6) Ιδρυτής της μονής στη Νάξο και πρώτος ηγούμενος ήταν ο Ματθαίος Hardy. Ακολούθησαν οι Φραγκίσκος Bléseau (ο πρώτος που συνέλαβε το σχέδιο μετάκλησης γαλλίδων Ουρσουλινών στη Νάξο), Γασπάρος Emmanuel, Φραγκίσκος Chamerlat, Ροβέρτος Saulger (πατέρας Ρουμπέρος, κατά τον Tournefort, και ιστοριογράφος του Δουκάτου της Νάξου), Κάρολος Le Maire, Φραγκίσκος Lestringant, Fr. Tarillon, Κάρολος Boissy και Ιγνάτιος Liechtel (Αλσάτος) – ο τελευταίος εργάστηκε στο διάστημα 1773-1800 ως πνευματικός πατέρας της μονής Ουρσουλινών (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:154, 156, 160, 178).

[10] Επί αρχιεπισκόπου Ραφαήλ Σκιαττίνι ήρθαν στην Νάξο τόσο οι Ιησουίτες όσο και οι Καπουκίνοι, ωστόσο μεταξύ των δυο μοναχικών κοινοτήτων υπήρξε έκδηλη η αντιζηλία. Τιμητικό δίπλωμα που απονεμήθηκε το 1653 από τους Ναξίους στους Ιησουίτες, σε αναγνώριση του εκπαιδευτικού τους έργου, απαγόρευε στους Καπουκίνους να ιδρύσουν δική τους σχολή (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:158).

[11] Ο γαλλικός στόλος ενίσχυε την ισχύ και την ηγεμονική θέση της Γαλλίας στο Αιγαίο (Κωτσάκης, 2001:86).

[12] *Κυκλαδική Σύρου* (15-10-1927), 28 (1873), σ. 1. ΓΑΚ(Ν).

κάθε είδους προβλημάτων.

Υπάρχουν καταγραμμένες τρεις περιπτώσεις παρέμβασης του Γάλλου πρέσβη προς όφελος των κατοίκων – με δεδομένο ότι ο Γάλλος πρέσβης κατά κανόνα ενεργούσε υπέρ των μελών της κρατούσας ενετικής τάξης[13]. Οι δύο αφορούν στην ενδυνάμωση των τοπικών διοικήσεων έναντι των Οθωμανικών αρχών: Το 1627 ο Césy παρενέβη και πέτυχε την κατάργηση μιας πρακτικής που είχε επιβάλλει δέκα χρόνια πριν ο Güselce Ali Paşa, σύμφωνα με την οποία τους φόρους εισέπραττε απευθείας ο αρχιναύαρχος (Kapudan Paşa). Το 1631, έχοντας υποστεί πολλές πιέσεις, οι κάτοικοι ζήτησαν ακόμα μια φορά από τον Γάλλο πρέσβη να παρέμβει, σε μια συγκυρία κατά την οποία οι Οθωμανοί είχαν αρχίσει να αυξάνουν τους φόρους στις Κυκλάδες. Ένα τρίτο παράδειγμα γαλλικής παρέμβασης είναι η –μετά από αποστολή αντιπροσωπίας στην Κωνσταντινούπολη– κατάργηση των φόρων επί των *τόπων*[14]:

> Les seigneurs des topi percevaient l'*endritia* (pas un vrai fermage mais un impôt modifié) sous les Turcs comme ils l'avaient fait sous les ducs, mais sous la domination ottomane, ils devaient payer une somme contractuelle, dite *maktu*. Cette obligation indiquait que les Turcs considéraient les *topi* non pas comme des possessions libres, mais comme des biens d'état, cédés à bail aux seigneurs (Slot, 1982: 157).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι στη βάση αυτής της προστατευτικής πολιτικής βρισκόταν το γεγονός πως οι Γάλλοι εκλάμβαναν τους κατοίκους των νησιών ως εξελληνισμένους Λατίνους ή εκλατινισμένους Έλληνες:

> […] socialement parlant, de la zone médiane qui existait dans la société coloniale entre Grecs et Latins: ce sont des Latins grécisés ou des Grecs latinisés (Slot, 1982:160)

Για τον λόγο αυτό, η γαλλική παρουσία στην Πύλη όπως και στα νησιά του Δουκάτου, έπρεπε να είναι συνεχής. Οι Γάλλοι πρέσβεις διαδέχονταν ο ένας τον άλλο μέχρι τις παραμονές της Γαλλικής Επανάστασης, οπότε το σκηνικό έμελλε να αλλάξει[15]. Το 1781 το γαλλικό προξενείο Παροναξίας αντικαταστάθηκε από έναν

---

[13] «[...] l'ambassadeur de France appuya par son intervention la politique des plus riches personnages des communes locales» (Slot, 1982:157).

[14] Επρόκειτο για φόρους που είχαν επιβληθεί επί Ενετών στις επαρχίες της Νάξου, με βάση ένα είδος συμβολαίου που είχε συναφθεί με τους ευγενείς.

[15] Η περίοδος που πρέσβης της Γαλλίας στην Πύλη ήταν ο Nointel υπήρξε από τις καλύτερες για τη δράση της Καθολικής Εκκλησίας: «[…] on sait que l'histoire diplomatique considère que le

εμπορικό πράκτορα. Οι γαλλικοί εμπορικοί σταθμοί και οι σκάλες της Ανατολής έμειναν κλειστές και επαναλειτούργησαν την περίοδο της Πρώτης Αυτοκρατορίας (Ier Empire, 1804-1815), μέχρι και το 1835, οπότε και καταργήθηκαν οριστικά (Compagnolo –Ποθητού, 2012: 18).

Για την εχθρική στάση της μετεπαναστατικής Γαλλίας απέναντι στον κλήρο, διαβάζουμε σε επιστολή του έκτακτου απεσταλμένου της Γαλλικής Δημοκρατίας στην Κωνσταντινούπολη προς τον «πολίτη Σαρλ», προξενικό πράκτορα της Γαλλίας στη Νάξο. Προσπαθεί να λύσει κάποια παρεξήγηση τους και τον προειδοποιεί πως η Νάξος είναι εστία «εχθρών του γαλλικού λαού, φανατικών και βασιλοφρόνων»[16].

Η στάση αυτή ενισχύθηκε και από τον φόβο των Γάλλων –όπως και των Άγγλων, εξάλλου– απέναντι στο ενδεχόμενο μιας καθόδου των Ρώσων στο Αιγαίο, αλλά και μιας Ελλάδας που θα εξελισσόταν σε ισχυρή ναυτική δύναμη:

> Την ίδια στρατηγική ακολουθούσε και η Γαλλία από την επανάσταση του 1789 ως την παλινόρθωση. Ακεραιότητα της οθωμανικής αυτοκρατορίας για την ανάσχεση κάθε απόπειρας καθόδου της Ρωσίας στη Μεσόγειο. [...] Οι Γάλλοι είχαν και άλλους λόγους [...]. Ανησυχούσαν για τον εμποροναυτικό ανταγωνισμό των Ελλήνων (Σιμόπουλος, 1997:25-26).

Παρά ταύτα, ούτε η Γαλλία σταμάτησε να στέλνει εκπροσώπους την περίοδο αυτή στο νησί, αλλά ούτε και οι άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Βρισκόμαστε σε μια εποχή που όλα ήταν ρευστά. Οι μεγάλες δυνάμεις

"protectorat de l'église en Turquie" […]» (Slot, 1982:223). Με την υπογραφή όμως της Συνθήκης του Κιουτσούκ – Καιναρτζή το 1774 τα νησιά του Αιγαίου Πελάγους – εκτός από σκάλες της Ανατολής – θεωρήθηκαν πλέον «[…] και ως βάσεις που θα επέτρεπαν την οικονομική και πολιτική διείσδυση των ευρωπαικών δυνάμεων στον Οθωμανικό κόσμο» (Compagnolo –Ποθητού, 2012:12). Η Ρωσία, ανερχόμενη δύναμη στο Αιγαίο, θέτει σε κίνδυνο τα συμφέροντα της Γαλλίας . Οι άλλοτε πρόξενοι της «στα νησιά του Αιγαίου, αρχικά υποβιβάστηκαν σε υποπροξένους, ενώ στη συνέχεια αντικαταστάθηκαν από έναν γενικό πρόξενο στη Σμύρνη, ανίκανο να παρακολουθήσει αποτελεσματικά τα γαλλικά συμφέροντα στο Αρχιπέλαγος» (Ο.π., σ. 14, σημ.5). Το γαλλικό προξενείο Ναξίας- Πάρου- Αντιπάρου που υπηρέτησε η ισπανικής καταγωγής οικογένεια Κορονέλλο και οι απογονοί της (1680-1756, 1775-1778) λειτούργησε μέχρι το 1778 ενώ το 1781 «την Γαλλία αντιπροσωπεύει στο νησί ένας απλός εμπορικός πράκτορας Ο Jean Paul Magy» (Anne Mezin, Les consuls de France au siècle des Lumieres, σ. 330, 511-512, 714-715 στο Compagnolo –Ποθητού, 2012: 18, σημ.10).

[16]-Οδηγίες προς τον προξενικό πράκτορα της Γαλλίας (08-10-1794) (Δ., φ. 40, Δ1). Από την έκθεση: «Απ' το Φράγκικο στο Ρωμαίικο»: έγγραφα από την ιστορία της Νάξου (1433-1821) από τις συλλογές Ι. Δελλαρόκα και Π. Ζερλέντη. 2011, έκθεμα αρ. 88. ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα.

προσπαθούσαν να ενημερωθούν για τα ελληνικά πράγματα, και να τα επηρεάσουν, η καθεμιά με τον δικό της τρόπο. Η Γαλλία, εν προκειμένω, «εκμεταλλεύθηκε» στο έπακρο το θρησκευτικό στοιχείο. Ήταν ζήτημα τύχης; Θα μπορούσε να μην είχαν έρθει πρώτοι οι Γάλλοι μισσιονάριοι στον Ελλαδικό χώρο. Ήταν αποτέλεσμα στρατηγικής; Μήπως προσωπικών φιλοδοξιών κάποιων ηγεμόνων; Θα μπορούσε ο Γάλλος βασιλιάς να μην έχει «καλές» σχέσεις με τον Οθωμανό σουλτάνο, ούτε να έχει υπογράψει διομολογήσεις. Τύχη ή σχέδιο, συμπτώσεις ή βλέψεις, ή και όλα μαζί, το αποτέλεσμα υπήρξε συγκεκριμένο: η μεγάλη γαλλική επιρροή, και μάλιστα μέσω της θρησκείας.

Αν θα έπρεπε, λοιπόν, να συνοψίσουμε, σε μια φράση, τη σημασία της δράσης των γαλλικών ταγμάτων στην περιοχή, αυτή θα ήταν η εξής: Οι Γάλλοι μισσιονάριοι υπήρξαν οι καλύτεροι, αρτιότερα καταρτισμένοι και πλέον αποτελεσματικοί εκπρόσωποι της Γαλλίας, οι οποίοι, εν μέσω διεθνών ανατροπών και εσωτερικών επαναστάσεων, εν είδει καθολικού προτεκτοράτου και υπό τη σκέπη του Πάπα, προωθούσαν αδιάλειπτα τα ήθη, τον πολιτισμό και τα οικονομικό-πολιτικά συμφέροντα της μητρόπολης, με όχημα τη γαλλική γλώσσα: «[...] l'enseignement du français est surtout l'œuvre des congrégations»[17].

3.2) Το γαλλικό ταγματικό μοντέλο εκπαίδευσης – θρησκευτικοί ανταγωνισμοί στον ελληνικό χώρο

Όπως ήδη αναφέραμε, η παρουσία των ενετικών οικογενειών στα νησιά διευκόλυνε την εισαγωγή και προώθηση εκεί δράσης των γαλλικών καθολικών ταγμάτων και, συνακόλουθα, της γαλλικής γλώσσας: η σχετική εκπαιδευτική δράση προωθούσε τη στρατηγική εδαφικής επέκτασης του Γάλλου βασιλιά, αλλά και τη θρησκευτική σταυροφορία του Πάπα.

Η παπική σταυροφορία έμελλε να αποτελέσει αιτία σύγκρουσης με τους Ορθόδοξους Ελληνικούς πληθυσμούς. Οι καθολικοί μισσιονάριοι, έχοντας το δικαίωμα της ελεύθερης κίνησης στα οθωμανικά εδάφη χάρη στις Διομολογήσεις, άρχισαν να εξαπλώνουν τη δράση τους. Αυτή η προσπάθεια συνύπαρξης και παράλληλης δράσης των δύο δογμάτων μεταφράστηκε από τους Χριστιανούς του Ανατολικού δόγματος ως επιθετική.

[17] *Annales de la Propagation de la Foi.* (1901) 01. 73 (34).

Το ιεραποστολικό έργο των γαλλικών καθολικών ταγμάτων κινήθηκε σε δύο άξονες:

Α) *Πρώτος άξονας*: *Τα γαλλικά καθολικά τάγματα στην υπηρεσία της ενωτικής πολιτικής της Αγίας Έδρας*

Ήδη από το 1540 ο στόχος της Αγίας Έδρας ήταν γνωστός: η Επιτροπή για την Προώθηση της Πίστης (Congregatio de Propaganda Fide), ο πρέσβης της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη και η Compagnie de Jésus έπρεπε να στηρίξουν τους απειλούμενους Καθολικούς πληθυσμούς στην Κωνσταντινούπολη, στη Σμύρνη, στη Χίο και, βεβαίως, στο πρώην Δουκάτο.

Η αποστολή των Ιησουιτών ήταν πρωτίστως θρησκευτική –δηλαδή αποσκοπούσε στη σωτηρία των ψυχών και τη διάδοση της πίστης, με το κήρυγμα, την εξομολόγηση, το φιλανθρωπικό έργο– και μόνο δευτερευόντως εκπαιδευτική, μέσω της κατήχησης, που λειτουργούσε εν είδει διδασκαλίας:

> L'éducation ni la transmission des savoirs ne sont à l' origine de la vocation jésuite. La bulle pontificale qui fonde l'institut en 1540 lui assigne comme fins le salut des âmes et la propagation de la foi. Il doit y tendre par les moyens suivants; la prédication, les missions, les exercices spirituelles, la confession, les œuvres de charité: parmi ces dernières est spécifié le seul type d'enseignement prévu: le catéchisme aux enfants et aux ignorants **(**Compère, 1985:49**).**

Ωστόσο, το ενωτικό πρόγραμμα έμελλε να αποτύχει στο πρώην Δουκάτο εξαιτίας λανθασμένων χειρισμών της Γαλλίας, αλλά και διαφόρων προβλημάτων που είχε να αντιμετωπίσει η Καθολική Εκκλησία κυρίως στις επαρχίες της Άνδρου, της Σαντορίνης και της Μήλου, όπου οι δύο θρησκευτικές κοινότητες ήταν σε διαμάχη. Παρά την αρχική υποστήριξη του Πατριάρχη, ο ολοένα αυξανόμενος ρυθμός των αποστολών στα νησιά άρχισε να προκαλεί την αντίδραση της Ορθόδοξης Εκκλησίας γενικότερα: οι Καθολικοί κατηγορήθηκαν ακόμα και για άσκηση επιρροής στην ορθόδοξη εκκλησιαστική διοίκηση. Η *Αναφορά d'Aullrey / Μασσαλία 7 Οκτωβρίου 1650* παρέχει μια ξεκάθαρη μαρτυρία για τις σχετικές βλέψεις της Αποστολής των Ιησουιτών στα ελληνικά εδάφη:

> Οι 6.000 μοναχοί του Αγίου Βασιλείου που κατοικούν στις 22 μονές του Όρους Άθω μας έχουν καλέσει συχνά για να τους διδάξουμε την αρετή και τα γράμματα. Τώρα μας καλούν εκ νέου προσφέροντάς μας μόνιμη κατοικία σε χώρο τον οποίο πωλούν αντί χιλίων χρυσών νομισμάτων. Την προσφορά τους αυτή δεν θα πρέπει να αποποιηθούμε εφόσον στο Όρος αυτό προετοιμάζονται οι εξομολόγοι, οι

> ιεροκήρυκες, οι επίσκοποι και οι μητροπολίτες όλης της Ελλάδας. Όποιος, συνεπώς, μορφώνει τους μοναχούς αυτούς, επηρεάζει την εκκλησιαστική διοίκηση σε όλη την Ελλάδα (Ρούσσος-Μηλιδώνης 2002: 70).

Β) *Δεύτερος άξονας*: *Τα γαλλικά καθολικά τάγματα και η αντιπροτεσταντική πολιτική της Αγίας Έδρας*

Αν ισχύει ότι «Η Αγία Έδρα, εκτός της καθαρώς θρησκευτικής αποστολής της, ουδέποτε παρητήθη και της κοσμικής εξουσίας» (*Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας. 10*, 1979:11), τότε είναι λογικό να συμπεράνουμε ότι διεκδικούσε τον ρόλο του ρυθμιστή της θρησκευτικής πολιτικής στην Ευρώπη. Μοναδικός ανταγωνιστής της ο Προτεσταντισμός. Έτσι, οι Ιησουίτες οδηγήθηκαν στη σταυροφορία για την Προώθη-ση/Διάδοση της Πίστης με βασικό επιχείρημα και στρατηγικό στόχο τον περιορισμό εξάπλωσης του Καλβινισμού: […] suivre des considérations stratégiques, dans le but d'arrêter les progrès du Calvinisme (Rogier και Aubert και Knowles, 1968: 202).

Οι Καθολικοί μισσιονάριοι στα νησιά του Αρχιπελάγους φοβήθηκαν διείσδυση του Προτεσταντισμού στην Ορθόδοξη Εκκλησία:

> Les missionnaires avaient craint que les pratiques superstitieuses qu'on rencontrait chez les Grecs –particulièrement dans l'administration des sacrements– auraient pu provoquer aux seins même de l'église grecque une réaction de théologiens tentés de glisser vers une doctrine plus ou moins calviniste (Slot, 1982:270).

Έτσι, τα γαλλικά τάγματα στο πρώην Δουκάτο κινήθηκαν στο πνεύμα της «προστασίας από κάθε θρησκευτική επιρροή μέσω της εκπαίδευσης» - στοιχεία για το υπέρ του Καθολικισμού ιεραποστολικό έργο[18] στη Νάξο έκανε γνωστά στη Γαλλία ο Ιησουίτης ιστοριογράφος πατήρ Saulger (1637-1709).

Οι απεσταλμένοι της ΔτΠ ονομάζονται εργάτες (ouvriers) και ο αριθμός τους αυξανόταν προοδευτικά:

> Vouz aurez autant de missionnaires dans la Grèce, qu'il y aura de copies de ce livre; et ces missionnaires MESSEIGNEURS ne vous feront point a charge; ils porteront partout sans appréhension et sans dépense les vérités Catholiques; […] & qui travailleront à votre profit à l'instruction de ces peuples. La Relation que je vous présente n'est que d'une seule isle, vous fera voir de quelle étendue est la moisson de ces pais-là et quels ouvriers elle demande (Richard, 1657:epistre).

[18] Πρόκειται για τις γνωστές «Missions Volantes» (Slot, 1976-1977:138).

Καταλήγοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι μέχρι τη Γαλλική Επανάσταση οι άξονες που είχε θέσει η Καθολική εκκλησία είχαν τον καθοριστικό ρόλο στη μονοπωλιακή δράση των γαλλικών ταγμάτων (monopole "clerical") (Gerbod, 1968:151) στην εκπαίδευση. Η εκ μέρους τους προώθηση της γαλλικής γλώσσας θα συντελούσε εντέλει στην ανατροπή της συγκεκριμένης τάξης πραγμάτων. Στο ιεραποστολικό τους έργο, τα τάγματα χρησιμοποιούσαν όχι μόνο τη γαλλική, αλλά και τη γλώσσα της κάθε περιοχής όπου εγκαθίσταντο. Προκειμένου να προσεγγίσουν το ποίμνιο, οι καθολικοί μισσιονάριοι μάθαιναν τη γλώσσα των κατοίκων και, αντίστροφα, τους μάθαιναν τη γαλλική[19]. Ειδικά οι Ιησουίτες ήταν γνωστοί γι' αυτή τους την πρακτική[20] και, εν προκειμένω στα ελληνικά, είχαν μεταφράσει έναν μεγάλο αριθμό καθολικών βιβλίων (π. Γρηγορίου, 1958:32-33), ενώ είχαν αναπτύξει και πρωτότυπη συγγραφική δραστηριότητα.

Επρόκειτο για έναν Καθολικισμό à la française[21], στο πλαίσιο του οποίου φαινομενικά η γαλλική γλώσσα εξυπηρετούσε τη θρησκεία, ενώ στην ουσία συνέβαινε το αντίθετο, και με κάλυμμα την Καθολική θρησκεία εξαπλώνονταν τα

---

[19] Η γαλλική, πάντως, ήταν η πιο διαδεδομένη ως ξένη γλώσσα ήδη από τα μέσα του 16ου αιώνα. Η εντολή Villiers-Cotterets (υπογεγραμμένη από τον Φραγκίσκο Α΄ το 1539) καθιέρωσε τη γαλλική ως επίσημη γλώσσα, του νόμου και της διοίκησης, αλλά και των διπλωματικών κύκλων διεθνώς. Τον 18ο αιώνα, η γαλλική εδραιώθηκε ως επίσημη γλώσσα στις ευρωπαϊκές αυλές.

[20] Ήδη από το 1540, οι Ιησουίτες είχαν αρχίσει να μεταναστεύουν σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης, ως φορείς της Καθολικής φιλανθρωπίας και εκπαίδευσης κατά το παράδειγμα των δώδεκα Αποστόλων: «[...] l'ordre du Christ qui avait envoyé ses apôtres "comme des brebis au milieu des loups"» (Ferro, 1994:66). Προκειμένου να εγκατασταθούν σε μια ξένη χώρα, οι αδελφοί έπρεπε, βεβαίως, να εξασφαλίσουν τη συγκατάθεση των αρχών. Στη συνέχεια, για να ενσωματωθούν, κατά το δυνατόν, στους ντόπιους πληθυσμούς χρειαζόταν να προσαρμοστούν στα ήθη, τα έθιμα και τις συνήθειές τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε ο πρώτος Ιησουίτης μισσιονάριος στην Κίνα, François Xavier, «[…] qui a inventé une forme de mission lointaine sur le respect des cultures différentes» (Lacouture β, 1991:287). Το ίδιο και ο Matteo Ricci: «Matteo Ricci, qui, le premier a poussé jusqu'à ses limites la tentative de conciliation entre deux types de croyance aussi antinomiques que le confucianisme et le christianisme; c'est un jésuite Ruiz de Montoya qui a intégré à la mission la préservation du langage originel, en pays guarani» (Lacouture β, 1991:287). Πέρα από τα επικρατούντα ήθη και έθιμα, οι Ιησουίτες μάθαιναν την ιστορία της περιοχής, ενώ βαρύνουσα σημασία έδιναν στην εκμάθηση της γλώσσας των κατοίκων, κάτι που επέτρεπε την άμεση και προσωπική επικοινωνία μαζί τους και, δευτερευόντως, τη γνωριμία με τη λογοτεχνία τους, δημώδη ή/και λόγια. Με τα εφόδια αυτά δημιουργούνταν οι προϋποθέσεις μιας κατά το δυνατόν ομαλής ενσωμάτωσης στην τοπική κοινωνία, αλλά και, αντίστροφα, της μετάδοσης σε αυτήν αξιών και γνώσεων του γαλλικού καθολικισμού και, κυρίως, της γαλλικής γλώσσας.

[21] Προκειμένου να διασφαλίσουν την ηγεμονική θέση της Γαλλίας, οι Ρισελιέ και Μαζαρέν ακολούθησαν επεκτατική πολιτική και αντιτάχθηκαν σε οποιαδήποτε θρησκευτική έκφραση και μεταρρύθμιση εκτός του Καθολικισμού.

γαλλικά. Η γλωσσική αυτή πολιτική είχε δύο σημαντικές συνέπειες:

Η πρώτη ήταν ότι η γαλλική γλώσσα εντός της Οθωμανικής επικράτειας έγινε το συνώνυμο της επιβίωσης, της προστασίας και της κοινωνικής εξέλιξης όχι μόνο των Γάλλων υπηκόων αλλά και όσων άλλων μιλούσαν τη γλώσσα τους «[...] autour de 1685, [...] de l'humble religieuse au grand savant […]. C'est à l'enseigne du français que beaucoup ont placé leur survie ou leur reconquête d'un statut» (Cabanel, 2006).

Μια δεύτερη συνέπεια ήταν ότι στο πλαίσιο της δράσης των γαλλικών ταγμάτων, η πολιτική της Καθολικής Εκκλησίας άρχισε σιγά σιγά να χάνει την πρωτοκαθεδρία και να υποτάσσεται εκούσα άκουσα σε εκείνην του Γαλλικού κράτους. Και ενώ η Αγία Έδρα είχε υποστηρίξει τη Γαλλία στην εξασφάλιση του μονοπωλίου των ταγματικών αποστολών στην Ανατολή με τις Διομολογήσεις, η παπική εξουσία κατέληξε να τεθεί υπό τον έλεγχο των Γάλλων πρεσβευτών. Για λόγους τάξης, επίσημος εκπρόσωπος της Προπαγάνδας είχε τεθεί ο Γάλλος πρέσβης, στον οποίο όφειλαν να λογοδοτούν όλα τα καθολικά τάγματα, περιλαμβανομένων των ιταλικών:

> Le Vatican eut à subir de fortes pressions françaises tendant à obtenir pour la France le monopole des missions du Levant. L'argument était que pour le bon ordre, tous les missionnaires devaient se trouver sous l'autorité du *représentant formel de la Propaganda, c'est-à-dire de l'ambassadeur de France* (Slot, 1982:146). (σ.σ. Η επισήμανση με πλαγιασμό λέξεων δική μας).

Στην Ανατολή ο Καθολικισμός συνέχισε να είναι συνώνυμος της γαλλικής ταυτότητας και της γαλλικής επιρροής μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, όπως σημειώνει ο Cabanel:

> [...] des équations sont censées s'imposer encore dans les années 1900, au moins dans la mosaïque nationale et confessionnelle du Levant: être catholique, c'est être français ou protégé ou client de la France (et vice-versa); et parler français plus encore. On comprend l'intérêt, aux yeux de Paris, de ces congréganistes qui scolarisent en français quelques certaines de milliers d'élèves dans le monde: ils arraisonnent à la France de nouvelles provinces (Cabanel, 2006).

Η Καθολική εκκλησία από πολύ νωρίς προωθούσε και, κατ' επέκταση, ισχυροποιούσε τη γαλλική γλώσσα και, αντιστρόφως, η γαλλική γλώσσα συντελούσε στη διάδοση του Καθολικισμού. Στην πορεία τους μέσα στον χρόνο, τα γαλλικά τάγματα εξελίχθηκαν σε κατεξοχήν φορείς γαλλικής εκπαίδευσης.

Στην περίπτωση των ταγματικών σχολείων που εξετάζει η παρούσα έρευνα, το στοιχείο θρησκευτικής σύγκρουσης που προερχόταν από τη λειτουργία τους σε ορθόδοξο περιβάλλον σταδιακά παραμερίστηκε, η προώθηση της γαλλικής γλώσσας διαχωρίστηκε από εκείνην του Καθολικισμού και τα εκπαιδευτικά συστήματα των δύο εμπλεκόμενων χωρών –της Γαλλίας, χώρας καταγωγής τους, και της Ελλάδας, χώρας εγκατάστασης και λειτουργίας τους– συμπορεύτηκαν.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Το εκπαιδευτικό πλαίσιο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η εκπαίδευση στη Γαλλία και την Ελλάδα

1.1) Η εκπαίδευση στη Γαλλία

Δεδομένου ότι η παρούσα έρευνα αφορά στην εκπαίδευση των κοριτσιών, αν και θα έπρεπε να περιοριστεί μόνο σε αυτή, θεωρήσαμε δόκιμο να συμπεριλάβουμε και στοιχεία από την εκπαίδευση των αγοριών. Αυτό καθώς έπρεπε να προσεγγίσουμε το εκπαιδευτικό πλαίσιο και στις δυο χώρες και για τα δυο φύλα προκειμένου να αξιολογήσουμε, να αξιοποιήσουμε στο έπακρο και να ενσωματώσουμε όλες τις πληροφορίες που αφορούν - έστω και έμμεσα - στην εκπαίδευση των κοριτσιών, όπως για παράδειγμα το θέατρο από τους Ιησουίτες κ.λπ. όπως θα δούμε στη συνέχεια.

1.1.1) Η εκπαίδευση των αρρένων

Το γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα πέρασε από πολλά στάδια αλλαγών και μεταρρυθμίσεων, υποκείμενο και αυτό στις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις κάθε περιόδου. Επί αιώνες, και μέχρι τη Γαλλική Επανάσταση, η εκπαίδευση απευθυνόταν κυρίως την αριστοκρατία και βρισκόταν στα χέρια της Εκκλησίας, ενώ τα επονομαζόμενα «σχολεία του ελέους» (Écoles de charité) παρείχαν στον λαό δωρεάν μιαν υποτυπώδη εκπαίδευση[1].

Μια διαφοροποίηση έλαβε χώρα τον 17ο αιώνα, στα χρόνια του Λουδοβίκου ΙΓ΄ και του Ρισελιέ, όταν προέκυψε η ανάγκη για ένα νέο είδος πρακτικής και τεχνικής εκπαίδευσης, προδιαγράφοντας τα όσα έμελλε να ακολουθήσουν τη Γαλλική Επανάσταση: «[...] c'était déjà l'esquisse du programme des écoles centrales de la Révolution» (Reinhard, 1954:456).

Η Συντακτική Συνέλευση (Constitution) του 1791 θεμελίωσε την αρχή της κοινής εκπαίδευσης των πολιτών, που όμως αφορούσε μόνο την πρωτοβάθμια εκπαίδευση των αγοριών[2]. Το επόμενο διάστημα το βασικό ζητούμενο ήταν πώς το κράτος θα μόρφωνε τον λαό.

Κατά τον 19ο αιώνα στη Γαλλία, όπως και σε άλλες χώρες της Δύσης, το

---

[1] Περιλάμβανε τη διδασκαλία τραγουδιών και ύμνων της εκκλησίας στα παιδιά της χορωδίας (Enseigner les chants d'église aux enfants de chœur).

[2] Η Βρετανή Μαίρη Γούλστονκραφτ, που έζησε από κοντά πολλά γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης, συμπεριέλαβε το αίτημα της εκπαίδευσης των γυναικών στη *Διακήρυξη για τα Δικαιώματα της Γυναίκας* που κυκλοφόρησε το 1792, θεωρώντας ότι το έλλειμμα παιδείας αποτελούσε θεμέλιο της ανισότητας των φύλων. Θα περνούσε σχεδόν ένας αιώνας μέχρι να καθιερωθεί η δευτεροβάθμια εκπαίδευση για τα κορίτσια στη Γαλλία.

αναπτυσσόμενο εθνικό αίσθημα και το πρότυπο του έθνους-κράτους, σε συνδυασμό με την εκβιομηχάνιση της παραγωγής[3], που επέφερε τη βιομηχανική επανάσταση και στη συνέχεια τον καπιταλισμό, έμελλε να αναδείξουν δύο διαμετρικά αντίθετες τάξεις, την αστική και την εργατική, μεταβάλλοντας τις κοινωνικές δομές. Στο μεταξύ, το 1802 (Savoie, 2005:59) οργανώθηκε η δευτεροβάθμια εκπαίδευση των αγοριών[4], ενώ με διάταγμα του 1808[5] ο Ναπολέων κατέστησε, τρόπον τινά, την εκπαίδευση μονοπώλιο της Εκκλησίας, χωρίς να σταματήσει να την έχει υπό τον έλεγχό του. Την περίοδο της Παλινόρθωσης και μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα, οι διαμάχες σχετικά με τη δημόσια και την ταγματική εκπαίδευση πολλαπλασιάστηκαν, κάτι που αντικατοπτρίστηκε στις εξελίξεις στη σχετική νομοθεσία[6].

Οπωσδήποτε, πάντως, τόσο τα δημόσια σχολεία αρρένων όσο και τα αντίστοιχα θηλέων, ειδικότερα τα δευτεροβάθμια, επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό από τα ταγματικά. Ο συνήθης χαρακτηρισμός των τελευταίων ήταν «λύκεια-φυλακές»

---

[3] Η οποία είχε ξεκινήσει από τον 18ο αιώνα στη Βρετανία.

[4] Ακολούθησε η ίδρυση του Αυτοκρατορικού Πανεπιστημίου (Université imperiale) το1808, της Πολυτεχνικής Σχολής (École Polytechnique) το 1816 κ.ά - το Αυτοκρατορικό Πανεπιστήμιο της εποχής περιλάμβανε αυτό που σήμερα ονομάζουμε δευτεροβάθμια και ανώτερη εκπαίδευση: «On sait que l'Université impériale regroupait ce que nous appelons actuellement l'enseignement secondaire et supérieur, dont tous les membres pouvaient donc se dire «universitaires» (Besse, 1995, σ. 46, σημ. 8).

[5] Το ναπολεόντειο διάταγμα για την εκπαίδευση του 1808 όρισε ότι τα σχολεία έπρεπε να ακολουθούν τις αρχές της Εκκλησίας (άρθρο 38) και ότι οι Αδελφοί των Χριστιανικών Σχολείων θα ήταν υπεύθυνοι για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και για την κατάρτιση των καθηγητών (άρθρο 39).

[6] Το 1833, ο F. Guizot εκδίδει τον πρώτο νόμο για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση – τα σχολεία διαχωρίζονται σε «πρωτοβάθμια» και «υψηλά πρωτοβάθμια», τα πρώτα για τον λαό και τα δεύτερα για τους γόνους της αστικής τάξης. Επίσης υποχρεώνει όλες τις περιφέρειες της χώρας με περισσότερους από 500 κατοίκους να δημιουργήσουν σχολεία –δημόσια ή ταγματικά– για εκπαιδευτικούς [école normale]. Ο νόμος Falloux του 1850 εστιάζει στη δημιουργία δημόσιων σχολείων για τα κορίτσια σε κάθε κοινότητα άνω των 800 κατοίκων. Οι Guizot και Falloux ενθάρρυναν ένα είδος σχολικής ελευθερίας, υπό την έννοια ότι όλα τα παιδιά είχαν πρόσβαση στο σχολείο, ενώ επιδεικνύουν σχετική ανοχή απέναντι στην ταγματική εκπαίδευση.

Το 1879 ο υπουργός Παιδείας Jules Ferry ολοκληρώνει τις μεγάλες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 19ου αιώνα. Προκειμένου να ικανοποιήσει τις εργατικές διεκδικήσεις καταργεί τα δίδακτρα και επαναλειτουργεί τα ανώτερα πρωτοβάθμια σχολεία. Επίσης, καθιερώνει διά νόμου την υποχρεωτική σχολική εκπαίδευση των παιδιών 6 έως 13 χρόνων, δωρεάν και εκλαϊκευμένη. Το σχολείο αποκτά καθαρά κοσμικό χαρακτήρα με την απαγόρευση του μαθήματος των θρησκευτικών. Ο νόμος του Camille Sée έρχεται να επεκτείνει στον γυναικείο πληθυσμό τις μεγάλες αλλαγές στο σύστημα της χώρας.

Στις αρχές του 20ού αιώνα (1905) θεσπίζεται διά νόμου ο διαχωρισμός κράτους - εκκλησίας. Ο νόμος του Ferry για την υποχρεωτική πρωτοβάθμια εκπαίδευση σε κρατικά σχολεία για όλα τα παιδιά, η επονομαζόμενη «*λαϊσιτέ*», τυποποιείται με τον νόμο που προβλέπει τον διαχωρισμό της θρησκείας από την πολιτική εξουσία αλλά και προστατεύει τις θρησκευτικές οργανώσεις από κρατικές παρεμβάσεις.

(«lycées-prisons») και «κολλέγια-μουσεία» («collèges-musées») (Gerbod, 1968:14), με την αυστηρότητα να αποτελεί βασική αρετή των διευθυντών, την ειδίκευση του προσωπικού αμφίβολη και την επιλογή των δασκάλων, maitres d'étude, τυχαία.

Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση παρατηρήθηκε αύξηση των μαθητών, με εξαίρεση τα φτωχά και απομακρυσμένα διαμερίσματα της χώρας. Τα λύκεια[7], που περιλάμβαναν τρεις τάξεις, αποτελούσαν μια αριστοκρατική κατηγορία σχολείων, καθώς δέχονταν τους υπότροφους του κράτους, γιους στρατιωτικών καριέρας ή της μεσοαστικής τάξης. Η λειτουργία τους μέχρι και το 1852 φαίνεται να παρουσίαζε πολλές ομοιότητες με τη δομή και τη λειτουργία των ταγματικών σχολείων:

> Dans l'ensemble même, surtout dans les collèges communaux, la vie, très communautaire, tend à être familiale […] Dans certains nombre d'établissements, jusqu'en 1852, se maintient la tradition des élèves pensionnaires, placés directement par leur famille sous l'autorité et responsabilité entière d'un professeur (Gerbod, 1968: 98-99).

Ήδη, μάλιστα, από τις αρχές του 19ου αιώνα υπήρξαν περιπτώσεις που, για να ξεπεραστούν τα προβλήματα στελέχωσης, έγινε έκκληση σε εκπροσώπους παλαιών εκπαιδευτικών ταγμάτων: «Pour pourvoir aux premières nominations, à partir de 1802, l'on fait appel aux membres des anciennes congregations enseignantes» (Gerbod, 1968:30).

Στις αρχές του 19ου αιώνα τα προγράμματα σπουδών ακολουθούσαν εκείνα των οικοτροφείων, ακόμα και ως προς τις αργίες. Από το 1808 εκδίδονταν εγκύκλιοι για τις αργίες των Χριστουγέννων, του Πάσχα, τις εθνικές εορτές:

> À partir de 1808, statuts, circulaires et instructions ministérielles se multiplient pour tenter de réglementer le régime des congés: petits congés «ordinaires» de Noël, Pâques, Pentecôte, anniversaires royaux ou nationaux, congés extraordinaires accordés par des personnalités politiques ou religieuses […] et surtout vacances d'été [..] en 1847, les loisirs, avec des jeudis après midi et les dimanches, représentent le tiers de l'année civile, mais l'année scolastique s'étend d'une manière presque continue d'octobre a mi-août (Gerbod, 1968:117).

---

[7] Στις αρχές του 19ου αιώνα ονομάζονταν βασιλικά κολλέγια. Κατά τη διάρκεια της Δεύτερης Δημοκρατίας ονομάστηκαν λύκεια, όπως και τα δημοτικά κολλέγια (collèges communaux): «La clientèle se démocratise au cours du siècle» (Gerbod, 1968: 108-109).

Τα ωράρια και τα προγράμματα οργανώνονται κατά το παράδειγμα των αντίστοιχων ταγματικών:

> [...] sous l'Empire, les classes sont de deux heures, l'une le matin de huit à dix heures, l'autre l'après-midi de deux heures et demie à quatre heures et demie, cinq jours par semaine et le jeudi matin. S'y ajoute le temps consacré aux disciplines nouvelles: l'histoire, à partir de 1818, les langues vivantes, d'abord facultatives, puis obligatoires en 1838, les séances de dessin et d'instruction religieuse, de chant et de gymnastique complètent l'horaire hebdomadaire. En 1842, dans les collèges royaux, les cours représentent une trentaine d'heures [...] en 1852, le régime de la bifurcation bouleverse les horaires traditionnels des classes d'humanité, de rhétorique et de logique. Il introduit même dans les emplois du temps les conférences, véritables séances de travail dirigé avant la lettre [...] l'enseignement secondaire conduit les élèves au baccalauréat et aux concours d'entrée des grandes écoles [...] (Gerbod, 1968:120-121).

Στις 28 Ιουνίου 1833, κατά τη διάρκεια της Μοναρχίας του Ιουλίου[8], ο Guillaume Guizot εξέδωσε τον πρώτο νόμο για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, διαχωρίζοντας τα σχολεία σε πρωτοβάθμια (primaires) και ανώτερα πρωτοβάθμια (hauts primaires), με τα πρώτα να προορίζονται για τον λαό και τα δεύτερα για τα αγόρια της αστικής τάξης[9].

Ο νόμος Guizot της 28ης Ιουνίου 1833 αποδεχόταν τη συνύπαρξη των δημόσιων με ιδιωτικά σχολεία, που στην πλειονότητά τους ήταν ταγματικά. Στις 15 Μαρτίου 1850, ο νόμος Falloux για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση καθιέρωσε ένα πρόγραμμα το οποίο απαρτιζόταν από ένα υποχρεωτικό μέρος και από ένα μέρος που διαμορφωνόταν με βάση τις εκτιμήσεις των διδασκόντων για την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού. Το 1881, ο νόμος Ferry[10] αποτέλεσε τομή, θεσπίζοντας την αρχή της δωρεάν δημόσιας και υποχρεωτικής πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, μέχρι την ηλικία των 13 χρόνων.

Ακολούθησε ο νόμος της 28ης Μαρτίου 1882, που έθεσε τις πρώτες βάσεις της δωρεάν υποχρεωτικής πρωτοβάθμιας λαϊκής εκπαίδευσης («l'enseignement primaire

---

[8] Monarchie de Juillet (1830-1848).

[9] Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση των κοριτσιών παρέμεινε στα χέρια γυναικείων ταγμάτων.

[10] Ο Jules Ferry είχε διοριστεί υπουργός Παιδείας το 1879. Με βασικό του μέλημα την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, αποδέχθηκε τη λειτουργία ιδιωτικών σχολείων, αλλά κατάργησε τα δίδακτρα για τη στοιχειώδη εκπαίδευση και νομοθέτησε την υποχρεωτική εκπαίδευση.

est laïque, gratuit et obligatoire»), στο πνεύμα του Δαντόν, ότι η εκπαίδευση είναι πρωταρχική ανάγκη, βάσει της οποίας η εκπαίδευση ήταν προτεραιότητα[11]. Σύμφωνα με τον νόμο του 1882, ο πατέρας της οικογένειας είχε το δικαίωμα να επιλέξει μεταξύ της ιδιωτικής ή δημόσιας –υποχρεωτικής, κατά τα άλλα– εκπαίδευσης που θα λάμβαναν τα ηλικίας 6 έως 13 χρόνων παιδιά του.

Θα μπορούσαμε να πούμε, πάντως, ότι μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα το εκπαιδευτικό σύστημα της Γαλλίας παρέμεινε στάσιμο, αφού κατά το μάλλον ή ήττον τα ταγματικά σχολεία δεν είχαν χάσει την παλαιά τους αίγλη. Αξιοσημείωτο, βεβαίως, είναι ότι η οικονομική ύφεση που σημειώθηκε στην Ευρώπη από το 1837 μέχρι το 1895 είχε ως αποτέλεσμα τη βελτίωση των εκπαιδευτικών συστημάτων, καθώς τα εργατικά στρώματα διεκδικούσαν καλύτερη εκπαίδευση, ώστε να έχουν δυνατότητες επαγγελματικής εξέλιξης και πρόσβασης στους ανώτερους τομείς εργασίας.

Στις αρχές του 20ού αιώνα, η δευτεροβάθμια εκπαίδευση και τα κολλέγια (collèges) συνέχισαν να θεωρούνται προνόμια μιας συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης, της ανώτερης: «[...] Le “collègien” quelles que soient ses origines sociales, est un produit de classe, un type “privilegié”» (Gerbod, 1968:97).

1.1.2) Η εκπαίδευση των θηλέων

Η εκπαίδευση των γυναικών υπήρξε στην ιστορική διαδρομή της ελλειμματική. Η Εκκλησία, που αρχικά είχε τον έλεγχο της παιδείας, κατά καιρούς υποστήριξε κάποιες μορφές εκπαίδευσης των γυναικών, που δεν ανέτρεπαν (Albistur και Armogathe, 1977:131) τον παραδοσιακό ρόλο τους στην οικογένεια[12]. Περί τα τέλη του 14ου αιώνα, και των Μεσαιωνικών χρόνων, η μόρφωση των κοριτσιών περιοριζόταν στη διδασκαλία της αρετής και της ταπεινότητας[13], ενώ κατά την περίοδο της Αναγέννησης ήταν κυρίως θρησκευτική.

Η ανάγκη συστηματικότερης και ευρύτερης εκπαίδευσης των κοριτσιών άρχισε να

[11] Σε αυτή την κατεύθυνση, οι Ουρσουλίνες ίδρυσαν ορφανοτροφεία, ώστε να παράσχουν εκπαίδευση στα κορίτσια ανεξαρτήτως οικονομικής και κοινωνικής θέσης.

[12] Καταδικάζει την επιλογή του μοναχισμού ως κοινωνική διέξοδο και υποστηρίζει τη θέση της γυναίκας μέσα στην οικογένεια και στην ανατροφή των παιδιών της.

[13] Χαρακτηριστικό δείγμα το βιβλίο για την εκπαίδευση των κοριτσιών του Geoffroy de La Tour-Landry, ενός Γάλλου ευγενή του τελευταίου τετάρτου του 14ου αιώνα, που το προόριζε για τις κόρες του.

διαφαίνεται από τις αρχές του 16ου αιώνα. Το 1523 ο Ισπανός ουμανιστής Jean Luis Vivès στο έργο του *De l'Institution de la femme chrétienne* πραγματεύτηκε για πρώτη φορά τον όρο «εκπαίδευση κοριτσιών» : [...] en 1523, l´Espagnol Vivés aborde pour la première fois en termes spécifiques cette chose non encore traitée dans *De l'Institution de la femme chrétienne* [...] (Godineau, 2003: 124).

Υπήρχε ένα βασικό ερώτημα: Τι θα έπρεπε να διδαχθούν τα κορίτσια; Καθώς για τον Vivés η σεμνότητα παρέμενε η πρώτη αρετή, η πρότασή του περιέλαβε γνώσεις και δεξιότητες που θα διαμόρφωναν την ιδανική μελλοντική σύζυγο και μητέρα, ευχάριστη στη συζήτηση με τον σύζυγό της και αποτελεσματική στη χριστιανική ανατροφή των παιδιών της. Υπερασπίστηκε, βεβαίως, τον διαχωρισμό της εκπαίδευσης των αγοριών από εκείνη των κοριτσιών, εφόσον τα διδασκόμενα μαθήματα δεν θα ήταν τα ίδια. Πρότεινε για τα κορίτσια τη διδασκαλία της ανάγνωσης και της γραφής, χωρίς να παραβλέψει τα αντικείμενα των οικιακών, τα οποία διαχώρισε σε αριστοκρατικά (όπως το κέντημα ή η δαντέλλα) και «λαϊκά» (όπως το ράψιμο ή το πλέξιμο). Προέτρεψε σε περαιτέρω σπουδές τα κορίτσια των ευγενών, καθώς όφειλαν να αντιμετωπίζουν τις απαιτήσεις της θέσης τους..

Ωστόσο και κατά τον 17ο αιώνα εξακολουθεί να παραμελείται η εκπαίδευση των κοριτσιών: «Rien n'est plus négligée que l'éducation des filles» (Guedre, 1960:237). Η εκπαίδευση αυτή, που απευθυνόταν στα κορίτσια των ευκατάστατων οικογενειών, περιοριζόταν στην κατήχηση και τα θρησκευτικά εν γένει, καθώς και στη μύηση στα οικιακά, αφού οι γυναίκες δεν είχαν θέση στην κοινωνία παρά μόνο ως σύζυγοι και μητέρες. Η Εκκλησία παρέμενε ο μόνος πάροχος γνώσης για τα κορίτσια και τα ταγματικά σχολεία θηλέων παρουσιαζόταν ως η μόνη τους εναλλακτική για μια συστηματικότερη εκπαίδευση (Mayeur, 1997:42).

Η Γαλλική Επανάσταση δεν έφερε καμμία αλλαγή, ο Ταλεϋράνδος δεν προχώρησε στη λειτουργία μεικτών σχολείων, ενώ και ο Ναπολέων δεν άλλαξε τίποτα (Mayeur, 1997:37). Αλλά και στα χρόνια που ακολούθησαν, ενώ η εκπαίδευση των αγοριών άρχισε να οργανώνεται και να συστηματοποιείται, εκείνη των κοριτσιών παρέμεινε στοιχειώδης και επιφανειακή, αφού και η κοινωνική θέση των γυναικών παρέμεινε αμετάβλητη: «Dans l'enseignement congréganiste des jeunes filles, les "talents de société" et l'éducation mondaine prennent même le pas sur l'instruction proprement dite» (Gerbod, 1968:178).

Το 1828, με την αντικατάσταση του υπουργού Villèle από τον κόμη de Martignac, προτάθηκαν μαθήματα που θα απευθύνονταν και στα δύο φύλα, η διδασκαλία τους όμως παρέμεινε πιο περιορισμένη για τα κορίτσια:

> Après la chute du ministère Villèle et son remplacement, en janvier 1828, par le comte de Martignac, plus favorable aux libéraux [...]. Des cours distincts sont proposés pour les deux sexes mais ils sont moins diversifiés et le cycle d'enseignement est plus court pour les femmes. [...]. Et on retrouve l'idée d'un nécessaire travail d'instruction élémentaire (cours de lecture, écriture, calcul, dessin linéaire), et d'éducation morale et sociale (cours de «langue française», «premiers éléments de géographie», «l'histoire des différents peuples considérée surtout sous le rapport moral») […] (Christen, 2013).

Μετά τον νόμο Guizot, του 1833, που δεν επέφερε καμία αλλαγή, ο νόμος Pelet, του 1836, επιχείρησε ορισμένες αλλαγές στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση των κοριτσιών.

Τρεις δεκαετίες αργότερα ο Duruy θα προωθούσε πρώτος την παροχή κάποιας μορφής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στα κορίτσια: «[...] effort louable et généreux, mais effort insuffisant» (Mayeur, 1997:38). Ο νόμος Duruy, του 1867, παρείχε τη δυνατότητα στις κοινότητες άνω των 500 κατοίκων να ιδρύουν σχολεία θηλέων και να παρέχουν δωρεάν εκπαίδευση – κάτι που ο Duruy προέτρεπε τις κοινότητες να κάνουν (Mayeur, 2008:373). Παράλληλα εγκαινιάστηκαν για τα νεαρά κορίτσια και τα συμπληρωματικά μαθήματα, με δίδακτρα.

Με την ψήφιση του νόμου του Camille Sée, το 1880, που καθιέρωσε τη λαϊκή δευτεροβάθμια εκπαίδευση θηλέων, το μονοπώλιο των ταγματικών ιδρυμάτων καταλύθηκε[14]. Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση των κοριτσιών παρουσιαζόταν ημι-κρατική και ημι-ιδιωτική: ο θεσμός της «εξωτερικής» φοίτησης (externat) ήταν υποχρεωτικός, αλλά διατηρήθηκε και ο θεσμός της φοίτησης «εσωτερικών», δηλαδή σε οικοτροφεία (internat), ως προαιρετικός (Mayeur, 1997:30). Παρόλο που ο εμπνευστής του νόμου μελέτησε πολύ τα συστήματα, τα προγράμματα και την εκπαιδευτική νομοθεσία άλλων χωρών[15], η Γαλλία έμοιαζε να μένει πίσω στο θέμα

[14] Η ψήφιση του συγκεκριμένου νόμου, για όσους άφηνε αδιάφορους η βελτίωση της εκπαίδευσης των κοριτσιών, αποτελούσε περισσότερο μια νίκη επί του εκκλησιαστικού κόμματος: «La majorité qui a voté la loi Camille Sée [..]. Sans doute, la masse des républicains, indifférents à une instruction plus élevée des femmes [...] d'une victoire sur le parti clérical» (Mayeur, 1997:26).

[15] Όπως της Αμερικής, της Αγγλίας, της Ελβετίας, της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Ολλανδίας, της Αυστρίας, της Σουηδίας, ακόμα και της Ελλάδας (Mayeur, 1997:36).

της εκπαίδευσης των κοριτσιών: «La France, en matière d'enseignement féminin, s'est [...] laissée devancer par les pays étrangers» (Mayeur, 1997:36).

Βεβαίως, η εκπαίδευση θηλέων (enseignement des demoiselles, βλ. Gerbod, 1968:38) δεν ήταν ισοδύναμη με αυτήν που παρείχαν τα λύκεια αρρένων[16] και το δίπλωμα που χορηγούσε δεν επέτρεπε την εισαγωγή στο πανεπιστήμιο: «De toute façon, il n'est pas question de conduire les jeunes filles au Bac et à l'Université, un diplôme de fin d'études suffit» (Mayeur, 2008:373).

Την περίοδο 1881 έως 1884 έγινε μια συγκροτημένη προσπάθεια οργάνωσης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών: «Du décret du 28 juillet 1881, à l'arrêté du 1884, se définit l'enseignement secondaire des jeunes filles [...]» (Mayeur, 2008:85). Ουσιαστικό σημείο εκκίνησης της συγκεκριμένης προσπάθειας θεωρείται το έτος 1882: «C'est pourquoi le véritable point de départ pour l'enseignement secondaire des jeunes filles, à de minces exceptions prés, date de l'année 1882» (Mayeur, 1997:162).

Ενώ η δευτεροβάθμια εκπαίδευση των κοριτσιών οργανωνόταν, μια αριστοκρατία του πνεύματος προσπαθούσε να εδραιωθεί στα λύκεια θηλέων: «[...] Une aristocratie de culture et de formation intellectuelle cherche à se définir et à s'imposer dans les lycées de jeunes filles» (Gerbod, 1968:42). Το απαραίτητο προσωπικό στρατολογείτο από τα αντίστοιχα ιδρύματα αρρένων: «[…] et pensionnats de demoiselles font appel au personnel masculin des lycées et collèges» (Gerbod, 1968:175).

Στις αρχές του 20ού αιώνα, μεταξύ των ετών 1910 και 1912, η καθηγήτρια στο λύκειο θηλέων της Τουλούζης Mme Crouzet-Benaben οργάνωσε εκστρατεία ενάντια στο δίπλωμα certificat d'études secondaires, που λάμβαναν τα κορίτσια, διεκδικώντας την πρόσβασή τους στο baccalauréat (Gerbod, 1968:146) και, επομένως, τη βελτίωση της κοινωνικής τους θέσης. Μια δεκαετία και πλέον αργότερα, με το διάταγμα Berand, του 1924, θεσπίστηκε un cursus normal που προετοίμαζε τα κορίτσια για το baccalauréat και, κατ' επέκταση, για την ανώτατη εκπαίδευση.

[16] Είχε φιλολογική και γλωσσική κατεύθυνση («à dominante littéraire et linguistique»), ενώ το δίπλωμα που χορηγείτο δεν εξασφάλιζε επαγγελματική αποκατάσταση, αφού το baccalauréat προοριζόταν μόνο για τα αγόρια.

1.1.3) Τα ταγματικά σχολεία

Ήδη από την περίοδο της Αναγέννησης, τα γαλλικά τάγματα, και κυρίως οι Ιησουίτες, διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση[17]: ίδρυαν κολλέγια στη Γαλλία[18] και διαπαιδαγωγούσαν τις γενεές του Παλαιού Καθεστώτος στις πόλεις αλλά και στις αγροτικές περιοχές, με βάση τις χριστιανικές και ουμανιστικές αρχές. Αλλά και τα πανεπιστήμια της Ευρώπης ιδρύθηκαν από κληρικούς ή/και μοναχούς και διευθύνονταν από μοναστικά τάγματα[19].

Η μεικτή εκπαίδευση, δηλαδή η φοίτηση μαθητών και των δύο φύλων στο ίδιο σχολικό ίδρυμα, καταργήθηκε με απόφαση που έλαβε ο Λουδοβίκος ΙΓ΄ το 1640 (Albistur και Armogathe, 1997:131).

Η φήμη των ταγματικών σχολείων, και κυρίως των κολλεγίων των Ιησουιτών, εξαπλωνόταν «[...] les plus célèbres et les plus prospères étaient ceux qui dirigeaient jusqu'en 1762, la Compagnie de Jésus. Oratoriens, lazaristes, picpuciens et doctrinaires jouaient aussi un rôle important» (Gerbod, 1968:11).

Η κατάσταση αυτή παρέμεινε σταθερή μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα και τη Γαλλική Επανάσταση: «L'enseignement, jusqu'à la Révolution, avait été à peu prés complètement accaparé par le clergé et les religieux»[20]. Η διακήρυξη της θρησκευτικής ελευθερίας[21] αποτέλεσε την αρχή της ρήξης μεταξύ της εκκλησίας και του κράτους, με το δεύτερο να παίρνει προοδευτικά τα ηνία από την πρώτη: «Lycées et collèges n'échappent pas à ce mal du siècle» (Gerbod, 1968:226).

Η Καθολική Εκκλησία και τα σχολεία της είχαν δύο αντιπάλους να αντιμετωπίσουν: τις κοινωνικές αλλαγές που επέφερε η Γαλλική Επανάσταση, από τη μία, και τη

---

[17] Εξαιτίας της μεγάλης τους επιρροής άρχισαν να γίνονται ανεπιθύμητοι στη Γαλλία και το 1762 για πρώτη φορά εκδιώχθηκαν.

[18] Στη Riom, στο Παρίσι (Collège de Clermont, το σημερινό Lycée Louis le Grand), στη Flèche.

[19] Τα πανεπιστήμια εκείνης της εποχής αντιστοιχούσαν περισσότερο στα σημερινά κολλέγια. Ο όρος université χρησιμοποιείτο αρχικά μόνο για την εταιρεία (Université de Paris) των δασκάλων και σπουδαστών του ιδρύματος του Παρισιού.

[20] *Bulletin des congregations* (1903). 8 (414), σ. 1.110.

[21] *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, Article X: «Nul ne doit être inquieté pour ses opinions, même religieuses pourvu que leur manifestation ne trouble pas l'ordre public établi par la loi».

λειτουργία ταγματικών σχολείων άλλων δογμάτων, από την άλλη[22] «Ce monopole ecclésiastique, déjà en butte aux critiques des milieux philosophiques au XVIIIe siècle, s'effondra en 1790 lorsque furent supprimées les congrégations enseignantes.» (Gerbod, 1968:11).

Το 1792 η Κυβέρνηση αφαίρεσε από τα σχολεία των θρησκευτικών αδελφοτήτων το δικαίωμα να παρέχουν δημόσια εκπαίδευση, ακόμα και με την υποτυπώδη μορφή του φιλανθρωπικού έργου των επονομαζόμενων Οίκων Ελέους (Maisons de charité)[23].

Στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, η κοινωνική και μαζί η εκπαιδευτική διαμάχη συνεχίστηκε, και χαμένη έμοιαζε να βγαίνει η Εκκλησία, εν προκειμένω ειδικότερα το τάγμα των Ιησουιτών. Διάταγμα της 16ης Ιουνίου 1828 κατάργησε οκτώ «μικρά σεμινάρια» (petits séminaires)[24] των Ιησουιτών. Η διαμάχη επεκτάθηκε και σε ανώτερο επίπεδο, με το Πανεπιστήμιο να καταγγέλλει την Εκκλησία για εκπαιδευτικό μονοπώλιο:

> La colère universitaire se tourne contre les jésuites. Le *Globe* dénonce les menées souterraines de la «Congrégation». Decalonne, en 1828, s'élève contre les progrès de la Compagnie de Jésus dans son pamphlet: *De l'Université et du Clergé.* Le ton est celui d'un voltairianisme agressif et ironique. L'irréligion est discrète, elle prend appui sur la philosophie et se marque par de rares imprudences (Gerbod, 1968:220).

Στην ιδιωτική εκπαίδευση η επιλογή διδασκόντων άρχισε να γίνεται βάσει προσόντων. Επιδεικνύοντας προσαρμοστικότητα, η Καθολική εκκλησία ενθάρρυνε μετά το 1850 την «αυτο-στρατολόγηση» (auto-recrutement) μεταξύ των αποφοίτων των ταγματικών ιδρυμάτων και, όσον αφορά στο γυναικείο προσωπικό, μεταξύ των θυγατέρων καλών οικογενειών. Σε κάποιο βαθμό, τα τάγματα άρχισαν να χάνουν το μονοπώλιο στα σχολεία τους:

> De plus en plus, l'enseignement privé recrute lui-même un personnel qualifié. L'Église catholique prend conscience assez vite de cette nécessité [...]. De plus, les établissements confessionnels pratiquent après 1850 le système de l'auto-recrutement. Leurs anciens élèves les mieux doués se retrouvent dans les chaires magistrales. [...]

---

[22] Η Μοναρχία του Ιουλίου (1830-1848) ενέκρινε την πρόσβαση Προτεσταντών παστόρων και ραβίνων στα λύκεια.

[23] Με διάταγμα της 18ης Αυγούστου 1792 (Χαρίλα, 2006:56-57).

[24] Τα petits séminaires ήταν ιεροσπουδαστήρια που πρόσφεραν εκπαίδευση σε αγόρια που επρόκειτο να ακολουθήσουν την ιερατική σταδιοδρομία.

> Le recrutement du personnel féminin, tant laïque qu'ecclésiastique, est encore plus facile. La bourgeoisie accepte que ses filles soient maitresses de pension ou «institutrices» [...] (Gerbod, 1968:176).

Παρ' όλη την πολεμική που δέχθηκε, η επιρροή της Καθολικής Εκκλησίας στην εκπαίδευση διατηρήθηκε κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Όπως σημειώσαμε στο κεφάλαιο για την εκπαίδευση των αγοριών στη Γαλλία, σε πολύ μεγάλο βαθμό τα τάγματα, παρά τις εις βάρος τους μομφές, αποτέλεσαν πρότυπα και επηρέασαν τη δομή, τη λειτουργία και τα προγράμματα διδασκαλίας των δημόσιων σχολείων.

Το διάστημα 1850-1865 υπήρξε περίοδος ακμής και των ίδιων των ταγματικών σχολείων, με ρυθμό αύξησης των μαθητών από 15% σε 21% στα σχολεία αρρένων και των μαθητριών από 44,5% σε 56% στα σχολεία θηλέων. Το 1851 καθιερώθηκε και επίσημα ο ρόλος τους στην εκπαίδευση, καθώς το κράτος αναγνώρισε τα ταγματικά σχολεία ως οργανισμούς κοινής ωφελείας «À partir de 1850, les congrégations enseignantes ouvrent de nouveaux établissements, en restaurent d'autres [...]. Cette politique d'implantation et de construction porte ses fruits (Gerbod, 1968:179)».

Το 1863 ο υπουργός παιδείας Victor Duruy εξέφραζε την ανησυχία του για το «[...] ρόλο της Εκκλησίας στα εκπαιδευτικά ζητήματα της χώρας, καθώς οι ίδιοι οι αριθμοί απεδείκνυαν ότι η Εκκλησία ήλεγχε ένα μεγάλο αριθμό σχολείων: […]» (Χαρίλα, 2006:173).

Σημαντικό ρόλο για την επικράτηση της Εκκλησίας στην εκπαίδευση φαίνεται πως έπαιξαν και οι έμμεσες υποτροφίες[25]:

> En 1879, le montant de la pension dans les collèges ecclésiastiques, est, en moyenne, inferieur à celui des lycées et des collèges [...]. Ce système implicite des «bourses» permet aux enfants de condition modeste d'entrer dans l'enseignement privé [...]. Les établissements privés offrent en outre, plus souvent que les lycées et collèges, de bonnes conditions matérielles [...] (Gerbod, 1968:179).

Στο μεταξύ, ο αντικληρικαλισμός που αναπτυσσόταν ως αποτέλεσμα των πολιτικών και κοινωνικών αλλαγών έμελλε να λάβει μεγάλες διαστάσεις την περίοδο 1875-1882. Το έντυπο *L'Univers* αναφέρθηκε σε «σκάνδαλα» και αντιπαλότητα ανάμεσα

[25] Υπό αυτή την έννοια, μορφή υποτροφίας αποτελούσε και η εκπαίδευση των ορφανών και των απόρων παιδιών στα ταγματικά σχολεία.

στους οικότροφους των λυκείων και τους μαθητές των ταγματικών σχολείων (Gerbod, 1968:228).

Ακόμα και με αυτές τις διακυμάνσεις, η επιτυχία των ιδρυμάτων των Ιησουιτών, των επονομαζόμενων «jésuitières» διατηρήθηκε -είτε χάρη στις προτιμήσεις και τις πεποιθήσεις των μεγαλοαστικών τάξεων, είτε χάρη στον μιμητισμό ή το όφελος που αποκόμιζαν οι άλλες κοινωνικές τάξεις- συνέχισαν να ασκούν επιρροή:

> [...] «La vogue des congrégations est faite d'un engouement irraisonné: c'est pour beaucoup une question de mode» [...] Le haut commerce, la grande industrie et la grande propriété s'y décident par gout ou par opinion: les autres par imitation ou par intérêt (Gerbod, 1968:110).

Για ένα μεγάλο μέρος του 19ου αιώνα το κράτος έμοιαζε να έχει αναθέσει στα χέρια της Εκκλησίας τη μόρφωση των κοριτσιών – και αναφερόμαστε όχι τυχαία σε μόρφωση, γιατί δεν επρόκειτο για ολοκληρωμένη εκπαίδευση, αφού αυτή δεν θεωρείτο κατάλληλη για τις μελλοντικές συζύγους και μητέρες.

Όσον αφορά στα γαλλικά ταγματικά σχολεία θηλέων, καταλυτικός υπήρξε ο νόμος Sée. Πριν από την ψήφισή του, το 1880, η διαμάχη είχε υπάρξει έντονη. Τα παρθεναγωγεία υποστήριζαν ότι τα κορίτσια έπρεπε να αποσπαστούν από την επιρροή της Εκκλησίας: «[...] de soustraire les femmes à l'influence cléricale» (Mayeur, 1997:35). Για την Εκκλησία, πάλι, ο μεγάλος φόβος ήταν ότι ο νόμος θα άνοιγε για τις γυναίκες τον δρόμο προς το πανεπιστήμιο: «[...] ce qui est sans doute la raison principale des craintes catholiques: la loi crée "l'aile féminine de l'Université"» (Mayeur, 1997:41). Ως αντεπιχείρημα γινόταν επίκληση της ποιότητας της εκπαίδευσης που παρείχαν τα μοναστήρια και τα οικοτροφεία «L'État n'est pas à prendre d'initiative dans cette branche de l'enseignement: la prévue en est que les femmes sont fort bien instruites dans quantité des couvents et de pensionnats» (Mayeur, 1997:42).

Τη στάση αυτή καθόριζαν και ταξικά κριτήρια. Καθώς το κοινό των κρατικών παρθεναγωγείων θα άλλαζε, περιλαμβάνοντας μαθήτριες από όλες τις κοινωνικές τάξεις, ο νόμος Sée αντιπροσώπευε μιαν ύψιστη απειλή[26]: «Les catholiques ont

[26] Ακόμα και η αναφορά προκαλούσε φόβους για επικράτηση του μηδενισμού: «[...] la réference aux gymnases russes […] fait apparaitre au Parlement le spectre du nihilisme» (Mayeur, 1997:44).

d'emblée rangé la loi Camille Sée parmi les "lois de persécution"» (Mayeur, 1997:69). Η διαμάχη υπήρξε έντονη, ωστόσο θα πρέπει να σημειώσουμε ότι στο διάστημα που μεσολάβησε μέχρι τον νόμο Sée η αξία των ταγματικών σχολείων είχε αναγνωριστεί σε δύο επίπεδα: πρώτον, επειδή συνέβαλλαν στην αποσυμφόρηση των μη εκκλησιαστικών ιδιωτικών ιδρυμάτων (Mayeur, 1997:46)· δεύτερον, επειδή προσέφεραν πρότυπα προς μίμηση ως προς κάποιες πρακτικές τους. Για παράδειγμα, στα σχολεία θηλέων η εποπτεία να ανατίθεται σε γυναίκες[27], όπως και η διδασκαλία να γίνεται από γυναίκες[28], τα προγράμματα σπουδών να έχουν κυρίως φιλολογική κατεύθυνση («à dominante litteraire»)[29], αλλά να εντάσσονται στο πρόγραμμά τους και η προσωπική υγιεινή και η οικιακή οικονομία.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ειδικά στον τομέα της εκπαίδευσης των κοριτσιών τα τάγματα επηρέασαν το γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα περισσότερο απ' όσο επηρεάστηκαν από αυτό. Αυτό σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στο γεγονός ότι, όπως είδαμε παραπάνω, η κοινωνική θέση των γυναικών παρέμενε σε παραδοσιακά πλαίσια, και οι μεταρρυθμιστές δεν ενδιαφέρονταν να επεξεργαστούν νέα εκπαιδευτικά προγράμματα για τα κορίτσια.

Γενικότερα, και σε αντιδιαστολή προς τη μετριότητα των δημόσιων σχολείων, τα αντίστοιχα ταγματικά παρείχαν υψηλού επιπέδου εκπαίδευση, επιδεικνύοντας παραδειγματικό ζήλο και δυναμική, και παιδαγωγική που χαρακτηριζόταν από ικανότητα και αφοσίωση:

> Plus que les élèves et les parents d'élèves, l'inspection générale reste juge de la valeur des maîtres et des études [...] Passent repassent sous sa plume, les mauvais disciplinaires, les maîtres «usés par le métier», les professeurs ignares ou paresseux [...] Plus nombreux sont les professeurs médiocres. Les uns «s'endorment», leur classe languit; d'autres manquent des manières [...]. Sont aussi dénoncés ceux qui n'ont pas l'amour du métier et que leur classe s'ennuie. Echappent à peine aux reproches, les maitres «consciencieux mais froids»; ils donnent un enseignement «honorable» mais manquent de «zèle». Par leur faute, leur classe est une «Sibérie glaciale»; les élèves y sont passifs et silencieux (Gerbod, 1968:138-139).

---

[27] Στα ταγματικά σχολεία η ηγουμένη ήταν αρμόδια για την επιλογή προσωπικού (Mayeur, 1997:43).

[28] Mayeur (1997), σ. 106. Σύμφωνα με την ίδια, σε αυτό το πλαίσιο ο Sée προώθησε αργότερα νόμο για την ίδρυση της École Normale, που θα προετοίμαζε γυναίκες καθηγήτριες (Mayeur, 1997:125).

[29] Εξαιρώντας τη διδασκαλία των νεκρών γλωσσών (langues mortes), που δίδασκαν τα ταγματικά σχολεία (Mayeur, 1997:32).

Οι συνεχείς, κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, μεταβολές στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο επηρέαζαν, βεβαίως, τις προτεραιότητες της Εκκλησίας ως προς την εκπαιδευτική[30] αλλά και τη γενικότερη λειτουργία της:

> La rupture précipitée par les excès de la bataille du Monopole entre 1840 et 1848 est sanctionnée par la loi Falloux. Au lendemain de la crise de 1848, la «mission enseignante» de l'Église passe au premier plan ses préoccupations de l'épiscopat. La politique gallicane du Second Empire à partir de 1860 et l'avènement de Duruy à la tète de l'Instruction publique renforcent les inquiétudes de l'Église sur la «laïcisation» de l'enseignement secondaire (Gerbod, 1968:180).

Στα τέλη του 19ου αιώνα, η ιδιωτική εκπαίδευση, με τις «αμετακίνητες» θέσεις της[31], εμφανιζόταν περισσότερο ανθηρή από εκείνη των κρατικών εκπαιδευτηρίων: «À la fin du XIXe siècle, la position «immobilière» de l'enseignement privé est autrement plus florissante que celle des lycées et des collèges» (Gerbod, 1968:179).

Στις αρχές του 20ού αιώνα, η Εκκλησία θα ερχόταν σε αντιπαράθεση με το κράτος, που ήθελε να αναλάβει τα ηνία της εκπαίδευσης. Έμελλε να ηττηθεί από ένα διπλό χτύπημα: την αντιεκκλησιαστική πολιτική και το νομοθετικό πλαίσιο. Ο νόμος της 7ης Ιουλίου 1904, έθεσε περιορισμούς στη δραστηριότητα των ταγμάτων και απαγόρευσε την παροχή εκπαίδευσης από θρησκευτικές οργανώσεις (Χαρίτος, 2001:32). Η οριστική ρήξη επήλθε με τον νόμο του 1905 για τον διαχωρισμό κράτους - εκκλησίας.

Στο εσωτερικό της χώρας η δραστηριότητα των ταγμάτων φθίνει. Δεν ίσχυσε, όμως, το ίδιο για τις εκτός της γαλλικής επικράτειας αποστολές. Ο εκπαιδευτικός μηχανισμός της Εκκλησίας στράφηκε στους λαϊκούς υποστηρικτές της, προκειμένου

---

[30] «Le clergé voudrait établir sa domination sur la société au moyen de l'instruction des enfants dont il cherche à s'emparer depuis 1850, surtout à l'aide des grands et nombreux établissements fondés par le *clergé régulier,* c'est-à-dire par les Ordres religieux» (*Bulletin des congrégations.* (1903). 8 (414), σ. 1.116).

[31] Εξάλλου, δεν ήταν λίγες οι φορές που κοινότητες απευθύνθηκαν στα τάγματα για τη στελέχωση σχολείων, γεγονός που ενίσχυε της «αμετακίνητες» θέσεις της ταγματικής εκπαίδευσης «Établies d'abord pour leur compte personnel, les Congrégations qui, dans les communes où elles étaient installées à l'époque, étaient devenues peu à peu, au fur et à mesure de l'organisation de l'enseignement public, aux auxiliaires, pour ne pas dire les seuls détenteurs de cet enseignement [...]. Pendant longtemps, les municipalités trouvaient facile de s'adresser aux Congrégations pour avoir des maîtres et des maîtresses [...]» (*Bulletin des congrégations.* (1903). 8 (414), σ. 1.112).

να ενταθούν οι ιεραποστολές έξω από τη μητρόπολη (Χαρίτος, 2001:32).

Ωστόσο, και στο εξωτερικό σημειώθηκε μια σημαντική διαφοροποίηση ως προς τη γαλλική εκπαιδευτική πολιτική: στη διάδοση της γαλλικής γλώσσας τη θέση της Εκκλησίας πήρε πλέον το Γαλλικό κράτος, με την École Française Archéologique[32] και αργότερα με το Γαλλικό Ινστιτούτο. Τα ταγματικά σχολεία θα συνεργάζονται με τους οργανισμούς αυτούς.

Αν ρίξουμε μια προσεκτική ματιά στις δύο χώρες που εμπλέκονται στην έρευνά μας, τη Γαλλία και την Ελλάδα, θα παρατηρήσουμε ότι η επιρροή της Εκκλησίας στα εκπαιδευτικά πράγματα ήταν αντιστρόφως αντίθετη των μεγεθών τους και της ιστορικής πορείας τους. Στη Γαλλία, χώρα με σταθερή υπόσταση και μεγάλη ισχύ, τον 19ο αιώνα η επίσης ισχυρή, και με μακρά παράδοση ειδικά στον εκπαιδευτικό τομέα, Καθολική Εκκλησία έχανε και ανακτούσε, ανάλογα με τις πολιτικές καταστάσεις, ένα σημαντικό μερίδιο της εκπαίδευσης από το νεωτερικό κράτος, με αποκορύφωμα τον διαχωρισμό κράτους-εκκλησίας το 1905. Στην Ελλάδα, από την άλλη, με όλα τα πολλά και σημαντικά προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει, το κράτος ανέλαβε εξαρχής τη σύσταση και την κατά καιρούς ανασυγκρότηση του τόσο ιδιαίτερου τομέα της εκπαίδευσης, με τη συναίνεση και της Ορθόδοξης Εκκλησίας, που επιθυμούσε την αναχαίτιση των πάσης φύσεως ξένων ιεραποστολών.

1.1.4) Μέθοδοι διδασκαλίας

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να κάνουμε μια σύντομη αναφορά στις πιο διαδεδομένες μεθόδους διδασκαλίας στη Γαλλία. Από πολύ νωρίς ήταν γνωστή η συνδιδακτική, που είχε εφαρμοστεί από τους Ιησουίτες:

> C'était l'enseignement simultané de tous les âges et de toutes les conditions agissant sur le riche ainsi que sur le pauvre avec le même principe, […] fut pour les Jésuites un levier qui donna à leur enseignement une force dont ils surent admirablement tirer parti (Cretineau-Joly, 1845:225).

Τα ταγματικά σχολεία συνέχισαν να εφαρμόζουν κατά κύριο λόγο τη συνδιδακτική:

[32] Δημιουργήθηκε το 1846 στην Αθήνα από το γαλλικό Υπουργείο Παιδείας, Στην αρχή είχε το δικαίωμα να οργανώνει τις εξετάσεις της γαλλικής γλώσσας και να διανέμει τα διπλώματα στους μαθητές των γαλλικών σχολείων στην Ελλάδα (Valenti, 2003).
.

> Στη Γαλλία λοιπόν έως το 1830, λειτουργούσαν δύο είδη δημοτικών σχολείων: αυτά που διευθύνονταν από θρησκευτικές κοινότητες και είχαν ως δασκάλους κληρικούς και αυτά που διευθύνονταν είτε από το Κράτος, είτε από ιδιώτες και είχαν λαϊκούς δασκάλους. Στα θρησκευτικά σχολεία λοιπόν εφαρμοζόταν η συνδιδακτική μέθοδος […] (Χαρίλα, 2006:237).

Μεγάλη και άμεση εξάπλωση γνώρισε η αλληλοδιδακτική μέθοδος. Αρκετοί, ωστόσο, παιδαγωγοί επεσήμαναν μειονεκτήματα, όπως η μηχανική αποστήθιση και η χωρίς κριτική σκέψη, και έτσι η μέθοδος αυτή σταδιακά εγκαταλείφθηκε[33]. Στη θέση της αλληλοδιδακτικής εφαρμόστηκε η συνδιδακτική μέθοδος, που χρησιμοποιείτο ευρέως στη Γερμανία και το πρόγραμμα σπουδών της ήταν επηρεασμένο από τον Γερμανό παιδαγωγό Ερβάρτο «Ο μεγάλος Γερμανός παιδαγωγός Ερβάρτος (Johan-Friedrich Herbart 1776-1841) θεωρούσε ότι ο δάσκαλος όφειλε να μεταδώσει στα παιδιά τη γνώση που αποτελούσε ανθρώπινη πολιτιστική κληρονομιά. Γι' αυτό, λοιπόν, το πρόγραμμα μαθημάτων περιελάμβανε λογοτεχνία, ιστορία, μαθηματικά και επιστήμες» (Χαρίλα, 2006:238).

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η επιρροή του γερμανικού προτύπου ήταν τόσο έντονη ώστε να μιλάμε για θρίαμβο της συνδιδακτικής. Αυτό οφειλόταν σε μεγάλο ποσοστό στους Ιησουίτες, που την πρωτοεφάρμοσαν, καθώς και στον Jean Baptiste de la Salle και τους Αδελφούς των Χριστιανικών Σχολείων, που την ανέπτυξαν και την καθιέρωσαν ευρύτερα. Και ενώ η αλληλοδιδακτική μέθοδος ανταγωνιζόταν σθεναρά τη συνδιδακτική, αυτή παγιωνόταν. Τη συνδιδακτική συνέστησε επίσημα ακόμα και ο Guizot:

> [...] à la fin du XVIIe siècle, Jean Baptiste de la Salle. Le «mode simultané» fait rapidement la réputation des Frères des Ecoles Chrétiennes et, un siècle plus tard, est recommandé officiellement par Guizot sous la monarchie de juillet. Pourtant à l'époque, il est concurrencé par le mode mutuel, prône par les libéraux et les philanthropes (Chartier, 2000).

[33] «Ο ρόλος του δασκάλου περιοριζόταν στην απλή επιτήρηση και διδασκαλία των πρωτόσχολων» (Χαρίλα, 2006:224).

1.2) Η εκπαίδευση στην Ελλάδα

1.2.1) Η εκπαίδευση των αρρένων

Αν για τη νεότερη Γαλλία και τη γαλλική εκπαίδευση σημείο καμπής αποτελεί η Γαλλική Επανάσταση του 1789, για τη νεότερη Ελλάδα την τομή αποτελεί η Ελληνική Επανάσταση του 1821, ενώ ως προς τις πνευματικές και εκπαιδευτικές δράσεις που προηγήθηκαν και ακολούθησαν οι μελετητές διακρίνουν δύο περιόδους: η πρώτη εκτεινόμενη από τα μέσα του 18ου αιώνα έως το 1832 και η δεύτερη από το 1833 μέχρι τη μεταρρύθμιση του 1929/31(Αντωνίου 2007:7), περιλαμβάνοντας την, κατά Δημαρά, κρίσιμη για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση δεκαετία του 1870. Τις ρίζες, ωστόσο, της νεότερης Ελλάδας οφείλουμε να τις αναζητήσουμε στις προγενέστερες περιόδους, από τις αρχές των Οθωμανικών χρόνων τουλάχιστον.

Όπως έχουμε δει, ήδη από τον 15ο αιώνα είχαν διαμορφωθεί ευνοϊκές συνθήκες για μια εκπαιδευτική ανάπτυξη στις βενετοκρατούμενες περιοχές:

> Το 1483 ο Γερμανός περιηγητής Felix Faber σημειώνει ότι στη βενετοκρατούμενη επίσης (έως το 1500) Μεθώνη «όλοι οι κάτοικοι είναι Έλληνες' εκκλησίες και σχολεία όλα ελληνικά. [...] το 1522-1524, λειτούργησε στο επίσης βενετοκρατούμενο (έως το 1540) Ναύπλιο κάποιο σχολείο [...][34].

Στα μέσα του 16ου αιώνα, το σπουδαιότερο εκπαιδευτικό κέντρο ήταν η Χίος, κέντρο του ναυτικού εμπορίου της Ανατολής. Το νησί εμφανίζεται να συμβαδίζει με την εκπαιδευτική πρωτοπορία σε τέτοιο βαθμό ώστε το 1546 να σχεδιάζει τη ίδρυση εκεί πανεπιστημίου. Σε αυτό το γόνιμο έδαφος θα αναπτύξουν τη δραστηριότητά τους οι Ιησουίτες από το 1590:

> Το 1546, κατά τη μαρτυρία του Γάλλου περιηγητή Ιωάννη Chesneau, οι Χιώτες «άρχοντες» σχεδίαζαν να ιδρύσουν στο νησί πανεπιστήμιο. Είχε μάλιστα θεμελιωθεί και το κτίριο, αλλά οι επιδρομές των Τούρκων ματαίωσαν το σχέδιο. [...] Νέα τροπή πήραν τα σχετικά με την παιδεία στη Χίο το 1590, όταν εγκαταστάθηκαν εκεί οι Ιησουίτες. Στο σχολείο που ίδρυσαν συγκεντρώθηκαν μέσα σε λίγα χρόνια 200 περίπου μαθητές, από τους οποίους 80 ήταν ορθόδοξοι[35].

Την ίδια περίπου εποχή αναφέρεται η ύπαρξη σχολείων στην Αθήνα. Συγκεκριμένα, δύο Έλληνες που φθάνουν εκεί το 1586 αναφέρουν ότι «[...] έχει διδασκαλεία πολλά,

---

[34] *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (Βακαλόπουλος, Ζώρας, Αγγέλου, Πατρινέλης). 24*. 2015:137.

[35] Ό.π., σ. 138.

όπου διδάσκονται την ελληνική γλώσσα»[36]. Την ίδια χρονιά, ωστόσο, γνωστός κωδικογράφος υποστηρίζει ότι «[...] στην Αθήνα δεν υπάρχει κανείς μορφωμένος» και ότι η πόλη είναι «βάρβαρη»[37]. Την ύπαρξη, πάντως, κάποιας εκπαιδευτικής δραστηριότητας μαρτυρά το γεγονός ότι λίγα χρόνια αργότερα νεαροί Αθηναίοι θα μεταβούν στην Ιταλία για να συμπληρώσουν τις σπουδές τους[38].

Οπωσδήποτε, στον ελλαδικό χώρο, εκτός από τις βενετοκρατούμενες περιοχές και κάποιες άλλες μεμονωμένες περιπτώσεις, δεν φαίνεται να λειτουργούν σημαντικά εκπαιδευτήρια, παρά μόνο κάποια μικρά ενοριακά σχολεία:

> Υπήρχαν πάντως (από το 1570 και εξής) μικρά ενοριακά σχολεία, στα οποία διδάσκονταν η ανάγνωση και η γραφή, δηλαδή τα λεγόμενα κολλυβογράμματα [...] στα μικρά αυτά σχολεία, που στεγάζονταν συνήθως σε κάποιο κελί δίπλα στην εκκλησία, τα παιδιά μάθαιναν να διαβάζουν από την Οκτάηχο, το Ψαλτήρι και τα άλλα λειτουργικά βιβλία [...]. Φυσικά τα σχολεία εκείνα δεν χωρίζονταν σε τάξεις, ούτε υπήρχε ποικιλία μαθημάτων [...][39].

Ορόσημο και αφετηρία μιας σχετικά αξιόλογης εκπαιδευτικής δραστηριότητας υπήρξαν τα τέλη του 16ου αιώνα: το 1593 η Αγία και Μεγάλη Σύνοδος της ανατολικής Εκκλησίας αποφάσισε να προαγάγει την παιδεία. Και είναι γεγονός ότι η Εκκλησία είχε αρκετές δυνατότητες να το κάνει αυτό, αφού ως θεσμός τελούσε υπό την προστασία του Οθωμανικού καθεστώτος, με τους όρους βεβαίως που εξυπηρετούσαν εκείνο.

Μέχρι τον 18ο αιώνα, πάντως, στον Ελλαδικό χώρο διάχυτος ήταν ο πνευματικός σκοταδισμός και αντί για ένα συγκροτημένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, με εξαίρεση εκείνο των καθολικών ταγμάτων, υφίστατο μια μάλλον αφηρημένη και αποσπασματική αντίληψη περί της εκπαίδευσης. «Κατά την τουρκοκρατία υπήρχαν τα λεγόμενα "κοινά σχολεία" ή "γραμματοδιδασκαλεία", όπου οι μαθητές μάθαιναν στοιχεία αριθμητικής, γραφή και ανάγνωση [...]» (Μπαμπούνης, 1998:217).

Η στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας απέναντι στα πνευματικά ρεύματα και τα πολιτιστικά και πολιτικά ιδεώδη που αναπτύσσονταν στη Δύση, όπως ο Διαφωτισμός στα τέλη του 17ου και τις αρχές του 18ου αιώνα, ήταν εξαιρετικά επιφυλακτική.

---

[36] Ό.π., σ. 140.

[37] Ό.π.

[38] Ό.π.

[39] Ό.π., σ. 142.

Ωστόσο, από τις αρχές του 18ου αιώνα, η στάση αυτή άρχισε να μετριάζεται με τη συμβολή ενός δεύτερου πόλου άσκησης πνευματικής και πολιτικής ηγεσίας στην πορεία του Ελληνισμού, που δεν ήταν παρά ο Ελληνισμός της Δύσης και ευρύτερα της διασποράς. Πολλοί εύποροι και, κατά το μάλλον ή ήττον, μορφωμένοι εκπρόσωποί του συνέδραμαν οικονομικά, πότε με δωρεές και πότε με κληροδοτήματα, στην ίδρυση ή/και λειτουργία εστιών εκπαίδευσης και πνευματικής καλλιέργειας σε διάφορα σημεία της Οθωμανικής επικράτειας, ενίοτε καθορίζοντας και ιδιαίτερες παιδευτικές κατευθύνσεις που φρονούσαν ότι θα έπρεπε να έχουν «[...] όταν οι οργανωμένες πια κοινότητες, οι έμποροι, οι σπουδασμένοι στη Δύση λόγιοι, οι παροικίες του εξωτερικού, η αστική γενικά τάξη άρχισαν να επηρεάζουν αποφασιστικά την πορεία και τις τύχες του Ελληνισμού»[40].

Στην προεπαναστατική περίοδο, στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα, ειδική βαρύτητα έμελλε να έχει ο ρόλος των διανοουμένων της ελληνικής διασποράς που αναζητούσαν καινούργιες ιδέες χωρίς να χάσουν την επαφή με τις ρίζες τους[41]. Κορυφαίες φυσιογνωμίες ανάμεσά τους αναδείχθηκαν ο Αδαμάντιος Κοραής και ο Ρήγας Φεραίος ή Βελεστινλής[42].

Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 ανέδειξε ως στόχο την εξασφάλιση αυτονομίας και εδαφών αρχικά και τη διασφάλισή τους με τη διαμόρφωση ιστορικής, πολιτικής και θρησκευτικής ενότητας στη συνέχεια:

> Après la première période de la guerre de l'indépendance, si singulièrement mélangée d'héroïsme et de crime, de grandeur et de misère (1821-1827), ou la Grèce sortit du néant, mais ou elle resta dans le chaos, commence le travail d'organisation de tous les éléments dont le nouveau peuple grec devait se composer (Lacroix, 1853:437).

Παρά τα κυρίαρχα νεωτερικά χαρακτηριστικά της επαναστατικής περιόδου, το στοιχείο της θρησκείας παρέμενε πρωταρχικό:

---

[40] Ό.π., σ. 142-143.

[41] Στόχευαν στην ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας, βάση της αρχής της αυτονομίας και της ανεξαρτησίας.

[42] Ο Κοραής υποστήριζε τη μετάβαση από το καθεστώς του υπήκοου σε αυτό του πολίτη, στο πλαίσιο της ισότητας και των δημοκρατικών δικαιωμάτων. Το όραμά του ήταν να γίνουμε 'έθνος ευρωπαϊκόν'. Ο Ρήγας, από την άλλη, επηρεασμένος από τη Γαλλική Επανάσταση, οραματιζόταν μια Δημοκρατική Κοινοπολιτεία, και, όπως ο Κοραής, μιλούσε για λαό και για έθνος, παρακινώντας σε αντίσταση και επανάσταση.

> Το Σύνταγμα της Επιδαύρου (1.1.1822) διαρθρώθηκε σε πέντε ενότητες και εκτείνεται σε εκατό άρθρα. Στον πρώτο "τίτλο", όπως ήταν εύλογο, κατοχυρώνεται η ανοχή των αλλοδόξων και η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, χωρίς να παραλειφθεί να υπογραμμιστεί ότι «η επικρατούσα θρησκεία εις την Ελληνικήν Επικράτειαν είναι της Ανατολικής Ορθοδόξου» (Μπαμπούνης, 1998:38).

Η εκπαίδευση έμελλε να αποτελέσει βασικό μέλημα του υπό σύσταση κράτους και ειδικά με την εκλογή ως πρώτου κυβερνήτη του Ιωάννη Καποδίστρια, ο οποίος έφθασε στην Ελλάδα στις 18 Ιανουαρίου 1828 «Η άφιξη του Καποδίστρια ορίζει μια νέα περίοδο στην νεότερη ελληνική ιστορία, τη μετάβαση από το κεφάλαιο της επανάστασης σ' εκείνο της εν δυνάμει συγκροτούμενης Ελληνικής Πολιτείας» (Μπαμπούνης, 1998: 100).

Η Δ΄ Εθνοσυνέλευση (1829) ενέκρινε την πολιτική του Καποδίστρια[43]. Αρχικός στόχος για την εκπαίδευση τέθηκε η δημιουργία ενός δικτύου σχολείων πρώτου βαθμού, που θα περιλάμβανε και υποχρεωτική εκπαίδευση των κοριτσιών[44], και στη συνέχεια σχολείων δευτέρου βαθμού σε μια προσπάθεια να δημιουργηθεί ένα οργανωμένο και ομοιογενές εκπαιδευτικό σύστημα[45]. Χάρη στη μέριμνα του Καποδίστρια[46], η παιδεία άρχισε πράγματι να οργανώνεται «Υπάρχουν δύο εγκύκλιοι του Ν. Χρυσόγελου προς τους διδασκάλους το φθινόπωρο του 1829, […] με τις οποίες τίθεται επί τάπητος το ζήτημα [...] της εγρήγορσης και της συστηματικότητας στο πλαίσιο των γενικότερων μέτρων της εθνικής εκπαίδευσης» (Μπαμπούνης, 1998:210).

---

[43] «Στα τέλη του 1829 άρχισε τις εργασίες της η Δ΄ Εθνοσυνέλευση του Άργους και οι πληρεξούσιοι, βάσει της περιορισμένης εντολής που είχαν λάβει (mandat imperatif), ενέκριναν το έργο του Καποδίστρια. [...] Μετά τη λήξη της Εθνοσυνέλευσης, και με στόχο την τακτικότερη κρατική λειτουργία, το υπουργικό σύστημα απαρτίστηκε από τα υπουργεία Εσωτερικών, Εξωτερικών και του Εμπορικού Ναυτικού, της Οικονομίας και Εμπορίου, της Δικαιοσύνης, των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαίδευσης [...]» (Μπαμπούνης, 1998:104-105).

[44] Το 1834, και επρόκειτο για εκπαίδευση των δύο φύλων σε ξεχωριστά σχολεία.

[45] Το 1836 δημιουργήθηκαν διδασκαλεία για τα αγόρια και παρθεναγωγεία για τα κορίτσια. Τέλος, ως προς την τριτοβάθμια εκπαίδευση, το 1837 ιδρύθηκε το Πανεπιστήμιο Αθηνών, με τέσσερις σχολές, και το 1849 το Πολυτεχνείο – θα περνούσαν δεκαετίες μέχρι να γίνουν δεκτές κοπέλες σε αυτά.

[46] Ο Καποδίστριας είχε επηρεαστεί από τις θεωρίες του Πεσταλότσι για μια εκπαίδευση που θα κάλυπτε τις ανάγκες όλων των μαθητών ανεξαιρέτως. Γύρω από τον Κυβερνήτη σχηματίστηκε ένας κύκλος Ελλήνων διανοούμενων, όπως ο Γεννάδιος, ο Κωνσταντάς, ο Κοκκώνης και ο Μουστοξύδης.

Στην πρώτη βαθμίδα εντάχθηκαν δύο κατηγορίες σχολείων: τα «Κοινά Σχολεία» ή «Σχολεία των κοινών γραμμάτων», με μακρά παράδοση από την εποχή του Βυζαντίου, όπου ένας ιερωμένος δίδασκε τις βασικές γνώσεις, δηλαδή την ανάγνωση και τη γραφή[47], καθώς και τα «Αλληλοδιδακτικά»[48] σχολεία, όπου διδασκόταν γραφή, ανάγνωση, αριθμητική και γραμματική. Στην αλληλοδιδακτική θα αναφερθούμε εκτενέστερα στη συνέχεια.

Στη δεύτερη βαθμίδα διατηρήθηκαν προσωρινά τα «Ελληνικά Σχολεία» ή «Σχολεία των ελληνικών μαθημάτων», που είχαν βασικό στόχο την εκμάθηση των αρχαίων ελληνικών, ενώ σε μερικά από αυτά παραδίδονταν μαθήματα ιερής ιστορίας, κατήχησης, φυσικής επιστήμης, μαθηματικών, φιλοσοφίας και γαλλικών.

Ο Κυβερνήτης δεν παρέλειψε την παροχή προστασίας στο πλήθος των ορφανών του πολέμου «Η νεοσύστατη Ελληνική Πολιτεία μεριμνά ιδιαίτερα για την προστασία των ορφανών. Ο Καποδίστριας, επηρεασμένος κατά κύριο λόγο από τα ιδρύματα των Pestalozzi και Fellenberg, ιδρύει το Ορφανοτροφείο της Αίγινας» (Μπαμπούνης, 1998: 445).

Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια η Ελλάδα ανακηρύσσεται βασίλειο, με πρώτο βασιλέα τον Βαυαρό Όθωνα, που αποβιβάστηκε στο Ναύπλιο στις 25 Ιανουαρίου 1833. Η εκπαίδευση αποτελεί βασικό μέλημα και του νέου καθεστώτος, που τη συνδέει και με την αναγέννηση της αίγλης του τόπου, όπως διακηρύσσει ο νεαρός ηγεμόνας σε βασιλικό διάταγμά του (Μάιος 1835).

Η ενασχόληση με τα εκπαιδευτικά ζητήματα είχε ξεκινήσει από τους πρώτους μήνες του Όθωνα στην Ελλάδα (Αντωνίου, 1992:9-10). Το προτεινόμενο σχέδιο για τη διάρθρωση της εκπαίδευσης το 1833 «[...] περιελάμβανε τετραετές δημοτικό σχολείο,

---

[47] Πρόκειται για την περίοδο 1750-1832 (Αντωνίου, 2007:5).

[48] Το 1830, από την «επί της προπαιδείας επιτροπή» (Ι. Κοκκώνης, Ν. Μητρόπουλος και Η-Α. Dutrône). Επρόκειτο για το σχολικό εγχειρίδιο της μεθόδου των ζευγών (des pairs) του Γάλλου Charles Sarazin. «Εκείνο που προκύπτει από τα διαμειφθέντα είναι ότι η προτίμηση του Κοκκώνη και του Μουστοξύδη είχε προσηλωθεί στον Οδηγό του Σαραζίνου […]» (Μπαμπούνης, 1998:212). Το ίδιο εγχειρίδιο έλαβε και την έγκριση του ίδιου του Κυβερνήτη με διάταγμα τον ίδιο χρόνο 1032/12-7-1830 και καθιερώθηκε η Αλληλοδιδακτική. Ο συγκεκριμένος τύπος διδασκαλίας είχε ως στόχο την καλύτερη δυνατή απόδοση με την ελάχιστη δυνατή προσπάθεια. Μη παρουσιάζοντας μειονεκτήματα, υιοθετήθηκε από τον Κυβερνήτη ως ο επίσημος τύπος διδασκαλίας του κράτους το 1830. (Μπαμπούνης, 1998:214). «Η αλληλοδιδακτική μέθοδος κατά τη μορφή και πρακτική που εισηγήθηκε ο Σαραζίνος εισάγεται επίσημα στις 12 Ιουλίου του 1830» (Μπαμπούνης, 1998:214). Θα διατηρηθεί μέχρι το 1880, όπου και θα αντικατασταθεί από τη συνδιδακτική και το γερμανικό μοντέλο.

τριετές γυμνάσιο, τριετές λύκειο [...]» (Δεληγιάννης, 2016:46). Το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας οργανώθηκε εντέλει σε δύο κύκλους: σχολεία πρώτου βαθμού, τα «Δημοτικά Σχολεία», με τέσσερις τάξεις, και σχολεία δευτέρου βαθμού ή «Μέσης Εκπαίδευσης», των οποίων η δομή και η σύσταση διατηρήθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, περιλαμβάνοντας δύο τύπους: τα Ελληνικά σχολεία, με τρεις τάξεις και τα Γυμνάσια, με τέσσερις τάξεις[49].

Το Ελληνικό σχολείο αντιστοιχούσε στις δύο ανώτερες τάξεις του Δημοτικού και την πρώτη τάξη του Γυμνασίου. Το όνομά του αντανακλούσε τον θεωρητικό του χαρακτήρα, δηλαδή την έμφαση στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, ενώ στόχος του ήταν να παρέχει επαρκή εκπαίδευση στους μαθητές του, είτε εκείνοι θα συνέχιζαν τις σπουδές τους μετά, είτε όχι[50].

Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση άρχισε να λειτουργεί[51]. Το 1834 θεσπίστηκε η υποχρεωτική εκπαίδευση (Μπαμπούνης, 1998:209) – η διάρκεια της υποχρεωτικής φοίτησης ορίστηκε στα 7 χρόνια. Η μέθοδος που υιοθετήθηκε ήταν η αλληλοδιδακτική[52].

Στα τέλη του 1836 (31.12.1836/12.1.1837), ένα διάταγμα καθόρισε τον κανονισμό των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων και ένα άλλο την ίδρυση του Πανεπιστημίου. Αρκετά αργότερα, διάταγμα του 1852 απαγόρευσε τη μεικτή εκπαίδευση για τα δύο φύλα (Αντωνίου, 2007:7,10).

Ο 19ος αιώνας, λοιπόν, υπήρξε καθοριστικός για το εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας. Μετά την Επανάσταση, η εκπαίδευση είχε να αντιμετωπίσει ποικίλες προκλήσεις στην προσπάθεια για επιβίωση του έθνους και την διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας. Το διάστημα αυτό χαρακτηρίστηκε από πολιτικές ανατροπές, ξένες επεμβάσεις και επιρροές, και ευαίσθητη διπλωματία. Η δομή, η οργάνωση και η ιεραρχία του κράτους υπόκειτο σε οικονομικές, πολιτικές, πολιτιστικές και κοινωνικές πιέσεις.

---

[49] «Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση θεσμοθετείται με το εκτενές Β.Δ. της 31ης Δεκεμβρίου / 12ης Ιανουαρίου 1837 που είχε τίτλο "Περί κανονισμού των Ελληνικών σχολείων και Γυμνασίων"» (Δεληγιάννης, 2016:55).

[50] Τα Ελληνικά σχολεία και τα Γυμνάσια είχαν κατεύθυνση θεωρητική και κλασικιστική.

[51] Τα Δημοτικά έμελλε να χωριστούν το 1895 σε Κοινά Δημοτικά και Πλήρη Δημοτικά, όμως το 1922 τα Κοινά έγιναν Πλήρη.

[52] Διδασκόταν ανάγνωση, γραφή, αριθμητική και γραμμικό σχέδιο, ενώ στο τέλος της χρονιάς λάμβαναν χώρα προαγωγικές εξετάσεις.

Από την άλλη πλευρά, βέβαια, δεν θα μπορούσαμε να εξετάσουμε το εκπαιδευτικό σύστημα όπως διαμορφώθηκε στην Ελλάδα ανεξάρτητα από τα πρότυπα στον υπόλοιπο ευρωπαϊκό κόσμο, καθώς λίγο ή πολύ, αργά ή γρήγορα, οποιαδήποτε αλλαγή σε ευρωπαϊκό επίπεδο είχε τον αντίκτυπο της σε κάθε χώρα ξεχωριστά, πολύ περισσότερο σε ένα νεοσύστατο κράτος. Γεγονότα όπως η Γαλλική Επανάσταση και η Constitution (με την αρχή της κοινής εκπαίδευσης των πολιτών το 1791) και οι συνθήκες που επικράτησαν αμέσως μετά, τον 19ο αιώνα, με τον εθνικισμό[53], την εκβιομηχάνιση της παραγωγής και τη δημιουργία της αστικής τάξης και του προλεταριάτου[54] έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην εκπαιδευτική πολιτική των ευρωπαϊκών χωρών και, κατά συνέπεια, της Ελλάδας.

Στα τέλη του 19ου και τις αρχές 20ού αιώνα, το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας βρέθηκε στο επίκεντρο αμφισβητήσεων και αλλαγών[55]. Άρθρο του 1909[56]

---

[53]Οι βασιλείς της Ευρώπης, θέλοντας να ενισχύσουν τη θέση τους απέναντι στην εκκλησία, ευνόησαν την ανάπτυξη του εθνικού συναισθήματος μέσω της καλλιέργειας των γραμμάτων, των τεχνών και των επιστημών.

[54] Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η επιμόρφωση της εργατικής τάξης (working class) στη Βρετανία τον 19ο αιώνα, που έμελλε να επηρεάσει στη συνέχεια και τις άλλες ευρωπαϊκές εκπαιδευτικές πολιτικές. Στις αρχές του αιώνα, τα Grammar schools - Public schools προορίζονταν για την εκπαίδευση των αγοριών των οικονομικά ισχυρότερων τάξεων, που συνέχιζαν τις σπουδές τους στο Πανεπιστήμιο και εν συνεχεία θα στελέχωναν την αυτοκρατορία– έχοντας ως βασικό χαρακτηριστικό τη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης με την καλλιέργεια της αγάπης για την πατρίδα και της συμπεριφοράς του gentleman. Με νόμο του 1870 η εκπαίδευση τέθηκε υπό την αιγίδα του κράτους, ενώ δύο δεκαετίες αργότερα είχε γίνει επιτακτική η ανάγκη ίδρυσης δημόσιων σχολείων για να καλυφθούν οι ανάγκες της εργατικής τάξης. Με την παροχή εκπαίδευσης στις μάζες, το εκπαιδευτικό σύστημα έφυγε από τον έλεγχο της οικογένειας και της εκκλησίας.

[55] «Από τη δεκαετία του 1860/1870 αρχίζουν […] να καταγράφονται συζητήσεις και πρωτοβουλίες για την αναμόρφωση της γυναικείας εκπαίδευσης. Στο γενικότερο ανανεωτικό πνεύμα που αρχίζει να διαμορφώνεται στην Ελλάδα εντάσσονται και οι νομοθετικές απόπειρες […]. Στο επίπεδο της εκπαιδευτικής πολιτικής, λοιπόν, έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι στα νομοσχέδια του Γ. Μίληση (1877), του Α. Αυγερινού (1880), του Γ. Θεοτόκη (1889) και του Α. Ευταξία (1899) γίνονται αναφορές στη γυναικεία εκπαίδευση, χωρίς όμως να προωθούνται ουσιαστικά τα σχετικά θέματα. Διαχωρίζουν το διδασκαλείο από το σχολείο γενικής εκπαίδευσης και προτείνουν την ίδρυση παρθεναγωγείων από το δημόσιο, αλλά είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών είναι σε όλα τα νομοσχέδια, [...] έντονα διαφοροποιημένη και υποβαθμισμένη σε σχέση με την αντίστοιχη των αγοριών» (Δαλακούρα και Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015, σ. 70). Τα νομοσχέδια του 1899, από τον επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως υπουργό της κυβέρνησης Θεοτόκη Αθ. Ευταξία, θεωρούνται απαρχή στην προσπάθεια εκσυγχρονισμού του εκπαιδευτικού συστήματος. Τα νομοσχέδια του 1899 για τη δημοτική εκπαίδευση διατυπώνουν με ακρίβεια και σαφήνεια τον σκοπό της εκπαίδευσης, με αφετηρία τον αυτοτελή και αυτόνομο χαρακτήρα του δημοτικού σχολείου, με ηθικό, θρησκευτικό και εθνικό χαρακτήρα (απόρροια της Μεγάλης Ιδέας). Ως γλώσσα διδασκαλίας

αναφερόταν στη δημιουργία νέων σχολείων «Διά των νέων εκπαιδευτικών νομοσχεδίων [...] ιδρύεται εν εκάστη πρωτευούση Επαρχίας Γυμνάσιον με πέντε τάξεις συγχωνευομένων εν αυτώ των ελληνικών σχολείων απάσης της Επαρχίας»[57].

Οι νέοι τύποι σχολείων συνοδεύτηκαν από νέα προγράμματα μαθημάτων και διάρκεια φοίτησης:

> Εις δε τας πρωτευούσας των Νομών ιδρύονται Λύκεια με οκτώ τάξεις συγχωνευομένων εν αυτώ των Γυμνασίων και των ελληνικών σχολείων. Ούτω η φοίτησις θα είναι πενταετής με πρακτικήν μόρφωσιν και διδασκαλίαν, εν δε τοις Λυκείοις οκταετής, παρεχομένης ανωτέρας διδασκαλίας, διά τους θέλοντας να συνεχίσωσι τας σπουδάς των φοιτώντες εις το Πανεπιστήμιον[58].

Προβληματική, ωστόσο, κατάσταση επικρατεί και την περίοδο του μεσοπολέμου, κάτι στο οποίο θα αναφερθούμε περισσότερο στο Κεφάλαιο 5 («Οι σχέσεις με το Ελληνικό κράτος»). Το 1927 διαβάζουμε για τα προβλήματα των σχολικών κτηρίων, των μαθητών και των δασκάλων:

ορίζεται η ελληνική (καθαρεύουσα). Ως προς τα κορίτσια, η εκπαίδευση των διδασκαλισσών παραμελείται, ενώ για τη σύσταση παρθεναγωγείων δεν γίνεται αναφορά.

[56] Το 1908 υποβλήθηκαν τα νομοσχέδια Στάη: «Τα νομοσχέδια υποβλήθηκαν στη Βουλή το Νοέμβριο του 1908 από τον τότε υπουργό παιδείας Σ. Ε. Στάη […] και αναφέρονται σε 19 εκπαιδευτικά ζητήματα. Τα δύο πρώτα στη σειρά νομοσχέδια είναι: Ι. Περί οργανώσεως της γυναικείας εκπαιδεύσεως και ΙΙ. Περί ιδρύσεως διδασκαλείου θηλέων. Η προτεραιότητα που δίνεται στην οργάνωση της γυναικείας εκπαίδευσης (πρώτη και δεύτερη θέση) φανερώνει, οπωσδήποτε, ότι το θέμα δεν επιδέχεται, κατά το νομοθέτη, άλλη αναβολή.[...]. Κυριότερος λόγος για την οργάνωση της μέσης εκπαίδευσης των κοριτσιών θεωρείται από το νομοθέτη ο «υπερπλεονασμός» των διδασκαλισσών: [...] για να αντιμετωπιστεί η δύσκολη αυτή κατάσταση [...] προτείνει τις παρακάτω λύσεις: Για τις μαθήτριες που προέρχονται από αγροτικές περιοχές εξαετή δημοτική εκπαίδευση και στη συνέχεια δυνατότητα φοίτησης σε αγρονομικές σχολές (διετείς). Για τις κόρες των αστών προσφέρονται περισσότερες δυνατότητες, όπως φοίτηση σε οικοκυρικές και χειροτεχνικές σχολές (διετούς φοίτησης) και σε τετραετές παρθεναγωγείο. Μετά διετή φοίτηση, όμως, στο παρθεναγωγείο έχουν τη δυνατότητα να εγγράφονται στο διδασκαλείο, σε εμπορικές σχολές καθώς και στο γυμνάσιο όσες ενδιαφέρονται για πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Για την εκπαίδευση των διδασκαλισσών προτείνεται η ίδρυση δημόσιου διδασκαλείου θηλέων [...]» (Δαλακούρα και Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015, σ. 80). «Γενικότερα, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι τα νομοσχέδια του Στάη είναι τα πρώτα νομοσχέδια που εντάσσουν τη γυναικεία εκπαίδευση μέσα στο ευρύτερο εκπαιδευτικό πλαίσιο της χώρας [...]. Για πρώτη φορά προσφέρονται στις μαθήτριες δυνατότητες πρόσβασης στην επαγγελματική, τη μέση και την ανώτατη δημόσια εκπαίδευση» (ό.π., σ. 81).

[57] Γυμνάσιον εν Νάξω, *Παροναξία* (1909). 5 (21), σ. 1-2. ΓΑΚ (Ν). Μεταφέρουμε εδώ σημείωση της συγκεκριμένης εφημερίδας, που μαρτυρά την ιστορικότητα και την εμβέλειά της: «Η Παροναξία ειναι η αρχαιοτέρα των εν Νάξω εφημερίδων, ιδρυθείσα το έτος 1890. Έχει δε και μεγάλη κυκλοφορίαν εν τω Εξωτερικώ: Σμύρνη, Κωνσταντινουπόλη και Αιγύπτω» (*Παροναξία* (1910), 6 (55), σ. 1. ΓΑΚ (Ν).

[58] Γυμνάσιον εν Νάξω. *Παροναξία* (1909). 5 (21), σ. 1-2. ΓΑΚ (Ν).

> […] κατά τινα επίσημον έκθεσιν, εξετασθέντων 3.105 σχολείων δημοτικών, τα 915 ευρέθησαν άχρηστα και ετοιμόρροπα· εκ των 2.230 διδασκάλων οι 1.032 ευρέθησαν πάσχοντες σωματικώς […] εκ των 123.000 εξετασθέντων μαθητών, ευρέθησαν πάσχοντες 54.000. Αυτή είνε η κατάστασις σχολείων, διδασκάλων, μαθητών. Και όμως το πρώτον όργανον, η πρώτη προσπάθεια μιας Πολιτείας είνε το Σχολείον[59].

Ο έκτακτος επιθεωρητής Χαρίσιος Παπαμάρκου επισημαίνει σχετικά με τους υποψηφίους των εξετάσεων για τις ανώτερες σχολές:

> Εκ των εξετασθέντων αποφοίτων των Γυμνασίων [...] 35 τοις εκατό ήσαν αγράμματοι. Εσημειώθει δε τοιαύτη αγραμματοσύνη ώστε το Επιτελείον του Στρατού ηναγκάσθη να στείλη τα γραπτά των εξετασθέντων εις το Υπουργείον της Παιδείας, διά να καμαρώση η προϊσταμένη της εκπαιδεύσεως αρχή τα χάλια, την αθλιότητα [...] του σχολείου […][60].

Παρόμοια περιγραφή και σε άλλο δημοσίευμα:

> Η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου ανεκοίνωσε εις το αρμόδιον υπουργείον ότι η εκπαίδευσις της Χώρας περιήλθεν εις αθλίαν κατάστασιν. Κατά τας εξετάσεις των μελλόντων φοιτητών οι καθηγηταί […] διαπιστώσουν την αμάθειαν των τέκνων του Ελληνικού λαού[61].

Το θέμα γίνεται πολλές φορές αντικείμενο σαρκασμού και ειρωνικής κριτικής στον τύπο:

> Προ τίνος ηγγέλθει ότι θα ληφθούν μέτρα ριζικά κατά του παρατηρουμένου εκ της στατιστικής εν Ελλάδι αναλφαβητισμού. Και όντως ελήφθησαν τα μέτρα λίαν επιτυχώς. Από το ένα μέρος εφόρτωσαν τους δυστυχείς μαθητάς ολόκληρον βάρος διδακτικών βιβλίων και από το άλλο μέρος άδειασαν της [sic] τσέπες των γονέων με την ακρίβειαν των βιβλίων και με την αύξησιν των διδάκτρων.[62]

1.2.2) Η εκπαίδευση των θηλέων

Όπως και στη Γαλλία, έτσι και στην Ελλάδα, μέχρι τον 18ο αιώνα, η εκπαίδευση των κοριτσιών που ανήκαν στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις ήταν καθήκον της

---

[59] Παρατηρήσεις. Σχολεία, μαθηταί και δάσκαλοι. *Κυκλαδική Σύρου* (1927). 28 (1.891), σ. 1. ΓΑΚ (Ν), φάκ. 6.7.

[60] Σημειώσεις. Η παιδεία. *Κυκλαδική Σύρου* (1927). 28 (1.874), σ. 1. ΓΑΚ (Ν). φάκ. 6.7.

[61] Σημειώσεις. *Κυκλαδική Σύρου* (1927). 28 (1.876), σ. 2. ΓΑΚ (Ν), φάκ. 6.7.

[62] Παρατηρήσεις. *Κυκλαδική Σύρου* (1927). 28 (1.873), σ. 1. ΓΑΚ (Ν), φάκ. 6.7.

οικογένειας, και κυρίως της μητέρας. Τα μοναστήρια είχαν επίσης και στην Ελλάδα έναν πρώτο ρόλο στη γυναικεία εκπαίδευση, παρέχοντας παιδεία στις μοναχές «[..] αποκλεισμένη κοινωνικά, είτε ανήκει στη λαϊκή τάξη ή στην ανώτερη στερείται παντελώς παιδείας [...]» (Μάστορα, 2006:52). Σύμφωνα με μια μαρτυρία[63], ένα τέτοιο σχολείο για μονή καλογραιών είχε ιδρύσει στη Λέσβο ο άγιος Ιγνάτιος Αγαλλιανός (1492-1566):

> Από την ίδια επιστολή μαθαίνουμε ακόμη ότι ο Ιγνάτιος Αγαλλιανός είχε ιδρύσει και άλλο σχολείο στο νησί, για χάρη των καλογραιών της μονής Μυρτινιωτίσσης. Ήταν, μπορούμε να πούμε, το «πρώτο σχολείο θηλέων» στην ιστορία της νεοελληνικής παιδείας (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, (Βακαλόπουλος, Ζώρας, Αγγέλου, Πατρινέλης). 24.* 2015:137).

Παρόλο που, όπως είδαμε, το 1834 η πρωτοβάθμια εκπαίδευση έγινε υποχρεωτική για αγόρια και κορίτσια, μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, το 93% των γυναικών παρέμενε αναλφάβητο, ιδίως στις αγροτικές περιοχές. Καθώς στις εύπορες οικογένειες συνηθίζονταν τα οικοδιδασκαλεία των κοριτσιών και δεδομένου ότι στο *Εγχειρίδιον της αλληλοδιδακτικής μεθόδου* γίνεται λόγος για αγόρια[64], η συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών φαίνεται ότι δεν απέδωσε, καθώς η φοίτηση των κοριτσιών σε μεικτά σχολεία ήταν μικρή (Μπαμπούνης, 1998:228-229):

> Η εκπαίδευση των ελληνίδων βρίσκεται ακόμη στα αρχικά της στάδια. Όσον αφορά τη συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών, [...] οδηγούμαστε στη διαπίστωση ότι έχουμε να κάνουμε […] με αλληλοδιδακτικά αρρένων όπου ενσωματώνονται ολιγάριθμα κορίτσια (Μπαμπούνης, 1998:293).

Το διάταγμα της 31ης Δεκεμβρίου 1836 σχετικά με τα Ελληνικά σχολεία και τα Γυμνάσια αναφερόταν μόνο στους «παίδας», αποκλείοντας ουσιαστικά τα κορίτσια από τη δημόσια μέση εκπαίδευση και, επαγωγικά, από την ανώτατη. Αλλά και αργότερα, όσες μαθήτριες μπορούσαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους μετά το Δημοτικό[65] περιορίζονταν στα εκπαιδευτήρια κοριτσιών, τα Ανώτερα Σχολεία Θηλέων (Ζιώγου-Καραστεργίου, 1986:69). Επρόκειτο για ένα είδος δευτεροβάθμιων

---

[63] Επιστολή του Παχώμιου Ρουσάνο προς τον επίσκοπο της επαρχίας της Μυτιλήνης Ιγνάτιο.

[64] Όπως αναφέρει ο Μπαμπούνης (1998: 228) για τα κορίτσια προβλεπόταν να μαθαίνουν ανάγνωση, γραφή, αριθμητική και ράψιμο.

[65] Πρόκειται για τα πλήρη Δημοτικά, με διάρκεια σπουδών 6 χρόνια. Διδάσκονταν θρησκευτικά, ελληνικά, ιστορία, μαθηματικά, φυσική, γεωγραφία, γυμναστική και πρακτικά μαθήματα, όπως η οικιακή οικονομία, η χειροτεχνία, αλλά και η ωδική.

Παρθεναγωγείων (Φουρναράκη, 1987:18), που υπερτερούσαν των αλληλοδιδακτικών σε επίπεδο σπουδών.

Σε αυτό το πλαίσιο λειτούργησαν το Ανώτερον Σχολείον Κορασίων του Δήμου Ερμούπολης Σύρου (1830) και διάφορα ιδιωτικά παρθεναγωγεία (Δεληγιάννης, 2016: 208). Στην Αθήνα «δραστηριοποιήθηκαν οι σχολές Hill (1831-1842 και εξ.), Korck (1842-1859) και Σουρμελή από το 1855» (Δεληγιάννης, 2016:209), η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία[66], που εμφανίστηκε δυναμικά στο προσκήνιο (Μάστορα, 2006: 43) το 1836 και έμελλε να ιδρύσει σχολεία, εκτός από την Αθήνα, και σε άλλες πόλεις:

> Βασικό της, εντούτοις, έργο γίνεται γρήγορα η αγωγή και η εκπαίδευση των νεανίδων, καθώς ιδρύει Παρθεναγωγείο-Διδασκαλείο αρχικά στην Αθήνα, το 1837,

[66] «Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών χαρακτηρίζεται από μια "ιδιόμορφη" πρόνοια από μέρους της πολιτείας, με αποτέλεσμα την ευθύνη για τη διαμόρφωσή της και τη λειτουργία αντίστοιχων σχολείων [...] να αναλαμβάνει έως τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα (1914) η ιδιωτική πρωτοβουλία, οι ξένοι ιεραπόστολοι και, κυρίως, η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία. Το σχολείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας αρχίζει να λειτουργεί το 1837, και πολύ γρήγορα (το 1841) προσδιορίζεται ως διδασκαλείο με σκοπό να καλύψει τις επείγουσες ανάγκες των δημοτικών σχολείων θηλέων σε διδακτικό προσωπικό. Η λειτουργία του σχολείου αυτού ενισχύεται από την πολιτεία, αφού σ' αυτό φοιτούν υπότροφες της κυβέρνησης και των δήμων, και με το Β.Δ. του 1861 αναγνωρίζεται ως επίσημο διδασκαλείο θηλέων του κράτους. Η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία, επομένως, υποκαθιστά το κράτος στον τομέα της γυναικείας εκπαίδευσης, αλλά υποστηρίζεται, εποπτεύεται και χρηματοδοτείται (με το σύστημα των υποτροφιών) από αυτό» (Δαλακούρα και Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015, σ. 67). «[…] με το διάταγμα της 11ης Ιανουαρίου 1888 γίνεται η πρώτη απόπειρα να δοθεί η δυνατότητα εκπαίδευσης διδασκαλισσών και στα ιδιωτικά παρθεναγωγεία, η οποία, ωστόσο, κάτω από την πίεση της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας αναιρείται. […]. Η πολιτεία επανέρχεται στο θέμα της εκπαίδευσης των διδασκαλισσών, και με το διάταγμα της 27ης Οκτωβρίου 1892 παραχωρείται στα ιδιωτικά παρθεναγωγεία το δικαίωμα να εκπαιδεύουν δασκάλες» (ό.π., σ. 71). «Το δικαίωμα των ιδιωτικών παρθεναγωγείων να μορφώνουν δασκάλες δεν θα διαρκέσει πολύ, αφού το 1895 η κυβέρνηση Δηλιγιάννη θα ακυρώσει το διάταγμα της 27ης Οκτωβρίου 1892» (ό.π., σ. 236). Το διάταγμα της 18ης Ιουνίου 1896 αναγνωρίζει το διδασκαλείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας ως το μοναδικό διδασκαλείο θηλέων του κράτους (ό.π., σ. 71). Τέλος, με το διάταγμα της 8ης Σεπτεμβρίου του 1914, η Φ.Ε. χάνει την αποκλειστικότητα της εκπαίδευσης των διδασκαλισσών: «Η πρώτη νομική κάλυψη των καθηγητριών, φιλολόγων, φυσικών και μαθηματικών, είναι η σχετική πρόβλεψη στο διάταγμα της 8ης Σεπτεμβρίου 1914 για την ίδρυση αστικών σχολείων, όπου στο άρθρο 5 αναφέρεται ότι "το διδακτικόν προσωπικόν των σχολείων τούτων, λαμβανόμενον κατά προτίμησιν εκ του θήλεος φύλου […] απαρτίζεται δε εκ της διευθυντρίας και αναλόγου αριθμού διδακτόρων του ημετέρου ή αλλοδαπού πανεπιστημίου" και ότι " διευθύντρια διορίζεται πτυχιούχος της φιλοσοφικής σχολής ή της των φυσικών και μαθηματικών επιστημών σχολής του ημετέρου ή αλλοδαπού πανεπιστημίου" […]. Με τη νομοθετική αυτή ρύθμιση χάνεται η αποκλειστικότητα της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας στην εκπαίδευση της δασκάλας [...]» (ό.π., σ. 137).

και αργότερα σε άλλες πόλεις του Ελληνικού Κράτους: στην Κέρκυρα το 1868, στην Πάτρα το 1892 και στη Λάρισα το 1902 (Μάστορα, 2006: 44).

Στόχος πολλών Ανώτερων Παρθεναγωγείων ήταν η παροχή μιας γενικής μόρφωσης στις μαθήτριες, με την προοπτική, εφόσον το ήθελαν ή το χρειάζονταν, να απασχοληθούν αργότερα, εκτός των οικιακών, στο διδασκαλικό επάγγελμα (Δεληγιάννης, 2016:214-215). Συγκεκριμένα από το 1843, στα ιδιωτικά Παρθεναγωγεία όπως της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, τα κορίτσια μπορούσαν να φοιτήσουν και να αποκτήσουν δίπλωμα δασκάλας: «[...] καθότι επετρέπετο εις ιδιωτικά λύκεια η λειτουργία των τάξεων του διδασκαλείου μέχρι του έτους 1898, οπότε η μόρφωσις διδασκαλισσών περιωρίσθη εις μόνον το Αρσάκειον» (Χατζηιωάννου, 1930:244).

Η από το πρώτο μισό του 19ου αιώνα λειτουργία σχολείων θηλέων στις μεγάλες πόλεις σήμανε και την αρχή της ιδεολογικής διαμάχης ως προς την αναγκαιότητα και τη σκοπιμότητα, ή μη, της γυναικείας εκπαίδευσης. Οι συντηρητικοί απαξίωναν τη γυναικεία εκπαίδευση υποστηρίζοντας ότι τα δύο φύλα αντιπροσωπεύουν δύο κόσμους τελείως διαφορετικούς – της εργασίας, της κοινωνικής ανόδου και της καταξίωσης για τους άντρες, της οικογένειας και του νοικοκυριού για τις γυναίκες. Η εκπαίδευση, όπως και τα διδασκόμενα μαθήματα, τα οποία θα δούμε στη συνέχεια αναλυτικότερα, δεν ήταν, κατ' αυτούς, δικαίωμα του ατόμου, αλλά θέμα φύλου.

Στα μέσα του 19ου αιώνα, η φοίτηση των κοριτσιών στα σχολεία παρέμενε απογοητευτική, ενώ μόλις το 1/8 των ιδρυθέντων από το κράτος εκπαιδευτηρίων προοριζόταν για την εκπαίδευσή τους: «Έτσι το σχολικό έτος 1855-1856 υπάρχουν 357 δημόσια δημοτικά σχολεία αρρένων και 52 θηλέων και τα ¾ των μαθητριών των παρθεναγωγείων συγκεντρώνονται στην Αθήνα [...]» (Μάστορα, 2006:64).

Όσον αφορά την ανώτατη εκπαίδευση[67], επίμονο αίτημα των γυναικών που προωθούσε και η *Εφημερίς των Κυριών* της Καλλιρρόης Παρρέν, πολύ αργά και

[67] Καθηγητές πανεπιστημίου, όπως ο Ν. Σαρίπολος το 1860, θεωρούσαν ότι η ανώτερη και πολύ περισσότερο η ανώτατη εκπαίδευση ήταν αντίθετη με τη φύση και την οικογενειακή και κοινωνική θέση των γυναικών. Σύμφωνα με τον Χατζηιωάννου (1930: 244) το Ανώτερο Παρθεναγωγείο Κλ. Χουρμούζη, που ιδρύθηκε το 1887 από την παιδαγωγό Ασπασία Σκορδέλη και στεγαζόταν στην οδό Ακαδημίας, αρ. 4, με τέσσερεις τάξεις του Δημοτικού και τις τάξεις του Ελληνικού σχολείου ενωμένες με δυο τάξεις του Γυμνασίου, από το 1894 λειτούργησε και δυο τάξεις για την εκπαίδευση μελλοντικών δημοδιδασκαλισσών – διδάσκονταν «η Γαλλική γλώσσα, η Νεωτέρα Ελληνική Φιλολογία, η Ιστορία της Νεωτέρας Ελληνικής Λογοτεχνίας, τα Δημοτικά άσματα, η Αρχαία Ελληνική Λογοτεχνία και η Ιστορία της Γαλλικής Φιλολογίας Γαλλιστί».

σταδιακά έγινε προσιτή για τα κορίτσια, με πρώτη φοιτήτρια την Ιωάννα Στεφανόπολι το 1890 στη Φιλοσοφική Αθηνών.

Όπως αναφέρθηκε, η εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα μέχρι και την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα είχε αφεθεί στα χέρια της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, με μοναδική εξαίρεση τα νομοσχέδια Στάη «Δύο από τα νομοσχέδια του Στάη, τα υπ. 8 και 9, ξεχωρίζουν, […] μια συνολική παρέμβαση στο ζήτημα της γυναικείας εκπαίδευσης, […] (και ιδιαίτερα η μέση βαθμίδα του) είχε αφεθεί από το κράτος στα χέρια «της ιδιωτικής πρωτοβουλίας». (Αντωνίου, 2008:709).

Προς τα τέλη του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού, μπορούμε πλέον να μιλήσουμε για συγκροτημένες προσπάθειες οργάνωσης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών στην Ελλάδα. Έτσι, στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα σημειώνεται αύξηση των σχολείων θηλέων, απόρροια των ποικίλων κοινωνικών αλλαγών:

> Είναι παρήγορον ότι κατά το σχολικόν έτος 1927-1928 η στατιστική του υπουργείου των θρησκευμάτων και της παιδείας αναγράφει, ότι, ανά το κράτος, ελειτούργησαν Σχολεία της Μέσης Εκπαιδεύσεως 138 Γυμνάσια εν οις 7 θηλέων, [...], 68 ημιγυμνάσια και 405 ελληνικά σχολεία, ων 25 θηλέων [...], οι δ' εις αυτά εγγραφέντες μαθηταί ανήλθον εν μεν τοις Γυμνασίοις εις 23.741 άρρενας και 5.789 θήλεις, εν δε τοις Ελληνικοίς σχολείοις εις 49.708 άρρενας και 15.397 θήλεις [...] (Χατζηιωάννου, 1930: 39).

1.2.3) Τα ιδιωτικά σχολεία

Όπως είδαμε, τον 19ο αιώνα, η δημόσια εκπαίδευση των αγοριών υστερούσε, ενώ εκείνη των κοριτσιών είχε λίγο ως πολύ εγκαταλειφθεί στην ιδιωτική πρωτοβουλία: την κατ' οίκον διδασκαλία, τα ιδιωτικά παρθεναγωγεία και τα εκπαιδευτήρια καθολικών ταγμάτων (Provata, 2012).

Στην ιδιωτική πρωτοβουλία εντάσσονται οι προσπάθειες της Γαλλίδας Sophie de Barbois duchesse de Plaisance, η οποία ίδρυσε αλληλοδιδακτικό σχολείο θηλέων το 1830 στην Αίγινα (Μπαμπούνης, 1998:230), και της Charlotte de Volmerange, που ίδρυσε παρθεναγωγείο το 1834 στο Ναύπλιο[68], από όπου το μετέφερε το 1855 στην Αθήνα (Μάστορα, 2006:142).

[68] Διδάσκονταν ανάγνωση και γραφή στα γαλλικά και στα ελληνικά, ιστορία, γεωγραφία, οικοκυρικά και χειροτεχνία (www.argolikivivliothiki.gr).

Από την εποχή του Όθωνα, με διάταγμα της 3ης Απριλίου 1833, τα ξένα σχολεία τέθηκαν υπό τον έλεγχο του Ελληνικού κράτους. Διάταγμα της 31ης Δεκεμβρίου 1836[69], «περί του κανονισμού των Ελληνικών σχολείων και Γυμνασίων» καθόριζε τα δικαιώματα των ξένων ιδιωτών ως προς τη δημιουργία σχολείων προς αναπλήρωση των ελλειπόντων δημοσίων. Η άδεια λειτουργίας ήταν υποχρεωτική. Η ύπαρξη και οι όροι λειτουργίας των ιδιωτικών σχολείων κατοχυρώθηκαν με τα Συντάγματα του 1844 και του 1864, όπου αναφερόταν: «Έκαστος έχει το δικαίωμα να συσταίνη εκπαιδευτικά καταστήματα, συμμορφούμενος με τους νόμους του Κράτους»[70].

Με την έγκριση του βασιλιά (Φιλιππούσης – Παππάς, 2010: 56) και με «σύμμαχο» την έλλειψη εκπαιδευτικής νομοθεσίας και την ανεπάρκεια των παροχών εκπαίδευσης του νεαρού κράτους καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα (Ζιώγου-Καραστεργίου, 1986:65), οι ξένες ιδιωτικές πρωτοβουλίες πολλαπλασιάστηκαν, με κύριο φορέα το Γαλλικό Καθολικό στοιχείο[71].

Δεν έλειψαν, βεβαίως, και οι αποστολές Προτεσταντών – Άγγλων, Αμερικανών και Γερμανών, που κάλυψαν εκπαιδευτικές ανάγκες αγοριών αλλά και κοριτσιών. Ήδη από τα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης είχε δραστηριοποιηθεί η προτεσταντική οργάνωση Church Missionnary Society, με σχολεία στο Ναύπλιο –εν συνεχεία μεταφέρθηκε στην Αθήνα–, στη Σύρο (1827), στην Τήνο (1829), στον Πόρο (1829), στην Κεφαλονιά (1830), στην Κέρκυρα (4 σχολεία), στα Κύθηρα, στη Ζάκυνθο, στην Ιθάκη, στο Άργος (1834), στα Χανιά (1837)[72].

Στην Αθήνα πρωτοπόρο υπήρξε το σχολείο των φιλελεύθερων Αμερικανών Χιλλ (Hill, βλ. Μάστορα, 2006:136), με έτος ίδρυσης το 1831 – το παρθεναγωγείο Χιλλ[73]

---

[69] Άρθρα 114-116 (Χαρίτος, 2001:111).

[70] Άρθρο 11 και 16 αντιστοίχως στα δύο συντάγματα (Χαρίτος, 2001:111).

[71] Αξιοσημείωτη διασπορά έμελλε να έχουν, μέχρι τα τέλη του αιώνα, τα σχολεία ενός ακόμη γυναικείου καθολικού τάγματος: «Αι αδελφαί του Τάγματος του Αγίου Ιωσήφ της Μασσαλίας [...], με παράρτημα εν Πειραιεί, Σύρω, Χίω, Χανίοις, Βόλω, Λαυρίω [...]» (Χατζηιωάννου, 1930:117).

[72] Το Αμερικανικό Σχολείο των Χανίων (1837-1844), σ. 71. Ανάρτηση στο: http://www.academia.edu/25524228.

[73] «Οι πρώτες συστηματικές προσπάθειες για επαγγελματική εκπαίδευση κοριτσιών περιλαμβάνουν τις ειδικεύσεις: κέντημα, ράψιμο, αργαλειό στη Σχολή Χιλλ [από το 1833 ...] και "γυναικεία έργα" όπως ραπτική, κεντητική, πλύσιμο, μαγειρική, διακόσμηση στο Αμαλίειο Ορφανοτροφείο από το 1855. Οι απόφοιτες του ορφανοτροφείου αυτού έχουν τη δυνατότητα από το 1886 και εξής να αποκτούν, μετά από εξετάσεις, πτυχίο "*διδασκαλίσσης των εργοχείρων*" […]. Σχολή Υπηρετριών ιδρύεται το 1889 από το Σύλλογο Απόρων Γυναικών και γίνεται δεκτή "μετά χαράς", γιατί οι υπηρέτριες αποτελούν την

υπήρξε το αρχαιότερο ιδιωτικό εκπαιδευτήριο στη μελλοντική πρωτεύουσα, σε μια εξαιρετικά δύσκολη χρονική συγκυρία:

> Το έργον του Δόκτορος Χίλλ υπήρξε πράγματι δυσκολώτατον. Εύρε τας Αθήνας ηρειπωμένας και με ελάχιστους κατοίκους [...] προέβη εις την οργάνωσιν του Σχολείου, όπερ υπήρξεν πρότυπον χριστιανικής και εκπολιτιστικής αναγεννήσεως της Ελληνίδος κόρης. Αι πρώται απόφοιτοι του σπουδαίου τούτου ιδρύματος εγένοντο διδασκάλισσαι εις το μετέπειτα ιδρυθέν Αρσάκειον και τα λοιπάς πόλεις της Ελλάδος [...] (Χατζηιωάννου, 1930:117).

Τον 19ο αιώνα άρχισαν σταδιακά να ιδρύουν εκπαιδευτήρια και Έλληνες ιδιώτες. Στην Αθήνα τέτοια ιδιωτικά σχολεία αρρένων υπήρξαν, μεταξύ άλλων:

> [... το] 1865-66, το Λύκειο Βουλγάρεως, [...], το 1884 [...] επί της οδού Πανεπιστημίου, Δημοτικό, Γυμνάσιο και οικοτροφείο εσωτερικών μαθητών [...], το 1895 [...] το Εθνικόν Λύκειον [...], η Ελληνογαλλική Σχολή Μεταξά [...] Η πρώτη εν Ελλάδι ιδιωτική Σχολή των αδελφών Ν. και Ι. Μεγαρέων και Γ. Χατζηιωάννου (Χατζηιωάννου, 1930:117-118).

Με ελληνική ιδιωτική πρωτοβουλία ιδρύθηκαν επίσης σχολεία θηλέων: «Το ανώτερον Παρθεναγωγείον Χουρμούζη [...]. Το ανώτερον Παρθεναγωγείον «η Παλλάς» Ν. Νικολαΐδου [...]» (Χατζηιωάννου, 1930:117)[74].

Από τα μέσα του 19ου αιώνα και μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20ού, καθώς τα ελλείμματα της δημόσιας εκπαίδευσης, τόσο για τα αγόρια, πόσω μάλλον για τα κορίτσια, παρέμεναν, σημειώθηκε συνεχής αύξηση των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων[75] σε όλη την ελληνική επικράτεια:

> Τοιαύτη περίπου, εν μικρά σκιαγραφία, είνε η ιδιωτική εκπαιδευτική κίνησις, ενώ δε κατά το 1869, καθ' όλον το Κράτος ανήρχοντο εις τα 118 ιδιωτικά σχολεία, εξ ων 52 ήσαν αρρένων και 66 θηλέων, έχοντα 2.958 άρρενας μαθητάς και 1.976 μαθητρίας,

---

εποχή αυτή τον πολυπληθέστερο κλάδο των "γυναικείων επιτηδευμάτων" (Δαλακούρα και Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015, σ. 63-64).

[74] Στο επίνειο της πόλης συναντάμε τα παρθεναγωγεία «[...] της Μαρούκας Χατζηλαγουδάκη τω 1837 [...] το 1865 οι αδελφές Σοφία και Αικατερίνη Βαμβακάρη προσθέτουν νέο ιδιωτικό Παρθεναγωγείο στην υπάρχουσα από το 1865 ιδιωτική σχολή του Δημ. Κυδωνιάτη [...], το 1900, ιδρύεται επίσης το ανώτερο Παρθεναγωγείο Παπακώστα» (Χατζηιωάννου, 1931:118).

[75] Δεν πρόκειται μόνο για αμιγώς αρρένων ή αμιγώς θηλέων σχολεία. Το 1864 ιδρύθηκαν στην Αθήνα δύο ιδιωτικά εκπαιδευτήρια αρρένων και θηλέων, που αποτέλεσαν καινοτομία για την εποχή τους: «[...] από τον Δανιήλ Σουρμελή [...]. Τα Εκπαιδευτικά ταύτα Καταστήματα ήσαν τα σπουδαιότερα της τότε εποχής» (Χατζηιωάννου, 1931:117).

> σήμερον ο αριθμός των ιδιωτικών σχολείων αλματικώς ανήλθεν, αποδεικνύων την συντελεσθείσαν πρόοδον, έχει δε διαρκώς τάσιν προς αύξησιν, λαμβανομένων υπ' όψιν των καθ' εκάστην υποβαλλομένων αιτήσεων διά νέα εκπαιδευτήρια. Εν Αθήναις τη 16 Ιανουαρίου 1920. Ι.Χ. Χατζηιωάννου (δ.φ.δ.ν.) (Χατζηιωάννου, 1931:119).

Τα ελλείμματα της κρατικής δημόσιας παιδείας ήταν αισθητά και στα νησιά της Νάξου και της Τήνου, προσφέροντας πεδίο στα ταγματικά εκπαιδευτήρια σε χρονική περίοδο με εξαιρετικά αντίξοες, κατά τα άλλα, συνθήκες.

1.2.4) Μέθοδοι διδασκαλίας

Σε αυτό το σημείο, όπως κάναμε και στο κεφάλαιο για την εκπαίδευση στη Γαλλία, θα αναφερθούμε στις μεθόδους διδασκαλίας που ακολουθήθηκαν από την εκπαίδευση στην Ελλάδα:

Η *αλληλοδιδακτική* μέθοδος εφαρμόστηκε σε ελληνικά σχολεία από το 1819, δηλαδή από την προεπαναστατική εποχή, και αναπτύχθηκε κυρίως τη δεκαετία 1820-1830 (Μπαμπούνης,1998:205,206). Η μέθοδος άκμασε επί διακυβέρνησης του Καποδίστρια, ενώ στη συνέχεια τα μέλη της Αντιβασιλείας άρχισαν να επισημαίνουν τα μειονεκτήματά της. Από τον Christian Ludwig Korck, πρώτο διευθυντή του Βασιλικού Διδασκαλείου (1836-1852), έγινε προσπάθεια να οργανωθεί το εκπαιδευτήριο σύμφωνα με τη *συνδιδακτική* μέθοδο, χωρισμένο σε τρία επίπεδα (Δεληγιάννης, 2016:167). Η επικράτηση, ωστόσο, του Ιωάννη Κοκκώνη δεν ευνόησε αυτό το σχέδιο.

Η αλληλοδιδακτική επικράτησε επειδή εξυπηρετούσε την άμεση διάδοση της παιδείας και ήταν, επομένως, η πλέον κατάλληλη για την αντιμετώπιση του εκπαιδευτικού προβλήματος μιας χώρας που μόλις έχει αρχίσει να συντάσσεται. Τα πλεονεκτήματα της μεθόδου ήταν πολλά:

> Η αλληλοδιδακτική ως μέθοδος στερεώνει τη στοιχειώδη εκπαίδευση στην Ελλάδα, επειδή συντομεύει τους διδακτικούς χρόνους, απαιτεί λιγότερους διδασκάλους – στοιχείο υπολογίσιμο λόγω του μικρού τους αριθμού και της δημοσιονομικής στενότητας–, παράλληλα, δε, αρκείται στην εξύφανση ενός μάλλον απλούστερου δικτύου υλικοτεχνικής υποδομής και εποπτικού υλικού. Είχε τότε εκτιμηθεί από τους υμνητές της μεθόδου στο ελληνικό κράτος, ότι [...] η διδασκαλία της ανάγνωσης

> κατά το συνδιδακτικό τρόπο χρειαζόταν «πολλούς διδασκάλους, τετραπλάσιον καιρόν και εικοσαπλάσια έξοδα» [...] (Μπαμπούνης, 1998:209).

Η αλληλοδιδακτική εξακολούθησε να εφαρμόζεται στα δημοτικά σχολεία έως το 1880, οπότε καθιερώθηκε η συνδιδακτική (Μπαμπούνης, 1998:208).

Ενδιαμέσως εφαρμόστηκε η *ατομική* μέθοδος[76], η οποία ωστόσο περί τα μέσα του 19ου αιώνα κρίθηκε απορριπτέα, επειδή είναι εφαρμόσιμη μόνο όταν ο δάσκαλος έχει να διδάξει μικρό αριθμό –δύο, τριών– παιδιών και όχι περισσότερα. Τα οφέλη, πάντως, της ατομικής μεθόδου αναφέρθηκαν στον νέο *Οδηγό Αλληλοδιδακτικής* του Ιωάννη Κοκκώνη που εκδόθηκε το 1860[77] (και έμελλε να είναι η τελευταία του εν λόγω οδηγού). Μια καινοτομία της συγκεκριμένης έκδοσης υπήρξε ακριβώς ότι περιέλαβε περιγραφές τόσο της αλληλοδιδακτικής όσο και της ατομικής και της συγχρονικής μεθόδου[78].

Η *συγχρονική* μέθοδος, που ήταν συνδυασμός τριών επιμέρους μεθόδων –της αλληλοδιδακτικής, της μεικτής και της συνδιδακτικής– διαπιστωνόταν ότι έχει επίσης μειονεκτήματα.

Η *μεικτή* μέθοδος φαινόταν ανεπαρκής, καθώς σε αυτήν οι μαθητές παίζουν βοηθητικό ρόλο μόνο. Συγκεκριμένα, οι πρωτόσχολοι δεν διδάσκουν, αλλά απλώς υποβοηθούν τον δάσκαλο στο έργο του, αναλαμβάνοντας τις επαναλήψεις και τις ασκήσεις των μαθητών.

Η *συνδιδακτική*, πάλι, δεν επέτρεπε την ταυτόχρονη διδασκαλία μεγάλου αριθμού μαθητών:

> [...] Ούτως ή άλλως, και η συνδιδακτική μέθοδος, η οποία είχε αρχίσει να εφαρμόζεται την περίοδο αυτή στα ευρωπαϊκά κράτη και η οποία θεωρείτο σύγχρονη, είχε δύο βασικά ελαττώματα. Εν πρώτοις, δεν επέτρεπε την ταυτόχρονη διδασκαλία μεγάλου αριθμού μαθητών και, εν δευτέροις, ο δάσκαλος δεν είχε τη δυνατότητα να πειθαρχεί μόνος του τους μαθητές (Κοκκώνης. δ) (Χαρίλα, 2006:237).

---

[76] Ατομική μέθοδος: Κάθε παιδί διδάσκεται ξεχωριστά από τον δάσκαλο. «[...] διότι ο διδάσκαλος κατ' αυτόν διδάσκει τους μαθητάς τον έναν μετά τον άλλον χωριστά και εις ίδιον μάθημα και βιβλίον» (Χαρίλα, 2006:233).

[77] «[...] ο νέος Οδηγός του 1860 είχε εγκριθεί και από το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδεύσεως και με την εγκύκλιο υπ' αριθμόν 7016 του 1861 [...]» (Χαρίλα, 2006:239).

[78] «Συγχρονική μέθοδος: (Οι μαθητές χωρίζονται σε κλάσεις και διδάσκονται τα ίδια μαθήματα από τα ίδια βιβλία). Στη συγχρονική μέθοδο συνδυάζονται και η τρεις μέθοδοι διδασκαλίας, η αλληλοδιδακτική, η συνδιδακτική και η μικτή» (Χαρίλα, 2006:233).

Η συνδιδακτική, πάντως, ήταν η μέθοδος που εφαρμόστηκε στα ελληνικά Δημοτικά σχολεία μετά το 1880.

1.2.5) Η εκπαίδευση στη Νάξο και την Τήνο

1.2.5.1) Στοιχεία για την εκπαίδευση στη Νάξο (17ος αι. κ.ε.)

Πριν δούμε αναλυτικά τι συνέβαινε στα δύο νησιά που μας απασχολούν, τη Νάξο και την Τήνο, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το παρθεναγωγείο Ουρσουλινών της Νάξου αντιπροσωπεύει την εκπαίδευση των κοριτσιών πριν την Ελληνική Επανάσταση του 1821, ενώ το αντίστοιχο της Τήνου, έναν αιώνα αργότερα, μια τελείως διαφορετική εποχή, με τελείως διαφορετικό εθνικό, πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο.

Στη Νάξο, πριν αλλά και κατά την Ενετική κυριαρχία (1207-1579), συστηματική εκπαίδευση δεν υπήρχε, ενώ και από τις πρώτες δεκαετίες της Οθωμανικής κυριαρχίας (1579-1770) δεν έχουμε κάποια πληροφορία περί παροχής εκπαίδευσης στο πάλαι ποτέ Δουκάτο (Κεφαλληνιάδης, 1974-1975:74). Το έλλειμμα αυτό αφορούσε και τα δύο φύλα Η πρώτη μορφή εκπαίδευσης στο νησί προσφέρθηκε από τα καθολικά τάγματα. Καθώς η δράση τους εξαπλωνόταν κατά τη διάρκεια του 16ου και του 17ου αιώνα[79], αποστολές τους έφθασαν και στη Νάξο.

Πρώτοι, κατά τη συνήθη πρακτική τους, και στο πλαίσιο της ιεραποστολικής τους δράσης, έφθασαν οι Ιησουίτες, οι οποίοι, έλαβαν χορηγίες και οικονομική στήριξη προκειμένου να εγκατασταθούν στο νησί το 1627:

> Είνε ανάγκη να σημειωθή ενταύθα ότι οι Πατέρες Ιησουίται,, όταν κατά το 1627, ήλθον εις την Νάξον, έγραψαν εις διάφορα της Ευρώπης μέρη, […] φίλους, ζητούντες ενίσχυσιν, και όντως πολλαί της Γαλλίας ευσεβείς οικογένειαι απέστειλαν εις αυτούς εις Νάξον χρήματα, […] ηγοράσθησαν και άλλα κτήματα τα οποία προσετέθησαν εις το ευσεβές τούτο κληροδότημα της Εκκλησίας, ουχί του Αρχιεπισκόπου, ουχί των Ιησουιτών, ουχί των Ναξίων[80].

Ακολούθησαν, το 1670, οι Ουρσουλίνες. Στην ουσία, μόνο τα τάγματα παρείχαν συστηματική και οργανωμένη –με τα μέτρα της εποχής– εκπαίδευση. Οι Ιησουίτες,

---

[79] Αποτέλεσμα της Συνόδου του Τριδέντου.

[80] Το ζήτημα της Νάξου. *Κυκλαδική Σύρου* (1927), 28 (1.870), σ. 1. ΓΑΚ (Ν).

κατά κύριο λόγο, γνωστοί ανά τον κόσμο για τη σχετική δράση τους, διαμόρφωσαν την όποια μορφή εκπαιδευτικής δραστηριότητας στο νησί και αναδείχθηκαν πνευματικοί ηγέτες και δάσκαλοι της νεότητας.

Κατά τα χρόνια της Επανάστασης, η παροχή εκπαίδευσης παρέμεινε ανεπαρκής. Ορισμένες προσπάθειες βελτίωσης της κατάστασης έγιναν το 1825, όταν ο αρμόδιος ελεγκτής, Γρηγόριος Κωνσταντάς, έφθασε στις Κυκλάδες με σκοπό την οργάνωση και εύρυθμη λειτουργία των εκεί τακτικών ελληνικών σχολείων. Προτάσεις του εξετάσθηκαν από επιτροπή του Βουλευτικού και αποφασίστηκε η δημιουργία και συντήρηση τεσσάρων σχολείων στη Νάξο. Θα χρηματοδοτούνταν από τέσσερις πηγές: τη λιμενική αρχή της Νάξου, το Μετόχι των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, τις νοικιασμένες εκτάσεις των μοναστηριών και την Αλυκή της Νάξου (Κεφαλληνιάδης, 1974-75: 90).

Τοπικοί παράγοντες εναντιώθηκαν «στο να διατεθούν μοναστηριακά εισοδήματα για τα αλληλοδιδασκαλεία στο νησί» (Μπαμπούνης, 1998:75). Ο ζήλος, ωστόσο, του ηγουμένου της Φανερωμένης, Δωρόθεου Τζιώτη, τον κατηύθυνε στην ίδρυσή του Σχολείου της Αγ.Κυριακής «Μουσείον Αλληλοδιδακτικόν» το 1826 (Κεφαλληνιάδης, 1975:96).

Ως απάντηση στην εκπαιδευτική δραστηριότητα των Καθολικών θα εμφανιζόταν η μέριμνα στη Νάξο μετεπαναστατικά, την περίοδο 1828-1833, για τους μαθητές των αλληλοδιδακτικών σχολείων: «[...] συνεχίζεται η μακρά παράδοση που ξεκίνησε παλαιότερα από το Άθως ως αντίδραση στις εκπαιδευτικές κινήσεις των καθολικών» (Μπαμπούνης, 1998:289).

Το επόμενο διάστημα, και για το υπόλοιπο του 19ου αιώνα, καμία σημαντική προσπάθεια δεν σημειώθηκε εκ μέρους του κράτους στον τομέα της εκπαίδευσης στην ευρύτερη περιοχή, εκτός από κινήσεις όπως η ίδρυση «[...] από μία τάξη ελληνικού σχολείου στα νησιά Άνδρο, Νάξο, Θήρα κ.ά. (13 Αυγούστου 1835) [...]» (Αντωνίου 2007:18).

Ακόμα και στις αρχές του 20ού αιώνα, λύσεις στα προβλήματα της κρατικής εκπαίδευσης στη Νάξο δεν είχαν βρεθεί, ούτε σε επίπεδο χώρων, ούτε σε επίπεδο διδασκαλίας, κάτι που έρχονταν σε αντιδιαστολή με τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά των καθολικών ιδρυμάτων που λειτουργούσαν ήδη περισσότερο από δύο αιώνες στο νησί.

Την περίοδο του μεσοπολέμου, τα δημόσια σχολεία συνέχισαν να είναι άθλια και ανεπαρκή, όπως περιγράφεται σε άρθρο του Φεβρουαρίου 1927:

> Κατά τινα δημοσιευθείσαν στατιστικήν της υγιεινής των σχολείων και του προσωπικού αυτού παρουσιάζονται καταπληκτικοί αριθμοί. Διδάσκαλοι και μαθηταί πάσχουν εις μεγάλην αναλογίαν, τα τε περισσότερα των διδακτηρίων είνε ανθυγιεινά, […] ετοιμόρροπα[81].

Παρόμοια η εικόνα και σε άρθρο του Σεπτεμβρίου της ίδιας χρονιάς:

> Τα εν Νάξω σχολεία, πλην ελαχίστων, [...]. Εις χώρον μόλις επαρκούντα δι' είκοσι, συνωθούνται εκατόν και εκατόν πεντήκοντα μαθηταί [...] εις τα σημερινά σπηλαιοειδή διδακτήρια, η αναγκαστική διά κενών λέξεων διδασκαλία [...] Σωματική, λοιπόν, και πνευματική διάπλασις και διαπαιδαγώγησις είναι δύο πράγματα αλληλοεξαρτούμενα και τα οποία εξ ίσου δέον να θεραπεύει το παιδαγωγούν σχολείο[82].

Την επόμενη χρονιά, το 1928, σημειώθηκε η πρώτη ουσιαστική κρατική ενέργεια, με τη θεμελίωση γυμνασιακού μεγάρου στο νησί

> Την 27ην Μαΐου ε.ε. κατά το υπό της Κοινότητος Νάξου [...] ετέθη ο θεμέλιος λίθος του Γυμνασιακού μας μεγάρου [...] Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη, όστις διά του εν τη Προύσση 3ην Σεπτεμβρίου 1921 υπογραφέντος Βασιλικού Διατάγματος ίδρυε πρώτος Γυμνάσιον εν Νάξω σαρκώνων ούτω τους πόθους και τα όνειρα ολοκλήρου του Ναξιακού λαού [...][83].

Για τα κορίτσια, πάντως, δεν είχε γίνει καμία πρόβλεψη. Όπως μαρτυρά άρθρο του 1928 από τον τοπικό τύπο, στο Γυμνάσιο Νάξου δεν υπήρχε τμήμα θηλέων «Η εφαρμογή όμως τοιούτων επιεικεστέρων μέτρων διά τας νεανίδας θα ήτο δυνατή, μόνον εάν κατωρθούτο η ίδρυσις ιδιαιτέρου τμήματος θηλέων εν τω Γυμνασίω ημών»[84].

Αυτό είναι το τελευταίο στοιχείο που εντοπίσαμε στις πηγές μας για την εξέλιξη της εκπαίδευσης των κοριτσιών στη Νάξο την περίοδο που μας απασχολεί.

---

[81] Σημειώσεις. *Κυκλαδική Σύρου* (1927). 28 (1.881), σ. 2. ΓΑΚ (Ν), φάκ. 6.7.

[82] Κοινωνικά ζητήματα. Τα σχολικά διδακτήρια. *Φωνή Πάρου Νάξου (*1927), 2 (87), σ. 2. ΓΑΚ (Ν).

[83] *Φωνή Πάρου Νάξου (*1928), 3 (124), σ. 1. ΓΑΚ (Ν).

[84] Περί το Γυμνάσιον. Β΄. *Φωνή Πάρου Νάξου (*1928), 3 (140), σ. 2. ΓΑΚ (Ν).

1.2.5.2) Στοιχεία για την εκπαίδευση στην Τήνο (17ος αι. κ.ε.)

Στην Τήνο η Λατινοκρατία υπήρξε μακρότερη από όσο στα άλλα νησιά του Δουκάτου (1207-1715)[85]. Και εδώ, όπως και στη Νάξο, η περίοδος αυτή χαρακτηρίστηκε από σοβαρό έλλειμμα εκπαίδευσης «[...] επί της Λατινοκρατίας, μέχρι δε τινός καιρού και επί της Τουρκοκρατίας, η δημοσία εν Τήνω εκπαίδευσις επεσκιάζετο από παχυλήν αμάθειαν εξαιρέσει του δυτικού κλήρου [...]» (Γεωργαντόπουλος, 2005:126).

Ωστόσο, προς τα τέλη της περιόδου και εδώ, όπως και στη Νάξο, μια πρώτη μορφή ολοκληρωμένης εκπαίδευσης άρχισε να παρέχεται από τους Ιησουίτες. Το 1660 οι Ενετοί είχαν επιτρέψει την ίδρυση μονής των Ιησουιτών και το 1700 μονής Φραγκισκανών αδελφών, 3 χιλιόμετρα από το Εξώβουργο.

Οι ίδιες συνθήκες φαίνεται ότι ίσχυσαν και μετά την Οθωμανική κατάκτηση του νησιού στις αρχές του 18ου αιώνα (1715). Αρκετές δεκαετίες αργότερα φαίνεται ότι αναπτύχθηκε κάποια εκπαιδευτική δραστηριότητα από Ορθόδοξους ιερείς και μοναχούς, αυτοσχέδια και χωρίς παιδαγωγικά μέσα:

> Η Παιδεία και η Εκπαίδευση ήσαν εξάρτημα της εκκλησίας. Ιερείς στις Εκκλησίες και μοναχοί και ηγούμενοι στα μοναστήρια ασκούσαν το λειτούργημα του δασκάλου. [...]. Τα εποπτικά μέσα, τα διδακτικά βιβλία, η παιδαγωγική και η παιδονομία που είχαν εφαρμοστεί κατά τη Μεσαιωνική εποχή εξακολουθούσαν να ισχύουν [...]. Η μέθοδος διδασκαλίας συνίστατο στην ανάγνωση μεγαλοφώνως και μέχρι αποστηθίσεως κειμένων από εκκλησιαστικά κυρίως βιβλία [...] οι νεαροί Τήνιοι μαθητές κατεπνίγοντο με τη στείρα και ανιαρή ως ανωτέρω διδασκαλία (Δώριζας γ, 1978:111).

Η δραστηριότητα αυτή τοποθετείται προς τα τέλη του 18ου αιώνα (Γεωργαντόπουλος, 2005:127). Την ίδια εποχή, και συγκεκριμένα το έτος 1791, ιδρύθηκε στην πρωτεύουσα του νησιού Ελληνικό σχολείο, το οποίο συντηρούσε η Ορθόδοξη Επισκοπή Τήνου – είχε τρεις τάξεις, παρείχε ανώτερη μόρφωση και οι μαθητές του προέρχονταν από τα εύπορα στρώματα (Δώριζας γ, 1978:114).

Κατά τους χρόνους της Ελληνικής Επανάστασης τα σχολεία στην πόλη και στα χωριά της Τήνου εξακολουθούσαν να «[...] με βελτιωμένη μέθοδο διδασκαλίας και

[85] Μεγαλύτερη χρονικά περίοδος από τη Νάξο, καθώς το νησί κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς πολύ αργότερα.

περισσότερα εποπτικά μέσα» (Δώριζας γ, 1978:378).

Την περίοδο αυτή σημειώθηκε πνευματική άνοδος των Τηνίων, που οφειλόταν σε πρόσφυγες δασκάλους, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στο νησί, άλλοι προσωρινά και άλλοι μόνιμα (Δώριζας γ, 1978:379). Όπως παρατηρεί ο Γεωργαντόπουλος, σε αυτό συνέβαλλαν οι Κυδωνιείς πρόσφυγες: «[...] η σπουδή των ελληνικών γραμμάτων εξωογονήθη εν Τήνω άμα τη εν αυτή εγκαταστάσει των Κυδωνιέων προσφύγων [...]» (Γεωργαντόπουλος, 2005:171)

Η έκθεση επιθεωρητή εκπαίδευσης το 1825 αναφέρει: «[...] εις την νήσον Τήνον υπάρχει μία κεντρική αλληλοδιδακτική σχολή και μία γραμματική, ονομαζομένη Λύκειον, όπου διδάσκεται η Αρχαία Ελληνική και στοιχεία Φιλοσοφίας […]»[86].

Σιγά σιγά, καινούργια σχολεία άρχισαν να ιδρύονται στο νησί. Έτσι στην πόλη της Τήνου αναφέρονται: «[...] εν σχολαρχείον με 45 έως 50 μαθητάς και τρεις διδασκάλους [...] εν σχολείον δημοτικόν διά τα άρρενα και εν όμοιον διά τα θήλεα» (Γεωργαντόπουλος, 2005:210). Το δημόσιο ήταν υπεύθυνο για τη συντήρηση του Σχολαρχείου και των Ελληνικών σχολείων, ενώ τα υπόλοιπα συντηρούνταν από τους δήμους και τον ναό της Ευαγγελίστριας.

Σε έκθεση του έκτακτου επιτρόπου Β. Κυκλάδων, Ν. Καλλέργη, προς τον Κυβερνήτη Ι. Καποδίστρια, το 1829 (αρ.πρ. 4363, 13-8-1829), διαβάζουμε «[...] εις Τήνον ανηγέρθη εν καλόν και ευρύχωρον σχολείον της αλληλοδιδακτικής μεθόδου, διά τριακοσίους περίπου παίδας, και εν έτερον της ελληνικής γλώσσης εντός του ιδίου μοναστηρίου»[87].

Δεδομένης της ασθενούς οικονομίας του νησιού, το συγκεκριμένο σχολείο είχε αρκετούς μαθητές:

> Αν μάλιστα συνεκτιμηθεί το χαμηλό οικονομικό προφίλ του νησιού […]. Η αυξημένη συμμετοχή των κοριτσιών στην εκπαίδευση στην Τήνο δεν είναι νέο φαινόμενο. Πολλά χρόνια πριν καταγράφεται ανάλογη πραγματικότητα. Συγκεκριμένα στα 1829 η Αλληλοδιδακτική Σχολή που συντηρεί το Ιερόν Κατάστημα της Ευαγγελίστριας έχει 176 μαθητές αρρένες και θήλεις [...]. Το ποσοστό των μαθητριών της Σχολής ανέρχεται στο 33,5% [...] (Δανούσης, 2010:7).

[86] Παρατίθεται στο: Δανούσης, (2000),σ. 63.

[87] Ό.π.

Το 1829 κάνουν την εμφάνισή τους στο νησί οι Προτεστάντες – ο J. King ιδρύει αλληλοδιδακτικό σχολείο για τις Ελληνίδες (Μπαμπούνης, 1998:232).

Για την εκπαίδευση των κοριτσιών στο νησί, με προεδρικό διάταγμα του 1835, σύμφωνα με τον Στυλ. Λαγουρό (2008:175), ιδρύθηκαν δέκα Ελληνικά σχολεία.

Το 1862 ιδρύθηκε σχολείο των Ουρσουλινών μοναχών στα Λουτρά, όπου θα έστελναν τα κορίτσια τους οι εύπορες οικογένειες της πρωτεύουσας του νησιού.

Δυστυχώς η έλλειψη επαρκών αρχείων, όπως μαρτυρεί και ο πατήρ Μάρκος Φώσκολος (Φώσκολος, 2000: 210), δεν μας επιτρέπει να κάνουμε σύγκριση –σε αριθμό σχολείων ή/και μαθητών/μαθητριών– με τα δύο ξένα σχολεία του νησιού.

Στα τέλη του 19ου αιώνα –με βάση τα ευρήματα– δημιουργήθηκαν, σχεδόν ταυτόχρονα, δύο ελληνικά ιδρύματα για κορίτσια:

α) Η Ζαρίφειος Βιοτεχνική Σχολή, που ιδρύθηκε από μια ομάδα αστών κυριών του νησιού, με επικεφαλής τη Στυλιανή Γάφου, προκειμένου να αποτραπεί η μετανάστευση των κοριτσιών[88].

β) Η Μοσχούλειος Σχολή, που ιδρύθηκε με δωρεά το 1899 στον δήμο Τήνου από τον Τήνιο έμπορα Φωκίωνα Πλυτά, ο οποίος διέμενε στην Κωνσταντινούπολη. Το σχολείο αυτό λειτούργησε έως το 1929 και στη συνέχεια έγινε παράρτημα του Δημοτικού Σχολείου Τήνου:

> Με δαπάνη του ανοικοδομήθη οικοδομή για να χρησιμοποιηθή ως σχολή θηλέων της πόλεως Τήνο [...] Την ανωτέρω οικοδομή εδώρισε στο Δήμο Τήνου υπό τους κατωτέρω όρους: α) Το επάνω πάτωμα, που αποτελείται από δύο ευρύχωρες αίθουσες διδασκαλίας, να ονομασσή Μοσχούλειος Σχολή και να χρησιμοποιηθή ως σχολείο θηλέων. [...] Το επάνω πάτωμα της ανωτέρω οικοδομής εχρησιμοποιήθη ως Δημοτικό Σχολείο Θηλέων Τήνου μέχρι του έτους 1929 και μετά ως παράρτημα του Δημοτικού Σχολείου Τήνου (Δώριζας δ, 1981:277-278).

Τον 20ό αιώνα, η Τήνος βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση, σε σύγκριση με τα υπόλοιπα νησιά των Κυκλάδων, στον τομέα της εκπαίδευσης:

> [...] και έως σχεδόν το τέλος του 19ου αιώνα τα στοιχεία είναι ιδιαιτέρως ισχνά μιας και οι πρώτες σοβαρές και αξιόπιστες στατιστικές θα κάνουν την εμφάνισή τους μόλις στις αρχές του 20ού αιώνα. Έτσι για την εκπαίδευση στη χώρα θα έχουμε την

[88] *Γυναίκες της Τήνου… Τηνιακά Σύμμεικτα.* (2010), σ. 14.

> πρώτη στατιστική τη σχολική περίοδο 1910/1911 [...]. Η μορφωτική κατάσταση στις Κυκλάδες [...] ο μέσος όρος των αγραμμάτων σε επίπεδο νομού ανέρχεται σε 64,3% που αναλύεται ως εξής ανά επαρχίες: Νάξου 73,9%, Θήρας 67,7%, Κέας 66,1%, Μήλου 63,3%, Άνδρου 57,8%, Τήνου 57,6% και Σύρου 56,7% (Δανούσης, 2007:5).

Την περίοδο 1910-1911, στην Τήνο λειτουργούν 1 Ελληνικό σχολείο, 9 Δημοτικά αρρένων, 3 θηλέων, 7 κοινά (Δανούσης, 2010:6) και, βέβαια, το σχολείο των Ουρσουλινών.

Οι γυναίκες, βεβαίως, και αυτή την περίοδο παρουσιάζουν μεγαλύτερο ποσοστό αναλφαβητισμού (Δανούσης, 2010:5, σημ. 5), παρόλο που, σε σχέση με τις υπόλοιπες Κυκλάδες, έχουν υψηλότερη συμμετοχή στην εκπαίδευση: «Τα κορίτσια συμμετέχουν με 40,7% στο σύνολο των παρόντων μαθητών, με μέσο κυκλαδικό όρο 38,4%» (Δανούσης, 2010:7).

Η κατάσταση της δημόσιας εκπαίδευσης πάντως στις Κυκλάδες, όπως και σε όλη τη χώρα, δεν άλλαξε σημαντικά. Το 1929, ο *Αγών της Πάρου* αναφέρει:

> Ας εντοπιστούμε στις Κυκλάδες που μας ενδιαφέρουν και περισσότερο. Εκ των κατοίκων των Κυκλάδων, ανερχομένων εις 104.588 (50.564 άνδρες και 54.021 γυναίκες), οι 56.170 μόνον είνε εγγράματοι (δηλαδή γνωρίζουν ανάγνωσιν και γραφήν), οι δε υπόλοιποι 48.418 (άνδρες 19.680 και γυναίκες 28.738) είνε ΕΝΤΕΛΩΣ ΑΓΡΑΜΜΑΤΟΙ[89].

Το ελληνικό κράτος, από τη σύστασή του, προσπάθησε να συγκροτήσει την εκπαιδευτική του πολιτική με βάση τις εκπαιδευτικές αντιλήψεις και εξελίξεις της κάθε εποχής, αλλά και τις ιδιαιτερότητες, τις ανάγκες και τις δυνατότητές του να τις θέτει σε εφαρμογή – με βάση τον αριθμό και το επίπεδο κατάρτισης του ανθρώπινου δυναμικού και τους διαθέσιμους οικονομικούς πόρους. Το πρώτο μισό του 20ού αιώνα, η θέσπιση νέων νόμων επηρέασε καθοριστικά τη λειτουργία των ταγματικών σχολείων, κάτι που θα αναλύσουμε διεξοδικότερα στο Κεφάλαιο 5 (μέρος τρίτο) της παρούσας έρευνας. Στο μεταξύ, Ιησουίτες και Ουρσουλίνες, παρήγαν ήδη από τον 16ο αιώνα εκπαιδευτικό έργο στα δύο νησιά της έρευνάς μας – οι Ουρσουλίνες,

[89] *Ο Αγών της Πάρου*. (1929). 1 (2), σ. 1, άρθρο με υπογραφή Κατ. Θεολογίτου.

μάλιστα, στον ευαίσθητο τομέα της εκπαίδευσης των γυναικών, όντας ένα αμιγώς εκπαιδευτικό γυναικείο τάγμα από την ίδρυσή τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ένα εκπαιδευτικό τάγμα: το τάγμα της αγίας Ούρσουλας

2.1) Το τάγμα των Ουρσουλινών στις πέντε ηπείρους

Η ιστορία του τάγματος των Ουρσουλινών μοναχών, ενός των παλαιοτέρων γυναικείων ταγμάτων, ξεκίνησε το 1535 (Christophe, 1983:98). Η ιδρύτριά του, αγία Angèle Merici, είχε γεννηθεί το 1474 στο Desenzano, κοντά στη λίμνη Guarda, και από νεαρή ηλικία αφοσιώθηκε στην πραγμάτωση του χριστιανικού ιδεώδους. Μια επαφή της με τον ελλαδικό χώρο χρονολογείται στο έτος 1524, όταν κατά την επιστροφή της από τους Αγίους Τόπους αποβιβάστηκε στην Κρήτη, η οποία βρισκόταν υπό Ενετική κυριαρχία, όπως αναφέρει ο π. Αντώνιος Φόνσος (*Τηνιακά Ανάλεκτα*, 1998:129). Στις 25 Νοεμβρίου 1535[1] η αγία Άγγελα δημιούργησε στην Brescia της Ιταλίας ένα τάγμα, Compagnie, στο όνομα της αγίας Ούρσουλας[2] και με πρωταρχικό σκοπό την εκπαίδευση των κοριτσιών.

Αρχικά η λειτουργία του τάγματος προσομοίαζε σε εκείνην και σύγχρονών μας μη εκκλησιαστικών ιδρυμάτων (instituts séculiers), καθώς τα μέλη του συνέχιζαν να ζουν μέσα στο κοινωνικό τους περιβάλλον. Στη συνέχεια, όμως, η θρησκευτική αυτή κοινότητα ενστερνίστηκε τη μορφή του μοναστικού βίου, χωρίς να εγκαταλείψει, βεβαίως, τις εκπαιδευτικές της δραστηριότητες.

Το τάγμα εγκαταστάθηκε όχι στην Ιταλία, αλλά στη Γαλλία, στην κομητεία Venaissin, που ανήκε στα εδάφη του Πάπα, και το 1594 δημιούργησε βάσεις στην Αβινιόν και το 1596 στην Isle sur Sorgue:

> Au cours du XVIe siècle, les Ursulines d'Italie vont s'attacher à l'enseignement de la Doctrine Chrétienne dans les écoles du Dimanche. La règle des Ursulines de Ferrare (1587) en fait foi. C'est par le Comtat Venaissin que les Ursulines pénètrent en France alors que cette province fait encore partie des États Pontificaux. Elles sont à Avignon en 1594, l'Isle sur Sorgue en 1596. La règle de Ferrare est alors traduite en

[1] «Έτσι γεννήθηκε η αδελφότητα της Αγίας Ούρσουλας στις 25/11/1535» (*Αγία Άγγελα Μερίτσι*, 2001:7).

[2] Η αγία παρθενομάρτυς Ούρσουλα η Ρωμαιοβρετανή, υπήρξε θυγατέρα του βασιλέα Δονάτου της νοτιοδυτικής Αγγλίας. Σύμφωνα με μία διήγηση, η ίδια και άλλες νεαρές της Βρετανίας αιχμαλωτίστηκαν (περί το έτος 383) από τον Ρωμαίο στρατηγό Φλάβιο Κλήμεντα Μάξιμο και μεταφέρθηκαν στη Γαλατία, προκειμένου να προσφερθούν ως ανταμοιβή στα στρατεύματα που θα εκστράτευαν κατά του Γρατιανού. Μετά από περιπλανήσεις, μέχρι τη Βασιλεία και τη Ρώμη, έφθασαν τον Οκτώβριο στην Κολωνία της Γερμανίας, την οποία πολιορκούσαν ορδές βαρβάρων, οι οποίοι κακοποίησαν και θανάτωσαν τις κοπέλες με βέλη, για να λύσουν στη συνέχεια την πολιορκία, έχοντας καταληφθεί από μυστηριώδη φόβο. Έτσι, η αγία Ούρσουλα αναγορεύθηκε προστάτιδα της πόλης και της αφιερώθηκε ο καθεδρικός της ναός, όπου φυλάσσονται τα οστά της, μαζί με αυτά μιας εκ των συνοδών της. Η μνήμη της τιμάται στις 21 Οκτωβρίου (Καββαδίας, 2016).

français et imprimée à Tournon en 1597. Les principes pédagogiques de Sainte-Angèle sont appliqués à "l'école du dimanche" (Jegou, 1987:6).

Ο πατήρ Cesar de Bus μαζί με τον πατέρα Jean Baptiste Romilon δημιούργησαν στην Αβινιόν μια οργάνωση κοριτσιών κατά το πρότυπο των Ουρσουλινών της Ιταλίας, η οποία, ωστόσο, στη συνέχεια διασπάστηκε σε δύο ομάδες: η μία παρουσιάστηκε να ακολουθεί τον μοναστικό βίο, ενώ η άλλη να μένει πιστή στους Κανόνες της αγίας Άγγελας, προσθέτοντας το στοιχείο της Κοινότητας. Σε κείμενο της ανιψιάς του πατρός Coton, Mère Marie de Sainte Ursule Coton, αναφέρεται σχετικά:

> Et cela par le moyen de deux Demoiselles des meilleures maisons de la même ville qui s'appelaient Françoise et Catherine de Bermond et furent [...] suivies de plusieurs autres filles […] elles résolurent de se loger toutes ensemble sur quoi il s'élèva quelques différents et dissensions entre elles: les unes prétendant de se rendre religieuses et les autres se contentant d'observer la Règle de la Bienheureuse Angèle y ajoutant seulement la communauté. Ce différend fut cause que se séparèrent et au lieu d'une Compagnie, elles en firent deux. Les unes suivirent le révérend Père Vigier, compagnon du révérend père César de Bus et furent à Toulouse à dessein d'y être religieuses […] Les autres, sous la conduite du révérend père Jean Baptiste Romillon […] (Jegou, 1987:6-7).

Στην Αβινιόν δημιουργήθηκε το πρώτο Σπίτι του τάγματος (Φώσκολος, 1990:19,21). Στις αρχές του 17ου αιώνα τα Σπίτια πλήθυναν, καθώς κάθε αδελφή ίδρυε και ένα καινούργιο: «[...] les maisons d'Aix et Chaubeuil sont fondées en 1600, Arles en 1602, Toulouse en 1604, Dijon en 1605, Bordeaux en 1606, Paris en 1607, Lyon en 1610 etc […]» (Jegou, 1987:7).

Στη συνέχεια, και ακολουθώντας τις κατευθυντήριες της Συνόδου του Τριδέντου, οι Ουρσουλίνες ζήτησαν άδεια να ιδρύσουν μονές, ξεκινώντας με μία στο Παρίσι: «[...] Le premier groupe congregé[3] à faire cette demande, sous l'influence de Madame de Sainte Beuve, sera Paris en 1612» (Jegou, 1987:7). Το 1622 ίδρυσαν το μοναστήρι της οδού Ste-Avoye.

Παράλληλα, υπηρετώντας τον εκπαιδευτικό τους προορισμό, οι Ουρσουλίνες

[3] Πρώτα υπό τη μορφή Συνάθροισης (Congregation) και εν συνεχεία ως Θρησκευτικό τάγμα (Ordre religieux).

λειτουργούσαν «μικρά σχολεία» («petites écoles»)[4] εξωτερικής φοίτησης, κατά το παράδειγμα μεγάλων θρησκευτικών ιδρυμάτων[5] δωρεάν[6] και δεχόμενες, πρώτες, παιδιά και των δύο φύλων, απαντώντας στις ανάγκες της εποχής. Σημειωτέον ότι, σε γενικές γραμμές, η εκπαίδευση συνέχιζε να βρίσκεται «στα χέρια» της Εκκλησίας.

Τον 17ο αιώνα, παρά τις ποικίλες αντιξοότητες, η εξάπλωση των Ουρσουλινών στη Γαλλία συνεχίστηκε με γοργούς ρυθμούς, καθώς και η ανάγκη για εκπαίδευση των κοριτσιών εμφανιζόταν επιτακτική ήδη από το 16ο αιώνα «[..] soulignent les bulles papales de 1598 et 1628» (Albistur & Arnogathe, 1977: 148).

Το τάγμα δεν περιορίστηκε, όμως, στη Γαλλία. Όπως οι Ιησουίτες αδελφοί έφευγαν σε ιεραποστολές, έτσι και οι Ουρσουλίνες αδελφές επιδόθηκαν στο διπλό – ιεραποστολικό και εκπαιδευτικό– έργο τους, ξεκινώντας με την ίδρυση σχολείων στον Νέο Κόσμο. Η πρώτη από αυτές τις αποστολές έδρασε υπό την καθοδήγηση της Mère Marie de l'Incarnation στον Καναδά, το 1639, και εν συνεχεία στη Μαρτινίκα[7] και τη Λουιζιάνα, το 1726[8]. Την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης ο αριθμός των Γαλλίδων Ουρσουλινών μοναχών άγγιζε τις 9.000, κατανεμημένες σε 350 μονές (Jegou, 1987:30).

Το τάγμα συνέχισε και τον 19ο αιώνα, σε Ευρώπη, Αμερική, Ασία και Αφρική, το έργο της παροχής μιας ολοκληρωμένης, με τα μέτρα της εποχής, εκπαίδευσης. Τα οικοτροφεία του, με βασικό χαρακτηριστικό τον οικογενειακό τους χαρακτήρα, πολλαπλασιάστηκαν τόσο τον αιώνα αυτό όσο και τον επόμενο[9], με αποτέλεσμα έως

---

[4] Τα «μικρά σχολεία» στόχευαν να παρέχουν τις βασικές γνώσεις, κυρίως σε αγόρια και στις μεγάλες πόλεις. Στην επαρχία η εκπαίδευση των άπορων παιδιών γινόταν στην τοπική γλώσσα και περιλάμβανε προσευχές και στοιχειώδη λατινικά

[5] Τα χαρακτηριζόμενα, στα γαλλικά, grands instituts religieux.

[6] Η αρχή της δωρεάν εκπαίδευσης ανάγει τις ρίζες της για το συγκεκριμένο τάγμα στις αρχές του 17ου αιώνα.

[7] «Le roi signa les premières lettres patentes en aout 1681 [...]» (Guedré, 1960:299).

[8] Ο Λουδοβίκος ΙΕ΄ έστειλε, με απόσπαση από το Σπίτι της Ρουέν, τρεις Ουρσουλίνες στη Λουιζιάνα, για να ιδρύσουν σχολείο – η σχετική σύμβαση είχε ημερομηνία 13 Σεπτεμβρίου 1726.

[9] Καθώς στην πορεία του χρόνου η ζήτηση για την εκπαίδευση των κοριτσιών αυξανόταν, τα σχολεία των Ουρσουλινών αποτελούσαν την καλύτερη εναλλακτική ώστε να μορφώνονται τα κορίτσια στον τόπο τους: «La réussite des ursulines [...]. Précédées par leur réputation d'excellence, elles n'eurent aucun mal à s'imposer bien au-delà des seuls cercles catholiques de la colonie. Calqué sur celui des Pays-Bas, l'enseignement des ursulines constituait une alternative à l'envoi des jeunes filles en Europe. Les cours proposés répondaient aux attentes d'une bourgeoisie coloniale soucieuse de donner à ses

το 1968 η συγκεκριμένη δραστηριότητα να έχει επεκταθεί σε πλήθος χώρες και στις πέντε ηπείρους: Αυστραλία, Αυστρία, Βέλγιο, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Βραζιλία, Βρετανία, Γαλλία (βόρεια, δυτική, νότια), Ελλάδα, Ηνωμένες Πολιτείες (ανατολικές, βορειοανατολικές, δυτικές, κεντρικές), Ινδονησία, Ιταλία, Καραϊβική (Βενεζουέλα, Γουιάνα, Μπαρμπάντος), Κροατία, Μεξικό, Νότια Αφρική, Ολλανδία, Ουγγαρία, Περού, Πολωνία, Σλοβακία, Σλοβενία, Ταϊβάν, Ταϋλάνδη, Τσεχία/Μοραβία και Φιλιππίνες[10].

Ειδικά στην Ευρώπη, και κατά χρονολογική σειρά, σχολεία Ουρσουλινών ιδρύθηκαν στη Γαλλία από το 1610, στην Αυστρία από το 1660, στο Βέλγιο από το 1648, στην Ιταλία από το 1672, στη Σλοβενία από το 1702, στην Ελλάδα (τότε μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) από το 1726, στην Ολλανδία από το 1838, στη Βρετανία από το 1903, στην Πολωνία από το 1920, στην Τσεχία-Μοραβία από το 1951 και στη Σλοβακία από το 1952.

Στον πίνακα που ακολουθεί[11], καταγράφεται η ιεραποστολική και εκπαιδευτική δραστηριότητα του τάγματος από την ίδρυσή του και αποτυπώνονται πέντε χαρακτηριστικά της που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον:

1. Ποσοτικά η δράση τους αυξομειωνόταν, με 23 ιδρύματα τον 17ο αιώνα, 9 ιδρύματα τον 18ο αιώνα, 45 ιδρύματα τον 19ο αιώνα και 95 ιδρύματα τον 20ό αιώνα[12].

---

filles une «bonne éducation» à base littéraire, artistique, linguistique et surtout morale» (Madinier 2011:56).

[10] *The Ursuline Apostolic Survey. Part One* (1968), Ursulines of the Roman Union / Central Office of Education and Apostolate, Ρώμη. ΑΚΑΝ. Αυτή η επισκόπηση περιλαμβάνει, για κάθε επαρχία, ένα κείμενο γραμμένο από ειδικά εξουσιοδοτημένη και υπεύθυνη αδελφή.

[11] Βάση του πίνακα που συντάξαμε, αποτέλεσαν ο αντίστοιχοι της έκδοσης *The Ursuline Apostolic Survey, Part One* (1968), ό.π., tables des matières, οι οποίοι παραθέτουν στοιχεία για ιδρύματα των Ουρσουλινών που δημιουργήθηκαν μετά τη χρονική περίοδο που μελετάμε, και τα οποία αναφαίνονται με κόκκινο χρώμα. Οι ονομασίες των χωρών έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά και παρατίθενται με την αντίστοιχη αλφαβητική σειρά. Επίσης, τα στοιχεία που αναφέρονταν στη Γιουγκοσλαβία έχουν αναλυθεί σε στοιχεία που αφορούν στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, την Κροατία και τη Σλοβενία. Για τα ιδρύματα στην Τσεχία και τη Σλοβακία που κατά τη σύνταξη των πινάκων ήταν εκτός λειτουργίας σημειώνεται (ε.λ.). Οι επιπλέον χρονολογίες προέρχονται από την M.M. de Chantal Guedré κ.ά. Τα στοιχεία που αναφέρονται στα σχολεία της Νάξου και της Τήνου έχουν εμπλουτισθεί σύμφωνα με όσα προέκυψαν κατά την παρούσα έρευνα. Στον πίνακα δεν συμπεριλήφθηκαν οι μικρότερες (υποκατηγορίες) σχολείων.

[12] Παρατηρώντας τον πίνακα βλέπουμε ότι η πιο έντονη εκτός Γαλλίας δράση των Ουρσουλινών παρουσιάζεται καταρχάς τον 18ο αιώνα, όταν δέχονται επίθεση από γαλλικανιστές, γιανσενιστές και φιλοσόφους, και στη συνέχεια στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, όταν στη Γαλλία οι

2. Γεωγραφικά δεν εξαπλώθηκαν παντού, όπως για παράδειγμα στην Κίνα, αντίθετα με την πρακτική των Ιησουιτών κατά το ίδιο διάστημα.

3. Ποσοστιαία, το μεγαλύτερο μέρος της δραστηριότητάς τους αναπτύχθηκε στην Ευρώπη, δευτερευόντως στην Αμερική και τριτευόντως στην Ασία.

4. Από τις περιοχές κυριαρχίας της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εγκαταστάθηκαν μόνο στην Ελλάδα.

5. Από τα εκτός της μητρόπολης Γαλλίας ιδρύματά τους αυτό της Νάξου υπήρξε το τρίτο σε παλαιότητα, μετά από εκείνα της Αυστρίας και του Βελγίου.

ΟΙ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΟΥΡΣΟΥΛΙΝΩΝ ΜΟΝΑΧΩΝ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ (μέχρι το έτος 1968)

ΗΠΕΙΡΟΣ	ΧΩΡΑ	ΠΟΛΗ	ΕΤΟΣ
Ευρώπη	Αυστρία	Βιέννη [Κοινότητα (Communauté)][13]	1660
		Klagenfurt	1670
		Λιντς	1679
		Σάλτσμπουργκ	1695
	Βέλγιο	Μονς [Κοινότητα]	1648
		Τουρναί	1667
		Λουβαίν	1953
		Βρυξέλλες	1963
	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Zenica	1967
	Βρετανία	Λονδίνο / Forest Gate	1862
		Λονδίνο / Greenwich	1877
		Λονδίνο / Wimbledon	1892
		Westgate-on-Sea	1903
		Τσέστερ	1925
		Λονδίνο / Ilford	1943
		Λονδίνο / Wimbledon	1957
		Λίβερπουλ	1964
	Γαλλία / Επαρχία του Νότου	Λυών [Κοινότητα]	1610
		Digne	1642
		Pau	1817
		Montauban	1860
		Γκρενόμπλ	1920

διατάξεις του Jules Ferry, του 1880, απαγόρευσαν στα θρησκευτικά τάγματα να διδάσκουν στη χώρα και εκείνες του 1901 κατάργησαν όλα τα τάγματα. Αντίθετα, με τους σύγχρονούς τους Ιησουίτες, που καταργήθηκαν (τον Ιούλιο του 1773 από τον πάπα Κλήμεντα, για να ξανακαθιερωθούν το 1814 από τον πάπα Πίο VII και να ξανακαταργηθούν το 1880 και το 1901), οι Ουρσουλίνες αδελφές συνέχισαν κανονικά τη δράση τους τόσο στη Γαλλία όσο και στο εξωτερικό.

[13] Δημιουργία μοναστικής κοινότητας.

		Saint Didier au Mont d'Or	1923
		Auch	1930
	Γαλλία / Επαρχία της Δύσης	Καέν	1624
		Νάντη	1627
		Vannes	1627
		St Paul de Léon	1629
		Morlaix	1638
		Quimperlé	1652
		Ανζέρ	1944
		St. Barthelemy d'Anjou	1958
	Γαλλία / Επαρχία του Βορρά	Abbeville	1615
		Αμιέν	1616
		Avallon	1629
		Beaugency	1647
		St Saulve	1654
		Αρράς	1678
		Παρίσι	1923
		Λίλλη	1928
		Παρίσι	1941
		Παρίσι	1946
	Ελλάδα	Νάξος [Κοινότητα] έδρα / Provancialat	[1670] 1726
		Τήνος / Λουτρά Κοινότητα [Σχολείο]	1826 [1862]
		Αθήνα [Κοινότητα]	1947
		Αθήνα / Ψυχικό	1959
	Ιταλία	Gorizia	1672
		Ρώμη	1688
		Velletri	1692
		Calvi	1718
		Benevento	1786
		Gavardo	1807
		Capriolo	1835
		Cannobio	1837
		Civindale	1843
		Manerbio	1846
		Sesto Calende	1857
		Omegna	1858
		Capriva	1903
		Ρώμη / Généralat [Κοινότητα]	1932
	Κροατία	Varazdin	1703
		Ζάγκρεμπ	1933
		Slavonski Brod	1957
	Ολλανδία	Venrey	1838

		Sittard	1843
		Eysden	1849
		Μάαστριχτ	1850
		Roermond	1853
		Kerkrade	1859
		Grubbernvorat	1860
		Echt	1865
		Weert	1876
		Venlo	1885
		Boxtel	1911
		Nijmegen	1925
	Πολωνία	Πόζναν	1857
		Κρακοβία	1875
		Tarnow	1875
		Koszyce Male	1916
		Lublin	1917
		Pokrzywno [Κοινότητα]	1920
		Siercza	1921
		Rybnik	1923
		Rokiciny	1926
		Gdynia	1930
		Czestochowa	1931
		Βαρσοβία	1936
		Bardo Slaskie	1945
		Wroclaw	1945
	Σλοβακία	Hronaky Benadik	1951 (ε.λ.)
		Bae	1952 (ε.λ.)
		Kostolna	1954 (ε.λ.)
		Broumov	1955 (ε.λ.)
		Sladeckovce	1955 (ε.λ.)
		Cernikovice [Κοινότητα]	1966
		Zvikovac	1963
	Σλοβενία	Λιουμπλιάνα	1702
		Skofia Loka	1782
		Mekinje	1903
	Τσεχία/Μοραβία	Broumov	1950 (ε.λ.)
		Bila Voda	1951 (ε.λ.)
		Horni Pousterva	1966 (ε.λ.)
		Rocov	1966 (ε.λ.)
Αυστραλία		Armiale [Κοινότητα]	1882
		Guyra	1919
		Μπρισμπαίην	1919
		Σύδνεϋ	1954
		Toowoomba	1931
		Σύδνεϋ	1954
		Καμπέρρα	1961
		Καμπέρρα	1968
Νότιος Αμερική	Βραζιλία	Σάο Πάολο [Κοινότητα]	1958

		Salvador /Mercês	1735
		Salvador / Soledade	1739
		Ribeirao-Preto	1912
		Ilheus	1916
	Βενεζουέλα	Καράκας	1955
Κεντρική Αμερική	Γουιάνα [Καραϊβική]	Τζωρτζτάουν	1847
		Τζωρτζτάουν	1851
	Μπαρμπάντος [Καραϊβική]	Bridgetown [Κοινότητα, δύο σχολεία]	1894
		Bridgetown, Barbados	1932
	Μεξικό	Puebla	1892
		Πόλη Μεξικού [Κοινότητα]	1953
		Iguala	1962
		Atemajac	1967
	Περού	Λίμα	1936
		Λίμα / Miramar	1968
Βόρειος Αμερική	ΗΠΑ (Κεντρικές)	Νέα Ορλεάνη	1727
		Γκάλβεστον, Τέξας	1847
		Laredo, Texas	1868
		Ντάλλας, Τέξας	1874
		Prontenac, Μιννεσότα	1880
		Kirkwood	1848
		Springfield	1857
		Arcadia	1877
	ΗΠΑ (Ανατολικές)	Νέα Υόρκη	1855
		Wilmngton	1893
		Νέα Υόρκη	1907
		Bethesda	1949
		New Rochelle	1953
	ΗΠΑ (Δυτικές)	Santa Rose, Καλιφόρνια	1880
		Saint Ignatius, Μοντάνα	1890
		Αλάσκα	1905
		Άινταχο	1908
		Great Falls, Μοντάνα	1912
		Σαν Φραντσίσκο	1917
Ασία	Ινδονησία	Τζακάρτα/Nusantara	1856
		Τζακάρτα/Djalan Pos	1859
		Σουραμπάγια	1863
		Malang [Κοινότητα]	1900
		Bandung/Merdeka	1906
		Driebergen	1912
		Madiun	1914
		Sukabumi	1926
		Bandung/Supratman [Κοινότητα]	1933
		Τζακάρτα/Bidara Tjina	1938

		Klaten	1940
		Sala	1952
		Ende/Flores	1957
		Τζακάρτα/Theresia	1963
		Tjisantana	1966
	Φιλιππίνες	υπό ίδρυση	---
	Ταϊβάν	Hwalien	1958
	Ταϋλάνδη	Μπανγκόκ [Κοινότητα]	1928
		Τσιανγκ Μάι [Κοινότητα]	1932
		Μπανγκόκ [Κοινότητα]	1955
		Hwalien	1958
		Kaohsiung	1966
Αφρική	Νότιος Αφρική	Krugersdorp [Κοινότητα]	1904
		Krugersdorp/St Mary's	1926
		Randforein	1936
		Γιοχάννεσμπουργκ/Bryanston	1967
		Γιοχάννεσμπουργκ/Kensington	1942

2.2) Τα θεωρητικά κείμενα και οι εκπαιδευτικές αρχές του τάγματος των Ουρσουλινών

Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε το εκπαιδευτικό πλαίσιο ενός σχολείου Ουρσουλινών θα πρέπει να αναφερθούμε στις αρχές και τους κανονισμούς που το διέπουν. Πρόκειται για τον Κανόνα του αγίου Αυγουστίνου και τους Κανόνες της αγίας Άγγελας.

Από τα τέλη του 16ου αιώνα, με τη μοναστηριακή τους ήδη μορφή, και ακολουθώντας τις τρεις θεμελιώδεις αρχές –της ακτημοσύνης, της αγαμίας και της υπακοής–, οι Ουρσουλίνες αδελφές άρχισαν να εξαπλώνουν τη δράση τους. Οι οκτώ πρώτες μονές της Γαλλίας, από όπου προήλθαν οι οκτώ αυτόνομες κοινότητες, είχαν ως κοινό τους χαρακτηριστικό ότι ακολουθούσαν αρχές βασισμένες στις δύο αυτές πηγές, τον άγιο Αυγουστίνο και την αγία Άγγελα:

> Ce fut principalement sous cette forme que l'ordre se diffusa d'abord en France, puis dans d'autres pays européens, [...] à partir de la fin du XVIe siècle. Les ursulines devinrent alors des religieuses de vœux solennels, avec une clôture monastique, et ajoutèrent aux trois voeux classiques (pauvreté, chasteté, obéissance). […] Les huit premiers monastères français furent à l'origine de huit congrégations autonomes, mais pratiquant une règle commune d'inspiration augustinienne en plus de la

> spiritualité et de la pédagogie héritées d'Angèle Merici. Le modèle du couvent-école caractérisé par une vie religieuse mixte, à la fois contemplative et active, était alors assez répandu en France [...]: il connut son apogée au début du XVIIIe siècle […] (Madinier, 2011:54).

Σε αυτό το κεφάλαιο θα αναλύσουμε τον θεωρητικό και χριστιανικό πυρήνα των Κανονισμών, και τις αρχές που καθόρισαν, στη συνέχεια, την πρακτική τους εφαρμογή, ως μεθοδολογία και παιδαγωγική. Θεωρία και πράξη έλαβαν υπόσταση σε όλα τα οικοτροφεία και τα σχολεία των Ουρσουλινών, από την περίοδο του Παλαιού Καθεστώτος μέχρι και σήμερα, προσαρμοζόμενα, κατά το δυνατόν, στις εκπαιδευτικές τάσεις της κάθε περιόδου.

Βασικοί άξονες της έρευνάς μας θα είναι τρεις: 1) οι φορείς, 2) το περιεχόμενο και 3) τα μέσα διαπαιδαγώγησης και εκπαίδευσης των γυναικών κάθε εποχής.

2.2.1) Ο Κανόνας του αγίου Αυγουστίνου και οι Τάξεις των Ουρσουλινών αδελφών

Τα μοναστικά τάγματα ακολουθούν κανόνες βασισμένους σε συγκεκριμένες αρχές, οι οποίες αποδίδουν την έμπνευσή τους σε κάποιον από τους θεμελιωτές του χριστιανικού μοναχισμού, οι κυριότεροι εκ των οποίων υπήρξαν ο άγιος Αντώνιος, ο άγιος Βασίλειος και, για τον Καθολικό κόσμο ειδικά, ο άγιος Αυγουστίνος, ο άγιος Βενέδικτος και ο άγιος Φραγκίσκος. Τα μοναστικά τάγματα διακρίνονται μάλιστα ακριβώς ως προς τον αρχικό εμπνευστή των αρχών που ακολουθούν. Το τάγμα των Ουρσουλινών αδελφών τοποθετήθηκε στην παράδοση του αγίου Αυγουστίνου.

«Ο Κανόνας» (La Règle) του αγίου Αυγουστίνου έπρεπε να ακολουθείται και να εφαρμόζεται πιστά από τις αδελφές και όποια τυχόν αμέλεια σημειωνόταν κατά την εκτέλεση του έργου τους όφειλε να αποκαθίσταται. Ο Κανόνας του αγίου Αυγουστίνου ενέπνευσε τις «Τάξεις» των Μοναχών Ουρσουλινών της Συναθροίσεως των Παρισίων» (Constitutions des Religieuses Ursulines de la Congregation de Paris) – στο εξής: Τάξεις). Οι Τάξεις των Ουρσουλινών διαιρούνται σε τρία μέρη, εκ των οποίων το πρώτο, που αναφέρεται στην εκπαίδευση, στη μόρφωση της νεότητας, τιτλοφορείται «L'Instruction de la Jeunesse» και περιλαμβάνει 8 κεφάλαια· το δεύτερο καθορίζει ζητήματα που αναφέρονται στη θρησκεία, τιτλοφορείται «Vœux, Clôture et autres Constitutions Religieuses» και αναπτύσσεται σε 21 κεφάλαια· το

τρίτο, που ρυθμίζει θέματα οργάνωσης, έχει τίτλο «Des Élections et Offices» και καταλαμβάνει 15 κεφάλαια[14].

Ο εκπαιδευτικός στόχος των Ουρσουλινών, ήδη από την εποχή του Παλαιού Καθεστώτος, τέθηκε με σαφήνεια: θα επιδίωκαν να διδάξουν στα νεαρά κορίτσια τη χριστιανική πίστη, τις αρετές και τους καλούς τρόπους, και τις αρμόζουσες δεξιότητες. Ό,τι, δηλαδή, ταίριαζε στο φύλο τους σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής αλλά και αργότερα:

> "Fonder une congrégation ou monastère de religieuses sous le titre de Sainte Ursule et la règle de Saint Augustin reformée, dont le principal but soit de vaquer à l'instruction les petites filles, de leur enseigner la piète chrétienne, les vertus et bonnes mœurs, et les œuvres et exercices louables et convenables à leur sexe" (Jegou, 1987:8).

Σύμφωνα με τις Τάξεις, και με σκοπό την καλύτερη εκτέλεση των καθηκόντων τους, κάθε αδελφή είχε πολύ συγκεκριμένες αρμοδιότητες, τα επονομαζόμενα Καθήκοντα ή Αρμοδιότητες (Charge ou Office), τόσο στον τομέα της οργάνωσης και διοίκησης του σχολείου όσο και σε εκείνον της εκπαίδευσης. Έτσι, για παράδειγμα, η ηγουμένη

---

[14] Από τις αδελφές συντάχθηκαν αρχικά οι Règles - Constitutions (Τάξεις): «[...] le Cahier ou Livre ci-dessus contenant septante-huit pages écrites, où sont rédigeés par écrit les Règles et Constitutions nouvellement revues pour les Religieuses de la Congrégation de Sainte Ursule, étant en notre Diocèse de Paris [...]; Voulons et ordonnons qu'elles soient entièrement et exactement gardées et observées par les Religieuses de la dite Congrégation en notredit Diocèse. [...]. À Paris, ce 23 Mai 1640» (*Règle de notre père saint augustin* (1840). Παρίσι, σ. 90-91).

Στη συνέχεια οι αδελφές προχωρούσαν σε αναθεωρήσεις, οι οποίες αφορούσαν τόσο τις Τάξεις όσο και τη Μέθοδο, εξ ου και η ονομασία Méthode de la Consideration (Θεωρήσεις). Αφορούσαν: α) όλες τις αδελφές που έρχονταν σε επαφή με τις μαθήτριες («Méthode de la consideration, pour toutes les religieuses en contact avec les éleves: 1. l' éducatrice elle-même, 2. les rapports avec l'autorité, 3. les collaboratrices, 4. les enfants confiées, 5. Exercise de l'autorité 6. discipline: apprentissage de la liberté, 7. atmosphère chrétienne, 8. la surveillance), β) τις ματρόνες (Pour les Maitresses de division: 1. l'enseignement du cathéchisme, 2. la formation spirituelle: a. formation religieuse, b. formation de la conscience, c. exercices de la pieté, d. formation aux vertus, e. formation apostolique, 3. la formation morale: a. formation du jugement, b. formation de la volonté, c. formation du Coeur, 4. la formation sociale: a. la famille, b. les qualités de la femme, c. le sens social, d. droits et devoirs civiques, e. le patriotism, 5. l'atmosphère de la division: a. esprit de famille, b. joie et simplicité, c. confiance et discretion, 6. Souci de la santé) και γ) τις διδάσκουσες (Pour les maîtresses de classe: l'enseignement) (*Considerations pour toutes les éducatrices enseignantes et surveillantes des pensionnats. Provinces de France*. (χ.χ.) [δακτυλόγραφο τομίδιο], περιεχόμενα, σ. 1-2).

Ενώ, λοιπόν, Règle (Κανόνας) και Constitutions (Τάξεις) αποτελούσαν τη θεωρία, οι Considerations (Θεωρήσεις) αφορούσαν περισσότερο στην πράξη, όπως και οι Règlements (Κανονισμοί), που ήταν πιο ανεπτυγμένοι.

ανέθετε την υψηλή εποπτεία του σχολείου στη Maîtresse générale des classes (η γενική διευθύντρια, κατά τη σημερινή ορολογία), η οποία και εκπροσωπούσε την ηγουμένη, ενώ κάθε αδελφή είχε την ευθύνη για μια συγκεκριμένη ομάδα παιδιών (Madinier, 2011:55).

Υπεύθυνη για τη συμμόρφωση των μαθητριών προς τους κανονισμούς λειτουργίας του παρθεναγωγείου ήταν η ηγουμένη ή η προαναφερθείσα Maîtresse générale des classes. Γενικά, το θέμα της πειθαρχίας ήταν ουσιώδες, και η ίδια η ηγουμένη ήταν υπεύθυνη τόσο για την άσκησή της όσο και για την επιβολή του σεβασμού προς τον Κανόνα: «[...] sont explicites quant au devoir de la supérieure d'enseigner ses filles et insistent surtout sur son rôle disciplinaire puisqu'elle est chargée de faire respecter la Règle» (Carr, 2003:12).

Το κεφάλαιο IV των Τάξεων, με τίτλο «Πώς πρέπει να διδάσκουν» («Comme elles doivent enseigner»), όριζε ότι, για την καλύτερη εκπαίδευση των κοριτσιών, οι αδελφές έπρεπε να είναι ήρεμες, να έχουν ήπιους τρόπους, να διατηρούν την ψυχραιμία τους και να μην καταφεύγουν στη βία:

> [...] les Religieuses qui sont destinées pour la conduite et instruction des jeunes filles, veilleront à réprimer les passions et mouvements qui pourraient s'élever en leur correction, prenant garde de ne pas se laisser aller à la colère. À cette occasion, que jamais ni par impatience, ni autrement, elles ne les frappent ni les injurient (*Règle de notre Père Saint Augustin.* 1840:21).

Οι Τάξεις οριοθετούσαν, εξάλλου, και το περιεχόμενο της εκπαίδευσης που θα παρεχόταν στις οικότροφες («Ce qu'il faut enseigner aux Pensionnaires»[15]), περιλαμβάνοντας την ανάγνωση, τη γραφή, τους καλούς τρόπους και τις δεξιότητες που θεωρείτο την εποχή εκείνη ότι άρμοζαν στο φύλο τους[16], και βέβαια, πρωταρχικά, τις χριστιανικές αξίες:

> [...] à lire, à écrire, à coudre et à faire d'autres ouvrages honnêtes et convenables à leur sexe et à leur âge [...] la Doctrine chrétienne et les bonnes mœurs sont les premières et principales choses qu'elles leur doivent enseigner, se tenant simplement

[15] *Règle de notre Père Saint Augustin* (1840), σ. 25.

[16] Σύμφωνα με τους κοινωνικούς κανόνες και μέχρι τη μεταρρύθμιση του συστήματος για την εκπαίδευση των κοριτσιών στα τέλη του 19ου αιώνα, με τον νόμο Sée. Ακόμα και πριν από την ψήφιση του συγκεκριμένου νόμου είχε παρατηρηθεί ότι η κατάσταση, ως προς τα φύλα, παρουσιαζόταν δυσαρμονική, «δισσυμμετρική»: «L'image est donc, selon les sexes, dissymétrique» (Mayeur, 1997:44).

au texte du Catéchisme […][17].

Σύμφωνα με τις Τάξεις και πάλι, η παιδαγωγική που ακολουθείτο ποίκιλλε ανάλογα με τη μαθήτρια: άλλοτε στηριζόταν στον φόβο, άλλοτε στην πειθώ, άλλοτε με τη σιωπή – τα μέσα επιλέγονταν κατά την κρίση των maîtresses κάθε τάξης, με σύνεση και προσοχή στις ιδιαιτερότητες των μαθητριών: «[...] s'étudieront à remarquer leur naturel, leur inclination et leur capacité, afin de les conduire et traiter avec prudence et discrétion» *(Règle de notre Père Saint Augustin.* 1840:23).

Πάντοτε σύμφωνα με τις Τάξεις, οι αδελφές όφειλαν να αποποιούνται όλα τα υλικά αγαθά και να συμπαραστέκονται πάντα στους άπορους[18] «Art.4. il ne se doit trouver aux habits des Religieuses rien de superflu, ni en leur chambre aucun meuble ni ustensil singulier, curieux ou de prix, d'autant que cela est contre la pauvreté» (*Règle de notre Père Saint Augustin*. 1840:42).

Κατά συνέπεια, και πάντα σύμφωνα με τις Τάξεις των Ουρσουλινών, η προσφορά εκπαίδευσης θα γινόταν εκ μέρους τους δωρεάν:

> [...] 5. on ne prendra pour personne en particulier, ni pour la Communauté en général, aucune chose pour salaire de la peine employée à l'instruction des petites filles, soit Pensionnaires, soit Externes; mais le tout se fera gratuitement pour l'amour de Dieu *(Règle de notre Père Saint Augustin*. 1840:42).

Εξαρχής, και εφαρμόζοντας πιστά τους Κανονισμούς, οι αδελφές θα παρέχουν εκπαίδευση σε όλους, μεταξύ αυτών σε ξένους, σε φτωχούς, σε υπηρέτες και υπηρέτριες, παρέχοντάς τους μάλιστα ειδικά εφόδια για τον βιοπορισμό τους, αλλά και θρησκευτική παιδεία:

> Ainsi elles leur apprennent toutes sortes de travaux honnêtes et convenables au sexe. Et pour attirer plus fortement les plus pauvres à l'étude de la Doctrine Chrétienne, elles montrent avec une application singulière aux pauvres et aux étrangères, les travaux qui les aideront à gagner leur vie. Les jours de fête, elles instruisent avec le même soin et application les servantes et les femmes du peuple qui n'ont jamais entendu parler de la foi n'en savent presque rien (Jegou, 1987:9).

Σε αυτό το πλαίσιο, όπως πολλά χριστιανικά τάγματα, οι Ουρσουλίνες μοναχές

---

[17] «Deux ou trois fois par semaine ou plus si la Supérieure ou la Maitresse Générale des Classes le trouvent à propos» (*Règle de notre Père Saint Augustin* 1840:25-27).

[18] Βάση για τη λειτουργία των ορφανοτροφείων αποτέλεσε το τρίπτυχο: ένδεια - ταπεινότητα - υπακοή (Pauvrété - Chasteté - Obédience).

μεριμνούσαν για την εκπαίδευση και των άπορων κοριτσιών που φοιτούσαν ως εξωτερικές μαθήτριες. Σύμφωνα με τα χριστιανικά ιδεώδη και την πίστη σε αυτά, η προσφορά αυτή ήταν μία από τις υποχρεώσεις των αδελφών Ουρσουλινών (*Règle de notre Père Saint Augustin*. 1840:33-36). Τις κατευθυντήριες έδιναν οι Τάξεις. Παρόλο που οι εξωτερικές μαθήτριες έκαναν μάθημα χωριστά από τις οικότροφες, οι ίδιες οι αδελφές τους δίδασκαν ανάγνωση, γραφή και κατήχηση σε ημέρες που επιτρεπόταν η εργασία (Jours ouvrables).

Στο κεφάλαιο 4 των Τάξεων, και στο άρθρο 8, με τίτλο «La formule de Profession des Religieuses de cet ordre», διαφαίνεται η προσήλωση των Ουρσουλινών στις αρχές του αγίου Αυγουστίνου και της αγίας Ούρσουλας, ενώ δεν παραλείπεται η επίκληση της έγκρισης του Ποντίφικα*:*

> [...] 8. […] pauvreté, Chasteté, Obédience, et de m'employer à l'instruction des petites filles, selon la Règle de notre Bienheureux Père Saint Augustin, et selon les Constitutions de ce monastère de Sainte Ursule, conformément aux Bulles de nos saints Pères les Papes Paul V et Urbain VIII [...] (*Règle de notre Père Saint Augustin*. 1840:75-76).

2.2.2) La Règle, les Avis, les Legs: Οι Κανόνες της αγίας Άγγελας

Η ιδρύτρια του τάγματος των Ουρσουλινών, αγία Άγγελα, είναι μια εξαιρετική προσωπικότητα στην ιστορία της εκπαίδευσης. Κληροδότησε τρία κείμενα, τα οποία υπαγόρευσε στη γραμματέα της, Gabrielle Cozzano. Πρόκειται για την *Règle*, που αφορούσε όλες τις μοναχές του τάγματος (Vierges de la Compagnie), τις *Avis*, που αφορούσαν τις κατά τόπους ηγουμένες (Colonelles) και, τέλος, μια Διαθήκη (*Testament*) που αφορούσε τις επικεφαλής του τάγματος (Matronnes, Superieures Majeures). Τμήματα της Testament ήταν τα Legs. Τα γραπτά της στόχευαν να καλύψουν τις ανάγκες όλων των κατηγοριών μοναχών, αφού είχε αυξηθεί ο αριθμός των γυναικών που, υπό την επιρροή της, στρέφονταν προς τον μοναχισμό: «[...] vers 1530, grâce à elle, écrit un de ses biographes, beaucoup de personnes s'étaient graduellement retirées d'une vie mondaine, pour mener une vie spirituelle: c'étaient surtout beaucoup de femmes, matronnes et vierges, qui finalement constituèrent la Congrégation de Sainte Ursule» (Jegou, 1987:3).

Τα τρία αυτά κείμενα συναποτελούν το ένα και μοναδικό της βιβλίο, *La Règle, les*

Avis, les Legs –στο εξής: Κανόνες. Περιλαμβάνονται κείμενά της που αντανακλούν τις εκπαιδευτικές της εμπειρίες, τις προσωπικές πνευματικές αναζητήσεις της, αλλά και την αφοσίωσή της στον Κανόνα του αγίου Αυγουστίνου: «Par sa Règle, son Testament, ses Souvenirs, Angèle Merici avait légué à ses filles une spiritualité profondément imprégnée d'augustinisme [...]» (Guedré, 1960:229). Υπεράνω όλων, ωστόσο, θέτει ένα –κατεξοχήν παιδευτικό– πρότυπο και παράδειγμα, εκείνο του Ιησού Χριστού:

> «Devenez s'il se peut, de copies vivantes de Jésus Christ». Le conseil se retrouve dans toutes les constitutions: «Jésus Christ est la règle de toutes les règles, et ceux qui font sa volonté n'ont pas besoin d'autres lois» porte le Texte des Constitutions de Langres (1637) (Guedré, 1960:227).

Η αγία Άγγελα ήταν πεπεισμένη για τη σημασία της εκπαίδευσης των κοριτσιών. Το βιβλίο της εστιάζει στη δύναμη της επιστημονικής παιδαγωγικής που διαμόρφωσε η συγγραφέας του ήδη από το πρώτο μισό του 16ου αιώνα. Αιώνες πριν από επιφανείς παιδαγωγούς[19] όπως ο Πεσταλότσι (1746-1827) ή η Μοντεσσόρι (1870-1952), η αγία Άγγελα (1474-1540) αντελήφθη την παιδαγωγική ως ανεξάρτητη επιστήμη και εφάρμοσε τις εκπαιδευτικές της γνώσεις προς όφελος των κοριτσιών, ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης.

Η διαμόρφωση και η στάση των εκπαιδευτριών

Μια βασική πεποίθησή της ήταν ότι η εκπαίδευση είναι αμφίδρομη, μεταξύ εκπαιδευομένων και εκπαιδευτικών – επομένως, η στάση των τελευταίων θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από ταπεινοφροσύνη και διάθεση προσφοράς: «Bien que supérieures […] considérez vous comme aidés [...] pensant que vous avez plus besoin de les servir qu'elles n'ont besoin d'être servis par vous» (1er Avis)[20].

Σύμφωνα και με την οπτική αυτή, η αγία Άγγελα κάλεσε τις διδάσκουσες αδελφές να εμπλέκονται προσωπικά στην εκπαιδευτική διαδικασία, κάτι που μάλιστα, όπως υποστήριξε, επιτυγχάνει τη μεγαλύτερη δυνατή ανταπόκριση από πλευράς των

[19] Η παιδαγωγική επιστήμη αναπτύχθηκε από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, με την εξάπλωση της εκπαίδευσης σε ευρύτερα τμήματα του πληθυσμού.

[20] Παρατίθεται στο κείμενο της Matković-Vlašić, Ljiljana. Sainte Angèle fondatrice des ursulines et precurseur de la pédagogie contemporaine (1474-1540). *Kana* [revue familial] (1984). Ζάγκρεμπ [δακτυλόγραφη μορφή, 4 σ.], σ. 3.

εκπαιδευομένων: «Agissez, empressez-vous, croyez, faites des efforts, espérez, criez au fond de votre cœur […] sans doute vous verrez des merveilles» (*Avis*, Prologue)[21]. Ένα τέτοιο εγχείρημα απαιτεί, βεβαίως, εξαιρετικά μεγάλη αφοσίωση στο εκπαιδευτικό έργο.

Η αγία Άγγελα αναφέρθηκε και σε επιμέρους αρετές που οφείλει να καλλιεργεί και να επιδεικνύει ένα πρόσωπο υπηρετώντας την εκπαίδευση, όπως είναι η ακρίβεια και η καλή διαχείριση του χρόνου, ενώ ανέδειξε ως θεμελιώδη προσόντα το ανοιχτό πνεύμα και μια συμπεριφορά που να παρακινεί και ενθαρρύνει.

Τα στοιχεία αυτά θεωρούσε ότι ενισχύονται σε ένα περιβάλλον συλλογικότητας, με δεδομένο ότι, ούτως ή άλλως, οι απαιτήσεις της διαπαιδαγώγησης ξεπερνούν τις δυνατότητες ενός μεμονωμένου εκπαιδευτικού, αλλά και οποιουδήποτε άλλου αναλαμβάνει κάποιου είδους εκπαίδευση. Το στοιχείο της συλλογικότητας στην εκπαίδευση το υποστήριζε επίσης η πεποίθηση ότι ο μικρόκοσμος του σχολείου αντιστοιχεί στον μακρόκοσμο της κοινωνίας του κάθε τόπου και της κάθε εποχής – κάτι που παραλλήλως εισήγαγε –έστω και με έμμεσο τρόπο– το διαπολιτισμικό στοιχείο, το οποίο οι Ουρσουλίνες αδελφές έμελλε να γνωρίσουν άμεσα μέσω της διαβίωσης και δράσης τους σε περιβάλλοντα άλλων πολιτισμών.

Στόχος της εκπαίδευσης, η διαμόρφωση ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων

Στόχος της εκπαίδευσης, κατά την αγία Άγγελα, ήταν η διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης προσωπικότητας: «[...] dans un climat évangélique de liberté, d'amour et de vérité, nous aiderons les jeunes à développer leur personnalité» (art. 101, constitutions de l' Union Romaine de l'ordre de Sainte-Ursule, Jegou, 1987:31): Οι αδελφές κλήθηκαν να ξεφύγουν από το καθεστώς των απλών εκπαιδευτριών: «Ces premières Ursulines ne se considèrent pas comme de simples institutrices dont la mission serait d'enseigner à lire et peut être à écrire aux jeunes filles» (Carr, 2003:9). Ανάγονταν, έτσι, σε παιδαγωγούς. «[…] les congregeés ne prêchent pas; elles enseignent» (Carr, 2003:10). Ξεκινώντας από την αναπόδραστη διδασκαλία αρχών, γνώσεων και δεξιοτήτων με προφανή χρησιμότητα, όπως γινόταν με την κατήχηση και την άσκηση στην ανάγνωση και τη γραφή, οι Ουρσουλίνες θα εμβάθυναν την εκπαίδευση των κοριτσιών, με την καλλιέργεια της κριτικής τους σκέψης «[...] il

[21] Ό.π.

s'agit plus d'éduquer que d'enseigner, d'éveiller l'intérêt de l'élève, de lui donner une formation du jugement et du raisonnement que de lui donner une multiplicité des connaissance» (Jegou, 1987:31).

Μάλιστα, ο σεβασμός της ίδιας της ιδρύτριας του τάγματος στην προσωπικότητα των μαθητριών του την ώθησε να τις κάνει συνεργούς στο έργο της διαμόρφωσης των αρχών του: «[...] sa considération pour les filles est telle qu'elle les fait participer à l'élaboration des certains points de la Règle de vie qu'elle aimait leur proposer» (De Roncq, 1991:27).

Συνακόλουθα, βασική αρχή αυτής της παιδαγωγικής του τάγματος ήταν η ανάδειξη της προσωπικότητας και, επομένως, η εξατομικευμένη προσέγγιση των εκπαιδευομένων: «[...] une pédagogie qui n'est pas contraignante mais respecte la liberté et la personnalité de chaque être» (Jegou, 1987:4).

Καθώς, μάλιστα, η εφαρμογή της παιδαγωγικής αυτής έγινε σε κορίτσια, αποτέλεσε, θα μπορούσαμε να πούμε, ένα πρώτο βήμα για την παροχή ουσιαστικής εκπαίδευσης αδιακρίτως φύλου: «[…] le sexe n'en dispense point les filles, pour ce que l'intelligence est attachée à l'âme et non pas à la figure»[22].

Η εκπαιδευτική πολιτική του τάγματος ξεπερνούσε τη διάκριση των τάξεων – είτε επρόκειτο για οικότροφες είτε για εξωτερικές μαθήτριες, σε όλες παρεχόταν η καλύτερη δυνατή εκπαίδευση και όλες θα υπόκειντο στους ίδιους κανόνες: «les externes sont soumises aux mêmes règles que les pensionnaires»[23].

2.2.3) Κανονιστικά κείμενα στο σταθερό πυρήνα της εκπαίδευσης των Ουρσουλινών μοναχών

Η αγία Άγγελα μετέδωσε τις εκπαιδευτικές ιδέες και κατευθύνσεις της στις ηγουμένες του τάγματός της, το οποίο υπήρξε η πρώτη γυναικεία μοναστική παρουσία στον τομέα της εκπαίδευσης. Οι Τάξεις που ορίστηκε να το διέπουν τέθηκαν σε εφαρμογή από την εποχή της ίδρυσής τους και ακολουθήθηκαν επί αιώνες, μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, χωρίς αξιόλογες μεταβολές στα βασικά σημεία τους. Οι κατά καιρούς αναθεωρήσεις και προσαρμογές (Règles, Considerations κλπ.) απαντούσαν

[22] Magne, B. *L'Honnete Fille,* σ. 667 (βλ. Albistur και Armogathe. 1977:132).

[23] Ordre de Sainte-Ursule, *Règlement des élèves* (χ.χ.), Λυών : Union Romaine, imprimerie - papeterie Vve C. Jubin, σ. 5.

σε ζητήματα που αναφύονταν κατά καιρούς και κατά τόπους, χωρίς ωστόσο να μεταβάλλουν το κανονιστικό πλαίσιο που είχε τεθεί εξαρχής.

Οι παιδαγωγικές αρχές των Ουρσουλινών παρουσιάζονται αναλλοίωτες στο πέρασμα των αιώνων, προσδίδοντας τα χαρακτηριστικά της συνέπειας, της συνοχής και της συνέχειας στο έργο τους. Η ευρύτερη επίδραση του προγράμματός τους διερευνάται ιδιαίτερα και μέσω της σύγκρισής του με αυτό του λίγο μεταγενέστερού τους Ζαν Μπατίστ Δελασάλ, που βασίστηκε σε αρχές παραπλήσιες.

2.3) Οι Κανονισμοί για τις αδελφές

Οι Κανονισμοί αφορούσαν στην εκπαίδευση των κοριτσιών, αλλά, βεβαίως, και στον ατομικό και συλλογικό βίο των ιδίων των αδελφών, έτσι ώστε να μπορούν επάξια να εκτελούν τα εκπαιδευτικά τους καθήκοντα.

Οι πρώτοι Κανονισμοί αναφέρονταν σε θέματα εσωτερικής οργάνωσης του τάγματος, από την ηγουμένη μέχρι τις δόκιμες μοναχές. Καθήκον της ηγουμένης ήταν να εκπαιδεύει τα κορίτσια εστιάζοντας στον πειθαρχικό της ρόλο, μια και ήταν η κατεξοχήν υπεύθυνη για την επιβολή των Κανονισμών και τον σεβασμό σε αυτούς, ενώ για τις δόκιμες μοναχές οριζόταν ότι έπρεπε να υποβάλλονται σε προπαρασκευαστικές ασκήσεις, οι οποίες και υποδεικνύονται, με τη σειρά τους, στους Κανονισμούς[24].

Οι *Θεωρήσεις για όλες τις εξειδικευμένες εκπαιδεύτριες και επόπτριες των οικοτρόφων / Επαρχίες και Γαλλία* (*Considérations pour toutes les éducatrices enseignantes et surveillantes des Pensionnats / Provences de France*, στο εξής: Θεωρήσεις/*Considerations…*) παρείχαν τη βάση της εκπαιδευτικής μεθοδολογίας του τάγματος. Γραμμένες το 1757, ήταν η μέθοδος-πυξίδα για όλες τις αδελφές που έρχονταν σε επαφή με μαθήτριες. Χωρίζονται σε οκτώ μέρη, που αφορούν: την ίδια τη διδάσκουσα, τις σχέσεις της με τα ηγετικά στελέχη του τάγματος, με τις συνεργάτιδές της, με τα παιδιά που της είχαν εμπιστευθεί, την εκ μέρους της άσκηση εξουσίας, την επιβολή πειθαρχίας (ή την εκμάθηση της ελευθερίας), την καλλιέργεια ενός χριστιανικού περιβάλλοντος και την εποπτεία του.

[24] Επιστολή. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 63.

2.3.1) Η εσωτερική οργάνωση των Σπιτιών του τάγματος

Οι Κανονισμοί όρισαν αρμόδιες για τον τομέα της εσωτερικής οργάνωσης των Σπιτιών του τάγματος τις υπεύθυνες τάξεων (maîtresses de classe) και τις υπεύθυνες τομέων (maîtresses de division).

Οι *maîtresses de division* ορίστηκαν υπεύθυνες για πέντε βασικά ζητήματα: α. την παροχή κατήχησης, β. την πνευματική καθοδήγηση (ήτοι την κατάρτιση στα θέματα της θρησκείας, την καλλιέργεια της συνείδησης, τις ασκήσεις ευλάβειας, την ανάπτυξη των αρετών –όπως η χαρά και η απλότητα, η εμπιστοσύνη και η διακριτικότητα– και την ιεραποστολική εκπαίδευση), γ. την ηθική διαπαιδαγώγηση (ήτοι την ανάπτυξη της κρίσης, τη διαμόρφωση της θέλησης, την καλλιέργεια του συναισθήματος), δ. την κοινωνική μόρφωση (ήτοι την καλλιέργεια του οικογενειακού πνεύματος, των γυναικείων αρετών, του κοινωνικού αισθήματος, της αντίληψης των αστικών υποχρεώσεων και του πατριωτισμού), και ε. τη φροντίδα της υγείας.

Ο προβληματισμός των maîtresses de division για την πνευματική και θρησκευτική διαπαιδαγώγηση ήταν συνεχής. Πολλές φορές οι αδελφές ασκούσαν αυτοκριτική, αυτο-αξιολογούνταν και αυτο-αμφισβητούνταν. Προκειμένου να γίνουν πιο αποτελεσματικές στη διδασκαλία τους, δεν παρέλειπαν να θέτουν στον εαυτό τους ερωτήματα:

> «Enseignai-je aux enfants à approfondir dans la prière pour le faire passer dans leur vie l'enseignement du catéchisme?» «[...] ai je eu le souci de les adapter aux besoins actuels des enfants?» «[...] ai je eu le soin de faire trouver à chacune la mesure de prière qui lui convient?» […][25].

Οι *maîtresses de classe*, από την πλευρά τους, ορίστηκαν αρμόδιες για τη μετάδοση και εφαρμογή των χριστιανικών αρχών στο πλαίσιο της εκπαίδευσης.

Γενικά, καθώς οι αδελφές εκπροσωπούσαν τη χριστιανική ηθική τόσο απέναντι στις οικογένειες που τους εμπιστεύονταν την εκπαίδευση των κοριτσιών τους όσο και απέναντι στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, προσπαθούσαν να αποτελούν σταθερά πρότυπα για τις μαθήτριες, σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινής ζωής[26], κυρίως από ηθική άποψη, χωρίς ποτέ να διολισθαίνουν («jamais tricher»): «Vous leur devez

---

[25] *Considerations*…, σ. 12.

[26] Marie de Saint Jean Martin O.S.U. (1938), *L'Éducation de la sincerité et de la joie*, Ρώμη : Tipografia Polyglotta Vaticana, σ.12.

l'exemple» (Guedré, 1960:250). Πυλώνες θεωρούσαν τρεις κυρίως αρετές: την ταπεινότητα, τη σεμνότητα και την ευσπλαχνία (Guedré, 1960:251).

Σύμφωνα πάντα με τις Θεωρήσεις (Considerations)[27], οι αδελφές που έρχονταν σε επαφή με τις μαθήτριες καλούνταν να στηρίζουν έμπρακτα, με το παράδειγμά τους, τις αρχές της τάξης, της ιεραρχίας, του σεβασμό και της πειθαρχίας που δίδασκαν, ελέγχοντας τον εαυτό τους με ερωτήματα όπως:

> «[...] mon obéissance aux directives reçues des Supérieures et des officières est-elle parfaitement lovale, prompte et courageuse?» […] «Garde-je un esprit ouvert à tous les enrichissements possibles pour mon développement personnel et la formation religieuse, morale et intellectuelle des enfants?»[28].

2.3.2) Πειθαρχία και τιμωρίες

Ήδη από τις αρχές του 18ου αιώνα, η τήρηση των κανονισμών και η εφαρμογή της πειθαρχίας θεωρούνταν ζητήματα πρωταρχικά, γι' αυτό και οι μαθήτριες δεν έμεναν ούτε στιγμή χωρίς επιτήρηση, όπως αναφέρεται σε σχετικό κείμενο «Quand quelques écolières auront changé de classe, les religieuses ne s'entremettront plus de leur conduite mais la remettront du tout entre les mains de celle qui en a la charge»[29].

Η αρχή της πειθαρχίας εφαρμόζονταν πρώτα και κύρια από τις ίδιες τις αδελφές, σε θέματα που άπτονταν της εσωτερικής οργάνωσης όσο και της αδιάλειπτης τήρησης των κανονισμών. Δεν αποφεύγονταν βέβαια πάντα οι αποκλίσεις από τους κανόνες, όπως μαρτυρά η παρακάτω επιστολή προς τον επίσκοπο Τήνου « [...] une petite observation que je crois devoir faire, sur certains points de la règle pour lesquels on s'était un peu oublié; comme il arrive presque toujours dans les communautés, même les plus ferventes et les plus régulières»[30].

Η ηγουμένη (Supérieure Générale) επέβλεπε τις δραστηριότητες των maîtresses de classe, στο πλαίσιο της μέριμνας για την ορθή διαπαιδαγώγηση των μαθητριών. Η

---

[27] Πρόκειται για συμβουλές γραμμένες από τις ίδιες τις αδελφές, για την επιμόρφωση όλων των Ουρσουλινών.

[28] *Considerations...*, σ.4-5.

[29] *Règlements de Paris* (1705), 1ο μέρος, κεφ. III, άρθρο 37, σ. 39 (βλ. Guedré (1960), σ. 242).

[30] Έγγραφο αρ. 167. Επιστολή της Sr Marie du Précieux Sang προς τον Jean Marango, επίσκοπο Τήνου, αποστολικό απεσταλμένο της Ελλάδας στην Αθήνα (18-10-1874). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών».

προαγωγή των αγνών ηθών, της υπακοής και της πειθαρχίας αποτελούσαν βασικές έγνοιες των αδελφών, οι οποίες, σύμφωνα πάντα με τις Τάξεις (Constitutions) του τάγματος, έθεταν ερωτήματα σχετικά με τα μέσα επιβολής της πειθαρχίας, αλλά και τον ίδιο τον σκοπό της «[...] ai-je compris la nécessité de la discipline? Qu'elle n'est pas un but? Mais un moyen indispensable, avant tout à la meilleure formation de l'enfant (formation intellectuelle, morale)?»[31].

Τεκμήρια της εφαρμογής μέτρων πειθαρχίας συναντάμε στο παρθεναγωγείο της Τήνου, όπου διατηρούνται ακόμα τα κρόταλα (claquoirs) που χρησιμοποιούσαν οι αδελφές για να ειδοποιήσουν τις μαθήτριες να βγουν από τις αίθουσες, να υποκλιθούν, να γονατίσουν, να κάνουν μετάνοιες κ.ο.κ.

Η πειθαρχία επιβαλλόταν και στα παρθεναγωγεία – οι σχετικοί κανόνες διαβάζονταν κατά την επιστροφή των μαθητριών στο σχολείο και αναδείκνυαν το «οικογενειακό πνεύμα» που τα διέκρινε: «[...] de respect, de confiance, de l'affection mutuelles, de loyauté et de courageuse fidélité au devoir. Il exclut les critiques, l'insubordination, la légèreté et la paresse» (*Règlement des élèves...,* πρόλογος).

Το βασικό ζητούμενο για τα «παιδιά των Ουρσουλινών» ήταν πάντα η καλλιέργεια του σεβασμού προς τους άλλους[32] και προς τον εαυτό τους, μέσα και από τους κανόνες συμπεριφοράς τους:

> [...] leur sens du respect, manifesté par une tenue correcte, des manières polies et un langage soigné, qui s'interdit tout expression vulgaire et en particulier l'emploi des seuls noms de famille ou des surnoms pour designer les personnes et le tutoiement *(Règlement des élèves...*, πρόλογος).

Οι προβληματισμοί της ιδρύτριας του τάγματος, σαν από σύγχρονο εγχειρίδιο εκπαίδευσης, αναφέρονται και στον σημαντικό ρόλο της τιμωρίας, που και αυτή εφαρμόζεται με μοναδικό –εκπαιδευτικό– σκοπό να βοηθήσει το παιδί να ωριμάσει, και όχι να το ταπεινώσει. Προς τον σκοπό αυτό, το παιδί θα πρέπει να κατανοεί τι θεωρείται σφάλμα ή παράβαση, ώστε να είναι ψυχολογικά προετοιμασμένο να δεχτεί την ανάλογη τιμωρία.

Στον Κανόνα του αγίου Αυγουστίνου και τους Κανόνες της αγίας Άγγελας θα

---

[31] *Considerations...*, σ. 6.

[32] «On leur apprendra comme elles doivent honorer avec obéissance et respect leurs parents et supérieurs» (*Règle...* 1840:27-28).

επανέλθουμε στο επόμενο κεφάλαιο, περί των παρθεναγωγείων των Ουρσουλινών στην Ελλάδα.

Ως προς την *ομοιογενή μέθοδο* οργάνωσης και διδασκαλίας των μαθημάτων, πρόκειται για την εναλλαγή της *ενεργής μεθόδου* με τη *συνδιδακτική* του de la Salle, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο. Στην περίπτωση του σχολείου, η ενεργή μέθοδος χρησιμοποιείται όχι με την παιδαγωγική έννοια του όρου, αλλά με την κυριολεκτική έννοιά της: την ενεργητική, δηλαδή, συμμετοχή όλων μέσα στην τάξη «[...] dans l'enseignement et l'éducation, est ce que je procède avec méthode et régularité, sans à coups ni lâchages? Ai-je appris à mes enfants à s'organiser, à travailler avec méthode, à savoir ce qu'elles veulent?»[33].

Η εκπαίδευση έπρεπε να προσαρμόζεται στις ικανότητες και δυνατότητες των παιδιών, ανάλογα με την ηλικία τους, να περιλαμβάνει διάφορες δραστηριότητες και να λαμβάνει υπόψη την ανάγκη χαλάρωσης, μέσα από διαλείμματα.:

> [...] récréations pas écourtées, promenades pas supprimées pour rien? Méthodes actives et variées? conversations [...] «ai-je su utiliser les charges [dont l'importance et la durée ont été proportionnées à l'âge et aux possibilités de l'enfant]: ordre et entretient –jeux– petites initiatives?» […] «le contrôle a-t-il été fait discrètement [...] ai-je encourage, repris [...][34].

Με βάση τον Κανονισμό του αγίου Αυγουστίνου, τους Κανόνες της αγίας Άγγελας και τα Κανονιστικά τους κείμενα, οι Ουρσουλίνες αδελφές διαμόρφωσαν και εκπαίδευσαν μεγάλο αριθμό κοριτσιών ανά την υφήλιο. Στην Ελλάδα, με αρχή το σχολείο τους στη Νάξο –ένα από τα τρία παλαιότερα ιδρύματα του τάγματος– και πάντα με πυξίδα τις δικές τους εκπαιδευτικές αρχές και μεθόδους, επετέλεσαν ένα εκπαιδευτικό έργο που μετρά πάνω από τρεις αιώνες παρουσίας και προσφοράς, με όπλα τους το Ευαγγέλιο και το αλφάβητο.

---

[33] *Considerations...*, σ. 8.

[34] *Considerations...*, σ. 9- 10.

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Φιλοσοφική Σχολή

ΤΜΗΜΑ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Τα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών αδελφών στη Νάξο και την Τήνο (1670-1945)

ΤΟΜΟΣ Β΄

Υπό την εποπτεία των:

Επιβλέπουσα:	**Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, κα Δέσποινα Προβατά**
Μέλη:	**Ομότιμη Καθηγήτρια, κα Πηγή Κουτσογιαννοπούλου**
	Καθηγητής, κος Χαράλαμπος Μπαμπούνης

Αθήνα

Ιούνιος 2018

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Φιλοσοφική Σχολή

ΤΜΗΜΑ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Τα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών αδελφών στη Νάξο και την Τήνο (1670-1945)

Υπό την εποπτεία των:

Επιβλέπουσα: **Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, κα Δέσποινα Προβατά**

Μέλη: **Ομότιμη Καθηγήτρια, κα Πηγή Κουτσογιαννοπούλου**

Καθηγητής, κος Χαράλαμπος Μπαμπούνης

Επταμελής εξεταστική επιτροπή:

Δέσποινα Προβατά, Αν. Καθηγήτρια ΕΚΠΑ

Πηγή Κουτσογιαννοπούλου, Ομ. Καθηγήτρια ΕΚΠΑ

Χαράλαμπος Μπαμπούνης, Αν. Καθηγητής ΕΚΠΑ

Βασιλική Λαλαγιάννη, Καθηγήτρια Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Κωνσταντίνος Μαλαφάντης, Καθηγητής ΕΚΠΑ

Νικόλαος Μανιτάκης, Επ. Καθηγητής ΕΚΠΑ

Λάμπρος Φλιτούρης, Επ. Καθηγητής Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Αθήνα

Ιούνιος 2018

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

Με το Ευαγγέλιο και το Αλφάβητο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Τα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών στον Ελλαδικό χώρο

Από την εποχή των Σταυροφοριών, στην ανατολική Μεσόγειο το έδαφος έγινε περισσότερο πρόσφορο για τα καθολικά τάγματα. Στην Κρήτη, για παράδειγμα, από τον 13ο αιώνα χρονολογείται η παρουσία του τάγματος των Δομινικανών.

Περί τα τέλη του 16ου αιώνα, τα καθολικά τάγματα εξαπλώθηκαν στο Αιγαίο, κάτι στο οποίο συνέβαλε κατά πολύ η ύπαρξη του Ενετικού Καθολικού στοιχείου, όπως έχουμε ήδη αναφέρει. Την ίδια εποχή, το 1596, Δομινικανές αδελφές ίδρυσαν στη Σαντορίνη την πρώτη γυναικεία καθολική μονή[1].

Τα περισσότερα ταγματικά σχολεία ιδρύθηκαν από Ιησουίτες και Καπουκίνους μοναχούς «[...] on retrouve le lien intellectuel entre Grecs et Italiens dans la présence d'établissements d'enseignement catholique en terre grecque […] les plus présents des catholiques sont les Jésuites et les Capucins» (Dalegre, 2002:84).

1.1) Το παρθεναγωγείο των Ουρσουλινών της Νάξου (1670 - 1973)

Στη Νάξο τα καθολικά τάγματα είχαν εμφανιστεί ήδη κατά το α΄ μισό του 14ου αιώνα, προερχόμενα από την ενετοκρατούμενη Κρήτη. «Πρώτοι ήλθαν στο νησί κάποιοι Ελάσσονες Φραγκισκανοί (γνωστοί και ως Minori, Osservanti, Reccoletti, Zoccolanti ή Frari) από τη Βενετοκρατούμενη Κρήτη, υπό την αιγίδα του δόγη της Βενετίας» (Κωτσάκης, 2001:143). Κατά το β΄ μισό του 15ου και την αρχή του 16ου αιώνα, μέλη των Ιωαννιτών ιπποτών (ιππότες του Τάγματος του Ξενώνα του Αγίου Ιωάννη του Ιεροσολυμίτη) από την ομοίως ενετοκρατούμενη Ρόδο σημειώνουν ισχυρή παρουσία στο νησί (Κωτσάκης, 2001:58).

Τον 17ο αιώνα έμελλε να κάνουν την εμφάνισή τους στη Νάξο, όπως και σε μερικά ακόμη νησιά, και άλλα καθολικά τάγματα[2], με σημαντικότερο ανάμεσά τους αυτό

[1] «Πρόκειται για την πρώτη εκτός Κρήτης και Κωνσταντινουπόλεως γυναικεία λατινική μονή σε ελληνικές περιοχές, ιδρυθείσα στο Σκάρο το 1596» (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 2002:70, σημ. 7).

[2] Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, χάρη στις Διομολογήσεις, Ιησουίτες είχαν εγκατασταθεί στην Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη, αλλά και στον ελλαδικό χώρο – στη Χίο, λόγω της μεγάλης εμπορικής της άνθησης, στη Νάξο, την Τήνο, τη Σύρο, τη Σαντορίνη και την Κρήτη. Από άλλα τάγματα υπήρχαν Καπουκίνοι στη Χίο, τη Νάξο, τη Σύρο, τη Μήλο, αλλά και στην Κεφαλονιά, Φραγκισκανοί στην Κωνσταντινούπολη και τη Χίο, αλλά και στην Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο, Δομινικανοί στην Κρήτη και Δομινικανές στη Σαντορίνη.

των Ιησουιτών[3]:

> [...] l'année 1609, le feu Henry Roy le Grand de glorieuse mémoire, désireux de la conversion de ces peuples, envoya cinq de nos Pères à Constantinople, afin de commencer la Mission qu'il avait dessein d'y fonder. [....] et à fin que le fruit de ses travaux ne fut pas renfermé dans les murailles de Constantinople, elle s'est étendue à Thessalonique, Patras, Athènes, Napli de Romanie, Milo, Paros, où elle a séjourné quelques temps, et s'est établie à Smyrne, à Schio, à Naxie, à Negrepont, à Sant-Erini; sans parler de la Syrie, ou elle a quatre autres résidences [...] en Alep, à Damas, à Seide, à Tripoli. Elle fait maintenant des desseins pour le mont Athos et pour tous les autres lieux où règnent le schisme et l'hérésie (Richard, 1657:2).

Ο ρόλος που καλούνταν να παίξουν ήταν ιδιαιτέρως σημαντικός, ειδικά λόγω της απουσίας καθολικού κλήρου από το Δουκάτο. Μετά την έγκριση του Πάπα, οι Ιησουίτες, ορμώμενοι από την έδρα τους στη Χίο, επάνδρωσαν τις Καθολικές εκκλησίες των Κυκλάδων.

Στη Νάξο, η εγκατάσταση των Ιησουιτών είχε αποτελέσει ένα από τα ζητούμενα για αρκετά χρόνια. Ο αρχιεπίσκοπος Rafael Schiattini[4], φίλος και προστατευόμενος της Γαλλίας (Slot. 1976:122), αντελήφθη την ανάγκη και πέτυχε την εγκατάσταση του τάγματος στο νησί, πείθοντας τους ιθύνοντες της αδελφότητας της Casazza (ή Capella) να παραχωρήσουν την εκκλησία και τα εισοδήματά τους στους Ιησουίτες αδελφούς για τον συγκεκριμένο σκοπό. Στη συνέχεια, ο αρχιεπίσκοπος κάλεσε να εγκατασταθούν στο νησί τους Ιησουίτες της Χίου, που στην πλειονότητά τους ήταν αυτόχθονες Λατίνοι, εξαρτώμενοι από το σικελικό τμήμα του τάγματος.

Η συγκεκριμένη κίνηση του αρχιεπισκόπου δυσαρέστησε τον πρέσβη της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη Philippe de Césy, όπως και τους Γάλλους Ιησουίτες της Πόλης, που επιθυμούσαν μιαν αποστολή προερχόμενη και εξαρτώμενη από τον γαλλικό τομέα του τάγματος (Slot,1982:145). Αντίθετα, οι Ενετοί προτιμούσαν, για

---

[3] «Η Ιεραποστολή του Αιγαίου υπαγόταν απευθείας στον Γενικό Ηγούμενο του Τάγματος στη Ρώμη έως το 1838. Από τις 12 Ιανουαρίου 1839 οι Μονές των Ιησουιτών στο Αιγαίο υπήχθησαν στην Επαρχία της Σικελίας. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι Ιησουίτες της Ελλάδας υπήχθησαν στην Επαρχία της Lyon και μετά στην Επαρχία της Γαλλίας» (Ασημάκης, 2011:8). Οι αποστολές των Ιησουιτών στα νησιά της Μεσογείου, με εξαίρεση τη Μάλτα, υποστηρίζονταν οικονομικά από το τάγμα: «En 1639, on poussa meme jusqu'au Levant, et la plupart des frais de ces missions, excepte celle de Malte furent faits aux depens du coffret et des aumones des particuliers de la Compagnie ou de celles de leurs amis» (D'Argenson, 1900:183-184)..

[4] Καθολικός αρχιεπίσκοπος Παροναξίας την περίοδο 1625-1656.

λόγους πολιτικής κυρίως, Ιησουίτες σχετιζόμενους με τη Σικελία. Δυστυχώς γι' αυτούς, λίγο καιρό αργότερα οι Ιησουίτες της Χίου εγκατέλειψαν την αποστολή στους Γάλλους Ιησουίτες[5], παρά την αντι-γαλλική κινητοποίηση της πλειοψηφίας των πρόκριτων της Casazza, που δεν ήθελαν να τους εμπιστευτούν την εκπαίδευση των νέων του νησιού[6].

«Όπως αναφέρεται εις το ιδρυτικόν έγγραφον της σχολής της 26 Σεπτεμβρίου 1627 [...] κατά τον χρονογράφον η ίδρυσις του σχολείου επεκυρώθη υπό του πάπα Ουρβανού του Η΄ διά βούλας της 5ης Απριλίου 1628 και υπό του Σουλτάνου Μουράτ του Δ΄ διά φιρμανίου του Απριλίου 1632» ((Κεφαλληνιάδης, 1974-1975:76). Μαρτυρία για την εγκατάσταση των Γάλλων Ιησουιτών[7] στη Νάξο αντλούμε από την «Αναφορά d'Aullrey / Μασσαλία 7 Οκτωβρίου 1650» «Η επαρχία της Γαλλίας, η οποία έχει 4 σταθμούς στην Ελλάδα: τους σταθμούς Κωνσταντινουπόλεως, Σμύρνης, Νάξου και Σαντορίνης [...]. Στον ηγούμενο Κωνσταντινούπολης υπάγονται οι προϊστάμενοι των 3 άλλων σταθμών» (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 2002:67).

Οι κάτοικοι της Νάξου δεν δίστασαν να εμπιστευθούν τη μόρφωση των παιδιών τους στους Ιησουίτες αδελφούς, οι οποίοι ήταν γνωστοί για το εκπαιδευτικό τους έργο, είχαν γνώσεις, εμπειρία, αλλά και την προστασία του βασιλιά της Γαλλίας. Το ταγματικό σχολείο της Νάξου, υπό τη διεύθυνση των Γάλλων μοναχών, έγινε και

---

[5] Οι Ιησουίτες παρέμειναν στο νησί από το 1627, όπως μαρτυρεί και το ιδρυτικό πρωτόκολλο, μέχρι το 1773. Όπως και στις άλλες μονές τους στην Ανατολή, από το 1715 και ύστερα σημειωνόταν προοδευτική ύφεση, που οφειλόταν αφενός στον περιορισμό της μέχρι τότε ανθηρής κινητής ιεραποστολής προς τα νησιά του Αιγαίου, αφετέρου στην απαγόρευση που είχε επιβληθεί στους Ορθοδόξους ως προς το να παρευρίσκονται στις ιεροτελεστίες των Καθολικών, η οποία και ίσχυσε έως την αναστολή της δράσης των Ιησουιτών («[...] κατά το 1773, κατηργήθη το τάγμα των Ιησουιτών, υπό του Πάπα Κλημέντου ΙΔ΄ [...] (Το Ζήτημα της Νάξου. *Κυκλαδική Σύρου* (1927), 28 (1.870), σ. 1) και την αποχώρησή τους από τη Νάξο («[...] κατά το 1773, οι Ιησουίται απήλθον της Νάξου [...]» (Το Ζήτημα της Νάξου. *Κυκλαδική Σύρου* (1927), 28 (1.871), σ. 1.).

Το σχολείο τους συνέχισε τη λειτουργία του από Λαζαριστές αδελφούς, μέχρι το 1887: «[...] επιστολή της 22 Νοεμβρίου 1782 του Αρχιεπισκόπου Νάξου Κρίσπη, ήτις λέγει ότι, κατόπιν εκφρασθείσας επιθυμίας του χριστιανικωτάτου Βασιλέως Λουδοβίκου ΙΣΤ΄, ο Άγιος Πατήρ απεδέχθη όπως τους αποχωρήσαντας εκ της Νάξου Ιησουίτας αντικαταστήσουν οι Πατέρες Λαζαριστές [...]» (Το Ζήτημα της Νάξου. *Κυκλαδική Σύρου* (1927), 28 (1.873), σ. 1 [ΓΑΚ (Ν)]). Τέλος, οι Σαλεσιανοί το διατήρησαν, σαν Εμπορική Σχολή, μέχρι το 1927.

[6] Περί τα 35 έτη αργότερα, το 1661, έχτισαν στο νησί της Τήνου ένα μοναστήρι προσωρινά, ενώ επισήμως εγκαταστάθηκαν το 1679 (Φώσκολος, 2005:429).

[7] Ανήκαν στο δίκτυο της επαρχίας της Γαλλίας. «Στη Γαλλία υπήρχαν, το 1650, 4 Ιησουιτικές επαρχίες εκ των οποίων η σημαντικοτέρα, της περιοχής των Παρισίων, έφερε το όνομα "Επαρχία Γαλλίας"» (Ρούσσος-Μηλιδώνης, Μ. (2002), σ. 67, σημ. 1).

παρέμεινε, μέχρι την κατάργηση του τάγματος, από τα πιο γνωστά εκπαιδευτήρια των Ιησουιτών[8].

Οι Ιησουίτες υπήρξαν επίσης οι πρώτοι που αντελήφθησαν «την ανάγκην της υπάρξεως ενός σχολείου θηλέων [...] δύο ή τρία έτη μετά την εγκατάστασίν των εις Νάξον» (Δελλά Ρόκας, 1970:163). Βεβαίως, ο σχετικός προβληματισμός και η αρχική μέριμνα είχε χαρακτήρα τρόπον τινά ταξικό, καθώς αφορούσε στις θυγατέρες των Καθολικών οικογενειών, ωστόσο το στοιχείο αυτό έμελλε να αμβλυνθεί με την παροχή εκπαίδευσης και στα κορίτσια των άλλων τοπικών πληθυσμών, εφόσον το επιθυμούσαν οι οικογένειές τους:

> Λόγοι οίτινες επέβαλον την ίδρυσιν της Σχολής ταύτης υπήρξαν, και πάλιν, η έλλειψις επί Τουρκοκρατίας οργανωμένων σχολείων για την γραμματικήν, ηθικήν και κοινωνικήν μόρφωσιν, κατ' αρχάς, των θηλέων τέκνων των Καθολικών οικογενειών της Νάξου και εν συνεχεία πασών, ανεξαρτήτως θρησκεύματος, όσαι ήθελον να εμπιστευτούν τα ιδικά των εις τας φροντίδας των Ουρσουλινών καλογραιών. Αυτή υπήρξε η αρχή (Δελλά Ρόκας, 1970:161).

1.1.1) Ο ρόλος των Ιησουιτών στην εγκατάσταση των Ουρσουλινών

Στον πατέρα Φραγκίσκο Bleseau (1630-1639), υφιστάμενο του πατρός Hardy, αποδίδεται η σύλληψη του σχεδίου μετάκλησης Γαλλίδων Ουρσουλινών μοναχών στο νησί, για την ίδρυση του παρθεναγωγείου (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:156). Έτσι, οι ήδη εγκατεστημένοι στη Νάξο Ιησουίτες ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις με τις Ουρσουλίνες του Παρισιού για την πραγματοποίηση της συγκεκριμένης εκπαιδευτικής αποστολής, σύμφωνα και με τη βούληση των Ενετών και Γάλλων ευγενών του νησιού, «[... qui] voulaient pour leurs filles des éducatrices, éspérant que, grâce à l'éducation chrétienne, *"la joie et la prospérité du foyer domestique dont elles étaient privées leur seraient ainsi rendues"*[…]» (Lemaire, 1979:19).

---

[8] Ακόμα και όταν το τάγμα τους καταργήθηκε, οι Ιησουίτες συνέχισαν το έργο τους στα νησιά του Αρχιπελάγους: «A questo punto erano giunte le trattative tra I Signori della missione [...]. I Signori Lazzaristi, vista da una parte la difficoltà di avère soggetti capaci per la scuola di Naxos, e dall'altra la povertà estrema delle due Residenze di Tine e Syra, non andarono più innanzi ed i quattro Padri restarono a lavorare come prima nell'isola» (Romano, G. père (1912), σ. 148). Η δραστηριότητα των Ιησουιτών στα νησιά συνεχίστηκε και τον 19ο αιώνα-(Ό.π. κεφ. 6. I nuovi missionarii gesuiti in Grecia dal 1800, σ. 205.

Η στενή σχέση Ιησουιτών και Ουρσουλινών, που ήταν δύο από τα παλαιότερα καθολικά τάγματα, υπήρξε καθοριστική για τον ερχομό των δεύτερων στη Νάξο. Οι Ιησουίτες, που φημίζονταν για την οξυδέρκειά τους και τις εύστοχες κινήσεις τους, επέλεγαν πολύ προσεκτικά τους τόπους των αποστολών τους. Και μόνο το γεγονός ότι είχαν καταστήσει τη Νάξο τόπο διαμονής τους, και ότι την πρότειναν στις Ουρσουλίνες ως πεδίο της εκπαιδευτικής τους δράσης αποτελούσε σοβαρή εγγύηση για την επιτυχία του εγχειρήματος. Όμως, ενώ η ίδρυση του σχολείου θεωρείτο βέβαιη, το 1639, για λόγους άγνωστους, και προς «μεγάλην απογοήτευσιν» των Ιησουιτών, το σχέδιο ναυάγησε (Δελλά Ρόκας, 1970:167).

Τρεις δεκαετίες αργότερα, οι Ουρσουλίνες απέκτησαν μια πρώτη παρουσία στο νησί, όταν δύο γυναίκες της τοπικής αριστοκρατίας προσχώρησαν στο τάγμα, σε ένδειξη ευγνωμοσύνης για μια θεραπεία που αποδόθηκε σε θαύμα[9]. Αναφορά στην εμφάνιση αυτή των Ουρσουλινών στη Νάξο κάνει και ο π. Αντώνιος Φόνσος: «Τελικά, μέσα στη δεκαετία 1660-1670 δύο γυναίκες του Κάστρου της Νάξου φόρεσαν το μοναχικό σχήμα των Ουρσουλινών, αλλά και αυτή η προσπάθεια δεν καρποφόρησε» (Φόνσος, 1998:129). Αυτό που σίγουρα δεν ευνοήθηκε αρχικά ήταν η εκπαιδευτική δραστηριότητα του τάγματος: «[...] εις Νάξον τας πρώτας Ουρσουλίνας μοναχάς, […] όμως ο ρόλος δεν ήτο εκπαιδευτικός, αλλά μόνον θρησκευτικός» (Δελλά Ρόκας, 1970:167).

Όπως θα δούμε, σε διάφορες πηγές αναφέρεται ότι η μονή ιδρύθηκε το 1726 και ότι το σχολείο λειτούργησε πρώτη φορά το 1739. Ωστόσο, στα Αρχεία Ίδρυσης της μονής καταγράφεται το 1670 ως χρονολογία ίδρυσης σχολείου Ουρσουλινών στη Νάξο: «En Grèce, Naxos a été fondée dès 1670»[10]. Η ίδια χρονολογία επιβεβαιώνεται από τα αρχεία του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών (Ιστορικό και Διπλωματικό Αρχείο)[11].

---

[9] «Μία κυρία της οικογένειας Σφόρτσα εθεραπεύθη ως εκ θαύματος εκ μακράς ασθενείας, όταν ήγγισε την εικόνα του Αγίου Φραγκίσκου Ξαβερίου. Η μήτηρ της εξ ευγνωμοσύνης [...] υπεσχέθη να περιβληθή το μοναχικόν σχήμα. Εφανέρωσε λοιπόν το «τάξιμό» της εις τους Ιησουίτας, οι οποίοι τη συνεβούλευσαν να γίνει μοναχή Ουρσουλίνα. Την συμβουλήν των ηκολούθησε τόσον αυτή όσον και μια προστατευόμενη της [...]» .(Δελλά Ρόκας, 1970:167).

[10] Αντίγραφο των Αρχείων Ίδρυσης από το 1862. ΑΟΝΨ. φάκ. εσωτερικός.

[11]«Πίναξ ονομαστικός των εν Ελλάδι λειτουργούντων ξένων ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων». Αναγράφεται ως έτος ίδρυσης γαλλικού σχολείου Ουρσουλινών Νάξου το 1670 (ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, 1936, φάκ. 51, υποφάκ. 8.).

Ο λόγος που προβάλλεται έντονα η χρονολογία ίδρυσης του σχολείου της Νάξου είναι ότι υπήρξε όχι μόνο το παλαιότερο εκπαιδευτήριο για κορίτσια στον Ελλαδικό χώρο, αλλά και το τρίτο παλαιότερο του τάγματος στον κόσμο, μετά από αυτά του Βελγίου και της Αυστρίας – πέραν, φυσικά, εκείνων της μητρόπολης Γαλλίας.

Όπως αναφέραμε ήδη, οι Ουρσουλίνες δεν υπήρξαν οι πρώτες Καθολικές μοναχές στον Ελλαδικό χώρο. Προγενέστερη ήταν η παρουσία των Δομινικανών αδελφών στη Σαντορίνη, υπό τον έλεγχο των Ιησουιτών, βέβαια. Η δράση τους, ωστόσο, περιοριζόταν μέσα στο μοναστήρι. Οι Ουρσουλίνες, από την άλλη, ήταν οι πρώτες που ανέπτυξαν δράση εκτός μονής. Η εγκατάστασή τους στο νησί, ωστόσο, πέρασε από πολλά στάδια, τα οποία και θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια.

Ένα πρώτο στάδιο ήταν, βεβαίως, η μετάβαση Γαλλίδων Ουρσουλινών στο νησί, η οποία καθυστέρησε, λόγω ποικίλων εμποδίων, εκ των οποίων δύο ήταν τα σημαντικότερα: τα προσκόμματα εκ μέρους του οθωμανικού καθεστώτος αφενός, το ζήτημα της κάλυψης των εξόδων αφετέρου. Όπως αναφέραμε, το εγχείρημα είχε τεθεί υπό την αιγίδα των Ιησουιτών, οι οποίοι είχαν την άμεση προστασία του Γάλλου βασιλιά σε όσα επιχειρούσαν, όπως πιστοποιούσε χειρόγραφο της 6ης Δεκεμβρίου 1686, υπογεγραμμένο από τον Λουδοβίκο στις Βερσαλλίες[12].

Εφόσον, λοιπόν, την εγκατάσταση των Ουρσουλινών στη Νάξο είχαν κινήσει οι Ιησουίτες, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι παρουσιαζόταν ως μια δραστηριότητα που έχαιρε της βασιλικής εύνοιας και προστασίας. Έτσι, και χάρη στις ενέργειες των Ιησουιτών πατέρων Tarillon και Saulger, στην υλοποίηση του συγκεκριμένου σχεδίου συνέβαλαν καθοριστικά και πλούσιοι ιδιώτες. Ιδιαιτέρως ο Saulger (πατήρ Ροβέρτος Σωζέ) υπήρξε πολύ αποτελεσματικός στην επίλυση του ζητήματος της χρηματοδότησης του έργου, εγχείρημα που μόνο εύκολο δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί[13]. Ο Saulger χρειάστηκε να επισκεφθεί για τον σκοπό αυτό το Παρίσι

---

[12] Έγγραφο Λουδοβίκου ΙΔ΄ (6-12-1686), θέτει υπό την προστασία του τις ιεραποστολές των Ιησουιτών στα νησιά του Αρχιπελάγους και τους δίνει την άδεια να χαράξουν στις πόρτες τους τον θυρεό της Γαλλίας. Από την έκθεση: «Απ' το Φράγκικο στο Ρωμαίικο»: έγγραφα από την ιστορία της Νάξου (1433-1821) από τις συλλογές Ι. Δελλαρόκα και Π. Ζερλέντη. Ιούλιος 2007, έκθεμα αρ. 47. [ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ιωάννου Δελλαρόκα].

[13] Αν και μακροπρόθεσμα, κυρίως στο θέμα της εγκατάστασης των Ουρσουλινών στη Νάξο, η συμβολή του π. Ροβέρτου υπήρξε καθοριστικά θετική, ο ίδιος ήταν ιδιαίτερα αντιπαθής στους κατοίκους του νησιού, τόσο στους Ορθόδοξους όσο και –γεγονός αξιοσημείωτο– στους Καθολικούς: «Σημειωτέον ότι αι σχέσεις του Μητροπολίτου Ιωσήφ μετά του καθολικού κλήρου, εις λίαν ευχάριστον σημείον καταρχάς, εταράχθησαν κατόπιν, λόγω της παρουσίας εν Νάξω φανατικών τινών

και πολλές ακόμη ευρωπαϊκές πόλεις. Η σημαντικότερη βοήθεια ήρθε από τον φίλο του και επίτιμο σύμβουλο του βασιλιά (Slot, 1976:141) Messier Jean Thomas:

> [...] και εκ τούτων ιδίως ο πατήρ Robert Saulger, [..] όστις αναχωρήσας εκ Νάξου, και επί μακρά έτη περιπλανηθείς ανά τας Ευρωπαϊκάς μεγαλουπόλεις προς συλλογήν εράνων διά το κοινωφελές τούτο καθίδρυμα, ενέτυχε τέλος εν Παρισίοις πλουσίω τινί κυρίω Thomas καλουμένω και λαβών παρ' αυτού ικανήν ποσότητα χρημάτων, και την διαβεβαίωσιν της εν τω μέλλοντι συνδρομής του προς εκτέλεσιν του σωτηρίου τούτου έργου, επανέκαμψεν εις Νάξον περί τα τέλη Μαρτίου του 1700[14].

Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η συνδρομή που ζητήθηκε από τον αυλικό του Λουδοβίκου ΙΔ΄ Ιωάννη Thomas (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:168) δεν αφορούσε μόνο στον οικονομικό τομέα, αλλά και στη γενικότερη στήριξη των Ουρσουλινών αδελφών στη Νάξο. Επιστολή του R.P.Fleuriau του 1705 αναφέρει τη σκοπιμότητα που είχε η μετάβαση μελών της Κοινότητας από το νησί σε μονή του τάγματος στη Γαλλία, για την εμπέδωση του πνεύματός του «Lorsque Dieu nous aura accordé une paix générale, et aura rendues nos mers tranquilles, on pourra envoyer en France deux filles de Naxie pour y prendre tout l'ésprit des Ursulines dans une de leurs maisons. [...]»[15].

Ωστόσο, θεμελιώδους σημασίας ήταν η επίλυση των οικονομικών προβλημάτων[16], ζήτημα για το οποίο πληροφορίες αντλούμε επίσης από χειρόγραφες επιστολές, των οποίων βασικός αποδέκτης ή αποστολέας ήταν ο Thomas.

πατέρων Ιησουιτών και ιδία του μισέλληνος Ροβέρτου [...]. Η ευγένεια όμως των καθολικών του Κάστρου και η εν γένει άμεμπτος στάσις του ορθοδόξου μητροπολίτου και του Αρχιεπισκόπου των Καθολικών Βαρθολομαίου πολλάκις εματαίωσαν τα σχέδια του ταραχοποιού εκείνου ανθρώπου [...]. Παρά ταύτα, ο καθολικός κόσμος της νήσου διετέλει εις ομαλάς σχέσεις μετά του ορθοδόξου στοιχείου [...]» (Ιστορικά Μητροπόλεως Παροναξίας. *Φωνή Νάξου Πάρου*. (1929). 4 (183), σ. 2. [ΓΑΚ (Ν)]).

[14] Μαρκόπολις (Μ). *Ανατολή*. (1890). Ι (493), χ.σ. [ΑΚΑΝ].

[15] Επιστολή του R.P. Fleuriau (15-9-1705), χειρόγραφο. ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ. 32, υποφάκ. Β΄.

[16] Οφείλουμε να σημειώσουμε ότι στην επίλυση οικονομικών προβλημάτων για την ταγματική δράση στις Κυκλάδες δεν συνέβαλαν μόνο οι Ιησουίτες. Η Compagnie du Saint Sacrement έδρασε παράλληλα με τους Ιησουίτες στα νησιά του Αρχιπελάγους: «Nous devons constater dans ce terrain du Levant, une liaison particulière entre la Compagnie du Levant et la Compagnie de Jesus [...]» (Pascal, 1948:29-30). Σχετικά με οικονομική βοήθεια που χρειάστηκε στο νησί της Σαντορίνης αναφέρεται: «Au sujet de l'aide financière à la mission des Jesuites de Santorin [...]. Le secours ayant du venir au début de la mission, en 1642 et dans les années suivantes [...]» (ό.π., σ. 19).

Επιστολή της 5ης Φεβρουαρίου 1706 αποτυπώνει τη διαβεβαίωση Γάλλων πολιτικών και εκκλησιαστικών παραγόντων, που επίσης υποστήριζαν το εγχείρημα, ότι η εγκατάσταση των Ουρσουλινών ήταν πολύ επιθυμητή από τους κατοίκους του νησιού:

> Le R.P. Saulger pendant son séjour à Paris [...]; mais l'année passée Monsieur l'archevêque de Naxie, Monsieur Le Consul de France, et le R.P. Saulger nous escrivirent que tous les habitants desiroient plus que jamais l'établissement des Ursulines dans leur isle [...]. La Supérieure des Rdes Ursulines du grand couvent du faubourg St Jacques [...][17]. [σ.σ. Η ορθογραφία του πρωτοτύπου.]

Επιστολή της 8ης Σεπτεμβρίου 1710 του Thomas προς τον Αρχιεπίσκοπο της Νάξου αναφέρει όλα τα μέρη που εμπλέκονταν στη συγκέντρωση οικονομικών πόρων, αλλά και στην εξασφάλιση των απαραίτητων αδειών:

> Je veux bien me persuader que le R.P. Le Maire es tous les Superieurs de la mission [...]. alegard de la somme de 500$^{\pi}$ que javois donneé au R.P. Saulger [...] quelque chose pour commencer. [...]. Monsieur Buiie qui ess emploié pour les affaires du Roy a Constantinople […] mapromis d'emploier tout son credu [...] il connois la genie des personnes de Constantinople [...] pour avoir les permissions necessaires[18]. [σ.σ. Η ορθογραφία του πρωτοτύπου.]

Το χειρόγραφο της 23ης Αυγούστου 1713 με τίτλο «Execution du projet»[19] παρέχει πολύτιμες πληροφορίες για την εκτέλεση του σχεδίου ίδρυσης σχολείου στο νησί και μαρτυρά για τα προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει. Παράλληλα δείχνει πόσο οργανωμένη, ως την τελευταία λεπτομέρεια, ήταν η προσπάθεια για την εκεί εγκατάσταση των Ουρσουλινών αδελφών. Συγκεκριμένα, οκτώ παράγραφοι αναφέρονται σε οκτώ παραμέτρους του έργου:

---

[17] Η αναφορά στην επιστολή της 5ης Φεβρουαρίου 1706 γίνεται σε απαντητική επιστολή του Thomas με ημερομηνία 6 Μαΐου 1706 (ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ. 32, υποφάκ. Β΄). Ο Σωζέ είχε στείλει την επιστολή της 5ης Φεβρουαρίου και στον Thomas και στον Père le Maire, Religieux de la Compagnie de Jesus à Galata, στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να εξασφαλίσει την υποστήριξη τόσο από τον χώρο της πολιτικής όσο και από εκείνον της εκκλησίας. Σε αυτή την επιστολή γίνεται αναφορά στη «μεγάλη μονή» του Παρισιού, από την οποία προήλθαν οι πρώτες Γαλλίδες μοναχές της Νάξου. Η αλληλογραφία της μονής της Νάξου με εκείνην του Παρισιού μας παρέχει πολύτιμες πληροφορίες.

[18] Επιστολή από τον J. Thomas προς τον αρχιεπίσκοπο της Νάξου (8-9-1710), σ.1. ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ. 32, υποφάκ. Β΄.

[19] Έγγραφο «Projet de l'Etablissement du Monastère d'Ursulines a Naxie» (1713), σ. 2 «L'Exécution du Projet». ΑΚΑΝ.

1) Η εξασφάλιση άδειας από τις Οθωμανικές αρχές και ο τρόπος για να την αποκτήσουν (*διοικητική* παράμετρος):

> Pour lever tout obstacle de la part des Turcs, il faut obtenir un Loge ou Sentence du Cady ou Juge de l'Isle. Il n'en coutera que trois ou quatre ecus. En vertu de cette Sentence il sera aise d'obtenir par le moyen du Mr. L'Ambassadeur un Commandement de la Porte pour la fabrique du Monastere; autre depense de cinq ou six ecus [...].

2) Το ποσό που θα στοίχιζε το έργο και ο τρόπος να συγκεντρωθεί (*οικονομική* παράμετρος).

3) Η επιλογή της τοποθεσίας για τη στέγαση της μονής όσο και του σχολείου. Βασικό παράγοντα θα αποτελούσε το γεγονός ότι οι Λατίνοι βρίσκονταν συγκεντρωμένοι στο Κάστρο, κάτι που καθόριζε τα προσφερόμενα σημεία πρόσβασης των κοριτσιών τους, ενώ ταυτόχρονα παρείχε εξασφάλιση από τις πειρατικές επιδρομές (*πρακτική* παράμετρος, με τέσσερις υποπαραμέτρους):

> Le lieu le plus propre pour bâtir le Monastere [...] est l'enceinte du Château devant l'Evêché car: il est spatieux; [...]. Tous les Latins sont dans le Château. Il sera commode aux petites filles d'aller à l'école en tout sens. Le Monastere est à couvert de toute insulte de la part des Corsaires. Le premier Point auquel il faut avoir égard est la Sureté des Religieuses [...]. [σ.σ. ο τονισμός του πρωτοτύπου]

Εντύπωση προξενεί η πρόνοια που έλαβαν οι συντελεστές του έργου για επιμέρους θέματα που θα καθόριζαν τη διαβίωση και δράση των Ουρσουλινών μοναχών στο νέο τους ίδρυμα. Ένα πρακτικής φύσης ζήτημα που τέθηκε, για παράδειγμα, αφορούσε στο ενδεχόμενο να προέκυπτε πρόβλημα επαρκούς παροχής νερού μέσα στο Κάστρο και επομένως η ανάγκη κατασκευής δεξαμενών: «Mais comment font les familles qui habitent dans le Château. [...] à cet Inconvenient en faisant une ou deux Citternes». Αναπτύχθηκε προβληματισμός, όμως, και για περισσότερο πολύπλοκα θέματα, όπως για το γεγονός ότι το εγχείρημα δεν θα έπρεπε να αποτελεί πρόκληση για τους Τούρκους, κάτι που θα καθιστούσε την αδειοδότηση και την εκτέλεση του σχεδίου αδύνατη:

> Il faut prendre les dimensions de l'Emplacement, ou l'on veus bâtir et les envoyer à Paris [...] un plan simple et commode à l'usage des Ursulines. J'ais dis un Plan Simple; car de la faire magnifique, il faudrois faire grande dépense et on s'exposerois trop par l'éclat à donner dans les yeux du Turc.

4) Οι επαφές και ενέργειες για την αδειοδότηση του έργου από τις οθωμανικές αρχές (*διπλωματική* παράμετρος).

5) Η εξασφάλιση των υλικών ανέγερσης των χώρων και του εξοπλισμού τους (μια ακόμη *πρακτική* παράμετρος).

6) Η υποστήριξη εκ μέρους του Καθολικού αρχιεπισκόπου (*εκκλησιαστική* παράμετρος).

7) Η ρύθμιση της προικοδότησης και των κληροδοτημάτων της μονής (*εκκλησιαστική-οικονομική* παράμετρος).

8) Ο αριθμός των Ουρσουλινών αδελφών που θα έρχονταν στο νησί για την καθοδήγηση των αδελφών και τη στελέχωση του σχολείου (*εκπαιδευτική* παράμετρος).

Προβλέφθηκε η μετάβαση τριών μοναχών από τη Γαλλία – η μία ως Ηγουμένη, η δεύτερη ως Maitresse des Novices και η τρίτη για το σχολείο. Οι μοναχές αυτές αναμενόταν να αποτελέσουν πρότυπα για τις υπόλοιπες:

> Il faut avoir du moins 3 Religieuses Ursulines de france [sic]: l'une Supérieure, l'autre pour Maîtresse des Novices et la 3e pour l'Ecole des filles. Ces trois Religieuses doivent être telles que par leur vertu et leur sagesse elles puissent servir de modèle a toutes les autres [...][20].

Το 1714, ο πατήρ Tarillon συνέχισε τις ενέργειές του και, το 1715, η ηγουμένη της κεντρικής μονής των Ουρσουλινών στο Παρίσι, Mère Saint Dominique, δέχθηκε να αποστείλει μερικές μοναχές για το μοναστήρι της Νάξου. Σε επιστολή της προς τον αρχιεπίσκοπο Ιουστινιάνι αναφέρθηκε στη βοήθεια επί ανωτάτου διπλωματικού επιπέδου που έπρεπε να της παρασχεθεί προκειμένου να γίνει αυτό εφικτό. Σημειώνει ότι θα έπρεπε να απευθυνθεί στον Λουδοβίκο ΙΔ΄, ο οποίος είχε ήδη επιφορτίσει τον πρέσβη της Γαλλίας στην Υψηλή Πύλη με την απόκτηση άδειας από τον Σουλτάνο, ώστε να μπορούν οι αδελφές να εγκατασταθούν «νομίμως» και με ασφάλεια στο νησί[21]. Λίγο αργότερα, ωστόσο, μέσα την ίδια χρονιά, ο Λουδοβίκος ΙΔ΄ απεβίωσε

---

[20] Έγγραφο «Projet de l'Etablissement du Monastère d'Ursulines a Naxie» (1713), σ. 2 «L'Exécution du Projet». ΑΚΑΝ.

[21] «Προσέθετεν ότι είχεν απευθυνθή εις τον βασιλέα της Γαλλίας Λουδοβίκον 14ον διά να διευκολύνη το ταξίδιόν των και ότι επειδή ο Βασιλεύς, αποβλέπων εις την ασφάλειαν των μοναχών και εκ μέρους των Τούρκων, επιθυμεί να έχη μιαν κανονικήν άδειαν του Σουλτάνου διά την εγκατάστασίν των εις

και η αποστολή των καλογραιών από τη Γαλλία στη Νάξο ματαιώθηκε, κυρίως για λόγους ασφαλείας. Οι αδελφές που βρίσκονταν στο νησί προσπάθησαν να βρούν μερικές ακόμη νέες του τόπου που θα ήθελαν να ακολουθήσουν τον μοναχικό βίο. Θα αποτελούσαν παράρτημα της Κεντρικής Μονής των Παρισίων (Grand Couvent de Paris) (Lemaire, 1979:20).

Το 1717, επίσημη πράξη με 34 υπογραφές, από οικογένειες που στην πλειοψηφία τους είχαν ιταλική προέλευση, γνωστοποίησε την απόφασή τους να συμβάλουν χρηματικά για τη δημιουργία μοναστηριού που θα ήταν «δυνάμενον να στεγάση τουλάχιστον τριάκοντα μοναχάς» (Δέλλα Ρόκας, 1970:176). Το 1720, το σχέδιο ήταν, όπως βλέπουμε, σε πλήρη ανάπτυξη. Ο Thomas, σε επιστολή του με ημερομηνία 18 Φεβρουαρίου 1720, ζητά τη βοήθεια και του Γάλλου πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, de Boriac:

> […] que Monsieur de Boriac Ambassadeur à la Porte estant parfaitement instruit de cette affaire [...] de luy écrire pour luy demander sa protection [...] de me marquer quil se joindra avec les Supérieurs de la Compagnie qui sont dans le pais pour avancer et perfectionner cet ouvrage [...][22]. [σ.σ. Η ορθογραφία του πρωτοτύπου.]

Επιστολή του 1727 αποτυπώνει το σκεπτικό και τους στόχους των Ιησουιτών αναφορικά με την ίδρυση του σχολείου των Ουρσουλινών στη Νάξο, προς όφελος κυρίως των Καθολικών πληθυσμών του Αρχιπελάγους. Σύμφωνα με αυτό, το Καθολικό στοιχείο ήταν παραγκωνισμένο από τους «σχισματικούς Έλληνες»:

> [...] que de recourir a la charité du Rd P. [..] qu'il emploie son zèle et son industrie auprès des Messieurs ses parents et amis secours [..] du moins de six Religieuses: […] dans la grece par l'établissement du monastere d'ursulines [..] depuis si longtemps prémedité et résolu d'ériger dans notre isle de Naxie [...][23]. [σ.σ. Η ορθογραφία του πρωτοτύπου.]

Το 1723, ο ηγούμενος των Ιησουιτών της Νάξου, πατήρ Αδριανός Βερζώ, μετέβη στην Κωνσταντινούπολη και έλαβε άδεια της Οθωμανικής κυβέρνησης για τη λειτουργία του μοναστηριού.

Το 1726, ύστερα από παράκληση των κυριών του νησιού, προσκάλεσε εκεί την

Νάξον, είχεν επιφορτίσει τον νέον πρεσβευτήν της Γαλλίας παρά τη Υψηλή Πύλη, όπως προβή εις τας σχετικάς ενεργείας [...]» (Δελλαρόκα, 1970:175).

[22] Επιστολή του J. Thomas (18-2-1720). ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ. 32, υποφάκ. Β΄.

[23] Επιστολή (20-8-1727). ΓΑΚ (Ν). Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ. 32, υποφάκ. Β΄.

Adriana di Vizzerano. Ο P. Gaetano Romano αναφέρει σχετικά στο έκτο κεφάλαιο του βιβλίου του, με τίτλο «Institutione delle vergine Orsoline»: «Alquante delle pui savie et nobili signore della cità [...]. La prima que gli parlò al nome delle altre fu la Signorina Adriana di Vizzerano, delle più più qualificate in pietà [...]» (Romano, 1912:50).

Ο Βερζώ προσκάλεσε επίσης δύο κυρίες από την Τήνο, να εγκατασταθούν στη μονή των Ουρσουλινών στη Νάξο, καθώς και όσες κοπέλες του τόπου ήθελαν να ακολουθήσουν τον μοναχικό βίο, ακόμα και αν δεν είχαν να δώσουν ως «προίκα» τα χρήματα που απαιτούνταν σύμφωνα με τους κανονισμούς του τάγματος των Ουρσουλινών (Δελλά Ρόκας, 1970: 177).

Το 1729 απεβίωσαν η ηγουμένη και μία από τις αδελφές, ενώ η τρίτη επέστρεψε στην Τήνο. Η μονή της Νάξου έμεινε και πάλι χωρίς μοναχές. Οι αδελφές δεν είχαν ούτε τα βασικά για την επιβίωσή τους. Τους έλειπε ακόμα και το φαγητό. Το 1730, σε επιστολή τους προς τον Thomas αποτυπώνεται η εξαιρετικά δύσκολη κατάσταση-που βίωναν «Mais vous ferez attention entre autres choses que les 3 Religieuses qu'on a fait venir de l'Isle de Tine pour former ce Monastere ne gagnant du travail de leurs mains que pour s'entretenir d'habits, il faut il faut fournir à leur nourriture»[24].

Παρά τις αντιξοότητες, οι αδελφές είχαν ήδη ξεκινήσει το εκπαιδευτικό τους έργο. Στην ίδια επιστολή, του 1730, αναφέρεται σχετικά «Quant au spirituel il n'est rien de plus édifiant que la conduite de ces bonnes filles. On ne peus croire le bien qu'elles font es par leur exemple es par la bonne éducation qu'elles donnent à un nombre considerable de jeunes filles»[25].

Πέρα από τις δυσκολίες που ανέκυπταν ως προς την εξεύρεση χρημάτων, υπήρχαν και εκείνες που αφορούσαν στη μεταφορά και φύλαξή τους. Σχεδόν τίποτα δεν μπορούσε να θεωρηθεί δεδομένο και ασφαλές στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (κάτι όχι άγνωστο, αλλά ίσως πιο περιορισμένο σε περιοχές αρκετών δυτικών χωρών την περίοδο αυτή). Στην επιστολή της 21ης Νοεμβρίου 1730, με παραλήπτη τον Thomas, διαβάζουμε ότι ενδεδειγμένα για τη φύλαξη χρημάτων ήταν τα εμπορικά επιμελητήρια Κωνσταντινούπολης και Σμύρνης, χωρίς ωστόσο να είναι διασφαλισμένη η μεταφορά και παράδοσή τους εκεί:

[24] Επιστολή (1730). ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Ιωάννου Δελλαρόκα, φάκ. 32, υποφάκ. Β΄.

[25] Επιστολή (1730). ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Ιωάννου Δελλαρόκα, φάκ. 32, υποφάκ. Β΄.

> […] quand l'argent est placé sur la chambre du Commerce de Constantinople ou de Smyrne il ne court aucun risque: mais quand il est sur des particuliers il en court toûjours […] des marchands fassent banqueroute [...] d'ailleurs il faudroit un seculier pour y veiller et c'est une chose très rare d'en trouver en ce pays[26].

Για ακόμα μια φορά τονίζεται ο θετικός ρόλος των Διομολογήσεων και υποστηρίζεται ότι θα ήταν σκόπιμη η ανανέωσή τους, κάτι που θα διευκόλυνε και την υλοποίηση του υπό ίδρυση σχολείου «[...] il y a lieu de croire que la cour envoyera à La Porte un Ambassadeur extraordinaire et qu'on pourroit bien renouveller les Capitulations. Ce qui devoit une conjoncture favorable pour assûrer ce nouvel etablissement»[27].

Παρά τις δυσκολίες, η οικονομική συμβολή των ίδιων των Ουρσουλινών –προερχόμενη από την προίκα έξι αδελφών– καθώς και του Thomas επέτρεπε να συνεχίζεται το έργο της δημιουργίας του σχολείου. Καθώς πλησίαζε η ολοκλήρωσή του, η χαρά των Καθολικών ήταν έκδηλη, όπως διαβάζουμε σε επιστολή το 1727, στην οποία μάλιστα βλέπουμε να γίνεται χρήση του ονόματος Ελλάδα[28] (Grèce), κάτι που δεν έχουμε συναντήσει σε άλλα κείμενα από αυτά που μελετούμε:

> [...] quelle a etée notre joye lorsque nous avons appris par les lettres du […] Supr genal de la Compe de Jesus en grece [sic], qu'il avoit enfin reçu l'argent que nous attendions depuis si longtemps […] pour faire le nouveau couvent d'Ursulines que vous avez [..] d'établir dans notre isle de Naxie Métropole de toute la mer Egée [...][29].

Επιτέλους, με τη σύμπραξη όλων –κλήρου, διπλωματών και ιδιωτών– το έργο ολοκληρώνεται, και μαζί του τελειώνει ο ρόλος των Ιησουιτών στην ίδρυση σχολείου Ουρσουλινών στη Νάξο.

Το 1739, στις 21 Οκτωβρίου, εορτή της αγίας Ούρσουλας, «[...] τέσσαρες δεσποινίδες, κόραι αρχοντικών οικογενειών, [... που] είχον αρχίσει να κατηχούνται

---

[26] Επιστολή (21-11-1730), ΓΑΚ (Ν). Συλλογή Ιωάννου Δελλαρόκα, φάκ. 32, υποφάκ. Β΄.

[27] Επιστολή (21-11-1730), ΓΑΚ (Ν). Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ. 32, υποφάκ. Β΄.

[28] Τον όρο Ελλάδα θα τον συναντήσουμε μισό αιώνα αργότερα στη *Χάρτα* του Ρήγα Φεραίου, ο οποίος χρησιμοποίησε τα γαλλικά γεωγραφικά πρότυπα του μεγάλου χαρτογράφου Γκιγιομ Ντελιλ – η εκτύπωση του πρώτου φύλλου έγινε το 1796, ενώ το 1797 «[...] τελείωσε η εκτύπωση των επαναστατικών του κειμένων» (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βακαλόπουλος,* 26, 2015:172).

[29] Επιστολή (20-8-1727), ΓΑΚ (Ν). Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ. 32, υποφάκ. Β΄.

ως δόκιμοι»[30], έλαβαν το μοναχικό σχήμα. «Έκτοτε το ίδρυμα τούτο (μονή και σχολή) ελειτούργησε κανονικώς και ανελλιπώς» (Δελλά Ρόκας, 1970:179). Πράγματι, ενώ έστω άτυπα και με ελλιπή οργάνωση οι αδελφές είχαν ξεκινήσει την εκπαιδευτική τους δράση από το 1670[31], όπως προαναφέραμε, η 21η Οκτωβρίου 1739 σηματοδότησε, πλην της αυτοδυναμίας της μοναστικής κοινότητας, την επίσημη έναρξη λειτουργίας του σχολείου της.

Για τη λειτουργία του σχολείου οδηγίες δίνονταν, όπως πάντα, από τη μητρόπολη των Ουρσουλινών στη Γαλλία. Κατά τα άλλα, οι Ουρσουλίνες της Νάξου, όπως και της Τήνου, «υπάγονταν» διοικητικά και οργανωτικά στη μονή του Μοντινύ:

> [..] con alcune religiose Orsoline francesi, le quali da Montigny erano venute nel loro Monastero di Naxos. [...] parti per Montigny onde chiedere a quella Superiora qualque religiosa che iniziasse il monastero di Tine [..] quel suo monastero di Montigny si era imposto per fornire di personale il monastero di Naxos (Romano, 1912: 248).

Οι δραστηριότητές τους, όπως είδαμε και στους κανονισμούς τους, υποδεικνύονταν από την υπεύθυνη του τάγματος στη Γαλλία, ενώ ανάμεσα στα δύο ιδρύματα, Μοντινύ και Νάξου, μεταγενέστερα και Τήνου, έπρεπε να υπάρχει πλήρης αναφορά και κοινή ενημέρωση[32]. Χαρακτηριστικά, όπως αναφέρεται σε μια επιστολή, μια αδελφή για κάποια δραστηριότητά της είχε λάβει άδεια των ηγουμένων του Μοντινύ, ενώ και οι ηγουμένες της Νάξου είχαν ενημερωθεί: «Sœur Francesca [...] elle dit qu'elle a la permission des Supérieurs de Montigny d'agir comme elle fait et que les Supérieurs de Naxie en sont aussi informé[e]s»[33].

Το σχολείο των Ουρσουλινών στη Νάξο, από την ίδρυσή του, όπως είδαμε, και καθ' όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα αντιμετώπισε συχνά οικονομικές δυσκολίες, αρκετές φορές εξαιτίας λάθος χειρισμών ή ατυχών συγκυριών. Χαρακτηριστική η ακόλουθη

---

[30] Επρόκειτο για τις Καζανζιάνα Τουμπίνου, Μαργαρίτα Κρίσπι, Αγγελική Λορεντάνο και Άννα Μπαρότζι (Δελλά Ρόκας, 1970:179).

[31] Οι αδελφές άρχισαν να εκπαιδεύουν τα κορίτσια, κάτι που προβλεπόταν από τον Κανονισμό του τάγματος, από την ίδρυσή του ήδη: «Η κάθε Ουρσουλίνα κατοικούσε στο σπίτι της, με την οικογένειά της, και φρόντιζε να ασκεί το θρησκευτικό και παιδαγωγικό της έργο μέσα στα πλαίσια του χωριού και της ενορίας της. Στα χωριά που βρίσκονταν περισσότερες από μία Ουρσουλίνες, η υπεύθυνη έδινε αναφορά, μια φορά το μήνα, στην Ηγουμένη του νησιού» (Δούκα και Σαρρή, 1999:133, σημ. 2).

[32] Σημειωτέον ότι παρατηρείται ομοιότητα ανάμεσα στις εκθέσεις (Rapport) των Ουρσουλινών με τις αντίστοιχες των Ιησουιτών.

[33] Επιστολή. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 131.

αναφορά που χρονολογείται το 1773:

> Τα διάφορα κληροδοτήματα τα οποία είχαν αφιερώσει εις αυτό διάφοροι, κυρίως εκ Γαλλίας […] απωλέσθησαν σχεδόν εξ ολοκλήρου διότι τα είχον καταθέσει επί τόκω οκτώ έως δέκα τοις εκατόν εις διαφόρους Γάλλους εμπόρους εγκατεστημένους εις Σμύρνην, Θεσσαλονίκην και Κωνσταντινούπολιν, οι πλείστοι εκ των οποίων εχρεωκόπησαν και ούτω εχάθησαν ου μόνον τα εισοδήματα αλλά και τα κεφάλαια (Δελλά Ρόκας, 1970:184).

Δεν ήταν λίγες οι φορές που οι αδελφές της Νάξου απευθύνθηκαν στη μητρόπολη των Παρισίων, η οποία με τη σειρά της απευθύνθηκε σε πρόσωπα στην ανώτερη πολιτική βαθμίδα. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση της ενίσχυσης που έλαβαν από τον υπουργό de Choiseul, αλλά και από τον ίδιο τον βασιλιά Λουδοβίκο ΙΣΤ΄:

> Κατόπιν τούτου, η Ηγουμένη της Μονής των Παρισίων Mère Villiers Berauld de St Xavier κατόρθωσε με την βοήθεια του υπουργού της Γαλλίας, κυρίου de Choiseul, να συγκεντρώσει αρκετά χρήματα διά το μοναστήριον της Νάξου. Επίσης η μοναχή της ιδίας Μονής Mère d'Assomption de Beaucouse επέτυχεν εκ μέρους μέν του Βασιλέως της Γαλλίας Λουδοβίκου 16ου, ενεργείαις του δουκός de Peuthievre, μιαν ετήσιαν επιχορήγησιν τεσσάρων χιλιάδων λιβρών. (Δελλά Ρόκας, 1970: 185).

Και λίγο μόλις πριν από τη Γαλλική Επανάσταση, οι προσπάθειες εξασφάλισης χρηματοδότησης συνεχίστηκαν στον ίδιο βαθμό και προς πάσα κατεύθυνση, πολιτειακή ή εκκλησιαστική. Επιστολή της 22ας Ιουνίου 1789 με αποστολέα την ηγουμένη των Ουρσουλινών στο Παρίσι και παραλήπτρια την ηγουμένη των Ουρσουλινών στη Νάξο, Mère Angèle Loudano, περιγράφει τις κινήσεις που έγιναν για την εξεύρεση χρημάτων προς το πρόσωπο του βασιλιά, και πάλι, αλλά και προς την εκκλησιαστική ηγεσία, αυτή τη φορά:

> [...]. Je continuerai à faire les instances auprès de mes amis pour vous obtenir une pension […] que je demande en votre nom au Roi très chrétien jusqu'à présent […]. […], sans avoir encore pu faire parvenir ce mémoire sous les yeux du Roi [...]. Si notre mémoire ne réussit pas du côté du Roi je tacherai par le moyen de Mr l'Evêque de Troyes, oncle de Mr de St Prie de vous obtenir une bonne somme du clergé de France [...][34].

[34] Επιστολή (22-6-1781 ή 1789). ΑΟΝΨ, φάκ. εσωτερικός «Lettres et ecrits des anciennes Ursulines du Monastère de Paris, Rue St Jacques, Naxos» (χ.χ.). Στο συγκεκριμένο έγγραφο υπάρχουν δύο ημερομηνίες: η πρώτη, γραμμένη με πένα, φαίνεται να αναφέρει ως έτος το 1781, ενώ η δεύτερη,

Μια επιστολή της 3ης Φεβρουαρίου 1789, με τους ίδιους αποστολέα και παραλήπτη όπως η προηγούμενη, αποτυπώνει έμμεσα τις δυσκολίες στην εξεύρεση χρημάτων, οι οποίες, στην προκειμένη περίπτωση, είχαν ξεπεραστεί:

> Vous avez du recevoir ma chère Mère dans le cours de l'année dernière […] livres que Mr de St Lazarre de Paris ont du vous faire toucher en deux fois. Savoir d'abord au mois de Janvier […] que Mr l'abbé […] a prié ses confrères de vous faire toucher de notre part[35].

Η μεγάλη ανατροπή στα οικονομικά της μονής της Νάξου, όπως και άλλων βεβαίως, ήλθε με το ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης. Κάθε είδους επιχορήγηση από τη Γαλλία καταργήθηκε.

Τον 19ο αιώνα, πηγές για την ενίσχυση του ιδρύματος έμειναν μόνο οι ιδιώτες και τα άλλα, αδελφά μοναστήρια. Χαρακτηριστικά αναφέρεται:

> Μέχρι του έτους 1868 είχον συγκεντρώσει με την βοήθειαν του εν Νάξω προξένου της Γαλλίας βαρώνου Γασπάρ de Lastic de Vigouroux 4.600 δραχμάς και από την πώλησιν διαφόρων εργοχείρων των ετέρας 500 δραχμάς. Επίσης ο εν Αθήναις πρεσβευτής της Γαλλίας κόμης Ιωσήφ de Gobineau προσέφερεν κατά την εις Νάξον άφιξίν του 1.000 Γαλλικά φράγκα [...]. Πολλά μοναστήρια της Γαλλίας, της Βιέννης και του Κεμπέκ απέστειλαν ότι ποσόν ηδύναντο έκαστον (Δελλά Ρόκας, 1970:189-190).

Επιστολή με ημερομηνία 24 Φεβρουαρίου 1867 της ηγουμένης των Ουρσουλινών του Μοντινύ soeur François de Saint Ursule, προς τον επίσκοπο Τήνου, αναφέρεται στη σημασία του παρθεναγωγείου της Νάξου, παρά την πτώση του αριθμού των οικοτρόφων στο μισό –«une vaste maison réduite à moitié»–, την έλλειψη αδελφών και την αναγκαιότητα διατήρησής του, ιδιαίτερα για τη στήριξη του Καθολικισμού:

> Le couvent des Ursulines de Naxie, qui depuis longtemps déjà nous nous efforçons d'aider et de soutenir, ne pourra dans l'avenir, comme dans le passé, que difficilement rencontrer dans l'île, des sujets en nombre suffisant pour former une maison pourvue des personnes aptes à remplir les divers emplois, chargés [...] de la discipline monastique. Puis la proximité du nouvel établissement de Lutra est loin de

---

γραμμένη με μολύβι από πάνω, αναφέρει το 1789 – δυστυχώς η πλήρης αναφορά της ημερομηνίας σε άλλο σημείο της επιστολής έχει καταστραφεί

[35] Επιστολή (3-2-1789). ΑΟΝΨ, φάκ. εσωτερικός «Lettres et ecrits des anciennes Ursulines du Monastère de Paris, Rue St Jacques, Naxos» (χ.χ.).

> favoriser sous ce rapport. Cependant il y a là de jeunes filles catholiques qu'il s'agit d'instruire, […] et la maison de Naxie doit à tout prix être conservée et soutenue, tant à cause de son ancienneté que parce qu'elle est un poste […] du Catholicisme qui doit continuer de se tenir debout […], ainsi qu'il la fait jusqu'à ce jour malgré des difficultés de tout genre[36].

Στην ίδια επιστολή, όπως θα δούμε παρακάτω, υποστηρίζεται η ανταλλαγή μοναχών μεταξύ του ιδρύματος της Νάξου και του νεοπαγούς της Τήνου, με την τελευταία να αναμένεται ότι θα αναλάβει τον πρωταγωνιστικό ρόλο.

Η Νάξος, όπως και η Τήνος, θα αντιμετώπιζε διάφορα ζητήματα, μεταξύ τους και το οργανωτικό, στο εσωτερικό του τάγματος, κατά τον μεσοπόλεμο, για το οποίο θα γίνει λόγος παρακάτω.

1.2) Το παρθεναγωγείο των Ουρσουλινών της Τήνου (1862 - 1945)

Το δεύτερο σχολικό ίδρυμα των Ουρσουλινών στον Ελλαδικό χώρο ιδρύθηκε στην Τήνο περισσότερο από έναν αιώνα μετά από εκείνο της Νάξου, ωστόσο είχε παρόμοια διαδρομή. Και σε αυτή την περίπτωση, καθοριστικό ρόλο έπαιξαν οι Ιησουίτες, ακολουθήθηκε παρόμοια διαδικασία διαδοχικών εγκρίσεων, ενώ δεν έλειψαν οι οικονομικές δυσκολίες.

Σύμφωνα με τον π. Φόνσο (1998:130), «οι Ουρσουλίνες [...] ξεκίνησαν να υφίστανται στην Τήνο στις 15 Ιουλίου το 1704, όχι με τη μοναστηριακή τους μορφή, αλλά με το αρχικό ιδιόρρυθμο σχήμα που είχε θελήσει η Αγία Άγγελα». Και, όπως σημειώνεται στην ίδια πηγή: «Για το λόγο αυτό είχε επικρατήσει να ονομάζονται οι ιδιόρρυθμες αυτές μοναχές "Αγγελίνες"[37], σε αντίθεση με τις άλλες που ζούσαν σε κοινοβιακή ζωή και οι οποίες ονομάζονται "Ουρσουλίνες"» (Φόνσος, 1998:130, σημ.4).

---

[36] Επιστολή (24-2-1867) της ηγουμένης των Ουρσουλινών του Μοντινύ soeur François de Saint Ursule προς τον επίσκοπο Τήνου. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 30.

[37] Η αναφορά στις Αγγελίνες (Angelines), Ελληνίδες Καθολικές νεαρές που προορίζονταν για μοναχές, θα συνοδευτεί αργότερα από σχόλιο, που εμπλέκει και τις Ουρσουλίνες «Το Ελληνικόν λοιπόν Καθολικόν στοιχείον των νήσων Σύρου, Τήνου, Νάξου και Θήρας τροφοδοτεί διά νεαρών υπάρξεων Ελληνίδων - ασπαζομένων τον μοναχικόν βίον το Μοναχικό Τάγμα των Ουρσουλινών [...]». Έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των ωνίων Κυκλάδων» (αρ. πρωτ. 214, 8-7-1940), σ. 3. ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, Α΄ Πολιτική 1935-40 (1940), φάκ. 2, υποφάκ. 1.ΑΙΙα «Ξένα σχολεία εν Ελλάδι».

Η μονή τους ιδρύθηκε το 1826 και η λειτουργία του σχολείου τους ξεκίνησε το 1862. Όπως έγινε και με την περίπτωση της Νάξου, το παρθεναγωγείο της Τήνου δημιουργήθηκε για να ανταποκριθεί στις ανάγκες της εποχής, δηλαδή για να καταπολεμήσει τον αναλφαβητισμό του πληθυσμού, ενώ σημαντικό ρόλο για την επιλογή του συγκεκριμένου νησιού έπαιξε η παρουσία εκεί Ιησουιτών.

Το σχολείο της Τήνου ήταν, θα μπορούσαμε να πούμε, έργο μιας νέας αδελφής, της Βρετανής Marie-Anne Leeves[38]. Τα Λουτρά επιλέχθηκαν ως η ιδεώδης τοποθεσία:

> Lutra possède cependant deux beaux édifices: l'église neuve des Jésuites et surtout un grand pensionnat des jeunes filles tenu par des Ursulines Françaises […] comment ces pauvres religieuses sont-elles venues s'implanter sur ce sol ingrat? […] aujourd'hui, dans cet asile béni, plus de trente religieuses s'emploient à l'éducation de nombreuses filles, enfants des îles ou du continent, qui, chaque année, viennent s'y former, sous l'aile de leurs zélées maîtresses, aux mœurs chrétiennes à la pratique de tous leurs vertus domestiques […]. (Baudot, 1896:38).

Οι γαλλικές αρχές ενίσχυσαν, μέσω του προξένου της Γαλλίας στη Σύρο, τη συγκεκριμένη προσπάθεια:

> [...] l'appui cordial et généreux donné par le consul français de Syra à ces femmes courageuses a largement contribué au succès final de l'entreprise [...] j'avais eu l'honneur de siéger aux côtés de l'évêque, et tous les prix de français furent distribués de ma main (Baudot, 1893:38-39).

Η πρωτοβουλία για την ίδρυση παρθεναγωγείου στην Τήνο προήλθε μετά από δικό τους αίτημα: οι Ιησουίτες προετοίμασαν και εδώ το έδαφος. Μαρτυρίες για το σχέδιο ίδρυσης του σχολείου της Τήνου εντοπίζονται στην αλληλογραφία των καλογραιών το 1862[39]. Με μία από τις επιστολές τους ενημέρωναν τον επίσκοπο της Dijon (Msg François Rivet) ότι ο πνευματικός τους (Mr. L'abbé Comminet), είχε πάει στον

---

[38] «[...] dont le père était chapelain de l'Ambassade Anglaise à Athènes, vivait en Grèce depuis sa jeunesse [...]» («Histoire abrégée de l'école Greco-Française 1862», σ.1. ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925»).

[39] Επιστολή από την αδελφή Μαρία του Αγίου Ιγνατίου Λογιόλα της Συντροφιάς της Αγίας Ούρσουλας προς τον Σεβασμιότατο François Rivet, Επίσκοπο της Dijon (1862). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 2. Σημειώνουμε ότι ο συγκεκριμένος φάκελος υπήρξε ο μόνος που συναντήσαμε με επιγραφόμενη την ένδειξη «Μοντινύ», στοιχείο με ιδιαίτερη σημασία, καθώς, όπως έχουμε δει, μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα το Σπίτι της Νάξου υπαγόταν στη μονή του Παρισιού.

διευθυντή των σχολείων της Ανατολής, και μάλιστα τρεις φορές, καθώς δεν είχε υπάρξει άμεση ανταπόκριση από τους «προεστούς» των Ιησουιτών του Παρισιού[40].

Πράγματι, ο πνευματικός τους, αββάς Comminet, απευθύνθηκε σε έναν από τους διευθυντές της Εταιρείας των Σχολείων της Ανατολής, τον μαρκήσιο de Mornay, ο οποίος, με τη σειρά του, υποσχέθηκε να τις βοηθήσει[41]. Ένα σπίτι, που στη συνέχεια θα μετατρεπόταν σε σχολείο, παραχωρήθηκε προσωρινά στις Ουρσουλίνες εκ μέρους του επισκόπου Τήνου-Μυκόνου Ζαλώνη[42], ο οποίος και ενστερνίστηκε το εγχείρημα.

Με έγγραφα της 7ης Ιουνίου 1862, τέσσερις Professes της μονής Ουρσουλινών του Montigny sur Vengeanne[43] –οι αδελφές Marie-Clémentine Lamotte de St Francois Xavier, Reine Mochot de Saint François de Sales, Louise Versier de la Visitation και Marie Leeves de Saint Ignace de Loyola–, έλαβαν την άδεια του επισκόπου της Ντιζόν να «εγκαταλείψουν» το Σπίτι στη Γαλλία και να εγκατασταθούν στην Τήνο. Έχοντας τεθεί υπό τη σκέπη του επισκόπου της Τήνου, όπως και του ύπατου αββά των Ιησουιτών της Ρώμης, οι Ουρσουλίνες της Τήνου έτυχαν της πνευματικής υποστήριξης των Ιησουιτών πατέρων:

> Monseigneur l'évêque de Tine (Grèce), vous ayant demandé pour un établissement de votre ordre dans son Diocèse; voulant de notre côté contribuer autant qu'il est en nous à l'extension du règne de Jésus Christ sur la terre […] nous vous permettons de quitter votre maison de profession pour vous dévouer à l'œuvre sainte […] et vous plaçons par les présentes […] sous l'obédience de l'Illustrissime et Révérendissime évêque de Tine[44].

---

[40] Επιστολή. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 1.

[41] «Ο πνευματικός μας, Mr. L'abbé Comminet, ωμίλει μίαν ημέραν [... με τον] Mr. le marquis de Mornay, και ηύρε ότι ούτος ο κύριος είναι εις των διευθυντών της Εταιρείας των σχολείων της Ανατολής, και υπεσχέθη ότι όταν ήθελε υπάγην προς τα Παρίσια ήθελε ομιλήσει διά τας υποθέσεις μας» (Επιστολή. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 1).

[42] «Copie des archives sur la Fondation et le dévelopement des oeuvres de 1862 à nos jours», σ. 1. ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

[43] Σημειώνουμε ότι από τη μονή των Ουρσουλινών του Montigny sur Vengeance προέρχονταν οι Ουρσουλίνες των Λουτρών – «[..] d'où sont sorties celles de Lutra» (Επιστολή. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5, αρ. 22.).

[44] Κείμενο επαναλαμβανόμενο στα έγγραφα αρ. 7, 9, 10, 11 (7-6-1862). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών». Πρόκειται για άδειες, η καθεμία στο όνομα μιας από τις τέσσερις αδελφές της μονής του Μοντινύ που προορίζονταν για την Τήνο.

Στις 2 Ιουλίου 1862 οι τέσσερις Γαλλίδες Ουρσουλίνες από το Μοντινύ έφθασαν στα Λουτρά[45] της Τήνου. Φαίνεται ότι αρχικά διέμειναν σε ένα πολύ μικρό δωμάτιο – στα *Χρονικά* τους αναφέρεται ότι παρέμειναν σε αυτό το δωμάτιο για περίπου δύο μήνες. Στη συνέχεια εγκαταστάθηκαν στο σπίτι που τους παραχώρησε ο επίσκοπος Τήνου-Μυκόνου Ζαλώνης, και του οποίου η επιλογή καθορίστηκε από τρεις παράγοντες: πρώτον, επρόκειτο για το πατρικό του επισκόπου, κάτι βεβαίως που οφειλόταν στον παράγοντα τύχη, δεύτερον, τα Λουτρά βρίσκονταν κοντά στην Κοινότητα των Ιησουιτών, αλλά και, τρίτον, στον πυρήνα του Καθολικού πληθυσμού του νησιού:

> Monseigneur Zaloni, alors évêque de Tine et Micone […]. Il offrait à cet effet, sa pauvre petite maison paternelle […]. Le village de Lutra fut choisi par l'évêque, non seulement parce que c'était son village natal, mais encore à cause de la proximité des R.R. P.P. de la Cte de Jésus qui assureraient à la nouvelle communauté les secours spirituels, et de plus à cause de sa situation centrale, au milieu de la population catholique. […] Mais cette maison ne fut pas le premier abri des Ursulines: "elles furent provisoirement installées dans une humble chambre, dissent les Annales de la Maison, et qu'elles aimaient à comparer à la grotte de Bethleem. [...]. La maison de l'évêque ne fut mise à leur disposition que deux mois après [...][46].

Έτσι, οι Ουρσουλίνες δημιούργησαν μια μικρή κοινότητα αποτελούμενη από 4 αδελφές, ένα σχολείο και 24 τηνιακές μαθήτριες. Στο νησί έγιναν γνωστές και ως Ουρσουλίνες των Σπιτιών ή, όπως αναφέραμε, Αγγελίνες.

Το 1864 τα οικονομικά μέσα δεν επαρκούσαν για το έργο των αδελφών. Έτσι, προχώρησαν σε μια κίνηση που οι ίδιες χαρακτηρίζουν «απελπισμένη»: αναζήτησαν βοήθεια παντού, με την αποστολή γραμμάτων σε αδελφά ιδρύματα, αλλά και δύο αδελφών στο εξωτερικό:

> Ces tristes circonstances amenèrent à une résolution presque désespérée: deux de nos sœurs au mois de Novembre 1864 [...] la Bonne Mère Sœur François de Sales, qui, les larmes aux yeux les envoyait tendre la main dans le Levant, tandis qu'elle-même faisait appel, par lettres, à la charité des Maisons de notre Ordre: elle dut s'adresser encore à d'autres Instituts pour les prier de venir en aide à notre pauvreté. Le voyage

[45] «Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos». Lutra, Tinos. 20 Avril 1946. ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

[46] «Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos». Lutra, Tinos. 20 Avril 1946. ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

> de deux sœurs dura quatre mois; elles visitèrent successivement Smyrne, Constantinople et Malte, d'où elles revinrent enfin avec la somme […] francs[47].

Το 1865 ξεκίνησε η ανέγερση του σχολείου. Όπως και στη Νάξο, έτσι και εδώ, η χρονολογία εγκατάστασης των Ουρσουλινών στο νησί διαφέρει από εκείνην της ίδρυσης του σχολείου τους. Η πρώτη ωστόσο, εν προκειμένω το 1862, θα αναφέρεται και πάλι ως έτος ίδρυσης για το σχολείο, τόσο στα αρχεία των ίδιων των αδελφών όσο και στα αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών.

Το συγκεκριμένο σχέδιο ήταν ιδιαίτερα σημαντικό για τις ίδιες τις αδελφές, παρά τις δυσκολίες που προσέθετε στην υποστήριξη του ήδη πάσχοντος ιδρύματος της Νάξου, που δεν έπαυε να θεωρείται εξέχουσας σημασίας.

Η επιστολή με ημερομηνία 24 Φεβρουαρίου 1867 της ηγουμένης των Ουρσουλινών του Μοντινύ, Soeur François de St Ursule, Superieure des Ursulines de Montigny sur Vengeanne, προς τον επίσκοπο Τήνου, όπως είδαμε, υποστήριζε την ανταλλαγή προσωπικού μεταξύ του Σπιτιού της Νάξου, που συρρικνωνόταν, και εκείνου της Τήνου[48]. Κατά την επιστολογράφο, το σχολείο της Τήνου, χάρη στη μεγάλη άνθηση που γνώριζε, θα γινόταν το Σπίτι-κέντρο και των δύο ιδρυμάτων, κάτι που θα συνέβαλλε στην επιβίωση και ενδυνάμωση της ταγματικής δράσης στη Νάξο. Όπως αναφέρεται, η Τήνος είχε μεγάλο αριθμό Καθολικών κατοίκων, επομένως θα είχε και σημαντικό αριθμό μαθητριών, κάτι που συνεπαγόταν περισσότερες πιθανότητες κάποιες κοπέλες να ακολουθούσαν τον μοναστικό βίο:

> Des démarches ont été faites pour la réalisation de ce plan et dans l'intérêt de Lutra, […]. du climat et du bon esprit de la population presque catholique, […] et des enfants plus nombreux pour […] externes et le Pensionnat. La considération respective et longtemps réfléchie […], nous a amené à comprendre tout l'avantage qui résulterait pour l'un comme pour l'autre, et surtout pour Lutra, […] appelé à un accroissement plus considérable et a un avenir plus important deviendrait naturellement la maison mère. Là serait le centre du gouvernement de deux maisons. De là sortiraient, choisies par la Supérieure, les sujets destinés à prodiguer les soins et l'instruction aux enfants de Naxie[49].

---

[47] «Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos». Lutra, Tinos. 20 Avril 1946. ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

[48] Οι αδελφές χρησιμοποιούσαν συχνά τον όρο Σπίτι (Maison) για το σχολείο ή το ταγματικό ίδρυμα.

[49] Έγγραφο αρ. 30-31 (24-2-1867). ΑΚΤ, 38, φάκ. εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών».

Επιστολή της 23ης Αυγούστου 1867, από τον επίσκοπο της Ντιζόν προς τις Ουρσουλίνες στην Τήνο, μαρτυρεί για την ανταπόκριση που έβρισκε το εγχείρημα αυτό των Ουρσουλινών στους κόλπους της Καθολικής Εκκλησίας. Σύμφωνα με τον επίσκοπο, η ίδρυση του σχολείου έπρεπε να πραγματοποιηθεί άμεσα, και με τη συνεργασία του τοπικού επισκόπου, ενώ η μετακίνηση αδελφών από το μοναστήρι του Montigny sur Vengeanne, προκειμένου να στελεχώσουν το ίδρυμα, μπορούσε να πραγματοποιηθεί.

Πράγματι, επιστολή της 5ης Σεπτεμβρίου 1867 από την ηγουμένη της μονής του Μοντινύ προς τον επίσκοπο Τήνου αναφέρει την αναχώρηση δύο Ουρσουλινών του Μοντινύ για την Τήνο – επρόκειτο για τις αδελφές St Lucie du Saint Cœur de Marie και Marie de l'Incarnation.[50]

Οι ημερομηνίες-σταθμοί στη δημιουργία και ανάπτυξη του παρθεναγωγείου των Ουρσουλινών της Τήνου συνοψίζονται ως εξής: Το 1860 λειτούργησε η νότια πτέρυγα του κτηρίου ως μονή, ορφανοτροφείο και γαλλικό γυμνάσιο (Δούκα και Σαρρή, 1999:134), το 1862, στις 10 Αυγούστου δημιουργήθηκε μικρό σχολείο σε αποθηκευτικό χώρο και έγινε η δωρεά της οικογενειακής οικίας σπιτιού του επισκόπου Ζαλώνη, το 1863, τον Μάιο, πραγματοποιήθηκε η δωρεά ενός ακόμη σπιτιού και, την 1η Ιουνίου, η ίδρυση ενός παρεκκλησίου, το 1864, τον Οκτώβριο, αποφασίστηκε η δημιουργία μοναστηριού, το 1865, στις 28 Μαρτίου, πέτυχαν δωρεά 8.000 φράγκων και, τον Μάιο, τέθηκε ο θεμέλιος λίθος για την ανέγερση σχολείου, το 1866, στις 7 Ιουνίου, οι μισές μοναχές εγκαταστάθηκαν στο καινούργιο κτήριο, το 1870 ξεκίνησε η ανέγερση ναού χάρη σε δωρεά, το 1872, στις 21 Οκτωβρίου, πραγματοποιήθηκε η ευλογία του ναού της Ιεράς Καρδίας (Sacré-Cœur)[51], το 1890 λειτούργησε η ανατολική πτέρυγα του κτηρίου ως γυμνάσιο και δημοτικό. Τέσσερις δεκαετίες αργότερα, το 1931 λειτούργησε το ιδιωτικό ελληνο-γαλλικό γυμνάσιο (Δούκα και Σαρρή, 1999:134).

Όπως και στη Νάξο, έτσι και στην Τήνο, αν και σε πολύ μικρότερο βαθμό, οι αδελφές είχαν να αντιμετωπίσουν κάποια οικονομικά προβλήματα. Πέραν της εξεύρεσης των αναγκαίων πόρων, οι Ουρσουλίνες της Τήνου θα χρειαζόταν κατά καιρούς να αντιμετωπίσουν και άλλα ζητήματα. Για παράδειγμα, κατά την περίοδο

[50] Επιστολή. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 36.

[51] Κείμενο για τη Σχολή των Ουρσουλινών στην Τήνο (επιμ. αδελφή Θηρεσία) (χ.χ.). ΜΟΛΤ.

του μεσοπολέμου, το γεγονός ότι η σταδιακή μείωση της ταγματικής δραστηριότητας είχε οδηγήσει στην κατάργηση της Επαρχίας της Ανατολής της Γαλλίας καθιστούσε αναγκαίο για τη λειτουργία των ιδρυμάτων της Τήνου, όπως και της Νάξου, να ενταχθούν στην Επαρχία του Νότου της Γαλλίας[52]. Σημειωτέον ότι το εσωτερικό πρόβλημα του τάγματος μεταφραζόταν και σε οικονομικό «La Prieure Générale de l'Union Romaine de l'ordre de Sainte Ursule [...] l'autorisation de pouvoir rattacher les deux maisons de Grèce (Lutra, île de Tinos; Naxos, île de Naxos; Cyclades U.R.) à la Province du Sud de la France […], autorisé par l'indult […], il n'y a plus de l'Est de France»[53].

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, οι οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε το ίδρυμα στα Λουτρά οδήγησαν στην πώληση ιδιοκτησιών της μονής στο νησί. Οι Μαριανοί αδελφοί αγόρασαν τις Κολυμπήθρες, όπως κατέγραψαν οι μοναχές στο «Cahier Assemblée du Conseil 1909 à 1948»: «-18 Juin 1947: échanges – vendre le champ des Colymbithres, [...]. L'argent de cette vente sera nécessaire pour couvrir les frais de répartition de la Chapelle de Colymbithres et de l'Aumônerie. / -le 16 Décembre 1947: [...] les Frères ont acheté Kolymbithres [sic] [...]»[54].

1.3) Μετεγκατάσταση στην Αθήνα (1948)

Οι επιπτώσεις του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου υπήρξαν ολέθριες και για τα δύο ιδρύματα των Ουρσουλινών, της Νάξου και της Τήνου.

Το σχολείο της Νάξου βομβαρδίστηκε και χρειάστηκε να ξαναχτιστεί για να επαναλειτουργήσει το 1947. Την ίδια χρονιά, και ενώ το σχολείο στην Τήνο παρέμεινε κλειστό, παρότι δεν είχε υποστεί παρόμοια καταστροφή, οι αδελφές της εκεί κοινότητας ξεκίνησαν τις ενέργειες για τη δημιουργία σχολείου Ουρσουλινών στην πρωτεύουσα, ένα σχέδιο για το οποίο είχαν εκδηλώσει την επιθυμία τους από το 1940, και ενώ η αίγλη της φοίτησης εσωτερικών μαθητριών στα παρθεναγωγεία

[52] Στις 29 Απριλίου 1929, οι αδελφές απηύθυναν αίτημα για την ενσωμάτωση των Σπιτιών της Νάξου και της Τήνου στην Επαρχία του Νότου της Γαλλίας.

[53] Εγκύκλιος αρ. 7555/28 (29-4-1929). ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925»).

[54] «Cahier Assemblée du Conseil 1909 à 1948». ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

σταδιακά έφθινε: «En 1940, on pense transférer à Athènes le Gymnase qui ne pouvait plus fonctionner à Lutra»[55].

Το 1948, όταν δημιουργήθηκε το Σπίτι στην Αθήνα, τα τρία πλέον ιδρύματα στην Ελλάδα (Νάξου, Τήνου και Αθηνών) συνέχισαν να ανήκουν στη Γαλλική Επαρχία του Νότου (Province du Sud de la France), ενώ το 1956 συναποτέλεσαν την Υπο-επαρχία (Vice-Province) των Ουρσουλινών στην Ελλάδα (Lemaire, 1979:90-91), ανεξαρτητοποιημένη από τη Γαλλική Επαρχία του Νότου. Η ταγματική δραστηριότητα σε πολλές περιοχές συνέχισε να φθίνει μεταπολεμικά.

Το 1959, το Γυμνάσιο μεταφέρθηκε στο Νέο Ψυχικό, στην οδό Ψυχάρη αρ. 10, όπου βρίσκεται μέχρι και σήμερα:

> Le 15 septembre 1947 […] une maison à louer est indiquée en plein centre d'Athènes, 10 rue Othonos. […] Une fois l'autorisation obtenue, il faut un local… Mère Marie Madeleine le veut dans la banlieue… et le trouve à "Palaio Psychico", 14 rue Anthèon (rue des Fleurs) – C' est là que le 22 août 1952 est installé un oratoire […]. Le 21 septembre s'ouvre le "*Gymnase Sainte Angèle*" avec dix-huit élèves dont plusieurs sont filles d'anciennes élèves de Naxos ou de Lutra. […] l'Ambassade de France fait de pressantes instances […] et en octobre 1952 s'ouvre […] un modeste Jardin d'enfants […]. Le 22 août 1959, fête du Couer Immaculé de Marie, […] l'acte de foundation de la nouvelle communauté de Neo Psychico est signé. […] la rentrée scolaire se prepare pour le 1er octobre 1959 […], mais l'ouverture des courrs est fixée au 5 octobre (Lemaire, 1979:87, 89, 93).

Όπως αναφέρεται, η πρώτη εγκατάσταση το 1952, στην οδό Ανθέων αρ. 14, έγινε από την R.M.Madeleine Lecharpentier[56].

Το μόνο νεότερο εγχείρημα ίδρυσης σχολείου Ουρσουλινών στον Ελλαδικό χώρο που, εκ του αποτελέσματος, τελεσφόρησε ήταν αυτό των Αθηνών.

---

[55] «Copie des Archives sur la Fondation et le développement des œuvres de 1862 à nos jours», σ. 2. ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

[56] «Copie des Archives sur la Fondation et le développement des œuvres de 1862 à nos jours», σ. 2. ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

1.4) Σχέδια και λειτουργία σχολείων Ουρσουλινών σε άλλα σημεία του Ελλαδικού χώρου

Παράλληλα με τα σχολεία Νάξου και Τήνου έγιναν προσπάθειες εγκατάστασης και ίδρυσης σχολείων Ουρσουλινών σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, συγκεκριμένα στο Ναύπλιο (1916-1920), την Καλαμάτα (1920-1924), την Πάτρα (1925) και την Κεφαλονιά (1928), και έγιναν στο α΄ μισό του 20ού αιώνα, κατά την περίοδο του μεσοπολέμου.

Λίγες μόνο πληροφορίες υπάρχουν για τα σχολικά ιδρύματα στο Ναύπλιο και την Καλαμάτα, ενώ ως προς την Πάτρα και την Κεφαλονιά δεν μπορούμε καν να μιλήσουμε για σχολεία, παρά μόνο για σχέδια που δεν πραγματοποιήθηκαν. Στον μοναδικό σχετικό φάκελο που διασώζεται στα αρχεία της Καθολικής επισκοπής στην Τήνο εντοπίσαμε σημαντικά τεκμήρια για τα σχέδια εγκατάστασης των Ουρσουλινών στο Ναύπλιο, στην Καλαμάτα, στην Πάτρα και την Κεφαλονιά και τη λειτουργία όσων από τα σχολεία αυτά ιδρύθηκαν τελικά[57].

1.4.1) Ναύπλιο (1916-1920)

Το σχολείο του Ναυπλίου ιδρύθηκε το 1916 από τα Σπίτια της Νάξου και της Τήνου και ήταν στοιχειώδους εκπαιδεύσεως. Στεγάστηκε σε κτήριο στη γωνία των οδών 25ης Μαρτίου και Ασκληπιού. Ξεκίνησε τη λειτουργία του τον Ιούλιο του 1916 και την ανέστειλε τον Ιούλιο του 1920.

Εισηγητής για τη δημιουργία του υπήρξε ο Καθολικός αρχιεπίσκοπος Αθηνών και διευθύντρια ήταν η Mère Supérieure Sainte Marie de l'enfant Jésus, περιστοιχιζόμενη από πέντε αδελφές προερχόμενες από την Τήνο και τρεις από τη Νάξο. Υπεύθυνη ορίστηκε η ηγουμένη των Λουτρών, αφού η ηγουμένη της Νάξου δεν θέλησε να το αναλάβει, όπως σημειώνεται:

> Le 29 octobre 1918 cette affaire dut être soumise à Mgr Petit, Archevêque d'Athènes – qui avait demandé cette fondation et nommé la Prieure de LUTRA comme responsable, la Prieure de Naxos, Mère Marie Joseph [...] ne voulant pas s'en occuper[58].

[57] AKT, Série 2, M12, s. [εκτός καταλογογράφησης].

[58] AKT, Série 2, M 12. 1 [εκτός καταλογογράφησης].

Είχε προηγηθεί προφορική συνεννόηση με τον αρχιεπίσκοπο Αθηνών Louis Petit και κατόπιν γραπτή αναφορά, με ημερομηνία 1/14 Μαΐου 1914, υπογεγραμμένη από πολλούς γνωστούς πολίτες του Ναυπλίου, με την οποία ζητήθηκε από τις αδελφές να έρθουν στην πόλη τους. Όπως αναφέρθηκε, η ίδρυση σχολείου εκεί θα ευνοούσε και τις παρακείμενες μεγάλες πόλεις της Πελοποννήσου. Δεν παραλείφθηκε και η μνεία της ταχείας και τέλειας εκμάθησης της Γαλλικής γλώσσας που παρείχαν τα σχολεία των Ουρσουλινών αδελφών (Χώρας 1977:54).

Ωστόσο, οι αδελφές βρέθηκαν αντιμέτωπες με την αρνητική στάση μέρους του Ορθόδοξου κλήρου της πόλης, και ιδιαίτερα του τοπικού επισκόπου. Ελλείψει αρχειακών τεκμηρίων, δεν μπορούμε να διασταυρώσουμε τις σχετικές μαρτυρίες των αδελφών, οφείλουμε όμως να τις μνημονεύσουμε «Un accueil cependant n'était pas du tout aimable; celui de l'évêque orthodoxe à Nauplie. Il déclara carrément aux religieuses […] qu'il s'opposait [...], à cette fondation […]»[59].

Είτε στο ίδιο πλαίσιο, είτε για λόγους συμφέροντος, προβλήματα προκάλεσε στις αδελφές και ο ιδιοκτήτης του οικήματος όπου στεγάστηκαν, ο οποίος και αποφάσισε να προσβάλει τη μίσθωση[60], όπως μαρτυρούν οι αδελφές και τα αρχεία τους, όπου και υπάρχουν τα σχετικά άγνωστα τεκμήρια «[...le] propriétaire de locaux loués aux Ursulines, réclamait sa maison […]. Ceci, malgré le bail de 8 ans, qu'il avait signé et le procès fait aux Ursulines de LUTRA qu'il avait perdu!»[61].

Οι αδελφές παρέμειναν στο Ναύπλιο 4 χρόνια – το ίδιο διάστημα θα δούμε να παραμένουν και στην Καλαμάτα. Κατόπιν, και παρ' όλες τις προσπάθειες των κατοίκων του Ναυπλίου να μη διακοπή η λειτουργία του, το Σπίτι των Ουρσουλινών έκλεισε. Σε τηλεγράφημά του, στις 2 Ιουλίου 1920, προς την ηγουμένη των Λουτρών, ο προξενικός εκπρόσωπος μετέφερε την αναγνώριση εκ μέρους των κατοίκων της πόλης και ζήτησε να ανακληθεί η απόφαση περί διακοπής της λειτουργίας του σχολείου «En apprenant le départ de l'école française [...] prions de révoquer l'ordre donné [...] car la société de Nauplie a beaucoup de reconnaissance et d'estime pour leurs Maîtresses»[62].

---

[59] ΑΚΤ, Série 2, M 12, 1 [εκτός καταλογογράφησης].

[60] Για μη έγκαιρη καταβολή τριών μισθωμάτων. Μάλιστα η προσβολή του μισθωτηρίου έφτασε μέχρι τις δικαστικές αίθουσες.

[61] ΑΚΤ, Série 2, M 12, 1 [εκτός καταλογογράφησης].

[62] ΑΚΤ, Série 2, M 12, 1 [εκτός καταλογογράφησης].

Η απόφαση δεν ανακλήθηκε. Το σχολείο του Ναυπλίου σταμάτησε τη λειτουργία του οριστικά.

1.4.2) Καλαμάτα (1920-1924)

Η τετράχρονη λειτουργία υπήρξε ένα από τα σημεία ομοιότητας μεταξύ των Σπιτιών του Ναυπλίου και της Καλαμάτας. Σύμφωνα με τις σημειώσεις της soeur Amadea Bric, οι ενέργειες για την εγκατάσταση των Ουρσουλινών αδελφών στην Καλαμάτα είχαν ξεκινήσει από την περίοδο που λειτουργούσε ακόμα το Σπίτι στο Ναύπλιο. Στις 10 Δεκεμβρίου 1919, ο δήμαρχος Καλαμάτας ζήτησε από τον αρχιεπίσκοπο Αθηνών, Mg. Petit, την ίδρυση σχολείου αντίστοιχου με εκείνα της Νάξου, της Τήνου και του Ναυπλίου. Σε άλλο έγγραφο αναφερόταν ότι η Καλαμάτα ήταν μια μεγάλη πόλη, με πολλούς κατοίκους, μεταξύ των οποίων υπήρχαν και 30 Καθολικοί, με συνέπεια η ανάγκη ίδρυσης ενός τέτοιου θηλέων σχολείου να είναι άμεση:

> Demande de fonder une ECOLE des filles à CALAMATA [...] 25 mille habitants et plusieurs autres raisons pour y installer une école de filles. De plus, dans cette ville il y a environ 30 catholiques qui y demeurent et qui seraient heureux d'avoir leurs pratiques religieux assurée, vue qu'un prêtre catholique y serait en demeure[63].

Το αίτημα του δημάρχου Καλαμάτας προσυπέγραφαν και πολλοί κάτοικοι της πόλης.

Όταν το σχολείο του Ναυπλίου διέκοψε τη λειτουργία του, θεωρήθηκε λογικό να μεταφερθεί στην πόλη της Καλαμάτας. Η έγκριση της «μητρόπολης» δόθηκε από το συμβούλιο των Λουτρών στις 30 Ιουλίου 1920. Δέκα αδελφές αναχώρησαν άμεσα και στις 20 Αυγούστου 1920 έφθασαν στην πόλη. Με μεγάλη τους λύπη, όμως, διαπίστωσαν ότι οι εργασίες στο κτήριο όπου θα λειτουργούσε το σχολείο δεν είχαν ολοκληρωθεί, με αποτέλεσμα να ανοίξει πολύ αργότερα, στις 25 Οκτωβρίου, με 5 τάξεις και περίπου 100 μαθήτριες[64].

Εκτός από το ιδιαίτερης σημασίας χειρόγραφο ημερολόγιο της αδελφής, σαφέστατη περιγραφή τόσο για την άφιξη των Ουρσουλινών στην Καλαμάτα, όσο και για την καταστροφή του εκεί σχολείου, μας παρέχουν τα «Annales de la Fondation de

---

[63] Calamata. Lettres concernant la Fondation proposée a Céphalonie 1928. Έγγραφο 10/12/1919. AKT, Série 2, M 12, s [εκτός καταλογογράφησης].

[64] «Notes de sœur Amanda Bric. Calamata, filiale de Lutra», σ. 2, ό.π.

Calamata» [65]. Συγκεκριμένα, από την άφιξή τους στην πόλη, οι αδελφές περιγράφουν ένα πλήθος στην προκυμαία: «Sur le quai une foule de gens, d'hommes, d'enfants surtout attirés par la nouveauté de la chose, sont là […] vêtements en désordre [...]»[66]. Στη συνέχεια περιγράφουν τη μεταστροφή των κατοίκων που, ξεπερνώντας το αρχικό παραξένισμα, σιγά σιγά άρχισαν να γίνονται λιγότερο επιφυλακτικοί: «Déjà le people sort un peu de sa réserve; quelques saluts; des visages souriants; peu à peu ces pauvres gens vont s'habituer à notre costume, nouveauté très curieuse pour eux»[67]. Τη μεταστροφή των κατοίκων ήδη από την πρώτη μέρα της άφιξης των Ουρσουλινών, η οποία και αποδίδεται στον σεβασμό προς τη θρησκεία, περιγράφουν οι αδελφές και στο χειρόγραφό τους με τίτλο «Souvenir du 1er jour de la fondation de Calamata / 8 Septembre 1920» «[...] lorsque au courant de la journée ils nous rencontrent c'est une transformation totale: ils s'arrêtent et saluent respectueusement, tandis qu'avant c'étaient […] sans la moindre notion de politesse, encore moins de défense […]»[68]

Το 1921, κατά την ολοκλήρωση μιας «κανονικής» επίσκεψης (Visite Canonique) της επικεφαλής του τάγματος Mère Générale Angèle de Notre Dame, από τις 22 έως τις 25 Μαΐου, διεξήχθη συνάντηση (conférence) προκειμένου να ενημερωθεί η ίδια άμεσα και να ελέγξει τη λειτουργία του σχολείου, αλλά και να εμψυχώσει τις εκεί εγκατεστημένες αδελφές στη συνεχή προσπάθειά τους να προάγουν την τάξη, την ακρίβεια, τη σιωπή: «[…] ordre, exactitude, silence […]»[69].

Το 1924, η προσέλευση των μαθητριών, καθώς και η ζήτηση για ιδιαίτερα μαθήματα ήταν μεγάλη: «Les élèves venaient nombreuses et l'on suffisait à peine aux demandes de leçons particulières»[70]. Παρ' όλη αυτή την επιτυχία των Ουρσουλινών, το Σπίτι της Καλαμάτας έκλεισε τη χρονιά αυτή, εξαιτίας μιας σειράς φυσικών καταστροφών. Συγκεκριμένα, μια πλημμύρα και η πυρκαγιά που την ακολούθησε επέφεραν στο σχολείο καταστροφές που οδήγησαν στη διακοπή της λειτουργίας του στις 21

[65] «Annales de la Fondation de Calamata». ΑΚΤ, M12, s/ [εκτός καταλογογράφησης]. Σημειώνεται ότι πρόκειται για ακριβές αντίγραφο του πρωτοτύπου.

[66] Ό.π.

[67] Ό.π.

[68] «Souvenir du 1er jour de la fondation de Calamata / 8 Septembre 1920», σ. 9, ΑΚΤ, M12, s/ [εκτός καταλογογράφησης].

[69] Έγγραφο – Conférence. ΑΚΤ, M12, s/ [εκτός καταλογογράφησης].

[70] «Annales de la Fondation de Calamata». ΑΚΤ, M12, s/ [εκτός καταλογογράφησης].

Οκτωβρίου 1924. Η καταστροφή περιγράφεται από τις αδελφές στα «Annales de la Fondation de Calamata»:

> Le 21 Octobre, arriva à Calamata la catastrophe d'une inondation. Chez nous, l'eau monta jusqu'à 2 mètres. Nous fumes sortir les enfants. C'était pendant l'Exposition du Saint Sacrément [...]. En même temps s'alluma un incendie dans notre Chapelle ou les cierges étaient restés allumés [..]. Mais les dégâts furent grands par la suite de l'inondation [...]. La réponse reçue de Rome s'accordant avec l'état présent. Notre Rnde Mère décida la fermeture, du moins provisoire [...]. Nous quittâmes Calamata le 3 Novembre 1924[71].

Οι Ουρσουλίνες έφυγαν από την Καλαμάτα στις 3 Νοεμβρίου 1924 και επέστρεψαν στα Λουτρά, ακολουθούμενες, σημειωτέον, από 20 μαθήτριές τους[72].

1.4.3) Πάτρα

Στοιχεία για το σχολείο της Πάτρας αντλούμε από μια επιστολή που απηύθυνε στις 9 Ιουνίου 1925 ο αββάς της Καθολικής Εκκλησίας των Πατρών, προς κάποια ηγουμένη των Ουρσουλινών. Δυστυχώς, στο χειρόγραφο της επιστολής δεν αναγράφεται αν απευθυνόταν στην ηγουμένη της Νάξου ή της Τήνου, πιθανολογούμε, όμως, ότι επρόκειτο για την ηγουμένη της δεύτερης, αφού ο αββάς αναφέρεται σε αδελφές που είχε συναντήσει στην Καλαμάτα, η κοινότητα της οποίας θεωρείτο «θυγατρική» εκείνης των Λουτρών (filiale de Lutra). Με την επιστολή του, ο αββάς προσκαλούσε τις αδελφές να εγκατασταθούν στην Πάτρα, μετά την καταστροφή του σχολείου τους στην Καλαμάτα, και αφού ο ίδιος είχε κάνει ενέργειες για την προετοιμασία του εδάφους, με αποτελέσματα τόσο θετικά, ώστε να μιλά ακόμα και για δυνατότητες εισχώρησης στην τοπική κοινωνία:

> Par la présente je viens vous faire connaître qu'ici tout est prêt pour votre installation. Nous avons travaillé comme nous pouvions. Le peuple est en votre faveur; il veut des sœurs françaises et surtout des Ursulines [...] faire pénétrer dans cette ville […]. J'ai disposé plusieurs familles en votre faveur; [...][73].

---

[71] Ό.π.

[72] «Annales de la Fondation de Calamata. Lettres concernant la Fondation proposée a Céphalonie 1928. No 350/28». ΑΚΤ, Série 2, M 12, s [εκτός καταλογογράφησης].

[73] «Calamata. Lettres concernant la Fondation proposée à Céphalonie 1928. No 350/28». ΑΚΤ, M12, s/ [εκτός καταλογογράφησης].

Στη συγκεκριμένη επιστολή, λοιπόν, συναντάμε δύο ενδιαφέροντα στοιχεία: Πρώτον, ότι χρησιμοποιείται η έννοια της εισχώρησης («pénétrer dans cette ville») αντί της ένταξης στην τοπική κοινωνία. Δεύτερον, ότι διαφαίνεται ένας έμμεσος ανταγωνισμός (ανησυχία) ανάμεσα στις ταγματικές αποστολές της Ιταλίας και της Γαλλίας, όταν στο τέλος της επιστολής διατυπώνεται ερώτημα για το γεγονός ότι στον Πειραιά εγκαθίσταντο αδελφές από την Ιταλία (« […] En Pirée s'installent les soeurs italiennes, pourquoi?»)[74]. Σημειωτέον ότι οι Ιταλοί κατείχαν τα πρωτεία στην πόλη της Σμύρνης, κάτι που πιθανόν οι Γάλλοι δεν ήθελαν να επαναληφθεί και σε άλλη πόλη της Ανατολής με καθολικό πληθυσμό. Δεν υπάρχει, πάντως, κάποιο άλλο τεκμήριο που να στηρίζει αυτή την υπόθεση.

Όπως και να είχε, η ιδέα του αββά για την ίδρυση Σπιτιού Ουρσουλινών στην Πάτρα δεν υλοποιήθηκε, δεν γνωρίζουμε μάλιστα ούτε αν υποβλήθηκε και εξετάσθηκε από το τάγμα.

1.4.4) Κεφαλονιά

Στην Κεφαλονιά, Φραγκισκανές αδελφές (Soeurs Franciscaines Missionnaires de Gemona)[75] είχαν ιδρύσει ένα Σπίτι. Το 1928 ο Καθολικός αρχιεπίσκοπος Κέρκυρας, Ζακύνθου και Κεφαλονιάς Mgr Leonard Brindisi άρχισε να διερευνά το ενδεχόμενο να τις διαδεχθούν εκεί οι Ουρσουλίνες «Il y a quelques semaines, j'écrivais à l'Eminentissime Cardinal […], préfet de la S.C. [..], pour lui faire savoir mon intention de vous inviter à remplacer les Sœurs Franciscaines Missionnaires de Gemona à Céphalonie»[76].

Στις 5 Μαΐου 1928, απηύθυνε στην ηγουμένη της μονής Ουρσουλινών στα Λουτρά της Τήνου πρόσκληση για την ίδρυση σχολείου Ουρσουλινών στην Κεφαλονιά, μνημονεύοντας την παρουσία στο νησί Καθολικών, ο αριθμός των οποίων ανερχόταν στα 400 άτομα:

> L'Église de Céphalonie compte 400 Catholiques et est desserdeux par deux Pères Capucins [...]. La S.C. [...], j'ai fait connaître mon projet de vous inviter à ouvrir une

[74] «Calamata. Lettres concernant la Fondation proposée à Céphalonie 1928. No 350/28». AKT, M12, s/ [εκτός καταλογογράφησης].

[75] Ό.π. Η επιστολή δεν αναφέρει τη χρονολογία ίδρυσης του Σπιτιού αυτού.

[76] Ό.π.

> école à Céphalonie, a accueilli favorablement ma proposition et m'a laissé toute liberté d'action. Votre T.R. Mère Générale m'a dernièrement écrit pour me faire savoir que mon projet sera traité dans le prochain Conseil[77].

Στις 24 Μαΐου, ο αρχιεπίσκοπος Brindisi ζήτησε από την ηγουμένη των Λουτρών να τον ενημερώσει όσο το δυνατόν γρηγορότερα για την απόφασή της, έτσι ώστε και οι Φραγκισκανές αδελφές να μπορέσουν να αποχωρήσουν, αλλά να μην μείνει το νησί χωρίς καθολικό σχολείο:

> Il est bon que vous sachiez que les Sœurs de Gemona fermeront leur maison au mois de Juillet, afin de n'avoir pas à payer de loyer pendant les vacances. Il serait donc urgent que vous preniez une décision avant la fermeture de cette école […] qu'il n'y aura pas d'école a Céphalonie [...][78].

Εγκατάσταση Ουρσουλινών αδελφών στην Κεφαλονιά και η δημιουργία σχολείου τους εκεί δεν πραγματοποιήθηκε.

---

[77] Ό.π.

[78] «Calamata. Lettres concernant la Fondation proposée à Céphalonie 1928. No 350/28». AKT, M12, s/ [εκτός καταλογογράφησης].

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Σχέσεις των σχολείων με τη μητρόπολη

2.1) Η αλληλογραφία με τις μονές του Παρισιού (1706/1716-1789) και του Μοντινύ (1861 κ.ε.) και με τους εκκλησιαστικούς παράγοντες

Από τις μονές Νάξου και Τήνου, η πρώτη υπαγόταν αρχικά στη μονή του Παρισιού (1706/1716-1789), αλλά από το 1861 σε εκείνην του Μοντινύ, ενώ η μονή της Τήνου εξ αρχής υπαγόταν στην τελευταία. Στον μοναδικό διασωθέντα φάκελο των αρχείων του σχολείου της Νάξου που, περιλαμβανόταν αλληλογραφία μεταξύ των μονών Νάξου και Παρισιού, που ξεκινούσε το 1716 και σταματούσε το 1789. Στην αρχιεπισκοπή της Τήνου διασώζεται η αλληλογραφία μεταξύ των μονών Τήνου και Μοντινύ, με την παλαιότερη σωζόμενη επιστολή να χρονολογείται το 1864. Σημειώνουμε ότι δεν εντοπίστηκε καμία επιστολή μεταξύ Νάξου και Μοντινύ, στο οποίο από ένα σημείο και ύστερα υπαγόταν και η Νάξος (βλ. επιστολές επισκόπων Ντιζόν κλπ.).

Παρακολουθώντας την πορεία των Ουρσουλινών αδελφών στον Ελλαδικό χώρο παρατηρούμε ότι, παρά τις αντιξοότητες και τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπισαν κατά καιρούς, η σχέση τους με τη μητρόπολη και τους εκκλησιαστικούς παράγοντες παρέμεινε, όπως ίσχυε για όλα τα τάγματα, σταθερή. Υπό τη σκέπη της Διάδοσης της Πίστης οργανώθηκε και το εκπαιδευτικό δίκτυο στα ταγματικά σχολεία που δρούσαν με άμεση σύμπραξη, στήριξη και αλληλεπίδραση μεταξύ τους.

Σημαντικά είναι τα στοιχεία που αντλούμε από τη σωζόμενη αλληλογραφία των αδελφών για το εκπαιδευτικό δίκτυο, για τους εκκλησιαστικούς παράγοντες, τους Καθολικούς εκπροσώπους και τους πνευματικούς τους. Προέρχεται και από τα δύο ιδρύματα, Νάξου και Τήνου, καλύπτοντας δύο διακριτές χρονικές περιόδους: πρόκειται για την αλληλογραφία του 18ου αιώνα που διασώζεται ως επί το πλείστον στο αρχείο του σχολείου της Νάξου[79] και την αλληλογραφία του 19ου αιώνα από το αρχείο της Καθολικής Αρχιεπισκοπής Τήνου.

[79] Κατά τη συγγραφή της παρούσας έρευνας, ο συγκεκριμένος φάκελος («Lettres et écrits des anciennes Ursulines du Monastère de Paris, Rue St Jacques, Naxos») φυλασσόταν στο ΑΟΝΨ.

2.1.1) Η εγκατάσταση στη Νάξο και η ενίσχυση από τη μητρόπολη

Κατ' αρχάς, στις επιστολές των Ουρσουλινών του Παρισιού καταγράφονται βήμα με βήμα οι γενικότερες συνθήκες, το σχέδιο εγκατάστασης στη Νάξο και η υποστήριξη που επιδίωκαν να εξασφαλίσουν.

Το 1716[80] από τη Sr Marie de St Dominique Sup des Ursulines de la Rue Saint Jacques à Paris με πιθανό παραλήπτη τον Jean Thomas παρέχει μια πρώτη συνοπτική περιγραφή για το ίδρυμα της Νάξου – για τις ενδοευρωπαϊκές συγκρούσεις και τις σχέσεις της Γαλλίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, την αναγκαία βασιλική συνδρομή και τις ενέργειες για την αδειοδότηση της εγκατάστασης στην οθωμανική επικράτεια, αλλά και για την οικονομική συνεισφορά των μελλοντικών οικοτρόφων σε ένα ίδρυμα που θα έφερε τη σφραγίδα των Ουρσουλινών αλλά και των Ιησουιτών:

> [...] l'empressement des habitants de Naxi pour avoir des Religieuses de notre St Ordre pour élever leur jeunesses [...] mais le feu Roy […], enrtre surete par rapport aux turcs, souhaitons une permission authentique du Grand Seigneur et avoit charge le nouvel Ambassadeur de la porte de passer par naxi [sic] et de voir sur les lieux si toutes les choses estoient disposees et sures pour les Religieuses [...] sa Majeste estant morte l'annee passee a change la face de la france et de toutes les affaires et le turc armand puissamment contre l'Empire, [...] et a l'egard des parents ils payeront la pension des petites pensionnaires [...] pour nos filles leur donnant le nom d'ursulines de la Congregation de Paris dont notre monastere est le chef [...] gouverner par les Rds Peres Jesuites [...]. [σ.σ. Η ορθογραφία του πρωτοτύπου.]

Τρεις δεκαετίες αργότερα, επιστολή της 30ής Ιουλίου 1744, από την ηγουμένη των Ουρσουλινών στο Παρίσι προς τον ηγούμενο της Συντροφιάς του Ιησού στη Νάξο, αναφέρει πως η μονή των Παρισίων με χαρά είχε πληροφορηθεί ότι το εκεί ίδρυμα υπαγόταν σε αυτήν, ενώ σχετικά στοιχεία δεν υπήρχαν στα αρχεία της (εκτός από αναφορές σε μια σχετική συζήτηση το 1705), οπότε αγνοούνταν και τα οικονομικά προβλήματα των αδελφών στο νησί. Τούτων δοθέντων, η μητρόπολη ανέλαβε να βοηθήσει, απευθυνόμενη προς όλες τις δυνατές πηγές παροχής ενίσχυσης:

> […] n'ayant point de connaissance que les Ursulines de Naxie etaient de notre Congregation n'ayant rien decrit, ni de positive que la rente nous sommes obligeés de leur payer. J'ay commenceé il y a 6 ans a m'informer du commencement de leurs

[80] Επιστολή (29-7-1716). ΑΟΝΨ, φάκ. «Lettres et Ecrits des anciennes Ursulines du Monastère de Paris, Rue St Jacques, Naxos».

> etablissement en ayant été question des 1705 […] j'ay fait enregistre l'association […] et elles sont dans nos archives […] Mr. l'Archeveque de Naxie et Mr le Royen sont à Rome [...]. J'ay ecrit a Mr l'Archeveque de Paris [...] pour 5 années de leur rente [...][81]. [σ.σ. Η ορθογραφία του πρωτοτύπου]

Σε άλλη επιστολή του 1756 τονίζεται το προσωπικό ενδιαφέρον του Γάλλου βασιλιά, όσο και η συνδρομή των Ιησουιτών στην παράδοση χρηματικής ενίσχυσης που θα εξασφαλιζόταν για το ίδρυμα της Νάξου: « [...] consolation que vous avés pour le présent le Roy prenant vos interest je conte dans un an vous faire toucher votre petite rente par le moien des Re Pere Jesuites» [σ.σ. Η ορθογραφία του πρωτοτύπου][82].

Επιστολή της 27ης Ιανουαρίου 1752, από τη Sr de Villiers Berauld de St Xavier, οικονομική υπεύθυνη (Dépositaire) των Ουρσουλινών στο Παρίσι, προς την ηγουμένη της Νάξου, αναφέρει τα προβλήματα (βλ. κεφ. 1.1.1. μέρος τρίτο) που συναντούσε η αποστολή νέας χρηματικής ενίσχυσης εκ μέρους της μητροπολιτικής μονής, μετά από μια παλαιότερη, το 1739, και την ανάγκη αναζήτησης μέσων για να πραγματοποιηθεί αυτό. Όπως γίνεται σαφές, η μονή των Παρισίων εξακολουθούσε να έχει ελλιπή πληροφόρηση για τη «θυγατρική» της στη Νάξο, κενό που επιθυμούσε να καλύψει:

> [...] du dernier argent que nous vous avons envoyées en l'année 1739. […] le Père Roger […] voulois se charger de l'argent pour vous l'envoyer [...]. J'ay cherché plusieurs voyes pour vous faire toucher la somme [...] du dernier Decembre 1751. [...] si vous pouvez trouver un moien par lettre de change ou autrement je vous rembourseray le fond de votre rente [...] ma chere Mere […] de m'envoier une décharge […] signé de votre archeveque et de vos meres du conseil afin que je puisse livrer votre argent avec sureté[83]. [σ.σ. Η ορθογραφία του πρωτοτύπου.]

Τρία χρόνια αργότερα, επιστολή του 1755 αποτυπώνει για μια ακόμα φορά τις ενέργειες για την εξασφάλιση χρηματικών πόρων, στην περίπτωση αυτή από τον χώρο της πολιτικής εξουσίας:

---

[81] Επιστολή (30-7-1744). ΑΟΝΨ, φάκ. εσωτ. «Lettres et Écrits des anciennes Ursulines du Monastère de Paris, Rue St Jacques, Naxos».

[82] Επιστολή (1756). ΑΟΝΨ, φάκ. εσωτ. «Lettres et Écrits des anciennes Ursulines du Monastère de Paris, Rue St Jacques, Naxos».

[83] Επιστολή (27-1-1752). ΑΟΝΨ, φάκ. εσωτ. «Lettres et Écrits des anciennes Ursulines du Monastère de Paris, Rue St Jacques, Naxos».

> [...] elle a fait présenter un placet a Monseigneur le garde de Seaux et voici la reponce que sa grandeur a eu la bonté de lui faire. vous voyés par la Ma Révérende Mère qu'il n'y a point […]. vous témoignois Son véritable attachement pour votre Communauté[84]. [σ.σ. Η ορθογραφία του πρωτοτύπου.]

Στο διάστημα μετά τη Γαλλική Επανάσταση του 1789 πρέπει να υπήρχε ιδιαίτερο πρόβλημα στην επικοινωνία της μητρόπολης με τα «θυγατρικά» μοναστήρια, η οποία κατά κανόνα γινόταν είτε διαμέσου του Γάλλου πρέσβη είτε διαμέσου των κληρικών. Μετά την αποκατάστασή της, και καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, οι αδελφές συνέχισαν να ενημερώνουν, αλλά και να ζητούν την έγκριση της μητρόπολης και των λοιπών αρμόδιων εκκλησιαστικών παραγόντων για τα θέματα των σχολείων, όχι μόνο τα εκπαιδευτικά ή τα οργανωτικά, αλλά και για τα οικονομικά και για όποια τυχόν ιδιαίτερα θέματα προέκυπταν.

2.1.2) Οι σχέσεις με τους εκκλησιαστικούς παράγοντες

Αξιοσημείωτη, όχι μόνο ως προς το περιεχόμενό της, αλλά και –κυρίως– ως προς τη μορφή της, είναι η επιστολή με ημερομηνία 4 Ιουλίου (Giugliu) 1827 με παραλήπτη τον αρχιεπίσκοπο Νάξου-Πάρου Andrea Viggetti, τον οποίο προσφωνεί «Monsignore Eclambrotate», και αποστολέα την ηγουμένη «Proesti [όπως η ίδια αποκαλείται] ton Ursulinon tis Naxias» Suor Madalena Durazzo, η οποία δεν ήξερε να γράφει στα ελληνικά, αλλά η «μεγάλη ανάγκη» εξεύρεσης χρημάτων την ώθησε να αποτυπώσει έναν πηγαίο ελληνικό λόγο με λατινικούς χαρακτήρες:

> I meghali anangi tu Monastiriu me ipochreoni na lavo to tharos na ghirifso pros tin Eclambrotitassas, ean imborite na mu dhanissete paradhes [...] ke ean ine tropos as ine perisotera apo pendacossia, legho 500, dhiati chreosto to psomi, ke to tiri opu epiramen, ke tora mu edhossan dhioria 7 imeres; [...]
>
> [υπογρ.] Proesti ton Ursulinon tis Naxias[85].

Η εξάρτηση των Ουρσουλινών από τους Ιησουίτες και τους εκκλησιαστικούς εκπροσώπους, από τους οποίους έπρεπε να πάρουν άδεια για σχεδόν κάθε ενέργειά τους, σε θέματα εκπαιδευτικά, οργανωτικά, οικονομικά ή και εσωτερικά του

[84] Επιστολή (11-1-1755). ΑΟΝΨ, φάκ. «Lettres et Écrits des anciennes Ursulines du Monastère de Paris, Rue St Jacques, Naxos».

[85] Επιστολή από την ηγουμένη Suor Madalena Durazzo προς τον αρχιεπίσκοπο Νάξου-Πάρου Andrea Viggetti (4-7-1827). ΑΚΑΝ, έγγραφο αρ. 41.

τάγματος, ήταν άμεση και συνεχής και διαπιστώνεται από την αρχή της εγκατάστασής τους - στην Τήνο για παράδειγμα[86] όπως μαρτυρεί επιστολή:

> Notre mère m'a chargé d'écrire à Votre Grandeur pour vous prier de nous donner la permission, si Monseigneur le trouve à propos, de prendre 1000 francs […] voilà trois semaines que les ouvriers ne se sont pas payées [sic] […]. Veuillez, Monseigneur, […] de nous donner une réponse, sur ce sujet; par l'enfant qui vous apportera ceci, ce que nous devons faire[87].

Οι αδελφές απευθύνονταν, επίσης, για έγκριση ή συμβουλή στον αρχιερέα της περιοχής τους, όπως μαρτυρεί επιστολή του 1868 προς τον επίσκοπο Τήνου Jean Marengo από την ηγουμένη των Λουτρών St Marie de St Ignace, με αφορμή μια ασθένεια που είχε εκδηλωθεί και την έκανε να διερωτάται αν θα έπρεπε να σταλούν τα παιδιά του σχολείου στα σπίτια τους «[...] nous sommes bien en peine d'une maladie qui a pris dans nos enfants [...] c'est une petite vérole très benigne. Quatre enfants sont allités déjà, et nous ne savons pas si c'est nécessaire de rendre tous les autres enfants à leurs parents»[88].

Το πνεύμα σεβασμού της ιεραρχίας διατρέχει ακόμα και την εκ μέρους των Ουρσουλινών της Τήνου έκφραση της αγωνίας που τους προξενούσε η καθυστέρηση της παραλαβής χρημάτων εκ μέρους (της υπεύθυνης και για τη στήριξη του Καθολικού στοιχείου/ Πιστης, βλ.κεφάλαιο 3.2. Α, μέρος πρώτο), Διάδοσης της Πίστης «Ma sœur du St Cœur se trouve bien embarassée, Monseigneur, avec ses dettes! elle espère chaque jour recevoir l'argent de la Propagation de la Foi. […] tant de délais»[89].

Ο ίδιος σεβασμός στην ιεραρχία παρατηρείται ακόμα και όταν εκφράζεται απογοή-τευση για την εκ μέρους της απόρριψη κάποιου αιτήματος, όπως μαρτυρεί επιστολή με ημερομηνία 12 Οκτωβρίου 1874:

---

[86] Δεδομένου ότι δεν υφίστανται αντίστοιχα αρχεία από το παρθεναγωγείο της Νάξου, πληροφορίες για την εγκατάσταση των αδελφών εκεί μας παρέχει η αλληλογραφία των καλογραιών της Τήνου σχετικά με τη δική τους εγκατάσταση, αφού τα συγκεκριμένα σχολεία ακολουθούσαν κοινή και παράλληλη πορεία και επομένως η πρακτική της ίδρυσης και της εγκατάστασης πρέπει να ήταν η ίδια.

[87] Επιστολή από την αδελφή Marie de St Ignace (24-4-1866), ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», 24.

[88] Επιστολή από την ηγουμένη των Λουτρών St Marie de St Ignace προς τον επίσκοπο Τήνου Jean Marengo (25-7-1868). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», έγγραφο αρ. 48.

[89] ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 121.

> [...] de n'admettre à la grande classe que des enfants qui payaient 20 francs par mois pour le moins. […] car nous nous trouvons dans un gêne si grand cette année; et maintenant […] pour payer notre dette en France, pour le voyage de ma sœur du Précieux Sang! Je ne puis pas comprendre la réponse négative de ces Messieurs de la Propagation de la Foi [...][90].

2.1.3) Πρακτικά και εκπαιδευτικά θέματα

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των στενών σχέσεων παρέχει επιστολή γραμμένη λίγες ημέρες αργότερα, στις 17 Οκτωβρίου 1874, με την οποία ζητείται η άδεια να φιλοτεχνηθούν οι στάσεις της Οδού του Μαρτυρίου στον ναό της μονής της Τήνου:

> Encore une prière, Monseigneur, puisque l'on m'assure que votre Grandeur ne se lasse pas de répandre ses bienfaits sur ses humbles filles de Lutra, toute la communauté est avec moi […] pour la prier d'accorder la permission d'ériger en notre petite église du Sacré Cœur les stations du chemin de la croix [...][91].

Αρκετά χρόνια αργότερα, επιστολή με ημερομηνία 28 Οκτωβρίου 1868 και αποστολέα άλλη αδελφή της Τήνου, τη Sœur Marie de St Ignace, που απηχεί, βεβαίως, τον λόγο της ηγουμένης, θα έχει ως θέμα την αγορά μιας έκτασης που γειτόνευε με το σχολείο «Si votre Grandeur pouvait se trouver sur les lieux pour juger ce que nous avons à faire et pour voir le morceau […] alors de nous vendre, ce serait bien mieux, car nous ne savons que faire [...]»[92].

Εκπαιδευτικό θέμα αφορά επιστολή της 26ης Οκτωβρίου 1874[93], με την οποία ζητείται από τον επίσκοπο να εγκρίνει τη ζητούμενη λειτουργία της χορωδίας των μαθητριών:

---

[90] Επιστολή της Assistante sœur Marie de St Ignace (12-10-1874). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 132.

[91] Επιστολή από την ηγουμένη Mère Marie du Precieux Sang προς τον επίσκοπο της Τήνου και αποστολικό απεσταλμένο της Ελλάδας στην Αθήνα Ιωάννη Μαραγκό (17-10-1874). ΑΚΤ, 38, φάκ. εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 168.

[92] Επιστολή από τη Sœur Marie de St Ignace (28-10-1868). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 70.

[93] Επιστολή από την ηγουμένη Mère Marie du Precieux Sang προς τον επίσκοπο της Τήνου και αποστολικό απεσταλμένο της Ελλάδας στην Αθήνα Ιωάννη Μαραγκό (26-10-1874). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 170.

> Les enfants chantaient un verset en plein chant avec l'orgue, puis les religieuses chantaient un autre verset sur le ton mi prescrit par la règle [...] aux enfants que l'on me supplie de demander **à** votre Grandeur la permission de chanter aussi l'office aux fêtes plus solennelles [...] cette permission est facilement accordée, par Monseigneur l'évêque de France dans nos communautés, pour la plus grande édification des enfants [...].

2.1.4) Ειδικά εκκλησιαστικά θέματα

Ως προς ζητήματα οργανωτικά, επιστολή με ημερομηνία 10 Σεπτεμβρίου 1875 και αποστολέα την επισκοπή του Blois[94], αποτυπώνει το γεγονός ότι για οποιαδήποτε αλλαγή στη δομή και λειτουργία εντός του τάγματος (αυτό που αποκαλείται σήμερα οργανόγραμμα) έπρεπε να υπάρχει οπωσδήποτε έγκριση του αντίστοιχου επισκόπου:

> Louis Théophile, […] évêque de Blois [...] avons permis et permittons à notre très chère fille Sœur St Michel, Religieuse professe de la dite Communauté des Ursulines de Blois, de se rendre à Lutra, diocèse de Tinos, pour venir en aide à la Communauté du même ordre, établi dans cette ville. […], ainsi qu'à la Supérieure et aux Religieuses de notre Communauté de Blois […]

Την άδεια του επισκόπου ζητούν επίσης με αφορμή την επιθυμία μιας γυναίκας να ενταχθεί στις Ουρσουλίνες, σε επιστολή της 11ης Ιανουαρίου 1879:

> […] d'une nouvelle affaire que je ne puis terminer sans son autorisation […] Dimanche 10 Janvier, […] une personne qui demande à entrer à la maison comme Postulante; [...] nous ne pouvons la recevoir comme sœur de chœur, car outre qu'elle n'a pas d'instruction et qu'elle est trop âgée pour en acquérir […] si nous lui refusons l'entrée de notre maison, elle partira à Constantinople, […] pour être reçue parmi les sœurs congrégées [...] de donner son approbation elle partira immédiatement pour rejoindre sa sœur [...][95].

---

[94] Επιστολή από την επισκοπή του Blois (10-9-1875). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 201.

[95] Επιστολή από την ηγουμένη Mère Marie du Precieux Sang προς τον επίσκοπο της Τήνου και αποστολικό απεσταλμένο της Ελλάδας στην Αθήνα Ιωάννη Μαραγκό (11-1-1879). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 173-174.

2.1.5) Οι μεταξύ των ιδρυμάτων σχέσεις

Η αλληλογραφία που διασώζεται μας παρέχει επίσης πληροφορίες και για τις μεταξύ των Σπιτιών σχέσεις, καθώς και για εκείνες των επιμέρους μονών με την Κοινότητα του τάγματος, αλλά και με τα άλλα γυναικεία τάγματα «Comprenant que votre cœur de père s'inquiéterait si je différais à vous donner des nouvelles de la Communauté […] la Communauté est comme vous l'aviez laissé, bien en paix et bien unie [..] nos affectueux souvenirs aux bonnes sœurs St Joseph»[96].

Στην αλληλογραφία μεταξύ των Ουρσουλινών της Τήνου και της Σμύρνης καταγράφεται η κατά καιρούς μεταξύ τους ανταλλαγή μαθητριών και μαθητών. Έτσι, για παράδειγμα, μαθητής θα αντικαθιστούσε έναν μαθητή του σχολείου των Λουτρών, όπως μαρτυρεί επιστολή με ημερομηνία 10 Ιουλίου 1874 και αποστολέα τη Sœur Angèle στη Σμύρνη:

> [...] Il est de Tine et a été élève chez nous à titre d'Orphelin. Comme il a fait sa première Communion et que nous ne les gardons pas au delà, ma Sœur le renvoi à Tines. Il est à peu prés élévé et pourra commencer un apprentissage. Sa place à l'Orphelinat sera réservée pour le jeune garçon dont Monseigneur […] a parlé au Superieur de la Mission [97].

2.2) Οι σχέσεις με τη Γαλλία

Ενώ οι σχέσεις των Ουρσουλινών με τους παράγοντες της Καθολικής Εκκλησίας παρέμεναν σταθερά καλές, δεν συνέβαινε το ίδιο και με το Γαλλικό κράτος. Έτσι, για παράδειγμα, όπως σχολιάζεται, στο παρθεναγωγείο των Λουτρών «κυματίζει η Γαλλική σημαία, η δε εν αυτώ σχολή εις ουδένα υπόκειται κυβερνητικόν έλεγχον [...]. Συνεστήθη και συντηρείται η σχολή αύτη διά συνδρομής των εισπραττομένων εκ των μαθητικών διδάκτρων, και διά των εν Γαλλία φιλάνθρωπων θρησκευτικών εταιριών [...]» (Γεωργαντόπουλος, 2005:212).

Το γαλλικό κράτος, πάντως, δεν σταμάτησε να υποστηρίζει και να ενισχύει τις γαλλικές ταγματικές δομές, παρ' όλες τις πολιτικές και εκπαιδευτικές αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν από τα τέλη του 18ου αιώνα και ύστερα στη μητρόπολη.

---

[96] ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», έγγραφο αρ. 101-102.

[97] Επιστολή από τη Sœur Angèle (10-7-1874). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 115-116.

Μάλιστα, ακόμα και σε περιόδους ιδιαίτερα δύσκολες, συνέδραμε είτε με την προμήθεια βασικών ειδών, είτε με την παροχή χρηματικής επιδότησης. Έτσι, για παράδειγμα, οι Ουρσουλίνες της Τήνου έλαβαν υποστήριξη από φορείς τόσο του κράτους όσο και της εκκλησίας της Γαλλίας μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου: «Les subventions de la Légation Française, et plus encore les vivres qu'elle nous envoyait de temps en temps étaient accueillies avec reconnaissance»[98].

Το έργο της Διάδοσης της Πίστης, και του "έμμεσου" φορέα τους, των Ιησουιτών, μέσα από τις σχέσεις και την επικοινωνία που ανάπτυξαν και με τις Ουρσουλίνες αδελφές, μας επιτρέπουν να ισχυριστούμε ότι, τουλάχιστον στα νησιά της ερευνάς μας, οπου υπήρχαν Καθολικές κοινότητες, αποτέλεσαν ένα καλά ενημερωμένο δίκτυο[99]. Η Διάδοση της Πίστης δέχθηκε από πολλές πλευρές αρνητική κριτική, ενώ η δράση των Ιησουιτών δεν υπήρξε παντού και πάντα αποδεκτή και αυτό τους εξέθεσε κατά πολύ, σύμφωνα με μιαν εκτίμηση, στον διασυρμό και σε διώξεις: «[...] Jesuites, les plus calomniés et les plus persécutés [...]» (Pontal, 1880:XI).

Ακόμα και αν οι προθέσεις των καθολικών ταγμάτων κρίθηκαν από πολλούς αμφιλεγόμενες, όπως και τα μέσα τους, κατηγορούμενα σε πολλές περιπτώσεις για δόλο, η δράση τους είχε αναντίρρητα ένα τουλάχιστον εξαιρετικά θετικό και ουσιαστικό αποτέλεσμα: οπουδήποτε εγκαταστάθηκαν συνέβαλαν στην έξοδο των ανθρώπων, ανδρών και γυναικών, από τον αναλφαβητισμό και την αμάθεια.

Τέλος επισημαίνουμε και την αξία των αναφορών «Αυταί εφρόντιζαν να ενημερώνουν την Αγίαν Έδραν περί των τοπικών συνθηκών, των πολεμικών και πολιτικών εξελίξεων, της συμπεριφοράς των Τούρκων έναντι των Λατίνων κλπ»[100] - όπως αυτές που συνέτασσαν οι Ουρσουλίνες αδελφές. Χάρη στις αναφορές αυτές, καθώς και στη σωζόμενη αλληλογραφία τους, κάθε επιπέδου, που καλύπτει τον 18ο και τον 19ο αιώνα, είναι στις μέρες μας εφικτή η επιστημονική έρευνα και γνωριμία με ένα πλήθος από τομείς του βίου και της ιστορίας της συγκεκριμένης περιόδου, και όχι μόνο.

---

[98] «Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos». Lutra, Tinos. 20 Avril 1946. ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

[99] Με τακτικές αναφορές, επιστολές και εκθέσεις.

[100] *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας...* (1979), σ.6.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Λειτουργία

Οι ηγουμένες, οι διευθύντριες, οι καθηγήτριες και το προσωπικό του σχολείου, γυναίκες και άνδρες, κατά το μοντέλο όλων των γαλλικών ταγμάτων, ήταν Ρωμαιοκαθολικοί. Σε κάθε τομέα της δραστηριότητάς τους ακολουθούσαν τις αρχές του αγίου Αυγουστίνου και της αγίας Άγγελας, από την ατομική συμπεριφορά τους μέχρι τη συλλογική τους οργάνωση.

Σε αυτό το κεφάλαιο θα παρουσιαστούν και αναλυθούν όσα συνιστούσαν τη λειτουργία ενός παρθεναγωγείου των Ουρσουλινών: εσωτερική δομή, κανονισμός, διδακτικό προσωπικό, μαθήτριες, μαθήματα και εξετάσεις/βραβεία.

3.1) Η εσωτερική οργάνωση των σχολείων

Η οργάνωση των παρθεναγωγείων των Ουρσουλινών ήταν κοινή σε όλα[101], είτε επρόκειτο για το σχολείο της Νάξου ή της Τήνου είτε για τα σχολεία στην Ευρώπη ή την Αμερική. Είχαν παντού την ίδια εσωτερική δομή, αυτό που σήμερα θα ονομάζαμε οργανόγραμμα.

Κύριο οργανωτικό χαρακτηριστικό ήταν η ορθολογική ΄κατανομή των αρμοδιοτήτων-καθηκόντων, των επονομαζόμενων Offices/Charges, στις αδελφές:

> [...] le Saint Siege par Bulles et Brefs Apostoliques [...] a voulu que les Religieuses Ursulines [...] fissent et promissent de vaquer à l'instruction des petites filles séculières; se proposant cela pour fait et but principal, disposant pour cet effet toutes les Charges et les Offices [...][102].

Η ιεραρχική δομή ήταν συγκεκριμένη. Η ηγουμένη έπρεπε να περάσει τους απαραίτητους ελέγχους προκειμένου να διαπιστωθεί από τις κρατικές αρχές η ικανότητά της να εποπτεύει ειδικά το σχολικό ίδρυμα. Έγγραφο του 1936, μας πληροφορεί για τη διαδικασία: η ηγουμένη έπρεπε να υποβάλει συμβολαιογραφικό έγγραφο από το «Ηνωμένον Τάγμα Αγίας Ουρσούλης μετά Ρώμης / Γενικόν Ηγουμενείον Ρώμης» σχετικά με τις σπουδές, τα λοιπά προσόντα και τη γενικότερη ικανότητά της να εκπληρώσει τα καθήκοντα της ηγουμένης και διευθύντριας του σχολείου «Η υπογεγραμμένη πιστοποιεί ότι η Μοναχή Μαρία Μαγδαληνή Λεχιαρπαντιέρ, Ηγουμένη του εν Λουτροίς Κοινοβίου, κατέχει τας γνώσεις και λοιπά

[101] Κοινές μεταξύ τους πρακτικές ακολουθούσαν ακόμα και σε λεπτομέρειες, όπως τα λογότυπα στα τετράδια και στους ελέγχους.

[102] *Règle de notre Père Saint Augustin…* (1840), κεφ. «De l'instruction de la jeunesse», σ. 12.

προσόντα ίνα εκπληροί τα καθήκοντα της Διευθυντρίας του Γυμνασίου. Ρώμη, τη 29 Μαΐου 1936 [...]»[103].

Οι ηγουμένες είχαν τη διεύθυνση του διδακτικού προσωπικού και τον έλεγχο των διδασκομένων μαθημάτων.

Η κατανομή των επιμέρους αρμοδιοτήτων στις αδελφές γινόταν με εκλογές εντός της αδελφότητας. Σχετική μαρτυρία διασώζει επιστολή που αναφέρει την ομόφωνη επανεκλογή της αδελφής Marie de Saint Ignace ως Βοηθού (Assistante) και άλλων αδελφών στις υπόλοιπες θέσεις:

> [...] du bon esprit que parait régner en ce moment dans la communauté, il n'a manqué qu'une voix à ma sœur Saint Ignace pour être réélue à la Charge d'Assistante à l'unanimité; tous les suffrages, sauf un, […] et ma Sr du Sacre Cœur a été réélue à l'unanimité pour la Charge du Dépositaire [...][104].

Στις εσωτερικές εκλογές αναφέρεται και επιστολή το 1874 « [...] cependant je ferai mon possible pour justifier la confiance dont toute la communauté m'a honorée, en travaillant de toutes mes forces au bien temporel et spirituel de toutes et de chacune en particulier [...] »[105].

Η ιεραρχία ήταν σεβαστή από όλες τις αδελφές, καθώς κάθε αδελφή αναλάμβανε συγκεκριμένα καθήκοντα και είχε έναν καθορισμένο ρόλο στο πλαίσιο του σχολείου: οικονόμος, λυκειάρχης, έφορος λυκείου κλπ.

Ονομαστικά οι ηγούμενες και οι περίοδοι ηγουμενίας τους στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα στην Κοινότητα της Νάξου, την οποία μελετάμε είναι οι εξής:. Mère Marie de la Trinité (1885-1905), Mère Marie Ursule (1905-1910), Mère Marie Joseph (1910-1924) και Mère Marie de l'Enfant Jésus (1924-1927) [106].

Για το ίδιο παρθεναγωγείο, της Νάξου, και για την ίδια περίοδο υπάρχει κατάλογος[107] με τις αρμοδιότητες των αδελφών, οι οποίες, όπως διαπιστώνουμε, κάλυπταν όλες τις

---

[103] Έγγραφο (Ρώμη, 29-5-1936). ΑΚΤ, Série 2, 3M13.

[104] Επιστολή της ηγουμένης Sr Marie du Précieux Sang (4-10-1874). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 147.

[105] Επιστολή της Sr Marie du Précieux Sang προς τον επίσκοπο Τήνου, αποστολικό απεσταλμένο της Ελλάδας στην Αθήνα Ιωάννη Μαραγκό (18-10-1874). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 167.

[106] «Charges - Offices - Emplois 1900-1925, Naxos». ΑΟΝΨ, φάκ.«Documents après 1925».

[107] «Charges - Offices - Emplois 1900-1925, Naxos». ΑΟΝΨ, φάκ.«Documents après 1925».

ανάγκες λειτουργίας του ιδρύματος, επιφορτιζόμενες δύο, τρεις ή και τέσσερις τομείς. Έχουμε, εκτός της ηγουμένης, τρεις τοπικές βοηθούς - τοπικές υπεύθυνες προσευχής (Assistante locale - Prieure locale), μία διδάσκουσα - υπεύθυνη οικοτρόφων - κηπουρό (Enseignement - service au pensionnat - jardinière), μία διδάσκουσα - γραμματέα (enseignement - secrétaire), μία οικιακών εργασιών - μαγείρισσα - βοηθό νοσοκόμο (travaux domestiques - cuisinière - aide infirmière, μία τοπική βοηθό - γενική διευθύντρια - διδάσκουσα (assistante locale - maîtresse générale - enseignement), μία διδάσκουσα - βοηθό οικοτροφείου (enseignement - aide au pensionnat), μία τοπική οικονόμο - διδάσκουσα (économe locale - enseignement), μία νοσοκόμο – οικοκυρά (infirmière - sacristine), μία μαγείρισσα - οικιακών εργασιών (cuisinière - travaux domestiques), μία υπεύθυνη λινοθήκης – υπεύθυνη ιματιοθήκης - υπηρεσία οικοτροφείου (lingère - robière - service au pensionnat), μία βοηθό οικονόμο - ραπτικής - οικιακών εργασιών - χειρωνακτικών εργασιών (aide économe - couture - travaux domestiques - ouvrage manuel), μία νοσοκόμο - ράφτρα (infirmière - couturière), (μία υπηρέτρια ορφανοτροφείου - τραπεζοκόμο - ιματιοθήκης - θυρωρό (service au pensionnat - réfectoire - lingère - portière) και μία μαγείρισσα - ράφτρα - οικιακών εργασιών (cuisinière - couturière - travaux domestiques).

Αν επεξεργαστούμε τα παραπάνω στοιχεία, που αποτυπώνουν τις αρμοδιότητες ανά άτομο, για να διαπιστώσουμε πόσες αδελφές υπηρετούσαν κάθε αντικείμενο στη συγκεκριμένη μονή, διαμορφώνουμε τον παρακάτω πίνακα:

Πίνακας των αδελφών ανά αρμοδιότητα
στην Κοινότητα Ουρσουλινών της Νάξου

Αρμοδιότητες	Αριθμός αδελφών
Assistante locale	4
Prieure locale	4
Enseignement	5
Service au pensionnat	3
Jardinière	1
Secretaire	1
Travaux domestiques	4
Cuisiniere	3
Aide infirmière	1
Maîtresse générale	1
Économe locale	1

Sacristine	1
Lingère	2
Robière	1
Aide économe	1
Couture	1
Ouvrage manuel	1
Couturière	2
Refectoire	1
Portière	1

Αρμοδιότητες (κατ'ελάχιστον) ανά αδελφή στην Κοινότητα Ουρσουλινών της Νάξου[108]

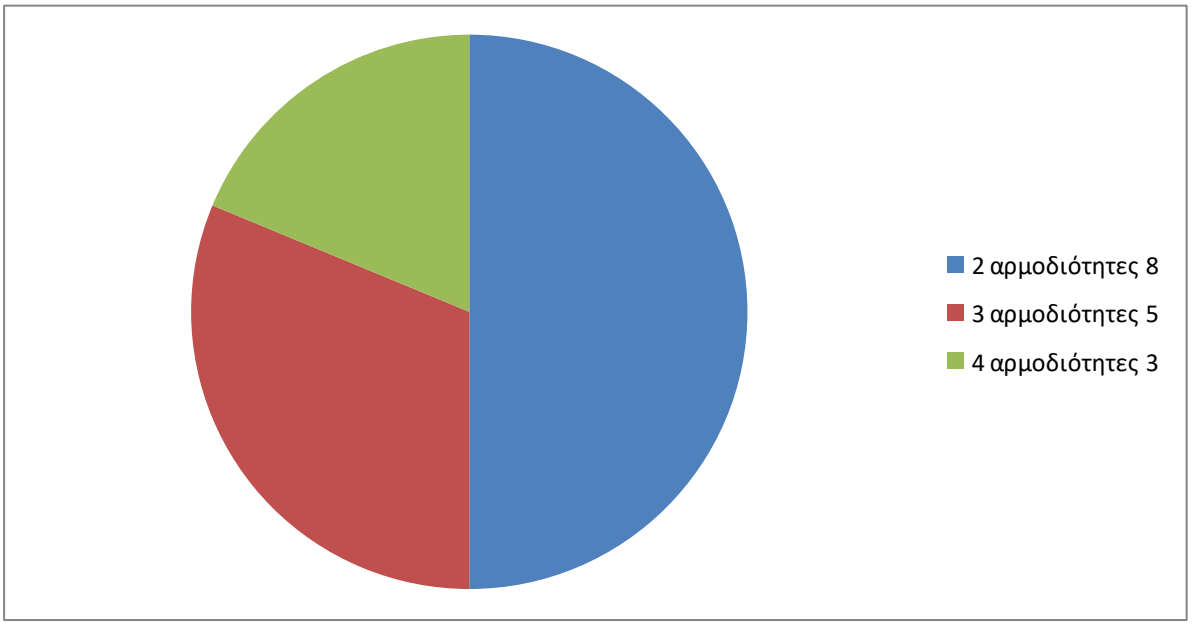

Όσον αφορά στις αρμοδιότητες των αδελφών στην Κοινότητα της Τήνου, υπάρχουν δυο καταγραφές.

Ο πρώτος κατάλογος είναι λεπτομερής, αν και αφορά σε χρονιές που απέχουν μεταξύ τους: το 1906[109], για το οποίο περιλαμβάνει μόνο μια καταγραφή το 1914[110], όταν στο

[108] Στοιχεία βάσει: «Charges - Offices - Emplois 1900-1925, Naxos». ΑΟΝΨ, φάκ.«Documents après 1925».

[109] «Religieuses se trouvant à Lutra en 1906», σ. 3. ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

[110] «Religieuses se trouvant à Lutra en 1914», σ. 1-2. ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

σχολείο υπήρχαν 63 αδελφές, εκ των οποίων οι 31 ψάλτριες (religieuses choristes), και το 1920[111], όταν οι αδελφές ήταν 59, εκ των οποίων οι 37 soeurs choristes.

Ο δεύτερος κατάλογος αναφέρεται στην περίοδο 1900-1925, όταν ηγούμενες ήταν οι Mère Marie du Precieux Sang (1874-1903), Mère Marie de Saint Augustin (1903-1914) και Mère Saint Alphonse de Liguori (1914-1929). Ο κατάλογος περιλαμβάνει λεπτομερή καταγραφή των αρμοδιοτήτων (Offices - Charges - Emplois) των αδελφών. Σε σχέση με τον αντίστοιχο πίνακα αρμοδιοτήτων της Νάξου παρατηρούμε ότι στην Τήνο κάποιες δεν υπάρχουν καθόλου, αλλά καταγράφονται άλλες.

Στον πίνακα που ακολουθεί, με κόκκινο χρώμα σημειώνονται οι αρμοδιότητες που υπήρχαν στη Νάξο αλλά όχι στην Τήνο, με μπλε εκείνες που υπήρχαν στην Τήνο αλλά όχι στη Νάξο, ενώ με μαύρο οι κοινές και στα δύο ιδρύματα. Σημειωτέον ότι η κατηγορία της διδασκαλίας (enseignement) αποτυπώνεται στην Τήνο πιο αναλυτικά, αφού καταγράφονται τα συγκεκριμένα μαθήματα που δίδασκαν εκείνη την περίοδο (αν και όχι ποια χρονιά συγκεκριμένα).

Έτσι, εκτός της Ηγουμένης, στην Τήνο έχουμε:

Πίνακας των αδελφών ανά αρμοδιότητα
στην Κοινότητα Ουρσουλινών της Τήνου

Αρμοδιότητες	Αριθμός αδελφών	
Assistante locale	1	
Prieure locale	2	
Enseignement	5	
	Maîtresse de musique	3
	Maîtresse d'allemend	1
	Maîtresse d'ouvrage manuel	3
	Enseignement de grec, de latin, de gymnastique	1
	Maîtresse d'art	1
	Maîtresse de français	4
	Cours de dessin	1
Service au pensionnat	———	
Jardinière	———	
Secretaire	———	
Travaux domestiques	———	
Cuisinière	———	
Aide infirmière	———	
Maîtresse des novices	1	
Conseillère Locale	1	
Conseillère	1	

[111] «Religieuses se trouvant à Lutra en 1920», σ. 1-2. ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

Maîtresse générale	1	
Maîtresse de Division	3	
Économe	1 (όχι όμως locale)	
Sacristine	———	
Lingère	2	
Robière	———	
Aide econome	———	
Couture	———	
Orphelinat	1	
Maîtresse d'Orphelinat	1	
Assistante au Noviciat	1	
Ouvrage manuel	3 (Maîtresses)	
Couturière	———	
Refectoire	———	
Portière	2	
Infirmière	1	
Pharmacienne	1	
Secretaire locale	1	
Depensiaire	1	
Direction de la machine d'éclairage	1	
Maîtresse de classe	1	
Maîtresse de chœur	1	
Maîtresse de l'externat	1	
Directrice de musique, de chant	1	
Directrice du Pensionnat	1	
Dépensière	1	
Directrice de l'externat	1	

Όπως και στη Νάξο, πολλές αδελφές είχαν δύο, τρεις ή και τέσσερις αρμοδιότητες – καταγράφεται, μάλιστα, και αδελφή με 8 αρμοδιότητες. Ο παρακάτω πίνακας αποδίδει τα σχετικά στοιχεία σε ποσοστά:

Αρμοδιότητες ανά αδελφή στην Κοινότητα Ουρσουλινών της Τήνου

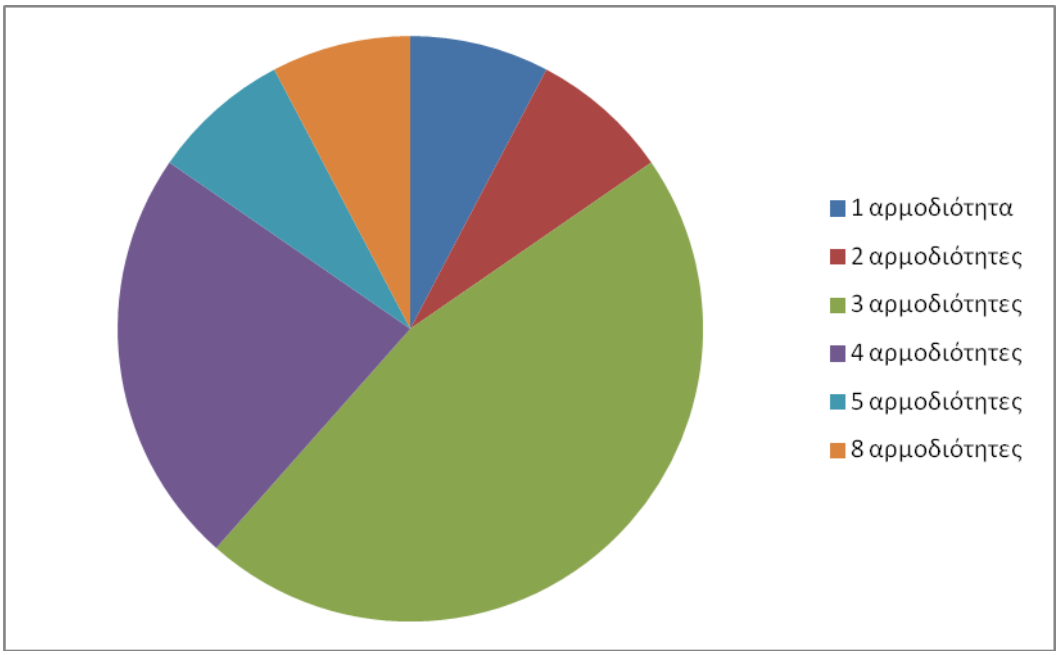

Οι αδελφές παρακολουθούσαν και την πρακτική-οικονομική πλευρά της λειτουργίας του σχολείου. Προς τον σκοπό αυτό, κατέγραφαν λεπτομερώς τα καθημερινά τους έξοδα, αλλά και συγκεντρωτικά στοιχεία στο ετήσιο «Τετράδιο ημερολογίου» («Cahier Journal»), όπου αποτυπώνονταν όσα αφορούσαν άμεσα ή έμμεσα στο σχολικό ίδρυμα. Έτσι, για παράδειγμα, το «Cahier Journal» του 1876[112] αναφέρει σε δραχμές έξοδα και έσοδα, ανά κατηγορία, αγαθό ή υπηρεσία όπως: report des dépenses (κατάσταση εξόδων), report des recettes (κατάσταση αποδείξεων), four (συντήρηση φούρνου), eau de vie (πόσιμο νερό), leçons d'anglais (μαθήματα αγγλικών), leçons de piano (μαθήματα πιάνου) κοκ.

Παράλληλα, στο «Τετράδιο Επιδόσεων» («Cahier de Correspondance») η Επιβλέπουσα (Surveillante) κατέγραφε τη συμπεριφορά και τις επιδόσεις των μαθητριών, που αποτύπωναν τον βαθμό ανταπόκρισής τους στα μαθήματα και στην εν γένει εκπαιδευτική διαδικασία. Όπως αναφέρεται:

[112] «Cahier Journal Octobre - Novembre 1876». ΜΟΛΤ.

> Cahier de correspondence; c'est un cahier sur lequel le Surveillant note les élèves qui perdent leur temps, qui ont fini leurs devoirs bien avant l'heure ou qui s'occupent à des choses étrangères[113].

Στο συγκεκριμένο χειρόγραφο[114] αποτυπώνεται αναλυτικά η καθημερινή δραστηριότητα μέσα στο σχολείο: η ησυχία, η τάξη (ordre matériel), η ηρεμία (silence d'action), η γενική πειθαρχία (discipline générale), που περιλάμβανε στολές, επιστολές, βιβλία, τακτοποιήσεις, μελέτη, διαλείμματα, κοιτώνες, λουτρά, ιατρείο, λινοθήκη, βαθμολόγηση, ωρολόγια προγράμματα (uniformes, lettres, livres, rangements, étude, recréations, dortoirs, bains, infirmerie, lingerie, arts d'agrément, notes, Horaires-Jours ordinaires)[115].

Στο «Ημερολόγιο» («Diarium» ή «Diaire»), ένα είδος καθημερινού ημερολογίου της μονής, από την ημέρα της ιδρύσεώς της, η ηγουμένη, ανώτερη όλων και γενική υπεύθυνη για τις αδελφές και όλες τις δραστηριότητες, κατέγραφε τις καθημερινές δραστηριότητες, εκπαιδευτικές και μη. Το μοναδικό δείγμα τέτοιου «Diarium» διασώζεται στο σχολείο της Τήνου. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του «Diarium» ήταν ότι προοριζόταν μόνο για την ίδια την ηγουμένη και τις αδελφές, καθώς αφορούσε στα «εσωτερικά» του σχολείου. Με την ευκαιρία αυτή μπορούμε να επισημάνουμε τη γενικότερη επιμέλεια των αδελφών του τάγματος ως προς τη διασφάλιση των «του σχολείου».

Για ακόμα μια φορά σημειώνουμε ότι η πιστή συμμόρφωση στους κανόνες –της εσωτερικής οργάνωσης, εν προκειμένω– έπρεπε να γίνεται πρώτα από τις ίδιες τις αδελφές, καθώς αποτελούσαν πρότυπα προς μίμηση.

Γεγονός αδιαμφισβήτητο είναι ότι το ίδρυμα λειτουργούσε, θα μπορούσαμε να πούμε, σαν «στρατιωτική» μονάδα ή, ακριβέστερα, σαν ένα καλοκουρδισμένο ρολόι, καθώς όλα είχαν προβλεφθεί και οργανωθεί με την παραμικρή λεπτομέρεια.

---

[113] AKT, Série 2, 12M1 «Règlement - Programmes (sur plusieurs années)» / 12M2 [εκτός καταλογογράφησης].

[114] Δεν μνημονεύεται πουθενά αν πρόκειται για το ίδρυμα της Νάξου ή της Τήνου, ωστόσο, επαγωγικά, μπορούμε να πούμε ότι αναφέρεται και στα δύο, αφού, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, επρόκειτο για σχολεία του ίδιου τάγματος, και επομένως είχαν ίδιους κανόνες και πρακτικές.

[115] AKT, Série 2, 12M1 «Règlement - Programmes (sur plusieurs années)» / 12M2 [εκτός καταλογογράφησης].

3.2) Τα μαθήματα

Για την πρώιμη περίοδο, που συμπίπτει με το Παλαιό Καθεστώς στη Γαλλία, τα στοιχεία ως προς τα μαθήματα που διδάσκονταν στα σχολεία των Ουρσουλινών είναι λιγοστά, λόγω του ότι δεν έχουν διασωθεί πλήρη αρχεία. Παρά ταύτα, μπορούμε να επιχειρήσουμε τη σύνθεση μιας αξιόπιστης εικόνας με βάση όλες τις πληροφορίες που μας είναι διαθέσιμες: «L'imprécision des sources interdit toute tentative de synthèse, mais elle autorise quelques constatations convergentes» (Chervel, 2011:35). Στην περίπτωση της δικής μας εργασίας, τα ίδια τα στοιχεία που εντοπίσαμε μέσα από την έρευνα οδήγησαν στην παρουσίασή τους όχι κατά χρονικές περιόδους, αλλά θεματικά. Θα διακρίνουμε μόνο δύο περιόδους, με σημείο τομής την Ελληνική Επανάσταση.

Η πρώτη περίοδος θα έχει ως σημείο αναφοράς την εκπαιδευτική δράση των Ουρσουλινών στη Νάξο, που χρονολογείται από το β΄ μισό του 17ου αιώνα. Οι Ουρσουλίνες, όπως και οι Ιησουίτες, από τον 16ο μέχρι και τον 17ο αιώνα, στο διάστημα δηλαδή κατά το οποίο επιτελέστηκε σταδιακά το πέρασμα από τον ερμητισμό του Μεσαίωνα στην εξωστρέφεια της Αναγέννησης, παρακολούθησαν τις αντίστοιχες εξελίξεις στον τομέα της εκπαίδευσης, μια από τις οποίες υπήρξε η ομογενοποίησή της: [...] une influence spirituelle et controverse [...] issue de leur activité pédagogique [...] une culture homogène, fondé à la fois sur l'Ecriture et sur la culture antique (Sirinelli, 2006:595).

Βάσεις της διδασκαλίας αποτελούσαν, βεβαίως, οι Γραφές, αλλά και στοιχεία της αρχαίας παιδείας. Το εκπαιδευτήριο της Mlle Anne de Xainctonge, από τις αρχές του 17ου αιώνα (1606), παρέχει ένα παράδειγμα της εκπαίδευσης των κοριτσιών, που κινείτο στα όρια του φύλου τους, αλλά δεν ήταν υποτυπώδης για την εποχή της:

> [...] enseigner les petites filles à lire, écrire et besogner en plusieurs et divers ouvrages [...]. L'école était partagée en six classes, conduisant les élèves de l'alphabet et du *Pater,* jusqu'à des sérieux exercices de style que pouvaient envier nos modernes pédagogues[116].

Το περιεχόμενο των μαθημάτων των Ουρσουλινών περιλάμβανε ως βάσεις την ανάγνωση και τη γραφή (κατ' αρχήν της λατινικής), καθώς και την αριθμητική «Les

[116] Για την Mlle Anne de Xainctonge το 1606 στη Βουργουνδία «[...] l'oeuvre fut établie. Après neuf ans d'épreuves et de travaux, elle prononça ses vœux avec six de ses compagnes» (Pontal, 1880:13).

pensionnaires des Ursulines apprenaient principalement la lecture, l'écriture et le calcul [...]. Les enfants commençaient par apprendre à lire en latin. Cet exercice se répétait deux fois par jour: matin et après-midi» (Jegou, 1987:18).

Τον 17ο αιώνα αναφέρεται η προσθήκη της ποίησης[117] και της τέχνης της επιστολογραφίας στα μαθήματα, αντικείμενα που μαρτυρούν τη σύνδεση της εκπαίδευσης με τις αντιλήψεις της εποχής για το φύλο:

> «Les éducations qui mettent la langue française au premier plan»
>
> Trois types d'"éducation" sont dès l'Ancien Régime fondées sur le français [...]. Il s'agit de l'éducation des filles (de la bonne société), de l'éducation aristocratique et des "éducations particulières", c'est-à-dire du préceptorat. Dans les pensions et les institutions de jeunes filles, le latin n'est jamais enseigné. [...]. Dès le début du XVIIe siècle, chez les ursulines par exemple, elles apprenent l'orthographe, la grammaire, la littérature française, la poésie, l'art de rédiger des lettres. L'enseignement du français doit beaucoup aux institutions de demoiselles, où il a pris son essor au XVIIe siècle (Chevrel, 2011:43).

Λίγο πριν την επίσημη έναρξη λειτουργίας του σχολείου στο νησί της Νάξου, σε επιστολή προς τον Thomas, με ημερομηνία 21 Νοεμβρίου 1730, οι αδελφές ανέφεραν ότι θεωρούσαν σημαντικό να παράσχουν εκπαίδευση σε πολλά πεδία: «[...] Les faire travailler à plusieurs ouvrages, ce sont là leurs principales fonctions [...]»[118]. Θα δίδασκαν τη γραμματική, αλλά θα μεριμνούσαν και για την κοινωνική και ηθική εκπαίδευση των θυγατέρων των Καθολικών, κατά πρώτο λόγο, αλλά και των άλλων θρησκευτικών κοινοτήτων της Νάξου[119] επίσης (Δελαρρόκα, 1970:161).

Η δεύτερη περίοδος για τη Γαλλία έχει ως σημείο εκκίνησης τη Γαλλική

---

[117] Σε αυτό το σημείο, κάνοντας μια παρέκβαση, να σημειώσουμε ότι θα συναντήσουμε το μάθημα της ποίησης και στις αρχές του 20ού αιώνα, σε τετράδιο της Ιωάννας Σπανδάρου, μαθήτριας του σχολείου τη δεκαετία 1900-1910 (Τετράδιο μαθήτριας Ιωάννας Σπανδάρου, δεκαετία 1900-1919. ΑΚΤ).

[118] Επιστολή προς τον J. Thomas (21-11-1730). ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ. 32, υποφάκ. Β΄.

[119] Το ίδιο έκαναν και οι αδελφές στην Τήνο, που ξεκίνησαν τη διδασκαλία πριν από την επίσημη λειτουργία του σχολείου. Συγκεκριμένα, σ' ένα μικρό δωμάτιο στο πρώτο τους κατάλυμα, πριν από την παραχώρηση της οικίας από τον επίσκοπο Ζάλωνα, δίδασκαν ανάγνωση, γραφή, γαλλικά, ελληνικά, ράψιμο και κέντημα σε σαράντα παιδιά: «L'humble chambre, […] fut affectée comme sale de classe ou une quarantaine d'enfants apprenaient à lire et écrire le français, le grec, à coudre, à broder» («Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos», Lutra, Tinos 20 Avril 1946. ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925»).

Επανάσταση, η οποία επέφερε την πραγματοποίηση μεταρρυθμίσεων αλλά και ριζοσπαστικότερων ανατροπών σε πολλά πεδία, μεταξύ τους και στην εκπαίδευση, και με αντίκτυπο διεθνή. Για τον Ελλαδικό χώρο σημείο αναφοράς αποτελεί η λίγο μεταγενέστερη Ελληνική Επανάσταση.

Κατά τη μεταβατική περίοδο, από τα τέλη του 18ου μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα, οι πολιτικές, κοινωνικές και, κατά συνέπεια, εκπαιδευτικές αλλαγές στη Γαλλία, χώρα ταγματικής προέλευσης, έμελλε να έχουν άμεσο αντίκτυπο στο υπό ίδρυση Ελληνικό κράτος, χώρα ταγματικής εγκατάστασης. Οι εν λόγω αλλαγές στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα της Γαλλίας είχαν ξεκινήσει ήδη από τα χρόνια λίγο πριν τη Γαλλική Επανάσταση (1789) και συνεχίστηκαν μέχρι την περίοδο της παρισινής Κομμούνας (1871). Το γλωσσικό θέμα, δηλαδή η γενίκευση της χρήσης των γαλλικών, έναντι των λατινικών, υπήρξε τότε κεντρικό:

> Mais jusqu'à la Révolution et même au delà [...]. C'est dans cette situation très contrastée qu'il faut replacer les problèmes de l'enseignement de la lecture, en latin et en français, de la grammaire et de l'orthographe lorsque ces matières entreront dans les programmes de l'école communale (Chervel, 2011:14).

Τα ταγματικά σχολεία παρακολούθησαν τις αλλαγές, αφού τα προγράμματα μαθημάτων που εφαρμόστηκαν στα δημόσια σχολεία ήταν απολύτως συμβατά με τα δικά τους. Άλλωστε, σε πολλές περιπτώσεις τα σχολεία των ταγμάτων αποτέλεσαν την έμπνευση για εκείνα του κράτους. Επιπλέον, σε κάποιους τομείς, όπως η θρησκευτική εκπαίδευση, διατηρούσαν, ούτως ή άλλως, τα πρωτεία.

Κατά τα άλλα, τα ταγματικά σχολεία, τόσο από πλευράς παιδαγωγικής όσο και από πλευράς προγραμμάτων, εφάρμοζαν εκείνη την περίοδο ό,τι εξυπηρετούσε καλύτερα τους στόχους του εκάστοτε τάγματος, ανεξάρτητα από τις εκπαιδευτικές επιλογές τόσο στη χώρα προέλευσης όσο και στη χώρα εγκατάστασης. Αυτό μαρτυρούν και αναφορές στο σχολείο των καλογραιών του τάγματος του Αγίου Ιωσήφ, που από τα μέσα του 19ου αιώνα που δραστηριοποιήθηκαν στην Αθήνα και στον Πειραιά, ελάχιστα επηρεάστηκαν από τις εκπαιδευτικές εξελίξεις:

> [...] το σχολείο των μοναχών στον Πειραιά, ελάχιστα επηρεάζονται από αυτές [τις εξελίξεις], αφού [...] για αρκετές δεκαετίες εφαρμόζει τις ίδιες αρχές παιδαγωγικής δράσης αλλά και διαμόρφωσης των προγραμμάτων διδασκαλίας επειδή αυτές εξυπηρετούν καλύτερα τη δράση του Τάγματος και τους σκοπούς της (Λιανού, 2013:258).

Στα τέλη του 19ου αιώνα, ο νόμος Sée αποτέλεσε ορόσημο για την εκπαίδευση των κοριτσιών στη Γαλλία. Ο Camille Sée, επηρεασμένος από το πρόγραμμα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης θηλέων στην Ελβετία, σε έκθεση του 1878 παρουσίασε ένα πρόγραμμα διδασκαλίας που περιλάμβανε θρησκευτικά, ζώσες γλώσσες και γράμματα, ιστορία, γεωγραφία, μαθηματικά, φυσική, επιστήμες, υγιεινή, περίθαλψη ασθενών, οικιακή οικονομία, καλλιγραφία, γυναικεία χειροτεχνία (ouvrages des femmes), σχέδιο, μουσική και γυμναστική[120].

Το πρόγραμμα του Sée, αντί της λατινικής και των κλασικών γραμμάτων, έδινε έμφαση στην ομιλούμενη γαλλική γλώσσα, προβλέποντας τη διδασκαλία της, όπως και εκείνην της γαλλικής λογοτεχνίας, αλλά και των κλασικών κειμένων σε μετάφραση. Προωθούσε, επίσης, την εξοικείωση με άλλες σύγχρονες ομιλούμενες γλώσσες και λογοτεχνίες – υποχρεωτικά τουλάχιστον μία. Δεν παρέλειπε, τέλος, την παροχή βασικών γνώσεων από τους τομείς της ιστορίας, των φυσικών επιστημών, καθώς και της γεωγραφίας:

> [...] elles devaient étudier la langue française et une langue vivante au moins, la littérature française, les littératures classiques d'après des traductions et les «littératures modernes», entendons par là les littératures étrangères. Le programme initial comprenait en outre l'histoire naturelle, un aperçu de l'histoire générale et la géographie (Mayeur, 1997:33).

Στην Ελλάδα, χώρα ταγματικής εγκατάστασης, τα πράγματα παρουσιάζονται αρκετά διαφορετικά. Τον 19ο αιώνα η δημόσια εκπαίδευση αναπτυσσόταν, αλλά παρέμενε ανεπαρκής, με αποτέλεσμα τα ταγματικά και τα ιδιωτικά σχολεία να είναι αναγκαία ως διέξοδος. Στον τομέα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, τα διδασκόμενα μαθήματα ήταν παρόμοια με εκείνα χωρών όπως η Γαλλία και η Βρετανία, και κοινές οι μέθοδοι διδασκαλίας, όπως έχουν καταδείξει σχετικές μελέτες (Χαρίλα, 2006:255). Στον τομέα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών, όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, κρατική παροχή ουσιαστικά δεν υπήρχε και το κενό κάλυπταν, μέχρις ενός σημείου, ιδιωτικά και ταγματικά παρθεναγωγεία.

Όπως αναφέραμε, στα μέσα του 19ου αιώνα, ο χώρος των ταγματικών παρθεναγωγείων έμελλε να εμπλουτισθεί με τα σχολεία που ίδρυσαν οι αδελφές του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως στην Αθήνα και στον Πειραιά. Σύμφωνα με το

[120] Mayeur (1997), σ. 36, σημ. 32.

παράθεμα που ακολουθεί, οι εκπαιδευτικοί τους στόχοι, όπως και το είδος και η κατεύθυνση των μαθημάτων τους εναρμονίζονταν με όσα όριζε το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας, όμως το περιεχόμενο των μαθημάτων παρουσίαζε ουσιώδεις διαφορές:

> Την εποχή που ιδρύουν το σχολείο τους στον Πειραιά οι μοναχές του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως, η εκπαίδευση […] ιδιαίτερα των ελληνίδων, έχει υποστεί πολλές δοκιμασίες και δοκιμές, [...]. Οι εκπαιδευτικοί στόχοι του σχολείου των «Αδελφών του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως» σε σημεία μόνο διαφοροποιούνται απ' αυτούς που ορίζονται άμεσα από αυτούς που ορίζονται άμεσα από το ελληνικό υπουργείο Παιδείας για τα σχολεία θηλέων, ενώ και *τα μαθήματα*, έτσι όπως παρουσιάζονται στα προγράμματα […], *φαίνεται να μοιάζουν κατά πολύ στο είδος και στην κατεύθυνση κυρίως, αλλά ελάχιστα στο περιεχόμενο*» (Λιανού, 2013:276) [σ.σ. Οι επισημάνσεις με πλάγια δικές μας].

Παρατηρώντας τα αντικείμενα των μαθημάτων που προβλέπονταν από το ελληνικό κράτος για τα κορίτσια, διαπιστώνουμε ότι συμφωνούσαν όχι μόνο με αυτά ενός συγκεκριμένου ταγματικού παρθεναγωγείου, αλλά με την εν γένει παράδοση των γαλλικών καθολικών παρθεναγωγείων, όπως την έχουμε ήδη γνωρίσει[121].

Στα αρχεία των σχολείων των Ουρσουλινών δεν διασώζεται κάποιο τεκμήριο που να αναφέρεται σε πρόγραμμα μαθημάτων προερχόμενο από το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας μέχρι το 1931. Έτσι, ως προς τα μαθήματα που δίδασκαν οι Ουρσουλίνες μπορούμε να κάνουμε υποθέσεις με βάση τα προγράμματα άλλων γαλλικών ταγματικών παρθεναγωγείων, όπως το σχολείο των αδελφών του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως στον Πειραιά, το οποίο, καθώς αναφέρεται σε σχετική εργασία, δεν ακολουθούσε το πρόγραμμα μαθημάτων του ελληνικού κράτους, «όπως και όλα τα γαλλικά ιδρύματα»:

> «Το σχολείο των «Αδελφών του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως» στον Πειραιά, *όπως και όλα τα γαλλικά ιδρύματα*, δεν είναι αναγνωρισμένο από την ελληνική κυβέρνηση μέχρι τα μέσα, περίπου, της δεκαετίας 1930. Μέχρι τότε, το σχολείο των Μοναχών λειτουργεί ως ελεύθερο τμήμα, χωρίς να εξαναγκάζεται σε ιδιαίτερες υποχρεώσεις,

[121] «Την εποχή που για το σχολείο των κοριτσιών, το ελληνικό κράτος προβλέπει τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και φιλολογίας, τα γαλλικά, την κατήχηση, τη γεωγραφία, την ιστορία, την αριθμητική, την καλλιγραφία, τη ζωγραφική, τη μουσική, το χορό και τα χειροτεχνήματα, ο *Οδηγός* [...] ορίζει τη διδασκαλία παρόμοιων μαθημάτων: θρησκευτικά, ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, γραμματική της γαλλικής, γεωγραφία, ιστορία, εργόχειρο, διακοσμητικές τέχνες και ξένες γλώσσες, αν το επιθυμούν οι γονείς» (Λιανού, 2013:276-277).

> όσον αφορά το πρόγραμμά του [...]» (Λιανού, 2013:273) [σ.σ. Η επισήμανση με πλάγια δική μας].

Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να πούμε ότι ως προς το πρόγραμμα των μαθημάτων οι Ουρσουλίνες ακολουθούσαν τα πρότυπα της γαλλικής μητρόπολης, δηλαδή τα σχολεία τους ήταν, κατ' ουσίαν, γαλλικά παρθεναγωγεία. Αυτό ανατράπηκε το 1931, όταν, όπως και τα ελληνικά παρθεναγωγεία, αναγνωρίστηκαν ως σχολεία ισότιμα με τα ελληνικά γυμνάσια.

Ως προς τα αντικείμενα διδασκαλίας στα σχολεία των Ουρσουλινών στη Νάξο και την Τήνο από τα μέσα του 17ου μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα, βλέπουμε ότι κάποια μαθήματα διατηρούνται σε όλο αυτό το διάστημα, άλλα –όπως η επιστολογραφία– καταργούνται ή τροποποιούνται –περικόπτονται ή εμπλουτίζονται– και κάποια άλλα εισάγονται από ένα σημείο και ύστερα.

Στο μεταξύ, όπως είδαμε, δεν υπάρχουν τεκμήρια που να αποτυπώνουν πλήρως τα κατά καιρούς προγράμματα μαθημάτων τους ή να δίνουν επαρκείς πληροφορίες για το περιεχόμενο των μαθημάτων ή για τον αριθμό των ωρών διδασκαλίας τους κοκ., ενώ δεν υπάρχουν και Βιβλία Ύλης.

Τα δεδομένα αυτά μας οδηγούν να εξετάσουμε τη διδασκαλία κάθε αντικειμένου όπως εξελίχθηκε μέσα στον χρόνο, αξιοποιώντας οποιοδήποτε στοιχείο έχει ανακύψει από την έρευνα τόσο των γραπτών όσο και των προφορικών πηγών, καθώς και την παραβολή με αντίστοιχες έρευνες γαλλικών ταγματικών σχολείων.

Σε αυτό το σημείο οφείλουμε να κάνουμε μία παρέκβαση, για να σχολιάσουμε το γεγονός ότι, όπως έχουμε κατ' επανάληψη επισημάνει, τα ταγματικά ελληνογαλλικά σχολεία δεν έχουν διατηρήσει αρχεία με στοιχεία που να αποτυπώνουν επαρκώς τα προγράμματα των μαθημάτων τους. Σύμφωνα και με άλλους μελετητές, αυτό είναι εν μέρει λογικό και αναμενόμενο, αφού για τα τάγματα το εκπαιδευτικό έργο είχε την προτεραιότητα σε σχέση με τα οργανωτικά και γραμματειακά θέματα:

> Ο Κανονισμός δίνει μεγαλύτερη σημασία σε ζητήματα εκπαιδευτικής διαδικασίας και στόχων και λιγότερο σε ζητήματα οργανωτικά, όπως η κατανομή του εκπαιδευτικού χρόνου, τα προγράμματα, τα μαθήματα και τα καθήκοντα των διδασκαλισσών (Λιανού, 2013:261).

Οι αρχειακές συλλογές δεν λείπουν βέβαια εντελώς, ενώ υπάρχουν και άλλες πηγές τεκμηρίων, όπως οι βιβλιοθήκες και οι μουσειακές εκθέσεις των σχολείων. Ένα

σύνολο τέτοιων τεκμηρίων ως προς τα μαθήματα που δίδαξαν τα σχολεία αποτελούν, για παράδειγμα, τα εγχειρίδια που χρησιμοποιήθηκαν.

Σε μαθήματα όπως η κατήχηση, η γλώσσα, τα γράμματα, η εκκλησιαστική ιστορία, η ιστορία και η γεωγραφία[122], τα τάγματα, και στην περίπτωσή μας οι Ιησουίτες και οι Ουρσουλίνες, οι πρώτοι εγκατεστημένοι χρονικά, χρησιμοποιούσαν εγχειρίδια που συνέτασσαν μέλη τους, ώστε να εξυπηρετείται το εκπαιδευτικό τους πρόγραμμα και πρόταγμα, και που ήταν τα ίδια σε όλα τα σχολικά ιδρύματα της αδελφότητας. Δείγματα τέτοιων εγχειριδίων σώζονται στο Μουσείο της Τήνου: *Méthode de lecture à l'usage des classes tenues par les religieuses Ursulines de Jésus de la congrégation de Chavagnes, Abrégé d'histoire sacrée et profane à l'usage du pensionnat des Ursulines de S-Omer*, *Abrégé d'histoire sacrée et profane: suivi de quelques notions sur le globe, la sphère, etc., à l'usage du pensionnat des dames Ursulines de Saint Omer, Archéologie des jeunes filles, cours dédié aux élèves des Ursulines*.

Κάνοντας χρήση όλων των δυνατών στοιχείων ερχόμαστε τώρα να εξετάσουμε τα μαθήματα που διδάχθηκαν στα σχολεία των Ουρσουλινών αδελφών[123]:

Τα *λατινικά* χρησιμοποιούνταν στα μαθήματα ρητορικής και φιλοσοφίας, και σε αυτή τη γλώσσα ήταν τα εγχειρίδια του 17ου και του 18ου αιώνα «Deux cours sont longtemps faits en latin, la rhétorique et la philosophie. Tous les manuels scolaires de philosophie du XVIIe et du XVIIIe siècle sont en latin» (Chervel, 2011:36).

Τα λατινικά έχασαν την πρωτοκαθεδρία που είχαν στην εκπαίδευση, από τα γαλλικά, τον 19ο αιώνα, κατά την «απολατινοποίηση της κουλτούρας» (Chervel, 2011:33-34). Ό,τι προηγουμένως χρησιμοποιείτο για τη διδασκαλία των λατινικών, θα χρησιμοποιείτο πλέον για τη διδασκαλία των γαλλικών (την οποία θα παρουσιάσουμε αναλυτικά):

> Dans l'enseignement secondaire, l'histoire de l'enseignement du français dessine en creux l'histoire de l'enseignement du latin. Dans le domaine de la grammaire, de la littérature, de la rédaction et de la composition, tout ce qui perd le latin, le français le gagne. [...] Dans quasiment tous les domaines, qu'il s'agisse des commencements de

[122] Ενδεικτικά, τα εγχειρίδια Géographie Universelle και Géographie pour l'instruction des demoiselles du couvent des Ursulines de Sant Omer, του 1784.

[123] Τα αντικείμενα διδασκαλίας διαχωρίζονται στην παρουσίαση που ακολουθεί αναγραφόμενα με πλάγια γράμματα.

> l'apprentissage de la lecture, de l'usage oral dans la classe, de la première grammaire à mettre entre les mains des enfants, des exercices de traduction, [...], des manuels, des auteurs classiques, de la récitation, de la liste des prix a décerner dans les collèges, de la langue dans laquelle rédiger le discours de rhétorique, de la composition du baccalauréat etc, l'histoire bascule, à un moment ou à un autre, de la langue ancienne à la langue nationale (Chevrel, 2011:33-34).

Τα λατινικά συνέχισαν να κατέχουν την πρώτη θέση στο πρόγραμμα των ταγματικών σχολείων για αγόρια, κάτι που κατά μεγάλο μέρος οφειλόταν στο ότι αρκετοί από τους μαθητές συνέχιζαν τις σπουδές τους στο θεολογικό πεδίο ή εισέρχονταν στην ιεροσύνη. Για τα σχολεία θηλέων τα λατινικά δεν θεωρήθηκαν απαραίτητα, κάτι που μαρτυρεί ότι το φύλο αποτελούσε παράγοντα στη διαμόρφωση της εκπαίδευσης της εποχής.

Στα «*γράμματα»* κυριαρχούσε η χρήση εκκλησιαστικών ύμνων και άλλων κειμένων, όπως προέτρεπε η Relation των Ιησουιτών: «[...] il missionario si adosso la fatica di istruire la gioventu per assuefarla alle pratiche della pieta cristiana ed istruirla nei primi elementi delle lettere» (Romano, 1912:21). Μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα[124] από τους Γάλλους συγγραφείς διδάσκονταν κυρίως εκείνοι του Μεγάλου Αιώνα του Λουδοβίκου ΙΔ΄ (Gerbod, 1968:131) – τα κείμενα του Μολιέρου (όπως τα *L'École des femmes* και *Les Femmes savantes*), του Φενελόν[125] και του Rousseau χρησιμοποιούνταν για να ενισχύσουν τις υπάρχουσες γνώσεις.

Σε αυτό το σημείο, κάνοντας μια παρέκβαση, σημειώνουμε ότι τα έργα του Φενελόν (1651-1715) έπαιξαν ιδιαίτερο ρόλο[126], καθώς χρησιμοποιήθηκαν για την προώθηση τόσο της γαλλοφωνίας όσο και της γυναικείας εκπαίδευσης:

---

[124] Κάθε χρονιά, μέχρι το 1848, το Βασιλικό Συμβούλιο της Λαϊκής Εκπαίδευσης (Conseil royal de l'Instruction Publique) αναρτούσε λίστα συγγραφέων.

[125] Ειδικά ο François de Salignac de la Mothe-Fénelon αντικατόπτριζε τον γαλλικό κλασικισμό. Τα έργα του *Œuvres philosophiques* ήταν πρώτα στην προτίμηση του Καθολικού εκπαιδευτικού κόσμου και προτείνονταν συχνά ως αναγνώσματα στον κατάλογο «Bibliothèque des auteurs choisis» στα Bulletins τους, ακόμα και στις αρχές του 20ού αιώνα. Την ίδια περίοδο ως αναγνώσματα προτείνονταν επίσης «les Encycliques du Pie IX, Grégoire XVI et Pie VII, les textes de Saint Augustin, de Saint François de la Salle, les *Pensées* de Pascal, le *Génie du Christianisme* et l'*Itinéraire de Paris à Jérusalem* de Chateaubriand» (*Bulletin des Congrégations* (1903), 8 (414)).

[126] «Το αρχαιόμυθο αφήγημα επί μισό αιώνα χρησιμοποιήθηκε ως αρχαιογνωστικό εγχειρίδιο μέσα από τη μετάφραση του Δημ. Π. Γοβδελά, ανταποκρινόμενο στις ιδεολογικές και πολιτιστικές ζητήσεις της νεοελληνικής παιδείας· στο πλαίσιο της κλασικιστικής στροφής της έβδομης δεκαετίας του 19ου

> Το *Τύχαι Τηλεμάχου*, όπως και άλλα ελάσσονα κείμενα του Fénelon –ακολουθώντας το ευρωπαϊκό παράδειγμα– τέθηκαν στην υπηρεσία της διάδοσης της γαλλομάθειας μέσα από αντικριστές, δίγλωσσες εκδόσεις [...]. Η ελληνική προσοχή επικεντρώθηκε στο *Les Aventures de Télémaque* και στην αρχαιόθεμη εν γένει διάσταση του φενελονικού έργου, που τα χρησιμοποίησε ως διαβατήριο για την ιδιοποίηση και άλλων κειμένων όπως οι Βίοι των ενδόξων φιλοσόφων της αρχαιότητος και η πραγματεία Περί των κορασίων ανατροφής. Το πρώτο ανταποκρίθηκε στην ανάδυση του ενδιαφέροντος για την ιστοριογραφία της αρχαίας φιλοσοφίας και το δεύτερο για τη διάδοση της γυναικείας εκπαίδευσης (Αθήνη, 2005:περίληψη).

Τον 19ο αιώνα, τα μέχρι τότε «Γράμματα» μετεξελίχθηκαν σε «Ζώσες γλώσσες» (Langues vivantes), παρέχοντας περισσότερες ευκαιρίες στις γυναίκες να αποκτήσουν μια πιο ολοκληρωμένη φιλολογική παιδεία: «[...] les langues vivantes suffisaient pour assurer une culture littéraire complete» (Mayeur, 1997:215). Το νέο περιεχόμενο αύξησε, επίσης, τις προσφερόμενες επαγγελματικές διεξόδους: «[...] des travaux de son sexe: on lui enseigne les langues vivantes de façon à l'affranchir plus tard les gouvernantes allemandes et anglaises […]» (Mayeur, 1997:225). Στη Γαλλία, όπου η γαλλική ήταν η μητρική, μέχρι και τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο προτιμάτο η διδασκαλία της γερμανικής, στην οποία είχαν αποδώσει παιδαγωγικές αρετές.

Το *θέατρο* αξιοποιήθηκε ιδιαίτερα από τους Ιησουίτες στα σχολεία τους, κάτι για το οποίο μάλιστα έγιναν γνωστά[127]. Δεν μπορεί να θεωρηθεί απλή σύμπτωση ότι ο 17ος αιώνας υπήρξε η εποχή του Κορνέιγ και του Ρακίνα.

Το θέατρο των Ιησουιτών άκμασε από τα τέλη του 16ου έως και τα μέσα του 18ου αιώνα και υπήρξε άρρηκτα συνδεδεμένο με τις ιεραποστολές και το εκπαιδευτικό τους πρόγραμμα στην Κωνσταντινούπολη και τα νησιά του Αιγαίου:

> [...] in the history of the Jesuit theater in Europe [...]. It concerns the period between 1580 to 1750 (roughly the period of the Counter Reformation in Europe) and it is closely related to the Jesuit mission in Constantinople and on the islands of the Aegean Sea [...] and evidence of a series of theatrical performances mainly in the

---

αιώνα επιχειρήθηκε η επαναφορά του στον λογοτεχνικό κανόνα μέσα από τη νέα μετάφραση του Κωνσταντίνου Σταματιάδη» (Αθήνη, 2005:περίληψη)

[127] Οι Ιησουίτες ήταν θερμοί υποστηρικτές της αξιοποίησης του θεάτρου ως εργαλείο από τους μαθητές και για τους μαθητές, παρέχοντας ένα πρότυπο προς μίμηση στα εκπαιδευτικά τάγματα. Οι Ουρσουλίνες αδελφές ακολούθησαν συντηρητικά το παράδειγμά τους: «[...] les Jésuites étaient fervents de spectacles montés par leurs élèves et pour eux. Pourquoi ne pas les imiter?» (Guedre, 1960:247).

> context of the educational program of the Jesuit colleges in Constantinople, the island of Chios and the Cycladic islands (Pulchner, 2003:σ.207).

Και στη Νάξο η σχολή των Ιησουιτών διακρίθηκε για τα θεατρικά έργα που ανέβαζε[128], ενδεικτικό «το Τραγέδιο (σ.σ. δράμα) του «Αγίου Δημητρίου» (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:158). Λίγες μελέτες έχουν γίνει μέχρι σήμερα για τα θεατρικά έργα των Ιησουιτών του νησιού, τα οποία δεν στερούνται, ωστόσο, σημασίας:

> It also examines performance conditions for these plays and focuses on five of them – namely, *The Presentation of Holy Mary in the Temple* (ca. 1642), *The Passion and Resurrection of Christ*, *The Martyrdom of Eleazar and the Seven Maccabean Boys*, Gregory Kontaratos's *The Three Children in the Fiery Furnace*, *The Tragedy of the Born-Blind*, and *David*. It also discusses *The Tragedy of St. Demetrius* and its performance in 1723 (Pulchner, 2003:σ.207).

Η πρακτική[129] και οι τεχνικές του θεάτρου θεωρούνταν ιδιαίτερα σημαντικές, επειδή συνδύαζαν την ψυχαγωγία[130] με τη γνώση:

> Tous ces caractères de l'éducation morale et religieuse sont communs à l'ensemble des établissements, quelles que soient la confession et l'orientation spirituelle de ceux qui les tiennent [...]. D'où le gout et leur sens du spectacle, que l'on voit au mieux incarnés dans l'organisation des processions publiques (Compère, 1985:66-67).

Έτσι, και οι Ουρσουλίνες αδελφές ενστερνίστηκαν τη θεατρική παιδεία[131], ωστόσο την εφάρμοσαν συντηρητικά. Θέση στα σχολεία τους είχε, κατά κύριο λόγο, η

---

[128] Αξίζει να αναφέρουμε ότι στη Νάξο το θέατρο λειτούργησε πολλές φορές σαν κρίκος σύνδεσης των Καθολικών με τους Ορθόδοξους αλλά και με τις υπόλοιπες κοινότητες του νησιού. Έτσι, με αφορμή τον εορτασμό του Corpus Christi, σε επιστολή του στις 5 Ιουλίου 1628, ο αρχιεπίσκοπος Schiatinni έγραψε στη Διάδοση της Πίστης ότι παρευρέθηκαν οι Λατίνοι, οι Έλληνες, αλλά και ο μπέης και ο καδής. (Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:158).

[129] Η παράδοση της χρήσης του θεάτρου, που είχαν εισαγάγει οι Ιησουίτες τον 17ο αιώνα, έμελλε να οδηγηθεί σε εγκατάλειψη στα χρόνια της Αυτοκρατορίας: «[...] l'héritage d'une longue tradition scolastique fut abandonné: Avec l'Ancien Régime se clôt le temps des harangues, argumentations, lectures publiques [...] tombent en désuétude sous l'Empire [...] des représentations dramatiques mises à la mode par la Compagnie de Jésus au XVIIe siècle» (Gerbod, 1968:141).

[130] Οι Ιησουίτες χρησιμοποιούσαν κυρίως το θέατρο για να μεταδώσουν τη φιλοσοφία τους ενάντια στον θεολογικό ή φιλοσοφικό φαταλισμό των Προτεσταντών και των Γιανσενιστών αφενός, των διανοητών του Διαφωτισμού αφετέρου (philosophes des Lumières), προβάλλοντας μια ηθική διάσταση: την εξύψωση της ελεύθερης βούλησης του ανθρώπου.

[131] Πάντως, εκτός σχολείου, απαγορευόταν εντελώς η παρακολούθηση παραστάσεων, ακόμα και με τη συνοδεία των γονέων: «Règlement du cardinal de Noailles en 1697, art. 3: Défendons aux pensionnaires d'aller aux comédies, opéras et bals, sous quel prétexte que ce soit, même en compagnie

τραγωδία *Εσθήρ* (*Esther*) του Ρακίνα και ορισμένοι μόνο από τους μύθους του La Fontaine:

> Les belles lettres sont goutées à travers les psaumes, étudiés directement ou chez les commentateurs [...]. L'Esther de Racine est la seule tragédie qui ait droit d'accès au monastère; si les caractères de la Bruyère plaisent, il n'est pas question d'introduire La Fontaine à l'exception, peut-être de quelques fables soigneusement choisies (Jegou, 1987:13).

Εξάλλου, όλα τα τάγματα εμπνεύστηκαν από τους Ιησουίτες:

> Le théâtre latin, essentiellement scolaire, est l'un des temps forts de la pédagogie jésuite au XVIIe siècle. Les collèges de l'Université de Paris et des autres congrégations les imitent jusqu'à ce que la réaction janséniste des premières décennies du XVIIIe siècle y mettre un terme (Chevrel, 2011:34).

Παρά τον ιδιαίτερο παιδευτικό της χαρακτήρα, η πρακτική της παρουσίασης θεατρικών έργων έχασε τον βαρύνοντα ρόλο της μετά τα μέσα του 18ου αιώνα, χωρίς βεβαίως να εγκαταλειφθεί εντελώς μέχρι και τον 20ό αιώνα[132].

Η εκπαίδευση στις *επιστήμες* υπήρξε περιορισμένη και αφορούσε μόνο σε μια ευρεία, αλλά σχετικά επιφανειακή γνώση.

Η *εκκλησιαστική ιστορία* διδασκόταν μέσα από εκκλησιαστικά κείμενα.

Η διδασκαλία της *γεωγραφίας* γινόταν με την αποστήθιση γνώσεων και, κατ' επέκταση, τη συσσώρευσή τους. Η εκμάθηση γινόταν μέσα από τις ανταποκρίσεις και την αλληλογραφία των διαφόρων ανά τον κόσμο ταγματικών αποστολών, καθώς και από δικά τους συγγράμματα και εκδόσεις[133]. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αλληλογραφία της Marie de l'Incarnation, πρώτη Ουρσουλίνα μοναχή στον Καναδά, με τα μοναστήρια της Ευρώπης (Jegou,1987:13), καθώς και αυτή που περιλαμβάνεται στην έκδοση *Lettres du voyage en extrême Orient et en Australie* de notre très révérende Mère Marie de St Jean Martin, που φυλάσσεται στο Μουσείο της Τήνου.

Το σύγγραμμα *De l'histoire de l'ordre des Ursulines*, που εκδόθηκε το 1776 στη Νέα

---

de leur père et mère [...] aussi décide-t-on d'envoyer un avertissement aux maisons religieuses, particulièrement aux Ursulines pour réprimer cet abus» (Guedré, 1960:248-249, σημ. 77).

[132] Χαρακτηριστικά ορισμένα δημοσιεύματα των αρχών του 20ού αιώνα που αναφέρονταν στους μαθητές της Γαλλικής Εμπορικής Σχολής (Καλλιτεχνική εσπερίς, *Αιγαίον* (1-2-1903), 3 (78), σ. 3. [ΓΑΚ (Ν)]).

[133] Ένα παράδειγμα είναι τα *Annales de la propagation de la foi*.

Ορλεάνη, προοριζόταν για όλες τις οικότροφες των μοναστηριών – η αναφορά στην ανά τον κόσμο δράση του τάγματος μετέφερε και γεωγραφικές πληροφορίες.

Προς τα τέλη του 19ου αιώνα, η ύλη της διδασκόμενης γεωγραφίας άρχισε να μειώνεται: «Telle qu'elle avait été primitivement prévue. L'étude de la géographie tenait encore de la nomenclature. Les programmes de 1897, réduisaient le nombre des pays à étudier [...]» (Mayeur, 1997:218).

Η διδασκαλία της *ιστορίας* γινόταν επίσης μέσω της αποστήθισης και συσσώρευσης γνώσεων. Η ύλη χωριζόταν σε δύο κύκλους: «Les programmes primitifs, n'allaient en première année que jusqu'à la prise de Constantinople, en seconde année que jusqu'à 1715»[134]. Υπήρχε η αντίληψη ότι το περιεχόμενο όφειλε να έχει «γυναικείο» χαρακτήρα: «[...] au vœu du législateur qui trouvait que l'histoire enseignée aux jeunes filles devait être féminisée»[135]. Εννοείται ότι η διδασκαλία της ιστορίας σε όλα τα ταγματικά σχολεία θηλέων γινόταν με «θρησκευτικά» κριτήρια:

> Για το λόγο αυτό οι μοναχές που είναι επιφορτισμένες με το έργο της διδασκαλίας του συγκεκριμένου μαθήματος φροντίζουν να δίνουν μεγάλη προσοχή στα θρησκευτικά γεγονότα, να τονίζουν τις αρετές που αναδεικνύονται από τα ιστορικά και να υποβαθμίζουν ή ακόμα να παραλείπουν όσα γεγονότα δεν συνάδουν με τις θρησκευτικές και κοινωνικώς αποδεκτές αντιλήψεις (Λιανού, 2013:282).

Το μάθημα της *αριθμητικής* διδασκόταν ήδη από το 1686: « [...] On lui parle, sinon de religion, du moins de géographie, d'arithmétique, d'histoire [...]» (Guedré, 1960:269). Ωστόσο, όπως μαρτυρούν σχετικές μελέτες, ποτέ δεν κατείχε ιδιαίτερα σημαντική θέση στο πρόγραμμα μαθημάτων μέχρι και τον 20ό αιώνα:

> Η αριθμητική απ' ότι φαίνεται στο ωρολόγιο πρόγραμμα όπως αυτό παρουσιάζεται στον *Οδηγό* [...] καταλαμβάνει δευτερεύουσα θέση –μαζί με τη γραμματική– σε σχέση με μαθήματα όπως η ανάγνωση, τα θρησκευτικά ή η γραφή, καθώς διδάσκεται μόνο δύο φορές την εβδομάδα, ενώ είναι και το μόνο μάθημα το οποίο μπορεί να συνεχιστεί σε επόμενη διδακτική ώρα, αν η ύλη δεν ολοκληρωθεί στον ορισμένο διδακτικό χρόνο (Λιανού, 2013:280).

Η *κατήχηση* και η εκπαίδευση σε θέματα θρησκείας αποτελούσε κύριο εκπαιδευτικό αντικείμενο, αλλά και μέσο των Ουρσουλινών. Το πρόγραμμα των μαθημάτων τους

[134] Mayeur (1997), σ. 217, σημ. 29.

[135] Mayeur (1997), σ. 218, σημ. 31.

είχε καθοριστεί με παπική εγκύκλιο και έθετε ως στόχο την καθολική χριστιανική διδασκαλία[136], καθώς και την παροχή των λοιπών γνώσεων και δεξιοτήτων που θα έκαναν τα ταγματικά σχολεία περισσότερο θελκτικά από των άλλων δογμάτων, ώστε να συμβάλλουν στην αντιμετώπιση όλων των, κατά την Καθολική Εκκλησία, αιρετικών, δηλαδή των μη Καθολικών στο σύνολό τους:

> Le souverain Pontife Paul V a tracé aux Ursulines le programme à suivre dans les classes: «les moniales sont obligées de s'employer gratuitement à l'instruction des petites filles, *premièrement,* en leur enseignant avec la piété et la vertu ce qui est digne une jeune chrétienne, savoir: l'abrégé de la doctrine chrétienne [...] de méditer et de lire des livres spirituelles, de chanter des cantiques [...] de gouverner une maison [...]. Secondement: «Pour les porter avec plus d'ardeur à cette Institution et les retirer des écoles hérétiques, qu'elles les apprennent à lire, écrire, travailler l'aiguille en diverses façons: enfin, toutes sortes de travaux décents et convenables à une jeune fille bien élevée[137] (Guedré, 1960:229-230).

Η κατήχηση διδασκόταν δύο ή τρεις φορές την εβδομάδα, για τρία τέταρτα της ώρας (Jegou, 1987:29). Αναφερόταν στην ιστορία όχι μόνο της Καθολικής Εκκλησίας, αλλά και σε αυτήν άλλων εκκλησιών, περιλαμβάνοντας, κατά την ορολογία της, την ιστορία των Εικονοκλαστών, του Μεγάλου Σχίσματος, του Ελληνικού Σχίσματος, του Καλβινισμού, του Λουθηρανισμού, της Συμμαχίας, όπως αποτυπώνονταν σε κείμενα του επισκόπου Antoine Godeau (Jegou, 1987:13) . Η γλώσσα που χρησιμοποιούνταν ήταν πάντα προσαρμοσμένη στο ακροατήριο: «Il faut qu'elle prévoit ses catéchismes, qu'elle s'accoutume à un language qui convienne à son auditoire [...]» (Guedré, 1960:252).

Η κατήχηση προϋπέθετε να γνωρίζουν οι μαθήτριες γραφή και ανάγνωση. Επομένως, υπό μία έννοια, η εκμάθηση των χριστιανικών αρχών γινόταν μέσο καταπολέμησης του αναλφαβητισμού εκείνη την εποχή: «La connaissance de la doctrine chrétienne postule d'ailleurs d'autres savoirs: celui de la langue maternelle, de la lecture, de l'écriture» (Guedré, 1960: 234). Αφού οι μαθήτριες είχαν μάθει γραφή και ανάγνωση, οι αδελφές περνούσαν στη μέσω της εκκλησιαστικής υμνωδίας διδασκαλία των

---

[136] Για παράδειγμα, περιέλαβαν στη διδασκαλία τους το εγχειρίδιο *L'Instruction du Chrétien* του καρδινάλιου Ρισελιέ, το 1651.

[137] Bulle accordée aux Ursulines de Toulouse (Guedré 1960:230, σημ. 27).

λατινικών[138], η οποία, όπως είδαμε, κυριαρχούσε εκείνη την εποχή:

> Pour apprendre à prier aux petits et aux humbles, les Ursulines recourent constamment aux psaumes: elles y puisent les premières syllabes à peeler, les modèles d'écriture à reproduire. Les formulaires de prière, édités par leur soin sous l'Ancien Régime, fourmillent des textes davidiques [...] le choix varie chaque année […] (Guedré, 1960:228).

Ως προς τα εγχειρίδια που χρειάζονταν για την κατήχηση οι αδελφές προχωρούσαν σε συγκρίσεις και συνθέσεις εκείνων που υπήρχαν «[...] les religieuses prennent aussi la peine de faire un travail de comparaison et de synthèse à première vue inutile: et la mise au point achevée, elles sollicitent l'approbation d'un docteur en Sorbonne» (Guedré, 1960:231).

Μεταξύ άλλων, χρησιμοποιούσαν και εκδόσεις των Ιησουιτών, όπως το βιβλίο *Catéchisme à l'usage des écoles publié par les Pères de la Compagnie de Jésus* (1889. Βηρυτός : imprimerie catholique)[139].

Όπως και στον προφορικό λόγο, έτσι και στα γραπτά κείμενα, απέφευγαν να συμπεριλάβουν εκείνα που περιείχαν «δύσκολες» έννοιες και λέξεις: «Sans doute, à l'époque, le commentaire de telles définitions apparaissait-il délicat pour une religieuse qui ne veut, ni se payer des mots, ni tomber dans la vulgarité [...]» (Guedré, 1960:231).

Όπως μαρτυρά το «Χρονικό» της σχολής των Ουρσουλινών στη Νάξο, η πρώτη ηγουμένη, Αδριανή di Vezerrano, τον 18ο αιώνα (1726), εφαρμόζοντας την εκπαιδευτική πρακτική του τάγματος, είχε αναλάβει την κατήχηση και τα θρησκευτικά, και δύο άλλες αδελφές δίδασκαν ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, οικιακές εργασίες και εργόχειρο «[...] συγκέντρωνε τας κυρίας και δεσποινίδας και τας εδίδασκε κατήχησιν και θρησκευτικά. Από τας άλλας η μία εδίδασκε ανάγνωσιν, γραφήν και αριθμητικήν και η άλλη οικοκυρικά και εργόχειρα» (Δελαρρόκκα, 1970:177).

Αλλά και ο αρχιεπίσκοπος Νάξου Ιωάννης Βαπτιστής Κρίσπι, σε έκθεσή του προς το Συμβούλιον των Καρδιναλίων, ανέφερε για τις Ουρσουλίνες της Νάξου ότι

---

[138] Καθ' όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα, οι αδελφές δίδασκαν την ανάγνωση στα παιδιά, μέχρι την ηλικία των 12 χρόνων, μέσω λατινικών κειμένων.

[139] ΑΚΤ.

«Διδάσκουν τας κορασίδας ανάγνωσιν, εργόχειρο και κατήχησιν» (Δελαρρόκα, 1970:185).

Οι *γυναικείες τέχνες*, περιλάμβαναν καλές τέχνες (όπως η ζωγραφική), εργόχειρα και χειροτεχνίες (όπως το κέντημα, η δαντέλα, η ταπητουργία), αλλά και οικιακές εργασίες[140].

Κατ' αρχάς, στο Μουσείο των Λουτρών υπάρχει αίθουσα Καλών Τεχνών, οι οποίες περιλάμβαναν την πυρογραφία. Υπάρχει επίσης αίθουσα μουσικής, με 30 πιάνα, ενώ διασώζονται και διάφορες παρτιτούρες. Μία από αυτές, της μουσικής σύνθεσης «Coeur de Mère», πιθανόν συνδυαζόταν με το αντίστοιχο, θρησκευτικού περιεχομένου βιβλίο, που υπάρχει στη βιβλιοθήκη των αδελφών, προκειμένου η εκπαίδευση των μαθητριών να είναι συνδυαστική (θεωρία και δραστηριότητα] και, κατ' επέκταση, πιο αποτελεσματική.

Ξεχωριστά, ωστόσο, θα πρέπει να αναφερθούμε στα εργόχειρα και τις χειροτεχνίες. Στις διαφορές εκφάνσεις τους (βελονάκι, ταπητουργία κλπ.), τα συναντάμε πολλές φορές σε διάφορους ρόλους και μορφές ανά τους αιώνες. Ξεκινώντας ως οικιακή ασχολία, έφτασε περί τα τέλη του 19ου αιώνα να αποτελεί για τα κορίτσια και τις γυναίκες των χαμηλότερων ειδικά αστικών στρωμάτων εφόδιο εξασφάλισης των προς το ζην, παράλληλα με άλλες βιοποριστικές διεξόδους (υπηρέτριες, εργάτριες κλπ.).

Είδαμε ότι το 1727 στη Νάξο οι περί την ηγουμένη Αδριανή Vezzerano αδελφές δίδασκαν εργόχειρο τις μαθήτριες του παρθεναγωγείου. Ωστόσο, τον 19ο αιώνα το εργόχειρο θεωρήθηκε καινοτομία στη γυναικεία εκπαίδευση και αποτέλεσε ένα εκ των μαθημάτων που χαρακτηρίζονταν άλλοτε «γυναικεία» και άλλοτε «συμπληρωματικά»: «Les enseignements qu'on appelait tantot "féminins", tantot "accessoires"[...]» (Mayeur, 1997:220).

Αρχικά η διδασκαλία του εργόχειρου ολοκλήρωνε τη μόρφωση των κοριτσιών εύπορων οικογενειών, ως εφόδιο μιας καλής συζύγου, οικοδέσποινας και μητέρας. Στη συνέχεια, ο ρόλος του άλλαξε και καθιερώθηκε κατεξοχήν επαγγελματικό εφόδιο

[140] Εξάλλου, η περί τα οικιακά διδασκαλία υπήρξε στη Γαλλία από τις αρχές του 19ου αιώνα ένας βασικός στόχος της γυναικείας εκπαίδευσης: «Το 1801 στη σχολή Sacré Coeur, όπου φοιτούσαν κόρες αριστοκρατικών οικογενειών και ανερχομένων αστών, τα εργόχειρα και η οικιακή οικονομία διδάκσκονταν ως πρωτεύοντα μαθήματα και σε συνδυασμό με το πιάνο, το χορό, τη ζωγραφική και τις ξένες γλώσσες» (Μπακαλάκη και Ελεγμίτου, 1987:64).

για κορίτσια απόρων οικογενειών. Αυτό επιβεβαιώνουν τα αναθεωρημένα προγράμματα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών στη Γαλλία περί τα τέλη του 19ου αιώνα (Arrêté réglementaire du 28 juillet 1884, Titre II. Discipline intérieure et Emploi du temps. (Article 35)), στο πλαίσιο των οποίων το εργόχειρο κατείχε σημαντική θέση, με 1,5 ώρα διδασκαλία καθημερινά:

> De 8 heures à 9 heures, classe. / De 9h à 9h15, récréation. / De 9h15 à 10h15, classe. / De 10h15 à 10h30, récréation. / *De 10h30 à midi, étude, exercices, travaux à l'aiguille.* / De midi à 1h30, diner, récréation. / De 1h30 à 2h, étude. / De 2h à 3h, classe. / De 3h à 3h15, récréation. / De 3h15 à 4h15, classe. / De 4h15 à 5h, récréation et gouter. / De 5h à 6h, étude[141].

Από το 1897, πάντως, στη Γαλλία[142] το μάθημα έγινε επιλογής και μειώθηκαν οι ώρες διδασκαλίας του[143].

Στην Ελλάδα, οι διαδοχικές πολεμικές συγκρούσεις στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, που συνεπάγονταν τη στράτευση του μάχιμου ανδρικού πληθυσμού, οδήγησαν, όπως και σε άλλες χώρες, πολλές γυναίκες σε αναζήτηση εργασίας, η οποία απέβη σημαντική παράμετρος τόσο για τη συντήρηση πολλών οικογενειών όσο και για την εθνική οικονομία. Καθώς ο βιομηχανικός τομέας παρέμεινε ατροφικός, ακόμη και μετά τη σχετική ανάπτυξή του στα χρόνια που ακολούθησαν τη Μικρασιατική Καταστροφή, το εργόχειρο διατηρήθηκε ως σημαντική επαγγελματική διέξοδος για τις γυναίκες, και υποστηρίχθηκε από το Ελληνικό κράτος μέχρι τα μέσα περίπου του 20ού αιώνα:

> […] l'Organisation Nationale de l'Artisanat Hellénique envoie les matières premières et rémunère le travail des ouvrières ce qui permet à ces jeunes appartenant à des familles pauvres et bien méritantes de préparer leur avenir[144].

---

[141] «Du décret du 28 juillet 1881 à l'arrêté du 28 juillet 1884, se définit l'enseignement secondaire des jeunes filles tel qu'il a vécu pendant quarante ans» (Mayeur, 1997:85).

[142] Ένα φαινομενικά παράδοξο που σημειώθηκε στη Γαλλία ήταν η μερική εγκατάλειψη των «γυναικείων» μαθημάτων παρά την προώθηση των γυναικών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: «C'est ainsi que la recherche de la "féminisation" de l'enseignement secondaire féminin aboutissait paradoxalement à un abandon partiel des disciplines "féminines"» (Mayeur, 1997:222).

[143] Το ίδιο συνέβη με τη γυμναστική, το σολφέζ και τη ζωγραφική, για τα οποία οι γονείς πλήρωναν επιπλέον δίδακτρα.

[144] «Copie des Archives sur la Fondation et le développement des œuvres de 1862 à nos jours», σ. 2. ΑΟΝΨ, «Documents après 1925».

Η (*γαλλική) ορθογραφία* υπήρξε από τα μόνιμα αντικείμενα διδασκαλίας όχι μόνο των ταγματικών σχολείων αλλά και όλων των γαλλικών εκπαιδευτικών θεσμών. Τη συναντάμε από τις απαρχές τους μέχρι και τον 20ό αιώνα, σταθερή και αμετάβλητη τόσο ως προς τη βαρύτητά της όσο και ως πρακτική**:**

> [...] le premier «enseignement du français», chronologiquement parlant, c'est celui de l'orthographe. Pour la majorité des enfants de France et de la francophonie, l'orthographe sera même le seul enseignement du français jusque dans la seconde moitié du XIXe siècle. [...] Viennent au second lieu les textes et les écrivains français. Dans les collèges classiques, ils sont livrés aux élèves en relation étroite avec la littérature latine qui fait le fond des études. Ils sont moraux au XVIe siècle, religieux au XVIIe et ils commencent à être «littéraires» (au sens actuel) à partir du XVIIIe siècle. Mis à part La Fontaine, la littérature française concerne les grandes classes. Elle ne gagnera les classes inferieures qu'au XIXe siècle (Chervel, 2011:5).

Η διδασκαλία των *γαλλικών*, μητρικής γλώσσας στη Γαλλία, κατά τη διάρκεια του Παλαιού Καθεστώτος περιλαμβανόταν μόνο στην εκπαίδευση των κοριτσιών των εύπορων τάξεων. Τα λατινικά, όπως είδαμε, είχαν επί αιώνες την πρώτη θέση μέχρι τα μέσα του 17ου αιώνα:

> Jusqu'au milieu du XVIIe siècle, les humanités classiques des collèges baignent dans une culture ambiante où le latin occupe une place dominante. [...] L'enseignement secondaire est à l'image d'une société française longtemps attaché aux lettres antiques et à la pratique du latin écrit (Chervel, 2011:34).

Σταδιακά, ωστόσο, η έμφαση στα λατινικά άρχισε να υποχωρεί, έως ότου, τον 19ο αιώνα, η προτεραιότητα δόθηκε στη διδασκαλία της γαλλικής γλώσσας. Τα γαλλικά χρησιμοποιούνταν πλέον σε όλα τα μαθήματα, όπως και στην καθημερινότητα των μαθητριών.

Αυτή η πρακτική δεν βρήκε σύμφωνα τα τάγματα, που αντιμετώπιζαν τα γαλλικά ως ξένη γλώσσα: «L'enseignement congréganiste [...] traite le français comme une langue étrangère» (Chervel, 2011:16). Αυτό, βέβαια, ίσχυε κατά κόρον στους Ιησουίτες και την εκπαίδευση των αγοριών, που διατήρησαν τα λατινικά στην προφορική διδασκαλία, και μάλιστα στη ρητορική μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα:

> Jusqu'au début du XXe siècle, la pédagogie jésuite s'attache à maintenir une tradition du latin oral. Il fallait bien tenir compte de l'évolution des mœurs et de la société, et donc enseigner la littérature française, les sciences naturelles, les mathématiques et

l'histoire; mais on s'efforcera de parler latin au moins en rhétorique [...].» (Chervel, 2011:37).

Η δημόσια εκπαίδευση ενστερνίστηκε τη χρήση της γαλλικής γλώσσας έναν αιώνα τουλάχιστον πριν από τα τάγματα, ωστόσο τα περισσότερα από αυτά έμελλε να εναρμονιστούν με τις σχετικές εξελίξεις «Au total, […] l'enseignement public adopte l'usage oral du français au moins un siècle avant les établissements jésuites et séminaires. Mais une bonne partie de l'enseignement confessionnel évolue vers le français aussi rapidement que l'enseignement public» (Chervel, 2011: 38).

Τα προγράμματα του 1882[145] στη Γαλλία για τα διδασκαλεία θηλέων (écoles normales) έδιναν ιδιαίτερη έμφαση στις γλώσσες (langues). Έτσι, και στα ταγματικά σχολεία θηλέων, όπου, όπως είδαμε, ήδη δεν διδάσκονταν τα λατινικά (αντίθετα με τα ταγματικά σχολεία αρρένων), οι αδελφές δίδασκαν τη γαλλική σε συνδυασμό με ξένες γλώσσες «Or,l'installation de l'enseignement secondaire féminin, officiellement constitué par un programme qui excluait pratiquement le latin et mettait à la place de l'étude du français assortie des langues étrangères [..]» (Mayeur, 1997:211).

Αξιοσημείωτο είναι ότι περί τα τέλη του 19ου αιώνα, στην ακμή του επεκτατικού ιμπεριαλισμού, τα γαλλικά παρουσιάζονταν ως το μόνο μέσο για τη σπουδή του πολιτισμού της Δύσης. Την εποχή αυτή τα γαλλικά, μαζί με τα ελληνικά, αποτελούσαν τη βάση του προγράμματος των γαλλικών ταγματικών σχολείων, όπως στη Σχολή του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως «Από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας της Σχολής, το μάθημα των γαλλικών είναι πρωταρχικής σημασίας και μαζί με το μάθημα των ελληνικών αποτελεί τη βάση του προγράμματος όλων των τάξεων» (Λιανού, 2013:286).

Το Ελληνικό κράτος είχε υποστηρίξει την εκμάθηση των γαλλικών ήδη από τα πρώτα χρόνια της δημιουργίας του. Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, από τη θεμελίωσή του κατά τη βαυαρική αντιβασιλεία (1834-1836), είχε καθιερώσει τα γαλλικά ως τη μόνη υποχρεωτικά διδασκόμενη ξένη γλώσσα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Την πρόταση είχε κάνει το 1833 η αρμόδια επιτροπή του Υπουργείου Παιδείας «The French language, introduced in the school program of the newly formed Greek state in 1833, quickly becomes a trait of belonging in the social elite and a constituent element in the education of young girls» (Provata, 2012α).

[145] Έμελλε να αναθεωρηθούν το 1897.

Η καθιέρωση της γαλλικής γλώσσας ως μέσο της ελληνικής πολιτείας και παιδείας ευνοούσε τα γαλλικά τάγματα, αφού διέθεταν το συγκριτικό πλεονέκτημα της μητρικής γλώσσας, κάτι που τα καθιστούσε τα πλέον κατάλληλα για τη διδασκαλία της – επρόκειτο για τη λεγόμενη «φυσική μέθοδο» εκμάθησης μιας ξένης γλώσσας.

Εκ μέρους των παρθεναγωγείων των Ουρσουλινών στην Ελλάδα, η πρώτη επίσημη καταγραφή της διδασκαλίας των γαλλικών ως αυτόνομο μάθημα αναφέρεται σε εκείνο της Νάξου το 1857 (Δελλά Ρόκας, 1970:189). Ούτως ή άλλως: «Η γραμματική μόρφωση, και η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των κοριτσιών καθολικών οικογενειών παρέμεινε μέχρι το 1857 η αποστολή του εκπαιδευτηρίου» (Μπαμπούνης, 1998:234).

Σε δημοσίευμα (αγγελία) του 1858 στην εφημερίδα *Αθηνά* υποστηρίχθηκε η σπουδαιότητα της συνεχούς πρακτικής ως η αρτιότερη μέθοδος για την εκμάθηση μιας γλώσσας (Μάστορα, 2006:148) – η «φυσική μέθοδος», την οποία προαναφέραμε. Και εδώ πλεονεκτούσαν τα γαλλικά ταγματικά σχολεία, αφού σε αυτά η γαλλική αποτελούσε γλώσσα εκμάθησης όλων των αντικειμένων. Έτσι, όπως μαρτυρεί σχετική αναφορά, στα γαλλικά γινόταν όλη η διδασκαλία των μαθημάτων στο σχολείο της Τήνου στα τέλη του 19ου αιώνα. Δευτερεύουσα θέση είχε η διδασκαλία της ελληνικής, ενώ στις μαθήτριες δινόταν η δυνατότητα να διδαχθούν και άλλες γλώσσες – αγγλικά και ιταλικά:

> [...] διδάσκονται δε παρέργως την ελληνικήν, κυρίως γλώσσης των παραδόσεων, ούσης της Γαλλικής, εις την οποίαν διδάσκονται και τα παραδιδόμενα εν τη σχολή ταύτη μαθήματα, οίον Ιερά και Παγκόσμιος Ιστορία, ιδίως της Γαλλίας, αριθμητική και γεωγραφία, καλλιγραφία και διάφορα χειροτεχνήματα, η ραπτική και τα περί καλής ανατροφής, με μικρά δε τίνα αύξησιν διδάκτρων παραδίδεται και κλειδοκύμβαλον, ιχνογραφία, Αγγλική και Ιταλική διάλεκτος (Γεωργαντόπουλος, 2005:212-213).

Στα αντίστοιχα ελληνικά φιλολογικά λύκεια –όπου, με βάση το νομοσχέδιο Ευταξία, του 1899, διδάσκονταν θρησκευτικά, αρχαία ελληνικά, νέα ελληνικά, ιστορία, γεωγραφία, μαθηματικά, φυσικά, γαλλικά, λατινικά, φιλοσοφικά, ιχνογραφία και γυμναστική[146]– στη διδασκαλία των γαλλικών αφιερώνονταν 18 ώρες, ήτοι το 7,2%

[146] Αντωνίου, Δ. (2008), σ. 381, πίνακας 3 «Νομοσχέδια Ευταξία (1899): Ωρολόγια προγράμματα σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης».

του ωρολογίου προγράμματος. Το ποσοστό αυτό ήταν ψηλότερο το 1897 φθάνοντας το 7,9%, ενώ το 1900 κατέβηκε στο 6,1%[147].

Η διδασκαλία της γαλλικής γραμματικής κατείχε, βεβαίως, σημαντική θέση στο πρόγραμμα όλων των γαλλικών ταγματικών σχολείων (Λιανού, 2013: 280). Στα σχολεία των Ουρσουλινών γινόταν με έμφαση στη γραμματική και το συντακτικό, όπως καταδεικνύει το τετράδιο γαλλικών ασκήσεων («Devoirs») της Agnès de Lastic, μαθήτριας στο σχολείο της Νάξου το 1895[148]. Τα περιεχόμενα του τετραδίου, που περιλαμβάνουν ενότητες για την ορθογραφία, τη γραμματική και το συντακτικό, έχουν αναλυτικά ως εξής:

> 1) exercices de syntaxe de propositions (union des propositions subordonnées à la principale), 2) ordre logique et inversion, 3) récapitulation sur l'emploi des modes, 4) participe présent, 5) compositions de style et développements, 6) dictées, 7) explications de la dictée, 8) lectures expliquées, devoirs de géographie (sur les chemins de fer, les canaux), 9) orthographe.

Πληροφορίες για τη διδασκαλία των γαλλικών από τις Ουρσουλίνες στην Ελλάδα αντλούμε έμμεσα και από δημοσίευμα σχολείου του τάγματος στη Γαλλία, αφού γνωρίζουμε ότι η πρακτική που ακολουθείτο σε όλα τα παρθεναγωγεία των αδελφών ήταν κοινή. Συγκεκριμένα, στο έντυπο *L'Écho du monastère d'Ursulines d'Hennebont* (1901) αναφέρεται ότι το πρόγραμμά του περιλάμβανε 1,5 ώρα γαλλικά, 1,5 ώρα ιστορία και αριθμητική, 1,5 ώρα κανόνες ευγενείας και καλής συμπεριφοράς, ¾ της ώρας σχέδιο, 1 ώρα ιερά ιστορία και 1 ώρα επιστήμες – όλα αυτά τα μαθήματα γίνονταν, βεβαίως, στη γαλλική:

> [...] nous donnons ci-après l'horaire du pensionnat suivi du plan d'organisation de nos classes: le règlement du pensionnat comprenait 1 heure et demie de français, 1 heure et demie d'histoire et d'arithmétique, une demie heure cours de politesse et de maintien, trois quart d'heures de dessin, une heure d'histoire sacrée et une heure de leçon de sciences[149].

Μια αρκετά ολοκληρωμένη προσέγγιση στη διδασκαλία των γαλλικών διατυπωνόταν στον κανονισμό του Ελληνογαλλικού Σχολείου Χατζηχρήστου στην

---

[147] Αντωνίου Δ. (2008), σ. 382, πίνακας 4 «Συγκριτικός πίνακας προγραμμάτων κλασσικής (θεωρητικής) κατεύθυνσης».

[148] Τετράδιο μαθήτριας Agnès de Lastic (1895). ΓΑΚ (Ν).

[149] *L'Écho du monastère d'Ursulines d'Hennebont*. (1901). (3).

Κωνσταντινούπολη, το 1907, καθώς υποστήριζε την εκμάθηση μέσω της άσκησης στην ομιλία, και όχι μέσω της διδαχής επιμέρους γραμματικών και συντακτικών τύπων:

> On se trouve en présence de jeunes enfants parlant exclusivement Grec et ne sachant même dire bonjour en français [….] il s'agit d'apprendre la langue par la langue, c'est-à-dire en la parlant […] ce système est d'ailleurs conforme au programme même de l'enseignement secondaire français. Au lieu d'apprendre la langue par la grammaire, on s'efforce d'apprendre la grammaire par la langue […]. Alors, quand l'écolier sait déjà parler, on lui apprend l'art d'écrire. Il connait l'orthographie. On lui révèle le secret du style. Et il sort du Lycée avec une formation du français suffisante pour s'en servir utilement dans la vie, ce qui est le but même de cette formule d'enseignement (Hadjichristou, 1907:2).

Οφείλουμε να επισημάνουμε έναν ιδιαίτερο λόγο για τον οποίο, στα τέλη του 19ου και μέχρι τα μέσα 20ού αιώνα, η εκμάθηση των γαλλικών είχε βαρύνουσα σημασία ειδικά για τα κορίτσια στην Ελλάδα: το ότι αποτελούσε εφόδιο, ενίοτε καθοριστικό, για την εξασφάλιση εργασίας (ως δασκάλες, γκουβερνάντες, αλλά και ως γραφείς, γραμματείς κλπ.). Έτσι, με βάση ένα Βασιλικό Διάταγμα του 1883, τα γαλλικά όχι μόνο ήταν υποχρεωτικά στα παρθεναγωγεία[150], αλλά συμπεριλαμβάνονταν και στα εξεταζόμενα μαθήματα για την απόκτηση του διπλώματος της δασκάλας:

> Εν τω μεταξύ η σημασία του μαθήματος της γαλλικής γλώσσας, όχι μόνο για τη γενική μόρφωση των νεανίδων αλλά και για την επιστημονική κατάρτιση των υποψηφίων διδασκαλισσών, καταδεικνύεται με το Βασιλικό Διάταγμα της 16ης Αυγούστου 1883 (Μάστορα, 2006:408).

Στο μεταξύ, για όσες επιθυμούσαν να διδάξουν τα γαλλικά, από το 1877 η δυνατότητα απόκτησης των διπλωμάτων Brevet Supérieur, Baccalauréat και Professorat[151] προσφερόταν από τη Γαλλική Σχολή (École Française), η οποία διοργάνωνε τις εξετάσεις και απένεμε βραβεία:

---

[150] Η σημασία που αποδίδεται την εποχή αυτή στην εκμάθηση των γαλλικών είναι τόσο μεγάλη ώστε, όπως σημειώνεται σε έρευνα για τη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία, ενώ με το Ενιαίο Πρόγραμμα για τα πλήρη Παρθεναγωγεία, το 1893, απαγορεύθηκε η διδασκαλία των γαλλικών στα Διδασκαλεία, «η γαλλική γλώσσα διδάσκεται και στις δύο τάξεις του Διδασκαλείου (του "Εσωτερικού" και του "Εξωτερικού") κατά παράβαση της ισχύουσας νομοθεσίας» (Μάστορα, 2013:408).

[151] «Copie des Archives sur la Fondation et le développement des œuvres de 1862 à nos jours», σ.1. ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

> L'École Française commença en 1877. Aux examens du Brevet Elémentaire, en 1888, quatre de nos élèves obtinrent les premières places (sur 27 candidates [...]). Jusqu'en 1940, les œuvres connurent un grand accroissement et les études un sérieux développement. L'École Française fut très prospère et obtint de brillants succès aux examens du Brevet Supérieur, du Baccalauréat et du Professorat[152].

Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, η διδασκαλία των γαλλικών στα σχολεία των Ουρσουλινών συνεχίστηκε με την ίδια προσήλωση[153]. Σχετική μαρτυρία παρέχει διασωθέν πρόγραμμα μαθημάτων για τη σχολική χρονιά 1929-1930, το οποίο θα αναλύσουμε παρακάτω. Επί του παρόντος σημειώνουμε ότι, ως προς τη γραπτή και προφορική χρήση των γαλλικών, κύριο μέλημα των αδελφών ήταν ο εμπλουτισμός του λεξιλογίου και των εκφραστικών μέσων, έτσι ώστε οι μαθήτριες να εξοικειώνονται με τις ιδιοτυπίες και τους ιδιωματισμούς σε όλα τα γλωσσικά επίπεδα[154].

Από πλευράς «ζήτησης» εξάλλου, μια αναφορά από το σχολείο της Καλαμάτας, που σημειώνει ότι η δεύτερη μαθήτριά του πήγε εκεί για να μάθει γαλλικά, πιστοποιεί τη σπουδαιότητα που διατηρούσε η γνώση των γαλλικών και κατά την περίοδο του μεσοπολέμου: «Une nouvelle élève vient se joindre pour prendre deux heures de leçons de français»[155].

Οφείλουμε, πάντως, να επισημάνουμε ότι, παρά τα πλεονεκτήματα που είχε η διδασκαλία της γαλλικής γλώσσας στα σχολεία των Ουρσουλινών στην Ελλάδα, δεν θα μπορούσε παρά να γεννήσει προβληματισμό το θρησκευτικό στοιχείο που ενυπήρχε στο περιεχόμενό της, και μάλιστα σε καθημερινή βάση.

Θρησκευτικό περιεχόμενο είχαν κείμενα που δίνονταν για εξάσκηση στην ανάγνωση, ή για μετάφραση, θέματα έκθεσης ή ακόμα και παραδείγματα της γραμματικής. Στο

---

[152] Εγγραφο (χ.χ.).. ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

[153] Στα σχολεία των Ουρσουλινών, η διδασκαλία της γαλλικής από μοναχές συνεχίστηκε μέχρι και τη δεκαετία του 1990.

[154] Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφέρουμε ότι η προσήλωση των Ουρσουλινών αδελφών στη διδασκαλία των γαλλικών ήταν απαράμιλλη: ακόμα και κατά τα διαλείμματα, οι μαθήτριες έπρεπε να μιλούν γαλλικά. Για την ιστορία να αναφέρουμε ότι ακόμα και το 2014, την εποχή πραγματοποίησης της δικής μας έρευνας, οι Γαλλίδες Ουρσουλίνες αδελφές, με πολυετή παραμονή στην Ελλάδα και με εξαίρετη γνώσης της ελληνικής γλώσσας, απευθύνονταν τόσο στις μαθήτριες όσο και στους καθηγητές στη γαλλική.

[155] «Annales de la Fondation de Calamata. Lettres concernant la Fondation proposée à Céphalonie 1928, No 350/28». AKT, Sèrie 2, M12, s [εκτός καταλογογράφησης].

Μουσείο των Λουτρών υπάρχουν δείγματα των διδακτικών εικονογραφημένων πινάκων (cartons), με κείμενα στα γαλλικά. Σώζονται, επίσης, πλήθος μικρές κάρτες (cartolines) με φράσεις θρησκευτικού περιεχομένου, γραμμένες πάντα στα γαλλικά, οι οποίες προορίζονταν για την επιμόρφωση των αδελφών κάθε πρώτη Τετάρτη του μήνα, αν κρίνουμε από μια φράση που αναγράφεται σε όλες «Garde d'honneur du Sacre Coeur de Jésus, Erigée en Archiconfrérie, par S.S. Léon XIII, dans l'Église des Rses de la Visitation de Bourg (Ain), ces billets se tirent le 1er Vendredi de chaque mois»[156].

Τέτοιες πρακτικές, που εξυπηρετούσαν ταυτόχρονα δύο εκπαιδευτικούς στόχους, την καθολική κατήχηση και τη διδασκαλία της γαλλικής γλώσσας, εντάσσονταν σε μια μορφή εκπαίδευσης που ήταν κοινή και σε άλλα δόγματα, και όχι μόνο στους Καθολικούς (Kok Escalle και Strien-Chardonneau, 2006). Το θέμα των θρησκευτικών χαρακτηριστικών της εκπαίδευσης που προσέφεραν τα συγκεκριμένα σχολεία θα το συναντήσουμε και πάλι όταν θα εξετάζουμε τις σχέσεις τους με το Ελληνικό κράτος. Να σημειώσουμε εδώ ότι αναφορές στον Θεό και στη θρησκεία γίνονταν όχι μόνο κατά τα μαθήματα στη γαλλική, αλλά και κατά τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας.

Η διδασκαλία των *ελληνικών* στα γαλλικά ταγματικά εκπαιδευτήρια δεν ήταν υποχρεωτική τον 19ο αιώνα, αλλά είχε αφεθεί στην κρίση των ανά σχολείο υπευθύνων. Ωστόσο, πιέσεις στην κατεύθυνση αυτή φαίνεται ότι ασκούσαν τοπικοί παράγοντες, το πιθανότερο από την πλευρά των Ορθοδόξων, αφού η γαλλική ταγματική εκπαίδευση προωθούσε, πλην της γαλλικής, και τον Καθολικισμό.

Έτσι, έγγραφο των Λαζαριστών της Νάξου, το οποίο συντάχθηκε το 1839 παρουσία του προξένου της Γαλλίας στο νησί, διαβεβαίωνε ότι τα ελληνικά θα διδάσκονταν στο σχολείο τους:

> 3. Οι ιεραπόστολοι αναγνωρίζουσιν πάνυ ευχαρίστως την υποχρέωσιν όπως εκεί ένθα πρόκειται να ιδρύσωσιν σχολείον, και χωρίς να είναι υποχρεωμένοι από τους ιδρυτάς να διδάξωσιν την Ελληνικήν, κάμωσιν εις εκάστους αληθήν ευχαρίστησιν με το να εισάγωσιν εις το Σχολείον των την Διδασκαλία[ν] ταύτην[157].

---

[156] Καρτολίνες. ΜΟΛΤ.

[157] Έγγραφο των Λαζαριστών της Νάξου (29-10-1839). ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ. 32, υποφάκ.1, σ. 1-2.

Ωστόσο, αχρονολόγητη και ανυπόγραφη επιστολή-διαμαρτυρία της αδελφότητας «Τιμίου Σταυρού» προς τον ηγούμενο της Γαλλικής αποστολής των Λαζαριστών μοναχών καταγγέλλει τη μη παράδοση μαθημάτων στην ελληνική[158].

Τη θρησκευτική διάσταση που λάμβανε η διδασκαλία των ελληνικών στα ταγματικά σχολεία μαρτυρεί ο συγγραφέας γαλλικής γραμματικής της ελληνικής γλώσσας, στην εισαγωγή της έκδοσης του 1846:

> Les professeurs et les chefs de quelques autres établissements, l'ayant examinée, ont désire que je publiasse une Grammaire complète [...] à faciliter l'étude d'une langue qui contient les plus beaux chefs-d'œuvre de l'esprit humain et les plus saints monuments de la religion chrétienne (Maunoury, 1872: πρόλογος).

Η συγκεκριμένη γραμματική, που παρείχε απαραίτητη ελληνομάθεια και στον ενδιαφερόμενο καθολικό κλήρο, υπήρξε πολύ αγαπητή:

> Le zèle que vous employez à expliquer les éléments de la langue grecque au jeune clergé, pour lui faciliter l'accès des livres évangéliques et lui permettre de goûter les saints Pères grecs à leur propre source, Nous ont rendu très agréable la *Grammaire* et l'*Anthologie* que vous avez publiées (Maunoury, 1872: εισαγωγική επιστολή).

Στις αρχές του επόμενου αιώνα, άρθρο του 1911 στην εφημερίδα *Παροναξία* αναφέρει τη διδασκαλία της ελληνικής στην ταγματική Εμπορική Σχολή της Νάξου, κάτι που προφανώς εφαρμοζόταν και στο ταγματικό Παρθεναγωγείο, αφού γνωρίζουμε ότι όλα τα γαλλικά ταγματικά σχολεία ακολουθούσαν τα ίδια προγράμματα:

> Η μητρική γλώσσα ήτις βαδίζει παραλλήλως προς τας εν τη Σχολή παραδιδομένας ξένας γλώσσας [...] η Άλγεβρα, η Γεωμετρία, η Φυσική και η χημεία διδάσκονται υπό του πατρός Αλφρίδου Ζιμπουρέ [...]. Εν γένει δε οι καθηγηταί της Σχολής είναι άριστοι[159].

Το ίδιο άρθρο, συνεχίζοντας, αναφέρεται στην παράλληλη διδασκαλία σε τρεις γλώσσες, τη γαλλική, την ελληνική και την αγγλική στην Εμπορική Γαλλική Σχολή της Νάξου:

---

[158] Επιστολή-διαμαρτυρία από την αδελφότητα «Τιμίου Σταυρού» προς τον ηγούμενο της Γαλλικής αποστολής των Λαζαριστών αδελφών (χ.χ.). ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ. 32, υποφάκ. 8.

[159] Αι εξετάσεις και η διανομή των βραβείων της ΓαλλοΕμπορικής Σχολής (1911), *Παροναξία*. 7 (87), σ. 1. [ΓΑΚ (Ν)].

> Την επιούσαν της διανομής των βραβείων της σχολής των Ουρσουλινών ήρχισαν αι εξετάσεις της ενταύθα Γαλλικής Σχολής, ήτις από δεκατεσσάρων ήδη ετών λειτουργούσα […] καταρτίζονται […] μαθήματα εις τας Γλώσσας, δηλονότι Γαλλικήν, Ελληνικήν και αγγλικήν Διπλογραφίαν, Εμπ. Αριθμητικήν, Άλγεβραν, Γεωμετρίαν, Φυσικήν και χημείαν, διδάσκονται επίσης την προς τον Θεόν, την πατρίδαν και τον πλησίον αγάπην [...][160].

Όπως αναφέραμε, ως προς τα προγράμματα των μαθημάτων το αρχειακό υλικό που έχει διασωθεί δεν είναι αρκετό ώστε να αξιολογηθεί ως επαρκές είτε σε περιοδικότητα είτε συγκριτικά. Το μόνο διασωθέν τετράδιο προγράμματος μαθημάτων είναι της περιόδου του μεσοπολέμου και φυλάσσεται στα αρχεία της Τήνου – τιτλοφορείται «Programme sur plusieurs années» και αφορά στην ακαδημαϊκή χρονιά 1929-1930[161]. Η εξέταση του συγκεκριμένου τεκμηρίου έδειξε ότι δεν στερείται ενδιαφέροντος (πριν το ν. 4862/1931), γι' αυτό και προχωρούμε στην αναλυτική παρουσίασή του.

Όπως θα δούμε, το τετράδιο περιέχει το καθημερινό ημερήσιο πρόγραμμα του σχολείου και καταλόγους με τα ανά τάξη (Cours) διδασκόμενα μαθήματα και τους συγγραφείς των βιβλίων τους. Περιλαμβάνει επίσης τη διάρθρωση των μαθημάτων σε Leçons Journalières και, τέλος, τις εργασίες (devoirs) των μαθητριών, που επονομάζουν Compositions hebdomadaires.

Το *ημερήσιο πρόγραμμα* («Jours ordinaires»)[162] εκτεινόταν από τις 6 π.μ. έως τις 8 μ.μ. και προέβλεπε έγερση και κατάκλιση, συντεταγμένες μετακινήσεις εντός του κτηρίου, γεύματα, προσευχές, μαθήματα, μελέτη, γυμναστική, ανάπαυση:

> 6h: Lever. Au premier signal les élèves doivent réciter leur prière [...]

---

[160] Ό.π.

[161] AKT, Série 2, 12M1 «Règlement - Programmes (sur plusieurs années)» / 12M2 [εκτός καταλογογράφησης] [τετράδιο].

[162] Από τα μέσα του περασμένου αιώνα, στη μητρόπολη Γαλλία οριζόταν σχολαστικά η δομή του ημερήσιου προγράμματος στα κρατικά σχολεία, κάτι που πιθανόν επηρέασε και εκείνα των ταγματικών σχολείων: «[...] το 1854 [...] Στην ογδόη, 15 λεπτά για προσευχή και για υπαγόρευση των μαθημάτων, 15 λεπτά για επεξήγηση των μαθημάτων της επομένης, 15 λεπτά για ανάγνωση, 15 λεπτά για ασκήσεις γραμματικής. Ακολουθούν 30 λεπτά για διόρθωση των εργασιών (devoirs) και υπαγόρευση της επόμενης εργασίας, 20 λεπτά για τη διόρθωση γραμματικών ερωτήσεων και την υπαγόρευση καινούργιων, 10 λεπτά για γραμματική ανάλυση. Για το μάθημα της ιστορίας, 15 λεπτά για υπαγόρευση (récitation) του μαθήματος, 15 λεπτά για ερωτήσεις πάνω στις αναλύσεις (développements) του μαθήματος, 20 λεπτά για υπαγόρευση μιας περίληψης, 45 λεπτά για την προφορική ανάπτυξη και 25 λεπτά για διόρθωση εργασιών» (Gerbod, 1968:124).

6.25: Premier signal de sortie

6h1/2: Deuxième signal. Les élèves doivent se ranger pour descendre en silence.

6.42: Sainte Messe

7h: Déjeuner [..]

7h1/2: Récréation

8h: Gymnastique

8h1/2: Étude

9h1/2: Classe [..]

11h 1/2: Récréation - Cours de piano

12h: Diner

12h 1/2: Récréation [..]

1h: Travail - Cours de piano

2h: Classe

3h 1/2: Goûter. Récreation. Cours de piano.

4h: Leçon de grec. Étude. Cours de piano.

5h: Idem

6h: Récitation du chapelet. Catéchisme.

7h: Souper

7h 1/2: Prière à l'église. Récréation.

8h 1/2: Coucher[163]

Τα *μαθήματα*, σε κάθε μία από τις έξι *τάξεις* (Cours) –από τις οποίες, σημειωτέον, η κατώτερη ήταν η 6η και η ανώτερη ήταν η 1η (κάτι που καταδεικνύεται και από το δίπλωμα που σημειώνεται ότι απένεμαν)–, και οι *συγγραφείς* των αντίστοιχων βιβλίων (Auteurs à étudier) ήταν:

Premier Cours - Brevet Superieur

Histoire Générale d'Alfred Baudrillart, Geographie de Schrader et Gallouedec (3 volumes: France et colonies, Europe et Asie, Afrique, Amerique et Océanie), Littérature de René Doumic, Morale de Guibert, Précis de Philosophie par une Réunion de Prof, Physique et Chimie de Drincourt, Histoire Naturelle et Botanique (1vol) de Ladey, Arithmétique de Legrand C Supérieur, Géométrie - Voir dans Leyssanne 2ème année[164]

---

[163] AKT, Série 2, 12M1 «Règlement - Programmes (sur plusieurs années)» / 12M2 [εκτός καταλογογράφησης] [τετράδιο].

[164] Ό.π.

2e Cours - Brevet Elémentaire

Histoire de France C Supérieur de Baudrillart, Geographie de Schrader et Gallouedec: France - Europe - Inde - Chine - Japon - Etats Unis, Grammaire C Supérieur de Robert et Chazalet, Littérature J.M.J. C Supérieur, Physique et Chimie de Margal Lhuilier, Histoire Naturelle et Botanique de Bremant, Arithmétique C Moyen et Sup fondus ensemble, Géométrie de Leysenne (2ème année), Petite psychologie, Mythologie

3ème Cours

[Σε αυτό το σημείο σημειώνεται ότι επρόκειτο για τάξη προπαρασκευαστική, γι' αυτό και τα βιβλία της ήταν ίδια με αυτά της 2ας τάξης]**:**

Les mêmes que ceux du Brevet Elémentaire, dont ce 3e Cours, s'il est normal, doit être regardé comme la préparation prochaine. Il n'en doit guère différer que par la quantité de travail à fournir. Les élèves de ce cours n'apprendront que la première des sciences de Margal Lhuilier.

4ème Cours

Histoire C moyen de Baudrillart, Histoire Moderne Rendu, Géographie C Moyen, Grammaire, Littérature, Sciences de Bremant, Arithmétique C Moyen de Legrand

5 ème Cours

Histoire C Moyen de Baudrillart, Histoire Moyen Age Rendu, Géographie C Moyen de Schrader- Dubois, Grammaire Cours Moyen de Robert Chazallet, Physique de Bremont, Histoire Naturelle et Botanique de Bremont.

[Σε αυτό το σημείο σημειώνεται ότι αν το επίπεδο των μαθητριών ήταν ικανοποιητικό προσέθεταν και τη λογοτεχνία]:

Quand ce cours est particulièrement fort, on y commence l'étude de la littérature.

6ème Cours

Histoire de France C Moyen de Baudrillart, Histoire Romaine Rendu, Geographie C Moyen de Schrader- Dubois, Grammaire C Moyen de Chazallet – Robert, Arithmétique 1ère année de Legrand, Choix de Fables, Histoire Ancienne, si elle n'a pas déjà été vue en entier.

Η διδασκαλία των ελληνικών έγινε υποχρεωτική σε όλα τα σχολεία (συμπεριλαμβανομένων των ξένων) από το 1930.

Με τον νόμο 4862/1931 τα μαθήματα που διδάσκονταν στα σχολεία των Ουρσουλινών άλλαξαν. Ένα τεκμήριο που μας παραχωρήθηκε από οικογενειακή συλλογή προσφέρει τη δυνατότητα να έχουμε πληροφορίες για τις εξελίξεις που σημειώθηκαν αμέσως μετά την αδειοδότηση-ισοτιμία του σχολείου το 1931, για την οποία θα μιλήσουμε εκτενέστερα στη συνέχεια. Πρόκειται για τον έλεγχο α΄ τριμήνου του σχολικού έτους 1931-1932 της μαθήτριας Georgette Markopoulou.

Κατ' αρχάς, βλέπουμε να αναφέρονται «Τάξεις Ελληνικαί» και «Cours Français». Τα μαθήματα στα ελληνικά ήταν: Θρησκευτικά, Ελληνικά, Μαθηματικά, Ιστορία, Γεωγραφία, Νέα Ελληνικά, Φυσική, Γυμναστική, Ιχνογραφία, Χειροτεχνία. Στα γαλλικά περιλαμβάνονταν: Dictée, Analyse, Verbes, Lecture, Grammaire. Η διάρθρωση αυτή του προγράμματος μαθημάτων μαρτυρεί την άμεση συμμόρφωση του σχολείου στις επιταγές του νόμου του 1931.

Επιπλέον, ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι πέρα από την ένδειξη ως προς την τάξη του σχολείου στην οποία εντασσόταν η μαθήτρια (εν προκειμένω α΄ Γυμνασίου) υπήρχε ξεχωριστή ένδειξη του επιπέδου στο οποίο είχε καταταχθεί ως προς τα γαλλικά (εν προκειμένω Cours Français Primaire III), ως συνέχεια των αρχών τους.

Τρεις άλλοι σωζόμενοι μαθητικοί έλεγχοι, πριν και μετά την αδειοδότηση-ισοτιμία των σχολείων, αποτελούν χαρακτηριστικά τεκμήρια. Πρόκειται για τρεις τριμηνιαίους ελέγχους όπου τα μαθήματα, όπως και τα άλλα κριτήρια αξιολόγησης (application à l'étude, esprit d'ordre et d'arrangement κοκ.), αναγράφονται στα γαλλικά[165]. Οι δύο αφορούν τις αδελφές Yvonne και Jeanne Spadaro, που ήταν οικότροφες στα Λουτρά (με την ένδειξη Pensionnat des Ursulines de Lutra), αλλά μαθήτριες σε διαφορετικές τάξεις: ο πρώτος, της Yvonne, μαθήτριας 2ème Cours τη σχολική χρονιά 1908-1909, ο δεύτερος, της Jeanne, μαθήτριας 6ème Cours τη σχολική χρονιά 1909-1910 και ο τρίτος της Jeanne και πάλι, μαθήτριας 4ème Cours τη σχολική χρονιά 1915-1916.

Αντίθετα, στον έλεγχο με ημερομηνία 30η Ιουνίου 1931, της Σοφίας Διον. Μοντεσάντου, μαθήτριας του Ελληνογαλλικού Γυμνασίου των Λουτρών, τα μαθήματα είναι γραμμένα στα ελληνικά. Επίσης στα ελληνικά είναι όλα γραμμένα

[165] Το ίδιο βλέπουμε και σε διασωθέντα έλεγχο των Frères des Écoles Chrétiennes, του σχολικού έτους 1907-1908 (ΑΚΤ, φάκ. εσωτ. [εκτός καταλογογράφησης]).

στον έλεγχο του μαθητή του Δημοτικού σχολείου Ματθαίου Βίλλα Βερνάρδου για τη σχολική χρονιά 1943-44.

Πάντως, μέχρι το 1931 τα σχολεία των Ουρσουλινών ήταν τελείως γαλλικού τύπου, με τα προγράμματα μαθημάτων, τα βιβλία και τον τρόπο βαθμολόγησης που είχαν και τα σχολεία της Γαλλίας (Καραβία-Δελλαρόκα. 2003:452).

Τα ιδιαίτερα μαθήματα

Στο σημείο αυτό, δόκιμο θα ήταν να κάνουμε μια ειδική αναφορά στα ιδιαίτερα μαθήματα που παρέδιδαν Ουρσουλίνες αδελφές, καθώς η κατ' ιδίαν διδασκαλία ανθούσε[166]. Τεκμήρια της πρακτικής αυτής αφορούν στο Ναύπλιο, την περίοδο που λειτουργούσε εκεί το σχολείο (1916-1920), ενώ και σε σχέση με το παρθεναγωγείο της Καλαμάτας μαρτυρείται μεγάλη ζήτηση για ιδιαίτερα μαθήματα (1924): «Les élèves venaient nombreuses et l'on suffisait à peine aux demandes aux leçons particulières»[167].

3.3) Το διδακτικό προσωπικό

Σε κάθε ίδρυμα των Ουρσουλινών οι αδελφές επιφορτίζονταν με διάφορα καθήκοντα, και μερικές ανάμεσά τους αναλάμβαναν το εκπαιδευτικό έργο, κεντρικό στη λειτουργία του συγκεκριμένου τάγματος.

3.3.1) Προσόντα και επιμόρφωση των διδασκουσών αδελφών

Η επιλογή του διδακτικού προσωπικού των σχολείων των Ουρσουλινών γινόταν εσωτερικά, από τα μέλη του τάγματος, και σύμφωνα με τους Κανονισμούς του. Η επιλογή των αδελφών που θα δίδασκαν γινόταν πολύ προσεκτικά.

Οι διδάσκουσες προέρχονταν, κατά το μάλλον ή ήττον, από τα πιο μορφωμένα κοινωνικά στρώματα και είχαν υψηλή κατάρτιση: «Pour édifier ces monastères partis de rien , Dieu fait appel – parmi d'autres – à des jeunes filles cultivées, issues d'un

[166] Η συνήθης πρακτική της εποχής αναφορικά με την εκμάθηση της γαλλικής γλώσσας στις οικογένειες των ανώτερων στρωμάτων γινόταν από κάποιο γαλλόφωνο: είτε έναν précepteur, είτε μία γκουβερνάντα.

[167] «Annales de la Fondation de Calamata». ΑΚΤ, Série 2, M12, s [εκτός καταλογογράφησης].

milieu familial connu pour tel» (Guedré, 1960:225). Όχι τυχαία, Ουρσουλίνες υπήρξαν συγγενείς γνωστών πνευματικών ανθρώπων, όπως του Ντεκάρτ, του Φενελόν, του Ντιντερό και του Λαμαρτίνου[168].

Οι ίδιες οι αδελφές που αναλάμβαναν να διδάξουν δεν αρκούνταν στη μόρφωση που είχαν ήδη, αλλά επιμορφώνονταν, συχνά με δική τους πρωτοβουλία[169]. Και αυτή η πρακτική εξάλλου ήταν κοινή σε όλα τα γαλλικά ταγματικά σχολεία θηλέων[170].

Από τον 19ο αιώνα οι αδελφές που θα αναλάμβαναν διδασκαλία παρακολουθούσαν μαθήματα προκειμένου να έχουν άρτια εκπαίδευση στο αντικείμενό τους. Στο παρακάτω παράθεμα, για παράδειγμα, βλέπουμε αδελφές που, επιδιώκοντας την καλύτερη δυνατή επιμόρφωσή τους, εν προκειμένω στα γερμανικά, φρόντιζαν οι ίδιες να αναζητήσουν αδελφή κατάλληλη να τις διδάξει:

> […] nos sœurs de Suisse ne peuvent pas à accepter notre hospitalité, – […] nous nous trouvons bien en peine quelquefois dans nos études Allemandes! Nous ne sommes pas sures de la prononciation, – ce qui est bien triste, – mais si nous avions quelques leçons sur ce point tout ira facilement. […] une personne connaissant cette langue qui voudrait, pendant les vacances, par exemple, de deux ou trois semaines, et nous donner les nécessaires instructions? À Athènes la langue Allemande est bien connue[171].

Εξάλλου, οι διδάσκουσες προετοιμάζονταν διεξοδικά για να επιτύχουν τα καλύτερα δυνατόν αποτελέσματα. Αυτή ήταν πάγια τακτική από την αρχή της ίδρυσης του τάγματος μέχρι και τον 20ό αιώνα, σε όλα τους τα σχολικά ιδρύματα «La maîtresse prévoit d'ordinaire pour plusieurs décades l'enseignement qu'elle dispense: elle aime se référer aux leçons préparées de longue date; elle se sent alors plus à l'aise, plus

---

[168]«[...] trois nièces de René Descartes [...] les trois tantes de Fénelon, [...] bien avant la naissance du benjamin de la famille [...]. Jean Racine assiste à la prise d'habit de sa fille Annette, le 7 Janvier 1699 chez les Ursulines de Melun [...]. Une jeune sœur de Diderot, [...] deux tantes de Lamartine sont Ursulines à Macon au XVIIIe siècle; nous évoquons seulement les noms les plus connus» (Guedré, 1960:225-226).

[169] Αυτό επιβεβαιώνει και η βιβλιοθήκη των αδελφών στο Μουσείο τους στα Λουτρά της Τήνου, που περιλαμβάνει βιβλία για δική τους χρήση και επιμόρφωση.

[170] Μελέτη για τη Σχολή του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως στον Πειραιά αναφέρει: «Ακόμη και κατά τη διάρκεια των διακοπών τους, οι μοναχές δασκάλες οφείλουν να αφιερώνουν ένα τμήμα της ημέρας για να μελετούν [...]» (Λιανού, 2013:373).

[171] Επιστολή. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ.112-114 Στην ίδια επιστολή μαρτυρείται ότι υπήρχαν αδελφές στην Αθήνα: «[...] aux sœurs d'Athènes quand vous les voyez».

habile pour improviser l'histoire adaptée à un sujet précis [...]» (Guedré, 1960:232).

3.3.2) Διδάσκουσες αδελφές και επαγγελματίες εκπαιδευτικοί

Μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα στα σχολεία των Ουρσουλινών δίδασκαν αδελφές του τάγματος, οι οποίες μετακινούνταν και στελέχωναν τα ιδρύματα ανάλογα με τις κατά καιρούς και κατά τόπους ανάγκες: «[...] dans les écoles les plus réputées, les religieuses composaient la quasi-totalité de l'effectif enseignant et l'appel à des professeurs extérieurs ne se faisait qu'en cas de nécessité absolue» (Madinier, 2011:65). Σε αυτή την «αυτάρκεια» συντελούσε το γεγονός ότι παλιές μαθήτριες του σχολείου που είχαν ακολουθήσει το μοναστικό βίο κάλυπταν τις ανάγκες[172], εκπαιδευτικές, διοικητικές και άλλες[173].

Η άδεια για τη μετάβαση μιας ή περισσοτέρων αδελφών σε κάποια Κοινότητα ή ίδρυμα δινόταν από τη μητροπολιτική μονή, όπως μαρτυρεί η αναφορά σε μια αδελφή από το Μοντινύ σε επιστολή αδελφής της Τήνου, το 1874: «Oh Oui! ma sœur du Précieux Sang a été pour moi une précieuse consolation! elle est véritablement digne pour ce qu'on l'a envoyé de Montigny et elles ont fait un sacrifice immense en la cédant [...]»[174].

Οι κατά τόπους μονές αιτούνταν την αποστολή μιας ή περισσοτέρων αδελφών από τη μητροπολιτική ή κάποια άλλη μονή και οι ανάγκες καλύπτονταν από οποιαδήποτε αδελφότητα είχε διαθέσιμες αδελφές για το συγκεκριμένο έργο [175]. Έτσι, σε επιστολή του 1866 διαβάζουμε ότι η μονή των Λουτρών ζητούσε την αποστολή δύο Γαλλίδων αδελφών, διευκρινίζοντας τις ανάγκες που θα καλούνταν να καλύψουν και, επομένως, τα προσόντα που θα έπρεπε να έχουν:

---

[172] Αυτή ήταν μια τακτική που εφαρμοζόταν όχι μόνο εσωτερικά στο σχολείο. Πολλές από αυτές, υπηρέτησαν και σε άλλα γυναικεία θρησκευτικά τάγματα σε περιοχές ελληνικές ή με ελληνική παρουσία, από την Κωνσταντινούπολη έως το Ηράκλειο, αποκτώντας ακόμα και τον τίτλο της ηγουμένης

[173] «Registre d'inscriptions des pensionnaires 1863-1964». ΑΚΤ, Série 2, 12M2, H.F.

[174] Επιστολή της sœur Marie de St Ignace (13-11-1874). ΑΚΤ, 38, φάκ. εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», έγγραφο αρ. 140.

[175] Στις διοικητικές θέσεις, οι αδελφές προέρχονταν από τη μητρόπολη. Για τη διδασκαλία, η επιλογή γινόταν ανάλογα με τις εκπαιδευτικές ανάγκες και την κατάρτιση των αδελφών, ανεξαρτήτως εθνικότητας.

> Votre Grandeur nous ayant témoigné le désir d'avoir quelques renseignements sur les deux religieuses que nous voulons demander en France, j'ai l'honneur de vous informer, Monseigneur, que nous avons un besoin urgent de deux sœurs françaises pour pouvoir laisser libres celles qui sont déjà formées au pays pour être à la tète des succursales. Une doit être suffisamment instruite pour prendre la direction du pensionnat. Quant à l'autre, il suffit qu'elle puisse être employée à l'externat et qu'elle soit à même de tenir tous les différents emplois de la maison en l'absence de la Supérieure. [...][176].

Σε γενικές γραμμές, στον τομέα της διδασκαλίας τα ταγματικά παρθεναγωγεία ήταν καλύτερα οργανωμένα και στελεχωμένα από τα δημόσια σχολεία στη Γαλλία[177]. Το βασικό πρόβλημα που αντιμετώπιζαν κατά καιρούς οι αδελφές ήταν η μη προσέλευση νέων δοκίμων.

Μια αναφορά του 1856 απέδιδε την έλλειψη διδακτικού προσωπικού στη Νάξο ακριβώς στη μη προσέλευση νέων δοκίμων μοναχών: «Ήδη εν τω συνόλω του το κοινόβιον αποτελείτο από οκτώ μοναχάς και μίαν δόκιμον» (Δελαρρόκκα, 1970:188). Ο Καθολικός αρχιεπίσκοπος απευθύνθηκε στον επίσκοπο της Ντιζόν ζητώντας την αποστολή Γαλλίδων μοναχών. Με τη συγκατάθεση της ηγουμένης του Μοντινύ, την 1η Απριλίου 1856 αναχώρησαν για τη Νάξο δύο αδελφές, η Αγάθη Vandey du St Sacrement και η Άννα Brisebarre de la Ste Trinité (Δελλά Ρόκας, 1970:188).

Τα σχολεία του τάγματος στην ελλαδική επικράτεια αναζητούσαν βοήθεια και μεταξύ τους, όπως αναφέρεται το 1867, για την αναγκαιότητα κάλυψης θέσης στο παρθεναγωγείο της Νάξου από το αντίστοιχο της Τήνου[178]. Η επιστολή αυτή αναφέρει ότι το ίδρυμα της Τήνου είχε ανοδική πορεία, σε αντίθεση με εκείνο της Νάξου (όπου το καθολικό στοιχείο ήταν σε μικρότερα ποσοστά), οπότε ίσως θα ήταν σκόπιμο να γίνει το «κέντρο» και των δύο ιδρυμάτων στις Κυκλάδες.

---

[176] Επιστολή της αδελφής St François de Sales (25-4-1866). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 154.

[177] Το γαλλικό κράτος άργησε να αντιληφθεί τη σημασία του γυναικείου εκπαιδευτικού προσωπικού. Μόλις το 1880 προχώρησε στην ίδρυση της École Normale de Sevres για κορίτσια που θα στελέχωναν τα σχολεία ως δασκάλες και καθηγήτριες: «[…] de remplacer les professeurs hommes, seuls capables en 1880 de dispenser un enseignement secondaire, par des professeurs femmes [...]. Ce que suggérait Camille Sée dans son rapport à la Chambre 1880: "À mesure qu'il se présentera des femmes capables de donner l'enseignement, on devra les préférer et cela pour deux raisons: toutes carrières sont fermées à la femme; nous avons l'occasion de lui ouvrir celle de l'enseignement"» (Mayeur, 1997:106).

[178] Επιστολή (24-2-1867). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 31.

Μία παράμετρος που λαμβανόταν υπόψη ειδικά ως προς τη στελέχωση ενός σχολείου με διδάσκουσες ήταν η εναρμόνιση του αριθμού τους με αυτόν των διδασκομένων: «4. Il faudra proportionner le nombre des Pensionnaires à celui des Religieuses qui pourront les instruire [...]» (*Règle de Notre Père Saint Augustin*, 1840:33). Σε επιστολή το 1874, αναφέρεται σχετικά «J'ai à vous apprendre aussi Monseigneur, que les religieuses Suisses ne viendront pas par la raison qu'elles ont peu de sujets capables, beaucoup d'infirmes et que leurs pensionnaires les ont suivies»[179].

Τόσο η επιλογή όσο και η κατανομή των διδασκουσών έπρεπε να υπηρετεί την ποιότητα της εκπαιδευτικής τους παράδοσης, που είχε ως σημείο αναφοράς τον *Κανόνα* του Αγίου Αυγουστίνου.

Από το β΄ μισό του 18ου αιώνα ιδιαίτερης εκτίμησης έχαιραν για το ήθος τους οι Ελβετίδες – «[...] dès la seconde moitié du XVIIIe siècle, on semble préférer les Suisses qui n'ont pas la frivolité et de mauvaises mœurs des Français» (Strien - Chardonneau & Kok Escalle, 2010:128-129) –, ενώ στις αρχές του 19ου αιώνα φημίζονταν ως παιδαγωγοί, με ιδιαίτερη ικανότητα στην παράλληλη διδασκαλία πολλών ξένων γλωσσών[180] – κάτι ιδιαίτερα σημαντικό για το εκπαιδευτικό έργο του τάγματος.

Η διασπορά και η επιτυχία των ιδρυμάτων του τάγματος είχε ως αποτέλεσμα να εντάσσονται στις Κοινότητές του αδελφές όλο και περισσότερων εθνικών προελεύσεων. Στα τέλη του 19ου αιώνα, το 1890, η πολυεθνική σύνθεση της Κοινότητας στην Τήνο, που αριθμούσε 36 αδελφές συνολικά, περιλάμβανε 13 Γαλλίδες από το Montigny –«[...] berceau des Ursulines de Lutra [...]»[181]–13 Τήνιες και άλλες 10 διαφόρων εθνικοτήτων.

Η εκπαίδευση, την οποία οι Ουρσουλίνες είχαν ταχθεί να υπηρετούν από τον 17ο αιώνα, υπήρξε και ο πρώτος κλάδος που από τα μέσα του 19ου αιώνα, στο νεοϊδρυμένο Ελληνικό κράτος, όπως και αλλού, προσέφερε δυνατότητες

---

[179] Επιστολή από την αδελφή St Fr de Sales (12-6-1874). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 101.

[180] Στο ινστιτούτο d'Yverdon, στην Ελβετία, από το 1806 η διδασκαλία αγοριών και κοριτσιών στα γερμανικά, τα αγγλικά και τα ιταλικά γινόταν από διδάσκοντες που τα είχαν ως μητρική τους γλώσσα (enseignants natifs).

[181] Το Μοντινύ ήταν το «[...] λίκνο των Ουρσουλινών στα Λουτρά [...]» (Επιστολή. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 46).

επαγγελματικής σταδιοδρομίας στις γυναίκες. Η παροχή εκπαίδευσης στα κορίτσια είχε βρει έδαφος ανάπτυξης ως παράγοντας εθνικής προόδου, την οποία καλούνταν να υπηρετήσουν, με τη σειρά τους, όσες θα γίνονταν δασκάλες, κάτι που θεωρείτο συμβατό και με το φύλο τους, αφού παρέπεμπε στον ρόλο της μητέρας-παιδαγωγού.

Έτσι, όπως έχουμε αναφέρει, ένας από τους προορισμούς των παρθεναγωγείων της εποχής ήταν να προσφέρουν διδασκαλική εκπαίδευση στις μαθήτριες που το επιθυμούσαν – τομή στο θέμα αυτό αποτέλεσε η αναγόρευση του Αρσακείου σε διδασκαλείο, από όπου άρχισαν να αποφοιτούν διπλωματούχες δασκάλες: «Από το 1870, αφότου το Αρσάκειο Παρθεναγωγείο έχει πλέον αναγνωριστεί ως *Διδασκαλείο των διδασκαλισσών* (Β.Δ. της 11ης Μαΐου 1867) [...]» (Μάστορα, 2006:459).

Εύλογο, επομένως, είναι το ερώτημα αν τα σχολεία των Ουρσουλινών άρχισαν – εκούσια ή αναγκαστικά– να εντάσσουν στο διδακτικό τους προσωπικό διπλωματούχες δασκάλες, αργότερα και καθηγήτριες, αδελφές ή μη. Δυστυχώς, και ως προς το θέμα αυτό, λόγω της έλλειψης διαθέσιμων αρχείων, δεν έχουμε ολοκληρωμένη εικόνα, παρά μόνο κάποιες σποραδικές αναφορές από διάφορες πηγές, τις οποίες και θεωρούμε σκόπιμο να παρουσιάσουμε στη συνέχεια. Ένα πρώτο τέτοιο τεκμήριο παρέχεται από δημοσίευμα του τοπικού τύπου το 1898 που αναφέρει για το σχολείο της Νάξου «10 Ελληνίδες δασκάλες»: «[...] Άμα τη αφίξει των ανεπετάσθη η αυλαία όπισθεν της οποίας εφάνησαν περί τας εκατό λευχοιμονούσαι μαθήτριαι ποικίλης ηλικίας, περί τας δέκα πέντε ή είκοσι καλόγριαι και περί τας δέκα Ελληνίδας διδασκάλισσες»[182].

Τρεις δεκαετίες αργότερα τα ταγματικά σχολεία απέκτησαν ισοτιμία «ως προς τα εν τω Κράτη λειτουργούντα ιδιωτικά γυμνάσια των θηλέων» με την υποχρέωση να ακολουθούν όσα όριζε το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας ακόμα και ως προς το διδακτικό προσωπικό τους[183], εντάσσοντας σε αυτό τον αναγκαίο αριθμό Ελλήνων

[182] Επιτόπια (1898). *Παροναξία*, 1 (18), σ. 2. ΓΑΚ (Ν).

[183] Πριν τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1939), σχετικά με τις Ελληνίδες μοναχές που δίδασκαν , ο γενικός επιθεωρητής σε έκθεσή του εφιστούσε την προσοχή ως προς τον κίνδυνο προσέλκυσης ανηλίκων στον μοναχικό βίο. Με αφορμή ελληνίδα (μεταστραφείσα) μοναχή που δίδασκε ωδική στο σχολείο των Ουρσουλινών της Νάξου, έθετε θέμα καταλληλότητος ως προς τη διδασκαλία Ορθόδοξων Ελληνίδων μαθητριών, ενώ, πάλι σύμφωνα με τον ίδιο, θεωρούσε ότι ήταν υποχρέωση του έθνους να μην ανατίθεται σε τέτοιου είδους δασκάλους η ανατροφή των παιδιών. Έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των Ξένων Σχολείων Κυκλάδων» (αρ. πρωτ. 232, 15-7-1939), σ. 3. ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, Α΄ Πολιτική, 1939, φάκ.48/Α/ΙΙα «Ξένα σχολεία εν Ελλάδι». Σαφής δυσαρέσκια συνόδευε την αναφορά (και της επόμενης χρονιάς) στην ίδια μοναχή,

εκπαιδευτικών. Έγγραφο του 1931 αναφέρει χαρακτηριστικά: «Και αι μαθήτριαι των λοιπών τάξεων θα διδάσκωνται υπό ελλήνων καθηγητών τα εν το νόμω 4862 αναγραφόμενα μαθήματα [...]»[184]. Το 1940, το διδακτικό προσωπικό απαρτιζόταν από μοναχές και 13 επιπλέον καθηγητές και καθηγήτριες, εκ των οποίων οι 5, προερχόμενοι από το δημόσιο Γυμνάσιο της Νάξου, δίδασκαν λίγες μόνο ώρες. Από τις 31 συνολικά μοναχές, οι 24 ήταν Ελληνίδες, η δε νεαρή ηγουμένη και διευθύντρια της σχολής[185] ήταν Γαλλίδα.

Στο σχολείο της Τήνου την ίδια χρονιά (1940), οι μοναχές ήταν 36, στη πλειοψηφία τους Ελληνίδες, ενώ για την ηγουμένη και διευθύντρια σημειωνόταν ότι ήταν «25ετίς Γαλλίς»[186]. Υπήρχαν επίσης 9 επιπλέον καθηγητές.

Καθώς οι γυναίκες δεν προωθούνταν σε ανώτερες βαθμίδες, η πρόσληψη ανδρών εκπαιδευτικών γινόταν αναγκαία ειδικά για τις διευθυντικές θέσεις. Χαρακτηριστικά, έγγραφο της 29ης Ιουλίου 1935 αναφέρει ότι προσλαμβάνεται στο σχολείο της Νάξου, ως διευθυντής, ο Ιάκωβος Ναυπλιώτης, «κεκτημένος τα υπό του νόμου απαιτούμενα προσόντα»[187]. Εξάλλου, έγγραφο της 30ής Αυγούστου 1935 αναφερόμενο στην προοπτική λειτουργίας έκτης τάξης του γυμνασίου, αναφέρεται σε προαπαιτούμενα τόσο ως προς τους εκπαιδευτικούς όσο και ως προς τη διεύθυνση του σχολείου:

> [...] εχορηγήθει εις υμάς η άδεια προσθήκης και λειτουργίας και ΣΤ΄ γυμνασιακής τάξεως από του επομένου σχολικού έτους 1935-36, υπό τον όρο να προσληφθή

με το ερώτημα για ποιο λόγο δίδασκε αρκετές ώρες και εάν μαρτυρούσε την πρόθεση να αποτελέσει παράδειγμα προς μίμηση για τις άλλες μαθήτριες. Έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των Ξένων Σχολείων Κυκλάδων» (αρ. πρωτ. 214, 8-7-1940), σελ. 3. ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, Α΄ Πολιτική, 1935-40 (1940), φάκ.2, υποφάκ. 1Α/ΙΙα «Ξένα σχολεία εν Ελλάδι».

[184] Έγγραφο (1931). ΑΟΝΨ, φάκ. «Naxos. Documents officiels du Ministère de l'éducation. Inspecteur Général des Écoles Etrangères».

[185] Έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των Ξένων Σχολείων Κυκλάδων» (αρ. πρωτ. 214, 8-7-1940), σ. 3. ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, Α΄ Πολιτική 1935-40 (1940), φάκ. 2, υποφάκ. 1.ΑΙΙα «Ξένα σχολεία εν Ελλάδι».

[186] Έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων... (8-7-1940), σ. 5.

[187] Έγγραφο (29-7-1935). ΑΟΝΨ, φάκ. «Naxos. Documents officiels du Ministère de l'éducation. Inspecteur Général des Écoles Etrangères».

> διευθυντής του γυμνασίου έχων τα προσόντα Διευθυντού δημοσίου γυμνασίου και το διδακτικόν προσωπικόν να έχη τα νόμιμα προσόντα[188].

Οι αδελφές έσπευσαν να καλύψουν τα προαπαιτούμενα: θα συναντήσουμε και στην Τήνο Έλληνα διευθυντή, τον Ι. Καρδαμίτση.

Στο μεταξύ, ένα αντικείμενο εκπαίδευσης στο οποίο εξ ορισμού υπερτερούσε η γαλλική ταγματική εκπαίδευση, τουτέστιν η διδασκαλία της γαλλικής γλώσσας, είχε αποτελέσει ζήτημα ειδικού προβληματισμού των αρμόδιων κρατικών φορέων. Όπως βλέπουμε από βασιλικά διατάγματα του 19ου αιώνα, αρχικά ως προαπαιτούμενο τέθηκε μια πιστοποίηση γαλλομάθειας, ενώ αργότερα το απολυτήριο ή το δίπλωμα κάποιας σχολής (που, προφανώς, παρείχε εκπαίδευση στη γαλλική):

> Το Βασιλικό Διάταγμα του 1868 ορίζει ότι οι καθηγητές της γαλλικής απαιτείται να καταθέτουν πιστοποίηση καλής γνώσης της γλώσσας αυτής [...]. Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1885, νέο Β.Δ. καθορίζει ως υποχρεωτική από τους υποψηφίους καθηγητές απολυτηρίου ή διπλώματος σχολής [...] (Μάστορα, 2006: 454).

Τα προβλεπόμενα από το νομοσχέδιο Αθ. Ευταξία (1899) για την ίδρυση ιδιαίτερης σχολής στο ελληνικό πανεπιστήμιο και, επομένως, για την προετοιμασία εκπαιδευτικών ειδικευμένων στη γαλλική γλώσσα και φιλολογία, δεν υλοποιήθηκε «Αλλά, επειδή το νομοσχέδιο αυτό δεν ψηφίζεται, παραμένουν όλα αυτά ευσεβείς πόθοι για δικαίωση των προσδοκιών [...], ως προς την επιστημονική κατάρτιση και προετοιμασία των υποψηφίων δασκάλων της γαλλικής γλώσσας [...]» (Μάστορα, 2006:455).

Μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1930, όταν, όπως είδαμε, τα ταγματικά σχολεία εντάχθηκαν ως ισότιμα των αντίστοιχων δημοσίων εκπαιδευτηρίων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, λύση στο ζήτημα της ειδικής και επαρκούς εκπαίδευσης για τη διδασκαλία της γαλλικής δεν είχε δοθεί: «Και έτσι, το 1931, το πτυχίο της γαλλικής γλώσσας, παρέχεται στους αποφοίτους Γυμνασίου, μετά από καθαρά τυπικές εξετάσεις» (Χοϊδά, 2003:152). Η απάντηση έμοιαζε να βρίσκεται στην αποστολή καθηγητών με υποτροφία στο εξωτερικό για ανώτερες σπουδές (Μάστορα, 2006:458).

---

[188] Έγγραφο (30-8-1935). ΑΟΝΨ, φάκ. «Naxos. Documents officiels du Ministère de l'éducation. Inspecteur Général des Écoles Etrangères».

Από την εποχή αυτή, πάντως, διασώζεται ένα πολύτιμο τεκμήριο των προσόντων που διέθεταν οι διδάσκουσες Ουρσουλίνες αδελφές στα σχολεία του τάγματος στην Ελλάδα. Όπως θα δούμε, περιλαμβάνονταν διπλώματα από ελληνικά εκπαιδευτήρια για δασκάλες, καθώς και από γαλλικά, ελληνικά και άλλα εκπαιδευτήρια που παρείχαν γαλλομάθεια. Πρόκειται για χειρόγραφο τόμο με τίτλο «Registre pour les Rapports du Chapitre 1938-1944/1938-1939, Diplômes possedés des Sœurs 1938 & 1938-1944»[189] –χωρίς να μνημονεύεται σε ποιο από τα δύο παρθεναγωγεία, Νάξου ή Τήνου, αναφέρεται. Ξεκινά με έναν πίνακα (Tableau I) στις σελίδες 2 και 3.

Στη σελίδα 2 παρατίθεται κατάλογος με τα διπλώματα που είχαν αποκτήσει οι διδάσκουσες αδελφές πριν το 1938: «Diplômes possédés avant 1938». Το κατώτερο δίπλωμα που αναφέρεται είναι το Brevet Elémentaire –βασικό προαπαιτούμενο για τις δασκάλες και στη Γαλλία[190]–, με παλαιότερη χρονιά απόκτησής του το 1889.

Καταγράφονται συγκεντρωτικά και για τις δυο περιόδους τα διπλώματα Brevet Supérieur και Professorat, Baccalauréat (A΄ Philosophie) και Diplôme de Fin d'Études (Ελβετία), καθώς και στενογραφίας (Sténographie Pitman), μουσικής (Société incorporée des musiciens - 4e grade, Diplôme d'Harmonie - d'Histoire de la musique - Piano), νοσηλευτικής (Diplôme simple d'Infirmière - Croix Rouge Française), ιταλικής γλώσσας (Diplôme Italien), αγγλικής γλώσσας (Diplôme de langue Anglaise), ακόμα και τσεχικής (Diplôme de langue Tchèque)[191].

Εντύπωση προξενεί η περίπτωση μιας αδελφής, απόφοιτης του Διδασκαλείου, που, όπως σημειώνεται εντός παρενθέσεως, ήταν η πλέον καταρτισμένη και, επομένως, ικανή για κάποια διοικητική θέση στο μέλλον ή για διδασκαλία σε ανώτερο επίπεδο (διπλώματα πριν το 1938): «M.M. de la Trinité Bonassera, diplôme: Arsakeion:

---

[189] «Registre pour les Rapports du Chapitre 1938-1944/1938-1939, Diplômes possedés des Sœurs 1938 & 1938-1944» [υπό καταλογράφηση]. ΑΚΤ, Série 2, φάκ. 100^{H}2, H.F.21.

[190] Τα διπλώματα που επέτρεπαν την διδασκαλία ήταν για τα αγόρια το baccalauréat ή ισότιμος τίτλος του εξωτερικού, ενώ για τα κορίτσια το brevet supérieur ή το δίπλωμα δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης θηλέων: «L'arrêté fut modifié le 31 juillet 1883. Alors que pour les hommes, on acceptait, à côté du baccalauréat ou du titre étranger équivalent, le certificat d'aptitude au professorat dans les écoles normales, on ajoutait pour les femmes le brevet supérieur ou le diplôme d'enseignement secondaire féminins» (Mayeur, 1997:132, σημ. 16).

[191] «Registre pour les Rapports du Chapitre 1938-1944/1938-1939, Diplômes possedés des Sœurs 1938 & 1938-1944» [υπό καταλογράφηση]. ΑΚΤ, Série 2, φάκ. 100^{H}2, H.F.21.

(«droit à être directrice des Démotiques») και Professorat: («droit à l'enseignement du Français dans le Gymnase»»)[192].

Στη σελίδα 3 παρατίθεται κατάλογος με τα διπλώματα που απέκτησαν αδελφές μεταξύ του 1938 και του 1944: «Diplômes acquis de 1938-1944». Ο κατάλογος αυτός είναι σαφώς μικρότερός, κάτι λογικό, αφού περιλαμβάνει τα χρόνια του πολέμου, όμως δεν υστερεί ως προς το επίπεδο γνώσεων και σπουδών που φανερώνει[193]. Περιλαμβάνει απολυτήρια γυμνασίου (Diplôme de la 6e de Gymnase) διπλώματα Diplôme de Coupe élémentaire et supérieure, Baccalauréat - 1ère Partie και Série Philo du Baccalauréat, μουσικής (Diplôme de Piano, Diplôme d'Harmonie), σχεδίου (Diplôme du Moniteur du Dessin), νοσηλευτικής (Diplôme d'infirmière), γερμανικής γλώσσας (Diplôme de Capacité de Langue Allemande) και Série Philo du Baccalauréat.

Ο πίνακας που συντάξαμε συνοψίζει τα στοιχεία των δύο καταλόγων ως εξής:

[192] «Registre pour les Rapports du Chapitre 1938-1944/1938-1939, Diplômes possedés des Sœurs 1938 & 1938-1944» [υπό καταλογράφηση]. ΑΚΤ, Série 2, φάκ. 100H2, H.F.21.

[193] «Registre pour les Rapports du Chapitre 1938-1944/1938-1939, Diplômes possedés des Sœurs 1938 & 1938-1944» [υπό καταλογράφηση]. ΑΚΤ, Série 2, φάκ. 100H2, H.F.21.

Diplomes possedés avant 1938

Τίτλος διπλώματος	**Αριθμός αδελφών**
Brevet Elementaire	10
Arsakeion (droit d'être directrice du démotique)	1
Professorat (droit à l'enseignement du français dans les Gymnases)	6
διπλό δίπλωμα: Professorat & Brevet Elémentaire	1
Sténographie Pitman	1
Société Incorporée des musiciens - 4e grade	1
Diplôme de Fin d'Études (Suisse)	1
Baccalauréat (A´ Philosophie)	1
Diplôme simple d'Infirmière - Croix rouge française	1
Diplôme Italien	1
Diplôme de Langue Anglaise	1
Diplôme d'Harmonie, d'Histoire de la Musique – Piano	1
Diplôme de la langue Tchèque	1
τρία διπλώματα: Diplôme de Langue Anglaise, Diplôme d'Harmonie, d'Histoire de la Musique - Piano & Diplôme de langue Tchèque	1
Diplômes acquis de 1938-1944	
Série Philo du Baccalauréat	1
Diplôme de Capacité de Langue Allemande	1
Diplôme de Piano	1
Diplôme d'Harmonie	3
Diplôme du Moniteur du Dessin'	1
Baccalauréat – 1ère Partie	1
Diplôme de Coupe élémentaire et supérieure	2
Diplôme de la 6e du Gymnase	1
6e du Gymnase	1
Diplôme d'infirmière	1

3.4) Οι μαθήτριες

3.4.1) Παρθεναγωγείο Νάξου

Εξ αρχής, τα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών απευθύνονταν σε δύο κατηγορίες μαθητριών: τις εσωτερικές ή οικότροφες, που προέρχονταν από οικογένειες των ανώτερων τάξεων και της τοπικής αριστοκρατίας, και τις εξωτερικές, που κατά κανόνα προέρχονταν από ασθενέστερα στρώματα.

Οι εσωτερικές μαθήτριες διέμεναν καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών τους στο μοναστήρι και δεν συναναστρέφονταν καθόλου τις εξωτερικές, που επισκέπτονταν το ίδρυμα δύο φορές την ημέρα «[...] les enfants pauvres du quartier entraient deux fois par jour dans la maison, [...] n'avaient aucun contact avec les pensionnaires ni avec

les religieuses en dehors de leurs propres maîtresses» (Jegou, 1987:16).

Σχηματίζονταν έως 4 τάξεις, ανάλογα με την ηλικία και τις ικανότητές των κοριτσιών – οι τάξεις που περιλάμβαναν εσωτερικές είχαν έως 20 μαθήτριες η καθεμιά, ενώ εκείνες για τις εξωτερικές μπορεί να είχαν και περισσότερες από 50[194].

Οι καταγραφές που έχουμε από το σχολείο της Νάξου, αν και σποραδικές, μας παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τον μαθητικό πληθυσμό. Η μελέτη και ανάλυσή τους μας παρέχει επαρκώς το πλαίσιο και μας επιτρέπει να κάνουμε αναγωγές σε μεγαλύτερη κλίμακα. Στα σωζόμενα αρχεία περιλαμβάνονται μαθητολόγια όπου αναφέρονται, πέρα από το όνομα της μαθήτριας, ο «τόπος γεννήσεως[195] ένθα αναγράφεται και το θρήσκευμα, αν τυγχάνει ετερόδοξος, η ηλικία, το επάγγελμα πατρός[196], χρόνος εγγραφής, τάξις εν η ενεγράφη, αριθμός μαθητών σε κάθε τάξη, τίτλος εγγραφής, όνομα κηδεμόνα, εκπαιδευτικά τέλη, παρατηρήσεις»[197]. Στο τέλος κάθε χρονιάς το μαθητολόγιο υπογραφόταν είτε από τη διευθύντρια του σχολείου είτε από τον γενικό επιθεωρητή των Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων.

Από τον πρώτο χρόνο δημιουργίας του σχολείου μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα, και σε πείσμα κάθε λογής αντιξοοτήτων, στο παρθεναγωγείο της Νάξου σημειωνόταν άνοδος του αριθμού των μαθητριών. Έτσι, τα στοιχεία για το 1877 δίνουν άθροισμα 74 μαθητριών[198]. Μια πενταετία αργότερα, το 1892, ο δημοσιογράφος Γ.Π. Παρασκευόπουλος, που επισκέφθηκε το νησί, κατέγραψε 103-108 μαθήτριες: «"Η Νάξος έχει και το Γαλλικόν Παρθεναγωγείον, εν τω οποίω φοιτώσι 68 μαθήτριαι εσωτερικαί, 10 ημισύσσιτοι και 25-30 εξωτερικαί [...]"» (Δελαρρόκα, 1970: 162, σημ. 2).

---

[194] «Pensionnaires et externes étaient divisées en plusieurs classes, selon leur âge et leurs aptitudes. Trois ou quatre classes dont l'effectif était limité à une vingtaine d'élèves, étaient prévues pour les pensionnaires. Les classes des externes, par contre, pouvaient atteindre la cinquantaine et même plus» (Jegou, 1987:16).

[195] Η εγγραφή στο σχολείο, βάση νόμου, προϋπέθετε την προσκόμιση ορισμένων πιστοποιητικών, όπως για παράδειγμα, πιστοποιητικά κατοικίας μιας μαθήτριας από την Πάτρα, που είχαν χορηγήσει ο δήμαρχος Πατρέων και η Αστυνομία / Διεύθυνσις Πατρών (ΑΟΝΨ, Φάκελος «Documents après 1925»).

[196] Για όσες μαθήτριες ήταν ορφανές, αυτό σημειωνόταν στη συγκεκριμένη στήλη, ενώ για τις υπόλοιπες γραφόταν το επάγγελμα του πατέρα τους.

[197] «Μαθητολόγια 1931-1950/ Naxos Registre 11». ΑΟΝΨ [καταγραφές 1931-1940 και 1948-1950] [χειρόγραφος τόμος].

[198] Σημείωμα (χ.χ., αναφορά στο έτος 1877). ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

Από πλευράς *θρησκεύματος*, τα στοιχεία που διαθέτουμε δεν επαρκούν για να καθορίσουμε από ποιο χρονικό σημείο και ύστερα οι Ορθόδοξες μαθήτριες άρχισαν να είναι περισσότερες από τις Καθολικές.

Από πλευράς *γεωγραφικής προέλευσης*, οι αιτήσεις για φοίτηση στο σχολείο από το 1876 έως το 1877 κάλυπταν όλη την ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, ενώ στο α΄ μισό του 20ού αιώνα, και συγκεκριμένα την περίοδο 1914-1930, το σχολείο δεχόταν μαθήτριες όλων των δογμάτων, από πόλεις και περιοχές εντός και εκτός της ελληνικής επικράτειας (Lemaire, 1979: 25) και από οικογένειες με οικονομικά μέσα που επέτρεπαν μια τέτοια επιλογή.

Από πλευράς *κοινωνικής διαστρωμάτωσης*, λοιπόν, βέβαιο είναι ότι το σχολείο των Ουρσουλινών συγκαταλεγόταν στις προτιμήσεις των ανώτερων τάξεων – ενδεικτική η αναφορά του υποπρόξενου της Δανίας στη Νάξο το 1824, ότι οι κόρες του Σερπέτη (γιατρού και προξένου του βασιλιά της Σουηδίας) έπρεπε να εισαχθούν στις Ουρσουλίνες για τη μόρφωσή τους (Γιουρούκου, 2010:371). Πάντως, τα ευρήματα από –και σχετικά με– το παρθεναγωγείο της Νάξου είναι ελάχιστα και δεν επαρκούν για στατιστική ανάλυση και αναγωγή σε ποσοστά όλου του μαθητικού πληθυσμού.

Στον τόμο «Μαθητολόγια 1931-1950 / Naxos Registre 11»[199], περιλαμβάνονταν οι μόνοι κατάλογοι μαθητριών της Νάξου που διασώθηκαν: αφορούν στην περίοδο από το 1931 μέχρι και το 1941 και παρέχουν τα ονόματα των μαθητριών, για το θρήσκευμα (καθολικές/ορθόδοξες) και για το είδος φοίτησης (οικότροφες/εξωτερικές). Σημειώνουμε ότι δεν κάνουν διάκριση μεταξύ των μαθητριών δημοτικού και γυμνασίου, αλλά χρησιμοποιούν τον γενικό τον όρο «élèves». Έτσι, το σχολικό έτος 1931-1932 ο αριθμός των μαθητριών ανερχόταν σε 90, εκ των οποίων οι 12 ήταν Καθολικές, ενώ 12 ήταν ορφανές. Νέες μαθήτριες συνέρρεαν κάθε χρονιά. Έτσι, το επόμενο σχολικό έτος, 1932-1933, οι καινούργιες μαθήτριες ήταν 43, οι Καθολικές 4 και οι ορφανές 3.

Τις επόμενες χρονιές , σημείωνεται ανησυχητική αύξηση Ορθοδόξων μαθητριών στο σχολείο της Νάξου, γεγονός που πράγματι προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση. Συγκεκριμένα κατά το σχολικό έτος 1936-37 στο σχολείο φοιτούσαν 82 μαθήτριες, εκ των οποίων οι 68 ήταν Ορθόδοξες και οι 14 Καθολικές, το 1937-38 φοιτούσαν 97

[199] ΑΟΝΨ.

μαθήτριες, 81 Ορθόδοξες και 16 Καθολικές[200]. Για το έτος 1939[201] αναφέρεται επίσης ότι στο σχολείο της Νάξου οι μαθήτριες έφταναν τις 101. Ως προς την ιθαγένεια 97 ήταν Ελληνίδες, 2 Γαλλίδες, 1 Αλβανή και μία άλλη ξένη «ωσαύτως». Ως προς το δόγμα, 89 ήταν Ορθόδοξες και 12 Καθολικές. Στα ιδιαίτερα μαθήματα – για τα οποία αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι ήταν «[...] μη αναγνωρισμένα ως ισότιμα Τμήματα» – οι μαθήτριες ήταν 15, οι 13 Ορθόδοξες και οι 2 Καθολικές. Στον έλεγχο που έγινε την επόμενη χρονιά στη Νάξο, στις 6 Ιουνίου 1940, το πρώτο στοιχείο που καταγράφηκε αφορούσε στον αριθμό των μαθητριών, όπου και είχε σημειωθεί μείωση: από 101 είχαν γίνει 84: μόνο 10 ήταν Καθολικές, ενώ οι 74 Ορθόδοξες αποτελούσαν τη συντριπτική πλειονότητα[202].

Με την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου για την Ελλάδα, το ίδρυμα ανέστειλε τη λειτουργία του: οι σελίδες του μαθητολογίου για τη χρονιά 1940-1941 είναι κενές, χωρίς καμία εγγραφή[203]. Με τη μεσολάβηση κενού έξι χρόνων, οι επόμενες εγγραφές έμελλε να ξεκινήσουν το 1947, με μόλις 12 μαθήτριες[204].

Ως προς το επάγγελμα του πατέρα, που αποτελεί σημαντική ένδειξη για την κοινωνική θέση της μαθήτριας, στα συγκεκριμένα μαθητολόγια του παρθεναγωγείου της Νάξου η καταγραφή δεν είναι συνεχής ούτε ενιαία – σημειωτέον ότι το ίδιο πρόβλημα, σε μικρότερο βαθμό, θα αντιμετωπίσουμε και στα σωζόμενα τεκμήρια από το παρθεναγωγείο της Τήνου. (Εξάλλου, με δεδομένο ότι στα χρόνια αυτά η επαγγελματική απασχόληση των γυναικών δεν ήταν διαδεδομένη, ούτε και θα ήταν καθοριστική για την κοινωνική θέση της οικογένειας, σχετική αναφορά δεν θα ήταν αναμενόμενη.) Παρ' όλ' αυτά, από τα λιγοστά στοιχεία που μας παρέχονται, μπορούμε να εξαγάγουμε ένα τουλάχιστον συμπέρασμα.

---

[200] Έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των Ξένων Σχολείων Κυκλάδων» (αρ. πρωτ. 232, 15-7-1939), σ. 6. ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, Α΄ Πολιτική, 1939, φάκ.48/Α/ΙΙα «Ξένα σχολεία εν Ελλάδι».

[201] Έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των Ξένων Σχολείων Κυκλάδων» (αρ. πρωτ. 232, 15-7-1939), σ. 1. ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, Α΄ Πολιτική, 1939, φάκ.48/Α/ΙΙα «Ξένα σχολεία εν Ελλάδι».

[202] Έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των Ξένων Σχολείων Κυκλάδων» (αρ. πρωτ. 214, 8-7-1940), σ. 3. ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, Α΄ Πολιτική 1935-40 (1940), φάκ. 2, υποφάκ. 1.ΑΙΙα «Ξένα σχολεία εν Ελλάδι».

[203] «Μαθητολόγια 1931-1950/ Naxos Registre 11». ΑΟΝΨ [καταγραφές 1931-1940 και 1948-1950] [χειρόγραφος τόμος].

[204] «Μαθητολόγια 1931-1950/ Naxos Registre 11». ΑΟΝΨ [καταγραφές 1931-1940 και 1948-1950] [χειρόγραφος τόμος].

Συγκεκριμένα, επισημαίνουμε ότι τα αναφερόμενα επαγγέλματα παραπέμπουν κατά κύριο λόγο σε αστικά περιβάλλοντα της εποχής, περιλαμβάνοντας γιατρούς, δικηγόρους και εμπόρους. Αν λάβουμε υπόψη και το σημαντικό ύψος των διδάκτρων, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η φοίτηση στο συγκεκριμένο σχολείο αποτελούσε επιλογή, και επιδίωξη, των ανώτερων κοινωνικών τάξεων για τα παιδιά τους.

3.4.2) Παρθεναγωγείο Τήνου

Αντίθετα με τα ευρήματα για το σχολείο της Νάξου, τα αντίστοιχα για το παρθεναγωγείο της Τήνου είναι ικανοποιητικά ως προς τα στοιχεία που αφορούν α) στον αριθμό (οικότροφων/ορφανών), β) στο θρήσκευμα (καθολικών/ορθοδόξων) και γ) στην εθνικότητα.

Μια πρώτη πηγή αποτελεί ένα μαθητολόγιο που διασώζεται στο Μουσείο των Ουρσουλινών στα Λουτρά της Τήνου και περιλαμβάνει τα έτη 1862-1901[205].

Ως προς την *αριθμητική εξέλιξη* της λειτουργίας του ιδρύματος, από τη χρονιά της δημιουργίας του, το 1862, η αύξηση του αριθμού των μαθητριών ανά χρονιά υπήρξε εμφανής. Στην πρώτη σελίδα του μαθητολογίου, που περιλαμβάνει στοιχεία από το 1862 ως το 1899 – αξιοπερίεργο είναι ότι μετά το έτος 1862 περνάει κατευθείαν στο 1877. Σε μία στήλη καταγράφεται ο αριθμός των εξωτερικών μαθητριών και σε δεύτερη ο αριθμός των εσωτερικών, ανά έτος. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 1862 καταγράφονται 60 εξωτερικές μαθήτριες και, μετά από αυξομειώσεις, το 1899 καταγράφονται 52. Το 1879 γίνεται η πρώτη καταγραφή 20 εσωτερικών μαθητριών, που ο αριθμός τους παρουσιάζει λιγότερες αυξομειώσεις και το 1899 καταγράφονται 15.

Στις επόμενες σελίδες καταγράφονται ανά έτος, από το 1863 έως το 1901, με συνεχόμενους αύξοντες αριθμούς, που καταλήγουν στον αριθμό 657, ονοματεπώνυμα μαθητριών και ο τόπος καταγωγής τους, με κενό, πιθανόν σχισμένων σελίδων, από το έτος 1870 (η τελευταία καταγραφή του έτους αυτού έχει αύξοντα αριθμό 49) έως και το 1891 (η πρώτη καταγραφή του έτους αυτού έχει αύξοντα αριθμό 404).

[205] Χωρίς τίτλο, αρίθμηση σελίδων κλπ.

Οι επόμενες σελίδες αναφέρονται και πάλι στα έτη από το 1863 μέχρι και το 1901 και στις εσωτερικές μαθήτριες: το 1863 ήταν 2, το 1864 έγιναν 5, το 1865 ανέβηκαν στις 8, το 1866 στις 15, το 1867 έφθασαν τις 32, το 1868 τις 39, το 1869 τις 43, και το 1870 είχαν φθάσει τις 49. Όπως αναφέραμε από το 1870 μεσολαβεί κενό 21 χρόνων, επειδή λείπουν σελίδες του μαθητολογίου – στο διάστημα αυτό οι μαθήτριες είχαν 8πλασιαστεί, αφού το 1891 καταγράφηκαν 407 εσωτερικές. Η άνοδος συνεχίστηκε: το 1892 ο αριθμός των εσωτερικών μαθητριών έφθασε τις 438, το 1893 τις 462, τις χρονιές 1894 και 1895 (που καταγράφονται μαζί) τις 499, το 1896 τις 525, το 1897 τις 540, το 1898 τις 580, το 1900 τις 637, το 1901 τις 657.

Ως προς τη *γεωγραφική προέλευση* των μαθητριών, στο ίδιο διάστημα, αντλούμε μια σειρά από ενδιαφέροντα στοιχεία:

Κατ' αρχάς, ένας σημαντικός αριθμός κοριτσιών στάλθηκε για να φοιτήσει στην Τήνο από την –εκτός ελληνικής επικράτειας τότε– Κρήτη, με την ακριβή προέλευσή τους να αναφέρεται άλλοτε συγκεκριμένα και άλλοτε υπό τη γενική ονομασία του νησιού: από τον Άγιο Νικόλαο καταγράφηκαν 10 μαθήτριες, από τις οποίες μάλιστα η πρώτη αποτέλεσε τη δεύτερη μαθήτρια του σχολείου, το 1863, υπό τον γενικό όρο Κρήτη καταγράφηκαν 3 μαθήτριες, με πρώτη τέτοια αναφορά το 1892, ενώ από τα Χανιά προήλθαν 3 μαθήτριες, με πρώτη σχετική καταγραφή, και για τις τρεις, το 1898.

Από το μεγαλύτερο λιμάνι των Κυκλάδων, τη Σύρο, προήλθαν 53 μαθήτριες, με πρώτη καταγραφή επίσης το 1867.

Στο μεταξύ, στο σχολείο της Τήνου προσέρχονταν μαθήτριες από τα μεγάλα κέντρα της ανατολικής Μεσογείου: από την Κωνσταντινούπολη φοίτησαν συνολικά 9 μαθήτριες, με την πρώτη να έχει καταγραφεί το 1865, από την Αλεξάνδρεια προήλθαν 15 μαθήτριες, με παλαιότερη σχετική καταγραφή το 1867, ενώ από το Κάιρο ήρθαν 2 μαθήτριες, με πρώτη σχετική καταγραφή το 1870.

Στον συγκεκριμένο πίνακα καταγράφονται 72 μαθήτριες από την Αθήνα, με πρώτη καταγραφή το 1864 (η επόμενη πηγή μας θα δούμε να αναφέρει άφιξη από την Αθήνα ήδη το 1877, έτος που λείπει, όπως είδαμε, από το συγκεκριμένο μαθητολόγιο), ενώ από τον Πειραιά προήλθαν 13 μαθήτριες, με πρώτη σχετική καταγραφή το 1893, και από την Αίγινα 1 μαθήτρια, με πρώτη και μοναδική καταγραφή επίσης το 1893.

Επίσης σύμφωνα με τον συγκεκριμένο πίνακα, στην Τήνο ήρθαν και 11 μαθήτριες από τη Σμύρνη, με παλαιότερη σχετική καταγραφή το 1896 (η επόμενη πηγή μας θα δούμε να αναφέρει άφιξη από τη Σμύρνη ήδη από το 1877, έτος που λείπει, όπως είδαμε, από το συγκεκριμένο μαθητολόγιο).

Όπως θα δούμε και παρακάτω, μαθήτριες έφθασαν την εποχή αυτή επίσης από τη Θεσσαλονίκη, τον Βόλο και άλλες περιοχές. Όπως θα δούμε επίσης παρακάτω, σε πίνακα αναρτημένο στο σχολείο, μέχρι το 1923 θα είχαν έρθει επίσης μαθήτριες από την Καλαμάτα, την Πάτρα, τις Σέρρες και αλλού.

Την εικόνα που σχηματίζουμε με βάση τα παραπάνω μαθητολόγια συμπληρώνει μια δεύτερη πηγή, ένα χειρόγραφο των αδελφών, που αναφέρει ότι, από την ίδρυση του σχολείου, η προσέλευση των μαθητριών ήταν πολύ μεγαλύτερη της αναμενόμενης και ότι από τις 19 οικότροφες που μπορούσαν να φιλοξενήσουν το 1866 στο νέο κτήριο, δέκα χρόνια μετά, το 1877, και με την προσθήκη δύο ακόμα πτερύγων στο αρχικό κτίσμα, έφθασαν να φιλοξενούν 44 κορίτσια. Διαβάζουμε σχετικά:

> Le 1er Juin 1866, la nouvelle maison fut bénite. Des pensionnaires commencèrent à affluer de tous côtés et bientôt le dortoir de dix neuf lits, que l'on regardait comme une folie parce que, disait-on, jamais ce nombre ne serait atteint, devint insuffisant [...]: une troisième aide fut ajoutée au pensionnat où en 1877 étaient reçues 44 pensionnaires venues de Smyrne, Constantinople, Salonique, Volo, Athènes et Syra et de plus 2 orphelines et une dizaine d'externes[206].

Μια τρίτη πηγή, παρέχει στοιχεία για την περίοδο 1903-1914. Αναφέρει, κατά έτος, το σύνολο των μαθητριών, τον αριθμό των οικοτρόφων, την καταγωγή και το δόγμα στο οποίο ανήκαν τα κορίτσια[207]. Σημειώνουμε ότι δεν υπάρχουν καταγραφές ως προς τη χώρα καταγωγής των μαθητριών για τα έτη 1910 και 1914, για τα οποία αποτυπώνεται μόνο το θρήσκευμα. Επίσης, μαθήτριες από την Αυστρία έχουμε μόνο το έτος 1903.

Από το 1900 έως το 1922 ο αριθμός τους ανέβηκε στις 100[208], ενώ από τη χρονιά αυτή –οπότε το ορφανοτροφείο αναγνωρίστηκε επίσημα από τον αρχιεπίσκοπο Vido–

---

[206] «Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos» (Lutra, Tinos 20 Avril 1946). ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

[207] «Charges - Offices - Emplois 1900-1925, Lutra». ΑΟΝΨ, «Documents après 1925».

[208] «Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos» (Lutra, Tinos 20 Avril 1946). ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο οι μαθήτριες έφθασαν τις 225: «15/08/1922, les années suivantes, grand accroissement des oeuvres des Ursulines. Le nombre des pensionnaires passa de 100 à 225»[209].

Παράσταση της κατανομής των μαθητριών
με βάση το δόγμα (Καθολικές/Ορθόδοξες) κατά την περίοδο 1903-1914

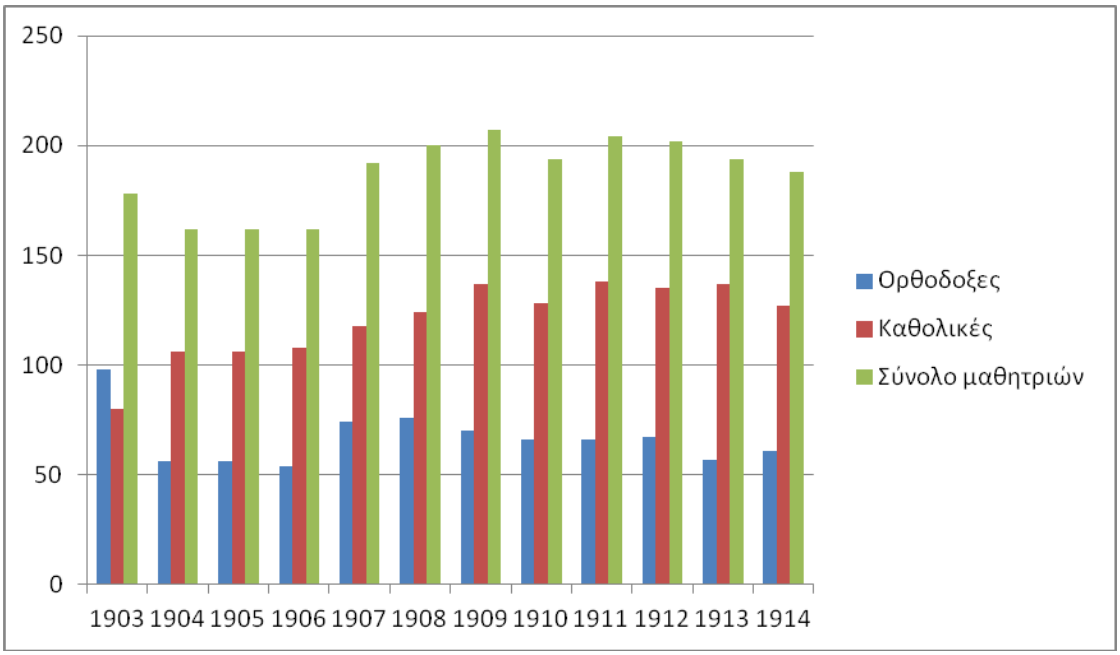

[209] «Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos» (Lutra, Tinos 20 Avril 1946). ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

Παράσταση της κατανομής των μαθητριών
με βάση την εθνικότητα κατά την περίοδο 1903-1914

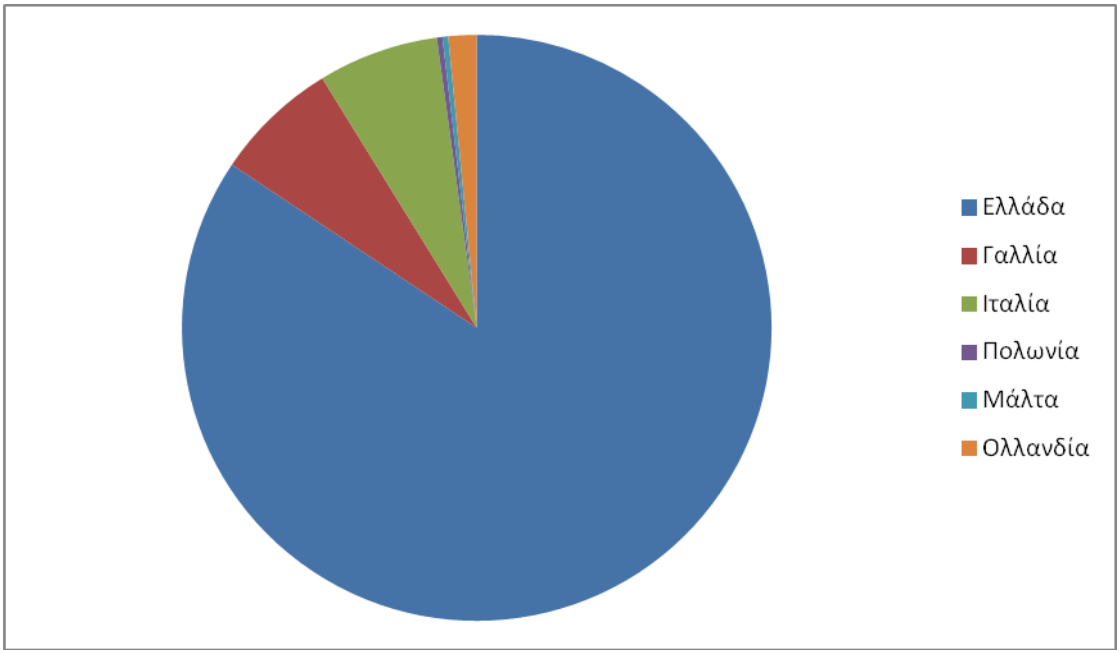

Τέλος, ένας πίνακας μεγάλων διαστάσεων έκθεμα στο Μουσείο των Ουρσουλινών στην Τήνο περιλαμβάνει τα ονόματα μαθητριών από το 1863 μέχρι το 1900 και από το 1923 μέχρι το 1940[210]. Όπως σχολίασε η αδελφή Θηρεσία σχετικά με την καταγωγή των εσωτερικών μαθητριών:

> «Ξεκινάει από το 1862, που πρωτοξεκίνησε, βλέπετε αρχή αρχή είχε μόνο 60 εσωτερικές [...]. Εδώ βλέπουμε από πού προερχόντουσαν, έχει από την Κωνσταντινούπολη και όσο προχωραμε έχουμε από την Καλαμάτα, από τη Σμύρνη, από παντού. Δεν είναι μόνο από την Τήνο Βλέπετε από τα Χανιά, από την Πάτρα, από την Ξάνθη, από την Αλεξάνδρεια – βλέπετε εδώ είναι όλοι Αλεξάνδρεια και Σμύρνη [...]»[211].

Σύμφωνα και πάλι με την αδελφή Θηρεσία, και με αναφορά στον παραπάνω επιτραπέζιο πίνακα, την περίοδο του μεσοπολέμου και μέχρι τις αρχές της Κατοχής, μεταξύ 1929 και 1941, το σχολείο είχε περισσότερες από 200 εσωτερικές μαθήτριες,

[210] Πρόκειται για πανώ (panneau), έργο των μαθητριών, που είδαμε στο ΜΟΛΤ.

[211] Σχολιασμός του εκθέματος κατά τη συνέντευξη με την υπεύθυνη του ΜΟΛΤ αδελφή Θηρεσία [ΜΟΛΤ, 5-8-2009].

20 ορφανές και εξωτερικές μαθήτριες από το νησί, που κατοικούσαν κοντά στα Λουτρά και παρακολουθούσαν μαθήματα δωρεάν.

Πληροφορίες για τις μαθήτριες του σχολείου ειδικά για την περίοδο 1933-1934 δίνει το *Βιβλίον Πιστοποιητικών Σπουδής*, διαρθρωμένο στις εξής στήλες:.

1) αύξων αριθμός
2) ονοματεπώνυμο μαθητριών
3) πατρίς [περιοχές της Τήνου και της υπόλοιπης Ελλάδας]
4) ηλικία
5) επάγγελμα γονέων
6) είδος πιστοποιητικού
7) τάξις
8) χρονολογία
9) βαθμοί προόδου (αριθμητικώς και ολογράφως)
10) διαγωγή
11) Παρατηρήσεις

Η κατηγορία «επάγγελμα γονέων» παρατηρούμε ότι περιλαμβάνει εμπόρους, επαγγελματίες, αλλά και γεωργούς – πρόκειται για γονείς παιδιών από τα χωριά της Τήνου. Στην ίδια κατηγορία, δηλαδή «επάγγελμα γονέων» γίνεται εμφανής και η ύπαρξη αρκετών ορφανών – στη συγκεκριμένη σχολική χρονιά η αναλογία των ορφανών σε σχέση με το σύνολο των μαθητριών ήταν 5 ορφανές σε σύνολο 42 μαθητριών σε όλες τις τάξεις (από Α΄ έως ΣΤ΄), δηλαδή το 1/8 του συνόλου.

Όπως και στην περίπτωση της Νάξου, έτσι και σε αυτήν της Τήνου, ο γενικός επιθεωρητής σημείωσε τη συνεχόμενη αύξηση του αριθμού των Ορθοδόξων μαθητριών έναντι των Καθολικών: κατά το σχολικό έτος 1936-37 φοιτούσαν 63 μαθήτριες, εκ των οποίων οι 43 ήταν Ορθόδοξες και οι 20 καθολικές, το 1937-38 οι μαθήτριες ήταν 74, εκ των οποίων οι 52 ήταν Ορθόδοξες και οι 22 Καθολικές.[212]

Σε χειρόγραφη καταγραφή βλέπουμε ότι μεταξύ των ετών 1938 και 1940, ακόμα και με το ξέσπασμα του πολέμου, ο αριθμός των μαθητριών έφτανε τις 65-70 ανά

[212] Έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των Ξένων Σχολείων Κυκλάδων» (αρ. πρωτ. 232, 15-7-1939) σ. 6. ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, Α΄ Πολιτική, 1939, φάκ.48/Α/ΙΙα «Ξένα σχολεία εν Ελλάδι».

χρονιά[213]. Την καταγραφή αυτή επιβεβαιώνει, και με πιο αναλυτικά στοιχεία, η αναφορά του Γενικού Επιθεωρητή[214] για το έτος 1939. Όπως σημειώνεται, εγγεγραμμένες μαθήτριες ήταν 83, οι 79 Ελληνίδες και οι 4 ξένες. Ως προς το δόγμα, 47 Ορθόδοξες και 36 Καθολικές. Στα ιδιαίτερα τμήματα της γαλλικής φοιτούσαν μόνο 8 μαθήτριες: 7 Ελληνίδες και 1 Γαλλίδα, 6 Ορθόδοξες και 2 Καθολικές.

Σύμφωνα με την έκθεση του γενικού επιθεωρητή το 1940 (8 Ιουλίου), κατά τον έλεγχο που είχε γίνει στις 1 και 2 Ιουνίου στα Λουτρά διαπιστώθηκε ότι οι εγγεγραμμένες μαθήτριες ήταν 78, εκ των οποίων οι 72 Ελληνίδες και οι 6 ξένης ιθαγένειας, οι 47 ήταν Ορθόδοξες και οι υπόλοιπες 31 Καθολικές[215]. Για τη χρονιά 1940 σημείωνε έλλειψη μαθητριών στην πρώτη τάξη, η οποία και δεν λειτούργησε – κάτι που ίσως συνδέεται με την αναφορά σε προβλήματα τον Σεπτέμβριο του 1939 που θα δούμε να γίνεται παρακάτω, χωρίς να γνωρίζουμε τη φύση τους.

Για το Δημοτικό σχολείο των Ουρσουλινών της Τήνου οι ξεχωριστές καταγραφές ξεκινούν από τη χρονιά της αναγνώρισής του από το κράτος, το 1935. Για τα προηγούμενα έτη, όπως είδαμε στα μαθητολόγια, δεν διευκρινιζόταν αν οι καταγραφές αφορούσαν την πρώτη ή τη δεύτερη βαθμίδα εκπαίδευσης.

Την περίοδο 1937-1941 οι εξωτερικές (externat) μαθήτριες του δημοτικού έφθασαν τις 311 (61 pension.)[216].

Στο χειρόγραφο τόμο «Externat – Démotiques» καταγράφεται ότι τη χρονιά 1937-1938 οι μαθήτριες ανήλθαν στις 101: 13 στην α΄ τάξη, 11 στη β΄ τάξη, 13 στη γ΄ τάξη, 17 στη δ΄ τάξη, 16 στην ε΄ τάξη και 11 στην στ΄ τάξη[217]. Ακόμα και την πιο δύσκολη χρονιά, 1940-1941, το δημοτικό σχολείο συνέχισε τη λειτουργία του, με 66 μαθήτριες: 17 στην α΄τάξη, 15 στη β΄ τάξη, 11 στη γ΄ τάξη, 13 στη δ΄ τάξη, 13 στην ε΄ τάξη και 7 στη στ΄ τάξη[218]. Την επόμενη χρονιά το δημοτικό έκλεισε.

---

[213] «Rapport de la Cté des Ursulines à Lutra, Tinos - Cyclades». ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

[214] Έκθεση γενικού επιθεωρητή. ΥΠΕΞ, Α΄ Πολιτική, 1939, ΑΙΙα, φάκ.48 «Ξένα σχολεία εν Ελλάδι», σελ. 4 (15-7-1939).

[215] Έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων... (8-7-1940), σ. 1.

[216] «Externat - Démotiques, 1937-1955». ΑΚΤ, Série 2, 12M6.

[217] «Externat - Démotiques, 1937-1955». ΑΚΤ, Série 2, 12M6.

[218] «Externat - Démotiques, 1937-1955». ΑΚΤ, Série 2, 12M6.

3.4.3) Ναύπλιο και Καλαμάτα

Λιγοστά στοιχεία διαθέτουμε για τα σχολεία των Ουρσουλινών στο Ναύπλιο και την Καλαμάτα, που δεν μακροημέρευσαν.

Ειδική καταγραφή των στοιχείων για τις μαθήτριες του Ναυπλίου δεν έχουμε. Η μόνη σωζόμενη μνεία αφορά στην περίοδο 1916-1924 και αθροίζει τις μαθήτριες του Ναυπλίου μαζί με εκείνες της Καλαμάτας σε ένα σύνολο 35 κοριτσιών.[219].

Για το σχολείο της Καλαμάτας υπάρχουν αναλυτικότερα στοιχεία. Συγκεκριμένα, τη σχολική χρονιά 1921-1922 καταγράφηκαν 19 μαθήτριες (pensionnaires, demi pensionnaires και externes), τη χρονιά 1922-1923 υπερδιπλάσιες, ανεβαίνοντας στις 48, ενώ τη χρονιά 1923-1924, που έμελλε να είναι η τελευταία, στον εντυπωσιακό αριθμό των 125 μαθητριών[220].

Αποτύπωση της αριθμητικής αύξησης των μαθητριών
του Σχολείου των Ουρσουλινών στην Καλαμάτα (1921-1924)

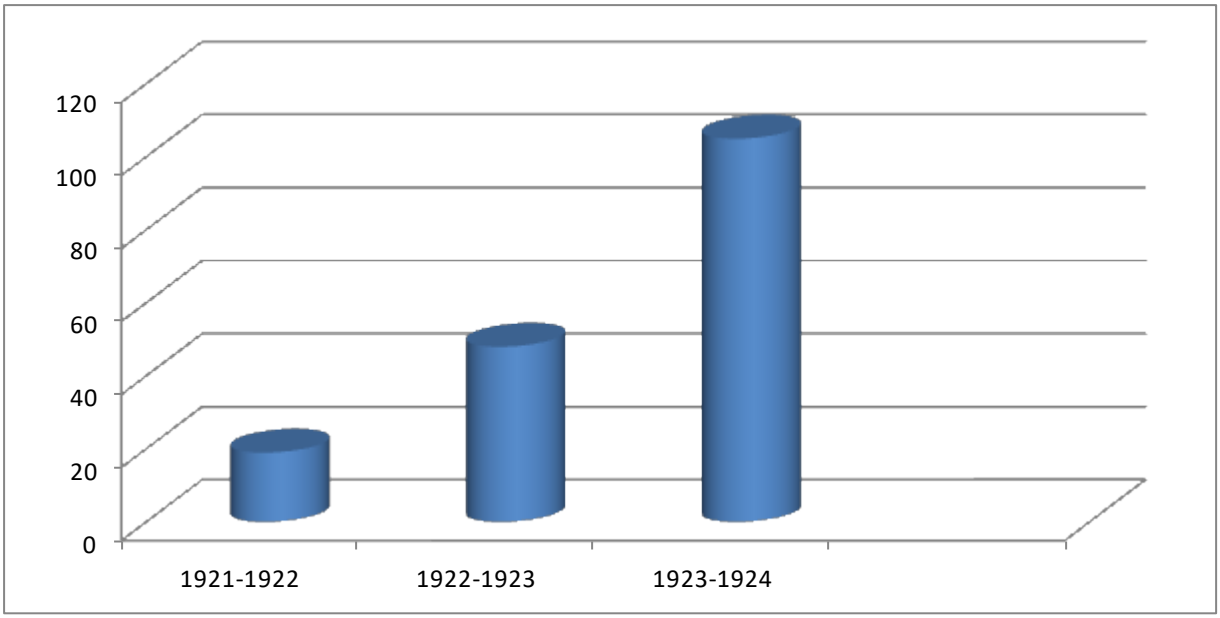

[219] Registre d'inscription des pensionnaires (1863-1964), AKT, Série 2, 12, M2, HF1 [εκτός καταλογογράφησης].

[220] «Liste des élèves de Calamata 1920-1924». AKT, Série 2, M12,s [εκτός καταλογογράφησης].

3.5) Εξετάσεις - Απονομή μεταλλίων και βραβείων

Όπως είδαμε εξετάζοντας το θέμα των «ανταμοιβών» και των επιβραβεύσεων, οι εξετάσεις έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση των Ουρσουλινών. Ακολουθώντας τη μητρόπολη, τα παρθεναγωγεία διεξήγαν εξετάσεις και απένεμαν διπλώματα αλλά και βραβεία[221]. Συγκεκριμένα, οι τελειόφοιτες αποκτούσαν το Brevet Superieur, αφού πρόσβαση στο Baccalauréat απέκτησαν τα κορίτσια μόνο μετά από σχετικό διάταγμα του 1924[222].

Στη Γαλλία, αλλά και στην Ελλάδα, οι εξετάσεις και τα διπλώματα έπαιζαν σημαντικό ρόλο στη διαδικασία της επιβράβευσης, που θεωρείτο απαραίτητη για τη διαμόρφωση ηθικού χαρακτήρα, όπως αναφέραμε. Η Ελληνική πολιτεία καθιέρωσε με τον Οδηγό[223] του 1841 τις δημόσιες εξετάσεις που ακολουθούσαν τα σχολεία.

Ως προς τα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών, οι σωζόμενες καταγραφές κατά κανόνα περιορίζονται σε διάσπαρτες και άτακτες αναφορές, χωρίς συνέχεια ούτε περιοδικότητα, οπότε η συστηματική αξιοποίησή τους δεν είναι δυνατή – κρίνεται, όμως, επιβεβλημένη η παρουσίασή τους.

Για τη δομή, το περιεχόμενο και τη διεξαγωγή των εξετάσεων στοιχεία παρέχει κατ' αρχάς η αλληλογραφία των αδελφών. Επιστολή από τη μονή της Τήνου μαρτυρεί ότι πραγματοποιούνταν στο σχολείο και για να προεδρεύσει προσκαλείτο ο επίσκοπος, που έδρευε στη Σύρο:

> Monseigneur, très certainement que nous tenons à ce que nos examens soient présidés par votre Grandeur et pour cette raison ils se feront le mardi au lieu du lundi si toute fois vous le jugez […] et que vous puissiez descendre le jour là[224].

Το ίδιο μαρτυρεί και επιστολή της Assistante soeur Marie de St Ignace, με ημερομηνία 15 Ιουλίου 1874[225]:

---

[221] Κατά το μοντέλο της Γαλλίας, όπου ο Duruy προχώρησε σε «παιδαγωγική» επανάσταση: «Duruy, en 1863-1869, se fait le champion d'une révolution pédagogique [...]. Le baccalauréat n'est plus destiné à vérifier des connaissances encyclopédiques, en général mal assimilés; il doit permettre à déceler «des aptitudes réelles à raisonner, à écrire et à a parler, formées au contact des grandes œuvres de l'esprit humain et des méthodes de la science» [...] Le lycée doit se rapprocher de la vie» (Gerbod, 1968:125).

[222] «Et ce n'est qu'a partir du 25 mars 1924, avec le décret Berard, que les jeunes filles pourront passer le Bac et accéder sans barrage à l'université» ((Mayeur, 2008: 373).

[223] Με τον ίδιο Οδηγό εισήχθη ως νέο μάθημα η γυμναστική (Χαρίλα, 2006:232).

[224] Επιστολή (χ.χ.). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 77.

> Veuillez me permettre aussi de prendre cette occasion de vous prier, Monseigneur, de vouloir bien avoir la bonté de venir présider les examens de nos enfants, que nous avons fixé pour le 28 courant, Mardi en huit.

Από επιστολή με ημερομηνία 3 Ιουλίου 1874 της ίδιας αδελφής[226] της Τήνου γίνεται φανερό ότι για την ημερομηνία διεξαγωγής των εξετάσεων ενημερώνονταν και οι γονείς:

> Madame Mallet nous écrit pour nous prier de lui indiquer l'époque exacte de nos examens. Si votre Grandeur peut prévoir l'époque de son retour à Tine, nous serions bien contentes de savoir pour quel temps nous pourrions fixer notre distribution des prix – pour en avertir les parents.

Το ίδιο διαφαίνεται στην επιστολή της 7ης Αυγούστου 1874, όπου προστίθεται ότι τα παιδιά ανυπομονούσαν να παραλάβουν τα στεφάνια της επιβράβευσης (couronnes)[227]:

> [...] nos enfants attendent aussi avec impatience pour recevoir leurs couronnes des mains de Votre Grandeur [...] pour pouvoir le dire aux parents et faire nos préparations – et nos invitations [...] pourra avoir lieu vers le 25 ou le 26 de ce mois[228].

Από το 1888, οι μαθήτριες των Ουρσουλινών συμμετείχαν, με υψηλές επιδόσεις, στις εξετάσεις του Brevet Elementaire[229]: «4 élèves [...] à l'examen du Brevet Élémentaire Français. […] premières placées […] 27 candidats»[230].

Τις μαθήτριες εξέταζαν καθηγητές της Γαλλικής Σχολής Αθηνών (École Française d'Athènes)[231]. Οι εξετάσεις ήταν πολυήμερες και γίνονταν υπό την αιγίδα του γαλλικού Υπουργείου, παρουσία του Γάλλου πρεσβευτή στην Αθήνα, του οποίου η

---

[225] Επιστολή. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 118.

[226] Επιστολή. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 112.

[227] Η απονομή πτυχίων ήταν κοινή πρακτική στα γαλλικά παρθεναγωγεία (Χαρίτος, 2001:110).

[228] Επιστολή. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 125.

[229] «Το Brevet Elementaire είναι ένα πιστοποιητικό πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης που μπορούν, κατόπιν εξετάσεων, να λάβουν οι μαθητές της τρίτης τάξης στο τέλος του πρώτου κύκλου της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ή στο τέλος του ανώτερου κύκλου της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Επιτρέπει την πρόσβαση σε χαμηλές βαθμίδες της κρατικής διοίκησης και στο διδασκαλείο» (Λιανού. 2013:268, σημ. 653).

[230] Σημείωμα (χ.χ.). ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

[231] «Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos» (Lutra, Tinos 20 Avril 1946). ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

υποδοχή από τον πρόξενο της Γαλλίας στο νησί[232] περιγράφεται με πολλή ζωντάνια – οι δύο επίσημοι απένεμαν τα διπλώματα στις επιτυχούσες μαθήτριες.

Στο σχολείο φοιτούσαν κορίτσια από τεσσάρων έως δεκαοκτώ ετών, από το Νηπιαγωγείο μέχρι τη Β΄ Γυμνασίου. Όπως γνωρίζουμε, το πρόγραμμα που ακολουθούσαν ήταν των γαλλικών σχολείων, και η γλώσσα που κυριαρχούσε ήταν τα γαλλικά, ωστόσο η όποια χρήση των ελληνικών, καθώς και η λειτουργική ένταξη του σχολείου στη ζωή του τόπου, φαίνεται να οδηγεί τον αρθρογράφο να εξισώνει –και μάλιστα να προτάσσει– τη χρήση της ελληνικής, στο ακόλουθο δημοσίευμα του 1898 από την εφημερίδα *Παροναξία*:

> […] αι εξετάσεις των μαθητριών της ενταύθα Γαλλικής σχολής των Ουρσουλινών. […] εκπαιδεύονται κοράσια από τεσσάρων έως δέκα οκτώ και πλέον ετών διδασκόμενα πάντα τα εγκυκλοπαιδικά μαθήματα Ελληνικά και Γαλλικά από του νηπιαγωγείου μέχρι της δευτέρας Γυμνασιακής τάξεως. […] αι μικραί τάξεις εξετάσθησαν εις την Ελληνικήν και Γαλλικήν, […] όλαι αι τάξεις εξετάσθησαν εις τα ιερά μαθήματα, εις τα Γαλλικά δε αι των ανωτέρων τάξεων μαθήτριαι εν αις και αι διά Γαλλικής δίπλωμα προαλειφόμεναι. [...] διά τας εξετάσεις ο εν Αθήναις Γάλλος πρεσβευτής Δε Ο. Μεσσόν. [...] Αι εκκλησίαι και τα εκπαιδευτικά καταστήματα της Άνω πόλεως ύψωσαν αμέσως την Γαλλικήν τρίχρωμον […] μεταβαίνοντα Γάλλο εν τη νήσω μας Πρόξενο Βαρώνο Δελαστίκ[233].

Στις αρχές του 20ού αιώνα, οι εξετάσεις εξακολουθούσαν να διεξάγονται στον χώρο του σχολείου της Νάξου, τον Ιούνιο, όπως και στην Εμπορική Σχολή: «Την 21 λήξαντος μηνός εν τω μέσω πολλού συρρεύσαντος πλήθους ετέλεσεν η ενταύθα Γαλλοεμπορική Σχολή τας ενιαυσίους αυτής εξετάσεις [...]»[234].

---

[232] Ο Γάλλος πρόξενος παρίστατο στις εξετάσεις και άλλων γαλλικών ταγματικών σχολείων, και όχι μόνο της Νάξου και της Τήνου, όπως πληροφορούμαστε από άρθρο της εφημερίδας *Αιγαίον:* «[...] επέβαινε ο γενικός εν τη Σύρω πρόξενος κος Roban [...] εις Θήραν όπως παρευρεθώσι και εις τας εκεί διενεργουμένας εξετάσεις της Γαλλικής Σχολής των αρρένων» (Επιτόπια. *Αιγαίον* (1902)*,* 2 (48), σ. 2 [ΓΑΚ (Ν)]. Ο πρόξενος της Γαλλίας είχε και τον ρόλο του επόπτη της σχολής των Ουρσουλινών, όπως και όλων των γαλλικών εκπαιδευτικών καταστημάτων στο νησί.

[233] Επιτόπια. *Παροναξία* (1898), 1 (18), σ. 2.[ΓΑΚ (Ν)]. Ο πρεσβευτής φθασε στο νησί συνοδευόμενος από τον πρώτο γραμματέα στην πρεσβεία της Αθήνας Μορουάρ, τον οικονομικό αντιπρόσωπο της Γαλλίας Λιτάν, τον στρατιωτικό ακόλουθο Βιπρέν και τον Γάλλο πρόξενο στη Σύρο, καθώς και από δέκα αξιωματικούς του πλοίου Γαλιλαίος που τους μετέφερε στο νησί.

[234] Επιτόπια. *Παροναξία* (*1905), 3 (*69), σ. 2. [ΓΑΚ (Ν)].

Το 1900 έχουμε την πρώτη αναφορά για εξετάσεις στο Δημοτικό[235], ενώ το 1902 για χειμερινές εξετάσεις, προφορικές και γραπτές. Οι γραπτές εξετάσεις έδιναν τη δυνατότητα ελέγχου της γλωσσομάθειας, τόσο στα γαλλικά και τις άλλες γλώσσες, όσο και στα ελληνικά. Ένα από τα χαρακτηριστικά τους ήταν η αυστηρότητα:

> Αι κεκανονισμέναι έγγραφοι και προφορικαί χειμεριναί εξετάσεις των μαθητών και μαθητριών των ενταύθα Γαλλικών Σχολών μετ' άκρας αυστηρότητος [...]. Τα γραπτά των μαθητών και μαθητριών γυμνάσματα παρέχουσι μαρτύρια απτά της προόδου αυτών όχι μόνο εις τας ξένας γλώσσας αλλά και εις την μητρικήν των μαθητών και μαθητριών τοιαύτην [...][236].

Μετά το πέρας των εξετάσεων, μαζί με άλλα βραβεία γινόταν και απονομή στεφάνων καλής αγωγής και σωφροσύνης[237].

Το 1904, στην εφημερίδα *Αιγαίον*, εντοπίσαμε μια πρώτη αναφορά στην απόκτηση «Πτυχίου Γαλλικής Φιλολογίας» μετά από εξετάσεις στην Αθήνα – να σημειώσουμε ότι πτυχία Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας από το Πανεπιστήμιο Αθηνών απονεμήθηκαν μετά την ίδρυση του τμήματος, πενήντα χρόνια αργότερα, το 1954:

> Η Δις Κλειώ Λεντούδη, υφισταμένη εν Αθήναις διά την απόκτησιν πτυχίου της Γαλλικής Φιλολογίας δυσχερεστάτας εξετάσεις, ενώπιον επιτροπής, απαρτιζόμενης εξ επιφανών Γάλλων φιλολόγων και αριστεύσασα εν αυταίς [...][238]

Να σημειώσουμε ότι παρατηρήσαμε αρνητική αξιολόγηση σε επιδόσεις εκπαιδευτηρίου άλλης περιοχής[239], στοιχείο που προσδίδει περαιτέρω σημασία και αξιοπιστία στις αντίστοιχες θετικές αξιολογήσεις που αφορούν στις Ουρσουλίνες.

Τον Ιούνιο του 1910 δημοσίευμα στην εφημερίδα *Παροναξία* για τις εξετάσεις στα τοπικά γαλλικά σχολεία αναφέρει ότι διεξάγονταν ενώπιον καθηγητή προερχόμενου από τη Γαλλία και, σε άλλο σημείο, ότι περιλάμβαναν το μάθημα των Αγγλικών[240].

---

[235] Εξετάσεις Δημοτικής Σχολής Θηλέων. *Νέα Νάξος* (1900). 4 (9), σ. 3 [ΓΑΚ (Ν)].

[236] Επιτόπια. *Αιγαίον* (1902), 2 (35), σ. 2 [ΓΑΚ (Ν)].

[237] Η διανομή των βραβείων του Γαλλ. Παρθεναγωγείου. *Αιγαίον* (1902), 2(48), σ. 2 [ΓΑΚ (Ν)].

[238] Ποικίλα. *Αιγαίον* (1904), 4 (138), σ. 5 [ΓΑΚ (Ν)].

[239] Σε αντίστοιχη έρευνα για το σχολείο του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως στον Πειραιά διαβάζουμε ότι ο Γάλλος διπλωμάτης Lefevre, σε αναφορά του προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Γαλλίας το 1909, ανέφερε ότι το επίπεδο σπουδών της γαλλικής γλώσσας ήταν χαμηλό (Λιανού, 2013:286-287).

[240] Τον Ιούνιο του 1911, δημοσίευμα της *Παροναξίας* ανέφερε ότι την επομένη της απονομής βραβείων από τη γαλλική σχολή των Ουρσουλινών έγιναν «Αι εξετάσεις και η διανομή των βραβείων της Γαλλοεμπορικής Σχολής», που λειτουργούσε ήδη 14 χρόνια, παραθέτοντας τα εξεταζόμενα

Αναφέρεται επίσης η παρουσία μιας πρώην μαθήτριας και πλέον «διπλωματούχου της Γαλλικής Φιλολογίας» (Ιωάννα Χ. Σωμμαρίπα), καθώς και η σύσταση της εξεταστικής επιτροπής:

> [...] αι εξετάσεις των μαθητριών και μαθητών των παρ' υμίν Γαλλικών Σχολών. Την επιτροπήν την τε εφορευτικήν και εξεταστικήν αμφοτέρων των σχολών απήρτιζον ο Σεβ. Αρχιεπίσκοπος κ. Λεονάρδος Πρίντεζης, ο κ. Δον Χρύσανθος Σωμμαρίπας και ο ευπαίδευτος γεραρός συμπολίτης μας κ. Γασπάρ Λαστίκ, υποπρόξενος της Γαλλίας. Εις την Γαλλικήν, την Αγγλικήν και τα Μαθηματικά τόσον αι μαθήτριαι όσον και οι μαθηταί των ειρημένων σχολών κατήγαγον θρίαμβον [...][241].

Έγγραφο αναφερόμενο στα έτη 1908-1915, χωρίς ένδειξη για το ποιο από τα δύο παρθεναγωγεία, της Τήνου ή της Νάξου, πρόκειται, αναφέρει ότι 16 μαθήτριες πέτυχαν στις εξετάσεις και έλαβαν το πρώτο δίπλωμα (Certificat d'études primaires)[242].

Οι καλές επιδόσεις των μαθητριών συνεχίστηκαν και την περίοδο του μεσοπολέμου. Ενδεικτικά παραθέτουμε δημοσίευμα του 1931 από την εφημερίδα *Φωνή Νάξου Πάρου* που αναφέρει ότι οι εξετάσεις για το Brevet είχαν διενεργηθεί στην Αθήνα:

> Αληθή θρίαμβον εσημείωσαν αι προσελθούσαι, προς απόκτησιν BREVET εις τας διενεργηθείσας την παρελθούσαν Τετάρτην εν τη Γαλλική Αρχαιολογική Ακαδημία Αθηνών εξετάσεις, απόφοιτοι της ενταύθα Γαλλικής Σχολής Ουρσουλινών. [...] *Σημ. Φ.Ν.-Π., μεταξύ των αριστευσασών κατά τας εξετάσεις εν τη Γαλλ. Αρχαιολ. Ακαδημία τυγχάνει η δεσποινίς Ανδρέ Ν. Δελαρόκκα, απόφοιτος της ενταύθα Σχολής των Ουρσουλινών, αποσπάσασα τα συγχαρητήρια της εξεταστικής επιτροπής*[243].

Ομοίως το 1939[244] γίνεται αναφορά στον αριθμό των μαθητριών που είχαν απορριφθεί στις εξετάσεις από το 1931 έως το 1938, ο οποίος και μειωνόταν:

> [...] από της αναγνωρίσεως του Γυμνασίου τούτου ως ισοτίμου μόνον κατά το Σχολ. έτος 1931-1932 απερρίφθησαν πέντε μαθήτριες. Το 1932-33 μόνον μία. Το 1933-34

μαθήματα – μεταξύ άλλων παρατηρούμε ότι διδάσκονταν και γαλλικά και ελληνικά και αγγλικά. Αι εξετάσεις και η διανομή των βραβείων της Γαλλοεμπορικής Σχολής. *Παροναξία* (1911),7 (87), σ. 1 [ΓΑΚ (Ν)]).

[241] Αι εξετάσεις των Γαλλικών Σχολών, *Παροναξία* (1910), 6 (47), σ.2 [ΓΑΚ (Ν)].

[242] «Histoire abregée de l'École Greco-Française 1862». ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

[243] Η Σχολή των Ουρσουλινών. *Φωνή Νάξου Πάρου* (1931), 6 (274), σ.1. [ΓΑΚ (Ν)].

[244] Έκθεση γενικού επιθεωρητή (αρ. πρωτ. 232, 15-7-1939), σ. 3. ΥΠΕΞ, Α΄ Πολιτική 1939, φάκ. 48. Α/Πα «Ξένα Σχολεία εν Ελλάδι».

> επίσης μία. Το 1934-35 ουδεμία. Το 1935-36 και 1936-37 ουδεμία και κατά το 1937-38 επίσης ουδεμία.

Τον Νοέμβριο του 1934, στο άρθρο «Απόκτησις γαλλικού διπλώματος», η *Φωνή Νάξου Πάρου* εκφράζει «άπειρα συγχαρητήρια» προς το σχολείο των Ουρσουλινών της Νάξου:

> Δεν θεωρούμεν περιττόν όπως εκφράσωμεν και τα άπειρα συγχαρητήριά μας προς την ενταύθα γαλλικήν Σχολήν ήτις τόσον ενδιαφερόντος εκπαιδεύει τας μαθητρίας της [...][245].

Ως προς τους εξεταστές, να σημειώσουμε ότι ήδη από το 1888 στην Τήνο, αναφέρεται ότι ήταν καθηγητές της Γαλλικής Σχολής Αθηνών: «Les 11 et 12 Avril elles furent examinées par les professeurs de l'École Française d'Athènes [..]»[246].

Κατά την απονομή των βραβείων, η καλύτερη μαθήτρια λάμβανε μπρούτζινο μετάλλιο που έστελνε ο πρέσβης της Γαλλίας στην Ελλάδα:

> Quel honneur pour la meilleure élève de français, de recevoir, à la distribution des prix, la belle medaille de bronze envoyée par son Excellence le Ministre de France à Athènes[247].

Τέλος, αναφέρεται ότι στις επιτυχούσες προσέφεραν όμορφα βραβεία (jolis prix), που θα ευχαριστούσαν και τις οικογένειές τους: «Et quel bonheur pour un grand nombre de présenter, à leur famille, les jolis prix offerts [...]»[248].

Το σχολείο της Νάξου συνέχισε τη διεξαγωγή των εξετάσεων ακόμη και κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, παρά τα προβλήματα. Το «Βιβλίον των επί των απολυτηρίων εξετάσεων Ελληνογαλλικής Σχολής Καλογραιών αρχόμενων από του Ιουλίου 1937, 1937-1944»[249] μας παρέχει πληροφορίες σχετικά με τις εξετάσεις στο διάστημα αυτό, με ένα κενό μεταξύ των ετών 1938-1942. Καταγράφονται,

---

[245] Απόκτησις Γαλλικού Διπλώματος. *Φωνή Νάξου Πάρου* (1934), 9 (416/Β82), σ.1 [ΓΑΚ (Ν)].

[246] «Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos» (Lutra, Tinos 20 Avril 1946). ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

[247] «Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos» (Lutra, Tinos 20 Avril 1946). ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

[248] Ό.π.

[249] «Βιβλίον των επί των απολυτηρίων εξετάσεων Ελληνογαλλικής Σχολής Καλογραιών, αρχομένων από του Ιουλίου 1937, 1937-1944» [Η Πράξις 1η στις 2-7-1937, η τελευταία στις 8-10-1944]. ΓΑΚ (Ν).

μάλιστα αερομαχίες την ημέρα διεξαγωγής των εξετάσεων του 1944, καθώς και η ημέρα της επανάληψής τους «[...] αποφάσισε την διακοπήν των απολυτηρίων εξετάσεων, εξαιρουμένου του μαθήματος των Γαλλικών, του οποίου η διεξαγωγή εγένετο εν ηρεμία, και συγχρόνως ώρισεν όπως αύται επαναληφθώσι την 2αν του μηνός Οκτωβρίου»[250].

3.6) Οι κανονισμοί σπουδών

Οι κανόνες της πειθαρχίας και της τάξης δεν έλειπαν, βεβαίως, από τα προγράμματα των παρθεναγωγείων των Ουρσουλινών, που απευθύνονταν και στους γονείς, αφού στόχος ήταν να ρυθμίζεται, όσο ήταν δυνατόν, το συνολικό πλαίσιο λειτουργίας του σχολείου – κάτι που ίσχυε για όλα τα γαλλικά ταγματικά σχολεία.

Το να ενημερώνουν τους γονείς για κάθε δραστηριότητα των μαθητριών, ακόμα και για την καθημερινή τους ρουτίνα, ήταν για τις αδελφές καθήκον, όπως και το να έρχονται γενικά σε επαφή μαζί τους. Τους θεωρούσαν πολύτιμους συνεργάτες, μπορούμε να πούμε, στο εκπαιδευτικό έργο του σχολείου.

Σε κάποια μάλιστα ιδρύματα οι αδελφές εξέδιδαν και περιοδικά, με συνδρομή, προκειμένου να ενημερώνουν τακτικά γονείς και κηδεμόνες, όπως το *L'Écho du monastère d'Ursulines d'Hennebont* του 1901, από όπου μεταφέρουμε απόσπασμα απευθυνόμενο στις μητέρες των οικότροφων μαθητριών:

> Voulant repondre à la curiosité des mamans qui desirent suivre leurs fillettes dans les divers exercices de la journée, nous donnons ci-après l'horaire du pensionnat suivi du plan d'organisation de nos classes[251].

Η επικοινωνία με τους γονείς περιλάμβανε, σε πρώτο επίπεδο, μια σειρά από πληροφορίες και στοιχεία πρακτικής φύσεως: α) *ενημέρωση* για τα παιδιά τους (την υγεία, τη διαγωγή και την εν γένει συμπεριφορά, καθώς και την πρόοδό τους), β) *κανονισμούς και προδιαγραφές* για την ασφάλεια των παιδιών και την καλή λειτουργία του εκπαιδευτηρίου (τους όρους εισόδου στο σχολείο και τις δυνατότητες επισκέψεων, την αλληλογραφία, τις πρακτικές και τα είδη προσωπικής υγιεινής,

---

[250] «Βιβλίον των επί των απολυτηρίων εξετάσεων Ελληνογαλλικής Σχολής Καλογραιών, αρχομένων από του Ιουλίου 1937, 1937-1944», Πράξις 36η. ΓΑΚ (Ν).

[251] *L'Écho du monastère d'Ursulines d'Hennebont*. (1901). 1 (3), σ. 47.

ένδυσης και διατροφής) και γ) *οικονομικά θέματα* (δίδακτρα και τροφεία, προσωπικά έξοδα των μαθητριών κοκ.).

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, ωστόσο, λειτουργούσε ως μέσο μύησης και εναρμόνισης των γονέων στις αρχές και τους κανονισμούς που ακολουθούσε αλλά και προήγε το τάγμα και οι εκπαιδευτικές του δράσεις, πιστό στο πνεύμα και τις οδηγίες της ιδρύτριάς του Άγγελας Μερίτσι. Με άλλα λόγια, οι αδελφές, μέσα από την επικοινωνία και την εν γένει επαφή τους με τους γονείς των μαθητριών τους, προέκτειναν την παιδαγωγική τους και στους ενηλίκους και, από την πλευρά τους, οι γονείς, μέσα από τους κανόνες που καλούνταν να σεβαστούν και να ακολουθήσουν στη σχέση τους με το σχολείο που μόρφωνε τα παιδιά τους, ασκούνταν και οι ίδιοι στην πειθαρχία και την τάξη που το τάγμα καλλιεργούσε στα μέλη του, αλλά και στα παιδιά που φοιτούσαν στις τάξεις του, ως πρωταρχικές αρετές.

Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε ορισμένες πηγές στοιχείων σχετικά με την επικοινωνία των μοναχών με τους γονείς, με βάση τις κατηγορίες που ορίσαμε παραπάνω ως προς το περιεχόμενό της. Περιλαμβάνεται ένα «Πρόγραμμα σπουδών»[252] του σχολείου της Τήνου, γραμμένο ελληνικά και γαλλικά[253]. Τα στοιχεία μας προέρχονται από διαφορετικές περιόδους, όμως η συνέχεια των αρχών και των πρακτικών του τάγματος μας επιτρέπει να τα παρουσιάσουμε με βάση τη θεματική τους συνάφεια:

α) Κατ' αρχάς, ένα μέσο ενημέρωσης των γονέων για τις επιδόσεις και την πρόοδο των παιδιών τους, ήταν οι τριμηνιαίοι έλεγχοι που λάμβαναν από το σχολείο. Στο «Πρόγραμμα σπουδών» της Τήνου αναφέρεται:

---

[252] *Pensionnat des Ursulines du Sacré Coeur à Lutra/ Île de Tine, Cyclades (Grèce) / Παρθεναγωγείον των εν Λουτροίς Ουρσουλινών της Ιεράς Καρδίας της νήσου Τήνου των Κυκλάδων (Ελλάς)* (χ.χ.). Παραχώρηση: Λίλιαν Δημητρακοπούλου.

[253] Για την ιστορία αναφέρουμε ότι οι κανόνες ήταν κοινοί σε όλα τα γαλλικά ταγματικά σχολεία, είτε αρρένων είτε θηλέων. Για παράδειγμα στο Λεόντειο Σχολείο αντίστοιχοι κανόνες υπήρχαν και για τα προσωπικά αντικείμενα του κάθε μαθητή, ο οποίος έπρεπε να έχει μαζί του τα εξής: οθονοφυλάκειο (ασπρόρουχα) διά τον κοιτώνα, είδη προσωπικής υγιεινής, παπούτσια, στολές, αριθμημένα από τη διεύθυνση. Έξοδα περίθαλψης, φάρμακα, επισκέψεις ιατρών, εκδρομές, παραστάσεις, διαλέξεις και λοιπές έκτακτες δαπάνες συμπεριλαμβάνονταν στις καταβολές εκ μέρους των γονέων. Όπως και στα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών, οι ημι-οικότροφοι μαθητές δειπνούσαν με τους οικοτρόφους και προαυλίζονταν μαζί τους. Έπαιρναν επίσης μαζί τους το μεσημεριανό και παρέμεναν για μελέτη. Οι εξωτερικοί μαθητές μπορούσαν να φέρνουν μαζί τους το μεσημεριανό τους (diner de Midi) και να συμμετέχουν στην απογευματινή μελέτη με μικρή επιπρόσθετη αμοιβή (Λεόντειον Λύκειον. [Πρόγραμμα σπουδών, ελληνικά-γαλλικά, χ.χ.], σ 15. [ΑΚΤ]).

> Η άμιλλα μεταξύ των μαθητριών αναπτύσσεται διά της εβδομαδιαίας βαθμολογίας, της εγγραφής εις τον τιμητικόν πίνακα, των μηνιαίων ελέγχων και των εξετάσεων, – Εις το τέλος εκάστης τριμηνίας οι γονείς πληροφορούνται δι' ελέγχου περί της υγείας, διαγωγής και της προόδου των τέκνων αυτών και ούτω κρατούνται ενήμεροι της προόδου και της διαγωγής των τέκνων των,– και τέλος διά της επισήμου διανομής των βραβείων[254].

Εάν κάποια μαθήτρια επιδείκνυε ιδιαίτερα προβληματική συμπεριφορά, οι αδελφές ενημέρωναν τους γονείς και κηδεμόνες της. Στην ανάγκη να αποβληθεί μια μαθήτρια αναφερόταν επιστολή με ημερομηνία 13 Οκτωβρίου 1868 από την αδελφή St Fr de Sales:

> […] prévenir votre Grandeur Monseigneur que nous sommes déterminées à renvoyer […] non seulement parce que toute espèce de moyens ont été employés pour la dompter sans aucun résultat depuis trois ans […]. Les Maîtresses voudraient que cet enfant parte dès demain[255].

Και σε αυτή την περίπτωση, οι γονείς ήταν ενήμεροι για το πρόβλημα πολύ πριν αποφασιστεί η αποβολή του παιδιού από το σχολείο: «[…] que si l'enfant ne changeait pas nous le leur rendrions»[256].

β) Σύμφωνα και με τον Κανόνα του αγίου Αυγουστίνου, η είσοδος στα σχολεία ήταν ελεγχόμενη[257] – κάτι που εφαρμοζόταν, βεβαίως, και στα ιδρύματα άλλων ταγμάτων. Υπήρχαν δύο διαφορετικές εξώθυρες, από τις οποίες η μία προοριζόταν για τις εξωτερικές μαθήτριες. Ορισμένες ώρες της ημέρας –διαφορετικές κατά εποχή–, η μονή παρέμενε κλειστή:

---

[254] «[...] L'emulation est simulee par les notes hebdomadaires, l'inscription au tableau d'honneur, les bulletins mensuels, les examens et la Distribution solennelle des prix. Les bulletins mensuels tiennent les familles au courant des progrès et de la conduite des enfants» (*Pensionnat des Ursulines du Sacré Coeur à Lutra/ Île de Tine, Cyclades (Grèce) / Παρθεναγωγείον των εν Λουτροίς Ουρσουλινών της Ιεράς Καρδίας της νήσου Τήνου των Κυκλάδων (Ελλάς)* (χ.χ.). [Παραχώρηση: Λίλιαν Δημητρακοπούλου], σ. 3).

[255] Επιστολή. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 63.

[256] Επιστολές. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 63, 64.

[257] Τον συγκεκριμένο Κανονισμό εφάρμοζαν και οι γονείς: «Art. 10. Il ne sera loisible de donner l'entrée du Monastère des Religieuses d'autres ordres, ni de faire entrer par la porte ou par le tour autres petits enfants que l'on reçoit pour être Pensionnaires» (*Règle de notre Père Saint Augustin,* 1840: 60).

> Art. 1. [...] la porte conventuelle et la porte par ou l'on fait entrer les Écolieres externes seront fermées chacune avec des clefs différentes, dont la Supérieure en gardera une de chaque porte (ou l'une des ses Compagnes) tant de jour que de nuit [...]. Art. 2. La Supérieure ne permettra l'ouverture de la porte conventuelle et l'entrée de la Clôture que pour cause nécessaire [...]. Art. 3. La porte conventuelle ne s'ouvrira point avant quatre heures et demie du matin, ni après huit heures du soir, pendant quatre mois des plus longs jours de l'année, et avant six heures et demie du matin, ni après quatre heures et demie du soir, aux quatre mois des jours plus courts. Et aux autres saisons elle ne s'ouvrira point avant le jour commence, ou après le jour fini [...] [258].

Για την είσοδο τρίτων στο σχολείο, κατά τις εξετάσεις και την τελετή απονομής των βραβείων για παράδειγμα, απαραίτητο ήταν ειδικό σημείωμα - άδεια εισόδου, όπως φαίνεται και από επιστολή με ημερομηνία 7 Αυγούστου 1874:

> Nos examens ont passé très bien; - tout le monde a été très content; - nous n'avons laissé entrer que les personnes munies de billets d'entrée; tout est passé dans la plus grande tranquillité [...] personne n'est reçue sans billet d'entrée[259].

Στις επισκέψεις που μπορούσαν να δέχονται οι εσωτερικές μαθήτριες, καθώς και στις δικές τους εξόδους αναφερόταν εκτενώς ο *Κανονισμός των μαθητριών* (*Règlement des élèves*).

Όπως βλέπουμε στο «Πρόγραμμα» της Τήνου, επισκέψεις επιτρέπονταν μόνο στους γονείς ή σε πρόσωπα που προσκόμιζαν σχετική γραπτή άδεια των γονέων: «[...] les élèves ne sortirons qu'accompagnés de leur Père ou de leur Mère et ne recevront aucune visite sans l'autorisation écrite des Parents»[260].

Όπως βλέπουμε στο παραπάνω απόσπασμα, για την πραγματοποίηση εξόδου μιας εσωτερικής μαθήτριας προϋπόθεση ήταν να την παραλάβει και να τη συνοδεύσει ένας γονέας ή κηδεμόνας της και, βέβαια, όχι σε ώρες μαθημάτων, αλλά σε ελεύθερο χρόνο.

---

[258] *Règle de notre Père Saint Augustin* (1840), κεφάλαιο VIII, σ. 52-54.

[259] Επιστολή. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 123-124.

[260] *Pensionnat des Ursulines du Sacré Coeur à Lutra/ Île de Tine, Cyclades (Grèce) / Παρθεναγωγείον των εν Λουτροίς Ουρσουλινών της Ιεράς Καρδίας της νήσου Τήνου των Κυκλάδων (Ελλάς)* (χ.χ.), σ. 16. [Παραχώρηση Λ. Δημητρακοπούλου].

Σε περίπτωση που οι γονείς δεν μπορούσαν να μεταβούν στο νησί, ή στο σχολείο, έπρεπε να ενημερώσουν τις αδελφές με ποιον θα μπορούσε η διεύθυνση να έρθει σε επαφή για τις τακτικές εξόδους της μαθήτριας[261] ή σε περίπτωση ασθενείας της ή αποβολής της από το σχολείο[262]. Χαρακτηριστική μια επιστολή, με ημερομηνία 7 Σεπτεμβρίου 1868, που αναφερόταν στην αναζήτηση συνοδού για το επικείμενο ταξίδι μιας μαθήτριας:

> [..], je viens informer votre grandeur que […] ne veut pas aller à Syra alors il nous faut trouver une autre personne qui puisse accompagner la jeune fille jusqu'ici. Veuillez me dire Monseigneur si nous devons la chercher nous-mêmes ou si votre Grandeur daignera bien occuper[263].

Η αλληλογραφία, βάσει και του «Προγράμματος» της Τήνου, ήταν ελεγχόμενη, και υπεύθυνη γι' αυτό ήταν η Mère Prieure. Οι γονείς είχαν το δικαίωμα να ζητήσουν από τη διεύθυνση του σχολείου τον έλεγχο της προσωπικής αλληλογραφίας των παιδιών τους, ακόμα και για τις τελειόφοιτες μαθήτριες. Κατά τα άλλα οι γονείς, όπως και οι μαθήτριες, έπρεπε να συμμορφώνονται στους σχετικούς κανονισμούς.

Οι μαθήτριες επιτρεπόταν να αλληλογραφούν ανά 15 ημέρες, ενώ μόνο με ειδική άδεια μπορούσαν να το κάνουν ανά 8 ημέρες, και τότε στέλνοντας μόνο επιστολικά δελτάρια (cartes) και όχι επιστολές. Η ανταλλαγή σημειωμάτων (billets) μεταξύ των μαθητριών απαγορευόταν. Απαγορευόταν, επίσης, στις μαθήτριες να στέλνουν μηνύματα μέσω συμμαθητριών τους που είχαν έξοδο από τη μονή, εκτός αν λάμβαναν σχετική άδεια από τη Mère Prieure:

> Lettres. La correspondance des élèves est controlée par la Révérende Mère Prieure; elle aura lieu tous les quinze jours. Les élèves qui, par une permission spéciale, doivent écrire tous les huit jours ne pourront envoyer qu'une simple carte. Il est interdit aux élèves d' envoyer aucune lettre en dehors de la voie établie par le règlement, et de s'écrire des billets entre elles. Il leur est également défendu de charger d'aucun message ou commission leurs compagnes qui sortent du Couvent, à moins d'une permission de la Rde Mère Prieure[264].

---

[261] Επιτόπια. *Παροναξία* (1911), 6 (76), σ. 2 [ΓΑΚ (Ν)].

[262] Κάτι τέτοιο μπορούσε να συμβεί είτε λόγω μη καταβολής των διδάκτρων από τους γονείς, είτε λόγω κακής διαγωγής της μαθήτριας.

[263] Επιστολή της Sr St Fr de Sales. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 57.

[264] ΑΚΤ, Sèrie 2, 12M1 «Règlement - Programmes (sur plusieurs années)» / 12M2 [εκτός καταλογογράφησης].

Έλεγχος ασκείτο και στο θέμα της διατροφής, τόσο στην ποσότητα όσο και στην ποιότητα. Κατ' αρχάς, το σχολείο απέτρεπε τους γονείς από το να στέλνουν στις μαθήτριες φαγώσιμα, με το σχόλιο ότι η τροφή που τους παρεχόταν ήταν επαρκής: «La Direction prévient les Parents que pour le régime alimentaire étant abondant, les envois de fruits, gâteaux ou autres provisions ne seront pas acceptés»[265] Οι Τάξεις (Constitutions), στο κεφάλαιο «Du Coucher des Pensionnaires et du soin que l'on doit avoir de leur nourriture et vêtements» [266], προέβλεπαν ότι στις μαθήτριες έπρεπε να παρέχεται καλής ποιότητας τροφή, και σε ποσότητες ούτε υπερβολικά μεγάλες, ούτε υπερβολικά μικρές. Το ίδιο επιβεβαιώνεται και από την αδελφή Guedré, σε απόσπασμα που αναφέρεται στα κείμενα από τις Τάξεις μέχρι τους Κανονισμούς:

> Les Constitutions parisiennes précisent: «On leur donnera du bon pain et de la bonne viande, en telle quantité et aussi souvent que ce sera nécessaire, sans excès de trop ou de trop peu, qui puisse intéresser leur santé»; et les Règlements ajoutent: «la maîtresse Générale verra parfois les portions des pensionnaires [...] pour remarquer si elles sont faites comme il faut, tant pour la quantité que pour la qualité» (Guedré, 1960:253).

Οι μερίδες του φαγητού ελέγχονταν και οι μαθήτριες απαγορευόταν να τρώνε εκτός των γευμάτων «[...] les religieuses veillaient à ce que les enfants se lavent les mains et se rincent la bouche après le repas [...]. Il ne leur etait pas permis de manger en dehors des repas, ni cueillir des fruits du jardin [...]» (Jegou, 1987:24, 25). Εάν οι οικότροφες ήταν πολυάριθμες, υπήρχε η πρόβλεψη για δεύτερη κουζίνα για τις μοναχές: «[...] 3. Si le nombre des Pensionnaires est grand, l'on pourra faire deux cuisines, l'une pour les Religieuses et l'autre pour les dites Pensionnaires»[267].

Ως προς την προαγωγή της υγείας στο εσωτερικό των ιδρυμάτων τους, αλλά και στο ευρύτερο περιβάλλον, οι Ουρσουλίνες –πρωτοπόρες και στον τομέα αυτό, και μάλιστα στο πλαίσιο μιας ταγματικής πρακτικής (συνώνυμης, για τους περισσότερους, με απαγορεύσεις σε θέματα του σώματος)– φρόντιζαν, εφόσον μπορούσαν, για την παροχή υγειονομικής περίθαλψης (σε άλλο κεφάλαιο

---

[265] *Pensionnat des Ursulines du Sacré Coeur à Lutra/ Île de Tine, Cyclades (Grèce) / Παρθεναγωγείον των εν Λουτροίς Ουρσουλινών της Ιεράς Καρδίας της νήσου Τήνου των Κυκλάδων (Ελλάς)* (χ.χ.), σ. 16. [Παραχώρηση Λ. Δημητρακοπούλου].

[266] *Règle de notre père Saint Augustin* (1840), κεφάλαιο VII, σ. 31-33.

[267] *Règle de notre père Saint Augustin* (1840), κεφάλαιο VII, σ. 33.

αναφερόμαστε στη δημιουργία ιατρείου για τον γενικό πληθυσμό στα Λουτρά της Τήνου), ενώ μεριμνούσαν ιδιαίτερα για την προσωπική υγιεινή των μαθητριών, όπως και των αδελφών:

> Malgré son austérité, l'existence des religieuses était en fait très saine au regard des conditions générales de l'époque. […] Les préoccupations hygiénistes renforçaient ces protections: bain ou douche étaient obligatoires deux fois par jour pour les soeurs et les pensionnaires, qui se changeaient entièrement à chaque toilette (Madinier. 2011:62).

Η φροντίδα για την υγεία περιλάμβανε την επιβολή καθαριότητας στους εσωτερικούς και εξωτερικούς χώρους του σχολείου, αλλά και τη σωματική άσκηση των μαθητριών σε γυμναστήρια, όπως και σε περιπάτους και εκδρομές. Άρθρο του 1903 στην εφημερίδα *Αιγαίον* μεταφέρει μια ειδυλλιακή εικόνα για το γυμναστήριο του σχολείου των Ουρσουλινών της Νάξου:

> Συν το χρόνω άριστον αναψυχείον θέλει καταστεί το παρά την Κατσάγραν γυμναστήριον του Γαλλικού Παρθεναγωγείου, το οποίον δεντροφυτεύθεν [...] μεταβληθήσεται εις αλσύλλιον τερπνότατον και για την υγείαν και ευρωστίαν των μαθητριών […][268].

γ) Ως προς τις οικονομικές υποχρεώσεις των γονέων, στο «Πρόγραμμα», και συγκεκριμένα στο σημείο σχετικά με τις προϋποθέσεις εγγραφής των μαθητριών, διαβάζουμε ότι για την κάλυψη των αναγκών του παρθεναγωγείου και την ομαλή λειτουργία του, η φοίτηση έπρεπε να είναι τουλάχιστον μονοετής «Aucune élève n'est admise au moins d'un an. Le semestre commencé sera entièrement payé, quelle que soit la raison pour laquelle l'élève ne le termine par ou pour laquelle elle retarde son entrée»[269].

Η εξόφληση των διδάκτρων έπρεπε να γίνεται εντός συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος: «[...] εάν ο λογαριασμός δεν εξοφληθή κατά τον ωρισμένον χρόνον, η Διεύθυνσις θα ευρεθή εις την δυσάρεστον θέσιν να παραδώση την μαθήτριαν εις τους γονείς της»[270].

---

[268] Διάφορα. *Αιγαίον* (1903), 3 (83), σ. 2 [ΓΑΚ (Ν)].

[269] *Pensionnat des Ursulines du Sacré Coeur à Lutra/ Ile de Tine, Cyclades (Grèce) / Παρθεναγωγείον των εν Λουτροίς Ουρσουλινών της Ιεράς Καρδίας της νήσου Τήνου των Κυκλάδων (Ελλάς)* (χ.χ.), σ. 12. [Παραχώρηση Λ. Δημητρακοπούλου].

[270] Ό.π.

Οι γονείς ήταν υπεύθυνοι για τα προσωπικά έξοδα των μαθητριών, όπως για τα βιβλία, τη γραφική ύλη και τα αναλώσιμα των μαθημάτων, της ζωγραφικής και του σχεδίου, τα ταχυδρομικά τέλη, τη συντήρηση των υποδημάτων, τα είδη καθημερινής υγιεινής και ιατρικής περίθαλψης (που περιλάμβαναν τις επισκέψεις σε γιατρούς και τα έξοδα φαρμακείου), τις εκδρομές και τα ταξίδια[271]. Επίσης, οι γονείς ήταν υπεύθυνοι για τον προσωπικό ιματισμό των μαθητριών (ασπρόρουχα και ενδύματα) και τον εφοδιασμό τους με συγκεκριμένα είδη καθημερινής χρήσης (τέσσερις πετσέτες φαγητού, τέσσερα προσόψια, ένα μπουρνούζι, ένα προσκεφάλαιον, τέσσερα σεντόνια, ένα λευκό βαμβακερό κλινοσκέπασμα, δύο μάλλινα κλινοσκεπάσματα) και όλα τα απαραίτητα σύνεργα για το μαντάρισμα και το εργόχειρο – όλα αυτά έπρεπε να τα έχουν οι μαθήτριες κατά την εισαγωγή τους στο σχολείο.

Πολύ περισσότερο από τις απαιτήσεις σε υλικό επίπεδο, εκείνες που αφορούσαν στη συμμόρφωση των γονέων και κηδεμόνων στους κανόνες που υπαγόρευε το πρόγραμμα των Ουρσουλινών, και επομένως στο πνεύμα των αρχών τους, είχαν ως αποτέλεσμα να γίνονται έμμεσοι αποδέκτες της εκπαίδευσης που λάμβαναν τα παιδιά τους.

3.7. Μεθοδολογία και παιδαγωγικές αρχές

Προκειμένου να κατανοήσουμε τη μεθοδολογία και την παιδαγωγική που ακολουθούνταν στα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών, θα επιχειρήσουμε μια συνδυαστική προσέγγιση, λαμβάνοντας υπόψη τις παιδαγωγικές αρχές και πρακτικές που ενστερνίζονταν κάθε εποχή, παράλληλα με τα ευρήματά μας από τα παρθεναγωγεία που μελετούμε. Πρόκειται για ένα από τα πιο σημαντικά μέρη της παρούσας έρευνας, καθώς η μεθοδολογία των Ουρσουλινών, που καθόριζε τον τρόπο της διδασκαλίας αλλά και της όλης οργάνωσης, διεύθυνσης και λειτουργίας των σχολείων τους, καλύπτοντας όλες τις πτυχές της βασικότερης δράσης τους, αποτελεί από μόνη της ένα ξεχωριστό και ολοκληρωμένο θέμα μελέτης.

Ήδη από την εποχή του Παλαιού Καθεστώτος, η μεθοδολογία του τάγματος αποτυπωνόταν στα καταστατικά του κείμενα: οι *Κανονισμοί* (*Règles, Règlements*), οι *Τάξεις* (Constitutions) *και οι Θεωρήσεις* (*Considerations*) καθόριζαν τις βασικές κατευθύνσεις: α) τη μεθοδολογία και β) τις παιδαγωγικές αρχές.

[271] Η ίδια τακτική ακολουθείτο ακόμα και κατά τη δεκαετία 1970-1980.

Στον τομέα των παιδαγωγικών αρχών, οι Κανονισμοί του τάγματος, που η αρχική και βασική τους διαμόρφωση χρονολογείται από το 1640 έμελλε να συναντήσουν, λίγο αργότερα, την παιδαγωγική του Δελασάλ για τα γαλλικά ταγματικά σχολεία[272], διατυπωμένη στον Οδηγό Συμπεριφοράς του (Conduite), που αποτύπωνε τη μέθοδο διδασκαλίας του και, όπως αναφέρεται στο παράθεμα που ακολουθεί, αποτέλεσε το «ευαγγέλιο» των εκπαιδευτικών ταγμάτων και της καθολικής παιδαγωγικής, αναφερόμενο διεξοδικά στη σχολική διαδικασία και πρακτική:

> Την «conduite», «συμπεριφορά» […] να την αποδώσουμε με τον όρο «οδηγός συμπεριφοράς». Είναι ένα αναλυτικό κείμενο παιδαγωγικών και όχι μόνο αρχών που εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1706 […]. Αποτελεί το «ευαγγέλιο» των μοναστικών καθολικών ταγμάτων που ασκούν εκπαιδευτικές δραστηριότητες και, παρά τις επιμέρους τροποποιήσεις που κάθε τάγμα επέφερε […] ή τις απαραίτητες προσαρμογές για την εκπαίδευση των κοριτσιών, ο βασικός κορμός των παιδαγωγικών αρχών παραμένει σε όλους ο ίδιος. Ο Οδηγός Συμπεριφοράς του de la Salle αποτελεί ένα από τα θεμελιώδη κείμενα της καθολικής παιδαγωγικής, περιγράφει με λεπτομέρειες τη σχολική διαδικασία και πρακτική […] μέσα στην τάξη, και προτάσσει τη συνδιδακτική μέθοδο, […] έναντι της αλληλοδιδακτικής μεθόδου που προωθούνταν κυρίως από τους προτεστάντες (Καβαλλιεράκης, 2012:200, σημ.2).

Σύμφωνα με τη soeur Marie Christine, O.S.U., υπεύθυνη του σχολείου των Ουρσουλινών στο Ν. Ψυχικό[273], δεν αποκλείεται και εκείνες να άντλησαν έμπνευση από αυτό το κείμενο, πάντως το βέβαιο είναι ότι συμπορεύτηκαν, και μάλιστα προηγήθηκαν, δεδομένου ότι οι δικές τους αρχές ήταν προγενέστερες του Δελασάλ. Οπωσδήποτε, πάντως, θα πρέπει να επιμείνουμε στο γεγονός ότι οι Ουρσουλίνες είχαν τους *Κανονισμούς* τους πριν τη διαμόρφωση των αντίστοιχων από τον Δελασάλ,

---

[272] Όπως αναφέρεται και σε μια αντίστοιχη μελέτη: «Επιλέγουμε να χρησιμοποιήσουμε, από τη μία μεριά, τον όρο «καθολικά σχολεία», αφού τα σχολεία διέπονται από τις αρχές της *Conduite des écoles chrétiennes* του Jean Baptiste de la Salle, και από την άλλη, τα «γαλλικά», αφού οι ίδιοι οι εκπαιδευτές (δηλαδή καλόγεροι και καλόγριες) επιλέγουν να χρησιμοποιούν στα κείμενα της εποχής (ημερολόγια, αλληλογραφία) τον όρο "écoles françaises" (γαλλικά σχολεία) [...]» (Καβαλλιεράκης, 2012:193).

[273] «Je n'ai jamais entendu dire que les Ursulines aient collaboré avec les Frères des E.C. d'une manière effective dans le temps passés [...]. Mais les Frères sont reputés pour leur éducation, qu'un livre ait circulé, qu'elles s'en soient insprées, c' est possible. Les Ursulines, elles sont elles-même de grandes éducatrices et il n'est pas étonnant que les uns et les autres se rencontrent sur des principles communs. (Soeur Marie Christine, O.S.U. (5-5-2017), Επιστολή προς Μ. Οικονομίδου [μέσω ηλεκτρ. ταχυδρ.]).

για το τάγμα των Αδελφών των Χριστιανικών Σχολείων που ίδρυσε το 1682, επομένως μάλλον ενέπνευσαν, πιθανόν συμπορεύτηκαν, παρά ακολούθησαν. Όπως και να έχει, με δεδομένη αυτή τη συμπόρευση, μπορούμε να πούμε ότι όλα τα γαλλικά ταγματικά σχολεία ακολουθούσαν, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, τις ίδιες παιδαγωγικές αρχές και τις ίδιες μεθόδους.

Αν λάβουμε υπόψη τη διάκριση ανάμεσα στην παιδεία –«[...] μορφωτικά αγαθά και αξίες πολιτισμού της κάθε εποχής» (Δώριζας γ, 1978:109)– και την εκπαίδευση – δραστηριότητα με στόχο την επίδραση στο πνεύμα και το σώμα ενός ατόμου, μέσω της μετάδοσης γνώσεων, δεξιοτήτων και αξιών–, θα διαπιστώσουμε ότι η δεύτερη ήταν πάντα ο στόχος των Ουρσουλινών, όπως και των υπόλοιπων εκπαιδευτικών καθολικών ταγμάτων. Αυτό μαρτυρά η φροντίδα τους για την πνευματική και παιδαγωγική κατάρτιση των δασκάλων, τη σωματική και πνευματική υγεία και ανάπτυξη των μαθητών, τη δημιουργία διδακτηρίων και τον εφοδιασμό των σχολείων με τα αναγκαία εποπτικά μέσα, τη σύνθεση πλήρων αναλυτικών προγραμμάτων, τη χρήση κατάλληλων βιβλίων για κάθε βαθμίδα και, κυρίως, την εφαρμογή της μέθοδου «διδασκαλίας που αποσκοπεί στην πρόσκτηση και αφομοίωση των γνώσεων» εκ μέρους των μαθητών (Δώριζας γ, 1978:109).

Με βάση τα παραπάνω, θα εξετάσουμε ένα προς ένα τα μέρη που συνθέτουν την έννοια και το αντικείμενο της εκπαίδευσης.

3.7.1) Μεθοδολογία

Οι Ουρσουλίνες μοναχές, όπως είχαν δικές τους παιδαγωγικές αρχές, είχαν και δική τους μέθοδο, η οποία παρέμεινε σταθερή μέσα στον χρόνο, με αλλαγές, προσθήκες και μετατροπες ανάλογα με τις κατά εποχές εξελίξεις. Η μέθοδος αυτή βασιζόταν στο αξίωμα της εις βάθος διαπαιδαγώγησης των παιδιών και αναφερόταν σε τρεις πολύ συγκεκριμένους στόχους: α) την ανάπτυξη της *ευφυΐας*, β) την παράλληλη καλλιέργεια της *σκέψης* –«enseigner à penser, à passer de l'image à l'idée, à dégager des faits des grands principes. Ne pas minimiser la puissance abstractive de l'enfant»–, με τη διαμόρφωση της κρίσης, του ήθους και του θρησκευτικού αισθήματος –«du sens critique, du sens moral, du sens religieux»– και, τέλος, γ) την ενεργοποίηση των μηχανισμών της *μνήμης*.

Με τέτοιους στόχους, προοδευτικούς για την εποχή, η μεθοδολογία αυτή μεριμνούσε

με την ίδια αφοσίωση για όλο το μαθητικό σώμα, όχι μόνο για τις μαθήτριες που προχωρούσαν, αλλά και εκείνες που υστερούσαν:

> [...] ai-je aidé les élèves faibles? les queues de classe? ai-je exigé des surdouées tout l'effort dans elles étaient capables? [...] de témoigner mon estime pour les matières enseignées par d'autres professeurs? [...] suis-je convaincue de la part importante qui me revient dans la formation des enfants par la correction de leurs défauts (lutte contre la paresse, la déloyauté, le désordre, le mauvais caractère) [...] pour m'effacer personnellement tout en rendant mes cours aussi intéressants que possible afin d'enthousiasmer les élèves pour la matière enseignée? […] (*Constitutions…*, σ. 15).

Αυτό δεν σήμαινε ότι θα παραβλέπονταν οι ικανότητες των μαθητριών που πετύχαιναν καλές επιδόσεις. Έτσι, οι Κανονισμοί του Παρισιού προέβλεπαν ότι οι διδάσκουσες μπορούσαν να αναθέτουν σε τέτοιες μαθήτριες να συμβάλλουν στην εξέταση της κατανόησης του μαθήματος, κάνοντας ερωτήσεις στις συμμαθήτριές τους, με τη διαδικασία να παραμένει, βεβαίως, υπό την εποπτεία των αδελφών:

> Elles s'efforcent de rendre vivant leur enseignement; «parler peu et interroger beaucoup pour s'assurer de l'attention de l'auditoire. Les Règlements de Paris invitent les professeurs à confier à une très bonne élève, leur auxiliaire occasionnel, le soin de poser des questions [...]. Mais c'est la religieuse «qui veille à ce que toutes répondent distinctement, qui questionne pour voir si le texte est compris [...][274].

Ως βασικό εκπαιδευτικό «εργαλείο» χρησιμοποιείτο η επανάληψη, όχι όμως η μηχανική, που οδηγεί στην απομνημόνευση, αλλά η ενσυνείδητη, που συμβάλλει στην αφομοίωση:

> [...] on fait répéter «le connu avant de passer à l'inconnu»; mais savoir par routine c'est pas savoir. La mémoire habitude est inséparable du souvenir intellectuel [...]. Pour que l'enfant comprenne, il faut expliquer avec clarté [...] il vaut mieux que les enfants en sachent moins mais qu'ils le sachent parfaitement (Guedré, 1960:254).

Σημειώνουμε ότι η συνεχής επανάληψη, υπό την επίβλεψη του δασκάλου, αποτελούσε βασική αρχή και του Δελασάλ «[...] la méthode simultanée (division par niveau, place fixe et individuelle, discipline stricte, *travail répétitif* et simultané surveillé par un maître) des Frères des écoles chrétiennes (Christen, 2013)» [σ.σ. ο πλαγιασμός δικός μας].

---

[274] Règlements de Paris (1705), 1ο μέρος, κεφ. IV, άρθ. II, σ. 45 (βλ. Guedré, 1960:254).

Τα παιδαγωγικά υλικά που εξυπηρετούσαν την επανάληψη[275] και συναντάμε στον Δελασάλ ήταν συγκεκριμένα (standard) και περιλάμβαναν τους επιτοίχιους πίνακες (cartes) και τα εγχειρίδια που εξέδιδαν οι αδελφοί του τάγματός του «Un même maître peut travailler avec un matériel pédagogique standardisé (le tableau mural appelé «carte» ou les manuels édités par les Frères). On mesure le saut d'efficacité à une époque où le mode individuel est encore dominant [...]» (Chartier, 2000:44).

Επιτοίχιους πίνακες που χρησιμοποιούσαν οι αδελφές στο σχολείο της Τήνου είδαμε να φυλάσσονται στο Μουσείο των Λουτρών – ο ένας με τα γράμματα της αλφαβήτου και οι υπόλοιποι, εικονογραφημένοι, θρησκευτικού και ιστορικού περιεχομένου[276]. Διάσπαρτοι σε όλους τους διαδρόμους του σχολείου, ακόμα και έξω από τους κοιτώνες των μαθητριών, προσέφεραν, έμμεσα, συνεχή επαφή με τα αντικείμενα που παρουσίαζαν, συναποτελώντας ένα ζωντανό βιβλίο, υπό μία έννοια, μια και οι μαθήτριες είχαν συνεχή επαφή μαζί τους – ένα βιβλίο κόμικ, όπως το χαρακτήρισε η αδελφή Θηρεσία: «[...] γιατί δεν υπήρχανε δυνατότητες ούτε να υπάρχουν αρκετά βιβλία και, επιπλέον, ήταν ένας τρόπος μόρφωσης με αυτό το στυλ bande dessinée [...]»[277].

Πράγματι, ορισμένα θέματα παρουσιάζονταν σε περισσότερα από ένα carton, ώστε η εκμάθησή τους να είναι ολοκληρωμένη. Έτσι, για τις ιστορίες του Αβραάμ, του Ιωσήφ και του Μωυσή υπήρχαν συνεχόμενα cartons: Abraham, Abraham suite d'histoire, Joseph, suite d'histoire de Joseph, Moïse, suite d'histoire de Moïse, Moïse le veau d'or.

Άλλα θρησκευτικοί πίνακες παρουσίαζαν αυτοτελώς θέματα από την Παλαιά Διαθήκη: la Création et le Déluge, la Tour de Babel, Destruction de Sodome, Histoire d' Isaac, Histoire de Jacob, la Fête de Tabernacle. Υπήρχαν, βεβαίως, και θέματα από την Καινή Διαθήκη και τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους (tableaux du Nouveau

---

[275] Η επανάληψη, σύμφωνα με τον Δελασάλ, μπορούσε να έχει εφαρμογή σε πολλούς τομείς και στόχος της ήταν η εκμάθηση σε βάθος. Στο Κεφάλαιο X «Du catéchisme, de son excellence et de sa nécessité de l'étudier» και στο Άρθρο IV «De la manière d'interroger les écoliers pendant le Catéchisme» αναφέρεται η σημασία της επανάληψης για την αφομοίωση της γνώσης: «Le Maitre ne parlera pas aux écoliers pendant le catéchisme [...], mais il les interrogera presque continuellement, par plusieurs demandes et sous-demandes, afin de leur faire comprendre tout ce qu'il leur enseignera [...]» (De la Salle, 1833:130).

[276] ΜΟΛΤ.

[277] Συνέντευξη Οικονομίδου Μ. και αδελφή Θηρεσία (5-8-2009, ΜΟΛΤ, Τήνος).

Testament et des Premiers Temps de l'Église): la Décollation du saint-Baptiste, le festin nuptial, l'enfant Prodigue, le Denier de César, les Paraboles –le mauvais serviteur, le bon Samaritain, les vierges sages et les vierges folles–,Entrée de Jésus à Jérusalem, la Cène, Institution de l'Eucharistie, Jésus au jardin des Oliviers, Judas, Jésus devant Pilate, le Crucifiement.

Τα ιστορικά cartons παρουσίαζαν θέματα από την ιστορία της Γαλλίας, όπως: Populations primitives de la Gaule, Philippe XVI, Louis XIV - premières guerres.

Η καθημερινή ροή των μαθημάτων, η διάρθρωση ενός εκάστου μαθήματος και οι κανόνες λειτουργίας των τάξεων ήταν συγκεκριμένα. Κάθε αδελφή είχε την αρμοδιότητά της, η οποία δεν άλλαζε παρά μόνο με έγκριση. Στην αρχή κάθε μαθήματος, η επιβλέπουσα αδελφή (Surveillante) διένεμε στις μαθήτριες τις εργασίες που είχαν κάνει και στη συνέχεια η υπεύθυνη της τάξης αδελφής (Maîtresse) ανακοίνωνε υψηλόφωνα τι προβλεπόταν για το μάθημα της ημέρας (κατά τη γαλλική έκφραση, fait à haute voix l'offrande du travail). Οι μαθήτριες παρέμεναν όρθιες κατά την είσοδο των αδελφών και καθ' όλη τη διάρκεια της διανομής των εργασιών. Στο τέλος του μαθήματος, αφού τακτοποιούσαν τα πράγματά τους, αποχωρούσαν με τάξη: «Il faut ensuite se mettre diligemment à l'œuvre. À la fin de l'étude, on range ses livres et ses cahiers; la sortie de la salle se fait dans l'ordre indiqué»[278].

Η επιδίωξη να παρέχουν εκπαίδευση σε βάθος αποτελούσε καθοριστικό παράγοντα για τη δημιουργία νέων σχολείων, αφού την εξαρτούσε από το αν υπήρχε επαρκής αριθμός διαθέσιμων καταρτισμένων μοναχών:

> Conformément au message de la fondatrice de l'ordre, l'idéal proposé aux élèves [...]. La seconde caractéristique de cette éducation était celle d'un élitisme assumé, marqué par «la préoccupation de faire le bien en profondeur plutôt qu'en étendue». D'où une politique très restrictive d'ouverture des pensionnats en fonction du nombre de religieuses parce qu'il valait «mieux donner une bonne éducation à un nombre moins élevé de jeunes filles qu'une éducation défectueuse ou incomplète à un grand nombre (Madinier 2011:65).

[278] Ordre de Sainte-Ursule, *Règlement des élèves* (χ.χ.), Λυών : Union Romaine, imprimerie-papeterie Vve C. Jubin, σ. 12 [AKAN].

3.7.2) Παιδαγωγικές αρχές

Οι απαρχές της εκπαιδευτικής δράσης των Ουρσουλινών τοποθετούνται σε μια εποχή που δεν έχει εισαγάγει σαφείς διακρίσεις στους τομείς της γνώσης και της μεθοδολογίας – επομένως δεν μπορούμε να μιλάμε για Παιδαγωγική επιστήμη με τη σημερινή έννοια του όρου, ενώ διασταλτικά χρησιμοποιούμε και τη σχετική ορολογία.

Βασισμένες στους Κανονισμούς τους (*Règlements*), οι παιδαγωγικές αρχές των Ουρσουλινών εφαρμόστηκαν αδιάλειπτα ανά τους αιώνες, αντανακλώντας τις ηθικές αρχές του Χριστιανικού κόσμου την εποχή της ίδρυσης του τάγματος, και όχι μόνο. Μια από αυτές ήταν, για παράδειγμα, η απόδοση σεβασμού, η οποία καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα τον 17ο αιώνα (γνωστό και ως «Μεγάλο Αιώνα»)[279]: «La personne humaine, l'enfant des Ursulines doit la respecter en elle-même, chez ses compagnes ou égales, chez ses supérieurs» (Jegou, 1987:26). Η συμπόνια (τρυφερότητα καρδίας, delicatesse de coeur), η επιμονή και καρτερία (perseverance), η τάξη, η πειθαρχία και η ησυχία αποτελούσαν επίσης αρχές-οδηγούς, αλλά και στόχους, όπως και η εμψύχωση για την επίτευξη ενός σκοπού, παρά η αποθάρρυνση (Jegou, 1987:26). Ειδικά οι αρχές της τάξης, της πειθαρχίας και της εμψύχωσης διατηρήθηκαν ως θεμελιώδεις μέχρι και τον 20ό αιώνα, σε ένα πρότυπο εξατομικευμένης συλλογικής εκπαίδευσης: «[...] combien l'éducation devenue collective était personnalisée» (Jegou, 1987:26).

3.7.3) Στόχοι

Με την εφαρμογή των συγκεκριμένων–αρχών και μεθόδων οι αδελφές επιδίωκαν τέσσερις στόχους (Jegou, 1987:20-24):

α) να επιτυγχάνουν την απόλυτη προσήλωση των παιδιών στο μάθημα, ξυπνώντας το ενδιαφέρον τους[280] – έτσι, για παράδειγμα, επιδίωκαν να προσελκύουν την προσοχή των παιδιών στον χαρακτήρα των γραμμάτων και στον ήχο τους, ώστε να

[279] «Les enfants devaient apprendre à se tenir avec bonne grâce […], savoir entretenir une conversation avec aisance et distinctement […], se lever en classe à l'arrivée de leur maîtresse, […] parents, et a ne mépriser personne. La civilité, la douceur et la charité était le but visé» (Jegou, 1987:25).

[280] Règl., Βιβλίο 1, Μέρος 2, Κεφάλαιο III. a.5 (βλ. Jegou, 1987:20).

αποφεύγεται η απομνημόνευση των σχημάτων τους:

> [...] dans la classe la plus élémentaire le travail manuel était interdit et les premières lectures se font en latin de fixer davantage l'attention de l'enfant sur le caractère des lettres et sur le son au lieu de lui laisser créer l'image de l'objet et associer à cette image des relations logiques ou autres [...][281] .

β) να καλλιεργούν τη μνήμη των μαθητριών, αξιοποιώντας την έμφυτη ικανότητα της μίμησης, είτε με οπτικοακουστικά ερεθίσματα –[...] acquisitions sensorielles sont les premières à exploiter: le jet (et les jetons) pour le calcul […] les images visuelles dans le livre et les images auditives […] le vocabulaire (Jegou, 1987:21) – είτε μέσω της γραφής: «Et pour les mots, la Religieuse elle écrira quelques lettres ou mots devant ses élèves, leur faisant écrire la même chose»[282].

γ) να παρέχουν μεθοδικά και προοδευτικά εκπαίδευση τόσο στα αντικείμενα της ανάγνωσης και της γραφής όσο και στα εργόχειρα (όπως και για όλα όσα θα δίδασκαν μέσα στα χρόνια) .

Έτσι, επί παραδείγματι, για την προοδευτική εκμάθηση της γραφής, η μαθήτρια να ακολουθήσει 9 βήματα[283], από το να μάθει να κρατά την πένα με χάρη στο να γράφει καλλιγραφικά, αλλά και ευανάγνωστα: 1) tenir la plume avec grâce, 2) apprendre à bien former les lettres, 3) commencer par les plus aisées, 4) donner les liaisons, dès qu'on saura former les lettres, 5) faire écrire des mots sans lettres passantes, 6) faire écrire des mots avec lettres passantes, 7) former les lettres des deux formes de chiffres, 8) faire les espaces égales entre les jambages des lettres et 9) ne laisser que l'espace d'une lettre entre chaque mot.

Για τα εργόχειρα η διδασκαλία γινόταν επίσης μεθοδικά και προοδευτικά:

> Il en était de même pour le travail à l'aiguille. La Maîtresse commence: 1) à apprendre les ouvrages les plus aisés et necessaires comme bien faire une couture et un ourlet, 2) manquer sur le canevas et sur la toile, 3) faire de la tapisserie à point compté et après le peintre, 4) ensuite d'autres ouvrages, comme des fleurs de point de brodeur, 5) de la broderie d'or et de l'argent, 6) des passements au fuseau et 7) du

[281] Règl., Βιβλίο 1, Μέρος 2, Κεφάλαιο III. a.5 (βλ. Jegou, 1987:20).

[282] Règl., Βιβλίο 1, Μέρος 2, Κεφάλαιο VII. 2 (βλ. Jegou, 1987: 21).

[283] Règl., Βιβλίο 1, Μέρος 1, κεφ. VI (βλ. Jegou, 1987:22-23).

pont de France et d'Angleterre e.t.c.[284].

δ) να μάθουν στα παιδιά να κάνουν λογικούς συλλογισμούς και να επιχειρηματολογούν, κάνοντας χρήση της ανάλυσης, της σύνθεσης, της σύγκρισης, της επαγωγής: «[…]à enchainer les propositions, à analyser les termes avant de les synthétiser, à comparer, à déduire, à acquérir un peu l'esprit de finesse» (Jegou, 1987:23).

ε) να έχουν τα παιδιά υπό συνεχή επιτήρηση και εποπτεία[285] και

στ) να προάγουν τη μεταξύ των μαθητριών άμιλλα[286], συγχαίροντας και απονέμοντας διακρίσεις σε εκείνες που προόδευαν.

3.7.4) Εργαλεία

Τα εργαλεία που χρησιμοποιούσαν οι αδελφές για να επιτύχουν τους εκπαιδευτικούς τους στόχους ήταν η συμμετοχή, η πειθώ και η αυστηρότητα.

Ως προς τη *συμμετοχή* στη διαδικασία της εκπαίδευσης, ένας τρόπος που προσφερόταν στις πιο προχωρημένες μαθήτριες, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ήταν να τους αναθέτουν ενίοτε να κάνουν ερωτήσεις στις συμμαθήτριές τους σχετικά με το μάθημα που είχε διδάξει η Maîtresse.

Όμως και όλη η διαδικασία του μαθήματος ενθάρρυνε τη συμμετοχή των μαθητριών. Μερικές φορές η Maîtresse καλούσε κοντά της μια μαθήτρια, και ύστερα άλλη, και άλλη, να διαβάσουν κάποιο κείμενο, ενώ άλλες φορές ζητούσε από τις μαθήτριες να διαβάζουν χαμηλόφωνα, όλες μαζί, ακολουθώντας λέξη προς λέξη το κείμενο που διάβαζε η ίδια. Όταν τελείωνε η ανάγνωση, η Maîtresse καλούσε μια μαθήτρια να επαναλάβει φωναχτά όλο το μάθημα, ή ένα μέρος του, στη συνέχεια μια άλλη μαθήτρια να κάνει το ίδιο κ.ο.κ.[287]. Οι πιο προχωρημένες συμμετείχαν και πάλι

---

[284] Règl., Βιβλίο 1, Μέρος 1, κεφ. VII. a.3 (βλ. Jegou, 1987:22-23). «[…] ayant acquis un certain niveau, l'enfant passait à la classe supérieure néanmoins son âge et le période de l'année scolaire (βλ. Jegou, 1987:23).

[285] Κατά την πρακτική του 17ου αιώνα «[…] une ou deux Religieuses […] aussi bien dans le travail que durant les recréations» (Jegou, ό.π.).

[286] Règl., Βιβλίο 1, Μέρος 2, Κεφ. VIII (βλ. Jegou, 1987:24).

[287] Règl., Βιβλίο 1, Μέρος 1, Κεφάλαιο III, σ.33 (βλ. Jegou, 1987:18).

ενεργά στο μάθημα: «Les plus savantes lisaient le matin en latin et l'après-midi en "françois"» (Jegou, 1987:18).

Κάνοντας μια παρέκβαση, μπορούμε να επισημάνουμε ότι και σε αυτή την πρακτική, της διάκρισης των μαθητριών σε επίπεδα, οι Ουρσουλίνες αδελφές συμφωνούσαν με τον Δελασάλ, στα ταγματικά σχολεία του οποίου οι μαθητές, ανάλογα με τις επιδόσεις τους, χωρίζοντας σε αρχάριους, μέτριους/μέσους και προχωρημένους:

> [...] chaque réponse est juste ou fausse, et Jean-Baptiste de la Salle indique qu'on peut distinguer à chaque niveau les «commençants», les «médiocres» et les «avancés» selon la fréquence de leurs erreurs. Quand un enfant est devenu «parfait», c'est-à-dire qu'il ne se trompe plus, il peut monter dans la classe supérieure (Chartier, 2000:44).

Σημειωτέον ότι αυτή η πρακτική ακολουθείται στα ελληνογαλλικά σχολεία της Ελλάδας μέχρι και σήμερα, ειδικά στο μάθημα των γαλλικών – οι μαθητές και οι μαθήτριες εντάσσονται σε τάξεις σύμφωνα με το επίπεδό τους και όχι με την ηλικία τους[288]. Δυστυχώς, ως προς την εφαρμογή της από τις Ουρσουλίνες, όπως και από άλλα ταγματικά σχολεία, «δεν υπάρχουν σωζόμενες πηγές από τις οποίες να προκύπτει αναφορά στην ηλικία ως κριτήριο κατάταξης σε τμήμα, ούτε καθορίζεται ο χρόνος φοίτησης σε κάθε τάξη ούτε η διάρκεια συνολικής φοίτησης» (Λιανού, 2013:221).

Για την ενθάρρυνση της συμμετοχής των μαθητριών στο μάθημα, οι αδελφές προοδευτικά εισήγαν την ενεργή μέθοδο. Επί παραδείγματι, για τις μαθήτριες που γνώριζαν καλά γραφή και ανάγνωση, και μπορούσαν να προχωρήσουν σε αριθμητικούς υπολογισμούς (calcul), γνωρίζουμε ότι τον 17ο αιώνα χρησιμοποιούσαν το «jet» («une Maîtresse apprenait le calcul, selon une méthode active, le "jet"»): Μια αδελφή έδειχνε (initiait aux opérations) σε ένα ή δύο παιδιά τον τρόπο, χρησιμοποιώντας "jetons" (που πρέπει να έμοιαζαν με πούλια). Ξεκινούσε μαθαίνοντάς τους τρόπους αρίθμησης. Πετούσε στην αρχή μικρά ποσά (sommes) και

[288] Αυτή η κατηγοριοποίηση ίσχυε στο μάθημα των γαλλικών στο σχολείο των Ουρσουλινών στο Ν. Ψυχικό και κατά την εποχή φοίτησης της γράφουσας (μέχρι και το 1990). Στην έκτη δημοτικού τα παιδιά έδιναν εξετάσεις στα γαλλικά προκειμένου να καταταχθούν, ανάλογα με τις επιδόσεις τους, σε τμήμα προχωρημένο ή όχι στην α΄ Γυμνασίου. Βλ. και Chartier (2000).

στη συνέχεια μεγαλύτερους, και τα παιδιά έκαναν υπολογισμούς. Οι πιο προχωρημένες μαθήτριες έκαναν τους υπολογισμούς σε χαρτί[289] (Jegou, 1987:19).

Στις μεγάλες τάξεις, οι μαθήτριες, οικότροφες και εξωτερικές, μάθαιναν επίσης την ανάγνωση «en lettre à la main»[290]. Αρχικά διδάσκονταν γραφή, μία ώρα τη μέρα, και όταν έφταναν σε ικανοποιητικό επίπεδο, προχωρούσαν στην εκμάθηση της ορθογραφίας[291] και στη συγγραφή μικρών εκθέσεων, υπό τη μορφή επιστολών προς τους γονείς τους, ή κάποιων στίχων με θρησκευτικό θέμα και περιεχόμενο (Jegou,1987:18).

Από τα παραπάνω βλέπουμε ότι οι Ουρσουλίνες εφάρμοζαν από νωρίς τη συνδιδακτική μέθοδο, με την έννοια της διαδραστικής και ενεργητικής συμμετοχής των παιδιών στη διαδικασία της μάθησης, που ενθάρρυνε τη δημιουργία.

Η *πειθώ* ήταν ένα επίσης καθοριστικό εκπαιδευτικό μέσο, καθώς θεωρείτο αρετή της εκπαιδευτικής τέχνης για την ιδρύτρια του τάγματος: «[...] un art de manier le caractère plutôt que des principes pour communiquer le savoir» (Marie de Saint Jean Martin O.S.U., 1938:301).

Η *αυστηρότητα*[292] εφαρμοζόταν στην παιδαγωγική τους με μέτρο, σε αντιδιαστολή με τις αντιλήψεις των Γιανσενιστών (Jansénistes) της εποχής, που διακρινόταν για την

---

[289] «Les plus avancées posaient leurs opérations sur le papier. Elles passaient des jetons pour «jetter à la plume».

[290] Έπρεπε να αναγνωρίζουν τα γράμματα αλλά και τις συντμήσεις 'abréviations', που ήταν πολυάριθμες στα χειρόγραφα της εποχής.

[291] Η διδασκαλία της ορθογραφίας γινόταν με υπαγόρευση. Η Maîtresse μπορούσε να την επαναλαμβάνει κάθε μέρα, μέχρις ότου οι μαθήτριες να μην κάνουν κανένα λάθος.

[292] Ειδικά η αρχή της αυστηρότητας ήταν κοινή σε όλα τα γαλλικά ταγματικά σχολεία και διατηρήθηκε έως και τον 20ό αιώνα. Έτσι, για παράδειγμα, ο ιδρυτής της Λεοντείου Σχολής των Μαριανών αδελφών, άγιος Μαρκελλίνος Champagnat, σχεδόν δύο αιώνες μετά τις Ουρσουλίνες, υποστήριξε και εφάρμοσε την παιδαγωγική της εργασίας και, κυρίως, την παιδαγωγική της πειθαρχίας: «[... για] την αποτελεσματική μετάδοση των γνώσεων, διατηρείται η πειθαρχία και διαμορφώνεται ο σωστός χαρακτήρας του παιδιού [...]». (Λεόντειο Λύκειο Πατησίων, 1999:97). Και εξηγούσε: «Ένα σχολείο χωρίς πειθαρχία είναι προτιμότερο να μην υπάρχει. Σε μια αίθουσα όπου κυριαρχεί η αταξία, ο θόρυβος, οι φωνές, τα παιδιά υποφέρουν και ας μην το λένε. Τους δημιουργείται αποστροφή για την μελέτη. Το αντίθετο συμβαίνει όταν επικρατεί μια ήρεμη κατάσταση. Η ηρεμία είναι βασική προϋπόθεση, αν θέλουμε να προοδεύουν οι μαθητές και να επικρατεί πνεύμα δημιουργικό μέσα στην τάξη [...]» (ό.π., σ. 101). Να σημειώσουμε εδώ ότι ο πατέρας Champagnat δεν χρησιμοποιούσε τη λέξη «τιμωρία», αλλά την έκφραση «πατρική επιβολή», παρ' ότι, βεβαίως, σε ορισμένες περιπτώσεις κάποιο μέτρο τιμωρίας ήταν επιβεβλημένο: «[...] Η τιμωρία πρέπει να έχει διορθωτικό κίνητρο και να

υπερβολική της αυστηρότητα[293]. Οι αδελφές πρόσεχαν πολύ να μην προξενούν τραυματισμούς στις μαθήτριες όταν τις τιμωρούσαν:

> Les corrections corporelles n'étaient […] données qu'avec la permission de la maîresse générale et seulement dans les petites classes sans jamais infliger aux élèves «aucune peine qui les puisse rendre malades [...][294].

Η αυστηρότητα αποτυπωνόταν στην εφαρμογή της πειθαρχίας[295] και της τάξης, οι οποίες, με τη σειρά τους, αφενός απηχούσαν τους Κανονισμούς του τάγματος, αφετέρου συναντούσαν, (σε επίπεδο "εργαλείων") για άλλη μια φορά, την παιδαγωγική του Δελασάλ.

Σημειωτέον ότι τα ιδεώδη της πειθαρχίας και της τάξης θα δούμε να συμβαδίζουν με τις εκπαιδευτικές αντιλήψεις που επικράτησαν στο Ελληνικό κράτος από τα χρόνια των Βαυαρών:

> […]. Οι Βαυαροί […], αποφάσισαν να μιμηθούν το γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα [...] φρόντισαν ώστε κύριο χαρακτηριστικό της παιδείας την εποχή αυτή να είναι ο συντηρητισμός, […] η πειθαρχία και η εμμονή στη διδασκαλία του κλασσικού παρελθόντος σε συνδυασμό με την κυριαρχία της θρησκευτικής διδασκαλίας […]. (Χαρίλα, 2006: 192-193).

είναι προσαρμοσμένη στην ηλικία του μαθητή, στις ικανότητές του, όπως και στις ιδιαίτερες ψυχολογικές διαθέσεις των γονέων του. Η τιμωρία επιβάλλεται μόνον όταν η ενοχή του μαθητή είναι απόλυτα εξακριβωμένη» (ό.π.).

[293] Η συγκεκριμένη παιδαγωγική, που υποστήριζε την υπερβολική αυστηρότητα, εφαρμοζόταν έως και τον 19ο αιώνα: «[...] la perceptive "janséniste". L'accent est mis sur la nécessité d'un contrôle minutieux et tatillon. Tout un système de moyens préventifs (l'émulation) et répressifs (les sanctions disciplinaires) est mis en œuvre. La surveillance se resserre sur le travail scolaire, les mœurs, les lectures, les fréquentations, la tenue en classe ou à la chapelle, le comportement religieux. Cette forme d'éducation «traditionnelle», la plus répandue encore au XIXe siècle, car elle a fait «ses preuves», estiment ses défenseurs [...]» (Gerbod, 1968:178).

[294] Règl., Βιβλίο 1, Μέρος 1, Κεφάλαιο III.a.26) (βλ. Jegou, 1987:24).

[295] Η αυστηρότητα, ακόμα και στους Βενεδικτίνους, που δεν θεωρούνται αμιγώς εκπαιδευτικό τάγμα, έφτανε στο σημείο να παραπέμπει στη στρατιωτική πειθαρχία: «[...] monacale et militaire [...] La vie s'écoule, minutieusement réglée, entre le dortoir, le réfectoire, la salle d'études et la classe, rompue par la promenade hebdomadaire, étroitement surveillée, et les «sorties» au moment des congés [...] Silence, brouet spartiate, longues heures d'études avant et après la cérémonie du cours professoral, tout évoque aussi le couvent bénédictin [...] La cour de recréation devient le lieu de rencontre quotidien et le trait d'union entre externes et pensionnaires» (Gerbod, 1968:100).

Η *ησυχία* ήταν κάτι ακόμα στο οποίο επέμεναν οι αδελφές, αποδίδοντάς της μάλιστα διπλή αξία, ως προϋπόθεση τόσο για την καλή λειτουργία του σχολείου, όσο και για την αποτελεσματική διδασκαλία των μαθημάτων, και ειδικότερα της κατήχησης[296].

Η ησυχία, ως απότοκο της αυστηρότητας, αποτελούσε μέσο εκμάθησης και έπαιζε ιδιαίτερο ρόλο και στην παιδαγωγική του de la Salle. Στο πρώτο μέρος του βιβλίου του («Première partie: Ce qu'un Frère doit penser à son état») και στο πρώτο κεφάλαιο («Moyens dont on doit se servir pour bien faire l'école»), το άρθρο III υποστηρίζει ότι χωρίς ησυχία δεν είναι δυνατή η πρόοδος των μαθητών:

> [...] Le silence est si nécessaire pour bien faire l'école, que son seul usage suffit souvent dans un Maître, pour en respire la pratique aux écoliers: [...]. Le silence calme les esprits agités, ramène la tranquillité et rétablit l'ordre. [...]. Dans une classe où le silence n'est pas observé, il n'y a presque aucun ordre, ni attention, ni application aux devoirs [...]; peu de progrès en tout (De la Salle, 1833:17).

Με παρόμοιο σκεπτικό και στόχο, όπως αναφέραμε, οι αδελφές έδιναν επίσης ιδιαίτερη σημασία στην ησυχία, ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη μάθηση. Έτσι, κατά τη διάρκεια της μελέτης των μαθητριών, οπότε έπρεπε να επικρατεί απόλυτη σιγή, όφειλαν να τηρούν και οι ίδιες ησυχία και να κάνουν τις τυχόν παρατηρήσεις τους χαμηλόφωνα:

> Le silence de l'étude n'est pas point un silence [...]. L'esprit de discipline, le travail et la bonne tenue réclament qu'il soit absolu [...] il faut que le Surveillant s'impose à lui même la fidélité parfaite à celle règle de silence, et qu'il s'interdise toute observation faite à haute voix[297].

Η ησυχία είχε διάφορα πεδία εφαρμογής. Για παράδειγμα, υπήρχε η ησυχία των κινήσεων (Silence de l'action), που η μη τήρησή της μπορούσε να προκαλέσει διαταραχή στην ομαλή λειτουργία του ιδρύματος: πόρτες που άνοιγαν ή έκλειναν με θόρυβο, βιαστικά βήματα, βιβλία που έπεφταν στο έδαφος, μουρμουρητά, ακόμα και η παροχή βοήθειας στον χώρο της μελέτης απαγορεύονταν. Κάθε αδικαιολόγητος θόρυβος δεν είναι ανεκτός, γιατί διατάρασσε την πειθαρχία και την τάξη:

---

[296] Ο Δελασάλ, στο κεφάλαιο IX. «Περί κατήχησης» υποστηρίζει: «Le silence qui lui est imposé pendant la classe, semble ne lui être enjoint que pour donner plus de force et plus de grâce à ses paroles pendant le catéchisme» (De la Salle, 1833:122).

[297] AKT, Sèrie 2, 12M1 «Règlement - Programmes (sur plusieurs années)» / 12M2 [εκτός καταλογογράφησης].

> Le silence d'action: Une porte qui s'ouvre ou se ferme bruyamment, des pas pesants ou précipites. les livres ou les objets de travail qu'on laisse tomber à terre [...] sont autant de causes de dérangement dans le travail, dont souffriront par conséquent le silence et la discipline [...]. On accorde le moins de permission possible pendant l'étude [...]. Le Surveillant n'autorise les élèves à venir lui parler à sa chaise que dans les cas de vraie nécessité, la plupart de temps il doit refuser sans faiblesse [...][298].

Στις αίθουσες διδασκαλίας (Classes) η ησυχία ήταν επιβεβλημένη ακόμα και κατά τη διάρκεια του μαθήματος. Αυτό υποστήριζε και ο Δελασάλ στο Κεφάλαιο 1 του Α΄ μέρους του βιβλίου του (Première Partie, Chapitre I, «De l'entrée dans l'École, et du Commencement de l'École»), όπου στο άρθρο 1 συνιστούσε ησυχία σε όλους τους κοινόχρηστους χώρους του σχολείου, πολύ δε περισσότερο στις αίθουσες διδασκαλίας:

> Pendant le temps que les écoliers s'assembleront, et en entrant dans la classe, ils garderont tous un silence si exact, qu'on n'entende pas le moindre bruit [...]. Les Maîtres auront soin d'avertir que ceux qui auront parlé [...], seront punis, et qui ne leur pardonneront point les fautes qui auront été faites contre le silence et contre le bon ordre durant ce temps[299].

Τα ίδια πρέσβευαν και εφάρμοζαν και οι Ουρσουλίνες αδελφές – κανένα σχόλιο ή άκαιρη ερώτηση, που θα διατάρασσαν την ησυχία, δεν ήταν ανεκτά:

> Classe. Les élèves doivent entrer en classe en silence et en ordre [...]. Le silence doit être observé […] ou d'interrompre la leçon par des questions oiseuses ou inopportunes. Il n'est pas permis aux élèves de sortir de la classe pour aller chercher un livre ou un devoir oublié[300].

Όπως και κατά τη μελέτη, έτσι και την ώρα του μαθήματος, ο κανόνας της ησυχίας αφορούσε και στις ίδιες τις αδελφές, με τις οποίες οι μαθήτριες απαγορευόταν να

---

[298] Ό.π.

[299] Στο ίδιο κεφάλαιο γινόταν αναφορά στην προσέλευση των μαθητών στο σχολείο: «On prendra garde [...], et qu'ils ne fassent point de bruit en criant ou en chantant**.** On ne souffrira pas qu'ils s'amusent à jouer [...]; mais on aura égard qu'ils marchent avec une telle modestie dans la rue où est l'école [...]. Les Maitres veilleront et auront soin que tous les écoliers, en entrant dans l'école, marchent si légèrement et si posément, qu'on ne les entende pas [...]» (De la Salle, 1833:24).

[300] AKT, Sèrie 2, 12M1 «Règlement - Programmes (sur plusieurs années)» / 12M2 [εκτός καταλογογράφησης].

έχουν οποιουδήποτε είδους συνομιλία: «[...] il ne leur est pas plus permis de parler à la maîtresse que de se parler entre elles, tant la nuit que le jour»[301].

Εκτενής αναφορά γινόταν και στην ησυχία που όφειλε να επικρατεί και στους κοιτώνες (Dortoirs). Γενικά, απαγορευόταν οποιοσδήποτε άσκοπος θόρυβος θα μπορούσε να διαταράξει την ησυχία κατά τη διάρκεια τόσο της ημέρας όσο και της νύχτας.

Όπως είδαμε, η αυστηρότητα που διέκρινε τα ταγματικά σχολεία όπως αυτά των Ουρσουλινών αποτελούσε ιδεώδες και για το εκπαιδευτικό σύστημα του νεαρού Ελληνικού κράτους. Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο περιοριστικός χαρακτήρας του σχολείου ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής και επιθυμητός από την ελληνική κοινωνία, καθώς απέτρεπε την επαφή των παιδιών με στοιχεία που κρίνονταν μη ηθικά:

> Για άλλη μια φορά από το πρόγραμμα του *Οδηγού Αλληλοδιδακτικής* του 1850 διαφαίνεται η επιθυμία του Κοκκώνη να προφυλάξει τα παιδιά διότι, χάρη στην πολύωρη παραμονή τους στο σχολείο, απέκλειε κάθε σχέση τους με εγκληματικά στοιχεία. […] τόνιζαν την αναγκαιότητα πολύωρης παραμονής των παιδιών στο σχολείο και της απομάκρυνσής τους από το δρόμο, ώστε να μην έχουν ουδεμία επαφή με μη ηθικά στοιχεία, που θα διέβαλλαν τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους (Χαρίλα, 2006:249-250).

Η *τάξη* αποτελούσε μία ακόμη έκφραση της αυστηρότητας, κάτι που θα συναντήσουμε και στον *Οδηγό* του Δελασάλ, όπου η αρχή της τάξης (Ordre) τονιζόταν ιδιαίτερα «Les écoliers sortiront de leur classe avec ordre, en cette manière:[...]. Tous les écoliers de toutes les classes sortiront dans le même ordre et de la même manière [...] (De la Salle, 1833:144)».

Στο άρθρο III («Du devoir des Maîtres pendant que les écoliers sortent de l'École, et lorsqu'ils en sont sortis») δίνονταν οδηγίες προς τους Maîtres για την τήρηση της τάξης από τους ίδιους τους αδελφούς, που όφειλαν να την τηρούν όπως και όλα τα άλλα ιδεώδη (De la Salle, 1833: 146-148).

Η τάξη αφορούσε τόσο στα υλικά πράγματα, όσο και στα άυλα, που περιλάμβαναν τη διδασκαλία.

Η επιδίωξη της τάξης στον τρόπο διδασκαλίας επανέφερε το ιδεώδες της πειθαρχίας, όπως αναφερόταν και πάλι στο πρώτο μέρος («Ce qu'un Frère doit penser à son

[301] Ό.π.

état»), στο πρώτο κεφάλαιο («Moyens dont on doit se servir pour bien faire l'école») και στο άρθρο VII, αριθμός 7, όπου τονιζόταν η σημασία της ομοιογένειας του μαθήματος. Επί του προκειμένου, η πειθαρχία αφορούσε σε δύο επίπεδα: α) στη συμπεριφορά του δασκάλου και β) στον τρόπο διδασκαλίας:

> Conformité dans l'enseignement. – [...] Cette ponctualité d'ordre, en fixant la Conduite d'un Maître, détermine ses actions […]. Quant à la manière de faire l'école, l'uniformité doit être égale partout, sans s'écarter en rien des usages reçus; ainsi, même signes pour les leçons, même méthode pour la lecture, écriture et arithmétique; même manière de faire le catéchisme […] (De la Salle, 1833:20-21).

Το Β΄ μέρος του *Οδηγού συμπεριφοράς* του Δελασάλ («Des moyens d'établir et de maintenir l'ordre dans les Écoles») αναφερόταν σε εννέα παράγοντες που συνέβαλλαν στη διαφύλαξη της τάξης στα σχολεία (από την αυστηρότητα των δασκάλων και την τήρηση των ωραρίων μέχρι τη διανομή αρμοδιοτήτων, τις επιβραβεύσεις των ορθών συμπεριφορών, αλλά και την ομοιομορφία στα κτήρια, την επίπλωση και τον εξοπλισμό τους):

> Il y neuf choses principales qui peuvent contribuer à établir et maintenir l'ordre dans les écoles: 1o. La vigilance du Maitre, 2o. les signes, 3o. les catalogues, 4o. l'assiduité des écoliers et leur exactitude à venir à l'heure, 5o. le règlement des jours des congés, 6o. les récompenses, 7o. les corrections, 8o. l'établissement des plusieurs officiers, et leur fidélité à bien s'acquitter de leur devoir, 9o. la structure, la qualité et l'uniformité des écoles et des meubles qui y conviennent (De la Salle, 1833:149).

Και στα σημεία αυτά υπήρχε σύμπνοια μεταξύ του Δελασάλ και των Ουρσουλινών. Εμείς θα αναφερθούμε ιδιαίτερα σε εκείνα με τους αριθμούς 6, 7 και 9.

Ξεκινάμε από τον αριθμό 9, που αναφέρεται στην αρχιτεκτονική και τον εξοπλισμό των σχολικών ιδρυμάτων, για τα οποία τα ταγματικά σχολεία ξεχώριζαν. Χαρακτηριστικό είναι ένα κείμενο που αναφέρεται στο Λεόντειο Λύκειο των Μαριανών αδελφών στην Αθήνα[302]:

> Τα δυο παράλληλα κτίρια έχουν ψηλοτάβανες, ευήλιες και ευάερες αίθουσες διδασκαλίας, βιβλιοθήκη, εργαστήρια και όλους τους απαραιτήτους βοηθητικούς χώρους, όπως τραπεζαρίες, κουζίνα, κοιτώνες για τους οικότροφους μαθητές και τα δωμάτια των Frères (Λεόντειο Λύκειο Πατησίων, 2009:18).

[302] Τα ταγματικά σχολεία είχαν κοινή αρχιτεκτονική.

Μια τέτοια υποδομή έρχονταν σε πλήρη αντίθεση προς την κατάσταση που επικρατούσε σε πολλά δημόσια ελληνικά σχολεία, ακόμα και στις αρχές του 20ού αιώνα, όπως μαρτυρεί δημοσίευμα του 1927 στον τοπικό τύπο της Νάξου:

> Κατά τινα δημοσιευθείσαν στατιστικήν της υγιεινής των σχολείων και του προσωπικού αυτού, παρουσιάζονται καταπληκτικοί αριθμοί. Διδάσκαλοι και μαθηταί πάσχουν εις μεγάλην αναλογίαν, τα τε περισσότερα των διδακτηρίων είνε ανθυγιεινά, […] ετοιμόρροπα[303].

Την αρχιτεκτονική των ταγματικών κτηρίων και τους συνδυασμούς τους σε κάθε μονή χαρακτήριζε, σε γενικές γραμμές, ομοιογένεια, κάτι που έρχονται να επιβεβαιώσουν –εκτός από το προφανές, τα ίδια τα παρθεναγωγεία στην Ελλάδα– αναφορές από τα αντίστοιχα ταγματικά ιδρύματα, ακόμη και στην άλλη άκρη του Ειρηνικού:

> Ces couvents comprenaient des bâtiments scolaires (salles de classes et internat), auxquels s'ajoutaient le lieu d'habitation des religieuses (la clôture) et bien sûr la chapelle. Au sein des couvents, les églises furent longtemps les seuls éléments architecturaux témoignant, si ce n'est de fantaisie, du moins d'une certaine exubérance architecturale [...]. Avant la Première Guerre mondiale, les bâtiments reprenaient l'architecture austère et massive des pensionnats européens, sans concession aucune à l'environnement tropical. [...] La taille imposante des établissements des ursulines fit souvent de leur édification de véritables opérations d'urbanisme et contribuèrent à la renommée de l'ordre à Java (Madinier, 2011:6).

Η συγκεκριμένη αρχιτεκτονική τόνιζε δύο χαρακτηριστικά: την εσωστρέφεια των χώρων του μοναστηριού και την εξωστρέφεια του υπόλοιπου συγκροτήματος:

> Το σύνολο της Μοναστηριακής διάταξης παρουσιάζει μια έντονα εσωστρεφή αρχιτεκτονική σύνθεση. Ο χώρος που συγκεντρώνεται όλη η ζωή της κοινότητας απομονώνεται τελείως από τον έξω κόσμο. Το Καθολικό, σε αντίθεση με το Μοναστηριακό, συγκρότημα διακρίνεται από σαφή εξωστρέφεια και είναι άμεσα προσπελάσιμο από τους επισκέπτες (Δούκα και Σαρρή, 1999:139).

Αυτά είναι, βέβαια, χαρακτηριστικά κοινά στα σχολικά συγκροτήματα όλων των γαλλικών ταγματικών σχολείων. Αρκεί να παρατηρήσουμε τα κτίσματα στην Ελλάδα του Λεοντείου Λυκείου, της Ελληνογαλλικής Σχολής Πειραιά «Ο Άγιος Παύλος»

---

[303] Σημειώσεις. *Κυκλαδική Σύρου* (5-9-1927). 28 (αρ. 1.881), σ. 2 [ΓΑΚ (Ν), φάκ. 6.7].

(Saint Paul), της Ελληνογαλλικής Σχολής «Άγιος Ιωσήφ» (Saint Joseph), της Ελληνογαλλικής Σχολής «Jeanne d'Arc» στον Πειραιά κοκ.

Η φροντίδα για τους χώρους, και κυρίως για την *καθαριότητα*, αποτελούσε κατά τις Ουρσουλίνες, συντελεστή της υλικής τάξης (Ordre materiel) – είτε επρόκειτο για το ευρύτερο περιβάλλον (παραπέμποντας σε αυτό που σήμερα θα ονομάζαμε οικολογική συνείδηση), είτε για τις αίθουσες διαβίωσης, διδασκαλίας, μελέτης και αναψυχής (που έπρεπε να τακτοποιούνται, να αερίζονται, να καθαρίζονται κ.ο.κ.) και, περαιτέρω, για τα αντικείμενα χρήσης (όπως τα βιβλία, που έπρεπε να διατηρούνται σε τάξη και σε καλή κατάσταση). Σύμφωνα με τους Κανονισμούς των Ουρσουλινών, για την τήρηση των παραπάνω υπεύθυνη ήταν η Επιβλέπουσα (Surveillante):

> Avoir soin de la proprété dans l'étude, ne pas y laisser les livres en désordre, faire ouvrir ou fermer à temps, selon la saison, les fenêtres et les rideaux [...] il faut que le Surveillant soit toujours là quelques instants avant l'heure, pour s'assurer que tout est bien. On ne permet pas aux élèves de jeter de papier par terre [...][304].

Όπως αναφέραμε, οι αρχές και οι πρακτικές των Ουρσουλινών συμφωνούσαν με εκείνες του Δελασάλ, επομένως και με δύο ακόμη συνιστώσες της τάξης, τις αναφερόμενες στο πιο πάνω παράθεμα, δηλαδή τις ανταμοιβές (recompenses) και τις τιμωρίες (corrections) που προβλέπονταν για τους μαθητές και τις μαθήτριες. Παρόλο που, εκ πρώτης όψεως, τα δύο αυτά στοιχεία ανήκουν στη θεωρητική πλευρά της παιδαγωγικής τους μεθοδολογίας, ως μέσα για την επίτευξη της τάξης, εμπίπτουν εντούτοις περισσότερο στην πρακτική της πλευρά.

Οι *ανταμοιβές* (recompenses) προέκυπταν συνήθως από ένα είδος εκπαιδευτικού παιχνιδιού και αποτελούσε κοινή πρακτική σε όλα τα σχολεία του τάγματος. Ο τελικός στόχος ήταν η ανταμοιβή με την εγγραφή του ονόματος της βραβευόμενης σε ειδικό πίνακα, ή με ένα τραγούδι, το τραγούδι της νικήτριας[305], ή με κάποια έξοδο, ή με μια κορδέλα ή μετάλλιο. Οι ανταμοιβές απονέμονταν τακτικά, ακόμα και σε μηνιαία βάση, ανανεώνοντας το κίνητρο που παρείχαν στις μαθήτριες για συνεχή προσπάθεια και βελτίωση.

---

[304] AKT, Sèrie 2, 12M1 «Règlement - Programmes (sur plusieurs années)» / 12M2 [εκτός καταλογογράφησης].

[305] Στο ΜΟΛΤ είδαμε να σώζεται ένα τραγούδι του νικητή που χρονολογείται το 1901.

Το παιχνίδι ως εκπαιδευτικό μέσο έκανε την εμφάνισή του στη Γαλλία περί τα τέλη του 18ου - αρχές του 19ου αιώνα: «[…] στη Γαλλία […] οι δάσκαλοι φρόντιζαν ώστε η διδασκαλία να προκαλεί ευχαρίστηση στους μαθητές [...]. Οι δάσκαλοι εμπνέονταν από τα εκπαιδευτικά παιχνίδια (Jeux Instructifs) […] στα βιβλία […] *«L'exposé du cours complet des jeux instructifs»* (1802)» (Χαρίλα, 2006:254, 255).

Περιγραφή για τη μορφή που είχαν τα εκπαιδευτικά παιχνίδια στα σχολεία των Ουρσουλινών αντλούμε από έντυπό τους των αρχών του 20ού αιώνα. Σύμφωνα με αυτήν, δύο μαθήτριες ορίζονταν επικεφαλής των δύο ομάδων που θα σχηματίζονταν για το παιχνίδι και καθεμιά τους επέλεγε τις συμμαθήτριές της που θα ήταν οι «στρατιώτες» της ομάδας της. Στις μεταξύ τους «μάχες», ένα μέλος της μιας ομάδας έθετε ερωτήματα σε κάποιο μέλος της άλλης ομάδας και η γραμματέας της τάξης σημείωνε στο ειδικό τετράδιο τους βαθμούς που κέρδιζε κάθε πλευρά. Στο τέλος της χρονιάς, με βάση τη συνολική βαθμολογία, ανακηρυσσόταν η μαθήτρια που είχε θριαμβεύσει:

> [...] portant l'un et l'autre le nom d'un héros célèbre ou d'un Saint Protecteur, choisis par les chefs des camps, dont l'élection est faites, par les élèves de la classe. Une fois nommés [...], pour l'année, en choisissant leurs soldats. Dès ce moment, les luttes commencent [...] en voici la tactique: à la récitation des leçons [...] à une compagne du camp opposé. Le secrétaire de classe, chargé du cahier des combats, inscrit une victoire à l'élève qui a triomphé [...] s'ajoute le nombre de bonnes notes méritées pour les devoirs[306].

Στο Μουσείο των Λουτρών διασώζεται ένα έγγραφο όπου, μεταξύ άλλων, περιγράφεται η διαδικασία ανάδειξης, ανάμεσα στις καλύτερες μαθήτριες, των αρχηγών των ομάδων από την ηγουμένη και τις διδάσκουσες αδελφές:

> […] Mais la fête qui leur tenait le plus à cœur était celle de la Royauté. […]. La Mère Prière avec les Maîtresses de chaque division procédait aux élections des souverains. Cela se faisait en toute justice dans la plus grande discrétion. Il s'agissait de bien choisir les élèves les plus méritantes [...][307].

[306] *L'Écho du monastère d'Ursulines d'Hennebont* (1901), A.1 (3), σ. 49.

[307] «Enveloppe no 7, Jeux scolaires: "La fête de la Royauté"» [σελίδα τετραδίου]. ΜΟΛΤ.

Η αναγγελία και επιβράβευση των νικητριών γινόταν επίσης από την ηγουμένη: «Notre révérende Mère proclame les vainqueurs, encourage leurs efforts, en les invitant à courir à de nouveaux triomphes»[308].

Όπως αναφέραμε, μορφή επιβράβευσης μπορούσε να αποτελέσει και μια έξοδος από τη μονή – σχετική μαρτυρία αντλούμε από επιστολή της μαθήτριας Υβόννης Σπανδάρου, που χρονολογείται το 1909 «Pendant le mois de Mai nous avons un petit changement de trois jours. C'est la grande récompense, celles qui ont de bonnes notes pour la conduite iront à Colymbithra »[309].

Η Ιωάννα Σπανδάρου, αδελφή της Υβόννης, σε επιστολή της που χρονολογείται το 1913 αναφέρθηκε στις κορδέλες και τα μετάλλια που της είχαν απονεμηθεί ως επιβράβευση: «Il y a quatre semaines que je suis ici j'ai eu mon ruban de sagesse et la médaille d'application [...]»[310]. Στον έλεγχο τριμήνου της ίδιας, από τη σχολική χρονιά 1915-1916, στις παρατηρήσεις αναφέρονται και οι έως τότε βραβεύσεις της: «Mlle Jeanne a mérité 3 fois le ruban de sagesse et 4 fois la médaille d'application»[311]. Παρατηρούμε ότι οι αδελφές Ουρσουλίνες ήταν εξαιρετικά επινοητικές στη δημιουργία κινήτρων για τη συνεχή βελτίωση των μαθητριών τους.

Επίσης, θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι ως μια μορφή παιχνιδιού παρέμεινε και το θέατρο, που είχε εγκαταλειφθεί με την πάροδο των ετών, αλλά για τις Ουρσουλίνες, όπως και για τους Ιησουίτες παρέμεινε κομμάτι της παιδείας τους μέχρι και τον 20ό αιώνα. Τα θεατρικού τύπου παιχνίδια ενσάρκωσης ρόλων αποτελούσαν ένα σημαντικό δείγμα της παιδαγωγικής τους[312]. Έτσι, για παράδειγμα, στα προγράμματα του 1938-1939 που είδαμε να σώζονται στο Μουσείο των Ουρσουλινών στην Τήνο περιλαμβάνονταν θεατρικά, καθώς και μενού φαγητού τα οποία παρέπεμπαν στον ρόλο που θα είχαν μελλοντικά οι μαθήτριες ως μητέρες[313].

---

[308] *L'Echo du monastère d'Ursulines d'Hennebont* (1901), A.1 (3), σ. 49.

[309] AKT, Série 2, 100H2, H.F.21 [μη καταλογογραφημένος].

[310] AKT, Série 2, 100H2, H.F.21 [μη καταλογογραφημένος].

[311] AKT, Série 2, 100H2, H.F.21 [μη καταλογογραφημένος].

[312] Επρόκειτο για πρακτικές που ακολουθήθηκαν μεταγενέστερα και σε άλλα γαλλικά ταγματικά παρθεναγωγεία, όπως του Αγίου Ιωσήφ του Βόλου, με κοινό σκοπό «[...] να παρασχεθούν στις νεαρές τροφίμους τα απαραίτητα εφόδια ώστε να γίνουν καλές νοικοκυρές ή έντιμες εργαζόμενες, χρήσιμες στον εαυτό τους, στην οικογένεια τους και στην κοινωνία» (Χαρίτος, 2001:110).

[313] ΜΟΛΤ.

Ένα ακόμη εκπαιδευτικό μέσο που εντοπίσαμε στην Τήνο ήταν πίνακας με τίτλο «Constitutions Royales» (Βασιλικά Συντάγματα), με κείμενο στα γαλλικά, που διακήρυσσε ως στόχο την ενδυνάμωση της αρετής της φιλανθρωπίας: « [...] de pratiquer pendant notre règne, la belle vertu de la CHARITÉ». Ένας άλλος στόχος ήταν η προσήλωση στη χρήση της γαλλικής γλώσσας, μέσω και της ανταμοιβής: «Nous demandons à nos sujets la fidelité au Règlement et l'obéisance surtout pour le français; nous promettons à celles qui seront fidéles sur ce point d'une partie du "trésor caché". Et si cette fidélité est générale une soirée de piano». Ενθαρρύνονταν και άλλες δραστηριότητες, όπως, για παράδειγμα, η μουσική: «[...] Christmas party [...] un joli concert». Αλλά και οι εκπαιδευτικές εκδρομές: « [...] de visiter l'atelier du renommé sculpteur Grec Monsieur Halepas». Υποστηριζόταν, εξάλλου, η προαγωγή των καλών τρόπων και της κόσμιας διαγωγής: «Leurs majestés n'acceptent point des crises de nerfs; des pleurs à forts sanglots [...]. Celles qui ne se soumettront pas à cet article occasionneront à la bonne sœur St Pierre la peine de leur administrer chaque matin une bonne douche froide»[314].

Όπως αναφέρθηκε, τα ονόματα των αριστούχων αναγράφονταν στον τιμητικό πίνακα (Tableau d'honneur)[315]. Σύμφωνα με το πρόγραμμα της σχολικής χρονιάς 1929-1930, υπήρχαν δύο ειδών πίνακες, ένας εβδομαδιαίος και ένας μηνιαίος. Στον πρώτο αναγραφόταν το όνομα της μαθήτριας με την καλύτερη επίδοση στην έκθεση (Composition) τη συγκεκριμένη εβδομάδα, καθώς και της μαθήτριας με τις καλύτερες επιδόσεις σε όλα τα μαθήματα. Στον δεύτερο πίνακα αναγράφονταν τα ονόματα των μαθητριών που είχαν συγκεντρώσει 48 βαθμούς – ήτοι Bien – σε όλα τα μαθήματα τον συγκεκριμένο μήνα:

> Au tableau d'Honneur de la semaine paraissent: 1e: la Première pour la Composition de la semaine. 2e: la 1ère pour les succès quotidiens. On peut mettre 2 noms si la classe est nobreuse. Au tableau du mois sont inscrites: Toutes celles qui ont obtenu pour le mois du Bien à 48 point. 2e: La 1ère ou les 2 premières en Excellence[316].

Τέλος, ένα έμμεσο είδος ανταμοιβής (recompense) θα μπορούσαμε να πούμε ότι προέκυπτε και από τις εξετάσεις, για τις οποίες θα μιλήσουμε παρακάτω, σε

---

[314] Πίνακας με τίτλο «Constitutions Royales» (Βασιλικά Συντάγματα). ΜΟΛΤ.

[315] Πίνακας «Tableau d'honneur» (χ.χ.). ΜΟΛΤ.

[316] ΑΚΤ, Sèrie 2, 12M1 «Règlement - Programmes (sur plusieurs années)» / 12M2 [εκτός καταλογογράφησης].

ξεχωριστό κεφάλαιο. Οι καλές επιδόσεις και τα διπλώματα, εκτός από τα πρακτικά οφέλη, προσέφεραν ηθική ικανοποίηση.

Οι επιβραβεύσεις για τις καλές επιδόσεις δεν έπρεπε, πάντως, να λειτουργούν ως διακρίσεις: «Η άμιλλα υποχρεώνει τον καθηγητή και το μαθητή να εργάζονται με μεγαλύτερο ζήλο [...] έχει την έννοια της ανταμοιβής των προσπαθειών και όχι την υποτιμητική διάκριση μεταξύ των μαθητών»[317].

Τα μέτρα *σωφρονισμού* (corrections), με δεδομένο ότι στόχος της εκπαίδευσης ήταν όχι μόνο η παροχή γνώσεων, αλλά και η διάπλαση του χαρακτήρα, είχαν εκτεταμένη εφαρμογή στην Ελλάδα, ήδη από την εποχή του Καποδίστρια[318], σε όλα τα σχολεία, ταγματικά και μη, όπως στη Γαλλία και αλλού[319]:

Αν για ελάσσονα παραπτώματα εφαρμόζονταν τιμωρίες μέσα στην τάξη, για σοβαρότερα εμπλεκόταν η διεύθυνση του σχολείου, καθώς και οι γονείς. Σχετική αναφορά υπήρχε και στον Οδηγό του 1860: «[...] ως ποινές προτείνονται [...] η δημόσια επίπληξη, η γραπτή ενημέρωση των γονέων και, τέλος, η προσωρινή ή οριστική αποβολή του μαθητού από το σχολείο» (Χαρίλα, 2006:252-253).

Οι Ουρσουλίνες αδελφές αναγνώριζαν βεβαίως, την παιδαγωγική αξία της τιμωρίας, όμως δεν θα λέγαμε ότι η εφαρμογή τους είχε την ένθερμη υποστήριξή τους. Παρότι επέμεναν, ενίοτε μέχρις υπερβολής, στην επιβολή και την τήρηση των αρχών και των κανονισμών τους, η βιαιότητα δεν ήταν ποτέ μέσα στο πνεύμα τους, όπως χαρακτηριστικά μαρτυρούν οι Κανονισμοί της μονής του Μπορντώ, (Constitutions de Bordeaux), που προέκριναν τον σωφρονισμό «με τα λόγια μάλλον, παρά με τα

---

[317] Η αρχή αυτή ήταν κοινή σε όλα τα γαλλικά καθολικά σχολεία – ενδεικτικά αναφέρουμε τη Λεόντειο Σχολή (Λεόντειο Λύκειο Πατησίων, 1999:102).

[318] «Σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, η εκπαίδευση βασιζόταν στην αυστηρή πειθαρχία […]. Και στην περίοδο του Καποδίστρια, παρόλο που ο ίδιος γνώριζε τα εκπαιδευτικά συστήματα του εξωτερικού, η εκπαίδευση εξακολουθούσε να χαρακτηρίζεται από την αυστηρή πειθαρχία. Ο Οδηγός της Αλληλοδιδακτικής, του 1830, έδινε σαφείς εντολές στους δασκάλους για την τήρηση της πειθαρχίας μέσα στην τάξη και για τις ποινές» [...] (Χαρίλα, 2006:250-251).

[319] «Κύριος εμπνευστής του συστήματος των ποινών ήταν ο Lancaster, ο οποίος θεωρούσε ότι κάθε τάξη είναι μικρογραφία της κοινωνίας, και το σύστημα βραβεύσεων και ποινών ήταν το καταλληλότερο για να προϊδεάσει τα μικρά παιδιά για όλα αυτά που θα έπρεπε να αντιμετωπίσουν όταν θα ενηλικιώνονταν» (Χαρίλα, 2006:253).

χτυπήματα: «[...] qu' elles les corrigent plus par la parole que par coups![...]»[320]. Οι Κανονισμοί της μονής του Παρισιού (Constitutions de Paris) απέκλειαν σχεδόν απόλυτα τη χρήση σωματικής βίας:

> Quand une pensionnaire mérite d'être corrigée, la maîtresse générale ira en classe pour en faire la correction avec douceur d'esprit [...] que jamais ni par impatience ni autrement, elles ne frappent les élèves, ni les injurient[321].

Αν επιχειρούσαμε να συνοψίσουμε την παιδαγωγική των Ουρσουλινών, θα έπρεπε κατ' αρχάς να τονίσουμε τη συνοχή και τη συνέχειά της από τον 17ο αιώνα μέχρι σήμερα. Στις αρχές του 21ου αιώνα, η συνέχεια αυτή είναι εμφανής στην αναφορά της ηγουμένης των Ουρσουλινών στην Αθήνα sœur Marie Odile, Supérieure des Ursulines d'Athènes, στις παιδαγωγικές αρχές των Ουρσουλινών, όπου βασική αρχή, αυτή του οικογενειακού πνεύματος, εμφανίζονται στο πλάι εκείνων που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε κλασικές – τον σεβασμό σε κάθε παιδί ξεχωριστά[322], την αφύπνιση της συνείδησης, τον σεβασμό προς τους άλλους, τη σημασία της προσπάθειας και συνέχιζε με τις μεθόδους εκμάθησης και καλλιέργειας της γραφής, της ανάγνωσης, της επικοινωνίας, της σκέψης και του κριτικού πνεύματος, πάντα μέσα σε οικογενειακό πνεύμα:

> Principes pédagogiques:
>
> a) le respect de l'enfant «chaque enfant est unique». Ne rien dire, ne rien faire en public qui puisse le blesser. Les réprimandes seront faites en particulier.
>
> b) l'éveil de la conscience b.1) le bien b.2) le mal b.3) le respect des autres b.4) le sens de l'effort b.5) le sens chrétien
>
> c) les méthodes d'apprentissage, c.1) l'écriture c.2) la lecture [...] c.3) la communication c.4) la réflexion c.5) l'éducation du jugement c.6) l'éveil du sens artistique. Musique - dessin - peinture - broderie -sculpture. […]

---

[320] Constitutions de Bordeaux (1617), Μέρος 2ο, σ. 58 (βλ. Guedré, 1960:244).

[321] Règlements de Paris (1705), Μέρος 1ο, Άρθρο 3, σ. 24 (βλ. Guedré, 1960:244).

[322] Σε αυτό το σημείο πρέπει να τονίσουμε το γεγονός ότι οι αδελφές έδιναν μεγάλη σημασία στο να αντιμετωπίζουν κάθε παιδί ξεχωριστά, ως μοναδική οντότητα, ανάλογα με το χαρακτήρα του, και σε κάθε πτυχή της σχολικής ζωής – αξιολογείτο όχι μόνο τις ώρες των μαθημάτων αλλά στη διάρκεια των διαλειμμάτων. Οι αδελφές εξέταζαν και αξιολογούσαν τη συμπεριφορά της κάθε μαθήτριας και απέναντι στις συμμαθήτριές της.

> Les élèves s'épanouissent dans un climat chaleureux. Ce climat familial est tout à fait caractéristique de l'éducation des Ursulines[323].

Για το οικογενειακό πνεύμα θα γίνει ιδιαίτερη συζήτηση παρακάτω, στο κεφάλαιο που θα αφιερωθεί στην ανθρωπιστική δράση των αδελφών. Και αυτό γιατί πρόκειται για ένα πολυδιάστατο χαρακτηριστικό τους, με βασική συνιστώσα την ίση αντιμετώπιση όλων των μαθητριών, εύπορων και μη, ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης – κάτι που αποτέλεσε ένα από τα πιο ιδιαίτερα στοιχεία των Ουρσουλινών οπουδήποτε στον κόσμο βρέθηκαν και έδρασαν.

Η αίσθηση της οικογένειας εξασφάλιζε κατεξοχήν την ενότητα του πνεύματος και των εφαρμογών της εκπαιδευτικής τους δράσης:

> Fondée sur une «compénétration par la religion de tous les autres sujets d'enseignement», cette pédagogie était également marquée par la valeur de l'exemple mise en avant au sein d'une organisation familiale des communautés. À son sommet, la Mère supérieure devait se comporter comme «une mère encore vierge et toute surnaturelle», afin «d'assurer l'unité d'esprit et d'action dans les œuvres d'éducation». L'autorité de la supérieure était déléguée à une maîtresse générale qui la représentait dans l'école et le pensionnat. Les enfants étaient ensuite regroupées en divisions, chacune confiée à une religieuse qui en était la mère spirituelle [324].

3.7.5) Ο διάλογος των Ουρσουλινών με την παιδαγωγική του Δελασάλ

Μετά την ίδρυση του τάγματος των Ουρσουλινών, τον 17 αιώνα, το περιεχόμενο των Κανονισμών (Règlements) του, που περιγράψαμε παραπάνω, χρειάστηκε τον 18ο αιώνα να προσαρμοστεί στα τότε νέα δεδομένα, στον πυρήνα του, πάντως, παρέμεινε αμετάβλητο. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, ωστόσο, μέθοδοι εκμάθησης για χρήση στην τάξη ήταν η ατομική, η αλληλοδιδακτική και η συνδιδακτική.

Η *ατομική* μέθοδος, που προέβλεπε την ατομική διδασκαλία, σε ένα παιδί και μόνο,

---

[323] Επιστολή από τη Sœur Marie Odile, O.S.U., ηγουμένη σχολείου Ουρσουλινών μοναχών Ν. Ψυχικού, προς τη Μ. Οικονομίδου (23-12-2015).

[324] Madinier (2011), σ. 55, 65.

αναπτύχθηκε τον 18ο αιώνα[325], απευθυνόμενη στους πλουσίους, όντας ακατάλληλη για τη διδασκαλία φτωχότερων ή άπορων παιδιών – με συνέπεια να μην έχει τη στήριξη της εκκλησίας.

Η *αλληλοδιδακτική* μέθοδος συνάντησε επίσης την αντίδραση της εκκλησίας – τα εκπαιδευτικά καθολικά τάγματα, μεταξύ τους και οι Ουρσουλίνες, την εφάρμοσαν με πολλές επιφυλάξεις:

> Στις 5 Μαΐου 1816, ο υπουργός εσωτερικών Vaublanc αντικαταστάθηκε από τον Laine, και στις 30 Αυγούστου ο Gerando έστειλε μια εγκύκλιο σε όλους τους νομάρχες και τους ζητούσε να συντελέσουν στη διάδοση της αλληλοδιδακτικής μεθόδου σε όλη τη χώρα. Τη μεγαλύτερη αντίδραση στη χρήση της αλληλοδιδακτικής μεθόδου διδασκαλίας την εξέφρασαν οι εκπρόσωποι της εκκλησίας […] (Χαρίλα, 2006:71-72).

Αντίδραση στη χρήση της αλληλοδιδακτικής εκδηλώθηκε και από τους μοναχούς Ignorantins, αναδεικνύοντας τον ακριβή λόγο για τον οποίο η συγκεκριμένη μέθοδος θεωρήθηκε απορριπτέα:

> Οι Ignorantins μοναχοί υποστήριξαν ότι οι λαϊκοί δάσκαλοι που δεν δίσταζαν να έχουν ως βοηθούς τους μαθητές τους δεν ήταν σε θέση να διδάξουν το χριστιανικό δόγμα […]. Και πώς ήταν δυνατόν να διαπαιδαγωγηθούν σωστά τα παιδιά όταν ο δάσκαλός τους στήριζε τη διδασκαλία του, όχι στην αυστηρότητα, αλλά στη δημιουργία ενός ευχάριστου κλίματος μέσα στην τάξη; Για αυτό ακριβώς, όλοι οι αντίπαλοι της μεθόδου και οι εκπρόσωποι της Εκκλησίας επιθυμούσαν τη χρήση της συνδιδακτικής μεθόδου. […] (Χαρίλα, 2006:222).

Οι θεμελιωτές της αλληλοδιδακτικής ήταν από άλλη χώρα, είχαν άλλες καταβολές και, κυρίως, ανήκαν σε άλλο δόγμα: «[...] η αλληλοδιδακτική μέθοδος αναπτύχθηκε στην Αγγλία από τον Bell και τον Lancaster» (Χαρίλα, 2006:225). Έτσι, από τις αρχές του 19ου αιώνα, και συγκεκριμένα τη δεκαετία του 1820, είχε αρχίσει να εκδηλώνεται στη Γαλλία η αντίδραση τόσο του κλήρου και των μοναχών, όσο και των πολιτικά ακραία συντηρητικών, απέναντι στην αλληλοδιδακτική μέθοδο, και η προβολή της συνδιδακτικής μεθόδου ως αποδεκτής.

---

[325] «La méthodologie directe, par exemple, s'oppose à la méthodologie antérieure, traditionnelle, par l'utilisation systématique de la méthode directe (qui lui a donné son nom), de la méthode orale et de la méthode active, qui à elles trois en constituent comme le "noyau dur"» (Puren, 1988:12).

Βασικό επιχείρημα εναντίον της αλληλοδιδακτικής ήταν, όπως είδαμε, ότι δεν αρκούσε μόνο αυτή για να εξασφαλιστεί η ηθική διάπλαση (bonne moralité) των μαθητών. Η πνευματική εξέλιξη έπρεπε να συνδέεται απαραιτήτως με την ηθική και τη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση:

> Au début des années 1820, la question pédagogique est investie d'enjeux politiques: les membres du clergé et du parti ultra cherchent à contrecarrer les écoles mutuelles auxquelles ils reprochent de négliger l'apprentissage de la morale religieuse et leur opposent la méthode simultanée [...] (Christen, 2013).

Σημειωτέον ότι την εποχή αυτή η επιδίωξη, της μετάδοσης ηθικών αρχών από την εκπαίδευση, επρόκειτο να τύχει ευρείας υποστήριξης από την Ορθόδοξη και συντηρητική ελληνική κοινωνία[326].

Η *συνδιδακτική* μέθοδος εξυπηρετούσε τη μετάδοση ηθικών αρχών, με το πλεονέκτημα ότι συντελούσε στην εξοικονόμηση χρόνου διδασκαλίας, που για τα τάγματα και για τις αδελφές μεταφραζόταν σε επιπλέον χρόνο χριστιανικής διδασκαλίας «[...] montre que la progression en lecture n'est pas faite pour raccourcir la durée de l'apprentissage, mais au contraire pour l'allonger, de façon à scolariser et donc instruire chrétiennement les enfants plus longtemps» (Chartier, 2000:41).

Στη Γαλλία, τη χώρα καταγωγής της, στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα η εφαρμογή της συνδιδακτικής μεθόδου γνώριζε όλο και μεγαλύτερη αποδοχή. Ωστόσο, περί 1874 απορρίφθηκε από τον Jules Simon, επειδή συνιστούσε μηχανική απαγγελία στίχων Λατίνων και Ελλήνων συγγραφέων και προφορική διόρθωση μέσα στην τάξη κάποιων επιλεγμένων στην τύχη γραπτών από το δάσκαλο[327].

---

[326] Στον αντίποδα στην Ελλάδα, το 1863, ο υπουργός επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως, Ε. Δεληγιώργης, πρότεινε «να μετατραπεί το Διδασκαλείο Αθηνών σε τέλειο οικοτροφείο, να ληφθεί μέριμνα για τη σωστή διδασκαλία της γλώσσας και την απόκτηση φυσικών και ηθικών γνώσεων, να συμπεριληφθούν στο πρόγραμμα διδασκαλίας η ωδική, η γυμναστική και η αγρονομία [...]» (Χαρίλα, 2006:188).

[327] «En 1838, une classe de latinité s'ouvre par la prière dite par le maître suivie par la récitation de deux versects en grec des Actes des Apôtres [...] Le maître dicte le devoir, corrige celui qui vient d'être remis, rend compte du discours latin ou français [...] en 1874, Jules Simon déplore encore le maintien, dans les classes de rhétorique, de ces méthodes traditionnelles: récitation mécanique de fragments d'auteurs grecs et latins, correction orale, improvisée de quelques devoirs que le professeur choisit parmi les meilleurs et les pires qu'il lit à haute voix en les commentant» (Gerbod, 1968:123).

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι Ουρσουλίνες, ακόμα και αν δεν το είχαν ρητά διατυπώσει, επηρεασμένες προφανώς από τους Ιησουίτες, είχαν συλλάβει και επεξεργαστεί τη συνδιδακτική μέθοδο πριν από όλα τα ταγματικά σχολεία, από την ίδρυσή τους και τη διαμόρφωση των Τάξεων (Constitutions) και των Θεωρήσεών (Considerations) τους, πριν από τον Δελασάλ, που τη διεύρυνε, και, βέβαια, πριν από τον Ερβάρτο, που τη διαμόρφωσε σε παιδαγωγική μέθοδο τον 19ο αιώνα, με βάση τα τρία θεμελιώδη κοινά τους κριτήρια: της πειθαρχίας, της αυστηρότητας και της εκπαίδευσης για όλους. Αν «[...] τα στοιχεία εκείνα που χαρακτηρίζουν την ερβαρτιανή σχολή σκέψης και λειτουργίας στην εκπαίδευση [...] εστιάζονται στην ηθική, την καθοδήγηση, την πειθαρχία καθώς και τα γενικά στοιχεία γερμανικής προέλευσης [...] τα οποία δηλώνουν απόλυτη τάξη [...]» (Βελισσάριος, 2007:149), κατά την άποψή μας, οι Ουρσουλίνες, και κυρίως η ιδρύτριά τους, προβάλλουν ως προσωπικότητες εξαιρετικά πρωτοπόρες και καινοτόμες στον τομέα της παιδαγωγικής.

Έχοντας μια τέτοια παρακαταθήκη, τα σχολεία των Ουρσουλινών εμφανίζονται να πλεονεκτούν έναντι των αντίστοιχων ταγματικών σχολείων θηλέων στην Ελλάδα, στα οποία καμιάς μεθόδου η χρήση δεν υπήρξε ξεκάθαρα οριοθετημένη -εφαρμοζόταν συνδυασμός της αλληλοδιδακτικής και της συνδιδακτικής των «αδελφών του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως» δεν είναι απόλυτα ορισμένη η χρήση της καθεμιάς μεθόδου. Στοιχεία και από τις δύο χρησιμοποιούνται στο ίδιο σχολείο, στα ίδια τμήματα [...] (Λιανού 2013: 260).

Για τις Ουρσουλίνες, τα πράγματα ήταν σχετικά απλά, αφού απέναντι στην ατομική και την αλληλοδιδακτική μέθοδο, που απορρίπτονταν από την εκκλησία, η παιδαγωγική του Δελασάλ, και επομένως η συγγενής της των Ουρσουλινών, εξακολουθούσε να δίνει τις απαντήσεις.

Στην ατομική παιδαγωγική που, όπως είδαμε, απευθυνόταν στους λίγους, τους πλουσίους, ο Jean-Baptiste de La Salle αντιπαρέθετε τη διαδραστική διδασκαλία στην τάξη και την επιδίωξη ταχείας προόδου, παράλληλα με την προώθηση της γαλλικής γλώσσας – στόχους που είχαν θέσει και οι Ουρσουλίνες από την ίδρυσή τους. Για την επίτευξη των επιθυμητών αποτελεσμάτων, η παιδαγωγική του Δελασάλ προέβλεπε:

α) *Διδασκαλία από τον δάσκαλο και ομάδα μαθητών.* Ο διδάσκων αδελφός είχε τη βοήθεια των πιο προχωρημένων μαθητών (moniteurs). Το μάθημα γινόταν

διαδραστικά. Αυτή η μορφή διδασκαλίας εξασφάλιζε την ταχύτερη πρόοδο των μαθητών:

> Des interrogations fréquentes et qui obligent tous les esprits à travailler en concurrence; des explications fournies par un élève à voix haute, afin que tous ses condisciples en tirent profit; des appels réitérés, non seulement à la mémoire, mais à la réflexion des enfants. Au surplus, le professeur doit imposer par son exemple[328].

β) *Κατάργηση των λατινικών κατά την εκμάθηση της ανάγνωσης*. Τα λατινικά, γλώσσα της Εκκλησίας, είχαν μονοπωλήσει την εκπαίδευση – ακόμα και η διδασκαλία της γραμματικής γινόταν σε αυτά. Σύμφωνα με τον Δελασάλ, τα λατινικά έπρεπε να διδάσκονται μόνο στα petites écoles, όπου φοιτούσαν οι μελλοντικοί κληρικοί. Στον *Οδηγό* του Δελασάλ, στο πρώτο άρθρο του κεφαλαίου 4 (Chapitre IV. «De l'Ecriture», Article Premier. «De ce qui concerne de l'écriture en général»), σχετικά με την ισότιμη διδασκαλία λατινικών και γαλλικών, αναφέρεται ότι οι μαθητές μπορούσαν να περάσουν στην εκμάθηση των λατινικών αφού θα είχαν μάθει να διαβάζουν σωστά τα γαλλικά:

> Il est nécessaire que les écoliers sachent très parfaitement lire, tant le français que le latin, avant que de leur faire apprendre à écrire. [...] on les pourra mettre à l'écriture en les mettant dans le latin, pourvu qu'ils sachent correctement lire dans le français [...] (De la Salle, 1833:67).

Και όλα αυτά ενταγμένα σε ένα πρόγραμμα μαθημάτων που χαρακτήριζε η ισορροπία όλων των στοιχείων (περιεχομένου και μεθόδου).

Η παιδαγωγική του Δελασάλ επηρέασε όλα τα καθολικά ταγματικά σχολεία. Στην περίπτωση των Ουρσουλινών μιλάμε για σύμπνοια και συμπόρευση, αφού τα δύο τάγματα, τόσο χρονικά όσο και εκπαιδευτικά, κινήθηκαν παράλληλα[329]. Ωστόσο, υπάρχουν και δύο "ιδιαίτερα" στοιχεία στην παιδαγωγική των Ουρσουλινών, η εξιστόρηση και η υπαγόρευση.

Ι. Η *εξιστόρηση* υπήρξε βασικό στοιχείο της παιδαγωγικής των Ουρσουλινών: «[...]

---

[328] Les initiatives pédagogiques de Jean-Baptiste de La Salle, παρατίθεται στο http://agora.qc.ca/documents/jean-baptiste_de_la_salle--les_initiatives_pedagogiques_de_jean-baptiste_de_la_salle_par_freres_des_ecoles_chretiennes.

[329] Την κοινότητα των αρχών, των μεθόδων και των πρακτικών τους επιβεβαιώνει, εξάλλου, η από τον Μάιο του 2017 συμπόρευση και συνεργασία των δύο σχολείων τους στην Αθήνα.

l'art de conter est un des premiers talents qu'on leur reconnait [...]» (Guedré, 1960:240).

ΙΙ. Η *υπαγόρευση*[330], εξάλλου, κατά την οποία οι διδάσκουσες εκφωνούσαν εκτενείς περικοπές (développements) κειμένων (Gerbod, 1968:123), έπαιζε σημαντικό ρόλο ιδιαίτερα στη διδασκαλία της ιστορίας, της επιστήμης και της φιλοσοφίας[331], και βρήκε αρκετούς μιμητές.

Ένα στοιχείο σχολαστικισμού[332] συνόδευε τη διδασκαλία της γλώσσας, με την επιμονή στην εκμάθηση κανόνων γραμματικής και συντακτικού, κάτι στο οποίο συμβάδιζαν με την έμφαση που δινόταν στη Γαλλία στη διδασκαλία των ανθρωπιστικών σπουδών (enseignement des humanités):

> [...] de toute une gamme d'exercices écrits et oraux, empruntés à une tradition vieille de deux siècles: versions latines et grecques, thèmes, vers latins (jusqu'en 1880), discours latins et discours français. Explications le plus souvent littérales et grammaticales, des auteurs, récitations des poètes, analyses grammaticales dans la division de grammaire, notions de rhétorique et d'histoire littéraire constituent les principaux exercices oraux (Gerbod, 1968:130).

Κατά το α΄ μισό του 20ού αιώνα, αυτή η «μοναρχικών» αντιλήψεων παιδαγωγική αμφισβητήθηκε έντονα από τη «νέα εκπαίδευση», που έθεσε στο επίκεντρο το παιδί, ανατρέχοντας στις ιδέες του Ρουσσώ:

> Cette conception monarchique de l'enseignement est vigoureusement contestée, dès la première moitié du XXe siècle, par le courant dit de l'«éducation nouvelle», […] en suivant l'inspiration de Jean-Jacques Rousseau dans *L'Emile* [...] ne suit pas de programme préétabli ni de discipline imposée de l'extérieur. (Spick. 2001).

---

[330] Στο Μουσείο του ιδρύματος της Τήνου εντοπίσαμε σωζόμενα δύο τετράδια ιστορίας, χειρόγραφα αδελφών, στη γαλλική γλώσσα, το ένα με τίτλο «Bref résumé de l'histoire byzantine et grecque» (312-1914) και το άλλο με τίτλο «Cahiers d'histoire», που μαρτυρούν για τη διδασκαλία της ιστορίας μέσω της υπαγόρευσης-κάτι που συνέβαλλε και στον έλεγχο της ορθογραφίας και της σωστής κατανόησης της γαλλικής από τις μαθήτριες. Μέσα από μια σύγχρονη οπτική, η χρήση μέσων όπως τα εν λόγω εγχειρίδια πιθανόν παρουσιάζεται συντηρητική, έως και στείρα, ωστόσο δεν μπορούμε να μειώσουμε τη σημασία της παροχής πληροφοριών αλλά και δεξιοτήτων σε πολλά επίπεδα μέσα από τη χρήση της.

[331] Στη Γαλλία το μάθημα της φιλοσοφίας καθιερώθηκε την περίοδο της Μοναρχίας του Ιουλίου (Monarchie de Juillet) (Gerbod 1968:131).

[332] Τετράδιο της Agnès de Lastic, μαθήτριας στη Νάξο το 1895, με ασκήσεις διεξοδικού ελέγχου των γνώσεων, που μαρτυρεί την προσήλωση των αδελφών στη «λεπτομέρεια». ΓΑΚ (Ν).

Αυτή η «νέα εκπαίδευση» δεν ακολουθήθηκε από τα συντηρητικά σχολεία. Οι Ουρσουλίνες αδελφές διατήρησαν τις βασικές εκπαιδευτικές αρχές και μεθόδους τους.

Στο κεφάλαιο (3.2.) για τα μαθήματα χρησιμοποιήσαμε στοιχεία από το εγχειρίδιο «Règlement - Programme (sur plusieurs années)» των αρχών του 20ού αιώνα[333]. Θα κλείσουμε το κεφάλαιο των παιδαγωγικών αρχών και της μεθοδολογίας των αδελφών Ουρσουλινών και, στο σημείο αυτό, θα το χρησιμοποιήσουμε ως πηγή πληροφοριών για τη χρονική κατανομή των διδακτικών αντικειμένων ανά επίπεδο, κυρίως σε εβδομαδιαία βάση, καθώς η ωριαία κατανομή αναφέρεται μόνο αποσπασματικά. Παρότι τα στοιχεία αναφέρονται σε μια σχετικά πρόσφατη εποχή, δεν υπολείπονται σε σημασία και ενδιαφέρον. Με βάση, λοιπόν, το μοναδικό αυτό εύρημα που εντοπίσαμε, και που αφορούσε στη χρονιά 1929-1930, στο πρόγραμμα των διαφορετικών επιπέδων («Programme des différent cours») αναφέρονταν για κάθε επίπεδο καθημερινές τάξεις (Classes Journalières) ανά ημέρα, και μία ημέρα αφιερωμένη στις εκθέσεις (Compositions hebdomadaires).

Τα στοιχεία του α΄ και του β΄ επιπέδου είναι τα αναλυτικότερα, κάτι που εξηγείται από το γεγονός ότι το πρώτο αντιστοιχούσε στο Brevet Superieur και το δεύτερο στο Brevet Elementaire:

Για το *1er Cours* προβλεπόταν:

1) Εκτός από τις συνήθεις εκθέσεις, να δίνεται κάθε εβδομάδα μια εργασία ύφους – φιλολογικού ή ηθικού περιεχομένου – και μία επιστήμης: « Indépendamment des Compositions d'usages, donner chaque semaine un devoir de style –littérature ou morale– et un devoir de science».

2) Τα γραπτά devoirs θα γίνονταν κατά τη διάρκεια των μαθημάτων: «Les devoirs écrits doivent être faits pendant les études».

3) Η διάρκεια των συγκεκριμένων μαθημάτων θα ήταν τρεις ώρες την ημέρα, ενώ στην ανάγνωση γάλλων συγγραφέων του προγράμματος των εξετάσεων (Programme d'examen) θα αφιερωνόταν τουλάχιστον μισή ώρα.

[333] AKT, Sèrie 2, 12M1 «Règlement - Programmes (sur plusieurs années)» / 12M2 [εκτός καταλογογράφησης].

4) Το ποίημα ή η πρόζα για απαγγελία (à reciter) κάθε εβδομάδα θα προερχόταν, ει δυνατόν, από τον κατάλογο των συγγραφέων που είχαν οριστεί για κάθε Cours.

Για το *2e Cours* προστίθεται:

1) Το μάθημα της Καλλιγραφίας, ει δυνατόν τρεις φορές την εβδομάδα.
2) Οι ασκήσεις ύφους (de style) και οι απαντήσεις στις απορίες που προέκυπταν κατά τη μελέτη των μαθητριών θα παρουσιάζονταν προφορικά στην τάξη.
3) Κάθε μήνα οι μαθήτριες θα έγραφαν μια έκθεση, προσομοίωση εξέτασης (Composition, dite d'Examen), που θα περιλάμβανε ορθογραφία, άσκηση ύφους {devoir de style}, αριθμητική, μια σελίδα καλλιγραφίας. Όλα αυτά θα αξιολογούνταν ως μαθήματα του Brevet Elémentaire: «Ces devoirs seront côtés comme ceux du Brevet Elémentaire».

Τα καθημερινά μαθήματα παρουσιάζονταν ανά επίπεδο. Οι περισσότερες πληροφορίες δίνονταν γι' αυτά των μικρότερων τάξεων, όπως θα δούμε:

Α) Για το *1er Cours (Brevet Superieur)* αναφέρεται μόνο η κατανομή μαθημάτων σε εβδομάδες.

Β) Για το *2e Cours (Brevet Elementaire)* αναφερόταν η κατανομή μαθημάτων σε πρωινή και απογευματινή ζώνη, με ένδειξη «2 ώρες» για τα πρωινά και «1/2 ώρα» για τα απογευματινά. Το πρωί: Français, Récitation d'histoire ou de la littérature, de l'Arithmétique avec des corrections des problèmes au tableau noir. Το απόγευμα: Calligraphie, Sciences, Géographie avec cartes au tableau.

Σημειώνουμε ότι το 2e Cours ήταν το μόνο επίπεδο που είχε μάθημα το Σάββατο και την Κυριακή: Histoire de France, Psychologie, Physique και Arithmétique.

Γ) Για το *3e Cours* τα μαθήματα παρουσιάζονται ανά ημέρα, χωρίς ένδειξη ωρών: Δευτέρα Histoire de France, Physique, Arithmétique, Histoire Naturelle, Τρίτη Géographie, Grammaire, Littérature, Chimie. Παρασκευή Histoire de France, Physique, Arithmétique, Botanique. Σάββατο Géo[graphie], Gram[maire], Littérature, Chimie.

Σημειώνουμε ότι δεν αναφέρονται μαθήματα την Τετάρτη και την Πέμπτη.

Δ) Για το *4e Cours* Τη Δευτέρα Histoire de France, Grammaire, Arithmétique και Littérature. Την Τρίτη Géographie, Histoire Morale, Physique και Arithmétique. Την

Παρασκευή Histoire de France, Grammaire, Chimie και Littérature. Το Σάββατο Géo[graphie], Histoire Moderne, Histoire Naturelle ou Botanique και Physique.

Σημειώνουμε ότι και πάλι δεν αναφέρονται μαθήματα την Τετάρτη και την Πέμπτη.

Ε) Για το *5e Cours*. Τη Δευτέρα Histoire de France, Grammaire, Arithmétique και Physique. Την Τρίτη Géo[graphie], Grammaire, Histoire [du] Moyen Âge και Arithmétique. Την Τετάρτη Composition. Την Παρασκευή Histoire de France, Grammaire, Arithmétique και Géographie. Το Σάββατο Histoire du Moyen Âge, Grammaire, Arithmétique, Histoire Naturelle ou Botanique.

Στ) Για το 6e Cours Τη Δευτέρα Grammaire, Arithmétique, Histoire de France. Την Τρίτη Grammaire, Arithmétique, Géographie. Την Τετάρτη Composition. Την Παρασκευή Grammaire, Arithmétique και H[istoire] de France. Το Σάββατο Grammaire, Arithmétique, Hist[oire] Ancienne ou romaine.

Παρατηρούμε ότι στα επίπεδα 5 και 6 αναφέρεται την Τετάρτη Composition, μάθημα που ίσως γινόταν την ίδια ημέρα και στις άλλες τάξεις.

Καταλήγοντας, μπορούμε να πούμε ότι από τις παιδαγωγικές αντιλήψεις που διαμορφώθηκαν στο πέρασμα από το Μεσαίωνα στην Αναγέννηση, οι αδελφές στήριξαν την εκπαιδευτική τους θεωρία και πράξη στις αρχές του αγίου Αυγουστίνου και της αγίας Άγγελας, διαμορφώνοντας τη δική τους παιδαγωγική και μεθοδο. Στην πορεία τους κατά καιρούς προσαρμόστηκαν και σε κάποιες πρακτικές των Ιησουιτών (όπως οι επαναλήψεις και η επιμονή στη μετάδοση της πνευματικής κληρονομιάς), ενώ καθοριστική στάθηκε η συνάντησή τους με την παιδαγωγική του σύγχρονού τους Δελασάλ, οι αρχές και οι μέθοδοι του οποίου κινούνταν παράλληλα με τις δικές τους. Παράλληλα, τήρησαν πιστά τις αρχές τους, προβάλλοντας τα δικά τους ιδιαίτερα παιδαγωγικά χαρακτηριστικά, όπως η άμιλλα, η υπαγόρευση και η εξιστόρηση. Στόχος τους ήταν, όχι η συσσώρευση και η επίδειξη γνώσεων, αλλά η σε βάθος καλλιέργεια του χαρακτήρα, η όξυνση του νου και της κρίσης, η εμπέδωση και εφαρμογή των χριστιανικών αξιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Το φιλανθρωπικό έργο των Ουρσουλινών

4.1) Ταγματική εκπαίδευση και φιλανθρωπία στη Γαλλία

Ήδη από τον Μεσαίωνα, τα Καθολικά τάγματα (Βενεδικτίνων, Δομινικανών, Φραγκισκανών) προσέφεραν δωρεάν εκπαίδευση σε άπορους μαθητές:

> [...] au moyen âge. Apres avoir défriché l'Europe et lui avoir conservé au milieu du déluge de la barbarie du trésor des lettres et des sciences antiques, les moines restèrent partout à la tête de la civilisation et de l'enseignement. Dans cette société qui était entièrement chrétienne, la vie religieuse se prolongeait [...]. Y avait-il un orphelin, un enfant trouvé, le curé l'annonçait en chaire [...]. L'instruction était gratuitement donné à tous les degrés [...]. Les enfants les plus intelligents trouvaient, dans les couvents ou dans les écoles épiscopales, ce que l'on appelle aujourd'hui l'instruction secondaire [...]. Les grands ordres religieux, bénédictins, dominicains, franciscains, rivalisaient de zèle et d'éloquence pour distribuer à la jeunesse ce haut enseignement [...] (Pontal, 1880:IX-X).

Η δράση των ταγμάτων[1], εξ ορισμού χριστιανικού χαρακτήρα, είχε εξαρχής συνδεθεί με το πνεύμα της φιλανθρωπίας. Σε αυτήν επιδόθηκαν κατεξοχήν οι Λαζαριστές:

> [...] la figure la plus aimable, la plus douce et la plus puissante est peut être celle de Saint Vincent de Paul [...]. Mais il lui faut des auxiliaires pour compléter et continuer sa tache, et il fonde cette congrégation des Lazaristes, modeste et bienfaisante comme lui [...]» (Pontal, 1880:XI-XII).

Εξάλλου, όπως φανερώνει το όνομά τους, η φιλανθρωπία αποτέλεσε πρωταρχικό προορισμό για τις Αδελφές του Ελέους (Filles de Charité) με βάση τις αρχές του ιδρυτή τους, του Αγίου Φραγκίσκου de Salle: «De là les Filles de la Charité, réalisant le vœu de Saint François de Salle, visitant librement les malheureux [...]» (Pontal, 1880:XII).

Στην πορεία, ειδικά για ορισμένα τάγματα, η εκπαιδευτική δραστηριότητα απορρόφησε το σύνολο σχεδόν της φιλανθρωπικής τους δράσης. Έτσι, η ίδρυση και λειτουργία των ταγματικών σχολείων από τον 16ο αιώνα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί έκφανση ατομικής και συλλογικής φιλανθρωπίας. Μέσα σε αυτό το χριστιανικό πνεύμα της φιλανθρωπίας κινήθηκαν εξαρχής και οι αδελφές του εκπαιδευτικού τάγματος των Ουρσουλινών, πιστές στην αρχή της κοινωνικής αποστολής, που υπήρξε ανέκαθεν βασική πρακτική των καθολικών ταγμάτων,

[1] Πρώτο καθολικό τάγμα υπήρξαν οι Φραγκισκανοί. Ακολούθησαν οι Ιησουίτες, που ανέπτυξαν την εντυπωσιακότερη δράση διεθνώς.

ακολουθώντας το παράδειγμα των Ιησουιτών και, βέβαια, τις αρχές της ιδρύτριάς τους «Angèle Merici veut que chaque membre de l'ordre féminin qu'elle vient de fonder se sente estimée, aimée, [...] traiter avec respect, les plus simples et les plus pauvres surtout» (De Roncq, 1991:27).

Οι αδελφές μεριμνούσαν για τους απόρους και τους έχοντες οποιαδήποτε σοβαρή ανάγκη: τους ανήμπορους και τους αρρώστους[2], τους κρατουμένους στις φυλακές και στα κάτεργα, καθώς και τους αιχμαλώτους, ανεξάρτητα από την καταγωγή ή το θρήσκευμά τους «[...] ils utilisent la démotiques, ils acceptent les orthodoxes, même des prêtres, visitent bagnes et galères et rachètent des esclaves chrétiens [...] les orthodoxes se méfient de leurs liens avec le Pape [....]» (Dalegre,2002:84).

Μπορεί οι Ουρσουλίνες να μην έγιναν γνωστές ως φιλανθρωπικό τάγμα, υπήρξαν ωστόσο από τα παλαιότερα τάγματα που ανέπτυξαν δράση στον τομέα της φιλανθρωπίας, ήδη από τις αρχές του 17ου αιώνα:

> Dans la première moitie du XVIIe siècle, il s'établit en France environ trois cents maisons d'Ursulines ou, comme on les appelait alors, d'Ursules, [...] se consacrant sans bruit au soin des malades et à l'éducation des petites filles pauvres. En Bourgogne, l'œuvre fut établie en 1606, par Mlle Anne de Xainctonge, fille d'un conseiller au Parlement de Dijon [...] (Pontal, 1880:XIII).

Όπως βλέπουμε και στο παραπάνω παράθεμα, ένας τρόπος υποστήριξης των απόρων ήταν η προσφορά μαθημάτων σε εξωτερικές μαθήτριες. Οι Κανονισμοί προέτρεπαν τις αδελφές να αντιμετωπίζουν τις εξωτερικές μαθήτριες με την ίδια, αν όχι περισσότερη, στοργή που έδειχναν στις εσωτερικές: «[…] les Religieuses qui sont destinées à l'instruction des Écolières externes, s'y doivent porter avec d'autant plus d'affection [...]»[3]. Οι μαθήτριες αυτές θα θεωρούνταν ίσες και θα είχαν όλες την ίδια αντιμετώπιση, τόσο από τις αδελφές, όσο και από τις άλλες μαθήτριες:

> [...] les élèves doivent se regarder toutes comme des sœurs et témoigner une affection sincère, inspirée par une vraie charité [...] cette affection fraternelle exclut les

[2] Οι αδελφές αντιμετώπιζαν την πείνα και τις αρρώστιες μαζί με τους πάσχοντες – χαρακτηριστική μαρτυρία παρέχει μια επιστολή που αναφέρεται στην εκδήλωση τυφοειδούς πυρετού (Επιστολή (χ.χ.). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 80).

[3] Règl. Βιβλίο I, Μέρος II, Κεφάλαιο III.a.1.

impolitesses, les remarques désobligeantes, les rapports indiscrets sur les compagnes et leurs familles [...][4].

Ήδη από τους Κανονισμούς του τάγματος, με την αρχή του οικογενειακού πνεύματος, που ήδη παρουσιάσαμε στο κεφάλαιο για τις παιδαγωγικές αρχές, η κοινωνική τάξη των μαθητριών δεν επηρέαζε τη διαπαιδαγώγησή τους από τις αδελφές. Το οικογενειακό πνεύμα εντός σχολείου παρέμενε σταθερό σημείο αναφοράς: «[...] l' éducation donnée par les Ursulines est une éducation familiale collective [...] c'est l'esprit de famille»[5] και περιλάμβανε τόσο τις εσωτερικές όσο και τις εξωτερικές μαθήτριες, που αντιμετωπίζονταν όλες όχι εκπρόσωποι κοινωνικών ταξικών ομάδων, αλλά ως μονάδες και, μάλιστα, ως ισότιμα μέλη μιας οικογένειας[6].

Το γεγονός ότι παιδιά των χαμηλότερων στρωμάτων μπορούσαν να φοιτήσουν ως εξωτερικοί μαθητές και μαθήτριες σε ταγματικά σχολεία οφείλεται στο ότι τα εκπαιδευτικά τάγματα ασπάζονταν την *αρχή του σεβασμού του ατόμου* καθώς και την *αρχή της αλληλεγγύης* (που αντιστρατεύεται κάθε είδους διάκριση βάσει φύλου, φυλής, θρησκείας, εθνικής καταγωγής ή κοινωνικής τάξης), αρχές που στηρίζουν το αξίωμα ότι κάθε άτομο πρέπει να έχει πρόσβαση στην εκπαίδευση[7].

Αυτές τις χριστιανικές αρχές ήρθε, μάλιστα, να ενισχύσει στην πράξη με την παιδαγωγική του και ο σύγχρονος των Ουρσουλινών Δελασάλ. Στον *Οδηγό* του (Πρώτο μέρος, «Ce qu'un Frere doit penser a son etat», κεφάλαιο Α΄, «Moyens dont on doit se servir pour bien faire l'ecole», άρθρο ΙΙΙ) αναφέρεται η αρχή της ίσης μεταχείρισης των μαθητών: «[...]. Il ne s'attachera donc point, par préférence, à quelques uns, en ne donnant aux autres qu'une attention superficielle […]» (Salle de la, 1833:19).

---

[4] Ordre de Sainte-Ursule, *Règlement des élèves* (χ.χ.), Λυών : Union Romaine, imprimerie-papeterie Vve C. Jubin, σ. 9. [AKAN].

[5] Ό.π., πρόλογος (préface).

[6] Μέχρι και την ολοκλήρωση της παρούσας έρευνας (Ιούνιος 2017), οι Ουρσουλίνες προσπαθούσαν να υποστηρίζουν παιδιά που είχαν ανάγκη, παρέχοντας υποτροφίες φοίτησης στο σχολείο σε μαθήτριες και μαθητές που αρίστευαν, ενώ συνέχιζαν και την παράδοση της επιβράβευσης, απονέμοντας χρηματικά έπαθλα σε αριστεύσαντες στις εισαγωγικές εξετάσεις για τα ΑΕΙ.

[7] Σχετικά με την αρχή της δωρεάν εκπαίδευσης αξίζει να σημειώσουμε ότι οι Ιησουίτες παρείχαν δωρεάν εκπαίδευση πολύ πριν από την εγκατάσταση τους στα νησιά του Δουκάτου, προσφέροντας μαθήματα σε εξωτερικούς μαθητές στο κολλέγιο Louis le Grand και δημιουργώντας, μάλιστα, έναν μεγάλο εχθρό στην ίδια τη Γαλλία, τη Σορβόννη.

Οι αδελφοί και οι αδελφές των εκπαιδευτικών ταγμάτων προσέφεραν στη μονή την εργασία τους, αρνούμενοι κάθε προσωπική αμοιβή για την προς τρίτους προσφορά τους, πιστοί, μέσα και από τον τρόπο διαβίωσής τους, στις θεμελιώδεις αρχές τους της δωρεάς και της πενίας. Σε περιπτώσεις ανάγκης, απευθύνονταν στη μητρόπολη και τα αδελφά σπίτια, ενώ δέχονταν βοήθεια και από τη Διάδοση της Πίστης, όπως είδαμε, ειδικά για τη χρηματοδότηση σχολείων.

Τα έσοδα των ιδρυμάτων από τα δίδακτρα και τα τροφεία των παιδιών ευπόρων οικογενειών στήριζαν τη λειτουργία και τις δράσεις τους -έτσι, σε τεκμήριο από την αλληλογραφία των Ουρσουλινών της Τήνου θα δούμε, παρά τα περιορισμένα οικονομικά τους, να μεριμνούν για την αγορά έκτασης απαραίτητης για την οικοδόμηση ναού: «[...] pour la Cathédrale vous ferait plaisir; d'ailleurs, c'est tout ce que notre pauvreté nous permet»[8]- καθώς και την προσφορά εκπαίδευσης σε άπορα παιδιά.

Με την πάροδο του χρόνου, και με την αστικοποίηση όλο και μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού, η εκπαίδευση έγινε ευρύτερα αναγκαία, ως μέσο επιβίωσης. Το αίτημα παροχής της στους φτωχότερους[9], συμβάδισε με το αντίστοιχο για την ένταξη σε αυτήν και των γυναικών. Το γεγονός ότι προβλεπόταν μειωμένη για τις δεύτερες καταδείκνυε την κατώτερη κοινωνική τους θέση, όμως, όπως και να είχε, το θετικό ήταν πως πολλά κορίτσια άπορα, ή σε οικονομική δυσχέρεια, απέκτησαν πρόσβαση σε –κάποια, έστω– εκπαίδευση:

> Activité philanthropique et activité pédagogique sont très liées. Des cours distincts sont proposés pour les deux sexes mais ils sont moins diversifiés et le cycle d'enseignement est plus court pour les femmes. […] des pauvres, comme l'action en direction des femmes vise à […] un objectif d'universalité hérité de la Révolution française. […]d' un nécessaire travail d'instruction élémentaire [...] indissociable de la formation proprement professionnelle [...]. (Christen, 2013).

---

[8] Επιστολή (χ.χ.) ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 81.

[9] Η πρακτική της υποστήριξης άπορων παιδιών ακολουθήθηκε και από μη ταγματικά εκπαιδευτικά ιδρύματα, εντός και εκτός Ελλάδας. Ενδεικτικά παραθέτουμε το άρθρο 95 από τον κανονισμό ελληνογαλλικού λυκείου της Κωνσταντινούπολης: «Le lycée accorde l'enseignement gratuit à quelques élèves nécessiteux présentés par l'Église ou par le Syllogue Littéraire Grec ou par une communauté hellénique quelconque de la capitale. Il les reçoit à la suite d'un concours et les garde jusqu'à la fin de leurs études, à la condition qu'ils soient d'une conduite irréprochable et qu'ils se distinguent toujours dans leurs études» (Hadjichristou, 1907:29).

Ήδη, το καθεστώς της Γαλλικής Επανάστασης είχε αφαιρέσει από τις θρησκευτικές αδελφότητες το δικαίωμα να παρέχουν δημόσια εκπαίδευση, ακόμα και με την υποτυπώδη μορφή του φιλανθρωπικού έργου των επονομαζόμενων Οίκων του ελέους (Maisons de charité):

> [...] με ένα διάταγμα, στις 18 Αυγούστου 1792, αφαίρεσαν κάθε δικαίωμα στα θέματα της παιδείας, […] στο εξής η δημόσια εκπαίδευση δεν θα παρέχεται από τα σχολεία των θρησκευτικών αδελφοτήτων (Jacquet - Francillon, 47), αλλά ούτε και από τα επονομαζόμενα «Maisons de charité» (Χαρίλα, 2006: 56-57).

Τα Καθολικά τάγματα, που υφίσταντο έντονη πολεμική[10] από το Γαλλικό κράτος, θα εντείνουν το φιλανθρωπικό τους έργο.

4.2) Ταγματική εκπαίδευση και φιλανθρωπία στον Ελλαδικό χώρο

Στον υπό οθωμανική κυριαρχία Ελλαδικό χώρο, η παρουσία των καθολικών ταγμάτων και της εκπαιδευτικής και φιλανθρωπικής δράσης τους ακολούθησε τη δική της διαδρομή[11].

Η Καθολική Εκκλησία επιδίωξε κατ' αρχάς να προσεγγίσει τους Καθολικούς αλλά και τους Ορθόδοξους πληθυσμούς μέσω της εκπαίδευσης, κάτι που εξυπηρετούσε, σε δεύτερο επίπεδο, τις βλέψεις του Γάλλου βασιλιά για διείσδυση στην περιοχή με όχημα την πολιτιστική επιρροή και τη διάδοση της γαλλικής γλώσσας. Στο πλαίσιο αυτό, οι καθολικές ιεραποστολές, και ειδικά εκείνες των γαλλικών εκπαιδευτικών ταγμάτων, άρχισαν να έρχονται για να συνδράμουν τους ντόπιους χριστιανικούς πληθυσμούς.

Εφόσον διακηρυγμένος στόχος των ταγμάτων ήταν η παροχή βοήθειας σε ανθρώπους

---

[10] Η πολεμική αυτή ξεκίνησε στις αρχές του 19ου αιώνα, με το μονοπώλιο της Εκκλησίας στην εκπαίδευση να παραμένει αναμφισβήτητο μέχρι το 1850. Την περίοδο 1840-48 η διαμάχη για την ελευθερία της εκπαίδευσης έφτασε στο αποκορύφωμά της, ωστόσο η κατάσταση δεν άλλαξε ιδιαίτερα, όπως δείχνει το γεγονός ότι ακόμα και με τον νόμο Falloux οι μοναχές μπορούσαν να διδάξουν με ένα απλό έγγραφο (lettre d'obédience), ενώ στα δημόσια σχολεία οι δασκάλες έπρεπε να διαθέτουν βεβαίωση καταλληλότητας (brevet de capacité).

[11] Μολονότι, ειδικά στην αρχή, από τους βασικούς τους στόχους ήταν η δράση απέναντι στους «απίστους», αλλά και στους «αιρετικούς» (ήτοι στους μη Καθολικούς), ο κύριος εμπνευστής τους, και κινητήρια δύναμη των ταγμάτων, πάπας Γρηγόριος ΙΓ΄ (1572-1585), στενός συνεργάτης των Ιησουιτών, στόχευε στην καρδιά της Ορθοδοξίας, τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, χρησιμοποιώντας ως μέσο την εκπαίδευση, παράλληλα με την έκδοση βιβλίων και τη συστηματική κατήχηση.

που τη χρειάζονταν, δυνάμει αποδέκτες μιας τέτοιας αρωγής ήταν οι Ελληνικοί και οι Χριστιανικοί εν γένει πληθυσμοί πολλών περιοχών που υπέφεραν υλικά ή/και πνευματικά. Πόσω μάλλον που οι Ορθόδοξοι Έλληνες, μετά την παλαιότερη κυριαρχία των Καθολικών Ενετών, διατελούσαν σε καθεστώς δεύτερης υποτέλειας, και μάλιστα σε αλλόθρησκους, τους Μουσουλμάνους Τούρκους, υποκείμενοι σε δυσβάσταχτη συχνά φορολογία και στις ορέξεις τοπικών εκπροσώπων μιας καταπιεστικής εξουσίας, με ελάχιστη ή και καθόλου εκπαίδευση.

Η ιδέα ότι οι υπόδουλοι και πενόμενοι χριστιανοί αδελφοί Έλληνες χρειάζονταν υποστήριξη για την υλική και πνευματική επιβίωσή τους αποτέλεσε το έδαφος για την ανάπτυξη της ταγματικής αποστολικής δράσης στο Αιγαίο (Oikonomidou, 2009:105).

Την αρχή, φυσικά, την έκαναν οι Ιησουίτες, που εγκαταστάθηκαν πρώτοι στον ελλαδικό χώρο, όπως είδαμε, και απέκτησαν τη σχετική εξοικείωση. Από τον 17ο αιώνα οι Ιησουίτες παρείχαν δωρεάν εκπαίδευση στα σχολεία τους στο νησί της Χίου, όπως περιγράφει η «Αναφορά» του Ιερώνυμου Germano περί της Κινητής Αποστολής (Mission Volante) και του εκπαιδευτικού έργου στη μονή της Χίου:

> Τα σχολεία μας είναι δυο: ένα για την διδασκαλία της γραφής και ανάγνωσης στα παιδιά και ένα για τα ανθρωπιστικά γράμματα και την ιταλική γλώσσα, που χρησιμοποιείται πολύ στα μέρη αυτά. Προσέχουμε την εκπαίδευση των νέων και δεν επιτρέπουμε να αναμιγνύονται με άλλους οι οποίοι θα τους έδιναν ενδεχομένως κακό παράδειγμα. Κατά τον ελεύθερο καιρό, τους κρατούμε σε μια αυλή όπου παίζουν κόσμια μεταξύ τους. Δεν φεύγουν χωρίς την άδεια του επιμελητού του σχολείου. Την Κυριακή εκτός από το κήρυγμα και τα αναγνώσματα γίνεται η κατήχηση. Δεν παραμελούμε να βοηθάμε τους φτωχούς που συνεχώς χτυπάνε στην πόρτα μας, Λατίνους και Έλληνες[12].

Όπως, μάλιστα, μαρτυρεί επιστολή των γερόντων (Vieillards) της Σαντορίνης, η συνεισφορά των καθολικών ιεραποστολών αναγνωριζόταν ήδη από τον 17ο αιώνα:

> […] d'autant que ces Peres sont la lumiere des ignorants, la force des foibles, la sante des malades, la consolation des affligez, & le salut de nous autres pecheurs [...] il y a trois ans que la sacree Congregation de propaganda fide vouloit nous enlever le R.P.

[12] Ιερώνυμου Germano, «Αναφορά» περί της Κινητής Αποστολής (Mission Volante) των Ιησουιτών στη μονή της Χίου (APF SOCG 183, φ. 27-28). Το παράθεμα και σχετικές πληροφορίες στο: Ρούσσος-Μηλιδώνης (2002), σ. 57-58,60.

> Francois Richard, & reconnoissans le besoin que nous auions de luy [...] de nous faire cette faveur que de nous le laisser, & de nous point priver de l'assistance qu'il nous rend depuis tant d'annees [...]. Davantage qui est celuy qui auroit la hardiesse de faire sortir d'ici les Peres Jesuites? puisqu'ils sont cheris de tous [...] ne scauons-nous pas qu'ils ont obtenu par vostre moyen un puissant bara, & de lettres de faveur de l'Empereur Ottoman [...] [13].

Όπως και στην Αναφορά του Germano, που είδαμε παραπάνω, έτσι και στην «Αναφορά d'Aullrey / Μασσαλία 7 Οκτωβρίου 1650», αναφέρεται ότι οι αδελφοί έκαναν δεκτά στο σχολείο τους τα παιδιά των Ορθοδόξων, όπως αυτά των Καθολικών:

> Από τις άλλες δραστηριότητές μας αναφέρω τις επισκέψεις στους ασθενείς, συμπεριλαμβανομένων και των πανωλόβλητων. Στις φύλακες συμπαραστεκόμαστε στους κρατούμενους με τόση φροντίδα [...]. Τα Ελληνόπουλα συχνάζουν στο σχολείο μας από κοινού με τα παιδιά των Λατίνων[14].

Γενικά, η επαφή των ταγμάτων, ιδιαίτερα των Ιησουιτών, με τους τοπικούς πληθυσμούς δεν γινόταν με στόχο να υπονομεύσει τα ήθη και τα έθιμά τους: «[...] en aucune façon changer les usages, les rites et les mœurs des peuples [...] mais les conserver et les protéger» (Lacouture, 1991β:305).

Με την άφιξή τους, στο α΄ μισό του 17ου αιώνα, στη Νάξο, που αποτελεί πεδίο της έρευνάς μας, οι Ιησουίτες δημιούργησαν κέντρο ιατρικής βοήθειας, όχι μόνο για τους ευγενείς Καθολικούς του νησιού, αλλά για όλους όσοι είχαν ανάγκη, προσφέροντας και φαρμακευτικό υλικό, το οποίο έφεραν από το εξωτερικό (Κωτσάκης, 2001:150).

Στην Τήνο, το δεύτερο βασικό πεδίο της έρευνάς μας, πρώτες βοήθειες προσέφεραν οι Ουρσουλίνες, δημιουργώντας μάλιστα και ιατρείο στον χώρο του σχολείου που ίδρυσαν στο β΄ μισό του 19ου αιώνα, προσθέτοντας την προσφορά αυτή στο φιλανθρωπικό τους έργο. Πέρα από καινοτομία, το ιατρείο αυτό αποτέλεσε μια τεράστιας σημασίας βοήθεια προς τους κατοίκους του νησιού, σε εποχές που δεν υπήρχαν γιατροί στα χωριά του. Μια αδελφή ήταν υπεύθυνη για τις πρώτες βοήθειες και αρκετές φορές τα φάρμακα παρασκευάζονταν από βότανα στο μοναστήρι, μέσα

[13] Βλ. Richard (1657), σ. 387-388.

[14] Παρατίθεται στο: Ρούσσος-Μηλιδώνης (2002), σ. 68.

σε συγκεκριμένη αίθουσα που λειτουργούσε σαν εξωτερικό ιατρείο[15].

Υπό αυτή την έννοια, οι Ιησουίτες πρώτοι και εν συνεχεία οι Ουρσουλίνες, πέραν της ανθρωπιστικής και εκπαιδευτικής τους δράσης, επιτέλεσαν και σημαντικό κοινωνικό έργο στον Ελλαδικό χώρο.

Δεν έλειψαν εκδηλώσεις φιλανθρωπίας και από άλλους φορείς του Καθολικισμού, είτε επρόκειτο για ταγματικές δράσεις είτε για κινήσεις συνδρομής σε έκτακτες περιστάσεις. Ένα παράδειγμα της πρώτης κατηγορίας μαρτυρεί δημοσίευμα, τον Νοέμβριο του 1929 στη *Φωνή Πάρου Νάξου*, που εξήρε την προσφορά περίθαλψης σε ασθενείς όλων των κοινωνικών τάξεων από το Γαλλικό Νοσοκομείο Αγίου Σεβαστιανού των Αδελφών του Ελέους στη Σύρο:

> Πλούτος, ευμάρεια και χλιδή βεβαίως δεν υπάρχει εν τω ιδρύματι διότι τούτο είνε φιλανθρωπικόν και όχι θησαυριστικόν, αλλά διά τούτο ακριβώς το συνιστώμεν θερμώς εις τους συμπολίτας μας, διότι εκεί ο ασθενής πάσης τάξεως και οικονομικής καταστάσεως θα εύρη ασφαλές καταφύγιον[16].

Ένα χρόνο νωρίτερα, το 1928, η *Κυκλαδική* είχε αναφερθεί στη χρηματική ενίσχυση που προσέφεραν ο ίδιος ο Πάπας, όπως και ο Καθολικός αρχιεπίσκοπος Αθηνών, για την ανακούφιση των θυμάτων των φοβερών σεισμών της Κορίνθου – τέτοιες κινήσεις έδιναν το παράδειγμα της υπέρβασης των δογματικών και άλλων διαφορών στο όνομα της αλληλεγγύης μπροστά στον ανθρώπινο πόνο:

> Διά τους σεισμοπαθείς Κορίνθου, ο Πάπας απέστειλε 200.000 φρ. Ο Παν. Αρχιεπίσκοπος εν Αθήναις Καθολικών κ. Ιωάννης Φιλιππούσης προσέφερε δρχ. 5.000[17].

4.3) Φιλανθρωπική δράση των Ουρσουλινών στη Νάξο και την Τήνο

Άπορα παιδιά και εξωτερική φοίτηση

Στο σχολείο των Ουρσουλινών στη Νάξο, σύμφωνα με τις Τάξεις (Constitutions) του τάγματος σχετικά με την εκπαίδευση των απόρων, υπήρξε μέριμνα για τα κορίτσια

---

[15] [«Η σχολή των Ουρσουλινών αδελφών στην Τήνο»]. Κείμενο για χρήση των αδελφών στο ΜΟΛΤ (επιμ. αδελφή Θηρεσία, υπεύθυνη ΜΟΛΤ) (χ.χ.) [παραχώρηση για την έρευνα, 2009]. ΜΟΛΤ.

[16] Το εν Σύρω Γαλλικόν Νοσοκομείον Αγ. Σεβαστιανού των Αδελφών του Ελέους. *Φωνή Νάξου Πάρου* (1929), σελ. 4 (198) [ΓΑΚ (Ν)].

[17] Σημειώσεις. *Κυκλαδική Σύρου* (1928), 29 (1.942), σ. 1. [ΓΑΚ (Ν), φάκ. 6.7].

των ασθενέστερων στρωμάτων, χωρίς διάκριση δόγματος. Ήδη, επιστολή με ημερομηνία 29 Ιουλίου 1716, μαρτυρεί ότι και την εποχή εκείνη, ενώ δεν υπήρχε ακόμα το σχολείο, η λειτουργία τάξεων για εσωτερικές, αλλά και για εξωτερικές μαθήτριες: «[..] establir la cloture et l'ouverture des classes des pensionnaires et d'externes [...]»[18].

Τον 19ο αιώνα τα τάγματα μετέβαλαν τους σκοπούς τους ως προς τη δράση τους στο εξωτερικό, και ειδικά στην Οθωμανική επικράτεια, με τη φιλανθρωπική τους δραστηριότητα να αλλάζει αποδέκτες, καθώς αποστολή τους δεν ήταν πλέον μόνο να συνδράμουν τους Χριστιανούς που βρίσκονταν κάτω από την εξουσία του Ισλάμ, αλλά και να περιορίσουν έναν ενδοχριστιανικό αντίπαλο, τον Προτεσταντισμό, που είχε αρχίσει να εξαπλώνεται επικίνδυνα:

> Sous prétexte de reforme, le protestantisme, avide comme tous les faiseurs de révolution, se hâta de confisquer les biens des pauvres et des écoles [...]. Aussi pour continuer sa mission, l'église fut obligée de former ses prêtres dans des séminaires séparés des universités, et de créer, pour ses œuvres de charité et d'enseignement, des congrégations ayant chacune leur règle, leurs vœux plus ou moins longs et leurs supérieurs (Pontal, 1880:X).

Μια αναφορά (Relazione) της 10ης Ιουλίου 1872 από τον Cappellano Giorgio Lambiri Sacerdote αναφέρεται, σε ειδική παράγραφο, σε ένα από δύο σχολεία που είχαν ιδρύσει οι Καθολικοί στο χωριό Αγάπη της Τήνου, στο οποίο δίδασκαν οι μοναχές «Nota particolare «2de. La seconda scuola delle ragazze si fà d'una Monaca Orsoliina la quale zela molto per cotesta scuola onda quelle que frequentano in éssa [...]. 3o. In questo villagio di Agapi sono cinque Orsoline, e due Francescane [...]»[19].

Λίγο νωρίτερα, το 1862, είχε ιδρυθεί και το σχολείο Ουρσουλινών στην Τήνο. Σε αυτό ως εξωτερικές μαθήτριες γίνονταν δεκτά άπορα κορίτσια και των δύο δογμάτων.

Μια ένδειξη της ευρύτητας πνεύματος που χαρακτήριζε τις αντιλήψεις των Ουρσουλινών, όπως και άλλων ταγμάτων, είναι το γεγονός ότι η ανθρωπιστική εκπαιδευτική τους δράση εκτεινόταν, όχι μόνο πέραν των Καθολικών, αφού

---

[18] Επιστολή (29-7-1716) από την Ηγουμένη Sr Marie de St Dominique, Sup des Ursulines de la Rue Saint Jacques à Paris, με πιθανό παραλήπτη τον J. Thomas. ΑΟΝΨ, φάκ. «Lettres et écrits des anciennes Ursulines du Monastère de Paris, Rue St Jacques, Naxos».

[19] «Relazione per la visita della Cappellaria di Agapi, fatta da Sua Eccellenza Revendisssima Monsgr. Giovanni Marangò Vesso di Tine & cc. ai 26 Maggio 1872» [μη καταλογογραφημένο]. ΑΚΤ.

προσφερόταν, όπως είδαμε, και σε Ορθόδοξα κορίτσια, που δεν είχαν άλλη εναλλακτική, αλλά επεκτάθηκε και στα άπορα αγόρια, που επονομάζονταν séminaristes[20].

Το ενδιαφέρον για την ενίσχυση των μαθητριών από ασθενέστερα στρώματα μαρτυρεί το γεγονός ότι, πέρα από τη γενική παιδεία που προσφερόταν σε εξωτερικές μαθήτριες, υπήρχε μέριμνα για την παροχή γνώσεων και δεξιοτήτων που θα τους επέτρεπαν να βιοποριστούν – κάτι που έκαναν και αρκετά γυναικεία σωματεία, αλλά δεν είχε θεσμοποιηθεί από το κράτος, όπως καυτηριάζει δημοσίευμα εφημερίδας του 1927:

> [...] μέσα στην αδιαφορία της Πολιτείας διά την διαπαιδαγώγησιν και μόρφωσιν των κοριτσιών μας διά της ιδρύσεως Επαγγελματικών Σχολών, μέσα στην αδυναμία των γονέων να μορφώσουν τα κορίτσια των ελλείψει των μέσων αλλά και χρημάτων [...][21].

Να σημειώσουμε, τέλος, ότι οι Ουρσουλίνες δεν σταμάτησαν την δωρεάν παροχή εκπαίδευσης ούτε κατά την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, όπως μαρτυρεί τεκμήριο από την Τήνο:

> Années de guerre 1940-1945. Pendant les années de guerre 1940-1945, ordre fut donné de licencier les élèves. Notre Pensionnat fut donc fermé. Nous fûmes dans un complet isolement et souffrîmes du manque de ravitaillement. Après la fermeture du Gymnase – seule put fonctionner notre Ecole Démotique – 80 petites villageoises – œuvre gratuite. Mais les œuvres spirituelles ne chôment pas, heureusement. […] Les Religieuses vont dans les villages qui souffrent de la pénurie des prêtres [...][22].

Ιδιαίτερη μέριμνα για τα ορφανά παιδιά

Στη *Relation de Canada en 1728* τονίζεται η αναγκαιότητα της προστασίας των ορφανών παιδιών: «[...] et, en même temps, par charité, se chargèrent des orphelines de la ville, pour chacune desquelles la Compagnie leur assura 150 livres» (Hachard,

---

[20] Η πρακτική της διδασκαλίας μικρών αγοριών αναφέρεται από νωρίς σε διάφορα σχολεία Ουρσουλινών ανά τον κόσμο.

[21] Πώς θα μορφώνομεν πρακτικώς τα κορίτσια μας. *Κυκλαδική Σύρου* (1927), 27 (1.846), σ. 1 [ΓΑΚ (Ν), φάκ. 6.7].

[22] «Copie des Archives sur la Fondation et le développement des œuvres de 1862 à nos jours», σ.1. ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

1728:7).

Στον Ελλαδικό χώρο, οι Ουρσουλίνες προχώρησαν στη δημιουργία ορφανοτροφείου στην Τήνο – σύμφωνα με την αδελφή Θηρεσία λειτούργησε πριν από το παρθεναγωγείο τους, το 1862[23], κάτι που δεν βρήκαμε καταγεγραμμένο στα αρχεία τους. Το ίδρυμα αυτό πρόσφερε προστασία σε φτωχά και ορφανά κορίτσια που προέρχονταν όχι μόνο από το νησί της Τήνου, άλλα από όλη την Ελληνική επικράτεια, και μάλιστα από την Αθήνα, όπως αναφέρεται σε σχετική αλληλογραφία το 1874: «Il parait que la trop célèbre ville d'Athènes [...]. Oh, la bénite ville que cella là qui nous rend orphelines d'une si pénible manière»[24]. Το ίδρυμα συναντούσε μεγάλες δυσκολίες, λόγω της έλλειψης των αναγκαίων πόρων, όπως μαρτυρεί άλλη επιστολή του ιδίου έτους:

> [...] autrement la famille nous reste sur les biais et nos ressources ne nous permettent guère de continuer à les nourrir tous, parce que nous sommes toujours dans une grande gène pour avoir notre nécessaire[25].

Όπως αναφέρεται, το «κατάστημα τούτο συντηρεί δωρεάν [...] άπορα και ορφανά κοράσια» (Γεωργαντόπουλος, 2005:213) μέχρι τον Μεγάλο Πόλεμο.

Ακριβώς λόγω του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, αλλά και των Βαλκανικών πολέμων που προηγήθηκαν, με τις φοβερές ανάγκες που δημιούργησαν, το 1919 λειτούργησε ορφανοτροφείο Ουρσουλινών και στη Νάξο:

> [...] πολλαί οικογένειαι της νήσου και των άλλων μερών της Ελλάδος, εζήτησαν από την διέυθυνσιν του σχολείου να αναλάβουν αι Ουρσουλίναι της Νάξου την ανατροφήν των τέκνων των. Έπρεπε να δημιουργηθεί εις το ίδρυμα και εν τμήμα βρεφοκομείου και νηπιαγωγείου διότι τα έχοντα ανάγκην τούτου κοράσια ήσαν ηλικίας από ολίγων ημερών μέχρι 10 ετών (Δελλαρόκα, 1970:193).

Το τμήμα του ιδρύματος της Τήνου για τα φτωχά και ορφανά κορίτσια αναγνωρίστηκε το 1922 από τον αρχιεπίσκοπο της Νάξου Vido ως «Ορφανοτροφείο της Αγίας Ούρσουλας» και κάλυπτε τις ανάγκες τόσο των οικοτρόφων του σχολείου όσο και των ορφανών κοριτσιών. Χειρόγραφο κείμενο με τίτλο «Orphelinat. Section

---

[23] Συνέντευξη Μ. Οικονομίδου και αδελφή Θηρεσία. «Το Μουσείο της Σχολής των Ουρσουλινών στα Λουτρά της Τήνου» (ΜΟΛΤ, Τήνος, 5-8-2009) [απομαγνητοφωνημένη]. Να σημειώσουμε ότι το Ελληνικό κράτος αναγνώρισε το Ορφανοτροφείο της Αγίας Ούρσουλας στις 5 Μαΐου 1951.

[24] Επιστολή. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 159.

[25] Επιστολή (12-6-1874). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ.101.

des Grandes» παραθέτει συνοπτικά το ιστορικό του ορφανοτροφείου, την ημερομηνία ίδρυσης, την ιδρύτρια αδελφή, τη δραστηριότητά του, καθώς και τον διπλό σκοπό του, που ήταν α) η παροχή, στα υπό την προστασία του κορίτσια, εκπαίδευσης και εφοδίων για τον προσπορισμό των αναγκαίων για την επιβίωσή τους και, έτσι, β) η προστασία τους από τους ηθικούς[26] και άλλους κινδύνους στους οποίους θα εξετίθεντο αν αναγκάζονταν να εργαστούν ως υπηρέτριες στην Αθήνα – σημειωτέον ότι μέριμνα για τα άπορα κορίτσια που μετανάστευαν στην Αθήνα είχαν αναπτύξει από τον 19ο αιώνα γυναικείες πρωτοβουλίες:

> [...] But: Son intention était de fonder une Maison d'Éducation, pour jeunes filles, mais des le début, la Rnde Mère Fondatrice s'occupa des filles pauvres pour les instruire aussi [...]. En 1922, Monseigneur Vido, reconnaissait comme orphelinat, la section des pauvres, et celles-ci bénéficiaient, de la formation, donnée aux jeunes filles aisées, pour l'enseignement du grec et du français [...]. Le Révérend Père […] former un Ouvroir, qu'il installa dans nos locaux de l'Externat (Maison dite Ballari), et par la suite il obtient des métiers à tisser pour faire travailler d'autres jeunes filles externes [...]. Le but primordial de cette Œuvre est de retenir les jeunes filles dans l'île et de les empêcher ainsi d'aller se placer à Athènes, ou les guetteraient des dangers imminents pour leur âme si elles se plaçaient comme servantes [...][27].

Κατά τη φοβερά δύσκολη περίοδο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, οι αδελφές συνέχισαν να παρέχουν εκπαίδευση, τροφή και στέγη σε μαθήτριες και εργάτριες, χάρη στην ενίσχυση που λάμβαναν από ευεργέτες, αφού οι γονείς των φτωχών κοριτσιών ελάχιστα μπορούσαν να προσφέρουν, και αυτά κυρίως σε είδος:

> Élèves et ouvrières sont presque toutes pensionnaires, sauf aux week-end. C'est la générosité de nos bienfaiteurs qui nous permet de leur offrir avec le logement et la nourriture, la formation intellectuelle, morale et religieuse. Les parents ne peuvent nous aider que d'une façon tout-a-fait limitée, l'argent liquide leur manquant. Ils peuvent davantage nous donner quelques produits de leurs champs [...][28].

Έγγραφο του Ιανουαρίου 1960, που αναφέρει το ορφανοτροφείο ως πτωχοκομείο

---

[26] Η προστασία της ηθικής αποτελεί στόχο και για τις αδελφές του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως: «Το σχολείο του Πειραιά, μάλιστα, επιδιώκει κάποιες φορές να δείξει ότι προτάσσει την αρχή της ηθικής αγωγής από όποιο άλλο μορφωτικό σκοπό [...]» (Λιανού, 2013:264).

[27] «Orphelinat. Section des Grandes» (χ.χ.). ΜΟΛΤ.

[28] «Copie des Archives sur la Fondation et le développement des œuvres de 1862 à nos jours», σ.2. ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

(«Lutra la Maison des Pauvres»), περιγράφει τη μεταπολεμική αυτή δράση αναδεικνύοντας μια ενδιαφέρουσα παράμετρο, ότι δηλαδή οι αδελφές έπρεπε να ασχοληθούν πρωτίστως με τα Καθολικά παιδιά, και να τα υποστηρίξουν στην πίστη τους – η δράση αυτή δεν ξέρουμε αν πραγματοποιήθηκε τελικά:

> Notre nouvelle œuvre pour les enfants pauvres s'ouvre en Octobre 1946 [...]. La guerre finie, nous nous rendons compte que le nouvel état de choses, crée par la transformation des situations, nous rendra impossible l'ouverture de notre Gymnase. Que faire? [...] C'est ainsi que naquit la nouvelle œuvre [...] l'œuvre des Pauvres [...] Si on pouvait aider les familles, en prenant les fillettes […]. Ce que nous enseignons d'abord à nos chers enfants c'est leur religion. [29].

Το βέβαιο είναι ότι κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει την κοινωνική προσφορά των Ουρσουλινών στο σύνολο της τοπικής κοινωνίας, αλλά και ευρύτερα, για όλη τη μακρά σειρά ετών που έδρασαν στη Νάξο και στην Τήνο.

Ενδεικτικός του μεγέθους αυτού του ανθρωπιστικού έργου είναι ο κατάλογος «Registre pour les rapports du Chapitre 1938-1944 / 1938-1939» [30]. Παρότι δεν είναι σαφές αν αναφέρεται σε ένα μόνο από τα ιδρύματα ή και στα δύο, βέβαιο είναι ότι οι πίνακες V, VI και X αποτυπώνουν την προσφορά του ιδρύματος της Τήνου πριν και κατά τη διάρκεια μιας εξαιρετικά δύσκολης περιόδου, αυτής του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Συγκριμένα, ο πίνακας V «Œuvres Extra-scolaires» προέβλεπε την καταγραφή, μεταξύ άλλων, γευμάτων για απόρους, κατήχησης για παιδιά, απογευματινών μαθημάτων για εργάτριες και υπηρέτριες κ.ά.: repas servis aux pauvres, Catéchisme aux enfants de la paroisse, retraits par telogroupements [sic], congrégations autres que celles de nos écoles, ouvroirs, cours du soir pour ouvrières et servantes, écoles de vacances.

Όπως διαπιστώνουμε από σημείωση στο κάτω μέρος του πίνακα, οι αδελφές δεν έπρεπε να παραλείψουν να σημειώνουν με λεπτομέρεια τα στοιχεία, εν προκειμένω

---

[29] «Lutra. La Maison des Pauvres. Janvier 1960». ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925». Οι αδελφές παρουσιάζουν τις μαθήτριες αναφέροντας και τη σχέση των οικογενειών τους με την πίστη: «Voilà notre petite Lucie: 10 enfants. Foyer profondément chrétien. Sa mère a deux frères (Fr des écoles Chrétiennes) et deux sœurs religieuses»

[30] «Registre pour les rapports du Chapitre 1938-1944 / 1938-1939». AKT, Série 2, $100^{H}2$, H.F.21 [εκτός καταλογογράφησης].

τον αριθμό των προσώπων που λάμβαναν τα παραπάνω ευεργετήματα: «Inscrire année par année le nombre de personnes ayant bénéficié de ces œuvres» και «Pour le repas aux pauvres: le nombre des repas servis»).

Δεν είναι παράδοξο ότι κάποια δραστηριότητα καταγράφηκε μόνο για την προπολεμική περίοδο, και συγκεκριμένα για τη χρονιά 1938-1939, για την οποία ο πίνακας V «Œuvres Extra-scolaires» (Εξωσχολικές δραστηριότητες) περιλαμβάνει κατήχηση για τα παιδιά της ενορίας και των γειτονικών χωριών κάθε Πέμπτη, γεύματα στους απόρους κ.ο.κ: a) Catéchisme pour les enfants de la paroisse et des villages voisins (tous les jeudis), b) Repas servis aux pauvres: nombre de repas - nombres des pauvres / déjeuners – diners.

Παρακάτω, στον πίνακα VI «Œuvres Nouvelles», για τα έτη 1938-1945[31], σημειώνεται όλη η ανθρωπιστική τους δραστηριότητα. Προπολεμικά, ανά καταγραφή, τη χρονιά 1938-1939 διαβάζουμε για εβδομαδιαίες συγκεντρώσεις, τις Πέμπτες, για κατήχηση και ύμνους, μαθήματα γαλλικών και ραψίματος « Organisation d'un Patronnage pour les filles des villages voisins: Réunions hebdomadaires, le jeudi, pour des cours de catéchisme, de chants liturgiques, de français et de couture ».

Την επόμενη χρονιά 1939-1940 έχουμε τη συγκρότηση ενός εργαστηρίου δαντέλας και εργοχείρου για τα κορίτσια και τις κοπέλες των γειτονικών χωριών του νησιού: «Organisation d'un ouvroir pour les fillettes et jeunes filles des villages voisins. Réunions 3 fois par semaine pour leçon de filet et dentelle».

Τη χρονιά 1944-1945, τέλος, αναφέρονται μαθήματα λατινικών και γαλλικών σε αγόρια – κάποια από τα οποία προορίζονταν για την ιεροσύνη: «Leçons de latin et de français à plusieurs petits garçons dont certains sont de futurs séminaristes».

Στον πίνακα X, «Oeuvres Missionnaires»[32] της ιδίας περιόδου (1938-1945) γίνεται αναλυτική περιγραφή των έργων τους, καθώς και του ακριβούς αριθμού όσων επωφελήθηκαν. Περιλαμβάνει: κατήχηση σε παιδιά ή ενηλίκους, προετοιμασία μελλονύμφων, ορφανοτροφεία, επισκέψεις σε αρρώστους κ.ο.κ.: Catéchisme,

[31] «Registre pour les rapports du Chapitre 1938-1944 / 1938-1939». AKT, Série 2, 100^{H}2, H.F.21 [εκτός καταλογογράφησης].

[32] «Registre pour les rapports du Chapitre 1938-1944 / 1938-1939». AKT, Série 2, 100^{H}2, H.F.21 [εκτός καταλογογράφησης].

Orphelinats, dispensaires, Catéchisme aux enfants ou aux adultes, Patronage, Préparations aux mariages, Visites aux malades.

Για μία ακόμα φορά, παρόμοια δραστηριότητα παρατηρείται τη χρονιά 1938-1939, με αναφορά στον αριθμό των ωφελουμένων ανά ομάδα: a) Catéchisme en groups de croisade Eucharistique dans 13 villages de l'ile – 2-3 fois l'année dans chaque villages. Le nombre de personnes qui bénéficient de l'œuvre 25 à 200 environ par village, b) Patronnage pour les enfants des villages voisins. Tous les jeudis, ces enfants reçoivent des leçons supplémentaires de Catéchisme, de couture et de français. Nombre d'enfants: 23. Τη χρονιά 1939-1940 αναφέρεται η εγγραφή 52 παιδιών στο εργαστήριο (ouvroir).

Τέλος, δεν έλειπε η αναφορά στη λειτουργία του δημοτικού σχολείου την περίοδο του πολέμου και συγκεκριμένα τις χρονιές 1940-1944, ως η δωρεάν προσφορά προς τα παιδιά του νησιού: «Seule notre École Démotique, œuvre absolument gratuite, put fonctionner. 75 à 80 des villages voisins y sont reçus chaque jour»[33].

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι παρόλο που οι ταγματικές αποστολές ήταν «ξένες», ως προς την προέλευση και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της συλλογικότητας και των μελών τους, ενσωματώθηκαν στις τοπικές κοινωνίες και, κυρίως, σεβάστηκαν σε μεγάλο βαθμό τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά τους και προώθησαν τα δικαιώματά τους, τρεις αιώνες πριν τη διακήρυξη του σεβασμού της πνευματικής και θρησκευτικής ελευθερίας του ατόμου στο Άρθρο 18 της Παγκόσμιας Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων: «[...] Article 18: Toute personne a droit à la liberté de pensée, de conscience et de religion»[34].

Με «αγωγό» τον Χριστιανισμό, τα γαλλικά καθολικά εκπαιδευτικά τάγματα διοχέτευσαν τη δράση τους στην πραγματοποίηση ενός μεγάλου ανθρωπιστικού

---

[33] «Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos» (Lutra, Tinos 20 Avril 1946). ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

[34] United Nations, *Universal Declaration of Human Rights*. Ανάρτηση στο: http://un.org/Overview/rights.html. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία αλλαγής θρησκείας ή/και πεποιθήσεων, καθώς και την ελευθερία θρησκευτικής έκφρασης σε ατομικό και σε συλλογικό επίπεδο, τόσο ιδιωτικά όσο και δημόσια, μέσω της εκπαίδευσης, των πρακτικών λατρείας και των θρησκευτικών τελετών.

έργου. Το αποτέλεσμα του έργου τους αυτού στην Ελλάδα υπήρξε διπλό: επέδρασε θετικά στην ελληνική κοινωνία και, αντιστρόφως, δημιούργησε θετική ανταπόκριση από τη μεριά της προς τα τάγματα αυτά και τα ιδρύματά τους[35]. Και το πιο ουσιώδες, χάρη στην προσφορά τους, πολλά παιδιά από τα ασθενέστερα στρώματα έλαβαν εκπαίδευση, έστω με τη μορφή φιλανθρωπίας.

Το φιλανθρωπικό αυτό έργο, σύμφωνο με τις αρχές του χριστιανισμού, ήταν αξιοσημείωτο και αναγνωρίστηκε εκ του αποτελέσματος. Εντούτοις, κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης πορείας τους και λειτουργίας των ιδρυμάτων τους, δεν έλειψαν οι επιθέσεις και οι αναφορές εναντίον των αδελφών, εξ όσων γνωρίζουμε με βάση τα αρχειακά ευρήματα· ένα μεγάλο μέρος τους προκλήθηκε από τις νομοθετικές ρυθμίσεις κυρίως του α΄ μισού του 20ού αιώνα.

[35] Άρθρο της εφημερίδας *Κυκλαδική Σύρου* (1927), 27 (1.889), σελ. 1 [ΓΑΚ (Ν). φάκ. 6.7] αναφέρει την ύπαρξη Αμερικανικών ορφανοτροφείων στη Σύρο και των αντίστοιχων κεντρικών στην Αθήνα (στο Μέγαρο Κουντουριώτη της οδού Κηφισίας).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Οι σχέσεις με το Ελληνικό κράτος

Εξετάζοντας τις σχέσεις μεταξύ των διαφορετικού θρησκεύματος ή/και εθνικής καταγωγής πληθυσμών στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας στις Κυκλάδες, και ειδικά στη Νάξο και την Τήνο –που αποτελούν βασικά πεδία της μελέτης μας–, διαπιστώνουμε ότι διαθέτουμε αρκετά στοιχεία για τους Ορθόδοξους και τους Καθολικούς, και τις μεταξύ τους σχέσεις, όμως δεν ισχύει το ίδιο αναφορικά με τις άλλες κοινότητες.

Έτσι, ελάχιστα γνωρίζουμε για τις Εβραϊκές κοινότητες της Νάξου και της Τήνου (αντίθετα, με εκείνες της Λέσβου, της Ρόδου ή της Κω, για τις οποίες υπάρχουν αρκετά αριθμητικά στοιχεία). Επίσης ελάχιστα γνωρίζουμε για τις σχέσεις των Χριστιανικών εκκλησιών με τους Εβραϊκούς πληθυσμούς στα δύο νησιά. Το ίδιο ελλιπή είναι τα στοιχεία μας ως προς την κοινότητα των Αρμενίων της Νάξου, ολιγομελή οπωσδήποτε (όπως και της Λέσβου και της Ρόδου, σύμφωνα με όσα ήδη αναφέραμε, βλ. Δημητρόπουλος, 2004:59-60).

Για τα χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση και ύστερα, τα διαθέσιμα στοιχεία για τις διαφορετικές κοινότητες στην Ελληνική επικράτεια είναι αρκετά, και μάλιστα για τον τομέα της εκπαίδευσης.

Το Ελληνικό κράτος, συγκροτημένο στη βάση μιας εθνικής ταυτότητας στενά συνδεδεμένης με την Ορθοδοξία, υπήρξε επιφυλακτικό απέναντι στους αλλόδοξους, τόσο τους Καθολικούς, από αιώνων "αντιπάλους" των Ορθοδόξων, όσο και τους Προτεστάντες, που επιχειρούσαν να επωφεληθούν από τις αναταράξεις των πρώτων του χρόνων για να επεκτείνουν την επιρροή τους:

> Το ζήτημα των προσηλυτιστικών διαθέσεων του Προτεσταντισμού στην ορθόδοξη Ανατολή χρονολογείται από τον 16ο αιώνα. [...] η ρευστή κατάσταση από το 1821-27 και η περίοδος συγκρότησης του ελληνικού κράτους έδωσε την ευκαιρία στους Μισσιονάριους να εντατικοποιήσουν τις κινήσεις τους. Σχημάτισαν την πεποίθηση ότι οι συνθήκες ευνοούσαν τη λειτουργία σχολείων υπό την άμεση διεύθυνσή τους, με απώτερο σκοπό τη στήριξη της παρουσίας τους στην Ελλάδα και συνήθως τη διάδοση του δόγματός τους. Οι Προτεστάντες, άλλωστε, συνέχεαν τη λαϊκή θρησκευτικότητα της ορθοδοξίας με την έννοια της δεισιδαιμονίας (Μπαμπούνης, 1998:231).

Καθολικοί και Προτεστάντες μισσιονάριοι, χωρίς να αμελήσουν την εκπαίδευση των αγοριών, στράφηκαν και προς εκείνη των κοριτσιών, αφενός επειδή ήταν ένας τομέας ιδιαίτερα παραμελημένος, αφετέρου γιατί τα κορίτσια ήταν κατά κανόνα περισσότερο συνδεδεμένα με τη θρησκεία.

Οι Καθολικοί, ύστερα από αιώνων επαφή με το Ελληνικό Ορθόδοξο στοιχείο, ήταν προσεκτικοί στους χειρισμούς τους. Χαρακτηριστικό είναι ένα έγγραφο του 1839, υπογεγραμμένο από τον Γάλλο πράκτορα (Τ.Σ.) Φ. Ντε-Λαστίκ Ντε Βιγκουρού, που διακηρύσσει ότι οι Λαζαριστές θα διατηρούσαν στο ακέραιο τις υποχρεώσεις τους απέναντι στο τότε νεοσύστατο Ελληνικό κράτος:

> [...] Ενώπιον ημών του υπογεγραμμένου Γάλλου Προξενικού Πρακτ. εν Νάξω […] ενεφανίσθηκαν ο κύριος αποστολικός επίτροπος της Γαλλικής Αποστολής των Λαζαριστών εν τη Ανατολή και οι κ.κ. προϊστάμενοι και πληρεξούσιοι της Αδελφότητος του Σταυρού [...]. 9) οι αδελφοί θέτοντες τας υπογραφάς των [..] επιφυλάσσονται ότι δεν εννοούσιν άλλως κατ' ουδένα τρόπο να βλάψωσίν τας υποχρεώσεις των ως Ελλήνων υπηκόων[1].

Αντίθετα με τους Καθολικούς, οι Προτεστάντες δεν απέφευγαν ενέργειες που προκαλούσαν αντιδράσεις. Έτσι συνέβη, για παράδειγμα, όταν προχώρησαν σε δικές τους εκδόσεις (Μπαμπούνης, 1998: 256), και κατόπιν στη δωρεάν διανομή τους, κάτι που θεωρήθηκε απόπειρα διείσδυσης (Μπαμπούνης, 1998:257). Ειδικά η δεύτερη πρακτική τους ενόχλησε ακόμα και τους Καθολικούς, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Χ. Μπαμπούνης:

> Κατά τη γνώμη μου, βασική επίδραση άσκησε και η απειλή του επισκόπου των Καθολικών Τήνου και Μυκόνου Giorgio Cabinelli ότι θα αφορίσει όποιο ομόδοξό του σύχναζε στο ιεραποστολικό σχολείο ή διάβαζε τα διανεμόμενα από τους προτεστάντες βιβλία. (Μπαμπούνης, 1998:232).

Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να πούμε ότι στα πρώτα χρόνια του Ελληνικού κράτους τα χριστιανικά δόγματα ήταν στραμμένα όλα εναντίον όλων στην προσπάθειά τους να επιτύχουν την ισχυροποίησή τους.

---

[1] Έγγραφο με υπογραφή του Γάλλου πράκτορα (Τ.Σ.) Φ. Ντε-Λαστίκ Ντε Βιγκουρού και ένδειξη: Αντίγραφο πιστοποιημένο ως σύμφωνον προς το ευρισκόμενον εις τα αρχεία του Γαλλικού Προξενείου εν Σύρω. Ακριβής μετάφραση εκ του Γαλλικού εις την Ελληνικήν, εν Σύρω τη 28η Μαΐου 1835 (29-10-1839). ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ 32, υποφάκ. 1.

Ο πρώτος Κυβερνήτης της χώρας υπήρξε προσεκτικός απέναντι στις ξένες ιεραποστολές και τις δράσεις τους:

> Η στάση του Καποδίστρια όσον αφορά τα εκπαιδευτικά εγχειρήματα των Μισσιονάριων [...]. Χωρίς να αποτρέπει αυτή καθ' εαυτή την ίδρυση των σχολείων επιχειρούσε με τους στενούς συνεργάτες του Ν. Χρυσόγελο και Α. Μουστοξύδη να αξιολογεί τις κινήσεις τους και να πράττει ακολούθως ανάλογα (Μπαμπούνης, 1998:233).

Δικαιώνοντας αυτή τη στάση του Καποδίστρια, η ανατροπή της στη συνέχεια οδήγησε σε προβλήματα. «Κατά την οθωνική περίοδο ο Μισσιοναρισμός κινείται πλέον σχεδόν ανεμπόδιστα» (Μπαμπούνης, 1998:233). Μια πρώτη αντίδραση απέναντι σε προτεσταντικό σχολείο σημειώθηκε το 1842, όταν διατυπώθηκαν κατηγορίες εναντίον του σχολείου Χιλλ (Μάστορα, 2006:139).

Σταδιακά, όλες οι μη ορθόδοξες εκφράσεις επιρροής εξουσίας μπήκαν στο στόχαστρο ως μορφές απειλής κατά του Ελληνισμού και της Ορθοδοξίας: «Η παρουσία των ξένων και οι επεμβάσεις τους στα εσωτερικά ζητήματα του ελληνικού κράτους προκαλούν έντονη δυσαρέσκεια […] τη μορφή της ξένης πολιτικής και να την κάνουν στόχο των επιθέσεών τους: η βαυαροκρατία, οι ξένες ιεραποστολές, οι Δυνάμεις, ακόμη και ο Όθωνας [...]» (Μάστορα, 2006: 139-140).

Έχουμε να κάνουμε με ένα νεοσύστατο Ελληνικό κράτος και μια ισχυρή Ορθόδοξη εκκλησία, η οποία είχε υπάρξει ο συνδετικός κρίκος των Ελληνικών πληθυσμών σε όλη τη μεταβυζαντινή περίοδο.

Η εχθρότητα, όπως αναφέραμε, δεν εκδηλωνόταν μόνο απέναντι στους Καθολικούς πληθυσμούς και εκπροσώπους, αλλά και στους Προτεστάντες και τους Εβραίους – αρνητικός απέναντι στους τελευταίους υπήρξε και ο Βενιζέλος από την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα μέχρι τα μέσα εκείνης του 1930[2].

---

[2] Στην Ελλάδα, οι τομές στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας ήταν οι εξής: το 1861 (για τη Φ.Ε.), τα νομοσχέδια Στάη, τα νομοσχέδια Ευταξία, τα νομοσχέδια Βενιζέλου του 1918, και οι νόμοι του 1929 και του 1931. Στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα διακρίνουμε δύο περιόδους, τη δεκαετία 1910-1920 και την περίοδο 1928-1932. «Το 1917 θα ακολουθήσει μια δεύτερη προσπάθεια για την προσαρμογή του εκπαιδευτικού μας συστήματος στα νέα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα, με πρωτεργάτες ξανά τα κορυφαία στελέχη του Εκπαιδευτικού Ομίλου, Γληνό, Δελμούζο, Τριανταφυλλίδη και πολιτικό εκφραστή της την κυβέρνηση Βενιζέλου. Η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης δημοσιεύει το διάταγμα "περί διδακτικών βιβλίων", με το οποίο εισάγεται η δημοτική γλώσσα στα δημοτικά σχολεία» (Δήμος, 2010:71) – πρόκειται για τη δημοσίευση «ενός προσωρινού διατάγματος, Διάταγμα

Ωστόσο, στις αρχές του 20ού αιώνα φαίνεται να υπήρξε κοινή τάση μεταξύ Εβραίων και Ορθοδόξων στο θέμα των ξένων σχολείων, καθώς και η ελίτ του Εβραϊκού μαθητικού πληθυσμού είχε αρχίσει να κατευθύνεται προς τα γαλλόφωνα σχολεία, αφού η φοίτηση σε αυτά ήταν συνυφασμένη με την κοινωνική ανέλιξη[3].

Η επιφυλακτική στάση του ελληνικού κράτους προς όλες τις πληθυσμιακές ομάδες αλλά και τις δραστηριότητες που δεν έφεραν ελληνική και ορθόδοξη σφραγίδα διατηρήθηκε και στη συνέχεια. Χαρακτηριστικότερη έκφρασή της υπήρξε η νομοθεσία για τα ξένα ιδιωτικά σχολεία, της οποίας επιμέρους άρθρα εξέφρασαν ακριβώς τον τρόπο με τον οποίο η ελληνική κοινωνία, παρόλο που μέρος της τα επέλεγε για την εκπαίδευση των παιδιών της, τα αντιμετώπιζε: κρατώντας αποστάσεις, διατηρώντας επιφυλάξεις, φθάνοντας κατά καιρούς μέχρι την καχυποψία. Η τελευταία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αναμενόμενη σε περιόδους όπως οι παραμονές της εμπλοκής της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, αν και η πολιτική ηγεσία ανέφερε ότι δεν θα πρέπει να θεωρείται κάθε ξένο εκπαιδευτικό ίδρυμα στην Ελλάδα, κέντρο κατασκοπείας και αντεθνικής προπαγάνδας[4] και σημείωνε ότι αυτού του είδους οι γενικεύσεις μπορούσε να αποβούν επιζήμιες για τις διεθνείς σχέσεις του Ελληνικού κράτους, καθώς αντιστρατεύονταν το πνεύμα Διεθνών Συμβάσεων και κοινά πολιτικά συμφέροντα με ξένα κράτη, και ιδίως με τις Μεγάλες Δυνάμεις[5].

Όσον αφορά στα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών της Νάξου και της Τήνου, σε συνάρτηση με τους νόμους και την εφαρμογή τους, διακρίνουμε δύο περιόδους, με

2585/11 Μαΐου 1917» (ό.π., σ. 72). Το θέμα των σχολικών βιβλίων ρυθμίστηκε με τον νόμο 1332/1918, (9) «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεών τινών του νόμου 827 περί διδακτικών βιβλίων» (βλ. ΦΕΚ στο e-library.iep.edu.gr/iep/collection/curricula/item.html?code=1918-089A&tab=01). Με την ήττα, όμως, των Φιλελευθέρων και την πτώση της κυβέρνησης Βενιζέλου στις εκλογές του 1920, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση ανεστάλη: «Η επιστροφή στη διδασκαλεία της καθαρεύουσας διακόπτει τη "γλωσσική άνοιξη" της περιόδου 1917-1920» (ό.π., σ. 75), επαναφέροντας τα προ του 1917 εγκεκριμένα βιβλία και καταργώντας τη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας.

[3] Για την ανησυχία που προκάλεσε η τάση αυτή στους ραβίνους, βλ. Provata (2012) και την παραπομπή στο: Molho, Rena (2006). *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης 1856-1919. Μια ιδιαίτερη κοινότητα.* Αθήνα : Θεμέλιο, σ. 146-147.

[4] Έγγραφο, συντάκτης: Υπουργείο Εξωτερικών. Διεύθυνσις Πολιτικών Υποθέσεων Ευρώπης (5-1-1940), σ. 2. ΥΠΕΞ, φάκ. 2, υποφάκ. 1, Α.ΙΙ.α. «Α΄ Πολιτική 1935-1940 (1940), Ξένα Σχολεία στην Ελλάδα».

[5] Ό.π., σ.1.

σημείο τομής μεταξύ τους το έτος 1931 –όταν, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ψηφίστηκε νόμος που επέβαλλε την εναρμόνιση της λειτουργίας των ταγματικών σχολείων με εκείνην των ιδιωτικών. Προκειμένου να γίνουν σαφείς οι εξελίξεις, θα εξετάσουμε τους σχετικούς νόμους του κράτους, τη διαδικασία της αδειοδότησης των σχολείων και την καθιέρωση της ισοτιμίας τους με τα αντίστοιχα ιδιωτικά, και τους όρους και τις συνθήκες που καθόρισαν την οικονομική, όσο και την εκπαιδευτική λειτουργία όλων των γαλλικών σχολείων, στα οποία και συγκαταλέγονταν τα ιδρύματα των Ουρσουλινών αδελφών. Έτσι, ως πηγές μας θα χρησιμοποιήσουμε και έγγραφα που αφορούν σε άλλα καθολικά σχολεία, όπως η Εμπορική Σχολή της Νάξου, συμπληρώνοντας τις πληροφορίες που αντλούμε από τεκμήρια αναφερόμενα άμεσα στα ιδρύματα των Ουρσουλινών, ειδικά ως προς τις οικονομικές και τυπικές υποχρεώσεις τους.

5.1) Νάξος – προσαρμογή σε ένα νέο καθεστώς

5.1.1) Α΄ περίοδος: 1857-1931

5.1.1.1) Νομοθετικές ρυθμίσεις και προαπαιτούμενα από το Ελληνικό κράτος

Όπως έχουμε δει, τον 19ο αιώνα στην Ελλάδα δεν υπήρχε δημόσια δευτεροβάθμια εκπαίδευση για τα κορίτσια, με αποτέλεσμα αυτή να προσφέρεται μόνο από ιδιωτικά παρθεναγωγεία[6]. Μεταξύ αυτών ήταν τα σχολεία του γαλλικού τάγματος των Ουρσουλινών, τα οποία ακολουθούσαν μεν τα εκπαιδευτικά προγράμματα της γαλλικής μητρόπολης, όμως συμμορφώνονταν και με τις απαιτήσεις που προβάλλονταν από το Ελληνικό κράτος. Επιστολή με ημερομηνία 30 Δεκεμβρίου 1861 του σχολείου των Ουρσουλινών στην Τήνο μαρτυρεί τη μέριμνα των αδελφών για την εξασφάλιση της κρατικής άδειας: «[...] μόνον ότι μου φαίνεται ότι πρέπει να έχωμεν έτοιμον την άδειαν της κυβερνήσεως της Ελλάδος. Ίσως […] ο βουλευτής της Σύρου, όστις ευρίσκεται τώρα με την οικογένειάν του εις τας Αθήνας, θέλει λάβειν τον κόπον […] να το κάμνη»[7].

---

[6] Το διάταγμα της 31ης Δεκεμβρίου 1836 απέκλειε ουσιαστικά τα κορίτσια από τη δημόσια μέση εκπαίδευση, όπως και από την ανώτατη. Όσες μαθήτριες μπορούσαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους μετά το δημοτικό περιορίζονταν αναγκαστικά στα ιδιωτικά ανώτερα παρθεναγωγεία, που εκπαίδευαν από κοινού τις εύπορες υποψήφιες οικοδέσποινες και τις δασκάλες (Μπακαλάκη και Ελεγμίτου, 1987:18, σημ. 1).

[7] Επιστολή. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 3.

Μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα, το σχολείο των Ουρσουλινών της Νάξου λειτουργούσε με εξωτερικές μαθήτριες. Καθώς, όμως, πολλοί γονείς –Καθολικοί και Ορθόδοξοι– άρχισαν να ζητούν να φοιτήσουν τα κορίτσια τους ως οικότροφοι, από το 1857 δημιουργήθηκε «το πρώτο στην Ελλάδα πλήρες γαλλικό παρθεναγωγείο»:

> Κατ' αρχάς, ως γνωστόν, το σχολείον είχε δημιουργηθεί ως εξωτερικόν με προορισμόν την θρησκευτικήν και γραμματικήν μόρφωσιν των τέκνων των Καθολικών της Νάξου. Ήδη όμως πολλοί γονείς Ορθόδοξοι και Καθολικοί ήρχισαν να ζητούν από τας μοναχάς να δεχθούν τα τέκνα των ως εσωτερικάς μαθητρίας [...]. Ούτω εδημιουργήθη το πρώτον εις την Ελλάδα πλήρες «Γαλλικόν Παρθεναγωγείον» [...] (Δελλά Ρόκας, 1970:189).

Πολύ νωρίς οι αδελφές της Τήνου επισήμαναν ως πρόβλημα ότι δεν γίνονταν δεκτές στα οικοτροφεία τους «Ελληνίδες» («Grecs», όπως γράφουν, εννοώντας Ορθόδοξες) μαθήτριες. Όπως διαβάζουμε σε επιστολή με ημερομηνία 16 Ιουλίου 1874 και αποστολέα τη sœur Marie de St Ignace, που αναφέρει σχετικά:

> M. Mavromaras, l'ex député, est venu se présenter chez nous, pendant sa tournée de remerciements à ses amis, pour nous proposer sa fille comme pensionnaire. À peine a-t-il voulu nous écrire quand nous avons répondu qu'il nous était impossible de recevoir des Grecs[8].

Αντίστροφα, στον βαθμό που φοιτούσαν Ορθόδοξες Ελληνίδες στο σχολείο των Ουρσουλινών, εγειρόταν κατά καιρούς θέμα προστασίας της θρησκευτικής και εθνικής ταυτότητάς τους, που μπορούσε να καταλήξει σε έκφραση δυσπιστίας και επιθυμίας ελέγχου των αδελφών. Η παλαιότερη σχετική αναφορά που εντοπίσαμε, στον τοπικό τύπο, χρονολογείται από το 1900:

> Αλλ' ημείς δεν αρνούμεθα τα εκ της Σχολής υλικά ωφελήματα της Νάξου, ούτε ζητούμεν την καταστροφήν της Σχολής, αλλά την υπό τον έλεγχο της διοικητικής και της εκκλησιαστικής ημών αρχής υπαγωγήν αυτής. Εφ' όσον δ' αύτη και μόνη δεν ζητή την τοιαύτην επέμβασιν, όπως δι' αυτής καταδειχθή ότι μόνον σκοπό έχει την αναμόρφωσιν των εμπιστευομένων αυτή […] πλασμάτων, καθίσταται αναξιόπιστος και λίαν επικίνδυνος εις το θρήσκευμα και τα εθνικά ημών συμφέροντα [...][9].

---

[8] Επιστολή. ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 121.

[9] Το ρητόν των προγόνων, *Νέα Νάξος* (15-7-1900), 1 (9), σ.1. [ΓΑΚ (Ν)]. Στο ίδιο φύλλο (σ. 2) δημοσιεύθηκε ανοικτή επιστολή του Αλεβίζου Οικονομίδη, που απαντούσε σε δημοσίευμα της αθηναϊκής εφημερίδας *Ακρόπολις* με τίτλο «Καλογραίικο σκάνδαλον», δυσφημιστικό «της υπολείψεως των ενταύθα Γαλλικών Σχολών», την οποία ο επιστολογράφος υπερασπίστηκε.

Το ελληνικό κράτος[10] είχε θεσπίσει νομοθεσία για τα ξένα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια όπου αναφέρονταν οι όροι που έπρεπε να πληρούν τα ξένα ιδιωτικά σχολεία προκειμένου να ζητήσουν και να εξασφαλίσουν άδεια λειτουργίας. Ωστόσο, η εμπλοκή του ελληνικού κράτους ήταν περιορισμένη, ειδικά ως προς το περιεχόμενο της παρεχόμενης εκπαίδευσης, που ακολουθούσε τα κρατούντα στη Γαλλία και οδηγούσε, μάλιστα, στην απόκτηση αντίστοιχων διπλωμάτων. Έτσι, μέχρι τον Ιούνιο του 1931[11] τα σχολεία των Ουρσουλινών λειτουργούσαν κατ' ουσίαν ως γαλλικά σχολεία στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης. Αναφέρεται σχετικά για το σχολείο της Νάξου:

> [...] παρεσκεύαζε τας μαθητρίας του διά την απόκτησιν των σχετικών πτυχίων, τα οποία ελάμβανον, κατόπιν εξετάσεων ενώπιον επιτροπής απαρτιζομένης από καθηγητάς του εν Αθήναις εδρεύοντος Γαλλικού Ινστιτούτου. Συγχρόνως εδιδάσκετο πλήρως η Ελληνική γλώσσα από διαπρεπείς καθηγητάς των δημοσίων σχολείων [...] (Δελλά Ρόκας, 1970:194-195).

Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι την περίοδο αυτή, το ίδρυμα των Ουρσουλινών

---

[10] «Το 1927-1928, *η ελληνική οικονομία παραμένει κύρια αγροκτηνοτροφική*. Το 53% των κατοίκων είναι αγράμματοι, ενώ ο γυναικείος πληθυσμός παρουσιάζει υψηλότερα ποσοστά αναλφαβητισμού (69%) [...]. Για το λόγο αυτό, θα κατατεθούν στη Βουλή στις 2 Απριλίου 1929, από τον Υπουργό Παιδείας Κ. Γόντικα, μια σειρά από 13 σχέδια νόμου, ανάμεσα στα οποία τα νομοσχέδια για τη Στοιχειώδη (μετέπειτα Ν. 4397/16-8-1929) και τη Μέση Εκπαίδευση (μετέπειτα Ν. 4373/13-8-1929). Η προσπάθεια αυτή έμεινε γνωστή ως *η μεταρρύθμιση του 1929*]». Η νομοθεσία αυτή θεμελιώνει το λεγόμενο *αστικό σχολείο* και την ίδρυση ανώτερου Παρθεναγωγείου και κατώτερων επαγγελματικών σχολείων (βλ. www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/gouli-kafkoula.htm). Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση σκοπό έχει πλέον όχι μόνο την εθνική και θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των μαθητών αλλά και την προετοιμασία τους για τη ζωή με πρακτικές γνώσεις, ώστε να ενταχτούν εύκολα στην οικονομία και την κοινωνία. Στο δημοτικό και στα κατώτερα επαγγελματικά σχολεία καθιερώνεται η συνεκπαίδευση. Στη μέση εκπαίδευση προβλεπόταν η δημιουργία δύο ειδών σχολείων: του γυμνασίου και του πρακτικού λυκείου. Ως προς την εκπαίδευση των κοριτσιών, τα τριτάξια αστικά σχολεία μετατρέπονταν σε τετρατάξια ανώτερα παρθεναγωγεία (με δίπλωμα ισοδύναμο των γυμνασίων, αλλά χωρίς δυνατότητα πρόσβασης στην ανώτατη εκπαίδευση). Τέλος, η παλιά διάθρωση των σχολικών βαθμίδων (δημοτικό 4 + ελληνικό 3 + γυμνάσιο 4 έτη] αντικαταστάθηκε από συνολικά 12 χρόνια (δημοτικό 6 + γυμνάσιο 6) (Για τον Ν 4397/16-8-1929 βλ. www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-4397-1929.html). «Κατά την περίοδο της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936 του Μεταξά τα θέματα της γυναικείας εκπαίδευσης παρουσιάζουν αισθητή οπισθοδρόμηση, αφού οι βασικές αξίες του καθεστώτος προσδιορίζουν αρκετά στενά και περιορισμένα τα πλαίσια του γυναικείου ρόλου στο σπίτι και την οικογένεια» (Δαλακούρα και Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015:141). «Οι μεταρρυθμίσεις του Μεσοπολέμου κλείνουν μια μακρά περίοδο "στασιμότητας" ή "βραδυπορίας" στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης που ως σημείο αφετηρίας έχει τη βαυαρική νομοθεσία 1834-1837 [...]» (ό.π., σ. 136).

[11] Κομβικό σημείο αποτέλεσε η ψήφιση του νόμου 4862 το 1931.

της Νάξου, όπως και άλλα όμοιά του, υπόκειτο σε ένα τριπλό καθεστώς: ακολουθούσε το γαλλικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα, συμμορφωνόμενο στις απαιτήσεις της ελληνικής πολιτείας και τηρώντας, βεβαίως, παράλληλα τους ταγματικούς Κανονισμούς.

5.1.1.2) Φορολογικές ελαφρύνσεις και γαλλική προστασία

Η γαλλική προστασία προς τα γαλλικά ιδρύματα στην Ελλάδα περιέλαβε, στις αρχές του 20ού αιώνα, το αίτημα εξαίρεσής τους από φορολογικές υποχρεώσεις. Πρόκειται για επιστολές που κοινοποίησε το προξενείο της Γαλλίας στις Κυκλάδες (με έδρα τη Σύρο) στον διευθυντή της Εμπορικής Σχολής Νάξου, και δι' αυτού στις Ουρσουλίνες.

Επιστολή του αναπληρωτή (par interim) υπουργού των Εξωτερικών Υποθέσεων Καλογερόπουλου προς τον επιτετραμμένο (chargé d'affaires) της Γαλλικής Δημοκρατίας στην Ελλάδα Lefèvre Loutalis, σωζόμενη σε αντίγραφο με χρονολογία 1907, αναφέρει ότι, για το θέμα της φορολόγησης των εκπαιδευτηρίων που διατηρούσαν αδελφές στην Ελλάδα, είχε απευθύνει ερώτημα στον υπουργό των Οικονομικών Σιμόπουλο, ο οποίος και είχε δώσει εντολή από τον Φεβρουάριο του 1907 να μην εισπράττεται φορολογία, παρά μόνο για τους εργαζομένους, από τα σύννομα καθολικά ιδρύματα με εκπαιδευτικούς και ανθρωπιστικούς σκοπούς, όπως ίσχυε για τα αντίστοιχα ελληνικά:

> […], j'ai vu Monsieur Simopoulos (1. Ministre des Finances) […] sur la question des impôts réclamés aux Sœurs tenant des établissements d'instruction en Grèce. M. Simopoulos avait déjà donné des ordres depuis le mois de Février 1907, afin qu'on ne réclame aucun impôt de bâtisse ou de patente (l'impôt sur les employés excepté) à tous les établissements catholiques qui se conforment aux lois de l'État, […][12].

Πιθανώς η σχετική διάταξη δεν είχε τεθεί εγκαίρως σε εφαρμογή, οπότε ο αποστολέας ζητούσε να ενημερωθεί περαιτέρω[13].

---

[12] Επιστολή από τον αναπληρωτή (par interim) υπουργό Εξωτερικών Υποθέσεων Καλογερόπουλο προς τον επιτετραμμένο (chargé d'affaires) της Γαλλικής Δημοκρατίας στην Ελλάδα Lefèvre Loutalis (χ.χ.). ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ. 35. υποφάκ. 5. [Αντίγραφο, με χρονολογία 1907. ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ. 32, υποφάκ. 5].

[13] Ό.π.

Επιστολή από το Γαλλικό Προξενείο στις Κυκλάδες με ημερομηνία 10 Οκτωβρίου 1907 κοινοποιούσε την αλληλογραφία μεταξύ της Γαλλικής Πρεσβείας στην Ελλάδα (Légation de France en Grèce) και της ελληνικής κυβέρνησης που οδήγησε στο ευτυχές για τα καθολικά ιδρύματα αποτέλεσμα, της φορολογικής απαλλαγής, και ζητούσε την προώθησή της και στην ηγουμένη των Ουρσουλινών:

> Monsieur le Directeur, […] vous faire passer, […], copie d'une communication adressée à la Légation de France en Grèce par le Gouvernement Hellénique dans laquelle se trouve consigné le résultat […] en vue de l'exemption des impôts pour les établissements catholiques, scolaires et hospitaliers […]. Prière remettre la lettre ci-jointe à Made la Supérieure des Ursulines[14].

Η εξαίρεση από τη φορολόγηση έμελλε να ανακληθεί στις αρχές του 1921[15]. Με επιστολή το 1921, που απευθύνεται στον διευθυντή της Εμπορικής Σχολής Νάξου, η Γαλλική Πρεσβεία ζητούσε να της γνωστοποιηθεί εάν ο φόρος που είχε επιβληθεί αφορούσε αποκλειστικά τα κέρδη από τη λειτουργία των οικοτροφείων ή και από άλλες δραστηριότητες, όπως η καλλιέργεια της γης[16]: «Je vous serai très obligé de me faire savoir si l'impôt qui vous est réclamé porte exclusivement sur «les gains realisés par le fonctionnement du pensionnat» ou sur les bénéfices des exploitations agricoles [...]»[17].

Στο μεταξύ, όπως μαρτυρεί επιστολή από τον υπουργό της Γαλλίας προς τον προξενικό πράκτορα της Γαλλίας στη Νάξο το 1920, το ελληνικό Υπουργείο Οικονομικών είχε αποφασίσει να μην καταβάλλονται τελωνειακά τέλη για εφόδια (denrées) που θα λάμβαναν, από οποιαδήποτε πηγή, τα περί ων ο λόγος ιδρύματα, μέχρι την εκεχειρία – βρισκόμαστε στην ταραγμένη εποχή την επαύριο του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου:

---

[14] Επιστολή από το Γαλλικό Προξενείο στις Κυκλάδες (10-10-1907). ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ. 35, υποφάκ. 5.

[15] Έγγραφο (Note Verbale) του Υπουργείου Εξωτερικών προς την Εμπορική Σχολή της Νάξου, με ανακοίνωση ότι καταργούνταν όλες οι εξαιρέσεις από τον νόμο. Επαγωγικά, και εφόσον επρόκειτο για γαλλικό καθολικό εκπαιδευτικό ίδρυμα, αυτό θα ίσχυε και για το σχολείο των Ουρσουλινών (ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ.32, υποφάκ.5).

[16] Αγροτικές δραστηριότητες είχαν οι Ουρσουλίνες τόσο στη Νάξο όσο και στην Τήνο. Επρόκειτο για μια πάγια πρακτική, καθώς συντελούσε στην αυτάρκεια σε αγαθά και στην οικονομική αυτονομία των ιδρυμάτων.

[17] Επιστολή από τη Légation de la République Française en Grèce προς τον διευθυντή της Εμπορικής Σχολής Νάξου, αρ. 21/P (21-5-1921). ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ. 35, υποφάκ. 5.

> À la suite des démarches faites par la Légation auprès du Ministère Royal des Affaires Etrangères, [..] de me faire connaitre que le département des Finances [...] a décidé qu'il ne serait perçu aucun droit de douane [..] jusqu'au jour de l'armistice, […] de vouloir bien informer […] tous les établissements français situes dans votre surconsciption[18].

Την ίδια δεκαετία έγγραφο-αντίγραφο (Copie) της Note Verbale (192I), με την οποία το Υπουργείο Εξωτερικών Υποθέσεων, απαντώντας στη Note Verbale sub No 53, γνωστοποιούσε στην πρεσβεία ότι είχε προβεί σε όλες τις απαραίτητες ρυθμίσεις σχετικά με την πληρωμή του φόρου. Το υπουργείο Οικονομικών είχε ενημερώσει ότι σύμφωνα με τον νόμο 1640, τα ιδρύματα που διατηρούσαν οικοτροφεία έπρεπε να καταβάλλουν φόρο επί των εισοδημάτων τους από αυτά – σημειωνόταν ότι επρόκειτο για τους «τρέχοντες» φόρους και όχι για τον-φόρο επί του καθαρού εισοδήματος από τη λειτουργία των σχολείων, που μοιάζει να εντάσσονταν στις εμπορικές επιχειρήσεις Η επιστολή αναφέρεται στην Εμπορική Σχολή της Νάξου, ο νόμος όμως, και οι ρυθμίσεις του, αφορούσαν όλα τα ιδρύματα που είχαν οικοτροφεία, επομένως και τις Ουρσουλίνες:

> Le Ministère des Finances vient d'informer ce Ministère Royal que conformément à la loi 1640 […] les propriétaires des écoles fonctionnant avec pensionnat sont obligés […] de payer la taxe sur les revenus de leurs pensionnats. […] aucune exception pour les Ecoles Etrangères en Grèce, […] l'Ecole Commerciale de Ste Croix de Naxos est obligée de présenter une déclaration sur son revenu net, [...][19].

Σε κάθε περίπτωση, έπρεπε να συμμορφώνονται πλήρως προς τις κατευθυντήριες του νόμου, ως ισότιμο ιδιωτικό σχολείο, διαφορετικά υπήρχε ο κίνδυνος μη ανανέωσης της άδειας λειτουργίας.

Πέραν των φόρων, σημαντικό οικονομικό μέγεθος για τα σχολεία, αυτή τη φορά ως προς τα έσοδα, ήταν τα δίδακτρα που εισέπρατταν. Από την εποχή που θεσπίστηκε η ισοτιμία των ταγματικών σχολείων με τα υπόλοιπα ιδιωτικά, το 1931[20], προέρχεται μια μαρτυρία για σχετική ρύθμιση εκ μέρους του κράτους – πρόκειται για χειρόγραφη

---

[18] Επιστολή από τον υπουργό της Γαλλίας προς τον προξενικό πράκτορα της Γαλλίας στη Νάξο, αρ. 68/C (29-2-1920). ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ. 35, υποφάκ. 5.

[19] Επιστολή-αντίγραφο (Copie) της Note Verbale αρ. 5.904 (30 Απριλίου/13 Μαΐου 192I). ΓΑΚ (Ν), Συλλογή Α΄ Ι. Δελλαρόκα, φάκ. 35, υποφάκ. 5.

[20] Νόμος 4862/1931 (ΦΕΚ 2/Α/07-1-1931) (Κωδικοποιημένος). Ανάρτηση στο: https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-4862-1931.html.

επιστολή εκ μέρους του γενικού επιθεωρητή Ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων (Τ.Σ) Τ.Σ. Τζουμελέα, με ημερομηνία 30 Μαΐου 1931 (αρ. πρωτ. 358)[21], την οποία παρέλαβε ο διευθυντής του σχολείου και η οποία αναφερόταν στο καθεστώς της ισοτιμίας, στο πρόγραμμα μαθημάτων, αλλά και στο ύψος των διδάκτρων που θα καταβάλλονταν[22].

5.1.2) Β΄ περίοδος: 1931 κ.ε.

5.1.2.1) Ισοτιμία με τα ιδιωτικά σχολεία

Η άδεια λειτουργίας του παρθεναγωγείου των Ουρσουλινών της Νάξου ως σχολείου ισότιμου με τα λοιπά ιδιωτικά εγκρίθηκε και δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* στις 6 Μαΐου 1931 (φύλλο 60)[23]. Στις 22 Αυγούστου, η διευθύντρια του σχολείου της Νάξου υπέβαλε χειρόγραφη αίτηση[24] για την αναγνώριση του Ανώτερου Παρθεναγωγείου ως Κλασσικό Γυμνάσιο Θηλέων[25]. Στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* στις 13 Οκτωβρίου 1931 (φύλλο 122)[26] δημοσιεύθηκε η απόφαση «περί μετατροπής του Παρθεναγωγείου εις Γυμνάσιον Θηλέων». Ενάμιση μήνα αργότερα, στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* της 30ης Νοεμβρίου 1931 δημοσιεύθηκε η άδεια λειτουργίας των πέντε κατωτέρων τάξεων του σχολείου, του «αναγνωρισθέντος ως ισότιμου» από το σχολικό έτος 1931-32[27].

---

[21] Επιστολή, χειρόγραφη, από τον γενικό επιθεωρητή Ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων (Τ.Σ) Τ.Σ. Τζουμελέα (αρ. πρωτ. 358, 30-5-1931). ΑΟΝΨ, φάκ. «Naxos. Documents officiels du Ministère de l'éducation, Inspecteur Général des Écoles Etrangères».

[22] Όπως αναφέρει και η ως άνω επιστολή, το πρόγραμμα ήταν δημοσιευμένο στο ΦΕΚ 394 (17-12-1930). ΑΟΝΨ, φάκ. «Naxos. Documents officiels du Ministère de l'éducation, Inspecteur Général des Écoles Etrangères».

[23] ΑΟΝΨ, φάκ. «Naxos. Documents officiels du Ministère de l'éducation, Inspecteur Général des Écoles Etrangères».

[24] ΑΟΝΨ, φάκ. «Naxos. Documents officiels du Ministère de l'éducation, Inspecteur Général des Écoles Etrangères».

[25] Ως Κλασσικό Γυμνάσιο αναγνωρίστηκε το Αμερικανικό Κολλέγιο την περίοδο αυτή, οπότε το ζήτημα της ισοτιμίας τέθηκε για όλα τα ξένα ιδιωτικά σχολεία, και όχι μόνο για τα γαλλικά. Σε κανονισμό του εν λόγω σχολείου διαβάζουμε: «In 1931 the Greek Government gave the college the status of a Greek Classical Gymnasium» (Orlinda Childs Pierce College, *Catalogue 1937-1938*, Elliniko, Athens, Greece, σ. 9. ΑΚΤ [μη καταλογραφημένο]).

[26] ΑΟΝΨ, φάκ. «Naxos. Documents officiels du Ministère de l'éducation, Inspecteur Général des Écoles Etrangères».

[27] ΑΟΝΨ, φάκ. «Naxos. Documents officiels du Ministère de l'éducation, Inspecteur Général des Écoles Etrangères».

Πράγματι, έχοντας αναγνωριστεί ως ισότιμο[28], και σύμφωνα με τα προβλεπόμενα του νόμου 4862 του 1931, περιέλαβε αρχικά Γυμνάσιο, και Δημοτικό από το 1933[29], ακολουθώντας πάντα οποιαδήποτε αλλαγή επέτασσε το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας.

Για την αναγνώριση ισοτιμίας του σχολείου εντοπίσαμε ένα δημοσίευμα επιδοκιμασίας στον τοπικό τύπο του νησιού, το 1931:

> Αληθές απόκτημα διά την Νάξον η Σχολή των Ουρσουλινών, αναγνωρισθείσα τελευταίως και επισήμως εκ μέρους του Κράτους ως ισότιμος των εν τω Κράτει Ανωτέρων Παρθεναγωγείων [...][30].

Την ένταξη στο πνεύμα που κίνησε τη νέα αδειοδότηση-ισοτιμία επισφράγισε η μετονομασία του σχολείου, από Γάλλο-Ελληνικό Γυμνάσιο σε Ελληνο-Γαλλικό Γυμνάσιο – το πότε ακριβώς συνέβη αυτό δεν έχουμε εντοπίσει τεκμήριο που να το μαρτυρά, αλλά θεωρούμε ότι πρέπει να το τοποθετήσουμε μετά τον νόμο του 1931.

Σε έγγραφα του Υπουργείου Παιδείας αποτυπώνουν εξελίξεις από την εποχή αυτή και ύστερα: «1a) «Fondation du Gymnase des Ursulines de Naxos, […], FEK 150/30-11-1931 και πράξις του Εκπαιδευτικού διοικητικού συμβουλίου […]. Λειτουργία των πέντε κατωτέρων τάξεων του Ιδιωτικού Γυμνασίου των Ουρσουλινών εν Νάξω, αναγνωρισμένου ως ισοτίμου ως προς τα εν τω Κράτη λειτουργούντα ιδιωτικά γυμνάσια των θηλέων, 1b) […]. Άδεια προσθήκης και λειτουργίας ΣΤ γυμνασιακής τάξεως. […] ΦΕΚ 20-8-55, […], 2) Autorisation - fonctionnement du Pensionnat, […], 4-III-1940, 3) Fondation du Frontistirion des langues étrangères, […], 6-VIII-1949 (Άδεια ιδρύσεως φροντιστηρίου ξένων γλωσσών)[31].

Οι αναφερόμενες άδειες[32] ανανεώνονταν αυτοδίκαια κάθε χρόνο και οι αδελφές φρόντιζαν για τη φύλαξη και αρχειοθέτησή τους, περιλαμβάνοντας όλες τις άδειες, ξεκινώντας από την αρχική έγκριση και συνεχίζοντας με τις ανανεώσεις.

---

[28] Έκθεση (15-7-1939), σ. 3. ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας. Α΄ Πολιτική, 1939, φακ.48/Α/ΙΙα «Ξένα σχολεία εν Ελλάδι».

[29] ΑΟΝΨ, φάκ. «Naxos. Documents officiels du Ministère de l'éducation, Inspecteur Général des Écoles Etrangères».

[30] Η Σχολή των Ουρσουλινών, *Φωνή Νάξου Πάρου* (1931), 6 (274), σ.1. [ΓΑΚ (Ν)].

[31] ΑΟΝΨ, φάκ. «Naxos. Documents officiels du Ministère de l'éducation, Inspecteur Général des Écoles Etrangères».

[32] Να σημειώσουμε ότι μία από τις άδειες αυτές είχε «υγειονομικό» περιεχόμενο – έγγραφο του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας με ημερομηνία 4 Μαρτίου 1940 (αρ. πρωτ. 9835), αναφέρει ότι για την ανανέωση της άδειας λειτουργίας υποχρεωτική ήταν η βεβαίωση από ιατρούς ως

5.2) Τήνος – ένα νέο σχολείο παρακολουθεί τις εξελίξεις

Στο σχολείο των Ουρσουλινών στην Τήνο οι εξελίξεις υπήρξαν παρόμοιες με αυτές που παρακολουθήσαμε στη Νάξο. Από το 1877 έως το 1930 λειτούργησε ως Γαλλική Σχολή, όπως αναφέραμε στο κεφάλαιο για τα μαθήματα. Το 1930 η διδασκαλία των ελληνικών έγινε υποχρεωτική, κάτι που ίσχυσε για όλα τα ξένα σχολεία, ενώ έχουμε την πρώτη αναφορά του όρου γυμνάσιο για το σχολείο των Ουρσουλινών: «En 1930, l'enseignement du grec devint obligatoire dans toutes les écoles étrangères. Depuis lors les élèves suivent les cours de gymnase [...]»[33]. Στο διάστημα από το 1931 μέχρι το 1940 η σχολή μετατράπηκε σε Γυμνάσιο (Δώριζας δ, 1981: 289) και οι απόφοιτες λάμβαναν απολυτήριο ιδιωτικού Γυμνασίου. Παράλληλα λειτούργησε και Δημοτικό σχολείο:

> Οι απόφοιτες ελάμβαναν απολυτήριο Ιδιωτικού Γυμνασίου. [...]. Παράλληλα με το ιδιωτικό Γυμνάσιο ελειτούργησε στη Μονή των Ουρσουλινών και το Ιδιωτικό Δημοτικό Σχολείο (Δώριζας δ, 1981:289).

Το ελληνικό δημοτικό σχολείο, σύμφωνα με το αρχείο των αδελφών, αναγνωρίστηκε το 1935 («Reconnaissance de l'école démotique grecque»)[34]. Τέλος, στις 14 Δεκεμβρίου 1939 το οικοτροφείο-παρθεναγωγείο αναγνωρίστηκε επίσημα από το ελληνικό κράτος[35].

5.3) Χαρτογράφηση των ξένων σχολείων στην Ελλάδα του μεσοπολέμου

Μια χαρτογράφηση των –πολυάριθμων– ξένων σχολείων στην Ελλάδα[36] επιτρέπει να

προς την καταλληλότητα του κτηρίου για τη διαμονή των οικοτρόφων: «[...] υποβάλλοντος [...] ένορκον ενώπιον του Ειρηνοδίκου βεβαίωσιν των ιατρών Νάξου χορηγούμεν άδειαν λειτουργίας Οικοτροφείου εν τη εν Νάξω Γαλλική Σχολή Ουρσουλινών, προς ενδιαίτησιν των εις αυτώ φοιτωσών μαθητριών» (Έγγραφο από το Υπουργείον Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας (αρ. πρωτ. 9835, 4-3-1940).ΑΟΝΨ, φάκ. «Naxos. Documents officiels du Ministère de l'éducation, Inspecteur Général des Écoles Etrangères»).

[33] «Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos» (Lutra, Tinos 20 Avril 1946). ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

[34] Σύμφωνα με τον Γ. Δώριζα το Δημοτικό αναγνωρίστηκε το 1931.

[35] ΑΟΝΨ. φάκ. «Naxos. Documents officiels du Ministère de l'éducation, Inspecteur Général des Écoles Etrangères».

[36] Όπως είδαμε, αυξανόμενος ήταν ο αριθμός και των άλλων ιδιωτικών σχολείων: «[...] κατά το 1869, καθ' όλον το Κράτος ανήρχοντο εις τα 118 ιδιωτικά σχολεία, εξ ων 52 ήσαν αρρένων και 66 θηλέων, έχοντα 2.958 άρρενας μαθητάς και 1.976 μαθητρίας, σήμερον ο αριθμός των ιδιωτικών σχολείων

ερμηνεύσουμε πώς προκλήθηκαν οι σχετικές μεταρρυθμίσεις, που με τη σειρά τους ρύθμισαν την παραπέρα λειτουργία τέτοιων σχολείων στη χώρα – με αποκορύφωμα τον νόμο 4862 (της 7ης Ιανουαρίου 1931) για τα ξένα σχολεία, που θα δούμε στη συνέχεια.

Καταγραφή του 1936[37] αναφέρει τον μεγάλο αριθμό των ξένων σχολείων. Τα γαλλικά σχολεία ήταν 22, αρρένων και θηλέων. Στα 52 συνολικά ξένα σχολεία περιλαμβάνονταν μονάδες όλων των βαθμίδων (νηπιαγωγεία, δημοτικά, γυμνάσια, πρακτικά λύκεια), αρρένων, θηλέων και μεικτά, και κάθε εθνικότητας (γαλλικά, αμερικανικά[38], γερμανικά, ιταλικά, ισραηλιτικά[39], η Αρμένικη Σχολή Γκαβαρενέ Κεβόρη[40] και το Σχολείο Λεμπέτ [πρώην Πάτησον][41]. Τα στοιχεία που παρατίθενται είναι τα εξής:

αλματικώς ανήλθεν, [...] έχει δε διαρκώς τάσιν προς αύξησιν. Εν Αθήναις τη 16 Ιανουαρίου 1920. Ι.Χ. Χατζηιωάννου (δ.φ.δ.ν.)» (Χατζηιωάννου, 1931:119).

[37] «Πίναξ ονομαστικός των εν Ελλάδι λειτουργούντων ξένων ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων». ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, 1936, φάκ. 51, υποφάκ. 8.

[38] Τα Αμερικανικά Σχολεία το 1936 με βαθμίδες εκπαίδευσης δημοτικό και γυμνάσιο ήταν τα εξής: Αμερικανικό Κολλέγιο Θηλέων με έδρα το Παλαιό Φάληρο, με χρονολογία ίδρυσης το 1925, Αμερικανικό Κολλέγιο Αρρένων με έδρα το Ψυχικό, με χρονολογία ίδρυσης το 1931, Αμερικανικό Κολλέγιο Θηλέων με έδρα τη Θεσσαλονίκη, με χρονολογία ίδρυσης το 1931, και το Αμερικανικό Κολλέγιο Αρρένων (Ανατολία) με έδρα τη Θεσσαλονίκη, με χρονολογία ίδρυσης το 1931. ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, 1936, φάκ. 51, υποφάκ. 8.

[39] Τα Ισραηλιτικά Σχολεία το 1936 που περιελάμβαναν Μεικτό Δημοτικό ήταν τα εξής: Ισραηλιτικό Σχολείο Μπερναρδού Ισαάκ με έδρα τη Θεσσαλονίκη, με χρονολογία ίδρυσης το 1925, Ισραηλιτικό Σχολείο Πίντο Ισαάκ με έδρα τη Θεσσαλονίκη, με χρονολογία ίδρυσης το 1925, Ισραηλιτικό Σχολείο Ααρών Βαρούχ με έδρα τη Θεσσαλονίκη, με χρονολογία ίδρυσης το 1925, Ισραηλιτικό Σχολείο Βαρσάνο Δαυίδ, με έδρα τη Θεσσαλονίκη, με χρονολογία ίδρυσης το 1924. Υπήρχαν επίσης και τα: Ισραηλιτικό Σχολείο (Αλιάνς) με έδρα τη Θεσσαλονίκη, με χρονολογία ίδρυσης το 1931, και βαθμίδες εκπαίδευσης Δημοτικό και Γυμνάσιο, Ισραηλιτικό Σχολείο «Αλτσέχ» με έδρα τη Θεσσαλονίκη, με χρονολογία ίδρυσης το 1926, και βαθμίδες εκπαίδευσης Νηπιαγωγείο, Δημοτικό και Γυμνάσιο, Ισραηλιτικό Σχολείο Αλβέρτου Γκατέντο Λέοντος με έδρα τη Θεσσαλονίκη, με χρονολογία ίδρυσης το 1925, και βαθμίδες εκπαίδευσης Δημοτικό, Ισραηλιτικό Σχολείο Μπεκενίστ με έδρα τη Θεσσαλονίκη, με χρονολογία ίδρυσης το 1931, και βαθμίδες εκπαίδευσης Δημοτικό και Γυμνάσιο, Ισραηλιτικό Σχολείο Τζαχώμ Σολ Μωσέ με έδρα τη Θεσσαλονίκη, με χρονολογία ίδρυσης το 1930, και βαθμίδες εκπαίδευσης Δημοτικό. ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, «Πίναξ ονομαστικός των εν Ελλάδι λειτουργούντων ξένων ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων». 1936, φάκ. 51, υποφάκ. 8.

[40] Αρμένικη Σχολή (Γκαβερενέ Κεβόρη) με έδρα τη Αθήνα, με χρονολογία ίδρυσης το 1931, και βαθμίδες εκπαίδευσης Δημοτικό. ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, 1936, φάκ. 51, υποφάκ. 8.

[41] Σχολείο Λεμπέτ (πρώην Πάτησον), με έδρα τη Θεσσαλονίκη, με χρονολογία ίδρυσης το 1931, και βαθμίδες εκπαίδευσης Δημοτικό. ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, 1936, φάκ. 51, υποφάκ. 8.

Πίνακας ξένων σχολείων στην Ελλάδα[42]

Ονομασία ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου - Προσωνύμιο σχολείου	**Έδρα**	**Βαθμίδες εκπαίδευσης**	**Χρονολογία ίδρυσης**
Γαλλική Σχολή Θηλέων – Άγιος Ιωσήφ	Αθήνα	Δημοτικό Γυμνάσιο	1857
Γαλλικό Σχολείο Αρρένων – Άγιος Παύλος	Πειραιάς	Δημοτικό Γυμνάσιο	1893
Γαλλικό Σχολείο Θηλέων- Άγιος Ιωσήφ	Πειραιάς	Δημοτικό Γυμνάσιο	1860
Γαλλικό Σχολείο Θηλέων- Άγιος Ανδρέας	Πάτρα	Δημοτικό Γυμνάσιο	Άγνωστη
Γαλλικό Σχολείο Καλογραιών	Βόλος	Δημοτικό	1904
Γαλλικό Σχολείο Αρρένων	Θεσσαλονίκη	Πρακτικό Λύκειο	1925
Γαλλικό Σχολείο Θηλέων	Θεσσαλονίκη	Δημοτικό Γυμνάσιο	1925
Γαλλικό Σχολείο Θηλέων- Άγιος Ιωάννης Βαπτιστής	Θεσσαλονίκη	Δημοτικό Γυμνάσιο	1930
Γαλλικό Σχολείο Θηλέων- Καλαμαρί(α)	Θεσσαλονίκη	Δημοτικό Γυμνάσιο	1931
Γαλλικό Σχολείο Θηλέων- Αδελφών του Ελέους	Θεσσαλονίκη	Δημοτικό Γυμνάσιο	1931
Γαλλικό Σχολείο Θηλέων- Αγίας Ελεούσας	Κέρκυρα	Νηπιαγωγείο Δημοτικό Γυμνάσιο	1853
Γαλλικό Σχολείο Θηλέων- Άγιος Βικέντιος	Σύρος	Νηπιαγωγείο Δημοτικό Γυμνάσιο	1884
Γαλλικό Σχολείο Ουρσουλινών	**Τήνος**	**Δημοτικό Γυμνάσιο**	**1862**
Γαλλικό Σχολείο Ουρσουλινών	**Νάξος**	**Δημοτικό Γυμνάσιο**	**1670**
Γαλλικό Σχολείο Θηλέων- Άγιος Ιωσήφ	Χίος	Δημοτικό	1848
Γαλλικό Σχολείο Αρρένων- Άγιος Ιωσήφ	Σάμος	Δημοτικό	1901
Γαλλικό Σχολείο Θηλέων- Φραγκισκανών Καλογραιών	Αργοστόλι	Δημοτικό	1924
Γαλλικό Σχολείο- Παναγ. Μελιτταίων	Κέρκυρα	Δημοτικό	1907
Γαλλικό Σχολείο- Άγιος Ιωσήφ	Χανιά Κρήτης	Δημοτικό Γυμνάσιο	1852

[42] Τα στοιχεία του πίνακα προέρχονται από έγγραφα του ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, 1936, φάκ. 51, υποφάκ. 8 (διατηρήθηκε σε μεγάλο βαθμό η κατηγοριοποίηση των εγγράφων). Σημειώνεται ότι τα περισσότερα σχολεία του πίνακα απαντώνται και στη βιβλιογραφία (βλ. Πέρσα Αγραφιώτου-Ζαχοπούλου: Σχολεία της Θεσσαλονίκης, Αντωνίου Δαυίδ: Γαλλικά Σχολεία στην Ελλάδα-Απόπειρα πρώτης καταγραφής, Ματθαίος Φιλιππούσης-Μιχαήλ Παππάς: Καθολικά Σχολεία στην Ελλάδα.

Γαλλικό Σχολείο Θηλέων- Άγιος Ιωσήφ	Ηράκλειο Κρήτης	Δημοτικό Γυμνάσιο	1852
Γαλλικό Σχολείο- Άγιος Ιωσήφ	Βόλος	Δημοτικό	1931
Γερμανικό Σχολείο	Θεσσαλονίκη	Νηπιαγωγείο Δημοτικό Γυμνάσιο	1925
Γερμανικό Σχολείο	Αθήνα	Δημοτικό Γυμνάσιο	1895
Ιταλικό Σχολείο Αρρένων	Αθήνα	Γυμνάσιο	1889
Ιταλικό Σχολείο Θηλέων	Αθήνα	Δημοτικό Γυμνάσιο	1889
Ιταλικό Σχολείο Μεικτό	Πειραιάς	Δημοτικό Γυμνάσιο	1889
Ιταλικό Σχολείο Θηλέων	Πάτρα	Δημοτικό Γυμνάσιο	1889
Ιταλικό Σχολείο Αρρένων	Πάτρα	Δημοτικό	1889
Ιταλικό Σχολείο	Πάτρα	Νηπιαγωγείο	1889
Ιταλικό Σχολείο	Θεσσαλονίκη	Νηπιαγωγείο Δημοτικό	1864
Ιταλικό Σχολείο Μεικτό	Θεσσαλονίκη	Δημοτικό	1906
Ιταλικό Σχολείο Αρρένων	Κέρκυρα	Δημοτικό	1931
Ιταλικό Σχολείο	Πρέβεζα	Μεικτό Δημοτικό	1931
Ιταλικό Σχολείο Θηλέων- Καλογραιών του Κρίνου	Αλεξανδρούπολη	Δημοτικό	1907
Ιταλικό Σχολείο Μεικτό- Αγίου Ιωσήφ	Ιωάννινα	Μεικτό Δημοτικό	-
Ιταλικό Σχολείο Αρρένων	Αλεξανδρούπολη	Δημοτικό	1930
Ιταλικό Γυμνάσιο- Ουμβέρτος	Θεσσαλονίκη	Γυμνάσιο	1931

Με βάση τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα προκύπτουν τα εξής:

1) Η κατανομή των σχολείων ανά εθνικότητα: Γαλλικά 21 (όλων των βαθμίδων, συμπεριλαμβανομένων νηπιαγωγείων, σε Νάξο, Τήνο, Αθήνα, Πειραιά 2, Θεσσαλονίκη 5, Βόλο 2, Πάτρα, Κέρκυρα 2, Αργοστόλι/Κεφαλονιά, Σύρο, Σάμο, Χίο, Ηράκλειο/Κρήτη, Χανιά/Κρήτη – στις Κυκλάδες μόνο τα σχολεία των Ουρσουλινών, όλων των βαθμίδων, και το νηπιαγωγείο του Αγίου Βικεντίου στη Σύρο), ιταλικά 13, ισραηλιτικά 9 (όλα στη Θεσσαλονίκη), αμερικανικά (ΗΠΑ) 4 (2 στην Αθήνα, 2 στη Θεσσαλονίκη), γερμανικά 2 (1 στην Αθήνα, 1 στη Θεσσαλονίκη), αρμενικά 1.

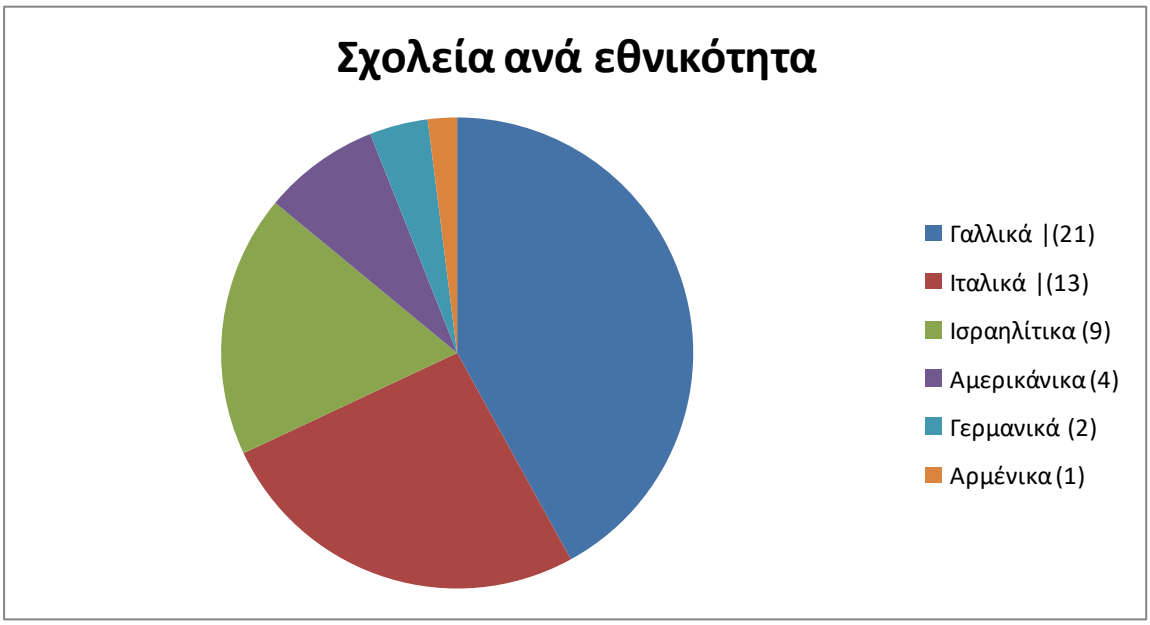

2) Οι χρονολογίες ίδρυσης των άλλων γαλλικών σχολείων, από τις οποίες προκύπτει ότι η μεγαλύτερη δραστηριότητα αναπτύσσεται από τα μέσα του 19ου αι. έως τις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, ιδιαίτερα μετά το 1900 (7 σχολεία από τα μέσα του 18ου αιώνα, με πρώτη καταγραφή το 1848 στη Χίο, 9 σχολεία από το 1900 και μετά, με τελευταία καταγραφή το 1931 στη Θεσσαλονίκη).

Κατανομή ίδρυσης γαλλικών σχολείων στον Ελλαδικό χώρο κατά εποχές

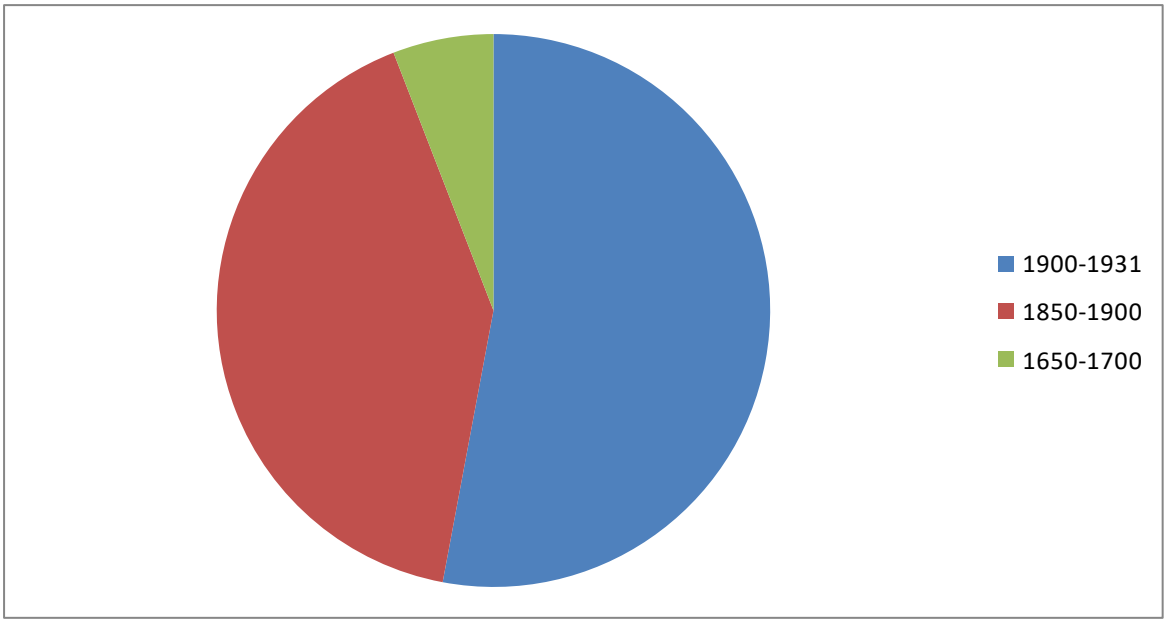

3) Οι ανά βαθμίδα εκπαίδευσης σχολικές μονάδες γαλλικών σχολείων, πλην των νηπιαγωγείων (Δημοτικά 5: Βόλος – Κέρκυρα – Σάμος – Χίος – Αργοστόλι Κεφαλονιάς, Δημοτικά και Γυμνάσια 12, Πρακτικό Λύκειο 1: Θεσσαλονίκη).

Σχολικές μονάδες των γαλλικών σχολείων στην Ελλάδα
ανά βαθμίδα εκπαίδευσης

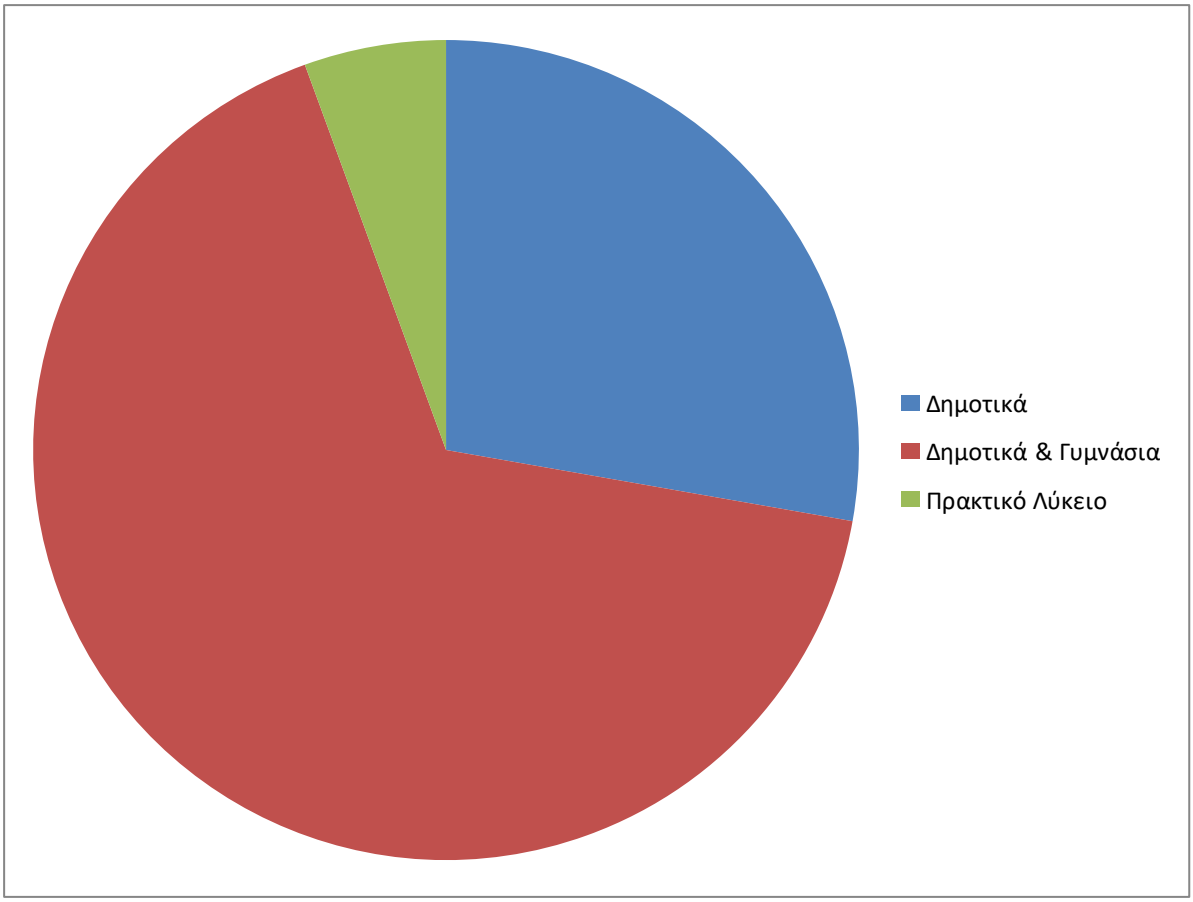

4) Οι σχολικές μονάδες ανά βαθμίδα εκπαίδευσης των ξένων σχολείων (πλην των γαλλικών):

Ιταλικά σχολεία 2 Νηπιαγωγείο-Δημοτικό και μεικτό Δημοτικό, 2 μεικτά Δημοτικά, 5 Δημοτικά, 3 Δημοτικά–Γυμνάσια, 2 Γυμνάσια (1 στην Αθήνα, 1 στη Θεσσαλονίκη).

Ισραηλιτικά σχολεία 1 Δημοτικό–Γυμνάσιο, 1 Νηπιαγωγείο–Δημοτικό–Γυμνάσιο, 2 Δημοτικά και 4 μεικτά Δημοτικά.

Αμερικανικά σχολεία 4 Δημοτικά–Γυμνάσια.

Γερμανικά σχολεία 1 Νηπιαγωγείο–Δημοτικό–Γυμνάσιο και 1 Δημοτικό–Γυμνάσιο.

Σχολικές μονάδες ανά βαθμίδα εκπαίδευσης των ξένων σχολείων στην Ελλάδα (πλην των γαλλικών)

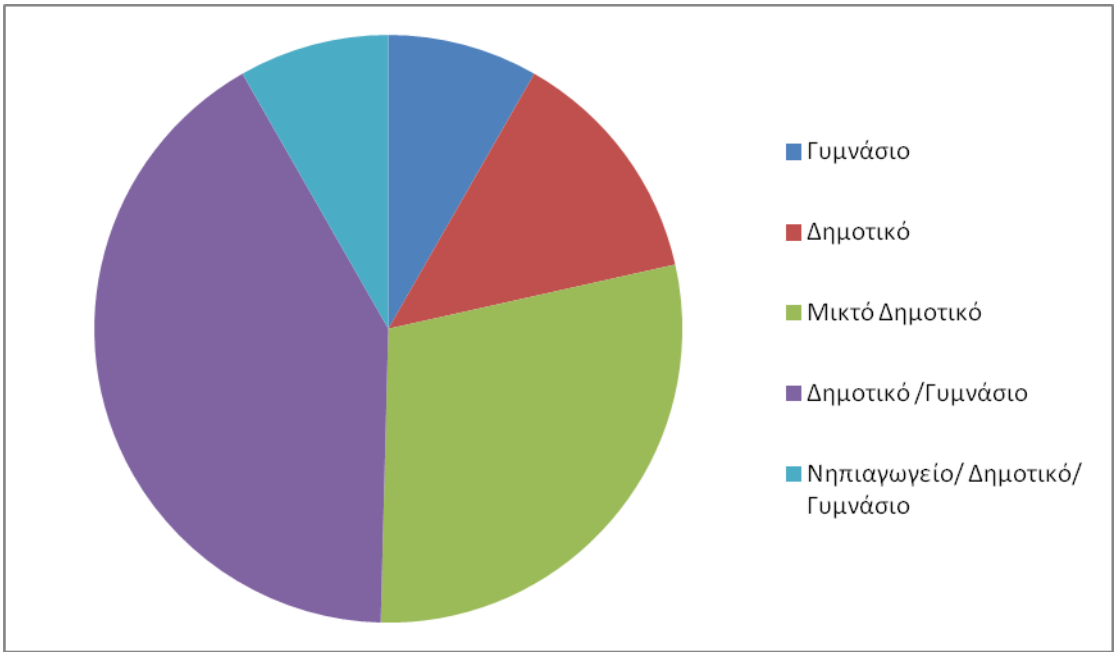

5.4) Η νομοθεσία του 1931

Τα σχολεία των Ουρσουλινών αδελφών έπρεπε να τηρούν τα άρθρα του νόμου 4862/1931, με βάση τα οποία, μεταξύ των άλλων, έπρεπε να μην λειτουργούν χωρίς άδεια, να μην δέχονται παιδιά νηπιαγωγείου και δημοτικού ούτε να δέχονται οικότροφες χωρίς απολυτήριο δημοτικού σχολείου, να είναι πολύ προσεκτικές στην επιλογή των διδακτικών και άλλων βιβλίων και, ως ισότιμα με τα άλλα ιδιωτικά σχολεία, να μην έχουν ξένο διδακτικό προσωπικό παρά μόνο για συγκεκριμένα μαθήματα και να υπόκεινται στον κρατικό έλεγχο από την επιτροπή που όριζε ο νόμος. Ο νόμος 4862/1931[43] περιλάμβανε 10 άρθρα, ορισμένα εκ των οποίων είχαν

[43] Νόμος 4862/1931 (ΦΕΚ 2/Α/07-1-1931) (Κωδικοποιημένος). Ανάρτηση στο: https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-4862-1931.html.

ιδιαίτερη σημασία, όπως θα δούμε. Σύμφωνα με το άρθρο 1, τα ξένα σχολεία που λειτουργούσαν ήδη έχαιραν προστασία[44]:

> Άρθρον 1.2: Λειτουργία ξένου σχολείου άνευ αδείας απαγορεύεται [...]. Τα ήδη εν τω Κράτη δυνάμει νομίμου αδείας λειτουργούντα ξένα σχολεία δύνανται να συνεχίσουν την λειτουργίαν των.

Ωστόσο, το άρθρο 5.1 ανέφερε ρητά ότι για να ανανεωθεί η άδεια λειτουργίας των ξένων σχολείων έπρεπε να συμμορφώνονται πλήρως με τις υποχρεώσεις του νόμου 3578:

> Άρθρον 5.1: Τα εν τω Κράτει λειτουργούντα ξένα σχολεία της Μέσης Εκπαιδεύσεως δύνανται ν' αναγνωρισθώσιν ως ισότιμα προς τα ελληνικά ιδιωτικά σχολεία της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εάν συμμορφωθώσι προς τας περί λειτουργίας των Ελληνικών ιδιωτικών σχολείων επιβαλλομένας υπό του νόμου 3578 υποχρεώσεις.
>
> Άρθρον 5.2: Η αναγνώρισις χορηγείται υπό του Υπουργείου της Παιδείας και Θρησκευμάτων κατόπιν αιτήσεως των προσώπων [...].

Παράλληλα, ο νέος νόμος τροποποιούσε στοιχεία που απαιτούσε ο νόμος 3578. Αν το σχολείο ίδρυαν ιδιώτες, όφειλαν να είναι Έλληνες πολίτες, αν επρόκειτο για σωματείο, έπρεπε να καλλιεργούν το «εθνικό φρόνημα»:

> Άρθρον 9: Το άρθρον 2 του νόμου 3578 «Περί ιδιωτικών σχολείων»[45] αντικαθίσταται υπό του εξής: 2) Η άδεια αύτη χορηγείται εις ιδιώτας, απολαύοντας των αστικών και

---

[44] Σημειώνεται σε Έκθεση το 1939 ότι τα γαλλικά καθολικά ιδρύματα των Κυκλάδων (η έκθεση περιλαμβάνει και δύο δημοτικά, ένα αρρένων και ένα θηλέων στη Σύρο), καταστρατηγούσαν τον νόμο 4862 και, λειτουργώντας ως ελληνικά ιδιωτικά, προσήλκυαν Ορθόδοξους Έλληνες μαθητές και μαθήτριες, κάτι που θα μπορούσε να ενθαρρύνει και τα υπόλοιπα ξένα σχολεία στην ίδια κατεύθυνση. Έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των Ξένων Σχολείων Κυκλάδων» (αρ. πρωτ. 232, 15-7-1939). ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, Α΄ Πολιτική, 1939, φάκ.48/Α/ΙΙα «Ξένα σχολεία εν Ελλάδι», σελ. 5. Η έκθεση αναφέρεται στα σχολεία των Ουρσουλινών της Νάξου και της Τήνου και τα ιδιαίτερα «Γαλλικά μαθήματα» των Γαλλίδων Καλογραιών της Σύρου.

[45] «Άρθρον 2: Όπως ιδρυθή και λειτουργήση εν τω Κράτει Ιδιωτικόν Εκπαιδευτήριον απαιτείται άδεια του Υπουργείου της Παιδείας και των Θρησκευμάτων. Η άδεια αύτη χορηγείται εις νομικά πρόσωπα και εις ιδιώτας, απολαύοντας των αστικών και των πολιτικών δικαιωμάτων του Έλληνος πολίτου. Ιδιωτικά Εκπαιδευτήρια υφιστάμενα εν τω Κράτει προ της 1ης Μαΐου 1913 και διατελούντα υπό την διεύθυνσιν Σωματείων αλλοδαπών ή προσώπων μη κεκτημένων την Ελληνικήν ιθαγένειαν δύνανται να εξακολουθήσωσι λειτουργούντα, υποκείμενα ως προς πάντα τα λοιπά εις τας διατάξεις των νόμων του Κράτους. Δεν συμβιβάζεται η ιδιότης του εν δημοσία υπηρεσία λειτουργού της Μέσης και Δημοτικής Εκπαιδεύσεως ως και του υπαλλήλου της κεντρικής υπηρεσίας του Υπουργείου προς την του ιδρυτού ή διευθυντού Φιλανθρωπικού Ιδρύματος, έχοντος εκπαιδευτικόν σκοπόν». Ανάρτηση στο: https://www.eetaa.gr/metaboles/fek/1928/fek_111a_1928.pdf.

> πολιτικών δικαιωμάτων του Έλληνος πολίτου χωρίς καμμίαν διάκρισιν του θρησκευτικού αυτών δόγματος ή εις σωματεία αναγνωριζόμενα ως νομικά πρόσωπα υπό των νόμων του Κράτους, εφ' όσον παρέχουν την εγγύησιν, ότι θα καλλιεργούν την εθνικήν παιδείαν και το εθνικόν φρόνημα.

Το διδακτικό προσωπικό μπορούσε να μην έχει ελληνική ιθαγένεια[46], με την εξαίρεση των διδασκόντων τα μαθήματα που προέβλεπε το άρθρο 3:

> Άρθρον 5.4.β): Να χρησιμοποιώσιν διδακτικόν προσωπικόν μη έχον ελληνικήν ιθαγένειαν, πλην του χρησιμοποιουμένου διά τα αναφερόμενα εν τω άρθρω 3 του παρόντος νόμου μαθήματα [...].

Επιπλέον, θα ήταν υπό τον έλεγχο της αρμόδιας Επιτροπής:

> Άρθρον 10: Εις το τέλος του εδ. 3 του άρθρου 3 του νόμου 3578 προστίθενται τα εξής: Εν ταις επαρχιακαίς πόλεσιν η προς γνωμάτευσιν επιτροπή συγκροτείται εκ του οικείου Γενικού Επιθεωρητού των σχολείων, του οικείου Υγειονομικού Επιθεωρητού και του Γενικού Επιθεωρητού των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων.

Το θέμα της ιθαγένειας αφορούσε και στις μαθήτριες και τις οικοτρόφους, αφού απαγορευόταν να φοιτούν στα ξένα σχολεία παιδιά Ελλήνων υπηκόων που δεν είχαν αποφοιτήσει από ελληνικό Δημοτικό σχολείο, δημόσιο ή ιδιωτικό – επομένως, επιτρεπόταν να γίνονται δεκτά στο Νηπιαγωγείο ή στο Δημοτικό παιδιά ξένης υπηκοότητας (εκτός ειδικών εξαιρέσεων):

> Άρθρον 2.1: Απαγορεύεται η φοίτησις παίδων Ελληνικής Ιθαγενείας αμφότερων των φύλων εις ξένα σχολεία στοιχειώδους εκπαιδεύσεως έως και νηπιαγωγεία. Εις τους διευθύνοντας τα ξένα εκπαιδευτήρια απαγορεύεται από του παρόντος σχολικού έτους [...] ως και να προσλαμβάνωσιν ως οικοτρόφους εις τα οικοτροφεία των τέκνα Ελλήνων υπηκόων μη κεκτημένα απολυτήριων ελληνικού δημοτικού σχολείου δημοσίου ή ιδιωτικού.

Το άρθρο για το θρήσκευμα και τη διδασκαλία των θρησκευτικών όριζε ότι τα ετερόδοξα παιδιά δεν θα διδάσκονταν το ορθόδοξο δόγμα, ούτε θα παρακολουθούσαν τον ορθόδοξο εκκλησιασμό, ενώ, εφόσον ο αριθμός τους ήταν σημαντικός, τα αντίστοιχα αντικείμενα θα τους τα δίδασκε ομόδοξός τους εκπαιδευτικός:

---

[46] Η πρακτική αυτή προκαλούσε και αντιδράσεις: «Η Σεβαστή Καλλισπέρη, μόλις επιστρέφει από τις σπουδές της στη Γαλλία, διαμαρτύρεται γιατί η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία διορίζει ξένες διευθύντριες στα σχολεία της […]» (Δαλακούρα και Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015:73).

> Διδασκαλία θρησκευμάτων. Άρθρον 6.1: Απαγορεύεται εις τα ελληνικά σχολεία δημόσια τε και ιδιωτικά η διδασκαλία του ορθόδοξου θρησκευτικού μαθήματος εις ετεροδόξους μαθητάς, καθώς και ο τούτων εκκλησιασμός εις ορθόξοξον εκκλησίαν. Εφόσον υπάρχει ικανός αριθμός ετερόδοξων μαθητών εν τω σχολείω διορίζεται ίδιος διδάσκαλος, έχων τα νόμιμα προσόντα, ομόδοξος αυτών, διά την διδασκαλίαν του θρησκευτικού μαθήματος, το κήρυγμα και τον εκκλησιασμόν των μαθητών [...] συμφώνως προς τα εδάφια 3 και 4 του άρθρου 3 του νόμου 4397[47].

Ωστόσο, προβλεπόταν ότι στα ξένα σχολεία έπρεπε να προστατεύεται η επίσημη θρησκεία του κράτους, όπως και το εθνικό φρόνημα, αλλά και το πολίτευμα με τη χρήση κατάλληλων εγχειριδίων, τη διδασκαλία στα ελληνικά ορισμένων μαθημάτων και Έλληνες ή/και Ορθόδοξους εκπαιδευτικούς για συγκεκριμένα αντικείμενα:

> Άρθρον 3: Τα ξένα σχολεία της Μέσης Εκπαιδεύσεως [...] υποχρεούνται α) να μη χρησιμοποιώσι διδακτικά ή άλλα βιβλία, εικόνας ή χάρτας κλπ. περιεχομένου ανακριβούς ή δυσμενούς διά το Ελληνικόν Έθνος ή διά το πολιτειακόν καθεστώς ή διά την επίσημον θρησκείαν του Κράτους. β) Να διδάσκωσιν Ελληνιστί και δι' Ελλήνων την ιθαγένειαν δασκάλων και καθηγητών εχόντων το μάθημα των νέων ελληνικών εν τοις δημοτικοίς σχολείοις, το των νέων και αρχαίων εν τοις της Μέσης, εις μαθητάς δε ταύτης Έλληνας υπηκόους επίσης και τα μαθήματα της Ιστορίας και της Γεωγραφίας εκ των εγκεκριμένων διδακτικών βιβλίων κατά τας ώρας του επισήμου προγράμματος, καθώς και θρησκευτικών εις μεν τους μαθητάς του ορθόδοξου δόγματος διά διδασκάλου πολίτου Έλληνος και ορθοδόξου […] εις δε τους μαθητάς του καθολικού δόγματος διά διδασκάλου καθολικού.

Πρόβλεψη υπήρχε και για τη διδασκαλία των ξένων γλωσσών:

> Άρθρον 5.4.γ) Να χρησιμοποιώσι ξένην γλώσσαν ως όργανον διδασκαλίας εις πάντα τα μαθήματα, πλην των εν αυτώ άρθρω 3 αναφερομένων.

Τέλος, προβλεπόταν ότι οι τίτλοι σπουδών που θα χορηγούσε ένα ξένο σχολείο δεν θα ήταν ισοδύναμοι προς τους αντίστοιχους των ελληνικών σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης εάν αυτά δεν ήταν αναγνωρισμένα από το κράτος:

---

[47] Νόμος 4397/ 1929, ΦΕΚ 309/Α/24-08-1929 «Περί στοιχειώδους εκπαιδεύσεως. [...] Δημοτικά σχολεία. Άρθρο 3: Σκοπός των δημοτικών σχολείων είναι η ηθική, θρησκευτική και εθνική αγωγή των μαθητών και η μετάδοσις εις τούτους των διά την ζωήν απαραιτήτων γνώσεων και δεξιοτήτων». [...] 3: (Καταργήθηκε από την παρ.1 Άρθρου 5 Ν.Δ. 3970/1959. 4: Τα δημοτικά σχολεία προάγονται, υποβιβάζονται ή καταργούνται επί τη βάσει του μέσου όρου των κατά τα τρία τελευταία έτη εξετασθέντων μαθητών./ https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-4397-1929.html.

> Άρθρον 8: Οι εγγραφόμενοι εις τα ξένα ιδιωτικά σχολεία μαθηταί, Έλληνες υπήκοοι, δεν δύνανται να μεταγραφώσιν εις δημόσια ή ιδιωτικά ελληνικά σχολεία, ουδέ να προσελθώσι εις κατατακτήριον ή απολυτήριον εξέτασιν, ως εξ ιδιωτικών σχολείων προερχόμενοι ή ως κατ' οίκον διδαχθέντες και οι τίτλοι των σπουδών των ουδεμίαν έχουσιν ισχύν εν τω Κράτει.

Αντίθετα, ισχύ είχαν τα διπλώματα σχολείων αναγνωρισμένων:

> Άρθρον 5.3: Οι τίτλοι σπουδών των εις τα ούτως αναγνωρισμένα ξένα σχολεία [...] είναι ισοδύναμοι προς τους τίτλους μαθητών των Ελληνικών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως.

Με βάση τα παραπάνω, οι Ουρσουλίνες αδελφές έπρεπε να αντιμετωπίσουν το ζήτημα της ενδεχόμενης χωριστής διδασκαλίας αλλοδαπών μαθητριών, το ζήτημα της διδασκαλίας των θρησκευτικών στις μη Καθολικές μαθήτριες, τη μείωση των ωρών διδασκαλίας ορισμένων μαθημάτων, τις διοικητικές ρυθμίσεις σχετικά με τα διπλώματα, την αναγνώριση των τίτλων των καθηγητών τους και, βέβαια, την πληρωμή των φόρων και όλες τις εν γένει οικονομικές υποχρεώσεις προς το ελληνικό κράτος.

5.5) Αναφορές για παρατυπίες και ελλείμματα των σχολείων των Ουρσουλινών

Όπου και αν εγκαταστάθηκαν, οι Ουρσουλίνες αδελφές επιδίωξαν να προσαρμοστούν τόσο στον κοινωνικό περίγυρο, όσο και στο θεσμικό καθεστώς. Δεν το κατάφεραν όμως πάντα. Στο κεφάλαιο αυτό θα αναφερθούμε σε αντιδράσεις και καταγγελίες που υπήρξαν ως προς τη δραστηριότητά τους στη Νάξο και την Τήνο.

Το 1933 έγιναν ανακρίσεις για το εκπαιδευτήριο της Νάξου βάσει καταγγελιών για παραβάσεις του περί των ξένων σχολείων νόμου. Το πόρισμα του εκπαιδευτικού συμβούλου Σέκερη παρέχει ενδείξεις για το περιεχόμενο και τη σημασία των καταγγελιών, καθώς υποδεικνύει:

> 1) Την άσκηση συχνοτέρου και μάλλον επιμελημένου ελέγχου της σχολής.
> 2) Τον διορισμό Έλληνος Διευθυντού ως υπευθύνου Γυμνασιάρχου του ιδιωτικού γυμνασίου της σχολής.
> 3) Τον διορισμό Έλληνος καθηγητού των θρησκευτικών[48].

[48] Το πόρισμα των ανακρίσεων διά την Σχολήν Καλογραιών Νάξου. *Φωνή Νάξου Πάρου* (1933), 8 (745/Β 13), σ.1. [ΓΑΚ (Ν)].

Έγγραφο του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Παιδείας, με ημερομηνία 30 Αυγούστου 1935, απευθυνόμενο στην ηγουμένη της Νάξου, έθετε και πάλι ως όρο την πρόσληψη διευθυντή, που έπρεπε να έχει τα απαιτούμενα προσόντα, όπως και το εκπαιδευτικό προσωπικό εν γένει:

> [...] από του επόμενου σχολικού έτους 1935-36, υπό τον όρο να προσληφθή Διευθυντής του Γυμνασίου έχων τα προσόντα Διευθυντού δημοσίου Γυμνασίου και το διδακτικόν προσωπικόν να έχη τα νόμιμα προσόντα[49].

Το 1933 είχαν διατυπωθεί κατηγορίες στον τύπο για προσηλυτισμό, οι οποίες όμως δεν επιβεβαιώθηκαν:

> Εκ πάντων των ανωτέρω προκύπτει ότι η κατηγορία επί προσηλυτιστική δράσει, εν τη κυρίως εννοία της λέξεως, δεν δύναται να στηριχθή κατά της Σχολής Ουρσουλινών Καλογραιών Νάξου, δι' ο και φρονεί ο κ. Σέκερης, ότι τα άνω προταθέντα μέτρα είνε επαρκή διά την κανονικήν της Σχολής λειτουργίαν.[50]

Το θέμα πήρε μεγάλες διαστάσεις και οι κατηγορίες διατυπώνονταν μέσω του τοπικού τύπου. Έντονα αντέδρασε ο Καθολικός εφημέριος Νάξου, που στο αμέσως επόμενο τεύχος της *Φωνής Νάξου Πάρου* κατηγόρησε τον αρχιμανδρίτη, καθηγητή «των Θρησκευτικών μαθημάτων του ενταύθα Κρατικού Γυμνασίου και της Ελληνογαλλικής Σχολής Ουρσουλινών Νάξου», για διασπορά ασύστατων κατηγοριών, με στόχο την Καθολική κοινότητα του νησιού[51].

Τα μεγαλύτερα, λοιπόν, προβλήματα αφορούσαν στον τομέα της θρησκευτικής εκπαίδευσης, και συγκεκριμένα στη διδασκαλία των θρησκευτικών. Προκειμένου να αποφεύγουν τις κατηγορίες για προσηλυτισμό, οι αδελφές έπρεπε να είναι πολύ προσεκτικές, εφόσον είχαν μαθήτριες Ορθόδοξες.

Το θέμα δεν ήταν άγνωστο, αφού είχε τεθεί το 1860, όπως διαβάζουμε, σχετικά με ένα άλλο γαλλικό καθολικό σχολείο, των αδελφών του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως:

> Στην άδεια που θα δοθεί το 1860 από το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως οι δύο προϋποθέσεις είναι σαφείς: έχουν δικαίωμα να δέχονται μόνο

[49] Έγγραφο του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Παιδείας προς την ηγουμένη των Ουρσουλινών της Νάξου (αρ. πρωτ. 57255, 30-8-1935). ΑΟΝΨ, φάκ. εσωτ. «Naxos. Documents officiels du Ministère de l'éducation, Inspecteur Général des Écoles Etrangères».

[50] Το πόρισμα των ανακρίσεων διά την Σχολήν Καλογραιών Νάξου. *Φωνή Νάξου Πάρου* (1933), 8 (745/Β 13), σ.1. [ΓΑΚ (Ν)].

[51] Ξέναι δημοσιεύσεις. *Φωνή Νάξου Πάρου* (28-5-1933), 8 (748/Β 16), σ. 1-4. [ΓΑΚ (Ν)].

καθολικές μαθήτριες και να προσλάβουν καθηγητή του ανατολικού δόγματος «αν κοράσιον του δόγματος τούτου γενή δεκτόν εν αυτώ» (Καβαλλιεράκης. 2012:198).

Η διδασκαλία των θρησκευτικών στις Ορθόδοξες μαθήτριες έπρεπε να γίνεται οπωσδήποτε από Ορθόδοξους καθηγητές, αλλιώς υπήρχε κίνδυνος να μην ανανεωθεί η άδεια λειτουργίας[52].

5.6) Εκθέσεις του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων

Στις παρατηρήσεις που περιλαμβάνονται στις Εκθέσεις των γενικών επιθεωρητών, διαπιστώνεται ότι οι επισημάνσεις τους, εκτός από τις παρατυπίες στα Σχολεία των αδελφών, αφορούν στην πλειονότητα τους και στις ελλείψεις του Ελληνικού Υπουργείου Παιδείας (πρακτική διορισμών, επιλογή διευθυντών, έλλειψη ορθόδοξων ναών για τον εκκλησιασμό των μαθητριών και σύσταση κρατικών ορφανοτροφείων), γεγονός που εξηγεί σε πολύ μεγάλο βαθμό την καθυστέρηση συμμόρφωσης των Σχολείων των αδελφών στα άρθρα του ν. 4862/1931.

5.6.1) Νάξος 1939

Το 1939, σε έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των Ξένων Σχολείων Κυκλάδων»[53] αναφερόταν ότι το σχολικό ίδρυμα της Νάξου είχε, όπως επιβαλλόταν, Έλληνα διευθυντή, και μόνο δύο δικαιολογητικά αλλοδαπών μαθητριών του δεν ήταν πλήρη, ωστόσο είχαν εντοπισθεί πλήθος παραβάσεων σε εγγραφές μαθητριών, καθώς και στη διδασκαλία των Τεχνικών, της Ωδικής και της Γυμναστικής και της Οικοκυρικής.

Η κριτική του εκπροσώπου του ελληνικού Υπουργείου Παιδείας δεν σταμάτησε εκεί. Καταλόγισε ολιγωρία στην αναπλήρωση ελλειμμάτων που είχαν διαπιστωθεί

---

[52] Παραθέτουμε παράδειγμα μη συμμόρφωσης ως προς τη διδασκαλία των θρησκευτικών, ένα τον 19ο και ένα τον 20ό αιώνα. Αφενός, η περίπτωση όπου «Η αποκορύφωση αυτής της αντιπαράθεσης καταγράφεται [...] το 1871, όταν η γαλλική κυβέρνηση θα προβεί σε επίσημο διάβημα στον Έλληνα πρέσβη στο Παρίσι, με αφορμή τις κρατικές παρεμβάσεις στη λειτουργία των καθολικών σχολείων της Κέρκυρας, κάνοντας χρήση της δυνατότητας που της έδιναν τα πρωτόκολλα ανεξαρτησίας του 1830, τα οποία την προσαγόρευαν προστάτιδα των καθολικών στο ελληνικό βασίλειο» (Καβαλλιεράκης, 2012:197-198).

[53] Έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των Ξένων Σχολείων Κυκλάδων» (αρ. πρωτ. 232, 15-7-1939), σ. 1. ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, Α΄ Πολιτική, 1939, φάκ.48/Α/ΙΙα «Ξένα σχολεία εν Ελλάδι».

παλαιότερα ως προς τη διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών, ενώ έφθασε να κατηγορήσει ευθέως τη διεύθυνση του σχολείου για κακοπιστία, σχετικά με επιστολή του υπουργείου που αφορούσε στον έλεγχο της σχολικής βιβλιοθήκης[54].

Ως προς τις αναφορές περί θρησκευτικής επιρροής, θα τις εξετάσουμε και στη συνέχεια, στο πλαίσιο σφοδρής κριτικής που αναπτύχθηκε για την ξενομανία και τους κινδύνους αλλοίωσης της εθνικής ταυτότητας της ελληνικής νεολαίας στον τύπο.

Το πρόβλημα των δικαιολογητικών των μαθητριών έμελλε να απασχολήσει συχνά το σχολείο, κάτι που διαπιστώσαμε να αποτυπώνεται στο «Βιβλίο επί των απολυτηρίων εξετάσεων» του σχολείου της Νάξου[55]. Έτσι, στις 12 Απριλίου 1942 καταγράφηκε το γεγονός ότι δύο μαθήτριες, σε καιρό πολέμου και με δυσκολία στην επικοινωνία, δεν είχαν προσκομίσει εγκαίρως τα δικαιολογητικά τους για τις κατατακτήριες εξετάσεις:

> Εν Νάξω και εν τω γραφείω του Γυμνασίου σήμερον την 12ην Απριλίου του έτους 1942 […] συνελθόντες εις συνεδρίαν οι καθηγηταί [...] ως προς δε τους μαθητάς […] οίτινες δεν προσκόμισαν τακτικούς τίτλους αλλά μόνον υπευθύνους δηλώσεις, αποφασίζουσιν λόγω του δυσκόλου της συγκοινωνίας, να τις δεχθώσιν εις εξέτασιν, […][56].

5.6.2) Τήνος 1939

Σχετικά με το παρθεναγωγείο της Τήνου[57], σημειώνεται ότι και αυτό είχε Έλληνα διευθυντή, ενώ ως προβλήματα αναφέρονται και εδώ τα ελλιπή δικαιολογητικά ορισμένων μαθητριών, καθώς και παρατυπίες ή ανεπάρκειες στη διδασκαλία της

---

[54] «[...] ότι εις τα Αρχαία κυρίως ελληνικά η διδαχθείσα ύλη υπελείπετο σημαντικώς της διδακτέας. [...] Η κακοπιστία της διευθύνσεως της Σχολής καταφαίνεται […] δεν συνεμορφώθησαν προς την διαταγήν του Σ. Υπουργείου, την αφορώσαν τον έλεγχον της βιβλιοθήκης της Σχολής. […]». [σ.σ. Οι υπογραμμίσεις του πρωτοτύπου.]» Ό.π..

[55] «Βιβλίο των επί των απολυτηρίων εξετάσεων Ελληνογαλλικής Σχολής Καλογραιών [1937-1944]», Πράξις 12η (Φεβρουάριος 1942), 21η (Μάρτιος 1943). [ΓΑΚ (Ν)].

[56] Ό.π., Πράξις 16η.

[57] Έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των Ξένων Σχολείων Κυκλάδων» (αρ. πρωτ. 232, 15-7-1939). ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, Α΄ Πολιτική, 1939, φάκ.48/Α/ΙΙα «Ξένα σχολεία εν Ελλάδι». Η έκθεση αναφέρεται στα σχολεία των Ουρσουλινών της Νάξου και της Τήνου και τα ιδιαίτερα «Γαλλικά μαθήματα» των Γαλλίδων Καλογραιών της Σύρου..

Γαλλικής Ιστορίας, των Τεχνικών και της Οικοκυρικής[58]. Αρνητικά σχόλια διατυπώνονταν επίσης και για τη διδασκαλία των θρησκευτικών. Για τη διδασκαλία των θρησκευτικών, η ηγουμένη ζήτησε να διοριστεί στο σχολείο Ορθόδοξος θεολόγος για τη διδασκαλία των Ορθόδοξων μαθητριών:

> Κατά τα τελευταία έτη της λειτουργίας της σχολής είχεν αποδοθεί σε αυτήν η κατηγορία ότι προέβαινε σε προσηλυτισμό ορθόδοξων νεανίδων στο καθολικό δόγμα. Για την αναίρεση των ανωτέρω κατηγοριών η Ηγουμένη εζήτησε να διορισθή στη σχολή θεολόγος ορθόδοξος για να διδάσκη το μάθημα των θρησκευτικών στις ορθόδοξες νεανίδες (Δώριζας δ, 1981:289).

Σε μια ενδιαφέρουσα αποτύπωση της σχέσης των Ελλήνων εκπαιδευτικών, και ειδικά των διευθυντών με τις μοναχές, αναφέρεται ότι ο γυμνασιάρχης Ι. Καρδαμίτσης δίδασκε πλήρες ωράριο και επιβαλλόταν στις μοναχές που διηύθυνε, όμως, παρά την πείρα του, εκείνες κατόρθωναν να παρεκκλίνουν σε αρκετά θέματα, παραβιάζοντας διατάξεις του νόμου, όπως αυτές που αφορούσαν στο βιβλίο διδασκαλίας της Γαλλικής Ιστορίας ή στη διδασκαλία της Ηθικής στις Ορθόδοξες μαθήτριες[59].

Η κατηγορία που θα μπορούσε να αποδοθεί στις μοναχές ως προς τα δύο πρώτα θέματα συμβάδιζε με τις επανειλημμένες σε βάρος τους αιτιάσεις για κακοπιστία. Το ίδιο έγγραφο[60] του 1939 καταγγέλλει ότι πραγματοποιείτο κοινός εκκλησιασμός Ορθόδοξων και Καθολικών μαθητριών, παρά τις οδηγίες του ελληνικού Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων που απαγόρευαν τη μετάβαση μη Καθολικών μαθητριών και μαθητών σε Καθολικούς ναούς. Εντύπωση προκαλεί ότι ο όρος «κακοπιστία», χρησιμοποιείται εμφατικά, όπως και ο σύνδεσμος «και» που καθιστά την κακοπιστία συνδετικό στοιχείο των Ουρσουλινών μοναχών της Τήνου με αυτές της Νάξου[61].

---

[58] Έκθεση..., ό.π., σ.3-4.

[59] «[…] α) […] της Γαλλικής Ιστορίας βιβλίον [...] εις μερικά σημεία τα γεγονότα κατά τρόπον αντίθετον προς την αλήθειαν. [...] β) Η Ηθική […] εδιδάσκετο και εις τας ορθοδόξους μαθήτριας υπό το πρόσχημα, ότι θεωρείται αύτη απαραίτητος διά την εξέτασιν […] παρά τη Γαλλική Επιτροπή προς απόκτησιν και Γαλλικού Τίτλου σπουδών. γ) Το μάθημα των Τεχνικών και Οικοκυρικής εδιδάσκετο ανεπαρκέστατα». Ό.π., σ. 4.

[60] Ό.π.

[61]«Η κακοπιστία και των Μοναχών τούτων καταφαίνεται [...] ηρωτήσαμεν μήπως αι ορθόδοξαι μαθήτριαι εκκλησιάζονται εις τον Καθολικόν ναόν. […] Όταν εφέτος [..] εξηκριβώσαμεν […], ότι δηλ. αι ορθόδοξαι μαθήτριαι εσύχναζον κατά το παρελθόν σχολ. έτος εις τον Καθολικόν Ναόν της Μονής

Ο γενικός επιθεωρητής σημείωνε ότι, παρά τις επανειλημμένες αναφορές σε εκθέσεις, *καμία ενέργεια δεν είχε γίνει για την ανέγερση ορθόδοξου παρεκκλησίου κοντά στη Σχολή για τον εκκλησιασμό των Ορθοδόξων μαθητριών*[62] (σ.σ. η επισήμανση με πλαγιασμό δική μας. Ελλείψεις κρατικού μηχανισμού). Αναφερόμενος, τέλος, στον αριθμό των Ορθοδόξων μαθητριών των παρθεναγωγείων της Νάξου και της Τήνου, επισήμαινε ότι ήταν μεγαλύτερος εκείνου των Καθολικών μαθητριών.

Επιπλέον, ο σημαντικός αριθμός μαθητριών που δηλώνονταν ως ορφανές (και από τους δύο γονείς) ή τέκνα διαζευγμένων, και οι οποίες γίνονταν δεκτές για αυτούς τους ειδικούς λόγους, οδηγούσε τον γενικό επιθεωρητή να θεωρήσει ότι ήταν πλασματικός, επομένως προϊόν σκοπού. Με αυτή την αφορμή, *συνιστούσε στο κράτος* να επαγρυπνεί και *να ιδρύει αντίστοιχα ελληνικά σχολεία, προκειμένου οι οικογένειες αυτών των κατηγοριών να εμπιστεύονται εκεί τα παιδιά τους*[63] (σ.σ. η επισήμανση με πλαγιασμό δική μας. Ελλείψεις κρατικού μηχανισμού).

5.6.3) Νάξος 1940[64]

Και αυτή η έκθεση έκανε λόγο για κακοπιστία εκ μέρους της διεύθυνσης του σχολείου «[...] παραβάσεις [...] μη οφειλομένας εις πλάνην ή εσφαλμένην αντίληψιν ταύτης ή εκείνης της διατάξεως, αλλά προφανέστατα εις κακήν –ας μη είπωμεν κακίστην– πίστιν και πρόθεσιν»[65]. Η έκθεση ανέφερε νέες παραβάσεις του σχολείου: στοιχεία συγκεχυμένα και ατελή και προβληματική σύνταξη του προγράμματος. Επίσης έκανε λόγο για μη τήρηση του ωριαίου προγράμματος συγκεκριμένων

[…] απήντη αυτή […] παρελθόν, αφήναμεν ελευθερίαν κατά την επιθυμίαν των γονέων [...]» [...] άφηνον όμως εν τω μεταξύ […] ο νόμος 4862)193[1] [...]».Ο.π., σ. 4.

[62] Ό.π., σ. 5.

[63] Ό.π., σ. 6.

[64] Έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των Ξένων Σχολείων Κυκλάδων» (αρ. πρωτ. 214, 8-7-1940). ΥΠΕΞ, Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, Α΄ Πολιτική, 1935-40 (1940), φάκ.2, υποφάκ. 1Α/ΙΙα «Ξένα σχολεία εν Ελλάδι».

[65] Ό.π., σ. 4.

μαθημάτων: των Ελληνικών και, κυρίως, των Αρχαίων Ελληνικών, καθώς και της Ιστορίας σε διάφορες τάξεις του σχολείου[66].

Ως προς τα ελλείμματα στη διδασκαλία των μαθημάτων, ο γενικός επιθεωρητής επέρριπτε ευθύνες στον Έλληνα διευθυντή, ο οποίος και μεγάλος ήταν σε ηλικία και συχνά απουσίαζε από το σχολείο[67].

Με την αφορμή αυτή, ο γενικός επιθεωρητής καυτηρίασε μια *πολιτική του ελληνικού κράτους*[68]*: το ότι είχε δοθεί στους συνταξιούχους εκπαιδευτικούς των δημοσίων σχολείων να στελεχώνουν και να διδάσκουν «απεριορίστως» σε ιδιωτικά σχολεία.* Αυτό αποτελούσε πλεονέκτημα για τα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια που, όπως αφήνεται να εννοηθεί, οι διευθύνσεις τους χρησιμοποιούσαν το εκπαιδευτικό αυτό προσωπικό για τις ανάγκες και τους στόχους τους, ενώ πολλές φορές έπαιζαν τον ρόλο του εξιλαστήριου θύματος, αφού τους επέρριπταν κάθε είδους λάθη ή παραβάσεις[69] (σ.σ. η επισήμανση με πλαγιασμό δική μας. Ελλείψεις κρατικού μηχανισμού). Ο γενικός επιθεωρητής τελείωνε την έκθεσή του με την απαισιόδοξη διαπίστωση ότι «[…] Καθολικαί δεν τροποποιούσι τόσον ευκόλως τας προθέσεις των και το Πρόγραμμά των»[70].

Μετά από επιστολή που απέστειλε η ηγουμένη στις 7 Σεπτεμβρίου 1940, το Τμήμα Μέσης Εκπαιδεύσεως του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας θα της απέστελνε έγγραφο, με ημερομηνία 8 Οκτωβρίου 1940 (αρ. πρωτ. 107568), βεβαιώνοντας ότι η άδεια του σχολείου «θεωρείται αυτοδικαίως ανανεωθείσα»[71].

---

[66] Ό.π.

[67] Ό.π., σ. 5.

[68] Το 1937, σύμφωνα με τον Αναγκαστικό Νόμο Μεταξά 818 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του νόμου 3878 περί ιδιωτικών σχολείων κλπ», «[...] διευθυνταί των ιδιωτικών γυμνασίων δύνανται να διορίζονται [...] και συνταξιούχοι φιλόλογοι».

[69] Έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων... (8-7-1940), σ. 5.

[70] Ό.π.

[71] Έγγραφο από το Υπουργείον Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας (αρ. πρωτ. 107568, 8-10-1940). ΑΟΝΨ, φάκ. «Naxos. Documents officiels du Ministère de l'éducation, Inspecteur Général des Écoles Etrangères», υποφάκ. 2) «Autorisation - fonctionnement du Pensionnat, N.9835, 4-III-1940».

5.6.4) Τήνος 1940

Μετά τον έλεγχο των πιστοποιητικών σημειώθηκαν τρεις παρατυπίες: μία ξένη μαθήτρια δεν είχε πιστοποιητικό ταυτότητας, μια άλλη το διέθετε αλλά δεν είχε ανανεώσει την άδεια παραμονής της, ενώ μία Ελληνίδα δεν είχε πιστοποιητικό δήμου.

Σχετικά με το πρόγραμμα των μαθημάτων και τη διδακτέα ύλη, ο γενικός επιθεωρητής έκανε τρεις βασικές επισημάνσεις: μία θετική, μία αρνητική και μία ουδέτερη. Θετικά έκρινε ότι σε διάφορα μαθήματα το προσωπικό εργαζόταν με ιδιαίτερο ζήλο. Αξιολογικά ουδέτερη για το συγκεκριμένο σχολείο ήταν η επισήμανση ότι είχε ανακύψει θέμα αντικατάστασης ενός καθηγητή *εξαιτίας του διορισμού του στο δημόσιο* – με την αφορμή αυτή, και αφού σημείωνε ότι *το συγκεκριμένο πρόβλημα δυσχέραινε τη λειτουργία όλων των ξένων ιδιωτικών σχολείων*, ο γενικός επιθεωρητής προχωρούσε σε *μια κριτική προς τις κρατικές αρχές για την πρακτική των διορισμών εν μέσω της σχολικής χρονιάς και τα προβλήματα που δημιουργούσε αυτή σε όλα τα σχολεία της χώρας* (σ.σ. η επισήμανση με πλαγιασμό δική μας. Ελλείψεις κρατικού μηχανισμού). Τέλος, η αρνητική επισήμανση για το σχολείο των Ουρσουλινών της Τήνου αφορούσε, όπως και την προηγούμενη χρονιά, στη μη συμμόρφωση του προγράμματος των μαθημάτων με το επίσημα προβλεπόμενο, και στη μη έγκαιρη υποβολή των νομίμων δικαιολογητικών κατά την έναρξη του σχολικού έτους[72].

Από την έκθεση του γενικού επιθεωρητή δεν έλειπε και η αναφορά στο πρόβλημα του εκκλησιασμού των Ορθοδόξων μαθητριών. Σημειώνοντας πρόοδο σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά, και ύστερα από συστηματικό έλεγχο, διαπιστωνόταν ότι η διοίκηση είχε συμμορφωθεί και οι Ορθόδοξες μαθήτριες δεν εκκλησιάζονταν πλέον στον καθολικό ναό, όμως *επισημαινόταν ότι ο εκκλησιασμός τους είχε γίνει σπάνιος, δεδομένου ότι δεν υπήρχε ορθόδοξος ναός στα Λουτρά, χωριό εξ ολοκλήρου καθολικό, και ο πλησιέστερος απείχε περισσότερο από μια ώρα* (σ.σ. η επισήμανση με πλαγιασμό δική μας. Ελλείψεις κρατικού μηχανισμού). Τονίζοντας ότι όλες οι οικότροφες

[72] Έκθεση του γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων... (8-7-1940), σ. 2.

μαθήτριες ήταν Ορθόδοξες, κατέληγε στο ότι έπρεπε να ανεγερθεί ορθόδοξος ναός στα Λουτρά, με τη συμβολή όλων των φορέων[73].

Αξιοσημείωτο είναι ότι, παρά τα προβλήματα που διαπιστώνονταν, η συγκεκριμένη έκθεση για το σχολείο των Ουρσουλινών στα Λουτρά της Τήνου έκλεινε με μια θετική αποτίμηση: «Καθ' όλα ταύτα πρέπει να ομολογήσωμεν, ότι κατ' έτος παρατηρούμεν εις την Σχολήν ταύτην μεγαλυτέραν και περισσότερον έκδηλον την προσαρμογήν προς τας κειμένας διατάξεις»[74].

Στη θετική αυτή στάση πιθανώς συνέβαλε η διαπίστωση των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν οι Ουρσουλίνες μοναχές στην Τήνο, όπως και στη Νάξο, και της αγωνίας τους να τα αντιμετωπίσουν. Η έκθεση του γενικού επιθεωρητή τον Ιούλιο του 1940 ανέφερε τη μείωση των μαθητριών και στα δύο σχολεία των Ουρσουλινών, στη Νάξο και την Τήνο, από τις 184 στις 162, τόσο στα παρθεναγωγεία όσο και στο φροντιστήριο, αποτυπώνοντας και τη συμπάθεια ('αγαθάς Καλογραίας') που του είχαν προξενήσει οι προσπάθειές τους να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των καιρών: «Το πράγμα ανησυχεί σφοδρώς τας αγαθάς Καλογραίας, και τας ανησυχίας των ταύτας ανεκοίνωσαν και εις υμάς καίτοι ηθελήσαμεν να παρηγορήσωσιν εαυτάς [sic] με την κατά τον παρελθόντα Σεπτέμβριον ανώμαλον πως κατάστασιν»[75].

Ανακεφαλαιώνοντας, μπορούμε να πούμε ότι οι σχέσεις που αναπτύχθηκαν μεταξύ των εκπαιδευτηρίων των Ουρσουλινών και των παραγόντων της ελληνικής πολιτείας διακρίνονται σε δύο περιόδους:

Η πρώτη ξεκινά για τη Νάξο, όπου το εκπαιδευτήριο προϋπήρχε, από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους, για την Τήνο από την εκεί ίδρυση του σχολείου, και φθάνει και για τα δύο σχολεία, όπως και για τα υπόλοιπα ταγματικά εκπαιδευτήρια στη χώρα,

---

[73] «Εν κοινή συσκέψει απεφασίσθη [...] ίνα καταρτισθή [..], Επιτροπή εν Τήνω, αποτελουμένη παρά του Έλληνος Διευθυντού της Σχολής, του Αρχιερατικού Επιτρόπου και του Προέδρου της Επιτροπής του Ιερού Ιδρύματος του Ναού Ευαγγελιστρίας, η οποία να φροντίση διά την εξεύρεσιν και αγοράν του καταλλήλου παρά την Σχολήν οικοπέδου [...]». Ό.π.

[74] Ό.π., σ. 3.

[75] Ό.π., σ. 6.

μέχρι το 1931. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από μια χαλαρή σχέση με το κεντρικό κράτος, που ενδιαφέρεται κατά βάση για τις οικονομικές συναλλαγές και τη φορολόγησή τους, υποχωρώντας ωστόσο στις κατά καιρούς γαλλικές επεμβάσεις. Τα σχολεία είναι κατά βάση γαλλικά, ενώ για τον έλεγχο του θρησκευτικού και εθνικού περιεχομένου της αγωγής που προσφέρουν κινητοποιούνται κυρίως τοπικοί παράγοντες.

Η δεύτερη περίοδος ξεκίνησε το 1931, όταν η πολιτεία εξέφρασε τη βούλησή της να εντάξει τα ταγματικά και τα άλλα ξένα σχολεία στις διατάξεις της ιδιωτικής εκπαίδευσης, τη συμμόρφωσή τους στις οποίες αρμόδιοι να ελέγξουν ήταν οι ειδικοί για τα ξένα και μειονοτικά εκπαιδευτήρια επιθεωρητές. Οι σχετικές εκθέσεις καταγράφουν ελλείμματα ή και, σε ορισμένους τομείς, απροθυμία συμμόρφωσης των σχολείων των Ουρσουλινών αδελφών, που τις εξέθεταν σε κατηγορίες, αλλά και ανεπάρκεια του κρατικού μηχανισμού. Παράλληλα, όμως, οι εκθέσεις περιγράφουν και την προσαρμογή στην οποία προχώρησαν τα εκπαιδευτήριά τους, καθώς και τις αντικειμενικές δυσκολίες που αντιμετώπιζαν, μέσα στο μεταβαλλόμενο περιβάλλον, και την αγωνία των μοναχών να τις υπερβούν και να συνεχίσουν το έργο τους.

Από την άλλη πλευρά, εκείνην της ελληνικής πολιτείας αλλά και της τοπικής κοινωνίας και των παραγόντων της, δεδομένο είναι ότι τη στάση τους υπαγόρευε σε μεγάλο βαθμό η καχυποψία απέναντι στο «ξένο», το αλλοεθνές και αλλόδοξο, ακόμα και αν το «ξένο» αυτό στοιχείο είχε καταγράψει στις συγκεκριμένες περιοχές παρουσία εκατονταετιών και είχε περιλάβει στους κόλπους του «μεταστραφέντες» και «μεταστραφείσες» (βλ.μικτοί γάμοι). Ωστόσο, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι επρόκειτο για ένα έθνος που μόλις είχε αρχίσει να συγκροτείται σε κράτος, για ένα έθνος και έναν λαό που για αιώνες ήταν, πάνω απ' όλα, ορθόδοξο, έχοντας ένα παρελθόν συγκρούσεων με τον Καθολικισμό και μια αντιφατική σχέση με τα ισχυρά ευρωπαϊκά κράτη. Με αυτά τα δεδομένα, τα γαλλικά καθολικά σχολεία των Ουρσουλινών, όπως και όλα τα ξένα σχολεία εν γένει, δεν μπορούσαν παρά να αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη, έως και καχυποψία. Με αυτή τη λογική, θεωρώ πως κάθε επισήμανση, κρίση, κριτική, έως και καταγγελία, και δη στον τομέα της εκπαίδευσης, εκ μέρους του ελληνικού Υπουργείου Θρησκευμάτων και Παιδείας, ήταν όχι μόνο αναμενόμενη, αλλά και δικαιολογημένη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Αντίκτυπος, αποτιμήσεις και διακρίσεις

6.1) Ο τύπος και οι τοποθετήσεις απέναντι στην ταγματική δράση και το τοπικό Καθολικό στοιχείο

Παρά τις προσωπικές ή/και ομαδικές αντιλήψεις, βλέψεις και συμφέροντα, αλλά και την άγνοια, που επηρεάζουν, ενίοτε καθοριστικά, την αρθρογραφία και τα υπόλοιπα δημοσιεύματά του, ο τύπος συνιστά ένα σημαντικό αντικείμενο ερευνητικού ενδιαφέροντος και μελέτης, που οφείλουν, βεβαίως, να ανιχνεύουν στα περιεχόμενά του τα πιο αξιόπιστα και αντιπροσωπευτικά στοιχεία.

Μεταξύ άλλων, η μελέτη του τύπου προσφέρει και τη δυνατότητα συγκριτικής προσέγγισης θεμάτων όπως, στην περίπτωσή μας, η κατά τόπους υποδοχή από τον ίδιο τον τύπο, αλλά και ευρύτερα από το κοινωνικό σύνολο, μιας θρησκευτικής κοινότητας. Μπορούμε, για παράδειγμα, να αναφέρουμε εδώ ότι οι Ιησουίτες έτυχαν διαφορετικής αντιμετώπισης από τον τύπο στη Γαλλία, που μέρος του επιδόθηκε σε εναντίον τους πολεμική –«*Le Journal des Débats* et *La Revue des Deux Mondes* à la campagne contre les Jésuites, campagne dont Michelet et Quinet sont les chefs de file [...]» (Gerbod, 1968:55)–, ενώ κάτι τέτοιο δεν συνέβη από τον τύπο στην Ελλάδα – αντίθετα, μάλιστα, ο τοπικός τύπος της Νάξου και της Τήνου, δημοσιεύοντας λεπτομερή άρθρα σχετικά με τη διαβίωση και την εκπαιδευτική τους δράση, φαίνεται να εξέφρασε την αναγνώριση του ρόλου και της συμβολής τους στην πολιτική, θρησκευτική και κοινωνική ζωή των τοπικών κοινωνιών.

Όπως αναφέραμε, ο μεγαλύτερος όγκος εντύπων του τοπικού τύπου που μελετήσαμε για την παρούσα εργασία φυλάσσεται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους / Παράρτημα Νάξου, αλλιώς Ιστορικό Αρχείο Νάξου.

Οι αναφορές που συναντάμε στον τοπικό και τον εθνικό τύπο για τα σχολεία των Ουρσουλινών στη Νάξο και την Τήνο, είτε θετικές είτε αρνητικές, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού παρέχουν πληροφορίες, άμεσα ή έμμεσα, για τη διαβίωση και τη δραστηριότητά τους, όπως βεβαίως –και κυρίως– για την ανταπόκριση, ευμενή ή δυσμενή, της οποίας έτυχαν από την τοπική κοινωνία και ευρύτερα. Μέσα από τον τύπο μπορούμε να σχηματίσουμε μια αρκετά σαφή εικόνα για την προσφορά, τα –αμοιβαία– οφέλη, την επιρροή και τον εν γένει αντίκτυπο της λειτουργίας του σχολείου στον κατά εποχές κοινωνικό περίγυρο.

Όπως έχουμε δει, στην περίπτωση των ταγματικών σχολείων στην Ελλάδα, και ειδικά εκείνων των Ουρσουλινών στη Νάξο και στην Τήνο, που αποτελούν αντικείμενο της

παρούσας εργασίας, ένα μεγάλο αγκάθι στις σχέσεις τους με τις τοπικές κοινωνίες, που επομένως δεν θα μπορούσε παρά να εμφανίζεται στον τοπικό τύπο, υπήρξε βεβαίως το θέμα της μέσω αυτών των σχολείων υποστήριξης του Καθολικισμού. Ειδικότερα μία κατηγορία που επανέρχονταν κατά καιρούς αναφερόταν στην – πραγματωμένη ή ενδεχόμενη[1]– προσέλκυση Ορθοδόξων μαθητών και μαθητριών των σχολείων αυτών στον Καθολικισμό. Παρόλο πού, όπως έχουμε δείξει, το τάγμα των Ουρσουλινών είχε από την ίδρυσή του έναν ιδιαίτερο στόχο, την εκπαίδευση των κοριτσιών. Έτσι, κατά τη μακροχρόνια δράση τους στη Νάξο, και τη μεταγενέστερη στην Τήνο, οι αδελφές προσπάθησαν να κρατήσουν αποστάσεις τόσο στις τοπικές διαμάχες όσο και στις ευρύτερες θρησκευτικές συγκρούσεις.

---

[1] Θα μπορούσαμε, στο σημείο αυτό, να προσθέσουμε και μια πρακτική που αναφερόταν σε αποφοίτους ταγματικών σχολείων, παρότι αφορά σε άλλες περιοχές, και μόνο σε Καθολικούς. Συγκεκριμένα, ορισμένα τέτοια σχολεία φρόντιζαν για τη θέσπιση σωματείων και την πραγματοποίηση συναντήσεων και δράσεων μέσω των οποίων οι απόφοιτοί τους διατηρούσαν δεσμούς μεταξύ τους, και με το σχολείο τους, και ότι, ως μέλη της κοινωνίας των ενηλίκων πλέον, συνασπίζονταν για να επιτύχουν την προαγωγή συμφερόντων τόσο προσωπικών τους όσο και της συλλογικότητας στην οποία συνανήκαν, και που ήταν ο Καθολικισμός. Ως παράδειγμα από τις αρχές του 20ού αιώνα μπορούμε να αναφέρουμε τον Κύκλο της Νεότητας (Cercle de Jeunesse) του σχολείου Saint Pierre στον Γαλατά, στην Κωνσταντινούπολη, στο καταστατικό (Statut) του οποίου αναφερόταν η ίδρυσή του μετά από πρόσκληση του διευθυντή του σχολείου: «Le 2 Novembre 1902, sur l'invitation du regretté Frère PHILEAS-PIERRE, alors Directeur de l'École Saint Pierre, un certain nombre d'anciens élèves se réunissait à l'effet de fonder une Société ayant pour but de convier chaque soir dans une salle mise à leur disposition, les jeunes gens sortis de cette École et désirant entretenir des relations d'amitié avec leurs camarades et leurs anciens maîtres. Cette société fut nommée Cercle de Jeunesse (École St Pierre Galata, Constantinople (1907), *Statut du Cercle de Jeunesse*, Κωνσταντινούπολη : Imp. Levant Herald, πρόλογος. ΑΚΤ).

Καταστατική αρχή του εξάλλου ήταν ότι το σωματείο θα απαρτιζόταν αποκλειστικά από Καθολικούς (άρθρο 1): «Le Circle se compose exclusivement des Catholiques. Il a pour but de grouper les élèves de l'Ecole Saint Pierre, aussi bien que ceux des autres écoles des Frères [...]» (Ό.π., σ. 3). Επίσης οριζόταν ότι στόχος του θα ήταν η συσπείρωση αποφοίτων του συγκεκριμένου σχολείου, καθώς και άλλων ταγματικών σχολείων (αρρένων), που απόφοιτοί τους θα γίνονταν δεκτοί εφόσον εξασφάλιζαν σύσταση από μέλος του Κύκλου (άρθρο 2): «Pour faire partie du Cercle il est nécessaire a) d'être Catholique pratiquant, b) D'avoir été élève des Frères. Un Catholique venant d'autres Ecoles serait accepté sous le patronage d'un membre du Cercle [...]» (Ό.π., σ. 3). Ήταν σαφές ότι ο Καθολικισμός βρισκόταν στο κέντρο της συγκεκριμένης συλλογικότητας, ενώ το ιδεολογικό πλαίσιο εν γένει ελεγχόταν αυστηρά, όπως και στα σχολεία, αφού κανένα κείμενο, έγγραφο ή έντυπο, δεν μπορούσε να προσκομίζεται στις συναντήσεις του Κύκλου χωρίς έγκριση (άρθρο 34): «Aucun manuscrit ou imprimé: Journal, Revue, Ouvrage, ne pourra être déposé au Cercle, sans l'assentiment du Président et du T.C.F. Directeur» (Ό.π., σ. 10).

Είτε θετικά απέναντι στα Καθολικά τάγματα και το εκπαιδευτικό και φιλανθρωπικό τους έργο, είτε αρνητικά απέναντι στο στοιχείο του Καθολικισμού που τα καθοδηγούσε και, υπό μία έννοια, απειλούσε τις Ορθόδοξες κοινότητες που τα περιέβαλλαν, τα δημοσιεύματα στον τύπο, και ειδικά στον τοπικό τύπο, στην πλειονότητά τους μας βοηθούν να αποκτήσουμε μια σφαιρικότερη αντίληψη για τη συμβολή των γαλλικών εκπαιδευτικών ταγμάτων στη μορφωτική και κοινωνική εξέλιξη των τοπικών κοινωνιών όπου έδρασαν.

6.1.1) Αρνητικές τοποθετήσεις

Στο α΄ μισό του 20ού αιώνα παρατηρείται ένας καταιγισμός από αρνητικά δημοσιεύματα στον τύπο γύρω από τρεις βασικούς άξονες, που αναφέρονταν σε τρεις πιθανούς κινδύνους: α) τη θρησκευτική επιρροή (προσηλυτισμό, προσέλκυση) του πληθυσμού ή, έστω, μέρους αυτού, από φορείς άλλων δογμάτων και ιδιαίτερα την ενίσχυση του Καθολικού στοιχείου, β) την αλλοίωση του εθνικού χαρακτήρα, με τη διάδοση της γαλλικής γλώσσας και την αντιγραφή ξένων ηθών, εθίμων και συμπεριφορών και γ) την ανατροπή της κοινωνικής τάξης, με την προαγωγή της γυναικείας χειραφέτησης, ιδιαίτερα μέσω της εκπαίδευσης.

Εκπρόσωποι συντηρητικών και προοδευτικών τάσεων συγκρούονταν ή και συμβάδιζαν σε ένα ή περισσότερα από τα ζητήματα αυτά – ούτε τα θέματα ήταν απλά ούτε τα μέτωπα ενιαία. Έτσι, για παράδειγμα, η Καλλιρρόη Παρρέν, πρωτοπόρος του ελληνικού φεμινισμού, ενός ρεύματος δηλαδή με καταβολές στη Δύση, κατέκρινε κατά τα άλλα την ξενομανία που θεωρούσε ότι εξαπλωνόταν[2].

Στο μεταξύ, στην Ελλάδα η γαλλική γλώσσα και κουλτούρα ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένες στους κύκλους του πνεύματος αλλά και των ανώτερων κοινωνικών

[2] Σε αυτό το φαινόμενο θέλησε να απαντήσει, μεταξύ άλλων, η Παρρέν με την ίδρυση του γυναικείου σωματείου του Λυκείου των Ελληνίδων: «Στην *εξυγίανσιν* κυριολεκτικά και μεταφορικά απέβλεπε το Λύκειον των Ελληνίδων, που ιδρύθηκε το 1911 [...]. Η καταπολέμηση της ξενομανίας, η τόνωση του εθνικού […] φρονήματος και ο «εκπολιτισμός» των λαϊκών τάξεων [...]» (Μπακαλάκη και Ελεγμίτου, 1987:196). Στην ξενομανία εμφανιζόταν ιδιαίτερα εκτεθειμένη η γυναικεία εκπαίδευση. Η εκπαιδευτική πρακτική έως το τέλος του αιώνα δείχνει ότι η δευτεροβάθμια εκπαίδευση των κοριτσιών «[...] προσφέρει μια ανθρωπιστική *εκπαίδευση βασισμένη σε ξενόφερτα πρότυπα* […]» (Δαλακούρα και Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015:66. Η επισήμανση με πλαγιασμό λέξεων δική μας).

τάξεων. Έτσι, συγκέντρωναν τα πυρά τόσο των φανατικών του Ελληνοκεντρισμού, όσο και της Ορθόδοξου πληθυσμού.

Νάξος

Ως προς τον πρώτο άξονα, οι απόπειρες *θρησκευτικής επιρροής (προσηλυτισμός, προσέκλυση)* και την *ενίσχυση του Καθολικού στοιχείου*, αφορούν έμμεσα το θέμα της εργασίας μας, μια και υπήρχαν κάποιες (αρνητικές και θετικές) αναφορές στον τύπο.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ένα μεγάλο μέρος ευθύνης για τις σχετικές υπόνοιες εκ μέρους των Ορθοδόξων στον Ελλαδικό χώρο, είχαν οι Ιησουίτες με τις αμφιλεγόμενες πρακτικές τους. Από τις αρχές του 18ου αιώνα, όπως οι ίδιοι αναφέρουν, αλλά ακόμα και μετά την κατάργηση του τάγματός τους, στα τέλη του ίδιου αιώνα, έκαναν τέτοιες απόπειρες «Oltre a ciò devono assistere al Vescovo in occasione di […] controversie, di decider punti litigiosi, di scrivere consulti, e in altre simili occorrenze. Quando questo cattolicismo abbia tale educazione di gioventu e coltura di clero e popolo, potra durar nel Rito Latino; […]» (Romano, 1912:130-131).

Όπως είδαμε ήδη, κατηγορίες για προσηλυτισμό διατυπώθηκαν σε βάρος τόσο των Καθολικών[3] όσο και των Προτεσταντών[4], όπως και μεταξύ τους, από το α΄ μισό του 19ου αιώνα. Όπως επίσης είδαμε, μια από τις πρακτικές των Προτεσταντών που προκάλεσε αντιδράσεις, των Ορθοδόξων αλλά και των Καθολικών, ήταν η συγγραφή, μετάφραση και διάδοση εκπαιδευτικών και θρησκευτικών βιβλίων (Χαρίτος, 2001:105). Από την πολεμική, ωστόσο, της Ορθόδοξης Εκκλησίας δεν θα εξαιρούνταν και οι Καθολικές αποστολές. Ένα τέτοιο παράδειγμα, μια εικοσαετία αργότερα, το 1865, είναι η αναφορά σε μια από τις διαφορές μεταξύ Καθολικών και Ορθοδόξων σε άρθρο της εφημερίδας *Ερμούπολη* που αντικατόπτριζε το κλίμα ανταγωνισμού μεταξύ των αντίστοιχων πληθυσμών, και του κλήρου τους, στη Σύρο, αλλά και γενικότερα:

---

[3] Το εχθρικό πνεύμα προς τους Καθολικούς φαίνεται καθαρά σε άλλο δημοσίευμα της *Κυκλαδικής* την εποχή αυτή, που αναφερόταν στην Ουνία: «Η Ιεραρχία της Εκκλησίας της Ελλάδος διά υπομνήματος αυτής προς την Κυβέρνησιν ζητεί την καταδίωξιν των Ουνιτών και πάσης άλλης προπαγάνδας του Βατικανού» (Σημειώσεις. *Κυκλαδική Σύρου (1927), 28 (1881),* σ. 2. [(ΓΑΚ (Ν), φάκ. 6.7)]).

[4] Το 1842, η εφημερίδα *Αιών* είχε εξαπολύσει την πολεμική της απέναντι στο σχολείο Χιλλ, κατηγορώντας το για προσηλυτισμό (Μάστορα, 2006:140).

> Μόνο οι καθολικοί θεωρούσι πάσαν προσβολήν γενομένην κατά του Προσώπου του Πάπα ως προσβολήν κατ' αυτής της θρησκείας, αλλά εν τη ανατολική εκκλησία τοιαύτη αρχή δεν ισχύει. [...] δεν πιστεύουσιν οι ορθόδοξοι όπως οι καθολικοί τα εκ της Αγίας Καθέδρας [...][5].

Αναφορές στα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών Νάξου, όπως και Τήνου, εντοπίζουμε και σε εφημερίδες της πρωτεύουσας. Πρώτη μπορούμε να παραθέσουμε μια μάλλον συγκαταβατική μνεία το 1889 στην *Εφημερίδα των Κυριών*, από την πένα της Καλλιρρόης Παρρέν, που υποστήριζε θερμά την εκπαίδευση των κοριτσιών: «[...] να στέλλουσι τα τέκνα αυτών σπανιώτατα μεν εν Αθήναις, ως επί το πολύ δε –αιδώς λέγειν– εις τα Collegia των Δυτικών μοναχών εν Τήνω, Νάξω [...]»[6].

Στις αρχές του επόμενου αιώνα, για «καλογραίικα σκάνδαλα» στη Νάξο μιλούσαν οι αθηναϊκές εφημερίδες, όπως η *Ακρόπολις*, στο φύλλο της 19ης Μαΐου 1902 – λίγες ημέρες αργότερα, στις 26 Μαΐου, η εφημερίδα *Αιγαίον* δημοσίευσε μια απάντηση-διαμαρτυρία, που υπέγραφε ο Αλεβίζος Οικονομίδης, καταγγέλλοντας το αθηναϊκό φύλλο για ολιγωρία ως προς τη διασταύρωση των στοιχείων, σε μια υπόθεση που είχε λάβει διαστάσεις:

> [...] «Καλογραίικο σκάνδαλον» καθάπτεται της υπολήψεως των ενταύθα Γαλλικών Σχολών αναιδέστατα και κακοηθέστατα [...]. Ώφειλε νομίζω τοιαύτην είδησιν, οία η προκειμένη, να φροντίση πρώτον να την επαληθεύσει προκαλούσα τηλεγραφήματα αρμοδίων ενταύθα προσώπων και είτα να την δημοσιεύση[7].

Το παρθεναγωγείο των Ουρσουλινών στη Νάξο μνημόνευσε λίγο αργότερα, το 1908, και ο εκ των ιδρυτών του Παρθεναγωγείου του Βόλου Δ. Σαράτσης[8], αναφερόμενος

---

[5] *Ερμούπολις* (1865), 1 (31), σ. 1.

[6] Η εκπαίδευσις των νεανίδων εν Ερμουπόλει. *Εφημερίς των Κυριών* (1889), 3 (130), σ. 3-4.

[7] Οικονομίδης, Αλεβίζος. Ανοικτή επιστολή. *Αιγαίον* (1902), 2(43), σ. 2. [ΓΑΚ (Ν)].

[8] Ο γιατρός Δ. Σαράτσης υπήρξε εισηγητής του προγράμματος του Ανώτερου Δημοτικού Παρθεναγωγείου του Βόλου, που ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 1908, με διευθυντή τον 28χρονο Αλέξανδρο Δελμούζο. Εισάγοντας καινοτομίες (όπως η χρήση και η διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας και αρχαίων συγγραφέων σε νεοελληνική μετάφραση), προκάλεσε αρνητικές τοποθετήσεις εκ μέρους ορισμένων δημοτικών συμβούλων και της εφημερίδας *Κήρυξ*. Στις 10 Φεβρουαρίου του 1911 ο μητροπολίτης Δημητριάδος Γερμανός Μαυρομάτης εισήλθε απροειδοποίητα στο σχολείο, από την πίσω πόρτα, και κατευθύνθηκε στην αίθουσα όπου δίδασκε η φιλόλογος Πηνελόπη Χριστάκου, με την οποία διαπληκτίσθηκε, αφού εκείνη αρνήθηκε να του φιλήσει το χέρι. Στις κινητοποιήσεις και την αρθρογραφία που ακολούθησαν, η εφημερίδα *Θεσσαλία* τοποθετήθηκε στο πλευρό του σχολείου, το οποίο κατηγορείτο για αντεθνική και αντιθρησκευτική προπαγάνδα – εξ ου και «τα Αθεϊκά του Βόλου» ως χαρακτηρισμός για τα γεγονότα. Στις 2 Μαρτίου το δημοτικό συμβούλιο αποφάσισε τη

το 1908 στη λειτουργία του παρθεναγωγείου του Αγίου Ιωσήφ στο Βόλο και στην κατηγορία περί προσυλητισμού «Βεβαίως δεν υπάρχει ο κίνδυνος του προσηλυτισμού [...] μολονότι εις την σχολήν της Νάξου γνωρίζω καλώς ότι αι ορθόδοξαι μαθήτριαι προσεύχονται λατινιστί επί μίαν ώραν καθ' εκάστην εντός της Δυτικής Εκκλησίας της Μονής»[9].

Συνεχίζοντας την πολεμική του ενάντια στο συγκεκριμένο σχολείο με βασικό επιχείρημα την έλλειψη καλλιέργειας πατριωτικής συνείδησης «Δημιουργούσι γυναίκας ανεπτυγμένας μεν μετριώτατα, κοσμοπολίτιδας δε, μη εχούσας την προς την πατρίδα στοργήν, η οποία εμπνέεται δι' ημάς τους Έλληνας υπό της ορθοδόξου εκκλησίας και υπό της εθνικής μας ιστορίας [...]»[10].

Το 1927, το κείμενο με τίτλο «Επιβαλλόμενη διαμαρτυρία» στην τοπική εφημερίδα *Κυκλαδική* αναφέρθηκε σε ένα αντί-καθολικό κίνημα που είχε ξεσπάσει με αφορμή την εκλογή Καθολικού αρχιεπισκόπου, τον οποίο, με βάση το όνομα και το δόγμα του, αντιμετώπιζαν ως ξένο (οι σχετικές επισημάνσεις με πλάγια δικές μας):

> Κατά την εκλογήν του Παν. Λ. Πεττί ως Αρχιεπισκόπου των εν Αθήναις Καθολικών [...] ωρισμέναι της πρωτευούσης εφημερίδες εκήρυξαν […] εν γένει άγριον και άδικον πόλεμον. […] τον νέον ιεράρχην […] να *τονίζουν διαρκώς ότι δεν έχει το δικαίωμα η Καθολική Εκκλησία να συστήση νέας επισκοπικάς έδρας από του 1830 και εντεύθεν* [...]. Ερωτώμεν: ποία τα προς τούτον αισθήματα των […] ρεπόρτερ του Αθηναϊκού τύπου; [...] *οι έλληνες Καθολικοί, οι άξιοι* [...][11].

Αξίζει να αναφερθούμε με κάποια έκταση σε μια διαμάχη που ξέσπασε την περίοδο του μεσοπολέμου στη Νάξο, αναμοχλεύοντας αρνητικά συναισθήματα απέναντι στο Καθολικό στοιχείο στο νησί, φέρνοντας σε δύσκολη θέση, όπως ήταν φυσικό, και το σχολείο των Ουρσουλινών για σημαντικό χρονικό διάστημα. «Το Ζήτημα της Νάξου», όπως ονομάστηκε, έχοντας στο επίκεντρο το θέμα της οικονομικής ισχύος

διακοπή της λειτουργίας του σχολείου. Ο Σαράτσης, ο Δελμούζος και δέκα ακόμη άτομα παραπέμφθηκαν σε δίκη, τον Απρίλιο του 1914 στο Εφετείο Ναυπλίου, που κατέληξε στην αθώωσή τους (Βλ. Τα «Αθεϊκά» του Βόλου και η δίκη του Ναυπλίου (1914). *Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας και Πολιτισμού* (2011). Ανάρτηση στο: https://argolikivivliothiki.gr/2011/12/06/dik.

[9] Δ. Σαράτσης, «Εισήγησις εις το Δημοτικόν Συμβούλιον» (8-9-1908). Παρατίθεται στο: Χαρίτος 2001:155.

[10] Ό.π.

[11] *Κυκλαδική Σύρου* (1927), 28 (1.869), σ. 1. [ΓΑΚ (Ν). φακ. 6.7)].

της Καθολικής Εκκλησίας, αποτέλεσε αντικείμενο εκτενούς αρθρογραφίας στην εφημερίδα *Κυκλαδική Σύρου*[12], που δίχασε τον τοπικό πληθυσμό.

Οι απαρχές του προβλήματος ανιχνεύονταν τουλάχιστον έναν αιώνα νωρίτερα, όταν το Γαλλικό κράτος, μετά την αποχώρηση των Ιησουιτών από το νησί, είχε αμφισβητήσει έμπρακτα τα δικαιώματα της Καθολικής Εκκλησίας επί των ταγματικών ιδρυμάτων. Υπαναχωρώντας στη συνέχεια, ζήτησε να οριστούν διάδοχοι των Ιησουιτών οι Λαζαριστές, ένα νέο –τότε– γαλλικό τάγμα:

> Όταν, κατά το 1773, κατηργήθει το τάγμα των Ιησουιτών, υπό του Πάπα Κλήμεντος ΙΔ΄ ο τότε Βασιλεύς της Γαλλίας Λουδοβίκος ΙΣΤ΄ […] ηθέλησαν να δημεύσουν την εν Νάξω κτηματικήν περιουσίαν των Ιησουιτών, […] όντων γάλλων πολιτών, […]. Τόσον ο Βασιλεύς όσον και η Κυβέρνησις της Γαλλίας εσεβάσθησαν και απεδέχθησαν προθύμως […] την απόφασιν του Πάπα, εξέφρασαν […] κληθούν εις Νάξον, προς συνέχισιν του πνευματικού και θρησκευτικού αυτών έργου οι Πατέρες Λαζαρισταί [...] νέον τάγμα […]. Και οι Λαζαρισταί ήλθον εις την Νάξον[13].

Το Βατικανό χρειάστηκε να επαγρυπνεί για την εξασφάλιση των δικαιωμάτων του έναντι του Γαλλικού κράτους και μετά τη δημιουργία του Ελληνικού κράτους και την υπαγωγή της Νάξου σε αυτό:

> Αλλ’ ούτε παρουσιάσθη η αδελφότης [...]. Κατά το 1836, ο τότε αρχιεπίσκοπος Νάξου Βεγγέτης [...] γράφει εις τον γάλλον Πρόξενον της νήσου, όπως παραγγείλη εις τους Λαζαριστάς, […] να μη προβαίνουν εις πωλήσεις ακινήτων […] διότι το Βατικανόν θεωρεί άκυρα τα σχετικά συμβόλαια, άτινα […] συνετάχθησαν ενώπιων του ειρημένου Γάλλου Προξένου. Σημειωτέον […] ότι οι μεν Λαζαρισταί ήσαν

---

[12] Ο εκδότης της εφημερίδας *Κυκλαδική Σύρου* κατηγορήθηκε ότι υπερασπιζόταν, μονόπλευρα, τους Ιησουίτες, σε μια συγκυρία που το συγκεκριμένο ζήτημα οδήγησε σε αντιμαχία του εντύπου με τη *Φωνή Νάξου Πάρου*. Η στάση της τελευταίας μοιάζει να συνοψίζεται σε μια απολύτως αρνητική τοποθέτηση απέναντι στην παρουσία των καθολικών ταγμάτων, που αντιμετώπιζε με καχυποψία – παρατηρούμε, ωστόσο, ότι η αναφορά της σε «αγίους πατέρες» εξαιρεί, έστω εν μέρει, το γυναικείο τάγμα των Ουρσουλινών: «Κατόπιν τούτου δεν απομένει άλλο εις τους αγίους πατέρας των διαφόρων ταγμάτων ειμή να μας απαλλάξουν όσον το δυνατόν ταχύτερον της υπόπτου παρουσίας των [...]» (Ζητήματα. *Φωνή Νάξου Πάρου* (1927), 2 (88), σ. 3 [ΓΑΚ (Ν)]). Σε επόμενο φύλλο -υπερσπιζόταν τις θέσεις της έναντι της *Κυκλαδικής Σύρου*: «[...] εν τη πεποιθήσει ότι γράφομεν υπέρ του δικαίου και της αληθείας και ουχί ως αντιθέτως μας μέμφεται η φίλη «Κυκλαδική» της Σύρου της οποίας η απεραντολογία, η αερολογία και η μυθιστορηματική αφήγησις του ζητήματος [...]» (Μετά την δίκην, *Φωνή Νάξου Πάρου* (1927). 2 (98), σ. 1 [ΓΑΚ (Ν)]).

[13] *Κυκλαδική Σύρου* (1927), 28 (1.870), σ. 1 [ΓΑΚ (Ν). φάκ. 6,7)].

γάλλοι πολίται, η δε Γαλλία είχε τότε υπό την προστασίαν αυτής τους καθολικούς της Ανατολής[14].

Το 1927 μια δικαστική απόφαση αναγνώρισε στο Βατικανό πλήρη δικαιώματα επί των καθολικών ιδρυμάτων στην Ελλάδα «Μία απόφασις του Εφετείου Αθηνών. Τα υπάρχοντα της Καθολικής Εκκλησίας, τα ιδρύματα, αι μοναί, οι ναοί διοικούντο και εν Ελλάδι υπό του Πάπα με απόλυτον δικαίωμα και απόλυτον εξουσία [...]»[15].

Σε αυτή τη συγκυρία αμφισβητήσεις, διεκδικήσεις και διαμαρτυρίες διατυπώθηκαν εκ μέρους Ναξίων, ενώ άλλοι υπερασπίστηκαν τα δίκαια και την προσφορά των Καθολικών – μεταξύ των τελευταίων ήταν και ένας αρθρογράφος της *Κυκλαδικής*:

> Τα κτήματα δε τα οποία ηγοράσθησαν διά των […] έξωθεν χρημάτων, μέχρι της σήμερον, φέρουν τα ονόματα των δωρητών, π.χ. Δε Μαρί κ.λ.π., […] Καίτοι δε ανεμίχθησαν […] περιουσίας και ο Βασιλεύς της Γαλλίας και ο Αρχιεπίσκοπος Σκιαττίνης και οι Ιησουίται και πολλαί ξέναι οικογένειαι, εν τούτοις ουδείς των απογόνων αυτών εζήτησεν ποτέ συμμετοχήν. Και ζητούν οι Νάξιοι, […] κληροδοτήματος, […] τας επιτυχίας των Ιησουιτών διά την αύξησιν της περιουσίας, εις όλας αυτάς τας διαπραγματεύσεις μεταξύ Αγίας Έδρας και Γαλλικής Κυβερνήσεως, μεταξύ αρχιερέως Σκιαττίνη και Τάγματος Ιησουιτών, μεταξύ Λαζαριστών και Αρχιεπισκόπου Νάξου [...][16].

Κάποιοι ανήγαγαν το θέμα της κυριότητας των συγκεκριμένων περιουσιακών στοιχείων σε ζήτημα κυριαρχίας «[…] η Γαλλία την υπό των Ιησουιτών

---

[14] Το Ζήτημα της Νάξου. Όπου η κακοπιστία δημιουργεί δημοσιογραφικόν θόρυβον - Η αλήθεια των πραγμάτων - Ελληνική ή εκκλησιαστική περιουσία; Ε΄. *Κυκλαδική Σύρου* (1927), 28 (1.871), σ. 1 [ΓΑΚ (Ν). φακ.6.7)].

Η ιστορική αναδρομή της *Κυκλαδικής Σύρου* σχετικά με το ζήτημα αναπτύχθηκε σε σειρά φύλλων του 1927, όπως: 1.868, 1.870-1874, 1876, 1879-1882, 1884 [ΓΑΚ (Ν), φάκ. 6.7)]. Σε δύο μεταγενέστερα φύλλα (1.889 (σ. 2) και 1.890 (σ. 1) αναφέρθηκε στην έφεση που ασκήθηκε στο Πρωτοδικείο Σύρου κατά της απόφασης του Ειρηνοδικείου Νάξου για προσωρινά μέτρα υπέρ της Καθολικής Εκκλησίας στη Νάξο, τα οποία αμφισβητούσε η αδελφότητα του Τιμίου Σταυρού. Σε αυτά περιλαμβανόταν το παρεκκλήσιο της Καζάντζας, που το 1627 είχε υπαχθεί στη δικαιοδοσία του αρχιεπισκόπου της Νάξου, ο οποίος με τη σειρά του είχε παραχωρήσει στους Ιησουίτες το δικαίωμα να στεγάζονται στο ίδρυμα και να τελούν τις ιεροπραξίες του έτους στον ναό του, όπως έγινε και με πλήθος άλλες θρησκευτικές αδελφότητες της Καθολικής Εκκλησίας. Όπως έχουμε δει, τους Ιησουίτες, μετά την αποχώρησή τους το 1772, είχαν διαδεχθεί οι Λαζαριστές μόνο ύστερα από έγκριση του πάπα σε σχετικό αίτημα του βασιλιά της Γαλλίας. Η Καθολική Εκκλησία, επομένως, δεν είχε αποποιηθεί την κυριότητα των περιουσιακών της στοιχείων στο νησί.

[15] Το ζήτημα της Νάξου, *Κυκλαδική Σύρου* (1928). 29 (1890), σ. 1 [ΓΑΚ (Ν). φάκ. 6.7)].

[16] *Κυκλαδική Σύρου*. (1927). 28 (1.870), σ. 1. [ΓΑΚ (Ν)). φάκ. 6.7)].

καταληφθείσαν εν Νάξω περιουσία, νομίσασα ότι ήτο ατομική των ως γάλλων υπηκόων [...]».[17]

Ωστόσο, υπήρξαν και εκείνοι που στηλίτευσαν τις υπερβολικές αντιδράσεις:

> Διότι δεν πρόκειται περί ξενικής κατοχής ελληνικής περιουσίας , αλλά περί αλλαγής επιτρόπων, οίτινες ανέκαθεν ήσαν ξένοι και κληρικοί [...]. Διότι ο σκοπός περί αγωγής της καθολικής Ναξιακής νεολαίας θα συνεχισθή. Διότι διά της αποφάσεως αυτής της Εκκλησίας δεν πρόκειται να ζημιωθή ούτε η Νάξος, ούτε η Ελλάς, ούτε η Ορθοδοξία [...] ούτε ο Πάπας είνε ελλοχεύοντες εχθροί της Ελλάδος.[18]

Το Ζήτημα της Νάξου και η αντιπαράθεση των δύο κοινοτήτων στο νησί[19] κυριάρχησαν στο προσκήνιο με πλήθος αναφορές και επιχειρήματα στον τοπικό τύπο, και με επιπρόσθετη την κατηγορία του πρώτου μας άξονα, ότι δηλαδή θα ενθαρρύνονταν προσπάθειες θρησκευτικής επιρροής Ορθοδόξων Ελλήνων στο Καθολικό δόγμα μέσω της εκπαίδευσης. Χαρακτηριστικά:

> [...] και ο π. [...] ανέκτησεν το ποσόν τούτο, το οποίον ο Πάπας προώρισε διά την ίδρυσιν Ιεροσπουδαστηρίου διά την προπαρασκευήν και μόρφωσιν καθολικού ελληνικού κλήρου εν Ελλάδι. Έχει δε το δικαίωμα τούτο ο Πάπας, ώς διαχειριστής των εκκλησιαστικών υπαρχόντων[20].

Δεν έλειψαν οι βαρύγδουπες δηλώσεις,–και οι κάθε είδους εκφράσεις. Άρθρο της *Κυκλαδικής* με τίτλο «Η λεοντή έπεσε (Το Ζήτημα της Νάξου)» καταλήγει, ουσιαστικά διαγράφοντας ό,τι θετικό είχε προσφέρει διαχρονικά στο νησί ο Καθολικός κλήρος, οι αποκαλούμενοι Ιππόται του Κάστρου:

> […] και θα ζητήση όπως η μεγάλη κτηματική περιουσία των απαλλοτριωθή υπέρ των χωρικών, προς ίδρυσιν μεγάλου φιλανθρωπικού καταστήματος κοινοτικού εν Νάξω». Ορφανοτροφείον βέβαια δεν θα γίνη, διότι δεν υπάρχουν ορφανά, Γηροκομείου δεν έχουν ανάγκην, διότι η Εκκλησία παρέχει επιδόματα. Εκπαιδευτηρίου δεν υπάρχει

---

[17] *Κυκλαδική Σύρου*. (1927). 28 (1.873), σ. 1. [ΓΑΚ (Ν)). φάκ. 6.7].

[18] *Κυκλαδική Σύρου*. (1927). 28 (1.868), σ. 1. [ΓΑΚ (Ν). φάκ. 6.7].

[19] Εκτός από το Ζήτημα της Νάξου, προέκυψαν και άλλα «εκκλησιαστικά» ζητήματα την ίδια περίοδο, όπως το αίτημα για συγκυριαρχία Καθολικών και Ορθοδόξων επί της Εκατονταπυλιανής της Πάρου (Ιστορικά Μητροπόλεως Παροναξίας. Το καθεστώς της Εκατονταπυλιανής και αι αξιώσεις των Καθολικών Πάρου περί συγκυριαρχίας επί του ναού. *Φωνή Νάξου Πάρου*, (1930), 5 (218), σ. 2. [ΓΑΚ (Ν)]).

[20] Το Ζήτημα της Νάξου. Όπου η κακοπιστία δημιουργεί δημοσιογραφικόν θόρυβον – Η αλήθεια των πραγμάτων – Ελληνική ή εκκλησιαστική περιουσία. Γ΄, *Κυκλαδική Σύρου* (1927), 28 (1879), σ. 1. [ΓΑΚ (Ν), φάκ. 6.7].

> ανάγκη, διότι η Εκκλησία μορφώνει άρρενας και θήλεις. Τι είδους φιλανθρωπικό κατάστημα θα γίνει; […][21]

Η αντίθεση ανάμεσα στα δύο δόγματα έφτασε σε πρωτοφανή, για την εποχή, επίπεδα[22]. Από το κλίμα αυτό δεν θα μπορούσαν να εξαιρεθούν, βεβαίως, οι Ουρσουλίνες αδελφές, οι οποίες αντιμετώπισαν απειλές και επιθέσεις, παρόλο που αναμίχθηκαν άθελά τους: «[...] τους Ναξίους [...] έσπευσαν προς τας αποθήκας της Σχολής των Καλογραιών [...] ότι το δικαστήριον επεδίκασε κατ'ουσίαν το δίκαιον των Ναξίων».[23]

Παρόμοιου τύπου η αναφορά του 1931 στην Ελληνογαλλική Εμπορική Σχολή Κωνσταντινίδη, η οποία είχε ιδρυθεί στις αρχές του αιώνα στη Θεσσαλονίκη, περιέλαβε αρνητικές εκφράσεις τόσο για το εβραϊκό στοιχείο της πόλης όσο και για τις σχολές που χαρακτήρισε προπαγανδιστικές – και γνωρίζουμε ότι οι ταγματικές σχολές κατηγορούνταν για θρησκευτική προπαγάνδα:

> [...] λειτουργεί από το 1907 όταν ακόμα η Θεσσαλονίκη ήταν υπό τον τουρκικό ζυγό [...] εν πόλει εβραιοκρατουμένη και με κυρίαρχον φιλύποπτον διά πάσαν σχολικο-εθνικήν κίνησιν κατώρθωσε να επιβάλη το Λύκειόν του και να το καταστήση ανώτερον και αυτών των προπαγανδιστικών Σχολών, αίτινες είχον άφθονα τα οικονομικά μέσα (Χατζηιωάννου, 1931:237).

Η αντιπαλότητα ανάμεσα στα δύο δόγματα στη Νάξο αποτυπώθηκε τον 20ό αιώνα και στο πολιτικό επίπεδο, με την αντιστοίχιση κόμματος-δόγματος, κυρίως στην πλευρά του Καθολικού στοιχείου στη Χώρα, όπως φαίνεται στο άρθρο του Ν. Κεφαλληνιάδη «Ο Βενιζέλος και η Νάξος»: «[...] ο αστικός πληθυσμός της Χώρας, αντίθετα από την ορεινή Νάξο, με πρωταγωνιστές και τους καθολικούς υπήρξε φιλοβενιζελικός [...]»[24] και ότι «Οι Καθολικοί, όμως, στη Νάξο ήσαν σχεδόν, για να μην πω καθ' ολοκληρίαν, Βενιζελικοί [...]»[25].

---

[21] Η λεοντή έπεσε (Το ζήτημα της Νάξου). *Κυκλαδική Σύρου* (1928), 29 (1.934), σ. 1. [ΓΑΚ (Ν). φάκ. 6.7].

[22] Το Ζήτημα της Νάξου. Και άλλαι σκηναί. *Κυκλαδική Σύρου* (1928). 29 (1.889), σ. 1. [(ΓΑΚ (Ν), φάκ. 6.7)].

[23] Το Ζήτημα της Νάξου. Επιβαλλομένη δήλωσις. *Κυκλαδική Σύρου* (1928). 29 *(*1.932), σ. 1. [(ΓΑΚ (Ν), φάκ. 6.7)].

[24] Κεφαλληνιάδης, Ν. (1986), σ. 4.

[25] Κεφαλληνιάδης Ν. (1986), σ. 9.

Το 1933 η *Κυκλαδική Σύρου* φιλοξένησε κάτω από τον τίτλο «Η Σχολή Νάξου» ενυπόγραφη επιστολή γονέα (N. Doukas), ο οποίος διέμενε στην Αιθιοπία, και επιβεβαίωνε ότι τα παιδιά του, που φοιτούσαν στο εκπαιδευτήριο των Ουρσουλινών στη Νάξο, ανήκαν στο Καθολικό δόγμα εξαρχής – τεκμήριο της κυκλοφορίας ανυπόστατων κατηγοριών σε βάρος των μοναχών:

> Αξιότιμε κύριε Διευθυντά, […] εν τω πνεύματι της αληθείας δηλώσω δημοσία ότι εν τω υπό ημερομηνίαν 5 Μαΐου ε.ε. φύλλο της Αθηναϊκής εφημερίδος «Πρωία» δημοσιευομένη παράγραφος […] εν τη εν Νάξω σχολή των καλογραιών, δεν εχεται [sic] παντάπασιν αλήθεια, καθόσον αμφότερα τα τέκνα μου […] εις το Καθολικόν Δόγμα […], κατά συνέπειαν, όθεν, ουδείς λόγος ή μομφή δύναται να προσαφθή εις την ειρημένην σχολήν ή την Διεύθυνσιν αυτής διά την […] θρησκευτικήν ιδιότηταν των τέκνων μου[26].

Ένα σημείωμα στην *Κυκλαδική Σύρου* αποτυπώνει τη διαμάχη που είχε ξεσπάσει, με την αφορμή αυτή, στον τοπικό τύπο: Η ίδια και η *Φωνή Νάξου Πάρου* είχαν πάρει το μέρος των Καθολικών αδελφών, ενώ ο *Αγών Παροναξίας* ανήκε στους πολέμιους της δράσης τους, όπως και η αθηναϊκή *Πρωία*, την οποία η *Κυκλαδική Σύρου* ειρωνεύεται ως «αδιόρθωτη»:

> Σημ. Κυκλαδικής – Ας ίδουν λοιπόν οι θερμόαιμοι διώκται των καθολικών ιδρυμάτων ότι εις μάτην λέγουν ψεύδη προς συσκότισην της αληθείας [...] μεταξύ αυτών και του «Αγώνος Παροναξίας», όστις τόσον εταράχθη εκ των δημοσιευμάτων της «Φωνής Νάξου - Πάρου» ήτις ύψωσεν την φωνήν υπέρ του δικαίου της Σχολής (Δεν λέγομεν προς παραδειγματισμόν της «Πρωίας», διότι καθ' ο Αθηναϊκή εφημερίς, είνε αδιόρθωτη)[27].

Τέλος, έκφραση της μη φιλικής στάσης απέναντι στις αδελφές, τις οποίες κατηγορούσαν ότι ασκούσαν «ξενική προπαγάνδα», αποτυπώνει κείμενο στην τοπική εφημερίδα *Ναξιακό Μέλλον*, που αναφέρεται στο βομβαρδισμό του σχολείου, και την καταστροφική φωτιά που επακολούθησε: «[…] οι καλόγρηες της Σχολής [...] τώρα καθώς βλέπουνε τη φωτιά από το Γαλανάδο; [...] Συμμαχικά τα αεροπλάνα που την ανάψανε. […] ίδρυμα ξενικής προπαγάνδας!»[28]

---

[26] Doukas, N., Η Σχολή Νάξου. *Κυκλαδική Σύρου* (1933). 36 (2.535), σ. 1. [(ΓΑΚ (Ν), φάκ. 6.7)]

[27] *Κυκλαδική Σύρου* (1933). 36 (2.535), σ. 2. [ΓΑΚ (Ν), φάκ. 6.7].

[28] *Ναξιακό Μέλλον* (1945). 9 (87). [ΓΑΚ (Ν)].

Ως προς τον δεύτερο άξονα, τις κατηγορίες για προσπάθεια αλλοίωσης της *εθνικής ταυτότητας*, όπως έχουμε δει, τα τάγματα και τα ιδρύματά τους, όντας αντιπρόσωποι των δυτικών δυνάμεων στην περιοχή, μπορούσαν να ασκήσουν επιρροή όχι μόνο στον τομέα της θρησκείας, αλλά και στις εξελίξεις στο εσωτερικό της χώρας προς όφελος της μίας ή της άλλης ξένης χώρας. Οι μεγάλες δυνάμεις προσπαθούσαν να εδραιώσουν την ισχύ τους, τόσο ως προς τους εγχώριους πολιτικούς παράγοντες, όσο και μεταξύ τους, οργανώνοντας τα δίκτυα επιρροής τους και κατασκοπεύοντας η μία την άλλη. Αυτή η κατά της εθνικής κυριαρχίας δράση ξένων δυνάμεων στο εσωτερικό της χώρας δεν μπορούσε παρά να γίνει και ευρύτερα αντιληπτή[29]. Καθρέφτης του σχετικού προβληματισμού και της αντίδρασης που προκαλούσε η κατάσταση αυτή ήταν και ο τύπος.

Όπως έχουμε δει, οι Ουρσουλίνες μοναχές, και τα εκπαιδευτικά τάγματα εν γένει, προσπαθούσαν να σέβονται το στοιχείο της ετερότητας του εκάστοτε πληθυσμού που τα περιέβαλλε, αυτή τους η τακτική, ωστόσο, προκαλούσε κατά καιρούς δυσπιστία.

Σχετικά δημοσιεύματα στον τύπο έχουμε από το πρώτο έτος του 20ού αιώνα. Πράγματι, το 1900, η εφημερίδα *Νέα Νάξος,* σε άρθρο με τίτλο «Το ρητό των προγόνων», παρομοίασε τον αγώνα του νεογέννητου εντύπου με τον αντίστοιχο μεταξύ Δαυίδ και Γολιάθ, αφού έπαιρνε θέση απέναντι στον κίνδυνο εκφυλισμού που απειλούσε όσα Ελληνόπουλα έρχονταν σε επαφή με τις ξένες αντιλήψεις μέσα από μια διαδικασία τόσο σταδιακή ώστε να γίνεται ανεπαίσθητη «[...] όταν εκατοντάδες αθώων ελληνοπαίδων απειλούνται υπό προσηλυτισμού και εκφυλισμού εν μέση Ελλάδι διά της σμικρόν κατά σμικρόν ανεπαισθήτου κατηχήσεως και εμποτίσεως αυτών εις ξένα δόγματα και ξένα διδάγματα»[30].

Όπως είδαμε, το ίδιο άρθρο, αναφερόμενο στο σχολείο των Ουρσουλινών στη Νάξο, ζητούσε να τεθεί υπό τον έλεγχο των διοικητικών και εκκλησιαστικών αρχών[31].

---

[29] Η κατάσταση αυτή ήταν αντιληπτή κατ' αρχάς στο ανώτατο πεδίο της εξουσίας – όπως είδαμε ήδη ο πρώτος Κυβερνήτης της χώρας, Ι. Καποδίστριας, είχε σταθεί επιφυλακτικός ακόμα και απέναντι στις δυτικές ιεραποστολές: «Οι Άγγλοι ενδιαφέρονταν κυρίως για τη δράση των ξένων πρακτόρων στην Ελλάδα [...]. Αλλά και οι Γαλλικές Μυστικές Υπηρεσίες ήταν λαμπρά ενημερωμένες για τα ελληνικά πράγματα. Οι διπλωματικές αντιπροσωπείες της Γαλλίας στην Ανατολή και η ναυτική μοίρα στα ελληνικά νερά αποτελούσαν οργανωμένα κέντρα κατασκοπείας. [...] ο Μέττερνιχ [...] είχε κινητοποιήσει τις μυστικές υπηρεσίες του και υιοθετούσε διπλωματικούς ελιγμούς για τη δημιουργία προσβάσεων στην ηγεσία του Αγώνα» (Σιμόπουλος, 1997:32-35).

[30] «Το Ρητό των Προγόνων». *Νέα Νάξος* (1900) 4 (9), σ. 1. [ΓΑΚ (Ν)].

[31] «Το Ρητό των Προγόνων». *Νέα Νάξος* (1900) 4 (9), σ. 1. [ΓΑΚ (Ν)].

Σημειώνουμε ότι στη σελίδα 3 του ίδιου φύλλου της εφημερίδας γινόταν εκτενής αναφορά στις εξετάσεις της Δημοτικής Σχολής Θηλέων των Ουρσουλινών και στα αποτελέσματά τους – κάτι που επιβεβαιώνει την αμφίθυμη στάση της τοπικής κοινωνίας απέναντι στο σχολείο των Ουρσουλινών, την εκπαιδευτική προσφορά του οποίου αξιολογούσε θετικά, ενώ ταυτόχρονα τη φοβόταν για την αλλοίωση που θα μπορούσε να επιφέρει στην ταυτότητά της[32]. Παρά τις αντιδράσεις, η διάδοση των γαλλικής, πρώτης ανάμεσα στις άλλες ξένες γλώσσες την εποχή αυτή στην Ελλάδα, ήταν εμφανής και ο ανταγωνισμός για τη διδασκαλία της στα σχολεία εξαπλωνόταν, ενώ ιδρύονταν και άλλα γαλλόφωνα σχολεία στην ελληνική επικράτεια και όχι μόνο[33].

Δύο χρόνια αργότερα, το 1912, η ναξιακή εφημερίδα *Πρόοδος* μιλούσε για «ψευδοπολιτισμό της Δύσης», που δημιουργούσε μόνο κακούς μιμητές: «Η ξενομανία εμόρφωσεν ανθρωποπιθήκους»[34].

Μια εντυπωσιακή κίνηση προς την πλευρά της αναγνώρισης και ανάδειξης των εθνικών παραδόσεων έμελλε να γίνει από μια γυναικεία οργάνωση, το Λύκειον των

---

[32] Ενδεικτικό και ένα δημοσίευμα που αφορούσε σχολείο γαλλικής παιδείας εκτός ελληνικής επικράτειας, στη Σμύρνη, από δημοσίευμα της *Παροναξίας*, το 1910, το οποίο συνιστούσε το εκπαιδευτήριο που είχε ιδρύσει το 1854 στη Σμύρνη ο Νάξιος στην καταγωγή Νικόλαος Αρώνης, αρχικά με την ονομασία Εμπορικό Σχολείο, στη συνέχεια Ελληνικό Σχολείο Αρρένων, ενώ στη συνέχεια Ελληνογαλλικό Λύκειο. Παρά την καταγραφόμενη στροφή στη γαλλική παιδεία, το άρθρο επέμενε να το χαρακτηρίζει «Ελληνικώτατον» και τη μόρφωση που προσέφερε «ελληνοπρεπή»: «Η Παροναξία εκ δημοσιογραφικού καθήκοντος συνιστά εις τους συμπολίτας μας και τους λοιπούς συνδρομητάς αυτής το αρχαιότατον και Ελληνικώτατον Λύκειον του συμπολίτου μας κ. Ν. Χ. Αρώνη. Οι θέλοντες την καλήν και ελληνοπρεπή μόρφωσιν και εκπαίδευσιν των τέκνων των γονείς ας σπεύσωσι εκεί να εγγράψωσι και αποστείλλωσι τα τέκνα των» (*Παροναξία* (1910), 6 (56), σ, 2. [ΓΑΚ (Ν)]).

[33] Στο προαναφερθέν εκπαιδευτήριο Αρώνη, του οποίου η διαφημιστική καταχώριση ήταν συχνή στον τύπο των Κυκλάδων, αλλά ακόμα και στον καθημερινό, καταδεικνύεται η προσπάθεια μίμησης των γαλλικών σχολείων από τα ελληνικά: «Περιλαμβάνει Α. πλήρες 4τάξιο Γυμνάσιον κατά το πρόγραμμα του Υπουργείου [...] εν απάσαις ταις τάξεσι του τε Γυμνασίου και Προγυμνασίου, την δευτέραν θέσιν μετά τα Ελληνικά κατέχει η Γαλλική, ην διδάσκουσιν εκτός του διπλωματούχου καθηγητού του αποστελλομένου υπό της εν Παρισίοις Γαλλικής Αποστολής και 4 άλλοι καθηγηταί διπλωματούχοι διδάσκοντες επίσης την ιστορίαν και γεωγραφίαν γαλλιστί [...]. Εν ταις 3 κατωτέραις τάξεσι του Προγυμνασίου διδάσκει 2 ώρας καθ' εκάστην την Γαλλικήν Ελβετή διπλωματούχος παιδαγωγός [...]. Γίνονται δεκτοί μαθηταί εξωτερικοί, ημιοικότροφοι και οικότροφοι, διατελούντες υπό την αυστηράν επίβλεψιν του Διευθυντού και 5 επιτηρητών, ων ο εις εκ Γαλλίας» (*Παροναξία* (1910), 6 (56), σ, 2. [ΓΑΚ (Ν)]. Αναδημοσίευση στο φύλλο 57 του ίδιου έτους, καθώς και σε επόμενα). Η εφημερίδα, παράλληλα με τη δημοσίευση της διαφήμισης, παρακινούσε για την εγγραφή μαθητών στο συγκεκριμένο σχολείο.

[34] Βαίνομεν προς εκφυλισμόν, *Πρόοδος*. (1912), 4 (139), Νάξος, σ. 1. [ΓΑΚ (Ν)].

Ελληνίδων που ίδρυσε το 1911 η Καλλιρρόη Παρρέν, με την πρώτη επίδειξη ελληνικών χορών στα Ανθεστήρια της ίδιας χρονιάς. Όπως έγραφε ο Γρηγόριος Ξενόπουλος:

> Δεύτερον, διότι τώρα πλέον είναι αρκετά ισχυρά η τάσις μας [...] προς επιστροφήν εις τα εθνικά και τα πάτρια. Μετά την περίοδον τωόντι του σκότους, της αμαθείας, η οποίαν μας περιώριζεν εις τον πιθηκισμόν των ξένων, έρχεται η περίοδος του φωτός, της αναπτύξεως, η οποία βαίνει να καλλιεργήσει κάθε τι εθνικόν και να δημιουργήση βαθμηδόν ένα νεοελληνικόν πολιτισμόν με χαρακτήρα. Γλώσσα, φιλολογία, ζωγραφική, αρχιτεκτονική, μουσική, χορός, όλα μας θα ξαναγίνουν ελληνικά[35].

Και επέχαιρε ο Γ. Σουρής: « Αντίο, Φράγκικοι χοροί [...]»[36].

Στο μεταξύ, η *Εφημερίς των Κυριών* (στο φύλλο 1004-5, 15 Απριλίου - 15 Μαΐου 1911) φιλοξενούσε τη δριμύτατη κριτική της Καλλιρρόης Παρρέν για την ξενομανία των γαλλομαθών γαλαζοαίματων κοριτσιών της καλής κοινωνίας:

> [...] και οι μπλαζέδες με τα γυρισμένα πανταλόνια και αι γαλλομαθείς κυανοαίματοι [...] που νομίζουν δόξα των να παπαγαλίζουν τα ξένα από την μόδαν των φορεμάτων, ως την μόδαν των σκέψεων και του αισθήματος [...]»[37].

Η επιρροή των δυτικών προτύπων γινόταν εμφανής με την εισαγωγή ξένων λέξεων στη γλώσσα, τη διάδοση ξένων αναγνωσμάτων[38] αλλά και ξένων συνηθειών εν γένει. Ειδικά ως προς τη γυναικεία εκπαίδευση, τα μαθήματα που θεωρούνταν ιδιαίτερα «ύποπτοι φορείς ξενομανίας ήταν τα διακοσμητικά εργόχειρα, η μουσική, ο χορός, η ζωγραφική: εκείνα που εξέφραζαν έναν "ευρωπαϊκό προσανατολισμό"» (Μπακαλάκη και Ελεγμίτου, 1987:56).

Σε δημοσίευμα του 1928 η πολεμική κατά της ξενομανίας είχε ως αποδέκτες και άλλες χώρες, πλην της Γαλλίας, όπως η Βρετανία και οι ΗΠΑ:

---

[35] Ο εθνικός χορός. *Νέον Άστυ.* Παρατίθεται στο: Ανδριώτης, Ν. (2011), *Λύκειον των Ελληνίδων. Το ξεκίνημα όπως το καταγράφει η «Εφημερίς των Κυριών»*, Αθήνα : Λύκειον των Ελληνίδων, σ. 16.

[36] Παρατίθεται στο: Ανδριώτης, Ν. (2011), *Λύκειον των Ελληνίδων. Το ξεκίνημα όπως το καταγράφει η «Εφημερίς των Κυριών»*, Αθήνα : Λύκειον των Ελληνίδων, σ. 19.

[37] Παρατίθεται στο: Ανδριώτης, Ν. (2011), *Λύκειον των Ελληνίδων. Το ξεκίνημα όπως το καταγράφει η «Εφημερίς των Κυριών»*, Αθήνα : Λύκειον των Ελληνίδων, σ. 5.

[38] Η πολεμική αυτή είχε ξεκινήσει πολύ νωρίτερα: «[...] στην επίθεση της εφημερίδας *Αθηνά* της 7ης Ιουνίου 1856 κατά της *Πανδώρας* για διαφθορά των χρηστών ηθών των αναγνωστών [...] κατά των μυθιστορημάτων και κατακρίνουν περιοδικά όπως η *Πανδώρα* που τα μεταφράζουν και τα διαδίδουν συντελώντας έτσι στη διαφθορά των ηθών» (Ντενίση, 1993:14).

> [...] και εδημιούργησαν πολυτέλεια θέσεων οργανικών και εκτάκτων, και παρενμόρφωσαν (sic) την Ελλάδα εξωτερικώς εις ψευδο-Γαλλίαν, και ψευδο-Αγγλίαν και ψευδο-Αμερικήν, εν ω εσωτερικώς την κρατούν εις επίπεδον ανώτερον μόνον της μόλις χθες αναφανείσης […] Αλβανίας.[39]

Από τον Αύγουστο μέχρι τις αρχές Νοεμβρίου 1930, η εφημερίδα *Νέα Αλήθεια* δημοσίευσε 40 άρθρα-λιβέλλους κατά της ξενομανίας και των φορέων της, ενώ το 1932 ο τύπος αναφέρθηκε στην απαγόρευση φοίτησης μικρών παιδιών σε ξένα σχολεία που συνέχιζαν να λειτουργούν κάτω από ειδικό καθεστώς μέσω της ανανέωσης της παλιάς άδειας λειτουργίας τους (Αγραφιώτου - Ζαχοπούλου, 1997:134). Τα κριτικά σχόλια αποσκοπούσαν κυρίως στην αποτροπή της γαλλοποίησης (francisation) της κοινωνίας, καθώς η γαλλική γλώσσα, με τη διαδεδομένη χρήση της στην καθημερινή κοινωνική, επαγγελματική, αλλά και την οικογενειακή ζωή ακόμα, είχε συνδεθεί με μια αποκομμένη από την ελληνικότητα μερίδα της άρχουσας τάξης.

Διάχυτη ήταν στον τύπο η κριτική στάση απέναντι στη γαλλική εκπαίδευση, και στον κοσμοπολιτισμό που χαρακτήριζε τα ξένα ιδιωτικά σχολεία, ενώ στο κέντρο της εκπαίδευσης τοποθετείτο η ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας τόσο των αγοριών όσο και των κοριτσιών - μελλοντικών μητέρων:

> Το έθνος αν θέλη να σταδιοδρομήση πρέπει να επανέλθη εις τα ίδια αυτού ήθη και έθιμα αποκρούον τον ξενισμόν [...][40].

> Η ιδέα του εθνισμού [...], η ιδέα της απορρίψεως του ξένου και του επιπλάστου, των εψυμμιθιωμένων συνηθειών, των αλώτων και κακοχωνευμένων ξένων έξεων[41].

Η πολεμική ενάντια στα γαλλικά σχολεία και σε οποιονδήποτε ξένο παρείχε διδασκαλία στη χώρα προέλευσής τους ήταν συνεχής:

> Από τις Φράγκισσες των σαλονιών [...] Επί μακρά έτη η ανατροφή των κοριτσιών μας είχεν αφεθή εις δούλες ή και κάτι χειρότερον, τας οποίας με μιαν καταπληκτικήν ηλιθιότητα επρομηθευόμεθα από την Ελβετίαν, τας πόλεις της Νοτίου Γαλλίας ή την Βοημίαν και την Αυστρίαν [...], Και επειδή φυσικώς διδασκάλισσαι με δίπλωμα δεν θα μας ήρχοντο φεύγουσαι εκ Λονδίνου, Βερολίνου ή Παρισίων […] [42].

---

[39] Τα θεμέλια της εκπαιδεύσεως. *Φωνή Νάξου Πάρου* (1928), 3 (116). Νάξος, σ.2. [ΓΑΚ (Ν)].

[40] Οι ελληνικοί χοροί. *Καιροί*. Παρατίθεται στο: Ανδριώτης, Ν. (2011) σ. 8.

[41] Σπανδωνής, Ν. στην *Εσπερινή*. Παρατίθεται στο: Ανδριώτης, Ν. (2011), σ. 9].

[42] Σπανδωνής, Ν. *Αστραπή*. Παρατίθεται στο: Ανδριώτης, Ν. (2011), σ. 11.

Στο θέμα του τρίτου άξονα, της *γυναικείας χειραφέτησης*, η ελληνική κοινωνία διατηρώντας τα παραδοσιακά πρότυπα, υπήρξε αρκετά εχθρική, ακόμα και στους κύκλους της πνευματικής ελίτ. Ενδεικτικό ένα άρθρο της *Κυκλαδικής*, του 1928, με τίτλο «Από τας σκέψεις μου – Σχολεία και μαθηταί», που εκφράζει προβληματισμό για το προσφερόμενο πρόγραμμα μαθημάτων, ιδίως στα κορίτσια, θεωρώντας τον ελιτίστικο και προτείνοντας έναν πιο πρακτικό προσανατολισμό:

> Μου φαίνεται ότι προγράμματα και διδάσκαλοι δίδουν περισσότεραν σημασίαν εις τα μαθήματα τα οποία δεν είνε πρακτικά, […] Πολλά εργόχειρα, […] τεχνικά μαθήματα, πολλά τραγούδια, πολλοί χοροί, πολλή γυμναστική, ιχνογραφία, ζωγραφική. [...] Αλλ' οι μαθηταί, τα παιδιά του Λαού, 80 τοις 100, θα γίνουν εργάται, γεωργοί, επαγγελματίαι, […], προπάντων δε αι μαθήτριαι, γνωρίζουν καλά όλα αυτά τα περιττά και δεν γνωρίζουν καλά την ορθογραφίαν, την γεωγραφίαν, την αριθμητικήν, που ωφελούν τον άνθρωπο[43].

Το 1906 η *Παροναξία* σε άρθρο για τις εξετάσεις των σχολείων του νησιού, αναφερόταν σε μαθητές και μαθήτριες – κάτι που μαρτυρά ότι η πρωτοβάθμια τουλάχιστον εκπαίδευση των κοριτσιών θεωρείτο δεδομένη. Στο πλάι των δημόσιων σχολείων, η εφημερίδα, κάνει μια διφορούμενη διπλωματική μνεία εκείνου των Ουρσουλινών[44], αναφέροντας ότι οι μαθήτριές του ήταν ολιγάριθμες, όμως έκανε και αυτό τις εξετάσεις του επίσημα:

> Οι μικροί μαθηταί και μαθήτριαι των διαφόρων Σχολείων της Νήσου μας [...] άπαντα σχεδόν τα δημοτικά και γραμματεία [sic] τοιαύτα των διαφόρων δήμων της Επαρχείας μας, εδικαίωσαν πληρέστατα την περί των διευθυντών και διδασκάλων κρατούσαν αγαθήν φήμην και υπόληψιν [...]. Και το Παρθεναγωγείον Νάξου με τας εις τους δακτύλους αριθμουμένας μαθητρίας του ετέλεσε και τούτο επισήμως τας εξετάσεις του[45].

---

[43] Φερεκύδης, Από τας σκέψεις μου. *Κυκλαδική Σύρου* (1928). 29 (1.951), σ. 1. [ΓΑΚ (Ν), φάκ. 6,7],

[44] Το εκπαιδευτήριο των Ουρσουλινών αναφερόταν, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, ως Παρθεναγωγείο ή Γαλλικό Παρθεναγωγείο.

[45] Επιτόπια, *Παροναξία* (1906), 4 (96), σ. 5. [ΓΑΚ (Ν)].

Τήνος

Αντιπαραθέσεις μεταξύ Ορθοδόξων και Καθολικών υπήρξαν και στην Τήνο, με κατά καιρούς αντίκτυπο και στο σχολείο των Ουρσουλινών.

Σε μια περίπτωση, πάντως, το 1772 στην Τήνο, όταν τρεις πατέρες κατηγορήθηκαν «για παρέκκλιση από την ορθόδοξη πίστη», το υπό τον επίσκοπο Δε Βία συμβούλιο τους δικαίωσε, απόφαση που έτυχε και λαϊκής υποστήριξης «Αποφαινόμεθα και διακηρύττουμε ότι οι πατέρες του τάγματος του Ιησού ουδεμία έκαναν αιρετική διδασκαλία, όπως μερικοί ισχυρίζονται, ούτε καθοδήγησαν ανάρμοστα τις ψυχές»[46].

Στις πρώτες βουλευτικές εκλογές του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους, του 1844, σε πολλά μέρη της τότε ελληνικής επικράτειας σημειώθηκαν βιαιοπραγίες. Στην Τήνο οι αντιπαραθέσεις, και από τις δύο πλευρές, έφτασαν στα όρια της βαρβαρότητας, με κύρια εκδήλωση, όχι τυχαία, τη βεβήλωση προσκυνημάτων και ναών:

> Ο εν έτει 1845-1846 έπαρχος Τήνου Χαραλ. Δεληγιάννης εκθέτει προς την κυβέρνησιν ότι «κατά τας βουλευτικάς εκλογάς της β΄ περιόδου οι εν Τήνω πολιτευόμενοι διά να επιφέρωσι ρήξιν μεταξύ των ανατολικών και δυτικών υπεκίνησαν καταλήψεις ασήμων ερημοκλησίων ανηκόντων άλλοτε εις την ανατολικήν εκκλησίαν [...] και οι μεν καθολικοί εκρήμνισαν τότε κωδωνοστάσια, έθραυσαν θύρες ναών ανατολικών, οι δε ανατολικοί εβεβήλωσαν ναούς, ορμώμενοι από αντεκδικήσεως πάθη [...]» (Γεωργαντόπουλος 1899:126).

Υπήρξε όμως και ένα περιστατικό αντιπαράθεσης, χωρίς συγκεκριμένο υπόβαθρο. Οι αδελφές κατηγορήθηκαν από τους συγγενείς μιας μέλλουσας μοναχής ότι τους ενέπαιξαν, όταν ζήτησαν να δουν την κοπέλα, κάτι που αρνήθηκε η αδελφή σε επιστολή της προς τον Grand Vicaire– το γεγονός ότι η αδελφή χαρακτηρίζει τις σχετικές καταγγελίες ως «τυπικό ψέμα» (mensonge formel) μας οδηγεί στην εικασία ότι επρόκειτο για αντιδικία με την οικογένεια της υποψήφιας μοναχής «[…] je tiens à vous assurer qu'ils sont des menteurs […] s'ils disent qu'on ne leur a pas refusé leur sœur dès le moment qu'ils sont arrivés. Moimême [sic] je leur ai ouvert la porte […] j'ai déjà refusé à sa sœur ce matin, aussi allez vous en paix!» [...] Ceci est un mensonge formel [...]»[47]. [σ.σ. Οι υπογραμμίσεις του πρωτοτύπου.]

[46] Βλ. G. Romano, παρατίθεται στο Ρούσσος-Μηλιδώνης, 1991:327, σημ.21.
[47] Επιστολή (15 -07- 1874). ΑΚΤ, φάκ. 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών», αρ. 117.

Στο γύρισμα του αιώνα, το 1900, όπως οι αδελφές κατέγραψαν στο αρχείο τους, ο ακαδημαϊκός Jules Lemaitre εκθείασε σε ομιλία του την προσφορά των Ουρσουλινών της Τήνου στην προαγωγή της γαλλικής γλώσσας και παιδείας, αλλά και των στόχων της γαλλικής διπλωματίας στην ευρύτερη περιοχή[48]. Ένα σημείο της ομιλίας του εξηγεί τους φόβους, τη δυσπιστία και την εχθρότητα, ενίοτε, της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους εκπροσώπους και φορείς της Γαλλίας όπως και άλλων ξένων δυνάμεων:

> Ainsi s'exprimait monsieur Jules Lemaitre dans son discours prononcé dans la séance publique du 22 Novembre 1900 sur les Prix des Vertus. «Elles enseignent le français à plus de cent jeunes filles, continue le célèbre académicien, elles font connaître notre histoire, elles apprennent à lire nos grands écrivains, elles honorent et font aimer la France [...]. En soutenant notre langue, les sœurs du monastère de Lutra contribuent à défendre nos derniers positions dans cet Orient qui fut notre […], et ménagent peut être, à notre négoce et à notre diplomatie, [...]»[49].

Το βέβαιο είναι ότι, όπως είδαμε, το σχολείο της Τήνου από την ίδρυσή του, γνώρισε μεγάλη επιτυχία - και μάλιστα σε ανώτερα κοινωνικά στρώματα, που έστελναν εκεί τα κορίτσια τους. Χαρακτηριστική η αναφορά, το 1957: «Cette maison de Lutra fut autrefois le pensionnat distingué auquel on envoyait les enfants par snobisme [...]» (*Visite*... 1957:7). Στην ίδια επιστολή, περιγράφεται, κατά την προσωπική μου άποψη, η από 'αιώνων κατάσταση' με πολύ χαριτωμένο τρόπο, καθώς το Ορθόδοξο στοιχείο χαρακτηρίζεται σχισματικό, με το σχόλιο ότι, αντίστροφα, κι εκείνο θεωρούσε τους Καθολικούς αιρετικούς: «[...] de cette terre peuplée de schismatiques qui nous qualifient, nous, d'hérétiques» (*Visite*... 1957:7).

Παρόλ' αυτά, η γενική αποτίμηση της έκθεσης ως προς τη συνύπαρξη των δύο δογμάτων στο νησί ήταν αρμονική, κάτι που φαίνεται να τον εκπλήσσει θετικά.

---

[48] «Discours prononcé par M. Jules Lemaitre» (1900), Παρίσι : Librairie Firmin Didot et Cie, σ. 38, 39 κ.ε. («Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos» (Lutra, Tinos 20 Avril 1946). ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925»).

[49] «Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos» (Lutra, Tinos 20 Avril 1946). ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925». Άλλη χειρόγραφη σημείωση, στο ίδιο έγγραφο, αναφέρεται στις ετήσιες επισκέψεις του γαλλικού ναυτικού στο σχολείο της Τήνου, όπου οι Γάλλοι αξιωματικοί έβρισκαν «μια γωνιά της Γαλλίας»: «Une grande joie se renouvelle chaque année, celle de recevoir au pensionnat, la visite de MM les officiers français de la Marine du Levant. [...] C'est bien un «coin de France» que ces messieurs trouvent chez nous [...] chaque année, la visite de la France vient rappeler et renouer les cordiales relations de la Marine du Levant et des Cyclades».

Αναφέρεται, για παράδειγμα ότι Ορθόδοξοι πήγαιναν να εξομολογηθούν ή να κοινωνήσουν σε Καθολικούς ιερείς «Il nous dit, sur la Grèce les choses les plus étonnantes, par exemple des orthodoxes se confessant à des prêtres catholiques, et des prêtres catholiques donnent la sainte Communion à des orthodoxes» (*Visite*... 1957:9).

Διατυπώνονταν επίσης προσδοκίες για το μέλλον της Ελλάδας, σε συνδυασμό με εγκώμια για τον ιστορικό της ρόλο, στο πλευρό της Ρώμης «La Grèce retrouvera la grandeur qui l'a faite autrefois, avec Rome, la civilisatrice de toutes les nations barbares. Je désire que les Grecs y croient, parce qu'en y croyant, ils peuvent l'obtenir» (*Visite*... 1957:10).

Τέλος, καθώς το Ελληνικό κράτος είχε απαγορεύσει στα ξένα σχολεία να δέχονται Ορθόδοξα παιδιά, ένα μέτρο κατά του προσηλυτισμού που, κατά την έκθεση, στρεφόταν και κατά των Καθολικών σχολείων– θα μπορούσε, πράγματι, να θεωρηθεί, ως έναν βαθμό, «καλυμμένη» άμυνα εκ μέρους του ελληνικού κράτους «Après la guerre, le gouvernement interdit aux écoles étrangères de recevoir des orthodoxes […]. C'était une mesure d'opposition au «prosélytisme» des «hérétiques» que sont les Catholiques» (*Visite*... 1957:8).

Αυτή η επιφυλακτική στάση φάνηκε να παίρνει τέλος όταν ο προσωρινός αντικαταστάτης του υπουργού Εθνικής Παιδείας δήλωσε ότι οι κατηγορίες περί προσηλυτισμού θα σταματούσαν αφού το σύνταγμα της Ελλάδας υποστήριζε την ανεξιθρησκία «[...] par Mr Macris qui remplace provisoirement Mr Levantis, Ministre de l'Éducation nationale: «Il faut en finirai avec ces accusations de prosélytisme dans un pays dont la Constitution autorise toutes les cultes» (*Visite*... 1957:13).

6.1.2) Θετικές τοποθετήσεις

Όπως σε όλες τις καταστάσεις, για κάθε δράση υπάρχει αντίδραση.–Εκτός από σχέσεις και εκφράσεις ανταγωνισμού και δυσπιστίας μεταξύ των Ορθοδόξων και των Καθολικών, ειδικά στις τοπικές κοινωνίες, υπήρχε κατά καιρούς, ανάλογα με τις περιστάσεις αλλά και τα άτομα που εμπλέκονταν, αναγνώριση της προσφοράς των καθολικών ταγμάτων και των ωφελημάτων από τη δράση τους, ειδικά την εκπαιδευτική, που αποτυπώθηκε και σε δημοσιεύματα του τύπου, από τα μέσα του 19ου και στη διάρκεια του 20ού αιώνα.

Όσον αφορά στο εκπαιδευτήριο των Ουρσουλινών στη Νάξο, σε ταξιδιωτικό βιβλίο που εκδόθηκε το 1895 γινόταν ιδιαίτερα θετική αποτίμηση της λειτουργίας της σε όλα τα επίπεδα, από την καθαριότητα του κτηρίου μέχρι τη διδασκαλία και την εν γένει εποπτεία:

> Το επισκέφθην το ευεργετικόν διά την Νάξον Λύκειον και, συνοδευούσης με της ευγενεστάτης Ηγουμένης και Διευθύντριας του Soeur Marie de la Sainte Trinité, περιήλθον όλο το κατάστημα. Άμεμπτος η καθαριότης, επιμελής η διδασκαλία, αυστηρά η εποπτεία[50].

Στις αρχές του επόμενου αιώνα, στις 10 Μαρτίου του 1902, η εφημερίδα *Αιγαίον* δημοσίευσε σχόλιο για την επιτυχημένη διεξαγωγή των χειμερινών γραπτών και προφορικών εξετάσεων στις τοπικές «Γαλλικές σχολές», αναγορεύοντάς τες πρότυπα προς μίμηση για τα αντίστοιχα «Ελληνικά» εκπαιδευτήρια, τα οποία, κατά τον συντάκτη του κειμένου, υστερούσαν:

> Αι κεκανονισμένοι έγγραφοι και προφορικαί χειμεριναί εξετάσεις των μαθητών και μαθητριών των ενταύθα Γαλλικών σχολών μετ' άκρας αυστηρότητος [...] δικαιώσασαι διά μυριοστήν φοράν την περί των σχολών τούτων κρατούσα αρίστην φήμην [...]. Ως προς δε τα Ελληνικά θα ευχόμεθα τοιαύτην επιτυχίαν και εις τους μαθητάς των ανωτέρων τάξεων των Γυμνασίων μας[51].

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει άρθρο δημοσιευμένο λίγο αργότερα, στις 26 Μαρτίου 1902, και πάλι στην εφημερίδα *Αιγαίον*, που αποδίδει σε «σπείρα φαύλων ανθρωπαρίων» με έδρα τους την πρωτεύουσα ή άλλα αστικά κέντρα της χώρας την οργανωμένη επίθεση κατά των «Γαλλικών σχολών» στη Νάξο. Ως αποστομωτική απάντηση αντιπαραθέτει τη θετική αποτίμηση των εν λόγω εκπαιδευτηρίων από τους γονείς των μαθητών τους. Πρόκειται για μία από τις περιπτώσεις που μια αβάσιμη κατηγορία, προξενώντας την υπεράσπιση των «κατηγορουμένων», απέβαινε σε όφελός τους:

> Σπείρα τις φαύλων […] την έδραν της έχουσα εν τη πρωτευούση […] εκτοξεύει […] βέλη της κατά των ενταύθα λίαν ευδοκίμως επ' αγαθώ της παιδευομένης ελληνικής νεότητος λειτουργουσών Γαλλικών σχολών [...] καθόσον οι γονείς, κηδεμόνες και λοιποί ενδιαφερόμενοι και κατά βάθος τα των σχολών γνωρίζοντες ουδεμία […]

---

[50] Παρασκευόπουλος, Γ. *Ταξίδια ανά την Ελλάδα. Α΄* (1895), σ. 416-420. Παρατίθεται στο: Δελλά Ρόκας (1970), σ. 162, σημ. 1.

[51] Επιτόπια (1902), *Αιγαίον*. 2 (35), σ. 1. [ΓΑΚ (Ν)].

προσοχήν δίδουσιν, έχοντες απτά δείγματα της των σχολών τούτων ευεργετικής δράσεως εκ της αρίστης των τέκνων των αγωγής και μορφώσεως[52].

Περαιτέρω, στο συγκεκριμένο δημοσίευμα καυτηριάζεται η συμμετοχή εφημερίδας της πρωτεύουσας στη δυσφημιστική εκστρατεία κατά των γαλλικών εκπαιδευτηρίων της Νάξου:

> [...] και ιδού προχθές έκπληκτοι άπαντες ανεγνώσαμεν εν τινι γνωστώ μεγαλοσχήμω φύλλω της πρωτευούσης νέα ψευδολογήματα […]. Και το φύλλον τούτο αβασανίστως καταχωρίζει τοιαύτας ειδήσεις και ανερυθριάστως προσβάλλει τιμήν, υπόληψιν και γόητρον [...]. αι υπό των φαύλων κατασυκοφαντούμεναι Γαλλικαί Σχολαί της Νάξου[53].

Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, άρθρο και πάλι στην εφημερίδα *Αιγαίον* προέτρεπε τους γονείς να επιλέξουν για τους γιους τους τη Γαλλική Εμπορική Σχολή των Λαζαριστών στη Νάξο, και κατ' επέκταση τις όμοιές της. Παρότι θα μπορούσε να θεωρηθεί κατευθυνόμενο, παρουσίαζε πολύ πειστικά τα πλεονεκτήματα που εξασφάλιζε για τους μαθητές η φοίτηση σε τέτοια ξένα σχολεία, που –προφανώς λόγω της άμεσης σύνδεσής τους με την προοδεύουσα Δύση– εναρμονίζονταν με το «πνεύμα του αιώνος»:

> [...] τρανούται η ευεργετική δράση της Γαλλικής Εμπορικής σχολής επί των Ελληνοπαίδων μαθητών της, οίτινες εγένοντο κάτοχοι λαμπρών θέσεων, άριστα το μέλλον των εξασφαλιζουσών. Όσοι των γονέων εμμένουσιν ακόμη εις την τετριμμένην μόρφωσιν των τέκνων των, απολυτήρια ελληνικών σχολείων και γυμνασίων διά τους υιούς των επιδιώκοντες, ας αφήσωσι την πεπατημένην τοιαύτην οδόν και ας επιδιώκοσι την μόρφωσιν των παιδιών των, διά γνώσεων πρακτικών και ωφελίμων, προς το πνεύμα του αιώνος [...][54].

Στις αρχές της επόμενης χρονιάς, κείμενο στην ίδια εφημερίδα απέδιδε την αποτυχία των ελληνικών σχολείων στον σχολαστικισμό και τον αυταρχισμό που τα χαρακτήριζε, οδηγώντας τους νέους στη Γαλλική Εμπορική Σχολή «[...] ήσαν οι μαθητές εκείνοι τους οποίους εφυγάδευσεν από τα σχολεία μας ο δασκαλισμός, ο

---

[52] Κακοήθη ψευδολογήματα (1902) [υπογραφή Ν.Σ.Μ.], *Αιγαίον*. 2 (43), σ. 1. [ΓΑΚ (Ν)].

[53] Σε επόμενο άρθρο της, η εφημερίδα κατονομάζει την *Ακρόπολη* ως υπαίτια

[54] Διάφορα, *Αιγαίον* (1902), 2 (73), σ. 2. [ΓΑΚ (Ν)].

σχολαστικισμός και οι παιδαγωγοί του βρε [...]. Τους φυγάδας τούτους των σχολείων μας νέους παραλαμβάνει η Εμπορική Γαλλική Σχολή ενταύθα [...]»[55].

Το 1905 η εφημερίδα *Παροναξία* με αφορμή την εορτή του Τιμίου Σταυρού –του οποίου την ονομασία έφερε η Εμπορική Σχολή, την οποία επαίνεσε και συνεχάρη–, αναφέρθηκε στην Καθολική κοινότητα με την έκφραση «οι αδελφοί ημών Καθολικοί συμπολίται»[56] και στα παιδιά που φοιτούσαν στη σχολή ως «φίλη ελληνική νεολαία». Εντυπωσιακό είναι το πνεύμα καταλαγής και συναδέλφωσης που φαίνεται να επικρατεί την εποχή αυτή στην τοπική κοινωνία – κάτι που μέσα στον χρόνο είχε γνωρίσει πολλές ανατροπές και έμελλε να γνωρίσει αρκετές ακόμη στη συνέχεια:

> Χθες οι αδελφοί ημών Καθολικοί συμπολίται και η Εμπορική Σχολή εώρτασαν […] την εορτήν του Τιμίου Σταυρού. Τη φερωνύμω Εμπορική Σχολή ευχόμεθα ευτυχή μακροβιότητα, όπως εξακολουθεί εργαζόμενη το σωτήριον έργον της ηθικοποιήσεως και εκπαιδεύσεως της εν αυτή φοιτώσης και μελλούσης να φοιτά φίλης ελληνικής νεολαίας[57].

Με τη σειρά του, το εκπαιδευτήριο των Ουρσουλινών στη Νάξο απέσπασε το 1906 θετικά σχόλια από την εφημερίδα *Νεολόγος* των Πατρών:

> Αι κυρίαι και αι νεανίδες της αβράς πόλεως ενδύονται απλώς, αλλά κομψοπρεπώς, διακρίνονται δε διά την αφελή αξιοπρέπειαν, ήτις προσδίδει εις αυτάς άρρητον χάριν, συμπληρωμένην υπό πνευματικής και ηθικής μορφώσεως την οποίαν πολλαί οφείλουσιν εις την σχολήν Ουρσουλινών [...][58].

Την ίδια χρονιά η τοπική εφημερίδα *Παροναξία* θα αναγνώριζε την ποιότητα όχι μόνο της εκπαίδευσης που προσφερόταν αλλά και των συνθηκών διαβίωσης που επικρατούσαν στο οικοτροφείο:

> Άξια συγχαρητηρίων τυγχάνει η Νέα του Γαλλικού Παρθεναγωγείου Ση [sic] Διευθύντρια εφαρμόζουσα νέον πρόγραμμα, το οποίο άριστα πληροί και συνδυάζει

---

[55] Καλλιτεχνική εσπερίς, *Αιγαίον* (1903), 3 (78), σ. 2. [ΓΑΚ (Ν)].

[56] Επίσης φιλικά οι Καθολικοί χαρακτηρίζονταν «παρ' ημίν Δυτικοί αδελφοί».

[57] Επιτόπια. *Παροναξία* (1905), 3 (64), σ. 2. [ΓΑΚ (Ν)]. «Η Παροναξία είνε η αρχαιοτέρα των εν Νάξω εφημερίδων, ιδρυθείσαν το έτος 1890. Έχει δε και μεγάλην κυκλοφορίαν εν τω εξωτερικώ [...].». Την αναφορά αυτή βλέπουμε σε διάφορα φύλλα της εφημερίδας, όπως το 57 του 1910.

[58] Ματχουράνη, Κ. (1947). Τύπος και τυπογραφία στη Νάξο. *Ναξιακόν Αρχείον* (2-3), σ. 17-21. Παρατίθεται στο: Δελλά Ρόκας (1970), σ.162.

> την παιδείαν και μόρφωσιν μετά της υγείας και ευεξίας των τροφίμων του ειρημένου Σχολείου[59].

Πολλές ήταν επίσης οι αναφορές του τοπικού τύπου της Νάξου στη μεγάλη επιτυχία των μαθητών και μαθητριών των ταγματικών σχολείων στις εξετάσεις, κάτι που βεβαίως αποτελούσε αναγνώριση της ποιότητας του εκπαιδευτικού τους έργου. Χαρακτηριστικό ένα δημοσίευμα του 1910 στην εφημερίδα *Παροναξία*, με τίτλο «Αι εξετάσεις των Γαλλικών Σχολών», που αναφέρεται και στη σύνθεση της εξεταστικής επιτροπής:

> Την επιτροπήν την τε και εξεταστικήν αμφοτέρων των σχολών απήρτιζον ο Σεβ. Αρχιεπίσκοπος κ. Λεονάρδος Πρίντεζης, ο κ. Δον Χρύσανθος Σωμμαρίπας και ο […] κ. Γασπάρ Λαστίκ, υποπρόξενος της Γαλλίας. Εις την Γαλλικήν, την Αγγλικήν και τα Μαθηματικά τόσον αι μαθήτριαι όσον και οι μαθηταί των ειρημένων σχολείων κατήγαγον θρίαμβον επισπώντες τα συγχαρητήρια των παρισταμένων τόσον διά αυτούς όσον και διά τους διδάξαντας αυτούς διδασκάλους και διδασκάλισσας! [...] […] η διπλωματούχος της γαλλικής φιλολογίας μαθήτρια Ιωάννα Χ. Σωμμαρίπα προσήρχετο να απαγγείλει την ειθισμένη ευχαριστήριον προσφώνησιν [...][60].

Το 1911 επισκέφθηκαν τη Νάξο μέλη του Ναξιακού Συλλόγου της Αθήνας, ο πρύτανης του πανεπιστημίου Εμμ. Ζολώτας και ο γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας Βεντούρης κ.ά. Σε άρθρο με τίτλο «Ο πανηγυρισμός της αφίξεως των μελών του εν Αθήναις Ναξιακού Συλλόγου» η εφημερίδα *Παροναξία* ότι κατά την επίσκεψή τους στα ταγματικά εκπαιδευτήρια διαπίστωσαν την ποιότητα τόσο του έμψυχου δυναμικού όσο και της υλικής υποδομής:

> [...] και του Κάστρου, […] εκλαμπροτάτου αρχιεπισκόπου των Δυτικών κ. Λεονάρδου Πρίντεζη, όστις λίαν φιλοφρόνως ωδήγησεν αυτούς αυτοπροσώπως ως ξεναγός εις την επίσκεψιν των σχολών των Ουρσουλινών και της Εμπορικής του Τιμίου Σταυρού, […] ευπρέπειαν και την καθαριότηταν αμφοτέρων των Γαλλικών ιδρυμάτων. Υπερήρεσαν ιδιαιτέρως τα εν τω παρθεναγωγείω ψαλέντα υπό των μαθητριών άσματα και τα επιδειχθέντα θαυμάσια εργόχειρα, […][61].

---

[59] Επιτόπια. *Παροναξία* (1906), 4 (84), σ. 2. [ΓΑΚ (Ν)].

[60] Αι εξετάσεις των Γαλλικών Σχολών, *Παροναξία* (1910), 6 (47), σ.2**.** Πρόκειται για εκδήλωση κατά την οποία απονεμήθηκαν βραβεία στους μαθητές και τις μαθήτριες των γαλλικών σχολείων.

[61] Πανηγυρισμός της αφίξεως των μελών του εν Αθήναις Ναξιακού Συλλόγου*, Παροναξία* (1911), 7 (85), σ. 3. [ΓΑΚ (Ν)].

Τον Ιούνιο του 1911 η εφημερίδα *Παροναξία* αναφέρθηκε στην απονομή βραβείων στο εκπαιδευτήριο των Ουρσουλινών και στις εξετάσεις της Γαλλικής [Εμπορικής] Σχολής, με το σχόλιο ότι αυτή λειτουργούσε ήδη 14 χρόνια, με άριστα αποτελέσματα[62].

Η λειτουργία των σχολείων των Ουρσουλινών τόσο στη Νάξο όσο και στην Τήνο συνεπαγόταν την προσέλευση και στα δύο αυτά νησιά σημαντικού αριθμού επισκεπτών, γονέων κυρίως, για την εγγραφή ή την αποφοίτηση ή και την απλή επίσκεψη των κοριτσιών τους, κυρίως στις περιόδους των εορτών, όπως και παραγόντων του γαλλικού κράτους (του διπλωματικού σώματος, των μορφωτικών οργανισμών κλπ.) στις εξετάσεις, τις τελετές βραβεύσεων κλπ. Η τοπική κοινωνία, που αποκόμιζε ένα πολύπλευρο όφελος, τόσο οικονομικό όσο και ευρύτερα κοινωνικό, υποδεχόταν ευνοϊκά τους επισκέπτες αυτούς, όπως μαρτυρά το παρακάτω δημοσίευμα το Πάσχα του 1912 από την εφημερίδα *Αιγαίον* «Εις τας Ναξίας εσωτερικάς μαθητρίας του Γαλλ. Παρθεναγωγείου επετράπη η έξοδος, ίνα μετά των προσφιλών γονέων των διέλθωτι τας αγίας ημέρας και εορτάσωσι το άγιον Πάσχα»[63].

Ανάλογο και το δημοσίευμα στην εφημερίδα *Παροναξία*, στις αρχές του επόμενου σχολικού έτους (Σεπτέμβριος 1912):

> Κατά την ημέρα του κατάπλου και απόπλου των ατμοπλοίων των γνωστών εταιρειών ασυνήθης κίνησις και ζωηρότης παρατηρείται από της παρελθούσης εβδομάδος, χάριν της ενάρξεως των μαθημάτων των ενταύθα Γαλλικών σχολών πλείστοι γονείς και κηδεμόνες μαθητών και μαθητριών, ο εις κατόπιν του άλλου, ήρχισαν καταφθάνοντες προς κατάταξιν των τέκνων των[64].

Πέρα από τα μέχρι τότε υπάρχοντα καθολικά εκπαιδευτήρια, μια δεκαπενταετία αργότερα, στις 7 Απριλίου 1928, και με αφορμή το Ζήτημα της Νάξου, η εφημερίδα *Κυκλαδική* θεωρούσε θετική την ίδρυση και ενός Σεμιναρίου Καθολικών στη Νάξο, με το σκεπτικό ότι αφενός θα αποτελούσε ευεργέτημα για την τοπική Καθολική κοινότητα, αλλά και για το σύνολο της τοπικής κοινωνίας, αφού θα εξασφάλιζε την ελληνοπρέπεια της εκπαίδευσης των Ελλήνων Καθολικών ιερωμένων, που δεν θα αναγκάζονταν, επιπλέον, να καταφεύγουν για τον σκοπό αυτό στο εξωτερικό:

---

[62] Αι εξετάσεις και η διανομή των βραβείων της ΓαλλοΕμπορικής Σχολής, *Παροναξία* (1911), 7 (87), σ. 1. [ΓΑΚ (Ν)].

[63] Διάφορα. *Αιγαίον* (1904), 4 (127), σ. 3. [ΓΑΚ (Ν)].

[64] Επιτόπια. *Παροναξία* (1912), 7 (123), σ. 2. [ΓΑΚ (Ν)].

> [...]. Και μήπως η ίδρυση Σεμιναρίου εν Ελλάδι δεν αποτελεί ευεργεσίαν διά τους έλληνας καθολικούς, αφού οι ιερείς θα μορφώνονται ελληνοπρεπώς εν Ελλάδι; Χωρίς να χάσουν τίποτα οι Νάξιοι αφού και την εκπαίδευσίν των θα έχουν και τα επιδόματά των θα λαμβάνουν[65].

Μέσα από τα παραπάνω δημοσιεύματα στον τοπικό και εθνικό τύπο που αναφέρονταν άμεσα ή έμμεσα στα ταγματικά ιδρύματα της Νάξου και της Τήνου, αποκομίζουμε τόσο αρνητικές όσο και θετικές τοποθετήσεις, κάτι αναμενόμενο, αφού τόσο σε ελληνικό όσο και σε ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο διατυπώνονται κατά καιρούς αντικρουόμενες απόψεις σχετικά με τη λειτουργία των ταγματικών σχολείων – από σφοδρή πολεμική εναντίον τους μέχρι την τιμητική αναγνώριση της προσφοράς τους.

Ακόμα και αν τα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών προσπάθησαν να απέχουν από τοπικές αντιπαραθέσεις, όταν αυτές ξεσπούσαν, ακόμα και όταν δεν τα αφορούσαν άμεσα, δεν μπορούσε παρά να τα εμπλέκουν, αφού στο επίκεντρο των συμπλοκών ήταν είτε το Καθολικό δόγμα είτε η γαλλική γλώσσα – και επιρροή. Ένα γεγονός είναι βέβαιο: μέσα από την αλληλεπίδραση –παρά τις όποιες τριβές– των δύο δογμάτων στις τοπικές κοινότητες της Νάξου και της Τήνου, τα εκπαιδευτικά τάγματα και η ελληνική κοινωνία έμαθαν να συνυπάρχουν και να συνεργούν. Χάριν αντικειμενικότητας, παραθέσαμε χαρακτηριστικά δείγματα λόγου και των δύο πλευρών, καθώς η τελική κρίση έγκειτο –και έγκειται– στους κατά καιρούς αναγνώστες.

6.2) Διπλώματα, βραβεία, μετάλλια και έπαινοι των Ουρσουλινών αδελφών

Ιδιαίτερης σημασίας υπήρξαν τα διπλώματα που κατείχαν οι αδελφές, και μαρτυρούν την κατάρτισή τους, καθώς και οι διακρίσεις, τα βραβεία και τα μετάλλια που τους απονεμήθηκαν για το έργο τους. Μια αποτίμηση των σχετικών τεκμηρίων που εντοπίσαμε και παρουσιάζουμε εδώ σε αριθμούς θα ήταν αναποτελεσματική, δεδομένου ότι πρόκειται για δείγματα μόνο, ενώ συγκεντρωτικά στοιχεία δεν

[65] Το Ζήτημα της Νάξου. Οι θερμανθέντες όφεις, *Κυκλαδική Σύρου* (1928), 29 (1.931), σ. 1. [ΓΑΚ (Ν), φάκ. 6.7].

υπάρχουν, ούτε σχετικές πλήρεις αρχειακές πηγές. Παρουσιάζουν, ωστόσο, ξεχωριστό ενδιαφέρον.

Στο Μουσείο των Ουρσουλινών της Τήνου είχαμε την ευκαιρία να δούμε πλήθος από διπλώματα, βραβεία και μετάλλια.

Ανάμεσα στα διπλώματα γαλλομάθειας και επάρκειας για τη διδασκαλία των γαλλικών, αλλά και των ελληνικών, σημειώσαμε: Certificat d'études primaires, Certificat d'études françaises, Brevet d'études françaises, δίπλωμα εξειδίκευσης Brevet de capacité pour l'enseignement primaire) του 1917[66], μεσούντος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου δηλαδή, επίσης ένα δίπλωμα Γαλλικής Γλώσσης από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, του 1931[67], αλλά και ένα απολυτήριο από το Παρθεναγωγείον της εν Αθήναις Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας. Στην Τήνο υπάρχει δίπλωμα αξιωματούχου της δημόσιας εκπαίδευσης (Officier de l'Instruction Publique) της 8ης Φεβρουαρίου 1895, που απονεμήθηκε στην ηγουμένη των Ουρσουλινών στην Τήνο[68]. Επιπλέον, ένα δίπλωμα πιάνου (Pianoforte) από τη Royal Academy of Music, του 1909, ένα πρώτων βοηθειών από τον Ερυθρό Σταυρό (Diplome de secouriste de la Croix Rouge), καθώς και ένα Brevet de capacité ραπτικής του 1941[69], μέσα στα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Μεταξύ των τιμητικών διπλωμάτων ξεχωρίσαμε ένα από την Αλλιάνς (Diplôme d'Honneur de l'Alliance Française) του 1936, και ένα μετάλλιο, ακαδημαϊκό φοίνικα, από το Υπουργείο Παιδείας της Γαλλίας (Palmes Académiques, 1964).

Τέλος, ανάμεσα στα μετάλλια υπήρχε ένα αναμνηστικό από τον Δήμο Τήνου, του 1930[70], αλλά και κάποια σε άλλες γλώσσες, όπως ένα στα ρωσικά, του 1840, ένα άλλο στα ιταλικά κλπ.

---

[66] ΜΟΛΤ. Brevet de capacité pour l'enseignement primaire, Institutrice - Brevet Elémentaire, που απονεμήθηκε στη Marie Macrinioniti (9-12-1917).

[67] ΜΟΛΤ. Πτυχία Γαλλικής γλώσσα της Ματθίλδης Σεβαστοπούλου, της Μαρίας Μακρυνιώτου και της Βασιλικής Βοτασσέρα το 1931.

[68] ΜΟΛΤ. Δίπλωμα «de l'Instruction Publique, des Beaux Arts et des Cultes à Madame Lamidey Eugénie, Supérieure des Ursulines de Lutra, nommée Officier de l'Instruction Publique».

[69] ΜΟΛΤ. Brevet de capacité 1941, Institutions Camilato de Coupe, Couture et Mode, fondées par les freres Camilato en Roumanie et Grèce της μαθήτριας Σαμαρίτας Ραουζαίου.

[70] ΜΟΛΤ. Ο Δήμος Τήνου απένειμε δίπλωμα και αναμνηστικό μετάλλιο για την Εκατονταετηρίδα του Ελληνικού κράτους 1830-1930 στη Γαλλική Σχολή Ουρσουλινών Τήνου.

Εκτός των τεκμηρίων που φυλάσσονται στο ΜΟΛΤ, υπάρχουν και σε άλλες συλλογές και αρχεία διπλώματα, βραβεία και μετάλλια που έλαβαν τα σχολεία των αδελφών της Νάξου και της Τήνου. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η επιστολή με ημερομηνία 31 Οκτωβρίου 1889 από την Αλλιάνς (Alliance Française) προς την ηγουμένη των Ουρσουλινών στη Νάξο, που ανήγγειλε ότι θα απέδιδε στα σχολεία της Νάξου και της Τήνου βραβείο που τους είχε απονεμηθεί[71]:

> J'ai l'honneur de vous informer d'autre part que l'Alliance Française a obtenu un grand prix, la plus haute des récompenses que le jury ais eues à sa disposition. Il en revient tout naturellement une part à votre communauté[72].

Έναν χρόνο αργότερα, στις 30 Νοεμβρίου 1900, επιστολή της Αλλιάνς αναφερόταν στην απονομή ασημένιου μεταλλίου από την επιτροπή βραβείων (Jury des récompenses) Παγκόσμιας Έκθεσης και πάλι σε τρία ταγματικά σχολεία στην Ελλάδα, εκ των οποίων τα δύο ήταν τα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών της Νάξου και της Τήνου, καθώς και στη μονή της Νάξου αργυρό μετάλλιο για τη συνεισφορά της στη Διεθνή Έκθεση του 1900[73]:

> [….] j'ai l'honneur de vous faire connaître que dans sa dernière séance, le Conseil de l'Administration de l'Alliance Française, […] vous a décerné la Médaille d'Argent de notre Association. […] cette médaille comme une marque de sa satisfaction pour les travaux d'élèves que vous avez envoyés, travaux qui justifient l'intérêt que l'Alliance Française a toujours été heureuse d'accorder à votre établissement[74].

Την ίδια χρονιά, η ηγουμένη της μονής της Τήνου Mère Marie du Precieux Sang έλαβε από τη Γαλλική Ακαδημία (Académie Française) έπαθλο 2.500 φράγκων (prix 2500 francs) «L'année 1900 vit la Rde Mère Marie du Precieux Sang Lamidey mise à l'honneur par l'Académie Française, qui en sa séance du 22 Novembre lui decerna un prix Montyon exceptionnel de 2.500 francs»[75]. Στην Τήνο είδαμε, εξάλλου, το

---

[71] Το βραβείο μοιράστηκε σε τρία σχολεία: το σχολείο των Ουρσουλινών αδελφών της Νάξου, το σχολείο των Ουρσουλινών αδελφών της Τήνου και το σχολείο των αδελφών του Αγίου Ιωσήφ στην Αθήνα.

[72] Επιστολή από τη Γαλλική Αλλιάνς (Alliance Française) προς την ηγουμένη των Ουρσουλινών στη Νάξο (31-10-1889). ΑΚΑΝ.

[73] Το τρίτο βραβείο έλαβε το σχολείο των αδελφών του Αγίου Ιωσήφ στην Αθήνα.

[74] Επιστολή από τη Γαλλική Αλλιάνς (Alliance Française) προς τη σχολή των Ουρσουλινών στη Νάξο (30-11-1900). ΑΚΑΝ.

[75] «Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos» (Lutra, Tinos 20 Avril 1946). ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

δίπλωμα που απονεμήθηκε στην ηγουμένη των Ουρσουλινών στα Λουτρά (Madame La Supérieure des Ursulines de Lutra).

Τη μεγαλύτερη, όμως, έκφραση αναγνώρισης, διάκρισης και επιβράβευσης του παρθεναγωγείου των Ουρσουλινών της Νάξου αποτελεί μια επιστολή του 1971 από την επιτροπή (καθολικών) κατοίκων του νησιού προς τις αδελφές, ύψιστο τεκμήριο της θετικής επιρροής του σχολείου στη ζωή της τοπικής κοινωνίας και της αναγνώρισής της. Η συγκεκριμένη επιστολή βρίσκεται στα αρχεία της Καθολικής Αρχιεπισκοπής Νάξου και αντίγραφό της μας παραχώρησε ο πατήρ Εμμανουήλ Ρεμούνδος. Υποστήριζε, ως φλέγον θέμα, τη συνέχιση της λειτουργίας του σχολείου, που μετρούσε ήδη περισσότερα από 300 χρόνια παρουσίας και προσφοράς:

> [...] αύθις επί του φλέγοντος θέματος του Ελληνο-Γαλλικού Γυμνασίου Νάξου, η συνέχισις της λειτουργίας του οποίου τα μάλλα ενδιαφέρει την νήσον Νάξον γενικότερον και την Καθολική Κοινότητα ειδικότερον [...] ότι είναι δυνατόν να εκλείψει το από 300 ετών λειτουργούν σχολείον [...] της συνεχίσεως της λειτουργίας του σχολείου […] θερμήν παράκλησιν όπως επανεξετάσητε τούτο [...] και θελήσετε να καταβληθή […] προς τούτο διά της λειτουργίας και της τάξεως από του προσεχούς σχολικού έτους 1971-1972, τόσον δι' εξωτερικάς όσον και δι' εσωτερικάς μαθητρίας, γνωστού όντος ότι άνευ των τελευταίων τούτης [...] υστάτην προσπάθειαν διασώσεως μιας σχολής αποτελούσης από τριών αιώνων το καύχημα των Ουρσουλινών εν Ελλάδι και γαλουχησάσης γενεάς ολοκλήρους Ελληνίδων[76].

Ούτε όμως και αυτή η κίνηση δεν απέτρεψε την οριστική παύση της λειτουργίας του σχολείου στο νησί, οι πόρτες του οποίου θα κλείσουν δύο χρόνια αργότερα.

[76] Επιστολή από τους κατοίκους της Νάξου προς την ηγουμένη του σχολείου των Ουρσουλινών (1971). ΑΚΑΝ. Ακριβές αντίγραφο, παραχώρηση από τον πατέρα Εμμανουήλ Ρεμούνδο, ο οποίος και τη διέσωσε - επί του θέματος, βλ. αναφορά στη συνέντευξη Οικονομίδου, Μ. και πατήρ Ρεμούνδος, Εμμανουήλ, «Η Σχολή Ουρσουλινών της Νάξου από τον βομβαρδισμό του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου μέχρι την αναστολή της λειτουργίας της, το 1973» (ΑΚΑΝ, Νάξος, 13-8-2009) [απομαγνητοφωνημένη].

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Οριστική διακοπή λειτουργίας των Παρθεναγωγείων

7.1) Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος: η αρχή του τέλους

Στις αρχές του 20ού αιώνα και έως τον Ελληνο-Ιταλικό πόλεμο του 1940, το σχολείο των Ουρσουλινών στη Νάξο γνώρισε μεγάλη ακμή:

> Εις την μεγαλυτέραν της όμως ακμήν έφθασεν η Σχολή από των αρχών του τρέχοντος αιώνος μέχρι του Ελληνο-Ιταλικού πολέμου [...], ο δε αριθμός των μαθητριών υπερέβη τας 250 [...] να συγκαταλέγωνται μεταξύ αυτών μαθήτριαι εκ Περσίας, Αιγύπτου, Αβησσυνίας ακόμη και εξ Αμερικής. Κυρίως όμως αι μαθήτριαι προήρχοντο εξ Ελλάδος (Δελλά Ρόκας, 1970:162).

Η πτώση θα λέγαμε ότι εκδηλώθηκε σταδιακά και οφειλόταν σε δύο παράγοντες: τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο αφενός και τις ανάγκες της μεταπολεμικής ελληνικής κοινωνίας αφετέρου.

Στο σχολείο των Ουρσουλινών στη Νάξο, ήδη με το ξέσπασμα του πολέμου σημειώθηκε άμεση πτώση του αριθμού των μαθητριών, αφού, για λόγους ασφαλείας, οι περισσότερες μαθήτριες επέστρεψαν στις οικογένειές τους:

> Το σχολικόν έτος 1940-1941 είχεν αρχίσει κανονικώς ότε την 28ην Οκτωβρίου εξερράγη ο Ελληνο-Ιταλικός πόλεμος, με συνέπειαν να διακοπούν τα μαθήματα της Σχολής. Δεδομένου ότι η ακτοπλοϊκή συγκοινωνία μετά του Πειραιώς είχε διακοπή λόγω του πολέμου, μετά μεγάλου κόπου κατωρθώθη να επιστρέψουν αι μαθήτριαι εις τας οικίας των (Δελλά Ρόκας, 1970:196).

Κρίσιμη υπήρξε η σχολική χρονιά 1940-41, που διήρκεσε μόλις τρεις μήνες, όπως και η επόμενη, 1941-42, με μόλις 20 ημέρες διδασκαλίας. Επιθέσεις από αέρος, όπως περιγράφει ο ίδιος ο πρόεδρος της εξεταστικής επιτροπής στο «Βιβλίον επί των Απολυτηρίων Εξετάσεων Ελληνογαλλικής Σχολής Καλογραιών 1937-1944» [1], πρέπει να είχαν ξεκινήσει στη διάρκεια των εξετάσεων τον Σεπτέμβριο του 1944:

> Εν Νάξω και εν τω γραφείω του Δημοτικού Σχολείου, σήμερον την 15ην Σεπτεμβρίου 1944 ημέραν Παρασκευήν και ώραν 11ην […] κατά το πέρας της διεξαγωγής των εξετάσεων εις το μάθημα των Γαλλικών ενεφανίσθησαν αεροπλάνα, τα δε Γερμανικά

[1] «Βιβλίον των επί των απολυτηρίων εξετάσεων Ελληνογαλλικής Σχολής Καλογραιών, αρχομένων από του Ιουλίου 1937, 1937-1944» [ΓΑΚ (Ν)]. Στη σ. 2 αναγράφεται: «Το βιβλίον τούτο αριθμηθέν ευρέθη έχον φύλλα εξήκοντα (αρ. 60) και θέλει χρησιμεύσει ως βιβλίον πράξεων των απολυτηρίων εξετάσεων της Ελληνογαλλικής Σχολής Καλογραιών Νάξου. Εν Νάξω 2α Ιουλίου 1937. Πρόεδρος της εξεταστικής Επιτροπής του σχολ. έτους 1936-37 [όνομα δυσανάγνωστο] Γυμνασιάρχης Θηλέων Σύρου». Το συγκεκριμένο βιβλίο περιέχει, πάντως, καταγραφές μέχρι και το 1948 – αποσπασματικές, αλλά ουσιαστικές. Περιλαμβάνει «ακριβή αντίγραφα», καθώς και «ακριβή αντίγραφα εξ αντιγράφου».

> αντιαεροπορικά, ευρισκόμενα εις ελαχίστην από του Σχολείου απόστασιν, άρχισαν να βάλωσι κατ' αυτών, εδημιουργήθη δε κατόπιν τούτου πανικός […] αποφάσισε τη διακοπήν των απολυτηρίων εξετάσεων […][2].

Το καίριο πλήγμα, ωστόσο, υπήρξε, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η καταστροφή του κτηρίου. Έχοντας καταληφθεί αρχικά από τους Ιταλούς και στη συνέχεια τους Γερμανούς[3], το σχολείο βομβαρδίστηκε από τους Συμμάχους στα τέλη του 1944, και στη συνέχεια λεηλατήθηκε:

> Την 2αν απογευματινήν της 13ης Οκτωβρίου και αφού οι Γερμανοί απέρριψαν και τάς τελευταίας προτάσεις περί παραδόσεως, ήρχισεν ο βομβαρδισμός εναντίον του κτηρίου της σχολής από θαλάσσης υπό των Αγγλικών πολεμικών και από ξηράς υπό του Ιερού Λόχου και υπό τμημάτων των Ναξιακών ομάδων αντιστάσεως [...]. Την 15ην Οκτωβρίου ημέραν Κυριακήν περί την 2αν απογευματινήν 4 συμμαχικά αεροπλάνα εβομβάρδισαν το κτήριον της Σχολής. Τα πυρομαχικά τα οποία είχον συγκεντρώσει οι Γερμανοί ανεφλέγησαν και μετέδωσαν το πυρ εις ολόκληρον το κεντρικόν κτήριον. [...] Δυστυχώς δε τας ζημίας εκ της πυρκαϊάς συνεπλήρωσεν η διαρπαγή [...] (Δελλά Ρόκας, 1970:197-198).

Και για το σχολείο των Ουρσουλινών στην Τήνο, ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος υπήρξε η αρχή του τέλους.

Κατ' αρχάς, όπως αναφέρεται σε εσωτερικό έγγραφο του τάγματος, η Κοινότητα βρέθηκε αντιμέτωπη με τα προβλήματα που προέκυψαν για τις αδελφές από την Ιταλία, τη χώρα που είχε κηρύξει τον πόλεμο με την Ελλάδα – στις 21 Νοεμβρίου, 4 Ιταλίδες αδελφές συνελήφθησαν και στη συνέχεια στάλθηκαν στην πατρίδα τους. Η ηγουμένη υπέστη εγκεφαλικό επεισόδιο και απεβίωσε.

> 21 Novembre 1940: 4 Religieuses ital. sont arrêtés et conduites au poste de police, ensuite dirigées à Athènes et puis envoyées en Italie.
> 26 Novembre 1940: la R.M. Prieure, M. Dom. Brazz. mourait d'une attaque de paralysie causée par l'arrestation et le départ de ses filles. La Cté reste sans Superieure

[2] Ό.π., Πράξις 36η.

[3] Οι Ιταλοί κατέλαβαν το νησί στις 5 Μαΐου 1941, τους οποίους διαδέχθηκαν οι Γερμανοί στις 7 Σεπτεμβρίου 1943.

> le 16 Juillet 1941: [..] fit une visite à Lutra [...] dans le but de se rendre compte de la situation de la maison et de soutenir le courage des religieuses[4]

Κατά το διάστημα μέχρι το τέλος της Κατοχής, το παρθεναγωγείο διέκοψε αναγκαστικά τη λειτουργία του, όπως αναφέρεται σε υποσημείωση χρονικού τους: «Κατά τα πολεμικά έτη 1940-1945, εδόθη διαταγή να κλείσουμε τα σχολεία. – Επράξαμεν το αυτό» [σ.σ. Η υπογράμμιση του πρωτοτύπου] [5].

Για την Τήνο, όπως και για την Αθήνα και άλλα σημεία της χώρας, η δυσκολότερη χρονιά ήταν το 1942, καθώς επικράτησε απόλυτη ένδεια «1942: l'année 1942 a été l'année la plus pénible en privations de toutes sortes [...] privées de ressources, par suite de la fermeture du Gymnase [...]»[6].

Σε όλο αυτό το διάστημα, ωστόσο, οι αδελφές δεν σταμάτησαν τη δραστηριότητά τους. Το χειρόγραφό τους με τίτλο «Rapport de la Cté des Ursulines de Lutra, Tinos - Cyclades» (Ιούνιος 1947)[7], στο κεφάλαιο «Oeuvres», συνοψίζει τις εξελίξεις την περίοδο αυτή:

Για τις χρονιές 1938 έως 1940 αναφέρει ότι ακόμα και με το ξέσπασμα του πολέμου στην Ευρώπη, ο αριθμός των μαθητριών στην Τήνο έφτανε τις 65-70 ανά χρονιά (παράγραφος 1). Το 1941, με διαταγή του επάρχου (Préfet) των Κυκλάδων, οι μαθήτριες επέστρεψαν στα σπίτια τους (παράγραφος 2), και το σχολικό ίδρυμα εγκαταλείφθηκε επί 4,5 χρόνια εξαιτίας του πολέμου (παράγραφος 3).

Με τη λήξη του πολέμου, το πρώτο μέλημα του Καθολικού κλήρου ήταν η δημιουργία ορφανοτροφείου και η δωρεάν εκπαίδευση των φτωχών Καθολικών παιδιών της Τήνου, με τον αριθμό τους να φθάνει τα 53 την πρώτη χρονιά λειτουργίας του (παράγραφος 5). Στο ίδιο κείμενο αναφέρεται η επαναλειτουργία τη χρονιά 1944-1945 των Petits Séminaristes[8], που προσέφεραν Κατήχηση και

---

[4] «Rapport de la Cté des Urs. à Lutra, Tinos - Cyclades» (Ιούνιος 1947, ΑΟΝΨ).

[5] «Histoire abrégée de l'école Greco Française 1862». ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

[6] «Rapport de la Cté des Urs. à Lutra, Tinos - Cyclades» (Ιούνιος 1947, ΑΟΝΨ).

[7] Περιλαμβάνει δύο μέρη, τη Θρησκευτική Ζωή και τα Έργα. Παρέχει πληροφορίες για όλες τις δραστηριότητες αυτής της περιόδου.

[8] Το «Rapport de la Cté des Urs. à Lutra, Tinos - Cyclades» (Ιούνιος 1947, ΑΟΝΨ) μας πληροφορεί για την ανάληψη τέτοιας δράσης και στην Τήνο, που γνωρίζουμε ότι είχε αναπτυχθεί από καιρό – σημειώνουμε, όμως, ότι πρόκειται για την πρώτη φορά που εντοπίσαμε σε έγγραφό τους τον όρο séminaristes.

μαθήματα Λατινικών και Γαλλικών σε αγόρια 8 έως 12 χρόνων τα οποία θα ακολουθούσαν την ιεροσύνη (παράγραφος 7):

> 7) l'œuvre des "Petits Séminaristes" fut entreprise durant les années 1944-45. On y donnait des leçons de cathéch[isme], de latin et de français à de petits garçons de 8 à 12 ans, futurs séminaristes. 6 d'entre eux, sont entrés au Séminaire d'Athènes, dirigé actuellement par R.R P.P. Jeraux [...].[9].

Από το χρονικό αυτό δεν λείπει, βεβαίως, η αναφορά στη βοήθεια που προσέφεραν οι αδελφές στους ασθενείς στο διάστημα αυτό (παράγραφος 6bis)[10].

Με το πέρας του πολέμου άμεση υπήρξε η γαλλική κινητοποίηση για τις μονές. Τον Δεκέμβριο του 1944 ο πρεσβευτής της Γαλλίας στην Αθήνα απέστειλε στο μοναστήρι της Νάξου 22.000 δραχμές για τις πλέον επείγουσες ανάγκες των μοναχών, ενώ τον Φεβρουάριο του 1945 η Γαλλική κυβέρνηση απέστειλε στη Νάξο τρόφιμα με πολεμικό πλοίο (Δελλά Ρόκας, 1970:199). Το γεγονός αυτό αναφέρεται, μαζί με την έκφραση της ευγνωμοσύνης τους, και σε εσωτερικό αρχείο των αδελφών που εντοπίσαμε στο σχολείο του Ψυχικού:

> 8) grâce à la gener.et au dévouement de la marine franc., la Cte reçut, en février 1945, des secours en argent et en nature, qui, à partir de cette époque, lui ont permis de vivre et de reprendre son apostolat auprès des enfants pauvres. Il se faudrait un volume pour y consigner les détails de l'admirable et presque incroyable libéralité de la France à notre égard, nos annales en gardant le souvenir ému[11].

Προμήθειες έφθασαν από τη Γαλλία και στην Τήνο, όπως περιγράφεται ζωντανά στο κείμενο των αδελφών:

> Le 13 Février 1945. Jour mémorable [...]. Les officiers français sont à Tinos [...] ils montent vers Loutra [...]. La France revit, elle pense à ses œuvres de Grèce [...]. Le commandant Fatou, dont la grande générosité nous remit en nos forces physiques et nos forces morales. […] toutes les provisions que […] dans le port de Tinos: farine blanche, sucre, confiture, haricots, lentilles, charbon etc. […] tous les besoins sont devinés: provision de charbon, huile à graisser la machine éléctrique, pétrole, chaussures, laine et aiguille à tricoter, fil et aiguille à coudre [...]. Comment ne pas

[9] Ό.π.

[10] Ό.π.

[11] Ό.π.

être profondément reconnaissant à Monsieur Georges Carnussot, Commandant de la Palumpre, qui continua avec un tel dévouement et une telle générosité le relèvement de toutes les maisons françaises des Cyclades [...][12].

Σημειώνεται επίσης το ενδιαφέρον τόσο της Γαλλίας όσο και του Καθολικού κλήρου για τα γαλλικά σχολεία των Κυκλάδων. Η Γαλλία έπρεπε να διατηρήσει την επιρροή της στην Εγγύς Ανατολή και να κάνει ό,τι ήταν δυνατό προκειμένου να αναβιώσουν τα σχολεία της. Στο τελευταίο θα συνέδραμε και η Καθολική Εκκλησία, με το δίκτυο της Παγκόσμιας Καθολικής Βοήθειας:

[...] Son but était bien précis: la France doit conserver son influence dans le Proche-Orient. […] pour faire revivre ses Écoles [...] des nombreuses démarches en France, à Paris, prés de l'Alliance Française pour livres scolaires, auprès du «Secours Catholique International» pour tissus d'habits religieux. Jamais nos maisons françaises des Cyclades ne récurent une aide si encourageante et si efficace[13].

Σημαντικό ρόλο έπαιξε, όπως είδαμε, και η συνδρομή του γαλλικού πολεμικού στόλου, ναύαρχος του οποίου έκανε προσωπική επίσκεψη στη μοναστική κοινότητα των Ουρσουλινών στην Τήνο, όπως και ο πρόξενος της Γαλλίας στη Σύρο: «La première aide matérielle leur vint du Consul de France [...], puis de la flotte française»[14]. Πιο αναλυτικά:

C'est le temps que le Consul de France, à Syra, Mr d'Archet, arriva pour faire visite à la petite Communauté française, […], disent les Annales, nous vîmes un jour, une troupe de Français […]: c'était l'Amiral de la flotte française [...] et là on parla de la patrie, de l'exil, des maux du pays et de notre situation qu'ils trouvèrent étonnante et intolérable[15].

Για το σχολείο της Τήνου, σημαντική ήταν και η ενίσχυση από ιδιώτες, κυρίως από παλαιές μαθήτριες του σχολείου, που κινητοποιήθηκαν για τη συγκέντρωση χρημάτων όσο και εφοδίων, προκειμένου να καταστεί εφικτή η επαναλειτουργία του « 9) Plusieurs anciennes élèves ont envoyé à différentes reprises des dons en argent et

[12] «Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos», Lutra, Tinos 20 Avril 1946. ΑΟΝΨ, φάκ. «Documents après 1925».

[13] Ό.π.

[14] Ό.π.

[15] Ό.π.

en nature, qu'elles ont recueilli en se cotisant, souvent, par des loteries. Elles nous ont bien aidées »[16].

Τα ολέθρια αποτελέσματα του πολέμου στη λειτουργία του σχολείου της Τήνου σημειώνονται στο Πρωτόκολλο Αλληλογραφίας 1940-1948. Στην περίληψη εγγράφου του Υπουργείου Παιδείας, κατά το ακαδημαϊκό έτος 1945-46, διαβάζουμε: «Η λειτουργία του Γυμνασίου ανεστάλη δυνάμει των υπ. αριθμ. 3854 (1-2-43), 6013 (8-2-44), 56638 (3-10-45), 77624-77623 (10-12-45) ένεκα ανεπάρκειας επισιτισμού και μέσων συγκοινωνίας»[17].

7.2) Το άνοιγμα του σχολείου στην πρωτεύουσα και το κλείσιμο των σχολείων στα νησιά

Σε αυτό το μεταπολεμικό σκηνικό, ένας καθοριστικός παράγοντας ήρθε να προστεθεί: το 1947 η κεντρική διοίκηση του τάγματος έκανε τη σκέψη να μεταφερθούν οι αδελφές της Νάξου στο Γυμνάσιο των Ουρσουλινών στην Αθήνα, στο Ψυχικό, όπου υπήρχε έλλειψη αδελφών (Δελλά Ρόκας, 1970:199).

Το σχολείο της Τήνου ακολούθησε πιο σύντομη πορεία από αυτό της Νάξου. Από το 1941 έκλεισε οριστικά για τις οικότροφες. Συνέχισε όμως να παρέχει εκπαίδευση σε παιδιά του νησιού, ενώ με τη λήξη του πολέμου, το 1946, λειτούργησε το ορφανοτροφείο για τα Καθολικά παιδιά του τόπου.

> En janvier 1941, l'ordre vient de la Prefecture des Cyclades de renvoyer toutes les internes [...]. Le 1er Octobre 1946 l'orphelinat pour les enfants catholiques de l'île s'ouvre [...]. La communauté a fait son option: on renonce au gymnase de Lutra, que l'on tentera de transfèrer à Athènes, et l'on ne s'occupera que des pauvres (Lemaire 1979:75, 77).

Το Δημοτικό σχολείο συνέχισε τη διαδρομή του μέχρι το 1984, οπότε και έκλεισε[18]. Η μεταπολεμική σχολή ταπητουργίας έμελλε να λειτουργήσει για δέκα χρόνια ακόμα, για να κλείσει και αυτή οριστικά το 1993 (Δούκα και Σαρρή, 1999:136).

---

[16] «Rapport de la Cté des Urs. à Lutra, Tinos - Cyclades» (Ιούνιος 1947, ΑΟΝΨ).

[17] ΑΚΤ, Série 2, 3M14 β. École. Protocole de Correspondance 1940-1948 [εκτός καταλογογράφησης].

[18] ΑΚΤ, *Τηνιακά σύμμεικτα* (2010), Β (11), Αθήνα : Δανούσης - Λομβάρδος, σ. 7.

Το σχολείο της Νάξου άρχισε σταδιακά να φθίνει. Δεδομένης της μετακίνησης των πληθυσμών στα μεγάλα αστικά κέντρα, και με το σχολείο των Αθηνών σε πλήρη λειτουργία, με φθίνουσα πορεία ακολούθησε εκείνο της Τήνου.

Το 1973 το παρθεναγωγείο των Ουρσουλινών Νάξου έκλεισε οριστικά. Το 1976 έφυγαν και οι τελευταίες μοναχές[19]. Το παρθεναγωγείο των Ουρσουλινών που άνοιξε πρώτο στις Κυκλάδες το 1670 ήταν και το τελευταίο που έκλεισε.

[19] Μοναδική και εξόχως σημαντική είναι η συνέντευξη που μας παραχώρησε ο αιδεσιμότατος πατήρ Εμμανουήλ Ρεμούνδος, εφημέριος της Καθολικής Αρχιεπισκοπής Νάξου, τόσο για τις περιγραφές του βομβαρδισμού του σχολείου στα τέλη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, του οποίου υπήρξε αυτόπτης μάρτυς, όσο και για τις τελευταίες δεκαετίες της σχολής στο νησί, τις αιτίες παύσης της λειτουργίας της, την έλλειψη αρχείων του ιδρύματος αλλά και για την τωρινή του χρήση (Συνέντευξη

Οικονομίδου, Μ. και πατήρ Ρεμούνδος, Εμμανουήλ, «Η Σχολή Ουρσουλινών της Νάξου από τον βομβαρδισμό του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου μέχρι την αναστολή της λειτουργίας της, το 1973» (ΑΚΑΝ, Νάξος, 13-8-2009) [απομαγνητοφωνημένη].

Επίλογος - Συμπεράσματα

Στόχος της παρούσας μελέτης υπήρξε η αποτύπωση και μελέτη της διαδρομής και της δραστηριότητας των εκπαιδευτηρίων των Ουρσουλινών στη Νάξο και την Τήνο, στο πλαίσιο της ιστορίας του συγκεκριμένου τάγματος, αλλά και των λοιπών εκπαιδευτικών ταγμάτων της Καθολικής Εκκλησίας, καθώς και των διαθρησκευτικών, διακρατικών και διαπολιτισμικών σχέσεων της Καθολικής Ευρώπης, και ειδικά της Γαλλίας, με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και, στη συνέχεια, με το Ελληνικό κράτος, σε διάστημα τριών περίπου εκατονταετιών, από τον 17ο μέχρι τον 20ό αιώνα. Με βάση τα στοιχεία και τις διαπιστώσεις μας, μένει να απαντήσουμε στο ερώτημα αν τα τάγματα λειτούργησαν κυρίως και πρωταρχικά ως έμμεσοι διπλωμάτες, επεκτείνοντας και διασφαλίζοντας την επιρροή και εξουσία του Καθολικισμού και της Γαλλίας σε περιοχές και πληθυσμούς εκτός της τυπικής δικαιοδοσίας και κυριαρχίας τους.

Όσον αφορά στην *ταγματική εκπαίδευση και την επιρροή της Καθολικής Εκκλησίας,* την ταγματική δράση συνόδευε πάντα η υπόνοια ότι στόχευαν στον προσηλυτισμό, προς όφελος της Καθολικής Εκκλησίας και του Ποντίφικα. Η τακτική της προσαρμογής και ενσωμάτωσης της παρουσίας τους στις τοπικές κοινωνίες είχε αντιφατικά κατά καιρούς αποτελέσματα, προκαλώντας άλλοτε τη συμπάθεια, έως και την ευαρέσκεια του Ορθόδοξου Ελληνικού στοιχείου, ή έστω μέρους αυτού, και άλλοτε τη δυσπιστία ή και την εχθρότητά του.

Αυτού του είδους οι αντιδράσεις, ωστόσο, δεν περιοριζόταν στην εκτός έδρας εκπαιδευτική δράση των γαλλικών ταγμάτων, αφού και στην ίδια τους τη μητρόπολη, τη Γαλλία, τα ταγματικά σχολεία δεν ήταν πάντοτε ευνοϊκά δεκτά, αλλά, αντίθετα, συνάντησαν αντιδράσεις αρκετές φορές, ήδη από τα τέλη του 17ου αιώνα. Μετά τη Γαλλική Επανάσταση, που σηματοδότησε μια οξεία αντιπαράθεση με την Καθολική Εκκλησία, σημαντικός αριθμός εκπαιδευτηρίων ιδρύθηκαν από εκκλησιαστικούς παράγοντες, σε μια προσπάθεια ισχυροποίησης του Καθολικισμού στο πλαίσιο της γαλλικής κοινωνίας. Ωστόσο, μέσα στα χρόνια, η ταγματική εκπαίδευση είχε επιτελέσει σημαντικό ρόλο συμπληρώνοντας, όταν δεν υποκαθιστούσε, τη δημόσια εκπαίδευση, στην οποία παρείχε, κατά καιρούς, και εκπαιδευτικό προσωπικό.

Τα ταγματικά ιδρύματα, μεταξύ τους και οι Ουρσουλίνες, σαφώς ευνόησαν την εκκλησιαστική εκπαίδευση, προς όφελος της Καθολικής Εκκλησίας, η ευρύτερη προσφορά τους, όμως, αναγνωρίστηκε. Το 1923 ο Maurice Barrès[1] εξήρε το πρωτοποριακό πνεύμα που εισήγαγαν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση της χώρας (Barrès, 1923-1924:17) οι Αδελφοί των Χριστιανικών Σχολείων[2], για όλα τα παιδιά, ανεξαρτήτως ατομικών ικανοτήτων και κοινωνικής καταγωγής. Εξήρε επίσης την αφοσίωση των Αδελφών των Χριστιανικών Σχολείων στην υπόθεση της εκπαίδευσης, τα πρότυπα που προσέφεραν οι ίδιοι, αλλά και τον σεβασμό τους απέναντι στην κοσμική εξουσία, καθώς και στα καθεστώτα των άλλων χωρών όπου έδρασαν. Το σχόλιο αυτό του Barrès κατά την άποψή μου ενισχύει την αντίστοιχη αναφορά του Lemaitre, 23 χρόνια νωρίτερα, στις Ουρσουλίνες των Λουτρών.

Εκτός μητρόπολης, ακόμα και αν κάποια τάγματα κατηγορήθηκαν για προσηλυτισμό (όπως οι Ιησουίτες) και ακόμα και αν τα κίνητρά τους ήταν κατά πολλούς αμφισβητήσιμα, οι Καθολικές ιεραποστολές ωφέλησαν άμεσα τους ομόδοξούς τους, αλλά έμμεσα και τους αλλόδοξους, αν όχι και τους αλλόπιστους πληθυσμούς στις περιοχές όπου έδρασαν.

Όσον αφορά στην *ταγματική εκπαίδευση και το Γαλλικό κράτος*, διαπιστώσαμε ότι στις απαρχές της δράσης των γαλλικών ταγμάτων, η χώρα ταυτιζόταν, λίγο ως πολύ, με τον Γάλλο βασιλιά, ηγεμόνα κατεξοχήν συγκεντρωτικό: «[...] l'Angleterre est un empire, l'Allemagne un pays, une race, la France est une personne»[3]. Στο πλαίσιο της βασιλικής γαλλικής εξωτερικής πολιτικής, η εκπαίδευση ήταν το πρώτο και το τελευταίο όπλο. Και ως προς αυτή την πλευρά, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η

[1] Vice Président de la Commission des Affaires Etrangères. Πνευματικός "καθοδηγητής" του εθνικού κινήματος, επρόκειτο για έναν «πρίγκιπα των γραμμάτων», μια εξέχουσα προσωπικότητα με σπουδαίο έργο «Maurice Barrès est un prince des lettres. [...] Est-il un seul livre de Maurice Barrès qui ne soit pas un chef-d'oeuvre?» (Ernest-Charles, Jean, 1907: 69). Παρατίθεται στο: https://archive.org/stream/lacarriredemau00erne#page/68/mode/2up. Η αξία του αναγνωρίστηκε το 1906 από την Ακαδημία της Γαλλίας. Παρατίθεται στο: http://www.academie-francaise.fr/les-immortels/maurice-barres.

[2] Partout les Frères se sont fait estimer par la valeur de leur enseignement, la dignité de leur vie, leur soumission à la loi, leur différence à l'égard du pouvoir civil et le souci de se tenir en dehors de toutes les luttes politiques ou religieuses, au milieu des nations qui leur donnaient l'hospitalité (Barrès, 1923-1924:19).

[3] *Histoire de France. Tome II. livre III* (παρατίθεται στο: Carlier, R. και Lalanne, J.-L. και Josserand, P. και De Sacy, S. *Dictionnaire des citations Françaises* (2006), Paris, Larousse, σ. 10).

εκπαίδευση, πέραν των συμφερόντων της εξουσίας που επιδίωκε –και σε μεγάλο βαθμό επιτύγχανε– να εξυπηρετήσει, κόμισε οφέλη και για τους πληθυσμούς των περιοχών όπου προωθήθηκε. Για τους εκτός συνόρων πληθυσμούς, ειδικά, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε –ακόμα κι αν θα φαινόταν άκομψο σαν διατύπωση– ότι η δράση των γαλλικών καθολικών ταγμάτων είχε μια βασική κατάληξη: την «επέκταση» της Γαλλίας, κατ' αρχάς την εδαφική, μέσω της άμεσης, φυσικής γαλλικής παρουσίας σε ξένα εδάφη, στη συνέχεια τη γλωσσική, με τη διάδοση της γαλλικής γλώσσας, και μάλιστα σε πολύ μεγαλύτερη γεωγραφική έκταση.

Ως προς τη γαλλική γλώσσα, η γαλλική ταγματική εκπαίδευση αποτέλεσε βασικό μέσο προώθησής της, ενώ, με τη σειρά της, η διάδοση της γαλλικής συνέβαλε στη διεύρυνση της ταγματικής δράσης και, ευρύτερα, της επιρροής της Καθολικής Εκκλησίας όσο και –ιδιαιτέρως– της Γαλλίας, μέχρι και τον 20ό αιώνα. Ή, σε μια πρόταση: «Ainsi parlent les Frères, et dans ce mot "une force d'expansion française à l'étranger", se résume tout le problème» (Barrès. 1923-1924:18).

Όσον αφορά τις *Ουρσουλίνες στη Νάξο και την Τήνο*, *ένα γαλλικό καθολικό τάγμα στο πάλαι ποτέ Δουκάτο του Αρχιπελάγους*, τα πράγματα εξελίχθηκαν διαφορετικά. Το Δουκάτο του Αρχιπελάγους –όπως, πολύ αργότερα, το Ελληνικό κράτος– υπήρξε για τη Δύση ο «προμαχώνας», αλλά και η «πύλη» στην Ανατολή. Στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας, όταν η παρουσία της Βενετίας στα νησιά του παλαιού Δουκάτου υποχώρησε προς όφελος της Γαλλίας, τα γαλλικά τάγματα υπήρξαν αναμφισβήτητα οι καλύτεροι εκπρόσωποι της χώρας, της γλώσσας και, βέβαια, του δόγματός τους, σε μια σχέση αμοιβαίας υποστήριξης με τους ομόδοξούς τους κατοίκους και, δευτερευόντως, με τους πολλαπλά υπόδουλους, αλλά αριθμητικά ανώτερους Ορθόδοξους Έλληνες.

Αυτή ήταν, κατά την προσωπική μου άποψη, η κατάλληλη συγκυρία κατά την πρώτη αποστολή των Ουρσουλινών, και την εγκατάστασή τους στη Νάξο στο β΄ μισό του 17ου αιώνα. Στην πορεία τους θα αντιμετώπιζαν πολλά και διαφορετικά εμπόδια και προβλήματα. Ένα μεγάλο «αγκάθι» ήταν και στη δική τους περίπτωση η εννοιολόγηση της «αποστολής», της ιεραποστολικής δράσης, δηλαδή, που είχε αρχικό βασικό στόχο τον προσηλυτισμό – με αποτέλεσμα, στην προκειμένη περίπτωση, να εμφανίζονται ως φορέας κατ' αρχάς προσηλυτισμού Ορθοδόξων και, στη συνέχεια, αλλοίωσης της εθνικής τους ταυτότητας. Ακόμα, όμως, και αν τα

παραπάνω ίσχυαν γενικά για τα Καθολικά τάγματα, η δράση των Ουρσουλινών πρέπει να αποτιμάται με βάση τους γενικούς σκοπούς και τους ειδικούς στόχους του ίδιου του τάγματος –τάγματος εκπαιδευτικού χαρακτήρα– και, βέβαια, από τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης δράσης του.

Κατ' αρχάς, σκοπός των Ουρσουλινών ήταν σαφώς η παροχή εκπαίδευσης στα κορίτσια – από τη σύστασή του, ο χαρακτήρας του τάγματος είναι αμιγώς εκπαιδευτικός, κάτι που στηρίζει μία σειρά από στοιχεία:

Πρώτον, οι προθέσεις που καθόρισαν τις πρακτικές τους δεν φαίνεται να αμφισβητήθηκαν γενικά. Απεναντίας, πρόσφεραν ένα εξαιρετικό παράδειγμα συνδυασμού παροχής ποιοτικής εκπαίδευσης και ανθρωπιστικής βοήθειας. ενώ το *γιατί* οι αδελφές επέδειξαν τόσο δυναμισμό και ζήλο στην εκπαιδευτική τους δράση γίνεται ξεκάθαρο από τις οδηγίες της ιδρύτριάς τους.

Έτσι, παρά τις αντιδράσεις για τη δράση των ταγματικών σχολείων στον Ελλαδικό χώρο, τις κριτικές και τις κατηγορίες που τους αποδίδονταν, τον 20ό αιώνα κυρίως, ότι προωθούσαν την έξωθεν θεσμική παρέμβαση στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή των Ελλήνων, διαπιστώσαμε ότι οι τοποθετήσεις του τύπου αλλά και της κοινής γνώμης, σε τοπικό αλλά και εθνικό επίπεδο συχνά αρνητικές για τους Καθολικούς, για τα παρθεναγωγεία των Ουρσουλινών ήταν σε μεγάλο ποσοστό θετικές, αναγνωρίζοντας ως μοναδική, και μεγάλης αξίας, την εκπαιδευτική τους δράση, χωρίς να της αποδίδονται κατηγορίες για καλυμμένη πρακτική ή για ανάμειξη στα θρησκευτικά πράγματα του τόπου[4], ενώ και οι όποιες παραβιάσεις έγιναν (ως προς τη μη τήρηση των εκπαιδευτικών νόμων κοκ.) καταγράφηκαν μεν, αλλά δεν έφθασαν να επιφέρουν διοικητικές ή άλλες κυρώσεις, εξ όσων γνωρίζουμε.

Όσο για το ποιοι ήταν οι λόγοι που οι Ουρσουλίνες απέφυγαν οποιασδήποτε μορφής θρησκευτική παρέμβαση, θεωρούμε, πρώτον, ότι η εγκατάστασή τους στον Ελλαδικό χώρο έγινε υπό ευνοϊκές συνθήκες, για τα μέτρα της εκάστοτε εποχής: το παρθεναγωγείο στη Νάξο την εποχή της Αντιμεταρρύθμισης, όταν βασικοί αντίπαλοι των Καθολικών ήταν οι Προτεστάντες και οι Μουσουλμάνοι, ενώ το παρθεναγωγείο

[4] Και στις άλλες χώρες ελάχιστες αναφορές υπήρξαν σε προσηλυτισμό, και αυτές αφορούσαν κυρίως σε Προτεστάντισσες μαθήτριες, όπως στην περίπτωση της Ινδονησίας: «Témoignant de l'identité missionnaire des religieuses, les rares conversions qui eurent lieu dans les écoles sont cependant relatées avec emphase dans les correspondances. Jusque dans les années trente, elles concernèrent essentiellement des élèves protestantes» (Madinier. 2011:65).

στην Τήνο μετά την εγκαθίδρυση του Ελληνικού κράτους και μέσα στο ειδικό καθεστώς προστασίας που προσέφερε αυτό στην Ορθόδοξη Εκκλησία[5].

Δεύτερον, από την εγκατάστασή τους στον Ελλαδικό χώρο, όπως και παντού αλλού, οι Ουρσουλίνες εγκαθίδρυσαν άμεσα εκπαιδευτικά ιδρύματα, με γνώμονα το όφελος των κοριτσιών, ανεξαρτήτως δόγματος, τάξης και καταγωγής.

Τρίτον, η προσφορά ολοκληρωμένης εκπαίδευσης και διαπαιδαγώγησης από τις αδελφές στα κορίτσια στη Νάξο και την Τήνο και, κατ' επέκταση, σε όλο τον ελληνικό κόσμο, έχει επισημανθεί και αποτιμηθεί ήδη από τις αρχές του 18ου αιώνα. Χειρόγραφο του 1713 με τίτλο «Projet de l'Etablissement du Monastère d'Ursulines à Naxie»[6] ανέφερε τα πλεονεκτήματα που θα είχε η ίδρυση του σχολείου της Νάξου: τη βελτίωση του επιπέδου των κοριτσιών, Καθολικών και Ορθοδόξων, από τη Νάξο και τα γειτονικά νησιά, και την υποστήριξη νεαρών γυναικών που θα ήθελαν να αφιερωθούν στον Θεό. Η εκτίμηση που γινόταν για τα πλεονεκτήματα της ίδρυσης του σχολείου σε αυτό το έγγραφο, ήδη από το 1713, με βρίσκει απολύτως σύμφωνη (ως προς τη σημασία και τη διαχρονικότητα), και για τον λόγο αυτό παραθέτω εδώ τα σχετικά μέρη του κειμένου αυτούσια (με πλαγιασμένα από εμένα τα σχετικά σημεία):

> Premier avantage: Il a peu de piété, et beaucoup de scandales parmi le sexe à Naxie [...] comment remédier au mal? Le Remède le plus efficace, […] est *de bien élever les jeunes filles [...]. Ces Religieuses, dont les instituts est de bien élever les jeunes filles, prennent chez eux des Pensionnaires, et ouvrent une école publique pour les autres, qui ne veulent ou ne peuvent être des Pensionnaires*. […]
>
> Second avantage: Plusieurs filles qui voudroient se consacrer à Dieu, auroient un

[5] Ο περιορισμένος προσηλυτισμός εκ μέρους των Ουρσουλινών, αποδίδεται στη μακρόχρονη προσαρμογή τους σε ξένα περιβάλλοντα, αλλά και σε περιορισμούς που επιβάλλονταν από τα (αποικιακά) καθεστώτα, σε συνδυασμό με την εσωστρέφεια που είχαν από την ίδρυσή τους σε ένα περιβάλλον που θεωρούσαν ότι χαρακτηριζόταν από ηθική παρακμή: «Pourtant leur contribution au prosélytisme chrétien demeura longtemps fort limitée pour deux raisons principales. La première tient aux limitations assez strictes imposées par les autorités coloniales qui obligèrent les sœurs à ne délivrer un enseignement religieux qu'aux seules élèves catholiques. [...] La seconde explication est liée au fait que les ursulines demeurèrent longtemps cantonnées à l'étroite société coloniale. Jusque dans les années 1920, leur mode de vie, mais aussi leur culture religieuse, s'en accommoda fort bien. La fondation de l'ordre, au XVIe siècle, avait eu lieu dans le contexte de la Contre-réforme catholique, marquée par la nécessité d'une reconquête des âmes au sein d'une société considérée comme moralement pervertie» (Madinier. 2011:64-65).

[6] «Projet de l'Etablissement du Monastère d'Ursulines à Naxie», σ. 1 «Les Avantages de cet Etablissement». AKAN.

> asyle sur contre la corruption du Monde, qui les entraine souvent en de lourdes chates, qui causent de grands scandales. […]
>
> Quatrième avantage: *Selon toutes les apparences ils viendrois plusieurs filles* des isles voisines, ou pour être Religieuses, *ou du moins pour être instruittes*. […] non seulement Naxie mais encore tout l'Archipel participerois aux grands biens que produrois le Monastère.

Στη συνέχεια παραθέτω επίσης μια επιστολή με ημερομηνία 29 Απριλίου 1772 προς τον αρχιεπίσκοπο της Νάξου (Arcivescovo di Naxia) από τον πριμάτο του Κάστρου της Νάξου που ζητούσε να γίνει δεκτή ως εσωτερική μαθήτρια η κόρη του, αφού δείχνει ότι μισό αιώνα αργότερα τα πλεονεκτήματα αυτά ίσχυαν:

> Attestiamo, che il Sig. Battista Condili primate di questo Castello di Naxia avendo una sua figliastra per nome Antonia […] *per dare a destra Antonia una buona educazione secondo la condizion sua, la posa in questo Monastero delle Orsoline*, [...][7] (σ.σ. Η επισήμανση με πλαγιασμό λέξεων δική μας).

Τέταρτον, διαπιστώσαμε ότι η εκπαίδευση που πρόσφεραν οι Ουρσουλίνες αποτελούσε διέξοδο τόσο από την αμάθεια όσο και από την πενία. Βέβαια αυτό δεν ήταν αποκλειστικό πλεονέκτημα των σχολείων των Ουρσουλινών, αφορούσε όλα τα εκπαιδευτικά τάγματα. Δεν έπαυε όμως να είναι μια σημαντική προσφορά, ειδικά για τα κορίτσια, όλων των κοινωνικών τάξεων, αφού μέχρι και τις αρχές του 20ού αιώνα, για τις απόφοιτες του Δημοτικού υπήρχαν τρεις πιθανότητες: είτε να διακόψουν τις σπουδές τους, είτε να γραφτούν σε κάποιο παρθεναγωγείο, είτε της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας είτε ελληνικό ιδιωτικό είτε ξένο. Επιπλέον, θεωρώ ότι η μόρφωση που προσέφεραν οι Ουρσουλίνες συνέβαλε στο να διεκδικήσουν οι Ελληνίδες την εκπαιδευτική και κοινωνική τους εξέλιξη.

Πέμπτον, η διδασκαλία των γαλλικών, γλώσσας της μητρόπολης του τάγματος, προσέφερε ένα μέσο επιβίωσης, αλλά και διεύρυνσης των οριζόντων στην Οθωμανική περίοδο, ενώ στη συνέχεια έγινε συνώνυμο της ανώτερης κοινωνικής θέσης και επαγγελματικής σταδιοδρομίας. Παρότι τα γαλλικά χρησιμοποιήθηκαν ως μέσο γεω-στρατηγικής πολιτικής, ανάλογα με τις περιστάσεις, και υπήρξαν φορές που κατηγορήθηκαν ως προπαγανδιστικό όπλο. Αφού η γνώση τους εξασφάλιζε ως ένα βαθμό τη γαλλική προστασία, λειτούργησαν ως πόλος έλξης στα γαλλικά

[7] ΑΚΑΝ, Φάκελος εσωτερικός, έγγραφο 12.

ταγματικά σχολεία, για να αποτελέσουν στη συνέχεια κίνητρο και μοχλό για την βελτίωση των ελληνικών σχολείων[8]. Επιπλέον, η αναγνωρισμένης αξίας εκπαίδευση που παρείχαν οι Ουρσουλίνες στις μαθήτριές τους ελαχιστοποιούσε την ανάγκη μετανάστευσής τους στην Ευρώπη για την απόκτηση προσόντων κοινωνικής αναγνώρισης ή/και επαγγελματικής αποκατάστασης. Βεβαίως, τα ξένα παρθεναγωγεία θεωρήθηκαν φυτώρια ξενομανίας, ειδικά των ανώτερων κοινωνικά τάξεων, ωστόσο, η όποια κριτική στα σχολεία των Ουρσουλινών δεν θα μπορούσε να μειώσει την προσφορά τους στην εκπαίδευση των Ελληνίδων προσφέροντας, πρώτον, διέξοδο σε κορίτσια οικογενειών που επιθυμούσαν να τα μορφώσουν και, δεύτερον, πρότυπο για τα ελληνικά σχολεία, ειδικά της ιδιωτικής εκπαίδευσης θηλέων.

Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να πούμε ότι τα γαλλικά τάγματα, ανάμεσά τους και οι Ουρσουλίνες, εκμεταλλεύτηκαν τις κατά τόπους και κατά καιρούς καταστάσεις στον βαθμό που και οι τοπικοί και κρατικοί παράγοντες τα εκμεταλλεύθηκαν: κάλυψαν κενά της κρατικής μέριμνας για την εκπαίδευση της νεολαίας και ειδικά των άπορων παιδιών και των ορφανών κοριτσιών, με αντιστάθμισμα την προώθηση της γαλλικής γλώσσας και παιδείας και, βέβαια, των χριστιανικών αξιών. Όπου και αν ίδρυσαν σχολεία οι Ουρσουλίνες αδελφές[9], χαρακτηριστικό τους ήταν ότι δεν παρεξέκλιναν στο ελάχιστο από τον εκπαιδευτικό τους σκοπό: το αποτέλεσμα της δράσης τους, για το οποίο και κρίνονται θετικά, ήταν η ποιοτική εκπαίδευση που παρείχαν στα κορίτσια.

Τη δράση τους αυτή στήριζαν ορισμένα χαρακτηριστικά στοιχεία, κοινά σε όλες τις κοινότητές τους, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων στον Ελλαδικό χώρο: α) ότι φρόντιζαν το επίπεδο των αδελφών που δίδασκαν να είναι το υψηλότερο δυνατό, ώστε η εκπαιδευτική τους ικανότητα να είναι, κατά το δυνατόν, διασφαλισμένη, β)

---

[8] Έτσι και ο Δ. Σαράτσης, που είδαμε ότι εισηγήθηκε το πρόγραμμα του Ανώτερου Παρθεναγωγείου του Βόλου, πίστευε ότι «η σωστή διδασκαλία της γαλλικής θα μπορούσε να προσελκύσει κορίτσια που ως τότε φοιτούσαν σε ξένα σχολεία, τα οποία, κατά τη γνώμη του, ασκούσαν θρησκευτικό και κοινωνικό προσηλυτισμό» (Μπακαλάκη και Ελεγμίτου. 1987:159, σημ. 4).

[9] Ursulines of the Roman Union / Central Office of Education and Apostolate (1968). Το συγκεκριμένο έργο είναι ιδιαίτερης σημασίας, καθώς, όπως αναφέρεται και στην εισαγωγή του, η συγγραφή του έγινε σε μια περίοδο που απαιτούσε έρευνα σε βάθος, με σκοπό την αναθεώρηση και την ανανέωση. Πρόκειται για μια συλλογική εργασία, όπου συμμετείχαν όλες οι Κοινότητες του Τάγματος: «1968 a été, pour les Ursulines de l'Union Romaine, une année d'étude approfondie, de remise en question et de renouveau [...]. Ce rapport est entièrement composé des renseignements fournis à l'Office Central d'Éducation et d'Apostolat par chacune des Communautés de l'Ordre, au 1er Janvier 1968.

ότι ακολουθούσαν τα αναγνωρισμένα προγράμματα του κράτους, γ) ότι υπόκεινταν σε ελέγχους, κρατικούς και θρησκευτικούς, δ) ότι σέβονταν το θρήσκευμα των τοπικών κοινοτήτων και το δόγμα των μαθητριών τους, και ε) ότι προσαρμόζονταν στις κατά καιρούς κοινωνικές μεταβολές προκειμένου να ανταποκρίνονται με επάρκεια στο εκπαιδευτικό τους έργο. Με βάση αυτές τις πρακτικές, όπου και αν εγκαταστάθηκαν, και παρά τις όποιες κατά καιρούς αντιδράσεις συνάντησαν ή προκάλεσαν, συνέβαλαν καθοριστικά, όπως και τα υπόλοιπα εκπαιδευτικά τάγματα, στην πνευματική άνοδο των τοπικών πληθυσμών, με την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού και της αμάθειας, ειδικά μάλιστα στον γυναικείο πληθυσμό, που κατά κανόνα και κατά σύστημα μειονεκτούσε ειδικά στους τομείς αυτούς. Καθώς το παρελθόν εξηγεί τα όσα ακολούθησαν, έτσι η ιστορία των παρθεναγωγείων των Ουρσουλινών στη Νάξο και στην Τήνο, η διαδρομή τους και η εκπαιδευτική τους δράση, στηριγμένες στις πέντε προαναφερθείσες βάσεις, εξηγούν τα θετικά τους αποτελέσματα – και το αντίστροφο.

Η παρούσα έρευνα επιχείρησε, αξιοποιώντας και το ελάχιστο τεκμήριο που εντοπίστηκε, να διηγηθεί μια ιστορία με τα ορατά, αλλά και τα αόρατα στοιχεία που αφορούσαν στις διάφορες πτυχές –πολιτικές, κοινωνικές και εκπαιδευτικές- της δράσης των Ουρσουλινών στον Ελλαδικό χώρο. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στις συνθήκες κάτω από τις οποίες πρωτοήρθαν στην Ελλάδα, στο πολιτικό και θρησκευτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινήθηκαν, στους υποστηρικτές και στους πολέμιους που είχαν και γιατί.

Κάτι που οφείλουμε επίσης να τονίσουμε είναι η συνέχεια και η συνέπεια του έργου τους. Οι Ουρσουλίνες δεν εγκαταστάθηκαν στην περιοχή μετά τη δημιουργία του Ελληνικού κράτους, όπως συνέβη με τα υπόλοιπα εκπαιδευτικά τάγματα, που έδρασαν στην Ελλάδα από το 1850 και μετά, σε ένα σχετικά σταθερό πολιτικά και θρησκευτικά περιβάλλον. Στη Νάξο οι Ουρσουλίνες αντιμετώπισαν ποικίλες ξένες αρχές και εξουσίες και σύνθετα πολιτισμικά περιβάλλοντα με πληθυσμούς διαφορετικής εθνικής καταγωγής και θρησκεύματος Παρά ταύτα, η παρουσία και η εκπαιδευτική τους δράση υπήρξε συνεχής, όπως και συνεπής στη βασική ταγματική τους αποστολή, την προσφορά εκπαίδευσης, ιδιαίτερα στα κορίτσια, τόσο στα πρώιμα εκείνα χρόνια, όσο και αργότερα, μετά τη δημιουργία του Ελληνικού κράτους και την ίδρυση του δεύτερου παρθεναγωγείου των Ουρσουλινών, στην Τήνο.

Όπως είδαμε, στη Γαλλία, ήδη από την εποχή της Αυτοκρατορίας, αναπτύχθηκε ανταγωνισμός ανάμεσα στο κράτος και την εκκλησία[10]. Από την άλλη πλευρά, στο νεοσύστατο Ελληνικό κράτος υπό τον Κυβερνήτη Καποδίστρια αρχικά, τον Βαυαρό βασιλιά Όθωνα στη συνέχεια, οι υπό διαμόρφωση ανερχόμενες κοινωνικές τάξεις, στο κλίμα της πρόσφατης Γαλλικής Επανάστασης, με τις αξίες του ατόμου και του έθνους, και με τις εξελισσόμενες αντιλήψεις για τη θέση της γυναίκας στην αστική οικογένεια και την κοινωνία, αντιμετώπιζαν ένα αδιαμόρφωτο εκπαιδευτικό σύστημα, ειδικά για τα κορίτσια. Σε αυτό το πλαίσιο, παρουσιάστηκε ένα φαινομενικά παράδοξο: στην Ελλάδα να γνωρίζει άνθηση ο θεσμός του ταγματικού οικοτροφείου, την ίδια ώρα που στη Γαλλία παρήκμαζε, ειδικά στα λύκεια και τα κολλέγια.

Στην Ελλάδα, ο θεσμός του οικοτροφείου γνώριζε υψηλή δημοτικότητα και, έτσι, αρκετά γαλλικά καθολικά σχολεία, αρρένων και θηλέων, ιδρύθηκαν σε διάφορα σημεία της ελληνικής επικράτειας, ενώ οι Ουρσουλίνες συνέχισαν και διεύρυναν το εκπαιδευτικό έργο που είχαν ήδη. Με δεδομένο ότι όλα τα γαλλικά καθολικά σχολεία θηλέων από τα μέσα του 19ου αιώνα παρείχαν την ίδια εκπαίδευση, αυτό που κάνει εντύπωση είναι η ξεχωριστή επιτυχία, φήμη και αυξανόμενη άνθηση που γνώρισαν τα σχολεία των Ουρσουλινών, καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου και του 20ού αιώνα, με την απήχηση του έργου τους να παραμένει εντυπωσιακή από την ίδρυσή τους μέχρι και σήμερα.

Θα ήθελα επίσης να επισημάνω, ότι ως χρονικό διάστημα για την παρούσα εργασία επέλεξα το διάστημα 1670-1945, ώστε να δείξω την αρχή, τη διαδρομή και το τέλος των παρθεναγωγείων μέσα στον χρόνο. Η πρώτη χρονολογία, το έτος 1670, αναφέρεται στην έναρξη λειτουργίας σχολείου από τις Ουρσουλίνες στη Νάξο. Η δεύτερη, το έτος 1945, σηματοδοτεί μια τομή στη λειτουργία των παρθεναγωγείων του τάγματος στην Ελλάδα, που κατά τα άλλα εξακολουθεί μέχρι τις ημέρες μας.

Τα γεγονότα που μας κάνουν να διακρίνουμε την τομή αυτή λίγο μετά το πέρας του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου είναι τρία: α) η παύση της λειτουργίας του παρθεναγωγείου της Τήνου, β) ο βομβαρδισμός του σχολείου της Νάξου που, παρά την εν συνεχεία

[10] Και στην Ιταλία, στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, εφαρμόστηκε ο γαλλικός νόμος και τα ταγματικά ιδρύματα εξαιρέθηκαν από τον έλεγχο της εκπαίδευσης. Στη συνέχεια, ύστερα από την ενοποίηση της ιταλικής επικράτειας, το κράτος ήταν αποκλειστικά υπεύθυνο για το εκπαιδευτικό σύστημα.

δημιουργία νέου εκπαιδευτηρίου, σηματοδότησε τη διακοπή της επί δυόμισι αιώνες λειτουργίας του στο συγκεκριμένο σημείο, γ) ο σχεδιασμός και η ίδρυση του σχολείου της Αθήνας. Με καθοριστική παράμετρο, και για τις τρεις αυτές εξελίξεις, την αυξανόμενη τα χρόνια αυτά, εσωτερική μετανάστευση των κατοίκων της επαρχίας στην πρωτεύουσα και τις άλλες μεγάλες πόλεις, όπως και στο εξωτερικό, φαινόμενο συνδεδεμένο με τη δυσχερή οικονομική κατάσταση της χώρας μετά τον πόλεμο, και τον Εμφύλιο που ακολούθησε. Η μείωση του πληθυσμού της υπαίθρου, σε συνδυασμό με την αδυναμία ακόμα και ανώτερων στρωμάτων της χώρας να αντιμετωπίσουν τις δαπάνες φοίτησης των παιδιών τους μακριά από τον τόπο κατοικίας τους καθιστούσε όλο και δυσχερέστερη τη λειτουργία των ιδιωτικών παρθεναγωγείων στην περιφέρεια.

Κλείνοντας, θα ήθελα να τονίσω τη χαρά που συνόδευσε την ανακάλυψη της ιστορίας των Ουρσουλινών στην Ελλάδα, μιας «μεγάλης» ιστορίας, όπως ανέφερα στην εισαγωγή της παρούσας εργασίας. Με την καταγραφή, σύγκριση, οργάνωση και ανάδειξη των τεκμηρίων αποκαλύφθηκε η ιστορία που «κρυβόταν» στις διάφορες πτυχές αυτής τους της δράσης: την κοινωνική, την πολιτική, τη θρησκευτική, την εκπαιδευτική. Ας μη ξεχνάμε εξάλλου ότι το παρθεναγωγείο της Νάξου, βάση της έρευνάς μας, υπήρξε το τρίτο σε παλαιότητα σχολείο του τάγματος των Ουρσουλινών εκτός της μητροπολιτικής τους χώρας, και το πρώτο ξενόγλωσσο σχολείο θηλέων, το μόνο με συνεχή παρουσία στον Ελλαδικό χώρο[11] – μια διπλή πρωτοπορία.

Τέλος, θα ήθελα να επισημάνω μία ιδιαιτερότητα της έρευνας αυτής: η ολοκλήρωσή της, τον Ιούνιο του 2017, συνέπεσε με την αναγγελία, τον Μάιο του ίδιου έτους, της συνεργασίας του μοναδικού πλέον σε λειτουργία σχολείου των Ουρσουλινών, αυτού στην Αθήνα, με τα σχολεία των Αδελφών των Χριστιανικών Σχολείων (Δελασάλ). Πρόκειται για ένα τέλος εποχής, όπως το εξέφρασαν και οι ίδιες οι αδελφές με μια φράση που με άγγιξε ιδιαιτέρως προσωπικά:

«Il y a quelque chose de nous qui s'en va»[12].

---

[11] Όλα τα υπόλοιπα ακολούθησαν πολύ αργότερα (βλ. «Πίναξ ονομαστικός των εν Ελλάδι λειτουργούντων ξένων ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων». ΥΠΕΞ, Αρχεία Εσωτερικής Υπηρεσίας 1936, φάκ. 51, υποφάκ. 8).

[12] Marie Christine soeur, O.S.U. (5-5-2017), Επιστολή προς Μ. Οικονομίδου [μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου].

Το Μάιο του 2017, η αυτόνομη ύπαρξη και λειτουργία της εκπαιδευτικής δράσης των Ουρσουλινών αδελφών στον Ελλαδικό χώρο τελειώνει – 347 έτη μετά την ίδρυση του πρώτου τους σχολείου στη Νάξο.

ΠΗΓΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΑΡΧΕΙΑ – ΣΥΛΛΟΓΕΣ

II. ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

III. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

IV. ΤΥΠΟΣ

V. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (ελληνόγλωσση, ξενόγλωσση, ηλεκτρονική)

Ι. ΑΡΧΕΙΑ-ΣΥΛΛΟΓΕΣ

Συντομογραφίες

ΑΚΑΝ: Αρχείο Καθολικής Αρχιεπισκοπής Νάξου
ΑΚΤ: Αρχείο Καθολικών Τήνου
ΑΟΝΨ: Αρχείο Ουρσουλινών Νέο Ψυχικό
ΓΑΚ (Ν): Γενικά Αρχεία του Κράτους (Νάξος)
ΜΟΛΤ: Μουσείο Ουρσουλινών Λουτρά Τήνου
ΥΠΕΞ: Υπουργείο Εξωτερικών

1. ΑΡΧΕΙΟ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΝΑΞΟΥ (ΑΚΑΝ)

[Όλα τα τεκμήρια του συγκεκριμένου αρχείου υπό ειδική παραχώρηση]

Έντυπο

Ordre de Sainte-Ursule, *Règlement des élèves* (χ.χ.), Λυών : Union Romaine, imprimerie-papeterie Vve C. Jubin.

Τομίδιο [δακτυλόγραφο]

- *Considerations pour toutes les éducatrices enseignantes et surveillantes des pensionnats. Provinces de France* (χ.χ.).

Έγγραφα

- Επιστολή από τη Γαλλική Αλλιάνς (Alliance Française) προς τη σχολή των Ουρσουλινών στη Νάξο («[...] pour la propagation de la langue française») (31-10-1889). [βλ. και μετάλλιο με την ίδια ημερομηνία].
- Επιστολή από τη Γαλλική Αλλιάνς (Alliance Française) προς τη σχολή των Ουρσουλινών στη Νάξο («[...] pour la propagation de la langue française») (30-11-1900). [βλ. και μετάλλιο με την ίδια ημερομηνία].
- Επιστολή από την Επιτροπή των Καθολικών της Νάξου προς την ηγουμένη και διευθύντρια της Σχολής των Ουρσουλινών της Νάξου (31-10-1889). Περί απονομής μέρους βραβείου.
- Επιστολή από την ηγουμένη Suor Madalena Durazzo προς τον αρχιεπίσκοπο Νάξου-Πάρου Andrea Viggetti (4-7-1827), έγγραφο αρ. 4.
- Επιστολή από τους κατοίκους της Νάξου προς την ηγουμένη του σχολείου των Ουρσουλινών (1971)
- «Projet de l'Etablissement du Monastère d'Ursulines à Naxie» (1713) [σ. 1: «Les Avantages de cet Etablissement», σ. 2: «L'Exécution du Projet».

Μετάλλια

από την Alliance Française προς τις σχολές των Ουρσουλινών της Νάξου και της Τήνου (1889, 1900) [βλ. σχετικές επιστολές παραπάνω].

2. ΑΡΧΕΙΟ ΚΑΘΟΛΙΚΩΝ ΤΗΝΟΥ (ΑΚΤ)

[Όλα τα τεκμήρια του συγκεκριμένου αρχείου υπό ειδική παραχώρηση]

Κανονισμοί / Καταστατικά ταγμάτων και σχολείων

Association Saint François Xavier. *Statuts 1922*.

Ιερατικόν Ταμείον του Καθολικού Σύρου. Καταστατικό 1919.

Κανονισμός του εν τω Πέραν Κωνσταντινουπόλεως Ελληνογαλλικού Σχολείου Χρ. Χατζηχρήστου 1907 / Règlement du Lycée Greco-Français de Constantinople Chri. Hadjichristou,1907, *Plan d'Études de l'Enseignement français.*

Λεόντειον Λύκειον [πρόγραμμα σπουδών, ελληνικά-γαλλικά] (χ.χ.).

Orlinda Childs Pierce College. *Catalogue 1937-1938*. Ellenico, Athens, Greece. [The Bristol Hall and Hill House].

Statuts de la Congregation de la T.S. Vierge 1906

École St-Pierre, Galata, Constantinople (1907). *Statut du Cercle de Jeunesse*, Κωνσταντινούπολη : Imp. Levant Herald.

Σύνδεσμος Ελλήνων Καθολικών. *Statut de la Société Orientale pour l'Union de tous les Chrétiens d'Orient 1852.*

Έγγραφα

- Σχολικός έλεγχος των Frères des Écoles Chrétiennes (σχολικό έτος 1907-1908) [υπό καταλογογράφηση])

«Relazione per la visita della Cappellaria di Agapi, fatta da Sua Eccellenza Revendisssima Monsgr. Giovanni Marangò Vesso di Tine & cc. ai 26 Maggio 1872 [χειρόγραφα επίσκεψης Ουρσουλινών μοναχών στο Δημοτικό σχολείο της Αγάπης (26-5-1872 και 10-7-1872)] [μη καταλογογραφημένο].

Φάκελοι

Φάκελος 38, εσωτ. 5 «Ουρσουλίνες των Λουτρών» (1861-1877) [289 χειρόγραφες επιστολές, ορισμένες χ.χ.].

Série 2 [απόρρητα]

M12, 1 [εκτός καταλογογράφησης]

M12, s. [εκτός καταλογογράφησης]

- «Annales de la Fondation de Calamata».

- «Calamata. Lettres concernant la Fondation proposée à Céphalonie 1928, No 350/28».
- «Calamata. Lettres concernant la Fondation proposée a Céphalonie 1928». Έγγραφο 10/12/1919.
- Έγγραφο - Conference [22-25-9-1921].
- «Notes de sœur Amanda Bric. Calamata, filiale de Lutra».
- «Liste des élèves de Calamata 1920-1924».
- «Souvenir du 1er jour de la fondation de Calamata / 8 Septembre 1920»

3M13:
- Έγγραφο (Ρώμη, 29-5-1936)

3M14β. École. Protocole de Correspondance 1940-1948 [εκτός καταλογογράφησης]

12M1 «Règlement - Programmes (sur plusieurs années)» / 12M2 [εκτός καταλογογράφησης] [τετράδιο].

12M6
- «Externat - Démotiques, 1937-1955».

12M2, H.F.
- «Registre d'inscriptions des pensionnaires 1863-1964» [χειρόγραφος τόμος]

12M12

100H2, H.F.21 [υπό καταλογογράφηση]
- Έλεγχος τριμήνου της Ιωάννας Σπανδάρου (σχολικό έτος 1915-1916)
- Επιστολή από την Ιωάννα Σπανδάρου (1913).
- Επιστολή από την Υβόννη Σπανδάρου (1909) κ.ά..
- «Registre pour les Rapports du Chapitre 1938-1944/1938-1939. Diplômes possedés des Sœurs 1938 & 1938-1944» [χειρόγραφος τόμος] [εκτός καταλογράφησης].
- Τετράδιο μαθήτριας Ιωάννας Σπανδάρου (δεκαετία 1900-1919).
- Έλεγχος Σοφίας Διον. Μοντεσάντου (1931).
- Έλεγχος Ματθαίου Βίλλα Βερνάρδου (1943-1944).

3. ΑΡΧΕΙΟ ΟΥΡΣΟΥΛΙΝΩΝ ΝΕΟ ΨΥΧΙΚΟ (ΑΟΝΨ)

[Όλα τα τεκμήρια του συγκεκριμένου αρχείου υπό ειδική παραχώρηση.]

Χειρόγραφος τόμος

«Μαθητολόγια 1931-1950/ Naxos Registre 11». ΑΟΝΨ [καταγραφές 1931-1940 και 1948-1950] [χειρόγραφος τόμος].

Φάκελοι

«Documents après 1925»
- «Cahier Assemblée du Conseil 1909 à 1948».

- «Certificat d'études primaires» (χ.χ.) [αφορά στο σχολείο των Ουρσουλινών στην Τήνο].
- «Charges, Offices, Emplois 1900-1925 Lutra».
- «Charges, Offices, Emplois 1900-1925 Naxos».
- «Copie des Archives sur la Fondation et le développement des œuvres de 1862 à nos jours» .
- Έγγραφο (χ.χ.) [επάνω στις σελίδες το σήμα του σταυρού] [Περιλαμβάνει αναφορές: 1. στην ηγουμένη Marie du Precieux Sang Lamidey, που έλαβε το βραβείο Montyon το 1900. 2. στην εκκίνηση του σχολείου της Τήνου το 1877 («L'École française commenca en 1877»).
- Έγγραφο από τον Δήμαρχο Πατρέων.
- Έγγραφο από την Αστυνομική Διεύθυνση Πατρών.
- Εγκύκλιος αρ. 7555/28 (29-4-1929).
- «Élèves à Lutra de 1903-1914» [δακτυλογραφημένο, χ.χ.].
- «Histoire abrégée de l'école Greco-Française des Ursulines à Lutra - Tinos», Lutra, Tinos 20 Avril 1946 [Επισημείωση, εντός παρενθέσεως, με μολύβι: (pour l'Ambassade franc. de Grèce)].
- «Histoire abrégée de l'école Greco-Française 1862».
- «Histoire de la Grèce pendant les années 1900-1925» [δακτυλογραφημένο, χ.χ.].
- «Lutra. La Maison des Pauvres. Janvier 1960».
- «Μονή Ουρσουλινών. Λουτρά - Τήνος» [χειρόγραφο].
- «Rapport de la Cté des Urs. à Lutra, Tinos - Cyclades» (Ιούνιος 1947).
- «Religieuses se trouvant à Lutra en 1906» [λείπουν οι σ. 1,2].
- «Religieuses se trouvant à Lutra en 1914».
- «Religieuses se trouvant à Lutra en 1920».
- Σημείωμα (χ.χ., αναφορά στο έτος 1877).
- Σημείωμα (χ.χ., αναφορά στο έτος 1888)
- Τετράδιο χειρόγραφων σημειώσεων.

«Lettres et écrits des anciennes Ursulines du Monastère de Paris, Rue St Jacques, Naxos».

«Naxos. Documents officiels du Ministère de l'éducation, Inspecteur Général des Écoles Etrangères».

Έγγραφα

- Αίτηση, χειρόγραφη, από τη διευθύντρια του σχολείου Ουρσουλινών της Νάξου για την αναγνώριση του Ανώτερου Παρθεναγωγείου ως Κλασσικό Γυμνάσιο Θηλέων (22-8-1931).
- Έγγραφο (1931).
- Έγγραφο (29-7-1935).

- Έγγραφο του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Παιδείας προς την ηγουμένη των Ουρσουλινών της Νάξου (αρ. πρωτ. 57255, 30-8-1935).
- Έγγραφο από το Υπουργείον Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας (αρ. πρωτ. 9835, 4-3-1940).
- Επιστολή, χειρόγραφη, από τον γενικό επιθεωρητή Ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων (Τ.Σ) Τ.Σ. Τζουμελέα (αρ. πρωτ. 358, 30-5-1931).

Υποφάκελοι

1a) «Fondation du Gymnase des Ursulines de Naxos, N.64889, FEK 150/30-11-1931 και πράξις του Εκπαιδευτικού διοικητικού συμβουλίου 8-12-1931 της Μ. Εκπαιδεύσεως Αριθ. 212. Λειτουργία των πέντε κατωτέρων τάξεων του Ιδιωτικού Γυμνασίου των Ουρσουλινών εν Νάξω, αναγνωρισμένου ως ισοτίμου ως προς τα εν τω Κράτη λειτουργούντα ιδιωτικά γυμνάσια των θηλέων».

1b) «Αριθμός εγγράφου 57255. Άδεια προσθήκης και λειτουργίας ΣΤ γυμνασιακής τάξεως. Υπουργική πράξις 5-8-1955. ΦΕΚ 20-8-55, υπ. αριθ. 107».

2) «Autorisation - fonctionnement du Pensionnat, N.9835, 4-III-1940».

- Έγγραφο από το Υπουργείον Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας (αρ. πρωτ. 107568, 8-10-1940) [περί αδείας του σχολείου Ουρσουλινών Νάξου].

3) «Fondation du Frontistirion des langues étrangères, N.63109, 6-VIII-1949 (Άδεια ιδρύσεως φροντιστηρίου ξένων γλωσσών)».

4. ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ / ΤΟΠΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΝΑΞΟΥ (ΓΑΚ (Ν))

Φάκελος 6,7 «Κυκλαδική Σύρου. Π.Μ. Στεφάνου».

Κανονισμοί

- Γαλλικόν Παρθεναγωγείον των εν Νάξω μοναχών Ουρσουλινών. Ελληνογαλλικόν Γυμνάσιον Ουρσουλινών. Νάξος - Κυκλάδες. [Πρόγραμμα].

Τετράδια

- «Βιβλίον των επί των απολυτηρίων εξετάσεων Ελληνογαλλικής Σχολής Καλογραιών, αρχομένων από του Ιουλίου 1937, 1937-1944» [Πράξις 1η στις 2-7-1937, τελευταία στις 8-10-1944].
- Τετράδιο μαθήτριας Agnès de Lastic (1895).

Συλλογή Α΄ Ιωάννου Δελλαρόκκα

Έγγραφα

- Διομολογήσεις (1673) [φιρμάνι (φάκ. 22), μετάφραση στα γαλλικά], αρ. 38 (επί του εγγράφου αρ. 10, με μολύβι) [το επίσημο κείμενο των τουρκογαλλικών διομολογήσεων – καταγράφεται εσφαλμένα ως «Αχτιναμές των Κυκλάδων»].
- Λουδοβίκου ΙΔ΄ (6-12-1686), έγγραφο περί προστασίας των αποστολών των Ιησουιτών στα νησιά του Αρχιπελάγους. Από την έκθεση: «Απ' το Φράγκικο στο Ρωμαίικο»: έγγραφα από την ιστορία της Νάξου (1433-1821) από τις συλλογές Ι. Δελλαρόκα και Π. Ζερλέντη. 2011, έκθεμα αρ. 47.
- Οδηγίες προς τον προξενικό πράκτορα της Γαλλίας (1794) (Δ., φ. 40, Δ1). Από την έκθεση: «Απ' το Φράγκικο στο Ρωμαίικο»: έγγραφα από την ιστορία της Νάξου (1433-1821) από τις συλλογές Ι. Δελλαρόκκα και Π. Ζερλέντη. 2011, έκθεμα αρ. 88.

Φάκελοι

Φάκελος 28, υποφάκελος 1

- Έγγραφο από το Προξενείο της Γαλλίας στη Σύρο (Consulat de France à Syra) (22-10-1890).
- Έγγραφο (12-4-1804).
- Έγγραφο (6-7-1819).

Φάκελος 32, υποφάκελος 1

- Έγγραφο συνταχθέν ενώπιον του Γάλλου προξένου στη Νάξο (1891). Αντίγραφο.
- Έγγραφο από τον Γάλλο πράκτορα (Τ.Σ.) Φ. Ντε-Λαστίκ Ντε Βιγκουρού. Αντίγραφο πιστοποιημένο ως «σύμφωνον προς το ευρισκόμενον εις τα αρχεία του Γαλλικού Προξενείου εν Σύρω. Ακριβής μετάφραση εκ του Γαλλικού εις την Ελληνικήν, εν Σύρω τη 28η Μαΐου 1835» (29-10-1839).

Φάκελος 32, υποφάκελος Β΄ [14 έγγραφα της Μονης Ουρσουλινών Νάξου].

- Επιστολή από τον R.P. Fleuriau (15-9-1705).
- Επιστολή από τον J. Thomas (6-5-1706).
- Επιστολή από τον J. Thomas προς τον αρχιεπίσκοπο της Νάξου (8-9-1710).
- Επιστολή από τον J. Thomas (18-2-1720).
- Επιστολή (20-8-1727).
- Επιστολή προς τον J. Thomas (21-11-1730).

Φάκελος 32, υποφάκελος 5

- Έγγραφο από τη Legation de la Republique Française en Grèce, αρ. 68/C (29-2-1920).

- Έγγραφο από Legation de la Republique Française en Grèce, αρ. 21/ f (21-5-1921).
- Έγγραφο από το προξενείο της Γαλλίας (Consulat de France) (10-10-1907).
- Έγγραφο (Note Verbale) του Υπουργείου Εξωτερικών προς την Εμπορική Σχολή της Νάξου [1921, κατάργηση φορολογικών απαλλαγών].
- Επιστολή από τον αναπληρωτή (par interim) υπουργό Εξωτερικών Υποθέσεων Καλογερόπουλο προς τον επιτετραμμένο (charge d'affaires) της Γαλλικής Δημοκρατίας στην Ελλάδα Lefèvre Loutalis (χ.χ.). Αντίγραφο, με χρονολογία 1907. [Το πρωτότυπο στον φάκ. 35, αρ. 5 (βλ. παρακάτω)].
- Note Verbale αρ. 5.904 (30/13-5-1921). Αντίγραφο (Copie).
- Πρόγραμμα της Εμπορικής Σχολής του Τιμίου Σταυρού εν Νάξω (χ,χ.).

Φάκελος 32, υποφάκελος 8

- Επιστολή-διαμαρτυρία από την αδελφότητα «Τιμίου Σταυρού» προς τον ηγούμενο της Γαλλικής αποστολής των Λαζαριστών αδελφών (χ.χ.).

Φάκελος 35, υποφάκελος 5

- Επιστολή από τη Légation de la République Française en Grèce προς τον διευθυντή της Εμπορικής Σχολής Νάξου, αρ. 21/P (21-5-1921).
- Επιστολή από το Γαλλικό Προξενείο στις Κυκλάδες (10-10-1907).
- Επιστολή από τον αναπληρωτή (par interim) υπουργό Εξωτερικών Υποθέσεων Καλογερόπουλο προς τον επιτετραμμένο (charge d'affaires) της Γαλλικής Δημοκρατίας στην Ελλάδα Lefèvre Loutalis (χ.χ.). [Αντίγραφο, με χρονολογία 1907, στον φάκ. 32, υποφάκ. 5 (βλ. παραπάνω)].
- Επιστολή από τον υπουργό της Γαλλίας προς τον προξενικό πράκτορα της Γαλλίας στη Νάξο, αρ. 68/C (29-2-1920).
- Επιστολή-αντίγραφο (Copie) της Note Verbale αρ. 5.904 (30 Απριλίου /13 Μαΐου 1927).

5. ΜΟΥΣΕΙΟ ΟΥΡΣΟΥΛΙΝΩΝ ΛΟΥΤΡΑ ΤΗΝΟΥ (ΜΟΛΤ)

[Όλα τα τεκμήρια υπό ειδική παραχώρηση.]

Διπλώματα

Απολυτήριο από το παρθεναγωγείο της εν Αθήναις Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας

Brevet de capacité από το Institutions Camilato de Coupe, Couture et Modes, fondées par les frères Camilato en Roumanie et Grèce, στη Samarita Raouzeou (10-9-1941).

Brevet de capacité pour l'enseignement primaire, Institutrice - Brevet Elémentaire στη Marie Macrinioniti (9-12-1917).
Diplôme de noeliste (1926).
Diplôme de secouriste de la Croix Rouge
Diplôme d'Honneur de l'Alliance Française
Δίπλωμα Officier de l'Instruction Publique, des Beaux Arts et des Cultes στην Eugénie Lamidey, Supérieure des Ursulines de Lutra.
Δίπλωμα από το γαλλικό Υπουργείο Παιδείας (Palmes Académiques)
Δίπλωμα πιάνου (pianoforte) από τη Royal Academy of Music
Τιμητικό δίπλωμα της Καθολικής Αρχιεπισκοπής Νάξου-Άνδρου-Τήνου-Μυκόνου.
Πτυχίο Γαλλικής Γλώσσης του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων (1931).

Υλικά εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων

«Constitutions Royales» [πίνακας] (χχ.).
«Enveloppe no 7, Jeux scolaires: "La fête de la Royauté"» [σελίδα τετραδίου].
«Famille Royale» (1938).
«Menu Royal». (χ.χ.)
«Vacances de Noel» (χ.χ.).
Cartolines
«Garde d'honneur du Sacre Cœur de Jésus, Erigée en Archiconfrérie, par S.S. Léon XIII, dans l'Eglise des Rses de la Visitation de Bourg (Ain), ces billets-zélateurs se tirent le 1er Vendredi de chaque mois» [κείμενο κοινό σε όλες].
Cartons d'histoire et de religion (επιτοίχιοι πίνακες, χ.χ.).

Χειρόγραφοι τόμοι / τετράδια

Βιβλίον Πιστοποιητικών Σπουδών σχολικών ετών 1933-34 [χειρόγραφος τόμος].
Cahier de l'Histoire Byzantine [τετράδιο].
Cahier Journal Octobre - Novembre 1876.
Κατάστιχο με εγγραφές μαθητριών από το σχολείο των Ουρσουλινών στα Λουτρά Τήνου (1863-1866) [χειρόγραφος τόμος]
«Naxos, Liste des élèves Μαθητολόγιο 1931-1950».

Έγγραφα

[«Η σχολή των Ουρσουλινών αδελφών στην Τήνο»]. Κείμενο για χρήση των αδελφών στο ΜΟΛΤ (επιμ. αδελφή Θηρεσία, υπεύθυνη ΜΟΛΤ) (χ.χ.). [παραχώρηση για την έρευνα, 2009].
«Médaille d'honneur» (χ.χ.) [δακτυλογραφημένος κατάλογος].
«Orphelinat. Section des Grandes» [χειρόγραφο].
«Succès scolaires - Examens Académiques» (χ.χ.) [δακτυλογραφημένος κατάλογος].

6. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ (ΥΠΕΞ) – ΑΡΧΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ (ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ)

Φάκελοι

Α΄ Πολιτική 1935-40 (1940), φάκελος 2, υποφάκελος 1.ΑΙΙα. «Ξένα Σχολεία εν Ελλάδι».

- «Έκθεσις του Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών σχολείων. Περί των Ξένων Σχολείων Κυκλάδων» (αρ. πρ. 214, 8-7-1940).

Α΄ Πολιτική 1939, φάκελος 48. Α/Ιια «Ξένα Σχολεία εν Ελλάδι»

- «Έκθεσις του Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών σχολείων. Περί των Ξένων Σχολείων Κυκλάδων» (αρ. πρ. 232, 15-7-1939).

«Α΄ Πολιτική 1935-1940 (1940), φάκ. 2, υποφάκ. 1, Α.ΙΙ.α. «Ξένα Σχολεία εν Ελλάδι». - Έγγραφο 1940.

Αρχείο Εσωτερικής Υπηρεσίας, φάκ. 51, υποφάκ. 8. «Πίναξ ονομαστικός των εν Ελλάδι λειτουργούντων ξένων ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων». Έγγραφο 1936.

ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ

[Τεκμήρια που παραχωρήθηκαν για την έρευνα από τη Λίλιαν Δημητρακοπούλου, εγγονή της Georgette Markopoulou.]

- Έλεγχος α΄ τριμήνου της μαθήτριας Georgette Markopoulou (σχολικό έτος 1931-1932).
- *Pensionnat des Ursulines du Sacré Coeur à Lutra/ Île de Tine, Cyclades (Grèce) / Παρθεναγωγείον των εν Λουτροίς Ουρσουλινών της Ιεράς Καρδίας της νήσου Τήνου των Κυκλάδων (Ελλάς)* [έντυπο ενημερωτικό για τη φοίτηση στο σχολείο] (χ.χ.).

IV. ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

Marie Christine soeur, O.S.U. (5-5-2017), Επιστολή προς Μ. Οικονομίδου [μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου].

Marie Odile Lemée soeur, O.S.U., ηγουμένη του σχολείου των Ουρσουλινών μοναχών στο Ν. Ψυχικό (23-12-2015), Επιστολή προς Μ. Οικονομίδου, περί των αρχών και της λειτουργίας του σχολείου των Ουρσουλινών αδελφών [ιδιόχειρη επιστολή, αντί συνέντευξης].

V. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Συνέντευξη με την αδελφή Θηρεσία, «Το Μουσείο της Σχολής των Ουρσουλινών στα Λουτρά της Τήνου» (ΜΟΛΤ, Τήνος, 5-8-2009) [απομαγνητοφωνημένη].

Συνέντευξη με τον πατέρα Ρεμούνδο, Εμμανουήλ, «Η Σχολή Ουρσουλινών της Νάξου από τον βομβαρδισμό του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου μέχρι την αναστολή της λειτουργίας της, το 1973» (ΑΚΑΝ, Νάξος, 13-8-2009) [απομαγνητοφωνημένη].

ΙΙ. ΤΥΠΟΣ

Αιγαίον. [διευθυντής Γ. Βυρίνης] 1902. 2 (35, 43, 48, 73), 1903. 3 (58, 83), 1904. 4 (127, 138).

Ανατολή (1890), Ι (493). [ΑΚΑΝ].

Ερμούπολις (1865), 1 (31), Σύρος.

Εφημερίς της Κυβερνήσεως (2/Α/07-1-1931, Νόμος 4862/1931, κωδικοποιημένος). Ανάρτηση στο: https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-4862-1931.html.

Εφημερίς των Κυριών.(1889). 3 (130), Αθήνα.

Κυκλαδική Σύρου. [ιδιοκτήτης Π. Στεφάνου] 1927. 27 (1.846), 28 (1.868, 1.869, 1.870, 1.871, 1.872, 1.873, 1.874, 1.876, 1.879, 1.880, 1.881, 1.882, 1.884, 1.887, 1.889, 1.891), 1928. 29 (1.900, 1.927, 1.931, 1.932, 1.934, 1.939, 1.942, 1.950, 1.951), 1933.36 (2.535) [ΓΑΚ (Ν), φάκ. 6.7]

Ναξιακό Μέλλον. 1945. 9 (87).

Νέα Νάξος. [ιδιοκτήτης - υπεύθυνος συντάκτης Σ. Μάλαγμας] (1900). 4 (9).

Ο αγών της Πάρου. (1929). 1 (2), σ. 1, άρθρο με υπογραφή Κατ. Θεολογίτου

Παροναξία. Εφημερίς πολιτική και των ειδήσεων [εκδότης-διευθυντής Γ. Μανετάκης] 1898. 1 (18), 1905. 3 (64, 69), 1906. 4 (84, 96), 1909. (21), 1910. 6 (47, 55, 56, 57), 1911. 6 (76), 7 (85, 87), 1912. 7 (123).

Πρόοδος. 1912. 4(139). Νάξος.

Φωνή Νάξου Πάρου. Όργανον των νοτίων Κυκλάδων [ιδιοκτήτης-διευθυντής Α. Χαμπάς]. Νάξος. 1927. 2 (87, 88, 98), 1928. 3 (114, 116, 124), 1929. 4 (168), 1930. 5 (218), 1931. 6 (274), 1934. 9 (416/Β82).

Ι. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Βιβλία – Άρθρα

Σε έντυπη μορφή

Αβδελά, Έφη (2010). *Το Λύκειο των Ελληνίδων. 100 χρόνια.* Αθήνα : Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ).

Αγραφιώτου-Ζαχοπούλου, Π. (1997). *Σχολεία της Θεσσαλονίκης.* Θεσσαλονίκη: Ιανός.

Ανδριώτης, Ν. (2011). *Λύκειον των Ελληνίδων. Το ξεκίνημα όπως το καταγράφει η «Εφημερίς των Κυριών».* Αθήνα : Λύκειον των Ελληνίδων.

Αντωνίου, Δαυίδ (1989α). *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης. Α΄.* Αθήνα: ΙΑΕΝ.

Αντωνίου, Δαυίδ (1989β). *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης. Β΄.* Αθήνα: ΙΑΕΝ.

Αντωνίου, Δαυίδ (1989γ). *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης. Γ΄*, Αθήνα: ΙΑΕΝ.

Αντωνίου, Δαυίδ. (1992), Οι απαρχές του εκπαιδευτικού σχεδιασμού στο Νεοελληνικό κράτος: Το σχέδιο της Επιτροπής του 1833, Αθήνα, Πατάκης, 1992, σελ. 9-10)

Αντωνίου, Δαυίδ (2007). *Η εκπαίδευση 1750-1929/1931: Σχολεία - Διδακτικό προσωπικό - Συνοπτικό περίγραμμα,* Αθήνα : ιδιωτική έκδοση.

Αντωνίου, Δαυίδ (2008). *Διαδρομές και στάσεις στην νεοελληνική εκπαίδευση 19ος-20ος αιώνας.* Αθήνα : Μεταίχμιο.

Αντωνίου Δαυίδ, Γαλλικά Σχολεία στην Ελλάδα - Απόπειρα πρώτης καταγραφής, Διεθνές Κέντρο Έρευνας Αίσωπος (La Fontaine), 2009

Απειρανθίτης, Αντώνιος πατήρ (2008). Η παρουσία και η δράση των ιεραποστολικών ταγμάτων της Δυτικής εκκλησίας στη Νάξο από τον 17ο αιώνα μέχρι τον 20ό αιώνα. Β΄ μέρος. *Ναξιακά*, 66 (28), Αθήνα : ΟΝΑΣ, σ.31-44.

Ασημάκης, Ι. (2007). *Η πορεία των σχέσεων Ελλάδος-Αγίας Έδρας (1820-1980). Από τη γαλλική προστασία έως τη σύναψη διπλωματικών σχέσεων.* Θεσσαλονίκη: Αποστολικό Βικαριάτο Θεσσαλονίκης.

Ασημάκης, Ι. (2011). *Λεξικό Ελλήνων Καθολικών και αλλοδαπών κληρικών στην Ελλάδα. 13ος - 20ός αιώνας. Μια πρώτη καταγραφή.* Θεσσαλονίκη : Αποστολικό Βικαριάτο Θεσσαλονίκης.

Βαρίκα, Ελένη (2004). *Η εξέγερση των κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907.* Αθήνα : Κατάρτι.

Βελισσάριος, Ανδρέας (2007). *Η επίδραση της ερβαρτιανής παιδαγωγικής και των εκπροσώπων της στη διαμόρφωση των παιδαγωγικών ρευμάτων και της*

εκπαιδευτικής πολιτικής στην ελληνική εκπαίδευση κατά την περίοδο 1877-1909 [διδακτορική διατριβή, μη δημοσιευμένη]. Πάτρα : Πανεπιστήμιο Πατρών.

Βολόπουλος, Σ. (1992). *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945. Α΄*. Αθήνα : Βιβλιοπωλείο της Εστίας.

Γεωργαντόπουλος Επαμ. (1899), *Τηνιακά, ήτοι αρχαία και νεωτέρα γεωγραφία και ιστορία της νήσου Τήνου*, Αθήνα : Τυπογραφείον «Ο Παλαμήδης». Επανέκδοση: (2005) Αθήνα : Αδελφότης των Τηνίων εν Αθήναις - Σοφιανός.

Γιουρούκου, Μ. (2010). *Έκθεση γεγονότων και πολιτισμικές πτυχές του καθημερινού βίου της Νάξου (1822-1827): το ανέκδοτο ημερολόγιο του υποπροξένου της Δανίας* [διδακτορική διατριβή, μη δημοσιευμένη] Αθήνα : ΕΚΠΑ.

Γκότσης, Γ. και Συριάτου, Α. (2001). *Δύο θεσμοί διαμορφωτές του ευρωπαϊκού πολιτισμού*. Πάτρα : ΕΑΠ.

Compagnolo – Ποθητού, Μ. (2012), Η Ναξία ως προσοδοφόρος εμπορικός σταθμός του Γαλλικού εμπορίου τον 19ο αιώνα, *Ναξιακά*, (3), Αθήνα: Ναξιακά Γράμματα, σ.12-18.

Γρηγορίου, πατρός (1958). *Σχέσεις Καθολικών και Ορθοδόξων*. Αθήνα : Ροσσολάτος και Σία.

Γυναίκες της Τήνου. Πρακτικά ημερίδας στο Ίδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού. Τήνος, 10 Δεκεμβρίου 2008. Τηνιακά Σύμμεικτα (2010), Αθήνα : εκδ. Δεδεμάδη,

Δαλακούρα, Κατερίνα (2000). *Το Κεντρικό Παρθεναγωγείο Θεσσαλονίκης 1854-1914. Μια προσέγγιση της εκπαίδευσης των θηλέων στην Θεσσαλονίκη κατά την τελευταία περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Δαλακούρα, Κατερίνα (2008). *Η εκπαίδευση των γυναικών στις ελληνικές κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 19ος αιώνας-1922*. Αθήνα : Gutenberg.

Δανούσης, Κώστας (2000), *Η παιδεία στην Τήνο στα χρόνια του Καποδίστρια, Τηνιακά Ανάλεκτα Δ΄*. Αθήνα: Εκδ. Δεδεμάδη. σ. 61-81.

Δανούσης, Κώστας (2010), *Η εκπαίδευση στην Τήνο στις αρχές του 20ού αιώνα, Τηνιακά Σύμμεικτα, Περιοδική έκδοση έρευνας ιστορίας και πολιτισμού της Τήνου*, (11), Αθήνα: εκδ. Δανούσης- Λομβάρδος. ΑΚΤ.

Δεληγιάννης, Χ. (2016). *Το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και η εκπαιδευτική πολιτική κατά την περίοδο 1844-1862* [διδακτορική διατριβή, μη δημοσιευμένη]. Αθήνα: ΕΚΠΑ.

Δέλλα-Ρόκκας, Ι. (1964), Η Καπέλλα Καζάτζα, η Αδελφοσύνη και η Εμπορική Σχολή Νάξου. *Επετηρίς Κυκλαδικών Μελετών*. 4 σ. 461.

Δελλά Ρόκας, Ι. (1970). *Χρονικόν της Σχολής Ουρσουλινών Νάξου (1630-1969)* [ανάτυπο, *Επετηρίς της Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, Η΄ (1969), Αθήνα: εκδ. Καρύδη - Σιαφάκα.

Δημαράς, Α. (1999α). *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε. Α΄*. Αθήνα : Βιβλιοπωλείο της Εστίας.

Δημαράς, Α. (1999β). *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε. Β΄*. Αθήνα : Βιβλιοπωλείο της Εστίας.

Δημητρόπουλος, Δημήτρης (2004). *Μαρτυρίες για τον πληθυσμό των νησιών του Αιγαίου. 15ος - αρχές 19ου αιώνα*, Αθήνα : Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών (σειρά: Τετράδια εργασίας, αρ. 27).

Δήμος, Ηλίας Χριστόφορος (2010), *Η βασική εκπαίδευση στο Νομό Αττικής την περίοδο 1897-1922* [διδακτορική διατριβή, μη δημοσιευμένη], Ιωάννινα : Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Σχολή Επιστημών Αγωγής. Τμήμα Παιδαγωγικό Νηπιαγωγών.

Δούκα, Μ. και Σαρρή, Λ.(1999). *Μοναστήρια της Τήνου.* Αθήνα : Ερίννη.

Δώριζας, Γ. (1978). *Η νέα Τήνος (Γ΄ μέρος)*. Αθήνα.

Δώριζας, Γ. (1981). *Η νέα Τήνος (Δ΄ μέρος)*. Αθήνα.

Ζαλώνης, Μ. (1997). *Ιστορία της Τήνου.* Αθήνα: Ερίννη.

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σιδηρούλα (1986). *Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα 1830-1893.* Αθήνα : ΙΑΕΝ.

Θέμελη-Κατηφόρη, Δ. (1985). *Το γαλλικό ενδιαφέρον για την Ελλάδα στην περίοδο του Καποδίστρια (1821-1831).* Αθήνα : Επικαιρότητα.

Θεριανός, Κ. και Κάτσικας, Χ. (2007). *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης από την ίδρυση του Νεοελληνικού κράτους μέχρι το 2004.* Αθήνα : Σαββάλας.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. 23 ((Πατρινέλης, Τσιρπανλής, Αναστασίου, Αρνάκης, Βακαλόπουλος). Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (Περίοδος 1453-1669). Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία. [Α]΄ [1η έκδ. 1974] (2015), Αθήνα : Εκδοτική Αθηνών.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. 24 (Χασιώτης, Βακαλόπουλος, Παπαδόπουλος). Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (Περίοδος 1453-1669). Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία. Β΄ [1η έκδ. 1974] (2015), Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. 24 (Βακαλόπουλος, Ζώρας, Αγγέλου, Πατρινέλης). Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (Περίοδος 1453-1669). Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία. Β΄ [1η έκδ. 1974] (2015), Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. 26 (Βακαλόπουλος). Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (Περίοδος 1669-1821). Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία. Β΄ [1η έκδ. 1974] (2015), Αθήνα : Εκδοτική Αθηνών.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. 27. Η Ελληνική Επανάσταση. Α΄ [1η έκδ. 1974] (2015). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. 28. Η Ελληνική Επανάσταση. Β΄ [1η έκδ. 1974] (2015). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Καιροφύλλας, Γιάννης (1978). *Η Αθήνα και οι Αθηναίες*. Αθήνα : Φιλιππότης.

Καραβία-Δελλαρόκα, Αντρέ (2003). Η Σχολή Ουρσουλινών, πολιτιστικό στοιχείο στη Νάξο επί τρεις αιώνες. Στο: Ιωάννης Προμπονάς και Στέφανος Ψαρράς, επιμ., *Πρακτικά του Β΄ Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα «Η Νάξος διά μέσου των αιώνων». Χαλκί, 4-7 Σεπτεμβρίου 1997*. Αθήνα : Δήμος Δρυμαλίας.

Καραφύλλης, Α. (2002). *Νεοελληνική εκπαίδευση. Δύο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών*. Αθήνα : Κριτική.

Κεφαλληνιάδης, Ν. (1974-1975). *Η παιδεία εις Νάξον (Φραγκοκρατία - Τουρκοκρατία - Νεώτεροι χρόνοι)*. *Μνημοσύνη* (5). Αθήνα.

Κεφαλληνιάδης, Ν. (1986), Ο Βενιζέλος και η Νάξος. *Ναξιακά. Επιθεώρηση της Ομοσπονδίας Ναξιακών Συλλόγων,* 2 (8-9), Αθήνα : Μ. Μανωλάς.

Κοινότητα Μαριανών Αδελφών (2007). *Οι Μαριανοί αδελφοί στην Ελλάδα 1907-2007: 100 χρόνια παιδαγωγικής προσφοράς στους νέους της πατρίδας μας.* Αθήνα: Μαριανοί Αδελφοί.

Κοκκώνας, Γ. (1977). *Οι μαθητές του Κεντρικού Σχολείου της Αίγινας 1830 - 1834*. Αθήνα : ΙΑΕΝ.

Κούκου, Ελένη (1958α). *Ο Καποδίστριας και η παιδεία. Α΄. 1803-1822*. Αθήνα : Δωδώνη.

Κούκου, Ελένη (1958β). *Ο Καποδίστριας και η παιδεία. Β΄. 1827-1832*. Αθήνα : Δωδώνη.

Κούκου, Ελένη (1967). *Αι διομολογήσεις και η γαλλική προστασία εις την Ανατολήν 1535-1789*. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.

Κουλούρη, Χ. (1988). *Ιστορία και γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία 1834-1914,* Αθήνα : ΙΑΕΝ.

Κυπριανός, Π. (2004). *Συγκριτική ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης*. Αθήνα : Βιβλιόραμα.

Κωτσάκης, Θ. (2001). *Η Νάξος κατά την Ενετοκρατία 1207-1566.* Αθήνα : Πελασγός.

Λαγουρός, Στυλ. (2008). *Ευσύνοπτη ιστορία της Τήνου*. Αθήνα : Τήνος.

Λεόντειο Λύκειο (2002). *Η Μαριανή Παιδαγωγική Αποστολή: ένα σύγχρονο εκπαιδευτικό σχέδιο.* Αθήνα : Λεόντειο Λύκειο.

Λεόντειο Λύκειο Πατησίων (1999). *Ο άγιος Μαρκελλίνος Champagnat* [μτφρ. αδελφός Χρυσολόγος]. Αθήνα : Μαριανοί Αδελφοί.

Λεόντειο Λύκειο Πατησίων (2009). *Οι Μαριανοί αδελφοί στην Ελλάδα 1907- 2007: 100 χρόνια παιδαγωγικής προσφοράς στους νέους της πατρίδας μας.* 3η έκδ. Αθήνα : Κοινότητα Μαριανών Αδελφών.

Λιανού, Ι. (2013). *Η γαλλική σχολή καλογραιών Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως στον Πειραιά (1859-1940): μια προσέγγιση της ξενόγλωσσης εκπαίδευσης θηλέων στην Ελλάδα* [διδακτορική διατριβή, μη δημοσιευμένη]. Αθήνα : ΕΚΠΑ.

Lock, P. (1998). *Οι Φράγκοι στο Αιγαίο 1204-1500,* Αθήνα: Ενάλιος.

Λούπης, Δ. (1999). *Ο Πίρι Ρέις χαρτογραφεί το Αιγαίο (1465-1553): Η οθωμανική χαρτογραφία και η λίμνη του Αιγαίου.* Αθήνα : Τροχαλία.

Μαζαράκης, Γ. (1999). *Τήνος 1884.* Αθήνα : Ερίννη.

Μαρκόπολις, Μ. (1890), Ιστορικά έγγραφα περί της ιδρύσεως της εν τη Νάξω Μονής των αδελφών Ουρσουλινών. εφημ. *Ανατολή*. 3 (493). απόκομμα, χωρίς σελίδα. [ΑΚΑΝ].

Μάστορα, Μ. (2006). *Η επίδραση της γαλλικής γλώσσας και του πολιτισμού της Γαλλίας στα εκπαιδευτήρια της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας από της ιδρύσεώς της (1836) έως τις αρχές του 20ού αιώνα. Α΄* [διδακτορική διατριβή, μη δημοσιευμένη]. Αθήνα : ΕΚΠΑ.

Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας. 10. Έγγραφα του Αρχείου του Βατικανού περί της Ελληνικής Επαναστάσεως Α΄. 1820-1826 [Γ. Ζώρας, έκδ.] (1979), Αθήνα : Ακαδημία Αθηνών.

Μπακαλάκη, Α. και Ελεγμίτου, Ε. (1987). *Η εκπαίδευση εις τα του οίκου: Γυναικεία καθήκοντα από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους έως το 1929*. Αθήνα : ΙΑΕΝ.

Μπαμπούνης, Χ. (1998). *Η Γραμματεία των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως και η εκπαιδευτική πραγματικότητα κατά την Καποδιστριακή περίοδο* [διδακτορική διατριβή, μη δημοσιευμένη]. Αθήνα : ΕΚΠΑ.

Μπαμπούνης, Χ. (1999). *Η εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο*. Αθήνα : Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων.

Μπουζάκης, Σ. (2002) *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα, πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια γενική και επαγγελματική εκπαίδευση, μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 19ος αιώνας-1913, 1929*. Αθήνα: Gutenberg.

Ντενίση, Σοφία (1993), *Ο Sir Walter Scott και το ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα (1830-1880)* [διδακτορική διατριβή, μη δημοσιευμένη], Αθήνα : ΕΚΠΑ.

Παλάσκας, Σ. (2001) *Η ελληνική εκπαίδευση στην Κωνσταντινούπολη των αρχών του 20ού αιώνα, οι δημοτικές και αστικές σχολές αρρένων και οι αντίστοιχες μεικτές, 1900-1915*. Θεσσαλονίκη : Κυριακίδης,.

Πρακτικά 1ου Σιφναϊκού Συμποσίου. Α΄ (2001). Αθήνα : Εταιρεία Σιφναϊκών Μελετών.

Πρακτικά 1ου Σιφναϊκού Συμποσίου. Β΄ (2001). Αθήνα : Εταιρεία Σιφναϊκών Μελετών.

Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου. Β΄. Βυζάντιο, Φραγκοκρατία, Τουρκοκρατία, Νεότεροι Χρόνοι (2005). Αθήνα : Εταιρεία Σιφναϊκών Μελετών.

Ρεμούνδος, Εμμανουήλ πατήρ (2005), *Βιβλιογραφία για τη Νάξο*, Νάξος : Καθολική Αρχιεπισκοπή Νάξου-Τήνου.

Ρούσσος-Μηλιδώνης, Μ. (1989). *Ιησουίτες του 17ου και 18ου αιώνα περιγράφουν το Αιγαίο*. Αθήνα : Δήμος Ά. Σύρου.

Ρούσσος-Μηλιδώνης, Μ. (1991). *Ιησουίτες στον Ελληνικό χώρο (1560-1915)*, Αθήνα: Κ.Ε.Ο.

Ρούσσος-Μηλιδώνης Μ. (2002). *Η τουρκοκρατούμενη Ελλάδα μέσα από ανέκδοτα έγγραφα Ιησουιτών του 17ου και 18ου αιώνα. Το ελληνικό Αρχιπέλαγος. Α΄. Σίφνος, Σέριφος, Κύθνος, Άνδρος, Νάξος, Θήρα.* Αθήνα : Κ.Ε.Ο.

Ρούσσος-Μηλιδώνης, Μ. (2004). *Οι πατέρες Λαζαριστές στην Ελλάδα, Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη (1783-2004)*. Θεσσαλονίκη : Καθολική Εκκλησία Θεσσαλονίκης.

Runciman, St. (2010). *Η Μεγάλη Εκκλησία σε αιχμαλωσία*. Αθήνα : Γκοβόστης.

Σιμόπουλος, Κυριάκος (1997). *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21. Α΄. 1821-1822,* 4η έκδοση. Αθήνα : Στάχυ.

Slot, Β. (1976-1977). *Ο ιεραπόστολος Robert Saulger (1637-1709). Μνημοσύνη. 6*. Αθήνα.

Σοφιανός, Δ. (1992). *Τήνος.* Αθήνα : Ερίννη.

Σολομωνίδης, Χρήστος (1961), *Η παιδεία στη Σμύρνη*, Αθήνα.

Stoneman, R. (1996). *Αναζητώντας την κλασσική Ελλάδα.* Αθήνα : ΜΙΕΤ.

Τερζής, Ν. (1991). *Αλ. Δελμούζος, παιδαγωγός και μεταρρυθμιστής.* Θεσσαλονίκη : Κυριακίδης.

Τζουμελέας, Σ. και Παναγόπουλος, Γ. (1937). *Η εκπαίδευσή μας τα τελευταία 100 χρόνια.* Αθήνα : Δημητράκου.

Τσάγκας, Ι. (2001). *Η θρησκευτική αγωγή στο εκπαιδευτικό έργο του Καποδίστρια.* Θεσσαλονίκη : Κυριακίδη.

Τωμαδάκης, Β. (2000). *Ο Ιωάννης Κονδυλάκης στην νήσο Τήνο (24-25 Μαρτίου 1893 και 14-19 Αυγούστου 1895): οι εντυπώσεις, οι επιστολιμαίες ανταποκρίσεις, τα τηλεγραφήματα.* Αθήνα : Ερίννη.

Φιλιππούσης, Μ. και Παππάς, Μ. (2010). *Καθολικά σχολεία στην Ελλάδα. Συμβολή στην εκπαιδευτική ιστορία των καθολικών μοναχικών ταγμάτων,* Θεσσαλονίκη : Αποστολικό Βικαριάτο Θεσσαλονίκης.

Φουρναράκη, Ελένη (1987). *Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί προβληματισμοί (1830-1910). Ένα ανθολόγιο*. Αθήνα : ΙΑΕΝ.

Φόνσος, Αντώνιος πατήρ (1998). *Τηνιακά Ανάλεκτα. Γ΄*. Τήνος : Φιλιππότης.

Φώσκολος, Μάρκος πατήρ (1979). Καθολικοί και Ορθόδοξοι στην Τήνο τον 18ο αι. *Τηνιακά Ανάλεκτα. Α΄*.

Φώσκολος, Μάρκος πατήρ (1990), *Η αγία Άγγελα Μερίτσι και το τάγμα των Αδελφών Ουρσουλινών*. Αθήνα : Ιερό Τάγμα Ουρσουλινών/Congregation des Ursulines.

Φώσκολος, Μάρκος πατήρ (1998). *Τηνιακά Ανάλεκτα. Γ΄*. Τήνος : Φιλιππότης.

Φώσκολος, Μάρκος πατήρ (2000). «Καθολικοί και Ορθόδοξοι στην Τήνο τον 18ο αιώνα». *Τηνιακά Ανάλεκτα. Δ΄*. Αθήνα : Δεδεμάδη, σ. 197-306.

Φώσκολος, Μάρκος πατήρ (επιμ.) (2005), *Τήνος, ιστορία και πολιτισμός. Α΄*. Τήνος : Δήμος Εξωμβούργου Τήνου. Αναπτυξιακή Δημοτική Επιχείρηση.

Χαρίλα, Θωμαΐς-Ισμήνη, Η στοιχειώδης εκπαίδευση στην Αγγλία, τη Γαλλία και την Ελλάδα κατά το 19ο αιώνα (1800-1870) (2006) [διδακτορική διατριβή, μη δημοσιευμένη], Αθήνα : ΕΚΠΑ/Γαλλικό Τμήμα.

Χαρίτος, Χ. (1989α). *Το παρθεναγωγείο του Βόλου. Α΄*. Αθήνα : ΙΑΕΝ.

Χαρίτος, Χ. (1989β). *Το παρθεναγωγείο του Βόλου. Β΄*. Αθήνα: ΙΑΕΝ.

Χαρίτος, Χ. (2001). *Το χρονικό της Σχολής Καλογραιών του Βόλου.* Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα..

Χατζηιωάννου, Ι. (1930). *Πανελλήνιον λεύκωμα Εθνικής εκατονταετηρίδος 1821 – 1930. Η χρυσή βίβλος του Ελληνισμού. Ε΄. Παιδεία - Νεοελληνική Φιλολογία.* Αθήνα : Νέα Ελληνική Ηώς (Ι. Χατζηιωάννου).

Χατζηστεφανίδης, Θ. (1990). *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης (1821-1986)*. Αθήνα : Παπαδήμας.

Χάφτον, Ο. (2003). *Ιστορία των γυναικών στην Ευρώπη* [μτφρ. Ειρήνη Χρυσοχόου]. Αθήνα: Νεφέλη.

Χριστοδουλίδης, Θ. (1990α). *Διπλωματική ιστορία από την Βεστφαλία στην Βιέννη 1648 - 1815. Α΄*. Αθήνα : Σιδέρης.

Χριστοδουλίδης, Θ. (1990β). *Διπλωματική ιστορία. από την Βεστφαλία στην Βιέννη 1648 – 1815. Β΄*. Αθήνα : Σιδέρης.

Χοϊδά, Κ. (2003). *Το μάθημα των γαλλικών στα ελληνικά σχολεία της μέσης εκπαίδευσης του ελεύθερου κράτους και του έξω Ελληνισμού κατά τον 19ο αιώνα* [διδακτορική διατριβή, μη δημοσιευμένη]. Θεσσαλονίκη : ΑΠΘ.

Χώρας, Γ. (1977). *Μουσικές, παιδεία και ζωή στο Ναύπλιο*, Ναύπλιο : εκδόσεις Δήμου Ναυπλιέων.

Ψυρούκης, Ν. (1977). *Ιστορία της αποικιοκρατίας. Το μεσουράνημα. Γ΄*. Αθήνα : Επικαιρότητα.

Διαθέσιμα ηλεκτρονικά

Βιβλιογραφία

Αθήνη, Στέση (2015). Η παρουσία του François de Salignac de la Motte Fénelon στη νεοελληνική παιδεία (18ος-19ος αιώνας). Στο:. Σ. Κακλαμάνης και Α. Καλοκαιρινός και Δ. Πολυχρονάκης (επιμ.), *Λόγος και χρόνος στη νεοελληνική γραμματεία (18ος-19ος αιώνας). Πρακτικά συνεδρίου προς τιμήν του Αλέξη Πολίτη. Ρέθυμνο, 12-14 Απριλίου 2013.* Ηράκλειο : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 109-142. Ανάρτηση στο: (http://hdl.handle.net/10889/9220 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Ανδριανοπούλου, Κ. (2008). Σταυροδρόμι (Πέρα). *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη*. Ανάρτηση στο:

http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemma.aspx?lemmaid=11067&lang=el-GR&contlang=57. [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Βουρλιώτης, Μανόλης (2014), Το αμερικάνικο σχολείο των Χανίων (1837-1844). *Εν Χανίοις*. (8), σ. 71-92. Ανάρτηση στο: http://www.academia.edu/25524228 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Γουλή, Χρύσα και Καυκούλα, Ευαγγελία, «Η εκπαίδευση κατά την περίοδο του Ελευθερίου Βενιζέλου (1910-1932)», Συνέδριο 3. Συμπόσιο V. Πανεπιστήμιο Πατρών. Ανάρτηση στο: http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/gouli-kafkoula.htm [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Δαλακούρα, Κατερίνα και Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα (2015), *Η εκπαίδευση των γυναικών – Οι γυναίκες στην εκπαίδευση. Κοινωνικοί, ιδεολογικοί, εκπαιδευτικοί μετασχηματισμοί και η γυναικεία παρέμβαση (18ος - 20ός αι.)*. Ανάρτηση στο: https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/2585/.../02_15210_Master_Document.p... [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Καβαλλιεράκης, Στέφανος (2012), Καθολικά-γαλλικά σχολεία στην Ελλάδα το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Στο: *Ελλάδα και Γαλλία τον 19ο αιώνα. Πρακτικά συνεδρίου.* Αθήνα : Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων. Ανάρτηση στο: http://www.academia.edu/4123825 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Καββαδίας, Δ. αρχιμ. (2016). Η αγ. Παρθενομάρτυς Ούρσουλα η Ρωμαιοβρετανή, πριγκίπισσα του Ορθοδόξου Εορτολογίου. *Analogia* (2017). 2 (1). Ανάρτηση στο: http://www.pemptousia.gr/2016/10/i-ag-parthenomartis-oursoula-i-romeovretani-prigkipissa-tou-orthodoxou-eortologiou [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Τα «Αθεϊκά» του Βόλου και η δίκη του Ναυπλίου (1914). *Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας και Πολιτισμού* (2011). Ανάρτηση στο: https://argolikivivliothiki.gr/2011/12/06/dik] [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Φώσκολος, Μάρκος (1971). Τα παλαιά ελληνικά βιβλία του Ελληνικού Κολλεγίου του Αγίου Αθανασίου της Ρώμης. *Ερανιστής Θ΄*. Ανάρτηση στο: https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eranistis/article/viewFile/9945/10046 [Ανάκτηση: 15-2-2019].

Πηγές

Νόμος 1332/1918, (9) – ΦΕΚ. Ανάρτηση στο: e-library.iep.edu.gr/iep/collection/curricula/item.html?code=1918-089A&tab=01 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Νόμος 4397/ 1929, ΦΕΚ 309/Α/24-08-1929. Ανάρτηση στο: https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-4397-1929.html. [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Νόμος 4862/1931-ΦΕΚ 2/Α/07-1-1931 (Κωδικοποιημένος). Ανάρτηση στο: https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-4862-1931.html [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Περιοδικά

Ναξιακά (2007). (63) Β΄(25). Αθήνα : Ομοσπονδία Ναξιακών Συλλόγων (ΟΝΑΣ).

Ναξιακά (2008). (66) Β΄(28). Αθήνα : Ομοσπονδία Ναξιακών Συλλόγων (ΟΝΑΣ).

Ναξιακά. Επιθεώρηση της Ομοσπονδίας Ναξιακών Συλλόγων. (1986). 2 (8-9). Αθήνα : Μ. Μανωλάς.

Ναξιακά Γράμματα. (2007. 27:65). Αθήνα : ΟΝΑΣ.

Ναξιακά Γράμματα. (2012. 2). Αθήνα : Εταιρεία Ναξιακά Γράμματα.

Ναξιακά Γράμματα. (2012. 3). Αθήνα : Εταιρεία Ναξιακά Γράμματα.

Ναξιακά Γράμματα. (2012.4). Αθήνα : Εταιρεία Ναξιακά Γράμματα.

Ναξιακά Γράμματα. (2013. 2). Αθήνα : Εταιρεία Ναξιακά Γράμματα.

Ναξιακά Γράμματα. (2013.6). Αθήνα : Εταιρεία Ναξιακά Γράμματα.

Τηνιακά Σύμμεικτα. Τρίμηνη περιοδική έκδοση έρευνας ιστορίας και πολιτισμού της Τήνου. (2007). Β΄ (8). Αθήνα : εκδ. Δανούσης - Λομβάρδος.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Βιβλία - Άρθρα

Σε έντυπη μορφή

Albistur, Maite και Armogathe, Daniel (1977), *Histoire du Feminisme Français – Du Moyen Age a nos jours, Παρίσι :* Des Femmes,.

Aulard, F. (1903). *La révolution française et les congrégations: exposé historique et documents*. Παρίσι : E. Cornely.

Barres, Maurice (1923-1924). *Faut-il autoriser les congrégations? Les frères des écoles chrétiennes*. Παρίσι : Plon-Nourrit.

Baudot, V. (1896), *Au pays des turbans. Grèce - Syrie - Égypte*. Λίλλη : Desclée, De Brouwer et Cie.

Beaud, M. (2001). *L'art de la thèse. Comment préparer et rédiger une thèse de doctorat, un mémoire de DEA ou de maîtrise ou tout autre travail universitaire*. Παρίσι : La Découverte.

Bernoville, G. (1953). *Emile de Vialar, fondatrice des Sœurs de Saint Joseph de l'Apparition*. Παρίσι : Art Fayard Libr.

Bernos, Marcel (2003). Femmes et gens d'Eglise dans la France Classique, XVIIe-XVIII siècle. Παρίσι : CERF.

Bluche, François (2005), *Dictionnaire du Grand Siècle.* Paris: Fayard.

Boulos, J. (1961). *Les peuples et les civilisations du Proche Orient: Essai d'une histoire comparée des origines à nos jours.* Gravenhage : Moutons.

Boutruche, R. (1964). L*'expansion européenne 1600-1870*. Παρίσι : éd. PUF.

Braudel, F. (1990). *Écrits sur l'Histoire*. Παρίσι : Champs Flammarion.

Brunet, P. (1856-1858). *Troisième et dernière encyclopédie théologique: ou troisième et dernière série des dictionnaires sur toutes les parties de la science religieuses*. Παρίσι : J.P. Migne.

Cabanel, P. (2006). *Une France en Méditerranée écoles langues et cultures françaises, XIXe - XXe siècles*. Παρίσι : Creaphis.

Carnoy D (1998). *Representations de l'Islam dans la France du XVII siècle - ville des Tentations,* Paris : L'Harmattan, 1998.

Carlier, Robert και Lalanne, Jean-Louis και Josserand, Pierre και De Sacy, Samuel S., *Dictionnaire des citations françaises,* Paris : Larousse.

Chassiotis, Georgios (1881), *L'instruction publique chez les Grecs : depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'à nos jours, avec statistique et quatre cartes figuratives pour l'année scolaire 1878-1879*. Paris: Ernest Leroux.

Chervel, André (2011). *Histoire de l'enseignement du français du XVIIe siècle au XXe siècle*. Παρίσι : eds. Les Usuels Retz.

Cholvy, G. και Hilaire, M. (2000). *Histoire religieuse de la France, 1880-1914*. Τουλούζη: Privat.

Christophe, P. (1983). *L'Église dans l'histoire des hommes du 15e siècle à nos jours*. Παρίσι : Droguet - Arden.

Cirilli, G. (1898). *Le régime des Capitulations, son histoire, son application, ses modifications, par ancien diplomate.* Παρίσι : Plon, Nourrit et Cie.

Collins, J. και Hussey, R. (2003). *Business Research: A practical guide for undergraduate and postgraduate students*. 2η έκδοση. Basingstoke : Palgrave Macmillan.

Compère, M. (1985). *Du collège au lycée 1500-1850*. Παρίσι : Gallimard/Julliard.

Cornaz, L. (1995). *L'église et l'éducation: mille ans de tradition éducative.* Παρίσι : L'Harmattan.

Cretineau-Joly, J. (1845), *Histoire religieuse, politique et litteraire de la Compagnie de Jesus*, τ. 4, Παρίσι : ed. Mellier και Λυών : ed. Guyot.

Curtis, S. (2000). *Educating the Faithful: religion, schooling and society in Nineteenth Century France.* ΗΠΑ : Northern Illinois University Press.

D'Argenson, René de Voyer. (1900). *Annales de la Compagnie du Saint Sacrement.* Μασσαλία : R.P.Dom H.Beauchet-Filleau.

Dalegre, J. (2002). *Grecs et Ottomans, 1453-1923, de la chute de Constantinople à la disparition de l'Empire Ottoman.* Παρίσι: L'Harmattan.

De la Salle, J.-B. (1833). *Conduite des Écoles Chrétiennes.* Λυών : Imprimeur du clergé.

De Pommereu, Marie-Augustine (1673), *Chroniques de l'Ordre des Ursulines,* Παρίσι : ed. Renault Jean.

De Roncq, Jean (1991). Angèle Merici, plus vivante que jamais. *Figures de Charité, messages du secours catholique*, σ. 436.

Delpal, B. και Hours, B. και Prudhomme, C. (2005). *La France – Levant, de la fin du XVIIe siècle à la première guerre mondiale*. Παρίσι : Geuthner.

Ferro M. (1994). *Histoire des colonisations, des conquetes aux independances, XIIIe – Xxe siecle.* Paris: Seuil.

Fauche-Borel, Louis (1815). *Précis historique des différentes missions dans lesquelles M. Louis Fauche-Borel a été employé pour la cause de la Monarchie, suivie des pièces justificatives*. Παρίσι : Fauche Borel.

Fayet-Scribe, S. (1990). *Associations féminines et Catholicisme XIXe-XXe siècle,* Collections Église-Société. Παρίσι : Les Éditions Ouvrieres.

Fredien, Ch. (1945). *L'oeuvre pédagogique des Frères des Écoles Chrétiennes*. Παρίσι : Libraire Générale de l'Enseignement Libre.

Gamel, William (1849). *A History of the American Baptist Mission in Asia, Africa, Europe and North America*. Βοστώνη : Gould, Kendall and Lincoln.

Gerbod, P. (1968). *La vie quotidienne dans les lycées et les collèges au 19e siècle*. Παρίσι : Librairie Hachette.

Godineau D. (2003). *Les femmes dans la societe francaise, 16e – 18e siecle.* Paris : Armand Collin.

Gossot, E. (2010). *Critique sur l'enseignement primaire en France de 1800-1900.* Carolina : Nabu Press.

Goyau, G. (1932). *Les prêtres des missions étrangères.* Παρίσι : Grasset.

Guedré, Marie de Chantal mère. (1960). *Histoire de l'Ordre des Ursulines en France. Tome II. Les monastères d'Ursulines sous l'Ancien Régime, 1612-1788.* Παρίσι : ed. Saint Paul.

Guiraud, J. (1896). *L'état pontifical après le grand schisme, étude de géographie politique*. Παρίσι : A. Fontemoig.

Heylot, H. και Bullot, M. (1847-1863). *Dictionnaire des ordres religieux, ou Histoire des ordres monastiques, religieux et militaires et des congrégations séculières de l'un et de l'autre sexe, qui ont été établies jusqu'à présent. Tome 2*. Παρίσι : Migne Petit Montrouge.

Higgins, H. και Tourneau, R., *Rapport de la mission en Libye*, Παρίσι : 1953.

Huchon, M. (2002). *Histoire de langue Française*. Παρίσι : LGF.

Jegou, M. soeur (1987). *Le projet éducatif des Ursulines*. Παρίσι : Institut Catholique de Paris.

Jusserand, J. (1929). *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traites de Westphalie jusqu' à la Révolution Française.* Παρίσι : De Boccard.

Lacouture, J. (1991α). *Le livre des Jésuites. Tome I. Les Conquérants.* Παρίσι : Seuil.

Lacouture, J. (1991β). *Le livre des Jésuites. Tome II. Les Révérends.* Παρίσι : Seuil.

Langlois, Cl. (1984). *Le Catholicisme au féminin. Les congrégations françaises à supérieure générale au XIXe siècle*. Παρίσι : Cerf.

Ledre, Ch. (1949). *Le cache sous la Révolution: les missions de l'abbé Linsolas*. Παρίσι : Bonne Presse.

Lemaire, A. (1979). *Les Ursulines en Grèce, de nos origines à nos jours.* Αθήνα : Consulat des Ursulines.

Léon, A. (1991). *Colonisation, enseignement et éducation*. Παρίσι : L'Harmattan.

Leroy-Beaulieu, A. (1904). *Les congrégations religieuses et l'expansion de la France*. 2η έκδοση. Παρίσι : Bloud & Cie.

Lodochowska, T. (1967α). *Merici et la Compagnie de Saint-Ursule. Tome I.* Ρώμη : Ancora.

Lodochowska, T. (1967β). *Merici et la Compagnie de Saint-Ursule. Tome II.* Ρώμη : Ancora.

Maunoury, A. (1872). *Grammaire de la Langue Grecque*. 16η έκδ. Παρίσι : éd. Delagrave et Cie, πρόλογος. [ΑΚΤ].

Marie de Saint Jean Martin mère, O.S.U. (1938), *L'Éducation de la sincérité et de la joie,* [Extrait de la circulaire No. 104 aux Ursulines de U.R.], Ρώμη : Tipografia Polyglotta Vaticana. [ΜΟΛΤ].

Matković-Vlašić, Ljiljana. Sainte Angèle fondatrice des ursulines et precurseur de la pédagogie contemporaine (1474-1540). *Kana* [revue familial] (1984). Ζάγκρεμπ [δακτυλόγραφο, 4 σ.].

Mayeur, Françoise (1977). *L'enseignement secondaire des jeunes filles sous la Troisième République*. Παρίσι : Presses de la Fondation Nationales et des Sciences Politiques.

Mayeur, Françoise (2004), *Histoire de l'enseignement et de l'éducation. Tome III. 1789-1930.* Παρίσι : Perrin.

Mayeur, Françoise (2008). *L'éducation des filles en France au XIXe siècle.* Παρίσι : Perrin/Collection Tempus [1η έκδ. 1979. Hachette].

Mengin, U. (1948). *Comment on pourrait dans les écoles françaises écrire et prononcer les textes des poètes qu'on lisait et que l'on écoutait à la Belle Epoque Athénienne.* Παρίσι : Les Belles Lettres.

Mento di (Mons) (1901), *Il Cattolicismo in Tine,* Ρώμη : Tipografia del Cav. V.Salviucci.

Montmignon, J. (1808). *Choix des Lettres Edifiantes: écrites des missions étrangères; avec des additions, des notes critiques et des observations pour la plus grande intelligence des ces lettres; procédé d'un tableau géographique de la Chine, de sa politique, de ses sectes religieuses, de la littérature et de l'état du Christianisme chez le peuple*. Παρίσι : Maradan.

Mun, G. (1902). *Deux ambassadeurs à Constantinople*, *1604-1610.* Παρίσι : Plon-Nourrit (et Cie).

Neil, Steven (1900). *A History of Christian Missions*. 2η έκδοση [αναθεώρηση Owen Chadwick]. Λονδίνο : Penguin.

Offen, K. (2000). *European Feminism, 1700-1950*. Στάνφορντ : Stanford University Press.

Oikonomidou, Maria (2009*). Les Frères Jesuites et les Soeurs Ursulines dans le Duché de l'Archipelage, île de Naxie. Raisons de la fondation des écoles confessionnelles* [μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, μη δημοσιευμένη]. Αθήνα : ΕΚΠΑ.

Ozouf, M. (1963). *L'École, l'Eglise et la République 1871-1914.* Παρίσι : Armand Colin.

Pontal, É. (1880). *Les congrégations religieuses en France: leurs oeuvres et leurs services*. Παρίσι : Poussielgue frères.

Prevelakis, E. (1953). *British Policy Towards the Change of Dynasty in Greece 1862-1863.* Αθήνα : Ακαδημία Αθηνών.

Prevelakis, E. και Gardikas-Katsiardakis H. (2003). *Correspondence Between the Foreign Office and the British Embassy and Consulates in the Ottoman Empire 1820-1833*. Αθήνα : Ακαδημία Αθηνών.

Prost, A. (1968). *Histoire de l'enseignement en France, 1800-1867.* Παρίσι : A. Colin.

Prost, Antoine (1997), *Education, société et politiques. Une histoire de l'enseignement en France, de 1945 à nos jours*. Παρίσι : Seuil.

Puren, Christian (1988), *Histoire des méthodologies de l'enseignement des langues*, Παρίσι : Nathan – CLE international.

Règle de notre Père Saint Augustin (1840)*,* Clermont, France : Imprimerie de Thibaut - Landriot et CIE [AKT].

Reinhard, M. (1954) *Histoire de France – des origines à 1715. Tome 1er*, Παρίσι : Larousse.

Renouvin, P. (1954). *Histoire des relations internationales. Tome 5. Le 19e siècle de 1815 à 1817. L'Europe des nationalités et l'envoi des nouveaux mondes*. Παρίσι : Hachette.

Rogier, L. και Aubert, R. και Knowles, M. (1968), *Nouvelle histoire de l'Église: Reforme et Contre Reforme 1500-1715. Tome 3,* Παρίσι : Seuil, σ. 202.

Romano, Gaetano père (1912). *Missione della Compagnia di Gesu in Grecia*, Geni Storici. Παλέρμο : ed. Stab.Tip.G.Bondi E C.

Said, E. (2000). *Culture et Impérialisme.* Παρίσι : Fayard - Le Monde Diplomatique.

Sirinelli J.F. (2006). *Dictionnaire de l'Histoire de France.* Paris : Larousse.

Slot. B. (1982). *Archipelagus Turbatus. Les Cyclades entre colonization latine et occupation ottoman. c. 1500-1718.* Κωνσταντινούπολη : Nederlands Historisch - Archaelogisch Instituut te Istanbul.

Sonnini, C. (1997). *Voyage en Grèce et en Turquie fait par ordre de Louis XIV et avec l'autorisation de la cour Ottomane.* Παρίσι : L'Harmattan.

Sotiropoulos-Strauss, C. (2007) *Early Feminists and the Education Debates: England, France, Germany 1760-1810.* Cranburry : Farleigh Dickinson University Press.

Ursulines of the Roman Union / Central Office of Education and Apostolate (1968). *The Ursuline Apostolic Survey. Part One.* Ρώμη. [AKAN].

Visite de notre mission de Grèce, du 23 Avril au 9 Mai 1957 (1957), Βατικανό : éd. Tipografia Poliglotta Vaticana. [AKT]

Zananiri, G. (1939). *L'esprit méditerranéen dans le Proche Orient*. Μασσαλία : Les cahiers du Sud.

Διαθέσιμα ηλεκτρονικά

Babot, Christiane (2000), *Les missions jésuites et assomptionnistes en Anatolie à la fin de l'Empire ottoman et au début de la République turque* [διδακτορική διατριβή]. Στρασβούργο : Université Marc Bloch. Ανάρτηση στο: http://www.theses.fr/2000STR20054 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Besse, Henri (1995), «Ferdinand Brunot, méthodologue de l'enseignement de la langue française», *Histoire Épistémologie Langage* 17:1, σ. 41-74. Ανάρτηση στο: http://www.persee.fr/doc/hel_0750-8069_1995_num_17_1_2402 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Bocquet, Jérôme (2004). Le collège Saint-Vincent des pères lazaristes de Damas: l'enseignement français en Syrie (1864-1967), *Documents, pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde* (32). Ανάρτηση στο: http://dhfles.revues.org/1271 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Buchon, Jean Alexandre C. (1838-1843), *Lettres édifiantes et curieuses concernant l'Asie, l'Afrique et l'Amérique: avec quelques relations nouvelles des missions et des notes géographiques et historiques. Guyanes, Pérou, Californie, Chili, Paraguay, Brésil, Buenos-Ayres, Indoustan, Bengale, Gingi, Golconde, Maduré, Carnate, Tanjaour, Marhate*, Παρίσι : A. Desrez (et Societe du «Pantheon Litteraire»). Ανάρτηση στο: gallica.bnf.fr/ark:12148/bpt6k1145083 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Cabanel, Patrick (2007) « La France et sa langue en Méditerranée orientale au début du XXe siècle », Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde [En ligne], 38/39, σ.17-32 | 2007, mis en ligne le 16 décembre 2010, consulté le 03 mars 2019. Ανάρτηση στο: http://journals.openedition.org/dhfles/142 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Cabanel, Patrick (2009). Exils et exportation de la langue française: huguenots et congréganistes, 1685-1914, *Documents, pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde.* (37), σ. 11-24. Ανάρτηση στο: http://dhfles.revues.org/64 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Capitulations Renouvelées entre le Roy et le Grand Seigneur. A Constantinople, le 28 May 1740 (1741), Παρίσι: Imprimerie Royale. Ανάρτηση στο: gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86252893 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Carr, Thomas Jr. (2003), Les Abbesses et la Parole au dix-septième siècle: les discours monastiques à la lumière des interdictions. pauliniennes, *Rhetorica. A Journal of the History of Rhetoric* (21), σ. 1-23 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Chartier, Anne-Marie (2000). Réussite, échec et ambivalence de l'innovation pédagogique: le cas de l'enseignement de la lecture. *Recherche et Formation.* (34), σ. 41-56. Ανάρτηση στο: http://www.persee.fr/doc/refor_0988-1824_2000_num_34_1_1644 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Christen, Carole (2013). «L'éducation populaire sous la Restauration et la monarchie de Juillet», *La Révolution française*. (4). Ανάρτηση στο: http://lrf.revues.org/905 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Cloarec, Vincent (1996), La France du Levant ou la specificité imperial française au début du XXe siècle. Revue française d'histoire d'outre mer, 83 (313). Ανάρτηση στο: http://www.persee.fr/docAsPDF/outre_03009513_1996_num_83_313_3480.pdf [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Dans l'éternité de notre histoire: Notre Dame de Sion a 160 ans. *Aujourd'hui la Turquie* (19-1-2016). Ανάρτηση στο: http://aujourdhuilaturquie.com/fr/dans-leternite-de-lhistoire-notre-dame-de-sion-a-160-ans [Ανάκτηση: 30-6-2017].

De Marcellus, L. vicomte (1839). *Souvenirs de l'Orient. Tome I*. Παρίσι : Debecourt. Ανάρτηση στο: http://books.google.gr/books?id=GbflVd3kejgC [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Écoles françaises au Liban. Ανάρτηση στο: http://www.expat.com/fr/guide/moyen-orient/liban/565-ecoles-francaises-au-liban.html [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Ernest-Charles, Jean, (1907) La Carrière de Maurice Barrès, académicien. Ανάρτηση στο: https://archive.org/stream/lacarriredemau00erne#page/68/mode/2up [Ανάκτηση: 15-2-2019]

Flateau, C. (27-6-2013), Les missions catholiques au Levant (XIXe-XXe siècles). *Les clés du Moyen-Orient*. Ανάρτηση στο:

http://www.lesclesdumoyenorient.com/Les-missions-catholiques-au-Levant.html [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Gibson, Ralph. (1993) Le catholicisme et les femmes en France au XIXe siècle. *Revue d'histoire de l'Église de France*, 79 (202), σ. 63-93. Ανάρτηση στο: http://www.persee.fr/doc/rhef_0300-9505_1993_num_79_202_1095 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Güven, Hanife (2006). L'enseignement du français à Izmir après 1839: Les Frères des Écoles chrétiennes. *Documents, pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde.* (37), σ. 76-92. Ανάρτηση στο: http://dhfles.revues.org/70 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Hachard, Marie-Madeleine (1728). *Relation du voyage des religieuses ursulines de Rouen à la Nouvelle-Orléans en 1727*. Reproduite en fac-similé, et précédée d'une notice par Paul Baudry. Ρουέν : impr de H. Boissel. Ανάρτηση στο: http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb305670694 [Ανάκτηση: 30-6-2017]. Συντομευμένος τίτλος: *Relation de Canada en 1728.*

Histoire du Lycée Français Privé Saint-Joseph d'Istanbul. *Saint-Joseph*. Ανάρτηση στο: http://www.sj.k12.tr/index.php/fr/saint-joseph-lisesi-fr/saint-joseph-lisesi-tarihce-fr [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Imhaus, Brunehilde (2004), La francophonie en Chypre du XIIe à la fin du XIXe siècle. Évolution historique et sociologique, *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde* (32). Ανάρτηση στο: http://dhfles.revues.org/1232 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Kavallierakis, Stéphanos (2008). *Éducation et écoles étrangères en Grèce au XIXe siècle. Le cas des écoles des sœurs de St Joseph de l'Apparition* (1856-1893), [διδακτορική διατριβή, μη δημοσιευμένη]. Στρασβούργο : Université Marc Bloch[Ανάκτηση: 30-6-2017].

Lacroix, Louis (1853), *L'Univers. Îles de la Grèce*, Παρίσι : Firmin Didot Frères. Ανάρτηση στο: gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k307684 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Madinier, Rémy (2011). Les ursulines à Java : un siècle d'éducation catholique (1856-1956). *Archipel*, 81 (1), σ. 47-80. Ανάρτηση στο: http://www.persee.fr/doc/arch_0044-8613_2011_num_81_1_4270 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Pascal, Pierre (1948). La Compagnie du Saint-Sacrement et les missions de Grèce. *Revue d'histoire de l'Église de France*. 34 (124), σ. 15-32. Ανάρτηση στο: http://www.persee.fr/doc/rhef_0300-9505_1948_num_34_124_3052 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Pellandra, Carla (2001). La diffusion du français dans le bassin de la Méditerranée de 1880 à 1914. *Documents, pour l'histoire du français langue étrangère ou*

seconde. (27), σ. 11-32. Ανάρτηση στο: http://dhfles.revues.org/2526 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Provata, Despina (2012α). Enseignement féminin et apprentissage du français en Grèce au XIXe siècle, *Documents, pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde.* (47-48). Ανάρτηση στο: http://dhfles.revues.org/3154 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Provata, Despina (2012β), La francophonisation des juifs de Salonique dans le dernier quart du XIXe siècle, *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde (*49). Ανάρτηση στο: http://dhfles.revues.org/3406 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Pulchner, Walter (2003). Jesuit Theatre on the Islands of the Aegean Sea, *Journal of Modern Greek Studies*, 21 (2), σ. 207-222. Ανάρτηση στο: https://muse.jhu.edu/article/47674/summary [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Richard, François. père (1657). *Relation de ce qui s'est passé de plus remarquable à Sant-Erini, isle de l'Archipel, depuis l'établissement des Pères de la Compagnie de Iesus en icelle*, Παρίσι : Sébastien & Gabriel Cramoisy. Ανάρτηση στο: http://books.google.gr/books?id=6dgAAAAAcAAJ [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Riffier, Jean (2001), Les œuvres françaises en Syrie à la veille de la Première Guerre mondiale: compétitions linguistiques et rivalités coloniales, *Documents, pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde*, (27). Ανάρτηση στο: http://dhfles.revues.org/2570 [Ανάκτηση: 21-2-2017].

Sanchez-Summerer, Karène (2006). Langue(s) et religion(s) en Palestine mandataire au sein d'institutions éducatives catholiques. *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde* (37). Ανάρτηση στο: http://dhfles.revues.org/72 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Sanchez-Summerer, Karène (2010). Les catholiques palestiniens et la langue française (1870-1950). *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde* (45). Ανάρτηση στο: http://dhfles.revues.org/2403 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Savoie, Philippe. Création et réinventions des lycées (1802-1902). (2005). *Bibliothèque de l'Histoire de l'Éducation*. 28(1), σ. 59-71. Παρίσι : Institut national de recherche pédagogique. Ανάρτηση στο: http://www.persee.fr/doc/inrp_0000-0000_2005_act_28_1_9241 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Spick, Jérôme (2001), L'école secondaire à la française, de l'émergence à la crise (XVIe-XXe siècles), *L'Économie politique*, 4 (12), σ. 77-89. Ανάρτηση στο: http://www.cairn.info/revue-l-economie-politique-2001-4-page-77.htm [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Thibault, *Expansion colonial et imperialism (1871-1914)* (2015). Ανάρτηση στο: https://www.philisto.fr/cours-84-expansion-coloniale-et-imperialisme-1871-1914.html [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Trimbur, Dominique (2002). *Atelier*: Politique, science et religion: Français et Allemands au Levant (XIXe-XXe siècles), *Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem.* 11, σ. 107-111. Ανάρτηση στο: http://bcrfj.revues.org/862 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

United Nations (1948). *Universal Declaration of Human Rights*. Ανάρτηση στο: http://un.org/Overview/rights.html [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Valenti, Catherine (2003). L'École française d'Athènes au cœur des relations franco-helléniques, 1846-1946. *Revue d'histoire moderne et contemporaine*. 50 (4), σ. 92-107. Ανάρτηση στο: https://www.cairn.info/revue-d-histoire-moderne-et-contemporaine-2003-4-page-92.htm [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Van Strien-Chardonneau, M. και Kok Escalle, M.-C. (2010), Le Français aux Pays-Bas (XVIIe-XIXe siècles). De la langue du bilinguisme élitaire à une langue du plurilinguisme d'éducation », *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde* (45). Ανάρτηση στο: http://dhfles.revues.org/2448. [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Verdeil, Chantal. La classe «sous le chêne» et le pensionnat: les écoles missionnaires en Syrie (1860-1914) entre impérialisme et désir d'éducation. *Outre-mers.Revue d'histoire* (2007), 94 (354-355), σ. 197-221. Ανάρτηση στο: http://www.persee.fr/doc/outre_1631-0438_2007_num_94_354_4260 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Verdeil, Chantal «Résumé de la thèse de doctorat soutenue par Chantal Verdeil, préparée sous la direction de MM. les Professeurs J.-M. Mayeur et J. Frémeaux (université Paris IV) et présentée en septembre 2003 », Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde [En ligne], 32 | 2004, mis en ligne le 12 mars 2014, consulté le 03 mars 2019. Ανάρτηση στο: http://journals.openedition.org/dhfles/1269 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

171 ans d'histoire (10-3-2005). *Sainte Pulcherie 1846. Fransiz Lisesi / Lycée Français*. Ανάρτηση στο: http://www.sp.k12.tr/francais/le-lycee/article/170-ans-d-histoire [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Πηγές

Maurice Barrès. Ανάρτηση στο: http://www.academie-francaise.fr/les-immortels/maurice-barres [Ανάκτηση: 15-2-2019].

Les initiatives pédagogiques de Jean-Baptiste de La Salle. Ανάρτηση στο: http://agora.qc.ca/documents/jean-baptiste_de_la_salle--les_initiatives_pedagogiques_de_jean-baptiste_de_la_salle_par_freres_des_ecoles_chretiennes. [Ανάκτηση: 30-06-2017].

Περιοδικά

Διαθέσιμα ηλεκτρονικά

Annales de la Propagation de la Foi (1901) 1. 73 (34): Ανάρτηση στο: *http://www.bnf.fr/fr/acc/x.accueil.html* [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Bulletin des congrégations (1895-1903), Παρίσι : Maison de la Bonne Presse. Ανάρτηση στο: gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb327259526 [Ανάκτηση: 30-6-2017].

Bulletin des congrégations. (1903), 8 (414). Ανάρτηση στο: http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb327259526/date [Ανάκτηση: 30-6-2017].

L'Écho du monastère d'Ursulines d'Hennebont. (1901). 1 (3). Ανάρτηση στο: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5545594n/f3.image [Ανάκτηση: 30-6-2017].